K₂ 449

BRANIMIR ĆOSIĆ

Pokošeno polje

ROMAN

УНИВЕРЗ. БИБЛИОТЕКА
„СВЕТОЗАР МАРКОВИЋ"
БЕОГРАД

1·9·3·5

ИВ. БИБЛИОТЕКА
И. Бр. 22527

KNJIGO OPREMIL NIKO BEŽEK
VEZALA KNJIGOVEZNICA ANTON JANEŽIČ, LJUBLJANA
TISKALA TISKARNA MERKUR V LJUBLJANI (PREDSTAVNIK O. MIHALEK)

Beseda dve o pisatelju

Branimir Ćosić je bil eden redkih srbskih pisateljev že po svoji naravi. Bil je izjema v svoji generaciji, človek, ki se ni nikoli rinil v ospredje, ki ni opozarjal nase in se sploh ni udejstvoval v bučnih debatah svoje generacije, ki je bila prav pri Srbih sila hrupna in modernistično nastrojena, pa prepogosto preko docela zunanjih, trenotnih uspehov ni prišla daleč. Če danes pogledamo nazaj na srbsko književnost vzvalovljenih povojnih let, lahko mirno ugotovimo, da je bilo preveč kričanja, hrupa in enodnevnih vznemirjenj. Generacija je bila razklana sama v sebi, premalo se je poglabljala v pereče probleme sodobnosti, sledi vojne groze so ji bile še vse preblizu, preveč je drvela za pozunanjenimi gesli, ki jih je ukazoval zapad, pa se je le ob redkih prilikah zbrala in pokazala tisto svojo podobo, ki bi jo bila morala. Šele pozneje so se posamezniki deloma izkristalizirali in globlje posegli v problematiko svojega časa. Ćosić pa se je že od vsega začetka izogibal enodnevnim debatam, puščal vnemar brezplodna prerekanja in se trdovratno pripravljal za delo, ki ga je čakalo. Zgodaj se je zresnil, ko da je vedel, da ne bo dolgo živel in da mora hiteti.

Najprvo par zunanjih podatkov! Rodil se je na jesen leta 1903. v Štitarju blizu Šabca. Ljudsko šolo in gimnazijo je končal v Beogradu, potem pa je študiral pravo in za njim primerjavno književnost in zgodovino umetnosti v Beogradu, Parizu in Lozani. Že izmlada je bil bolj šibek in pozneje tudi bolehen

„СВЕТОЗАР МАРКОВИЋ"
БЕОГРАД

in je precej časa prebil po zdraviliščih v Švici in Sloveniji. Kot časnikar je deloval skoraj pri vseh beograjskih listih, zadnja leta največ pri »Pravdi«. Umrl je 29. januarja lanskega leta, kmalu po izidu pričujočega romana, ko je ravno dobro nameraval stopiti v življenje. Podrla ga je jetika sredi priprav za novi roman »Tuberkuloza d. d.«, ki ga je bil že napovedal na platnicah »Pokošenega polja«. Tako je končal eden najzrelejših povojnih srbskih pisateljev.

Še v ljudski šoli je bil, ko je začel s prvimi literarnimi poskusi. Resno se je oglasil prvič leta 1922. v Pandurovićevi »Misli« z novelo »Obup Vladimirja Cokića«. Pozneje je sodeloval tudi v »Srpskem književnem glasniku«. Pesmi ni pisal nikoli. Celó novela ga ni toliko privezala nase, kljub dejstvu, da je zapustil tri novelske zbirke, ki pa niso niti zdaleč toliko pomembne ko njegovi romani. Omenil bom samo njihove naslove (»Pripovetke o Boškoviću«, 1924., »Egipčanka«, 1927., »Ko odtekle vode . . .«, 1933.) radi popolnosti podobe. Njegovo polje je bil roman. Vse stransko se je pripravljal, mnogo bral domače in tuje pisatelje, obenem pa najvestneje proučeval svoj čas in ljudi v njem. Prvi njegov roman »Vrzino kolo« (1925.) je sistematičen začetek vsega njegovega ustvarjanja. Ćosić se je že od vsega začetka gibal okrog enega samega problema, problema svoje generacije in njenega poslanstva. In prav ta prvi njegov roman sloni na mladini. Ljudje, ki nastopajo v njem, so vsi brez izjeme mladi, večinoma komaj dorasli, kaj šele zreli. Ta beograjska mladina v Dubrovniku doživlja vse mogoče peripetije, malenkostne mladostne prevare, sanja, pa tudi že gazi v življenje; eni plitveje, drugi globlje. Mladina je to, ki se je komaj rešila iz vojnih grozot, ki je prav za prav rasla v njih, pa se je sedaj sprostila in svobodno zaživela. Uspeh ni izostal. Roman je bil sprejet

zelo toplo, kritiki so Ćosiću priznali dvoje: da zna dobro opazovati in da je zanimiv. Čez šest let je roman izšel v drugi izdaji, kar v srbski književnosti, zlasti pri mladih pisateljih, ni v navadi.

Drugi Ćosićev roman (»Dvoje kraljestev«, 1928.) lahko že imenujemo roman s tezo. Dočim je bilo »Vrzino kolo« v glavnem slika in zabavni roman, seveda dobro napisan, načenja v »Dveh kraljestvih« pisatelj probleme. Tudi tu nastopa povojna, pisateljeva generacija, toda v romanu je že zametek ločitve; dva tabora z dvema različnima pojmovanjima življenja sta tu, s tem pa tudi boj. Roman je psihološko sila poglobljen, obenem pa tudi čisto tehnično na višini.

In »Pokošeno polje«? Korak, ki ga je pisatelj napravil s tem svojim zadnjim romanom, je velikanski. V vsakem oziru. Mladina iz »Vrzinega kola« je tudi tu temelj romana. Ali ne več kompaktna, kakršna je bila v prvem pisateljevem romanu, ampak svetovnonazorno ločena. Nenad Bajkić, junak pričujočega romana, je glasnik mladine, ki hoče v novo, pošteno in delavno življenje. Mladine, ki se hoče žrtvovati, ki hoče delati za svojega bližnjega, ki bi bila napram vsemu in vsakomur rada pravična, ki hoče resnico. Nasproti tej mladini, ki jo predstavlja Bajkić, je Ćosić postavil Mileta Majstorovića, ki je docela nasproten, antipodski tip. Človek, ki ničesar ne dela, ki so ga razmere dvignile in mu ponujajo več ko belega kruha, ki je zrastel v bogati in objestni družini in je prepričan, da lahko počenja, kar hoče. Pisatelj spremlja mladega Bajkića skozi vse peripetije svetovne vojne, vse mogoče grozote mu razkazuje, toda na način, da je sam Bajkić več ko aktivno udeležen v njih; izredno plastično in slikovito nam predstavi njegovo pubertetno dobo, prve korake v vrtince življenja, leta lakote in večnega strahu, leta

cesarsko-kraljeve gimnazije, prve ljubezni. To je prvi del romana, ki je sila strnjen in realistično napisan in marsikod močno avtobiografično izzveneva. Drugi večji del romana nosi karakterističen naslov: Sile. V njem je Ćosić odkritosrčno in presenetljivo plastično naslikal povojni Beograd z vsemi slabostmi, perverznostmi, škandali, politično strastnostjo, borbami za denar in udobje. Človek, kakršen je Bajkić, v tem metežu ne more uspevati, ne more rasti, ne more delati, kajti vse življenje in udobje mogotcev sloni na laži, prevarah, goljufijah, posilstvih in zapostavljanjih. Bajkić kljubuje, kljubuje do zadnjega in nazadnje pade. Družabna sila, ki ji je ime denar, politična moč, gospodarska zasidranost, ki pa sloni na zlaganem in krivično pridobljenem denarju in ugledu, ga vrže ob tla, ga pohodi, stre.

Odkritosrčnost, s katero je Ćosić tako plastično predstavil lažnivo, zlagano in denarja in časti žejno povojno mogočnjaštvo, me je silila, da sem se lotil prevoda prav tega srbskega romana. »Pokošeno polje« je zadnji, predsmrtni pisateljev klic po očiščenju. Upam in pričakujem, da ga bo tudi slovensko občinstvo v tem smislu razumelo in kot takega sprejelo.

V Kosovski Mitrovici, 15. marca 1935.

T. P.

Konec in začetek

Универз. библиотека
„Светозар Марковић"
Београд

Nenad Bajkić mora vsakokrat, kadar ga peljejo k preiskovalnemu sodniku, iti vso pot od zapora do pisarne preiskovalnega sodnika peš, uklenjenih rok. Naglo hodi, klobuk ima potisnjen na oči, toda ljudje, ki hodijo mimo, kljub temu vedo, za kaj gre, postajajo, gledajo in kimajo z glavami: tako, tako... zopet en zločinec manj v svobodi! Nekateri stopijo še korak dva za njim — da bi ga bolje videli. Mnogo jih je, ki jim ga je žal — saj je še tako mlad! Vendar jih je precej, ki jih dostojna Bajkićeva obleka naravnost draži: gospodek... pa so ga le!

V parku se igrajo otroci. Prav skozi ta park je hodil Nenad Bajkić, ko je spremljal Aleksandro Majstorovićevo.

— Desno, — ukazuje narednik, ki ga pelje.

Bajkić zavije v ulico. Potem: velika vrata, mračni hodniki, pobiti ljudje ob stenah, brez števila vrat, pisarna, miza, stoli.

Sèdi!

Roke so mu sprostili. Bajkić nevede drgne zapestja.

Preiskovalni sodnik je mlad. Obraz mu je bister in iskren. Nadarjen je. Vesten. Toda v Bajkićevem slučaju ne razume vsega. Bajkić mu je simpatičen. Ko da sta stara znanca. Pa kljub temu ne more — ali pa ne zna — vsega razumeti. Cigareto ponudi Bajkiću. Najpreje prižge njemu (treba je vzbuditi zaupanje), potem sebi. Pristavi stol in sede zraven njega. Preiskovalne mize ni več med njima. Čisto tovariška sta si. Po letih celo. Okno je odprto. Zunaj plamení listje starega kostanja, ki počasi zveneva.

Bajkić pazljivo pregleduje časopise. Oči preiskovalnega sodnika ga spremljajo. Krivda je ko na dlani, dokazana; Bajkić priznava, vsega je moglo biti že konec, ali preiskovalnemu sodniku se ne mudi —

praksa iž njega še ni napravila paragrafskega avtomata — našel bi rad kali vsem nagibom, da bi potem Bajkića res razumel. Če hoče človek človeka res razumeti, mu mora biti že od samega začetka jasno, da človek ni bitje, ki je izoblikovano v tolikem in tolikem času. Razumeti mora, da ni dovolj, če ve, kaj se je godilo nekaj dni ali tednov pred dogodkom, da niti samo poreklo ne more razjasniti vsega. Najpreje se je treba zavedati druge podobe o svetu — toda preiskovalni sodnik se je učil pravoznanstva, pravoznanstvo pa je predvsem veda o predpisanih odnošajih med ljudmi, ne pa znanost o svetu. Na svet se gleda samo v funkciji ljudi, na ljudi pa v funkciji zakonov in predpisov. Svet je ena, človek druga konstanta, — in zakoni so prav tako konstanta, vsaj v onem trenotku, ko se jih sodnik poslužuje, ker ista krivda je pri vseh ljudeh enaka. Čut pravice se zastonj upira takemu razumevanju zakonov: zakoni so polnomočno predpisani od strani zakonodajne oblasti in so v veljavi, če je pa zakonodajna oblast sama nastala iz nasprotij družabnih sil, je to nekaj čisto drugega. Najvažnejše je, da je vse pod oblastjo paragrafov in slučajev, ki so predvideni že pred štiridesetimi leti. Zastonj mena življenjskih oblik, znanost človeka zastonj vse bolj in bolj raziskuje, celo preiskovalni sodnik sam se kot človek zastonj otresa — in tudi to otresanje je vnaprej predvideno in onemogočeno: ako za krivca obstoja zakon, obstoja za preiskovalnega sodnika pravdni postopek. Postopek pa je močnejši od njega. Točno je predvidel, kaj preiskovalni sodnik mora in kaj sme storiti. V eni in isti osebi igra vlogo preiskovalnega sodnika in vlogo tožitelja. Samo dejstva, ki bremene tožbo, ga zanimajo. Da sešteva rdečico (ena šestina dokaza) in bledico (zopet ena šestina), zadrego in protislovje, da krivdo ko nit za nitjo vleče iz obtoženca. Obramba pa je izven njegove dolžnosti — vest mu je lahko popolnoma mirna, saj je vendar hlapec zakona. On ni kriv, če je postopek, po katerem se mora ravnati, inkvizitorski. In če živi v letu 1925.

Preiskovalni sodnik bi rad razumel Bajkića, prav za prav pa nezavedno stremi za čim boljšo podkrepitvijo obtožbe. Preiskovalni sodnik namreč ni samo vesten, ampak je tudi ambiciozen. Želi, da bi njegove obtožnice bile vzorna pravniška dela z globoko obrazložitvijo. V Bajkićevem slučaju sluti motive. Toda treba se je oprostiti vezanosti za postopek, ker šele tako bi bilo mogoče priti do teh motivov. Ne more se odločiti: ali je delo s premislekom ali ne? Ali je Bajkić zdrav ali ni? In med tem ko Bajkić pregleduje časopise, začenja on z opreznimi poskusi:

— Vaš advokat zahteva, da vas pošljemo v bolnico.

— Zakaj? — Bajkić dvigne glavo.

Trenotek opazujeta drug drugega.

— Trdi... kako bi se izrazil?... Da vaši živci niso v redu.

Bajkić se je nasmehnil. In ta revež! Ne ve, na kakšni podlagi naj gradi obrambo. Počasi spregovori:

— Žal, nisem nor. Popolnoma sem se zavedal in se zavedam svojih postopkov.

— Pa se vendar ne kesate, ker ste uničili dvoje življenj!

Pri besedi »življenje« ima preiskovalni sodnik v mislih pravni pojem življenja.

— Ne. Ne kesam se. Uvidevam, da je moje dejanje samo zase brezsmiselno in da se radi njega samega na svetu ne bo ničesar spremenilo. Vendar mi kljub temu ni žal.

— In če bi se še enkrat znašli v istih okoliščinah, ali bi zopet streljali?

— Kaj mislite, da je zajcu v zajetju posebno prijetno vreči se lovskim psom v čeljusti? — Bajkić trenotek razmišlja. — Ali ste kdaj občutili, kaj je to obup? Brezupen, hladen obup? Vidite... tak obup more občutiti le osamel človek. Človek, ki ne čuti dihanja ljudi okrog sebe, ki ne čuti toplote soljudi, ki živi sam za sebe in sam v sebi. — Bajkić se je zamislil za nekaj trenotkov. — Ali če že hočete: človek se ne rodi enkrat. Brez prestanka se poraja... umira in rodi. Njegovo življenje sloni na določenem

prepričanju, teži k nekemu cilju, potem se pa to prepričanje nenadoma podere, cilji se spremene, človek hodi naprej, jé, spi, toda on je mrtev, mrtvec je, ki samo navidez živi... Me razumete? Človek se včasih obupno brani umreti, magari samo navidez umreti, ker si še ni na jasnem, kako naj bi se vdrugo rodil. Tako nekako.

Preiskovalni sodnik zahteva, da bi mu se Bajkić razkril, toda Bajkić se še samega ni našel. Oba tavata v mraku. Edino s to razliko, da se v Bajkiću že sedaj poraja občutje, da zapušča mrak, dočim je preiskovalni sodnik mnenja, da je treba Bajkića kljub vsej njegovi izobrazbi šteti med neuravnovešeno, anarhistično, potemtakem bolno povojno mladino. Vendar ne neodgovorno. Ne, Bajkić je odgovoren za svoje dejanje. Saj se niti ne kesa ne! Zdi se, da to najbolj mori preiskovalnega sodnika.

— Ali veste, da gospod Mile Majstorović čisto lahko ostane brez za delo sposobne leve roke?

— Saj on vendar ne dela s svojimi rokami in tudi nikoli delal ne bo, ne z levo ne z desno, za njega dela šest sto parov drugih rôk.

Preiskovalnemu sodniku ni prav. Razpoloženost napram Bajkiću ga mineva. Cinizma nima rad. Naučili so ga, da je cinizem lasten trdovratnežem, prekalenim zločincem.

— Ali bi ta stavek hoteli tudi pred zapisnikarjem ponoviti?

— Zakaj pa ne? Saj vendar ne igram slepih miši z vami. Toda pustite me malo takole, samega, prosim vas.

— S svojimi odgovori tega niste zaslužili. Naj vam bo! Ponovno vam dajem priložnost, da vse dobro premislite. Čim bolj odkriti boste z menoj, tem laže vam bo pred sodniki, toliko blažja bo obsodba.

Preiskovalni sodnik govori to kar tako, dasi ve, da bo vse, kar bo Bajkić izpovedal, služilo samo popolnejši, strokovnejši obtožbi — na obsodbo kot tako preiskovalni sodnik ne misli, njegova dolžnost je, da sestavi obtožnico, ker tako zahteva postopek, po

katerem je treba delati. Toda moč formul je velikanska: kljub temu, da vse to ve, je preiskovalni sodnik ta trenotek prepričan, — in vest mu je mirna — da hoče Bajkiću samo dobro. In morda mu v skritem kotičku srca to tudi res želi. Zopet mu ponuja cigareto. In zopet po vrsti razmišlja o Bajkićevih pojasnilih: da je verjetno streljal zato, da bi preprečil Andrejevo srečanje z Miletom Majstorovićem; in da mu je vzplamenela — kri, ko je slišal, kako se Mile Majstorović smeje, in da ga je ta smeh razdražil; da ni tiste dni skoraj nič spal; da je, razen tega, streljal morda tudi zato, da bi se rešil občutja manjvrednosti... to občutje da je v njem že od otroških let, da ga preganja, muči — to je vse lepo, toda če bi vsi, ki se čutijo manjvredne, streljali na druge zato, da bi vrgli raz sebe to ponižujoče občutje? Če bi vsi, ki tujega smeha ne morejo prenašati, streljali? Vse to ni ono, kar išče, vsega tega ni mogoče postaviti na pravo podlago.

Bajkić molči. Preiskovalnega sodnika grabi nestrpnost. Nenadoma praša:

— O čem razmišljate ta trenotek?

— O mehanizmu družbe, — odgovarja Bajkić po kratkem molčanju. — O tem mislim, čemu je podoben družabni mehanizem, če se odvre, in v katero smer delujejo njegove sile.

— Ne razumem vas.

Bajkić kaže naslove v časopisih, ki ga proglašajo za zločinca. Nekam dvoumi se, pa spregovori:

— In celo vi sami... zelo ljubeznivega se kažete napram meni, in vendar ste v zadnjih nekoliko dneh ves trud porabili za čim boljšo osvetlitev mojega »zločina«. Tako trdovratno pa greste mimo drugih zločinov. Mimo zločina Mileta Majstorovića in njegovega očeta, mimo zločina gospoda Despotovića in njegovega »Tiska«, mimo zločincev dolge vrste ljudi.

— Popolnoma brezsmiselno je, kar govorite! — Preiskovalni sodnik je zardel. — Vi ste prišli v nasprotje s pozitivnimi zakonskimi odredbami in ste obtoženi, dočim so gospodje... jaz koncem koncev

vršim le svojo dolžnost v mejah, ki mi jih nalaga zakon.

— Saj ne dvomim o vašem poštenju... mislim samo na te meje.

— Ne govoriva o tem, ampak samo o onem, kar ste storili in za kar ste toženi.

Preiskovalni sodnik zvoni. Sedaj se nahaja za svojo pisalno mizo. Zapisnikar seda na svoj prostor. Preiskovalni sodnik se razvprašuje o Bajkićevem znanju s Stanko Drenovčevo.

— Ali je bilo samo navadno prijateljstvo? Če sta se pogosto videla? Ali sta sama kod hodila? Ali ste zahajali v hišo Andreja Drenovca in njegove hčerke?

— Na ta vprašanja me ni več volja odgovarjati. Vse, kar je bilo, sem povedal.

— Obtoženec noče odgovarjati na vprašanja, ki se nanašajo na njegove vezi s Stanko Drenovčevo.

— Zakaj rabite besedo vez? Prav nobene »vezi« ni bilo med nama!

— Prepovedujem si, da bi vi meni postavljali vprašanja. Kateri od naju sprašuje?

Bajkić postaja mirnejši. Spraševanje se nadaljuje. Do vse te komedije začenja čutiti ravnodušnost. Samo čudno se mu zdi, kaj bi rad preiskovalni sodnik še izvlekel iž njega. Tudi sodnik je že utrujen. Končati bo treba! Sicer je pa podlaga, na kateri bo zgradil obtožnico, že v njegovi glavi. Družba je skupnost, ki sloni na pokorščini sprejetih zakonov. Kali vojne anarhije pa je treba zadušiti že pri posameznih slučajih, da se ne bi sprevrgle v kolektivno bolezen. Mladina je brez idealov, materijalistična, neuravnotežena, nepoučena, brez morale, maščevanja željna... Seveda, preiskovalni sodnik si je na jasnem: vse Bajkićevo pripovedovanje je samo spretna obramba. Sicer pa je slučaj neznansko enostaven: iz službe pognani sotrudnik, kateremu je lastnik prevzel ljubavnico, se je maščeval! Kako mu to že preje ni padlo v glavo!

— S katerim dnem so vam odpovedali službo?

— Meni niso odpovedali službe.

— Vem, vem... — se nasmiha preiskovalni sodnik. — In koliko dni pred dogodkom niste odhajali v uredništvo?

— Pet... ali šest. Točno se ne spominjam.

— Kaj ste delali ta čas?

Bajkić se je zmedel. Vtretje poskuša pojasniti svoj slučaj z Despotovićem.

— Iskal sem človeka, ki bi mi nudil varstva in mi pomagal.

— Toda... razen tega? Ali ste kam odpotovali?

— Sem, do Rume.

— Radi česa?

— Neki osebi naproti.

— Komu to?

Bajkić molči.

— Bolje je, če priznate. Če ne bi odšli... saj veste, da ste pretili uredniku lista, gospodu Burmazu.

— Nisem mu pretil.

— Ko vas je prašal, kaj boste sedaj, ko ste odpuščeni, ste mu rekli: »Kaj bom storil, boste videli.« Zaslišanje je tu.

— Odpuščen nisem bil. Tudi pretil nisem. In pot v Rumo ni v zvezi z vsem tem. Šel sem čakat gospodično Majstorovićevo.

— Gospodično Majstorovićevo poznate?

— Poznam jo.

— Že dolgo?

— Dolgo.

— Potemtakem ste zahajali v hišo gospoda Majstorovića?

— Sem.

— He, he...

Preiskovalni sodnik misli: znanje — znanja se pri nas sklepajo vse preveč neoprezno — malo prijateljstva je morda vmes, na eni strani bogastvo in lepota, na drugi uboštvo in ambicija, upi brez podlage, morda celo upanje, da bi človek pri listu s pomočjo tega znanja napredoval — ali mesto tega pri listu najpreje izgubi tajniški položaj, ker mu ni kos, in potem mu odpovedo še službo, dekle ga za vedno odbije, ko pride

do spoznanja, kaj pričakuje od nje... tako je, popolnoma jasno! Sedaj je, seveda, malo zmešan radi Stanke Drenovčeve. Ali ni tudi to jasno. Bajkić jo je pustil radi gospodične Majstorovičeve — slučaj in usoda sta hotela, da je ona prišla k bratu gospodične Majstorovićeve, in tragedija je bila tu.

Preiskovalni sodnik je pošten. Bajkić se mu je od začetka zdel simpatičen. Toda nekako same od sebe mu nenehano prihajajo misli v prilog Majstorovićevim. Ne zato, ker so oni pomembne osebnosti v družabnih krogih, ne! Ampak radi tega, ker Majstorovićevi tožijo. In še zato, ker so ga naučili, pa logično, pravniško misli; da naj se varuje psiholoških prevar.

— Tako, tako...

On misli logično in pravniško. Zvoni.

— Odvedite obtoženca.

V tistem času, ko narednik uklepa Bajkića, gleda preiskovalni sodnik slučaj čisto jasno pred seboj. Odpre knjigo, samo toliko, da bi se spomnil, in bere: »Kdor hote, vendar brez premisleka ubije človeka, naj se kaznuje z dvajset leti robije. Toda če je delo storil v pijanosti... v nagli jezi, potem je kazen mogoče spremeniti v zapor, ki pa ne sme trajati manj ko dve leti.« Preiskovalni sodnik obrača liste. »Poskus zločinstva in prestopka obstoja v slučaju, če človek stori nekaj, s čimer je izvršitev samega zločina začeta, pa do zločina ali prestopka ni prišlo radi nečesa drugega, kar pa ni odvisno od volje onega, ki je zločin začel vršiti...« »Pri odrejanju kazni za poskus zločinstva naj se sodniki ravnajo po oddaljenosti čina, s katerim je zločinstvo začeto, od njegovega konca, pa z ozirom na to kazen lahko zmanjšajo na četrtino one kazni, ki bi jo krivec po zakonu zaslužil, če bi zločin do konca izvršil...« Tako je. Težka, lahka poškodba, priznanje, olajševalne okolnosti, člen 59 — preiskovalni sodnik je že popolnoma v mehanizmu sodnega postopka. Toda vest ga začenja gristi. Sodniška vest: ali tu res ni bilo premisleka? Zopet odpira knjigo. »Kdor hote in s premislekom ubije človeka, naj se kaznuje s smrtjo.«

Preiskovalni sodnik premetava spise. Misli: ali leto dni ali na pet let?

Ta čas je Bajkić zopet na ulici. Ljudje se ozirajo. Dan je lep. Svetel. Zelo svetel. Skozi park gresta. Z vodo polite steze dehte. Gruča dečkov bije na enem koncu parka žogo. Usnje je še čisto novo in rumeno. Po vsakem udarcu je slišati zvonki odmev. Merila, s katerim bi ljudje merili spremembe v sebi, ni. Bajkić opazuje otroke, njihove zariple obraze, žogo, za katero se pode, in šele v otožju, ki ga spreletava, vidi, da ni več otrok in da je čas, ko je on takole tekal za žogo, že zdavnaj minil.

— Na levo!

Bajkić zavija za ogel. Zapor je na drugem koncu ulice. Otožje prehaja počasi v tugo. Še vedno je slišati udarce po žogi in vpitje otrok. Bajkić se zaveda, po kateri poti mu bo sedaj hoditi. Sedaj ve, da osamel človek postaja v svojem protivljenju vselej nekam pobit. Toda prav tako ve, da ima vsaka sila v človeški družbi svojo protisilo, da sile ene vrste morajo izzivati sile druge vrste, da je ves smisel življenja prav v tem večnem zadevanju sil, iz katerih se vedno rode nove in popolnejše življenjske oblike, da napredka ni mogoče z ničimer ustaviti, da se prav na ta način, da eni ko pokošeni padajo, drugi dvigajo.

Hodniki. Vrata. Verig so ga oprostili. Na oknu mreža. Bajkić se ji čisto približa. Še vedno je slišati, kako se žoga odbija od zemlje. Ali pa se mu le tako zdi. Morda je to, kar sliši, le odmev minulih dni.

PRVA KNJIGA

Ena cela mladost

PRVO POGLAVJE

MORA

1

Savski most zleti v zrak

Čist in vrel poletni dan. Od povsod veje duh velikih šolskih počitnic. V daljavi, nad strehami, nad sparjenimi akacijami in lipami trepeta zrak, se iskri in odteka v globino žarko svetlega, pobledelega neba.

Po zrnatem pesku majhnega parka pri »Pomladi« se podi gruča veselih dečkov za novo žogo; kriče, dero se, premetavajo roke in noge. žoga zamolklo zvoni, ali ves ta vrišč se razbija ob skupini hiš, ki spuščenih zastorov in zaves molče v polkrogu.

Nenad Bajkić, čist deček v modri mornariški obleki s kratkimi hlačicami in dolgimi trakovi na kapi, je bil ta dan nenavadno ponosen, kajti lepa usnjena žoga, katere koža diši, ker je nova, je njegova. Res je, žoga je po njegovi mornariški bluzi puščala sledove prahu, toda radi tega se je malo vznemirjal: bal se je, da bi bile Jasna in stara mati žalostne radi tega. Jasna je šivala, stara mati pa prala njegove obleke. Dovolj za njegovo občutljivost.

Z gorenje strani, od Obilićevega venca sèm, so se preskakujoč onih nekoliko stopnic naenkrat prikazali gimnazijci in se, predno so dečki mogli zbežati, polastili žoge. Žoga je pod njihovimi udarci začela bobneče preletati iz enega konca parka na drugi in mimogrede trgati listje z dreves; dvakrat se je za-

pletla v električne žice, da so ob spoju druga z drugo svetlo zagorele, česar se je Nenad zelo prestrašil; nazadnje je hrupno padla v veliko lužo zraven vodnjaka. Ker je Nenad naprej in naprej tekal za svojo žogo, je bil ves oškrofljen z vodo in razredčenim blatom. Ta čas ko se je pehal za premočeno žogo, so gimnazijci smejoč se zbežali v smeri Carice Milice ulice. Debele solze so se kotalile Nenadu preko lic. Kaj mu je Jasna zato kupila žogo, da bi jo že prvi dan razbil? Lepo rjavo kožo je bilo komaj videti pod blatom; na mestih pa, kjer ni bilo blata, je bila koža na široko ogoljena od vej in ostrega peska. Nenad je odšel domov v spremstvu tovarišev in z obema rokama objemal žogo. Ko da mu je v vsakem prstu tolklo po eno srce.

Pravkar je v daljavi opazil svojega mlajšega strica Mićo. Mića Bojadžić je hodil hitro in Nenad je takoj opazil zresnjen pogled, ki mu ga je stric ob srečanju vrgel. Visok, suh fant je bil: pod mehkim črnim klobukom obrit, omladen obraz (vsi Bojadžići so imeli po materi omladne in krotke obraze); drobcene, živahne oči, polne zlatih peg; kratki, redki in drobni brki mu niso mogli skriti brazgotine, ki jo je imel na gornji ustni in pod katero sta se videla dva prednja zoba; radi teh dveh zob je bil podoben veverici in zelo mil. Visoki, trdi ovratnik s prav majhno režo pod grlom se je s svojim belim robom naslanjal na ostro mladeniško brado. Mića se je ustavil, potegnil robec iz žepa in otrl Nenadov znojni obraz; potem ga je prijel za roko in peljal domov.

Toda doma mu ni nihče ničesar rekel. Stanovali so v drugem nadstropju stare hiše v Čubrini ulici. Hiša je bila zidana v obliki pravokotnega zaboja z dolgim steklenim hodnikom v vsej svoji dolžini; v ta hodnik, ki je slonel na lesenih stebrih, se je prišlo naravnost z dvorišča, in sicer po zelo strmih lesenih stopnicah, ki so bile pa že vse preperele in omajane. Hodnik je s svojimi razsušenimi in ponekod že popokanimi šipami gledal na Savo. Nenad se je še dolgo potem spominjal rumeno oribanih desak, cvetličnih lončkov z rdečimi pelargonijami in onega slapa sončne svet-

lobe, ki je pljuskal nanje, ko sta to popoldne vsa zasopla prispela skozi temačno stopnišče na hodnik.

Jasno in staro mater sta našla v hiši vsi objokani. Znak, da se je moralo nekaj zgoditi. Nenad je osupel razumel samo to, da se pripravlja nekaj strašnega in razburljivega (»U boj, u boj, za narod svoj... Ne boj nam se, sivi tiću...«) in da je drugi stric, Žarko, ki je bil še v Pragi, v nevarnosti. Morda ga bodo zaprli? Mučili? On se vendar nahaja v deželi sovražnikov!

Potem ga je Mića kljub Jasninemu protivljenju vzel s seboj.

Skozi ozke in prazne ulice za narodno banko sta po kratkem času prišla v Knez Mihajlovo ulico; v nji se je trlo ljudi in vsi so kakor reka v naglici drli proti Kalemegdanu. Ta konec svetlega julijskega dne z visokim in čistim nebesom se je Nenadu zdel kakor nedelja. Še nikoli se mu niso prsa tako širila ko sedaj. Steze so bile prenapolnjene. Mića se je prerival skozi gnečo, klical dečka za seboj, zastajal; nenadoma se je znašel v gneči deklet in mladih fantov, med katerimi je Nenad nekatere poznal že od preje, ker so prihajali k Mići na obiske. Na glavni kalemegdanski poti, ki vodi proti Savi, je ob ograji stala velika množica ljudi in gledala preko reke. Nenad ni videl ničesar; gosta stena ljudi mu je bila napoti. Poskusil je, da bi se prerinil mimo njihovih nog, pa mu ni uspelo. Nazadnje ga je eden od Mićevih prijateljev dvignil na rame. »Poglej, tisto tam so Nemci.«

Nad peščeno puščo onstran prazne blesteče reke, ki jo je od mosta sèm pošev sekal rdeči odsvit zahajajočega sonca, se je pelo ogromno, široko, brezmejno nebo. Na obzorju so se rinili v nebo majhni volneni oblaki. Njihov spodnji rob se je zdel čvrst in je bil rdeč radi zahajajočega sonca, višje gori pa so postajali vse bolj beli in zračni in so se nazadnje zlivali v eno z modrim nebesom. In pod tem nebom, ki je radi svojega prostranstva polnilo s strahom Nenadovo srce, so po pesku in skozi redko vrbovo zelenje, ki je raslo na drugi strani žolte dvonadstropne hiše, ki

se je skupaj z negibno in dolgo črno-rumeno zastavo zrcalila v gladki Savi, tekale sem ter tja drobcene človeške postave, ki so bile smešno majhne in so se čudno neumno motovilile. Med zelenjem je od časa do časa zagorelo ko žarek in Nenad je mislil, da so to noži na puškah. Majhen čoln se je pozibaval tik ob hiši. Okrog čolna je Nenad opazil zbrane ljudi: jasno je bilo videti njihove visoke črne čepice in opremo. Čim je kateri od onih, ki so tekali sem ter tja, prišel do hiše, se je ustavil, snel čepico in si brisal obraz. Kaj naj bi pomenilo vse to? Nekdo zraven Nenada je spregovoril: »Bežati se uče!«, in to je v množici zbudilo glasen smeh in odobravanje.

Bil je že v postelji, iz sosednje sobe pa je bilo slišati govorjenje. Luč ni bila prižgana, ali pred sveto podobo je gorela lučka in dolge sence so se plazile po stenah. Boter, Jasna, stara mati in Mića so govorili med seboj, glasovi so rastli, se trgali in zopet dvigali. Bilo je jasno, da se radi nečesa prepirajo. Potem je nekdo zaloputnil z vrati. Po lesenem hodniku s škripajočimi deskami je nekdo odšel naglih korakov. Zaropotala so druga, steklena vrata pred hišo. Nenad se je pognal iz postelje in se pritihotapil na hodnik, kjer ga je z vseh oken zalila svetla mesečina. Stisnil se je za vrata: v bose noge je čutil toploto desk, ki so se bile čez dan segrele; iz nog se mu je ta toplota počasi razlezla po celem telesu ko roj mravelj. Oči je vrgel po hodniku. Vse je mirovalo. Po prstih — in še pod njimi so deske škripale — se je splazil do zaboja z igračami in privlekel iz njega nenapihnjeno žogo: koža se je bila že osušila in je bila videti čista; umiril se je in zlezel zopet v posteljo.

Nekaj neznanega in strašnega ga je vzdramilo in ga dvignilo v postelji. Po vsej hiši je bilo čuti šumenje in okna na oni strani, kjer je bil hodnik, so med zvenčanjem razbitega stekla padala na dvorišče. Vsa

hiša se je škripaje v tramovju še enkrat v temelju zagugala, tako da je zapiskalo v oglušelih ušesih vsled zopetnega poka. Skozi prah, ki se je dvignil, je pritekla Jasna, dvignila Nenada iz postelje in držeč ga v naročju obstala sredi sobe. Vse je bilo zopet mirno. Noč je bila toliko svetla, da je bilo kljub spuščenim zavesam moči v sobi vse razločiti. Prišla je stara mati, ogrnjena s črnim volnenim šalom. Gledali so v kos odpadlega ometa, ki je visel izpod stropa in se pozibaval; in v kačasto razpoklino nad vrati. Skozi svetlo noč je bilo v začetku komaj zaznavno, potem pa vedno glasneje slišati ko brenčanje čudnega, velikanskega komarja, ki hoče s svojim letom zatemniti nebo. V sobi je zmanjkalo zraka. Pok. Brenčanje. Pok. In še enkrat. Tla, stene, oprava, vse se je treslo. Brenčanje in poki eksplozij so se ko toča, ki jo nosi vihar, počasi oddaljevali.

Jasna je odprla okno. Tudi okna žolte hiše na drugi strani so bila odprta. Žene in moški so se nagibali ven. Bilo je svetlo. Govorili so, klicali drug drugega, dokazovali, da so pravkar savski most vrgli v zrak. Mića ni bil doma. Grmenje topov je od časa do časa utihnilo, pa sekano od suhega prasketanja pušk zopet oživelo. Prišel je boter. On, Jasna in stara mati so govorili v sobi, ki je gledala na ulico. Nenad se je znova splazil na hodnik. V blesketu je bilo vse dobro vidno. Oči so mu najprej obtičale na šipi. Majhno luknjo je imela skozi sredo. Od nje pa so se v vse smeri vlekle razpoke. Tako razbite šipe ni bil še nikoli videl. Potem je opazil več takih šip. Z boso nogo je stopil na nekaj okroglega. Steklenec. Odkod se je našel tu? Sklonil se je. Steklenec je bil topel in nenavadno težak, svinčen. Stopil je v sobo in ga pokazal.

Prišel je Mića. Čez svoj mali črni suknjič je imel opasan tesen pas in naboje; mesto mehkega črnega klobuka je nosil šajkačo. Od njega je vel duh po tobaku in svežem usnju. Nenad se je spomnil na svojo žogo, toda Mića ga je začel v naglici oblačiti,

medtem ko je Jasna s staro materjo in botrom jemala neke predmete iz predalov, katere je puščala kar odprte.

Po ulicah so skrivaje se tekali ljudje. V Bogojavljenski ulici so naleteli na cizo, ki jo je nekdo v polnem diru peljal po krivenčastem tlaku v smeri proti Bosanski ulici, v katero je pravkar vkorakal majhen oddelek tretjepoklicancev. Nenad in njegovi so stekli čez ulico in prišli ob železni ograji do vhoda v Milošev dvor, v katerem se je takrat nahajala šola za gluhoneme. Vrata so bila samo priprta. Vstopili so. Za ograjo so našli lep vrt, poln cvetočih georgin. Dvor je s svojimi loki in strehami rastel v nebo ves bel in popolnoma pust. Šli so mimo njega: iz spodnjega dela dvora se je prišlo na dvorišče slikarske šole, ki je bilo zaraslo v visoko, nekošeno travo. Nekaj klafter še nerazžaganih drvâ je bilo zloženih ob zidu. Nekaj moških, med katerimi je Nenad poznal strežaja in hišnika slikarske šole, mračnega in čemernega starca, je skladalo drva pred vhod v klet, pripravljajoč obrambni zid. V kleti, ki je bila vsa v obokih, katere so nosili debeli četverokotni stebri, je bilo med razmetanimi predmeti polno žená, deklet in otrok. Pod enim od obokov je sedela na starih zabojih gruča gluhonemih dečkov in deklic.

Oglušujoče grmenje. Svetla zvezda vhoda je potemnela; moški so v skupini ko padli v klet; potem so zopet vsi skupaj s telesi podprli železna vrata. Tema. Zunaj je žvižgalo, prasketalo, grmelo, zavijalo. V ozadju je nekdo prižgal žveplenko in ta plamenček je, dasi ga je človek zaslanjal z roko, tako da se mu je dlan svetila, odkril Nenadu prostornost kleti. Potem je nekdo prižgal svečo. Za oddaljenim stebrom je zagorela druga. Na kupu nečesa mehkega je Nenad opazil neko ženo: z glavo je rila pod odejo. Gluhonemi otroci so najpreje opazovali neznane ljudi, potem pa so tipaje z rokami po zidovih skušali občutiti potrese, ki so jih povzročale eksplozije. Nazadnje so se tudi tega naveličali in so se začeli igrati po oddaljenih in docela temnih kotih.

Nenadu se je zahotelo iti k njim. Toda Jasna ga je držala čvrsto ob sebi in ga ob vsakem strelu tesno pritisnila nase. Spomnil se je, da žoge ni vzel s seboj; bilo mu je žal. Po strelu, ki je zadel blizu nekje, je nenadoma zamolklo udarilo v mehko: pljus! Klet je vsa ko vzvalovila. Sveča je ugasnila. Moški so v oglušujočem grmenju klicali drug drugega. Neka žena je cvilila. Daleč nekje se je v zlatem prahu bleščal vhod. Moški so na mesto prelomljene oknice zavalili staro slamnico in nekaj raztrganih naslanjačev. Ono svečo, ki je ugasnila, so zopet prižgali. Klet se je umirila. Nekaj časa potem je bilo še slišati puške iz pristanišča; čez nekaj časa pa je streljanje prenehalo. Vrata so se odprla. Pritekli so novi begunci. Iz kota je bilo slišati šumenje samovarja. Nenad je začutil lakoto. Drugi otroci so že jedli. Gluhonemi so s starih zavrženih naslanjačev trgali usnje. Nenad se jim je nazadnje približal in je tudi sam dobil svoj del. Skoraj vsi so iz usnja rezali gamaše ali pa jermene. Nihče jim ni nagajal.

Popoldne je prišel boter. Prinesel je jedi. Nenad je že poznal granate iz navadnih topov, ki zamolklo žvižgajo in počasi lete; in ostro sikanje šrapnelov; pa zopet jasen, zvonek in melodičen strel z monitorja in zopet nekam okrogel (Nenad si ga je zamišljal ko veliki, debelo tiskani O), poln zvok naših topov s trdnjavskih zidov. Kljub temu, da ga je ob vsakem strelu nekaj ko stisnilo pod srcem, je bilo Nenadu vse to v nenavadno zabavo. Sovražni? Naš? Našega so krstili za svetega Ilijo. Ne, ta je njihov. Ko bo začel naš! Ko je začel naš z ognjem, so sovražni vedno utihnili. Kadar je kdo odprl kletna vrata, je Nenad videl, da zunaj mirno sije julijsko sonce. Tudi to mu je bilo v zabavo.

Pred svitanjem se je prebudil od mraza. Oboki so se mu zazdeli višji in strašnejši. Majhna petrolejka je osvetljevala najbližji obok: po blazinah so spale žene in otroci kar oblečeni. Nekaj moških je sedelo zraven blazin in dremalo. Nenad je ležal v naročju stare matere. Jasna je sedela. Nenad je videl, da

ne spi. Tudi pod drugimi oboki so se v temi lesketale čuječe oči; svileno pošumevajoč so lazile ob zidovih sivkaste živali. Nenad je prvič videl podgane in ga je ob pogledu nanje bilo groza.

Vrata so bila odprta, nebo čisto, povsod popoln mir; gluhonemi so igraje se z otroki tekali po mokri travi na zapuščenem dvorišču. Moški so odšli po kruh in po vodo. Prišel je boter. Jasna je jokala. Poljubil je Nenada. Poljubil je tudi Jasno, česar do takrat ni bil nikoli storil.

Otroci so zlezli skozi vrzel v plotu. Majhen dečko je našel šrapnelsko kroglico. Drugi zopet kos granate. Še naprej iskaje so, potem ko so že pobrali vse murve, ki so bile napadale z drevesa, prišli na prednje dvorišče. Tam, kjer je bil preje majhen vrtič z georginami, je zijala velika razpoka in je bilo nametane mnogo prsti. Tedaj šele so opazili hišo onstran ceste: v višini oken je bilo v drugem nadstropju videti veliko odprtino; na zvitih železnih palicah so viseli kosi rdečih zaves.

Prišel je stari strežaj s polno pletenico sadja na rokah; otroci so se v diru spustili proti njemu, s težavo plezajoč skozi ozko odprtino v plotu.

Nenad se je znašel sam pred zaprtimi hišami, na praznem, razritem dvorišču, v katerem je dišalo čudno grenko po uvelih georginah; v popolni tišini ostrašene mestne narave. V žepu suknjiča je našel hišni ključ. Ko je Mića prejšnjega dne zaklenil vrata, je ključ dal njemu. Nenadoma se je odločil, da skoči domov po žogo. Železna vrata so bila zaklenjena. Preskočil je ograjo. Ulica je bila prazna; sredi nje je z repom med nogami tekel rumen in zamazan pes. Hiše so bile večje kakor sicer. Sonce je sijalo in pregreto kamenje in prah sta dišala po solitru.

Nenad je stopal po prstih in s strahom odpiral vrata. Bal se je, da v prazni hiši ne bi koga zalotil. Na hodniku je bilo polno šrapnelskih kroglic. Poln žep jih je nabral. Tudi žogo in zračno črpalko je vzel s seboj. Tedaj se je spomnil, da bi mogel ponesti vsaj eno blazino, ko je že tu. Zavese so bile še vedno

spuščene, postelje razgrnjene, obleka razmetana. Izbral je veliko blazino, zaklenil hišo in se vrnil. Na stopnicah se mu je začela dobrikati njegova pisana mačkica. Ujeti jo je hotel, pa mu je ubežala. Pustil je blazino in začel tekati za njo po dvorišču. Mačkica je v begu splezala na murvo; z murve je skočila na nizko streho pridvorja, stekla preko nje in izginila na sosednem dvorišču. Nenad je bil že ves moker. Šele sedaj je opazil, da že nekaj časa odmevajo topovski streli. Postalo mu je jasno, da bi moral biti že zdavnaj v kleti. Sedaj so vrata zaprta. Kaj bo storila Jasna, ko bo opazila, da njega ni? Zgrabil je blazino, toda teči ni mogel, ker mu je delala napoto. Vrgel si jo je na glavo in tako stekel čez ulico.

Že je bil tik železne ograje. Žvižganje se je bližalo s strašno brzino. Spreminjalo se je v tulenje. Nenadu se je zazdelo, da se tlak upogiba. Tik ob podnožju ograje je padel kolikor je bil dolg in širok; in blazina je padla čezenj. Lomljenje, grom, rdeči in črni kolobarji, prsa brez zraka, odmevi debele toče, ki je bobnala po železni ograji. Ko je vse utihnilo, je Nenad dvignil glavo. Vstal je. Pred njim se je še vedno kadilo iz okrnjenega stolpa saborne cerkve. Treba je bilo kar najbolj naglo skočiti čez ograjo. Dvignil je blazino; perje se je vsulo krog njega. Pa jo je vendar zalučil čez ograjo. Tudi sam je skočil čeznjo. Ob preskoku je s hlačnico zadel ob železno ost in hlače vzdolž razparal.

V zraku je naprej in naprej prasketalo. Vrata v klet so bila zaprta. S pestjo je tolkel po njih, pa niti sam sebe ni slišal. Pobral je kamen in začel tolči z vso silo. Nazadnje so mu odprli vrata in s svojo že pol prazno blazino se je zvalil v temo, v neprijetni vonj po petroleju, v plesen. Iz rok v roke je šel; razen žoltih plamenčkov sveč pod oboki ni videl ničesar. Jasna je ležala v nezavesti in razsutih las: žene so jo polivale z vodo in ji drgnile senca. Nenad je zavpil, se iztrgal. Jasna je prišla k zavesti; krčevito ga je stisnila v naročje. Strežaj je našel v blazini kos granate. Nenad ni vsega razumel. Čudno se mu je

zdelo, zakaj ga vsi po vrsti poljubljajo. Nazadnje je uvidel, da vsi mislijo, da je šel samo po blazino, da bi Jasna imela na čem ležati. Jasna je venomer ponavljala: »Moj dobri otrok, moj dobri otrok!« Šele sedaj je Nenad opazil, da nima ne žoge, ne zračne črpalke. Začel je jokati. Sram ga je bilo — in radi tega je vse krčeviteje jokal — ker ga vsi tolažijo, ker mislijo, da joka radi raztrgane blazine. Vendar o žogi ni nobene bleknil. Težkega srca in zelo pobit radi laži je zaspal; čutil je, da ni vreden tolike Jasnine ljubezni. Razločno je slišal, ko je strežaj spregovoril: »Jaz bi ga za tole pretepel, pošteno pretepel, pretepel, da bi si zapomnil.« Nenad je bil istih misli.

2

Klet

Jasna je po vzgledu drugih začela že po nekaj dneh puščati Nenada s starim strežajem na Cvetni trg. V rosi oprani modri in rdeči paradižniki so se razsipali iz prepolnih košar; lubenice (nekaj je bilo prerezanih, da bi se videla njihova sočna sredica) so bile zložene po tlaku v visoke kupe svetlo zelene barve. Povsod je bila puščoba. Zavese na oknih so bile spuščene. Edino kratka ulica zadaj za tržno lopo je izdihavala vlažni duh zrelih sadežev. Kupci so prihajali ko v teku. Kmetice s svojimi pisanimi krili so negotovo stale ob svojih košarah in torbah, ko koklje ob piščetih. Ta negotovost v ozračju je opijanjala Nenada. Vzdolž Kralja Milana ulice in Knez Mihajlove so rastle iz zemlje asfaltne krtine, ki so jih povzročale granate, katere niso eksplodirale. Nenad se jih je v strahu izogibal; obenem pa bi bil rad pokukal v eno od teh temnih volčjih lukenj.

Danilo se je. Vsaka velika ura, mimo katere je Nenad prišel, je kazala drugače. Tri, deset, točno dvanajst — ali nočnega ali dnevnega časa, kdo naj ve! Pred temi ustavljenimi urami se je Nenadu zazdelo,

da čas stoji. Vse je bilo ustavljeno. Izložbena okna so bila zavešena z železnimi mrežami; zavese na oknih so bile spuščene, polkna priprta: kolikor hiš, toliko bitij z zaprtimi očmi; in siv prah je že ležal na njih. Moški in ženske, ki so tekali ob zidovih, niso bili zmožni, da bi s svojim kretanjem oživeli zavrto kolesje mesta, obstali čas, izgubljeni odmev. Po stranskih ulicah in kjer je bil turški tlak, je nagloma rasla sveže zelena trava. Dasi je bilo Nenada v malih pustih ulicah strah, je kljub temu jemal vse za bajko. Za strašno bajko. Za bajko o princezi, ki se je nabodla na vreteno in zaspala... Zelen plevel, trnje, plezalke bodo prerastle vse.

Ljudje so se porazgubili. Čisto majhni in razsejani po vsej ulici so po vsakem novem strelu skakali iz svojih skrivališč in ko kobilice tekali preko ulice, da bi se pri prvih vratih zopet skrili; nekateri pa so ta čas mirno hodili po sredi ulice in kar naprej dvigali glave proti mirnemu in čistemu jutranjemu nebu. Ista začudenost, ista negotovost, da bi smrt lahko stopila iz lepega, rose polnega (tračnice cestne železnice, na katere je sijalo poševno sonce, so bile vse rosne) in svetlega jutra, je bila tudi v Nenadu. Vendar ni imel časa, da bi se bil vdajal mislim. Njegova roka je bila ko zagozdena v koščeni roki starega strežaja; tekati je moral za njim, prestopati prage, letati v najgloblji jutranji tišini z ene strani ulice na drugo — in kar molče, ves zasopel in tako naglo, da so zreli, temno rdeči paradižniki padali iz strežajeve košarice. Šele po tem, ker se strežaj ni ustavljal, da bi jih pobiral, sodeč, je Nenad resno verjel, da sta v nevarnosti.

V kleti so pošumevali samovarji in s svojimi modro-vijoličastimi plameni osvetljevali žene pri delu. Zoprn duh po zgorevajočem petroleju in praženi čebuli je visel pod vlažnimi oboki. Po posteljah, ki so bile skladovnica vseh mogočih predmetov, so po cele ure posedali ostali in prisluškovali zamolklim eksplozijam. Gluhonemi so v družbi ostalih otrok v najoddaljenejšem kotu postavljali gledališče. Nenad je

ob strani in čisto sam iz zavrženih koscev usnja urezoval in šival nogometno žogo. Naprej in naprej se mu je stiskalo srce, ko je pomislil na ono resnično, ki jo je bil izgubil.

Ko je v prvem mraku obstreljevanje ponehalo, so ljudje vsi po vrsti ko podavljeni prihajali na dvorišče. Po zemlji, ki je bila še vedno topla od sonca, so razgrinjali preproge in blazine. Odrasli niso govorili, otroci pa so se davili in valjali po travi, ki je pohojena kar naenkrat zadišala po trobeliki. Po nebu so gomazeli apnasti žarki iz reflektorjev, se ustavljali, postajali, da bi takoj potem nadaljevali z raziskovanjem globokega neba. Eden se je spustil tako nizko, da je pred kratkim pozlačena kupola na zvoniku saborne cerkve zagorela v žarki luči; vse po vrsti: predmeti, ljudje in vsaka posamezna bilka so bili poražujoče jasno očrtani. Nenad je imel občutek ko da ga je od hrbtenice sem spreletela groza po vsem telesu. Obstal je ves trd in brez sape, medtem ko mu je ledena, mrtvaška svetloba bila v obraz. Zavpil je. Skril je oči in se vrgel Jasni v naročje. Trenotek potem je bilo zopet vse kakor preje, po črnem, brezmesečnem nebu se je sprehajala mlečna reflektorska roka in ustavljajoč se tipala za bledimi zvezdami. Ko je Nenad dvignil glavo, je opazil nekaj posebnega: ves spodnji nebesni rob nad pristaniščem je bil rdeč; in iz te rdečice so se dvigali težki stebri črnega dima. Komaj sluten vetrič je prinašal zadušen vonj po goreči volni. In v presledkih. Noč je dehtela po sveže pohojeni travi, po trobeliki.

V splošnem miru se je skozi oni črni dim nenadoma vrgel proti nebu steber isker. Potem je bilo slišati eksplozijo. Takoj na to je plamen ko ognjeni dež bruhnil proti nebu. Dim se je vrtinčil, plamen je naraščal, slišati je bilo pridušene in nekam mehke eksplozije, malenkostno, suho prasketanje in vse ozračje je dišalo po grenkobi sežganega žita in kave, po bencinu, po volni... Reflektorski prameni so izginili. Krvava okna sosednjih hiš so v popolni tišini slepo gledala v smeri požara. Slišati je bilo, kako

ognjeni jeziki oblizujejo bale s tkaninami, lesene sode, polne olja, vreče s kavo in rižem; in kako se bale, sodi in vreče ko ogromni plameneči popki razpuščajo.

Nenad se je čutil varnega šele za trdno zapahnjenimi železnimi vrati v negibni temi kleti pod onimi ogromnimi oboki. Vendar dolgo ni mogel zaspati. Nekdo je s svečo v rokah taval med stebri pod oddaljenimi oboki, pa je njegova zmaličena senca nihala po zidovih. Podgane so se šumè sprehajale sem ter tja in cvilile. Ena od žená je z glasom preglušila mehko škrabljanje in dihanje spečih in kriknila: »Gospod, Gospod ...«

Noč se je stegovala ko stonoga.

Nenadu se je zdelo ko da sploh ni spal. Žveplenka v podrhtevajočih rokah stare matere je plapolala, toda luči mati ni mogla nikakor prižgati. Nenad je sédel. Nekdo je odklenil vrata — Jasna je govorila z nekom. Ta čas je stara mati prižgala stenj, iz katerega se je začelo gosto kaditi; ko je pa steklo poveznila čezenj, je plamen ugasnil. Noč in smrdljiv dim sta zopet legla na vse. Steklo je padlo in se razbilo. Od vrat sèm je nekdo s hrupom prinesel svečo. »Pazi,« — spregovori stara mati — »tu nekje je razbita steklovina, da se ne zbodeš.« Pri tem je v zmešanosti brisala eno roko ob drugo. Slok in močan moški se je bil nagnil čeznjo. Za trenotek sta ostala v objetju. Potem je stara mati vzela svečo in posvetila proti moškemu. Iz teme je stopil poln mladeniški obraz: neobrit je bil in na več mestih ranjen po licu; lepi volčji zobje so radi tega bili v širokem smehljaju videti še bolj beli ko sicer. Dolge črne lase je imel skuštrane. »Ves si se zamazal,« — spregovori stara mati — »vode ti bom pripravila, da se umiješ.« Svečo je postavila na nizek zaboj in se napotila v temo izza postelje. V svetlobi, ki je prihajala od sveče od spodaj navzgor je bil moški videti velikanski. Žametni suknjič je imel na robeh okrog vratu in telovnika

obšit z trpežnim svilenim trakom; od visokega čvrstega ovratnika je visela na srajco velika črna metuljčasta kravata. Stric je bil. Nenad ga je spoznal in kriknil. Dvignili so ga iz posteljnine, ga zravnali, poljubili in zopet spustili na ležišče. Stric je sédel zraven njega. »Ali misliš še?« Nenad se je premetaval.

Skladišča v pristanišču so gorela naprej; zamolkle eksplozije so polnile klet, v kateri je, topeč se, žolto in mirno gorela sveča. Nenad je od utrujenosti naslonil glavo na stričeva kolena. Ko se je Žarko umil, je bliskajočih se oči pripovedoval, kako je bežal iz Prage v Berlin. Nenad je v polsnu slišal besede: Petrograd, Moskva, Odesa, Črno morje, Prahovo; ali je bil sen ali stričevo pripovedovanje, ni vedel: Črno morje da je bilo viharno, da so v Prahovu vsi potujoči skladali strelivo iz vozov, da so vlaki povsod prenapolnjeni, da se povsod vrste sprevodi, v vetru vijejo zastave, da ogromne bojne ladje plovejo po razburkanih morjih, v pristaniščih pa da svira glasba in da lepe gospe delijo vojakom cvetje... Nenad je koračil, bil je velik, močan, povsod krog njega je plapolala rdeča svetloba, ljudje so mahali s klobuki, nebo so oblizavali velikanski ognjeni jeziki... bilo je svečano, veselo, mučno in toplo.

Ko se je prebudil, je skozi odprta kletna vrata udirala svetloba sončnega jutra, dočim je bila klet skoraj prazna, na dvorišču pa so kričali igrajoči se otroci.

3

Odhod

Najprej so na veliki, ravni voz znesli težke predmete: omare, postelje, naslanjače, stole. Po sobah so gorele sveče, ki so jih bili prilepili na glinene peči; še so bile zvezde na nebu: Nenad jih je gledal skozi razbita okna, kako blede. Moški so z Žarkom in Mićom sedli, da bi se odpočili. Stara mati jim je

ponudila žganja in toplega, razlomljenega kruha. Postarnejši moški z razpeto srajco in zavihanimi rokavi, ki se mu v ogromni roki čašica niti videla ni, je nazdravil stari materi: »Naj ti živijo sinovi, gospa!« Vsi so bili nenavadno razpoloženi. Na voz so naložili praznih zabojev in ga zapeljali prav pod okna: mehke predmete, posteljnino, obleko in preproge so kar skozi okna zmetali v zaboje. V prvem svitu je bilo mali park pri »Pomladi« komaj videti. Mića se je na prvem oglu ločil in se izgubil v prazni ulici Carice Milice. Še dolgo je bilo slišati udarce njegovih podkovanih cokelj. Bilo je že véliko jutro, ptiči so peli po globokih vrtovih, polnih sadja in cvetja, ko je voz zavil v netlakovano Moskovsko ulico: nekaj belih, umazanih rac se je otresalo v blatni luži; okna nizkih hiš so pravkar odpirali. Predmestje. Tišina ko na kmetih.

Stanovanje, v katero so se selili, je imelo eno samo sobo in kuhinjo. Dopoldne so nekako razporedili pohištvo in sestavili postelje. Jasna je vse dotlej na Žarkov smeh odgovarjala s smehom, potem pa je naenkrat postala nerazpoložena. Nehala je z urejanjem hiše in sedla zraven Žarka. Govorila sta tiho in dolgo in v velikih presledkih. Nenad je samo enkrat slišal Žarka:

— Moram... mislil sem, da me boš popolnoma razumela, Jasna. Države ni mogoče braniti s fotografskim aparatom v rokah.

Jasna je molčala. Odgovorila je s pogledom. Nenad je opazil Jasnin jok. Vzdrhtel je. Zakaj Jasna joka? »Iti« tja, kjer je Mića, se mu je zdelo popolnoma naravno. Samo ko bi bil starejši... Vendar se groza onega nočnega požara še ni bila čisto izgubila. Ves vznemirjen je pričakal noč. Noč je bila polna neznanih glasov.

Nenad se je nekolikokrat prebudil. Vselej je opazil še od večerje nepospravljeno mizo in za mizo, ko v megli, staro mater, Jasno in Žarka. Namizna luč je imela zelen zastor in predmeti na mizi so se lesketali; vendar so vsi, oni v svetlobi in oni v senci, bili oviti

ko v modrikasto meglo: iz sence v svetlobo je neprestano krožil sveži tobakov dim. Pred Žarkom je ležala odprta velika tobačnica; njegove bele roke s požoltelimi konicami prstov so spretno in naglo zvijale cigarete, ki so se kopičile zraven tobačnice. Za celo goro jih je že bilo. Še dvakrat je Nenada premotil spanec, predno je razumel, o čem govorita Žarko in Jasna. V tretje pa je ostal zbujen in v težkem molku pri mizi odkril nekaj strašnega, česar se ne sme izreči, s čimer pa je zvezan Žarkov odhod. Nenad je naenkrat z vso silnostjo občutil, da Žarko ne sme iti; nevzdržen bol se je razlil po njem; počasi se je vzravnal in se spustil s postelje. Odrasli za mizo se niso genili. Ura je tolkla naglo in dušila Nenada. Stekel je k Žarku, se mu vrgel v naročje, stisnil glavo v mehko črno kravato, polno zdravega, moškega duha po oljnatih barvah in tobaku, in dušeč se vsled naglo nastopivšega joka zakričal: »Striček, ne hodi, ne hodi, prosim te...« Žarko ga je z močnimi rokami stisnil na mehki žametni suknjič in hrapavo lice naslonil na njegovo: »No, no, ne jokaj, no, no...«

Ura je odbila tri. Stara mati se je vznemirila, zavzdihnila, vstala od mize, stopila k stolu, na katerem je ležala Žarkova torba in jo še enkrat pregledala. Pri tem opravilu je bila globoko sklonjena in obraz ji je bil zasenčen. Žarko je pomagal Nenadu pri oblačenju. Tedaj mu je pripovedoval o Pragi, kjer je pustil slikarsko delavnico in kamor ga bo popeljal po končani vojni. Nenad se je zanimal, kaj je s Principom.

— Tepli so ga, toliko časa so ga tepli, dokler ni bil popolnoma krvav; iz ust, iz nosu mu je tekla kri, brez zavesti je bil. Potem so mu zvezali roke na hrbtu in ga nazadnje povezali z vrvmi od nog do prsi. V vojašnici so ga v dvorišču položili na klop; vojaki z noži na puškah so stali ob njem, nihče mu ni hotel pomagati, nihče mu ni obrisal krvi, ki se mu je nabrala po obrazu.

Ko je Žarko pripovedoval to Nenadu, je Jasna odprla kuhinjska vrata; v dvorišču se ni ničesar

premeknilo; obrnjeni mesec je v nedoločnem zelenkastem siju in ves obledel padal nekam za drevesa.

Šli so skozi ozke ulice, v katerih so hiše postajale vedno bolj redke. Žarko je držal staro mater pod pazduho in bil vesel, pripovedoval je in se smejal, ho, ho! iz polnih prsi. Jasna in Nenad sta šla za njima. Šli so čez požeto njivo, se spustili skozi mlado koruzo in prispeli do Čuburskega potoka. Z druge strani je rastel svetel hrib; mrtva, svinčena siva voda v potoku ni tekla. Koračili so ob potoku. Steza je bila ozka, drug za drugim so morali iti. Čevlji so se jim zmočili v težki rosi. Žarko je nenadoma obstal.

— Še malo te bomo spremili — je predlagala Jasna.

— Mudi se mi, Jasna — je odgovoril Žarko.

Stara mati ga je molče objela. Glavo mu je držala v dlaneh in ga nekaj trenotkov gledala čisto od blizu.

— Varuj se.

Žarko je potisnil torbo na hrbet, pomahal z roko in preskočil vodo. Takoj ga je zmanjkalo v zelenju.

Pot domov je bila mnogo daljša. Nevidni ptiči so peli. Nenad se je trudil, da ne bi potočil nobene solze, ker jokati bi ne bilo prav — lahko bi pomenilo zlo.

Hiša, ki je bila polna tobakovega dima, se je Nenadu zazdela pusta. Na mizi je zraven ugasle svetilke ležala odprta in prazna velika pločevinasta škatla. Jasna je privzdignila zaveso in odprla okno. V škatli je bila še ena cigareta; na mizi druga; na tleh tretja, prelomljena. Nenad je videl, kako jih je stara mati pobrala, jih pazljivo zložila v škatlo, pa škatlo odnesla in jo zaklenila v predal v omari. Potem se je vzravnala:

— Bog naj ga varje.

Nenad se je nenadoma spomnil Principa: pretolčen, krvniško zvezan, pa ni nikogar, ki bi mu obrisal krvavi obraz. Jeza se je vžgala v njem: od nemoči se je razjokal. Bil je strašno utrujen, žalosten, vznemirjen. Zvil se je na postelji in kar oblečen zaspal s

strašnimi mislimi: v rokah je imel bombe, ki se razletujejo in mu trgajo drobovje; čez obraz mu je tekla kri, ki je ni hotel nihče obrisati.

4

Bežanje 1914

Dva reflektorska trakova sta se zastajajoč in nenadoma zavirajoč se sprehajala po nizkih, podečih se težkih oblakih, ki jih je veter z velikansko naglico nosil čez greben Topčiderskega hriba. Reflektorska trakova sta se pogosto spustila na sam hrib in takrat se je v drhteči svetlobi izvila iz teme vrsta preobloženih voz: s težavo so speljavali v hrib. Na obeh straneh so šli sklonjeni moški in niso govorili. Žene so počepajoč med culami in zavitki s strahom gledale nazaj na temno kopo Beograda, ki je bila obrobljena z rdečo zarjo daljnega požara. Topovi so pokali leno, v presledkih, ko da premišljajo. Vendar so se eksplozije počasi približevale. Dva ali trikrat so granate v nizkem letu prižvižgale čez hrib in se razpočile v vinogradih.

Voz, na katerem so bili Jasna, stara mati in Nenad, se je prikazal iz drevoreda in se nekam hitreje spustil po plešastem klancu. Nenad je v celoti videl gornji rob Beograda z ostro začrtanima kupolama dvora in zvonikom saborne cerkve, pod njim pa svetlejšo črto, Savo in kos Donave. Na obzorju za Beogradom so svetlikajoč se gorela barja, ki so jih zažgali. Topovi so nenadoma, ko da jih je nekdo prebudil, začeli z enotnim in naglim ognjem. Eden od reflektorjev se je s svojo svetlo tipalko ko zajedel v samo pot in majhno hišico zraven nje; okna so se zalesketala ko raztopljen svinec. Drugi reflektor se je trudil, da bi s Torlaka ujel onega prvega in ga preslepil. Enkrat ko da sta se dva ogromna svetla meča prekrižala na nebu in v tistem trenotku zopet ugasnila. Vse je utonilo v gosto črnino noči. V strahu

trenotnega slepila se je slišalo le pokanje bičev, vpitje voznikov in ropot koles po razmehčani poti.

Brenčanje, vijoličasti blisk, tresk in noč. Še en blisk med vinogradi. Potem bliže, na levi strani. Eden od voz se je pognal po rebri. Ko se je vnovič poblisnilo, je bilo mogoče videti voznika, kako na vozu stoje nateguje vajeti; pa tudi ta prikazen je utonila v noč. Reflektor za Beogradom je vnovič blisnil, se dotaknil vznemirjenih oblakov, ki so bežali za hribom naprej in naprej, pa se takoj spustil na pot. Voz, na katerem je bil Nenad, se je bil pravkar vzpel na ravan vrh hriba in je v teku hitel naprej. Cela vrsta voz pred njimi je prav tako v diru vozila. Ker je bila pot ozka, so vozniki zavijali na ledino, da bi čim preje zbežali iz svetlih krogov nepremičnega reflektorja. Po več v skupini se jih je valilo navzdol, tako da so se skoraj dotikali s kolesi, vozniki pa so besno bili po konjih. In takrat je Nenad videl: sredi poti kopica predmetov v popolnem neredu, med katerimi je bilo mogoče spoznati polomljeno kočijo in dva bela konja, ki sta se še premetavala. Pod temi ostanki je nekdo tiho cvilil. Nekaj človeških postav je teklo čez ledino. Voz je bil mimo. Reflektor je zopet ugasnil.

Pot je zavijala. Skozi sadovnjake, ki jih je bilo komaj mogoče videti, je voz zapeljal v vas. Pred eno od hiš je stala gruča vojakov in opazovala begunce, kako hodijo mimo. Skozi odprta okna je padala rdeča luč čez cesto. Nekaj korakov dalje je pod drevesom z nizko krošnjo gorel majhen kup suhega dračja. Človek na konju je jahal skozi svetlobo in pred hišo stopil s konja.

5

Resnik

Vse dopoldne so presedeli zraven svojih stvari na nizki, močvirnati ravani pred prazno železniško postajo. Sonce se je samo včasi pokazalo skozi oblake;

pred poldnem pa se je čisto zvedrilo, sonce je pritisnilo, da so se trava, predmeti, živali in ljudje začeli naglo sušiti. Vlažen dim se je od zakurjenih ognjev vlekel po dolini. Kmetje, ki so bosonogi gazili po redkem blatu z živinskimi odpadki, so prodajali vroče kuhane koruzne storže. Nekajkrat se je na prvi klic in brez vzroka vsa ta ljudska množica, ki je gomazela med razmetanimi predmeti in popaljeno slamo, kričeč dvignila in se vznemirjena zbrala pred zaprtimi postajnimi vrati. Toda postaja je ostala prazna in noben vlak ni pripeljal mimo. Ljudje v gneči so težko dihali, se potili, z laktmi so si podpirali prsa, ogli zabojev so jih drezali v hrbte, nekaj vojakov onstran ograje pa je z na rokah visečimi puškami ravnodušno opazovalo to gnečo.

Popoldne je pripeljal vlak: odprti vozovi so bili naloženi s tolčenim kamenjem. Vrata so se od pritiska lomila. Tik ob ograji je stal ko pribit slaboten človeček. Na debelem jermenu, ki si ga je vrgel čez vrat in preko ene rame, mu je visel majhen zaboj: zaboj je bil težak in privzdigoval ga je z obema rokama. Moški so skakali čez ograjo. Drugi pa so šli okrog po njivah. Vrata so se vdala. Vojaki s puškami so zastonj tiščali nazaj, ustavljali ljudi in kričali: počasi, ljudje, za vse bo dovolj prostora, ljudje božji! — ljudje pa so se prerivali naprej. Žene in otroci so cvilili, vhod je bil takoj zagvozden s stiskajočimi se človeškimi telesi in skozi že odprta vrata se je s težavo kdo pririnil noter. Jasna je tesno držala za roke Nenada in si ob strani stoječ ni upala vstopiti. Nenad je videl, kako množica ko val nosi s seboj drobnega starčka z lesenim zabojem. Zaboj mu je delal napoto, zadeval se je ob ograjo, starček pa se je zastonj upiral množici, brezuspešen je bil njegov trud, da bi si popustil zadrglo jermenje, ki mu je jemalo zadnjo sapo. Nihče ni vedel, zakaj vojaki preprovedujejo ljudem vstop skozi že odprta vrata. Ena od žena je v gneči zacvilila in omagala. Majhen pegav vojak v širokem plašču, ki je vse do tedaj stal in zvijal cigareto, je poklical Jasno, naj gre za njim.

Prtljago je odnesel sam. Drugi vojak, ki je stražil konec ograje, jih je spustil noter. Vlak je že bogve odkod prenapolnjen z vojaki. Ponesli so prtljago, ponesli staro mater, Jasno in Nenada. Dobili so prostora med culami. Mali pegavi vojak je sédel zraven Nenada in stegnil noge; šele potem si je prižgal cigareto. Kamenje je pri vsaki najmanjši kretnji drčalo nizdol.

Vlak se je premeknil, pa zopet obstal. Znova se je vrnil v postajo. Ljudje so še vedno čakali pred onimi polomljenimi vrati. Dva vojaka s puškami sta zapirala vhod. Malo naprej je stal mlad narednik s korobačem v rokah in nenavadno jezen. Že od daleč je bilo videti, da se mu usta naprej in naprej premikajo, dasi ni bilo slišati, kaj govori. Postaje-načelnik se mu je približal in se spustil ž njim v razgovor. Narednik se je še naprej vsajal, ko da mu je neskončno prijetno, da sploh more biti jezen, da se nervozno sprehaja med dvema košatima drevesoma in da zmiguje z rameni. Vojaka sta kljub temu spustila puški. Narednik je obstal v oddaljenosti nekaj korakov. Ušel mu je smeh. In nobene več ni zinil.

Čisto spredaj v gneči je stal mali starček z zabojem. Množica se je začela znova strašno prerivati. Starca so potisnili nazaj, da se je opotekel, toda zaboj se je zopet zadel ob povešena vrata, se zasukal in skoraj docela pregradil prehod. Možje zadaj so psovali, žene klele, starček pa je poskušal, da bi se rešil gneče, toda za to je bilo potrebno, da bi ljudje za njim vsaj malo popustili. Prerivanje je trajalo nekaj minut. Mladi narednik se je naenkrat nehal smejati. V obraz mu je udarila kri, zavpil je. Ker pa ni nihče poslušal njegove zapovedi, je zavihtel korobač nad glavami. Starček je bil čisto blizu njega: narednik ga je udaril čez sredo obraza, mu zbil kučmo (drobni in redki beli lasje so se zableščali), toda starec je dvignil roko, da bi si pokril obraz, po katerem je na prstih stoječi narednik ves besen bil; oni, ki so bili za njim in po katerih je tudi padalo,

so se malo umeknili, sproščeni zaboj je odskočil in potegnil za seboj tudi starca, ki se je zvrnil vznak. Pokrov je pri padcu popustil in po tleh so se vsula lesena čevljarska kopita. Množica je vdrla skozi vrata in hodila po starčku. Vlak se je že premikal. Ljudje, ki so zamudili, so nekaj časa tekli ob vlaku, poskušali, da bi se obesili nanj, potem pa so se vsi upehani ustavljali in gledali v vozove, ki so peljali mimo njih. Nenad je bil čisto bled in je drhtel. Jasna ga je stisnjenih ustnic še tesneje privila k sebi. »Ko živina« — je spregovoril mali pegavi vojak. — »Onega so do smrti.« Ko nož so šle te besede Nenadu skozi srce; roke in noge so mu poledenele. Mali vojak se je kar naprej jezil. Nenad ga je imel radi tega neznansko rad, čutil je, da ju druži isti občutek gnusa.

Vlak se je ta čas napenjal, spuščal v naglih presledkih paro in drdral čez visoki nasip sredi porjavelih koruznih polj in valovitih livad, na katerih je bilo v opaženih stogih spravljeno seno.

6

Noč

Po dolini, skozi katero je počasi lezel vlak, so se med osamelimi jagnedi, polnimi vran, zbirale težke izparine in trgajoč se v sivo-modro pramenje visele nad vodami. Iz lokomotive se je valil črn dim, poln isker. Iskre so najpreje prekucujoč se letele proti nebu, potem pa so se ko dež usipale na vozove in na po kamenju skrčene ljudi. Jasni je na dveh mestih pregorel pajčolan na klobuku. Malemu pegavemu vojaku se je užgal plašč ob robu. Vsi po vrsti so imeli solzne in motne oči. Postaje s svojimi rdečimi in zelenimi lučmi in s svojimi dvojnimi melodičnimi zvonci so ostajale za njimi. Na neki majhni postaji so se srečali z vlakom, ki je vozil topove in en motorni čoln. Zraven čolna sta stala v svetlobi kar-

bidne svetilke dva majhna mornarja z velikimi rdečimi čopki na okroglih čepicah. Moški so začeli mahati s klobuki: živeli Francozi, živeli Francozi! Eden od obeh Francozov je kadil pipo. Potegnil jo je iz zob in z njo pozdravil. Vlak se je premeknil. Majhna Francoza s svojim čolnom sta izginila v temi.

— Poseben narod je to — je zamišljeno spregovoril mali pegavi vojak zavijajoč Nenada v plahto. — Vsakovrstne stroje imajo, še boljše ko Nemci.

Skozi temo ni bilo mogoče ničesar videti. Nebo je bilo najbrže zopet pokrito z oblaki, kajti nobena zvezda se ni videla. V veliki, slabo razsvetljeni postaji so dohiteli sanitetski vlak. V belih vozovih z motnimi okni je gorela mirna plinska luč; na odprtih vratih so stale lepe visoke žene (Nenadu vsaj se je zdelo, da so lepe in visoke) v dolgih belih haljah in z belimi pečami na glavah. In po vsej tej belini: po vozeh, prsih, rokavih in čepicah so bili razsuti rdeči križci, majhni, veliki, pa tudi čisto drobceni. Vlak je obstal samo za trenotek. Neka belo oblečena žena je hodila z debelim moškim med dvema tiroma. V nočni tišini se je razločno slišalo, kako jima škriplje pesek pod nogami.

— Tukajle, gospod zdravnik.

Zdravnik je bil težak človek. S težavo in pihajoč je stopil v beli voz. Mlečna okna so po vrsti padala v temo. Na enem se je prikazala senca dveh sklonjenih glav in roke, ki je delala nekaj nerazumljivega.

Ko se je Nenad zbudil iz dremeža, je vlak stal na postaji, polni ljudi in vlakov. Dvoje velikih karbidskih svetilk z reflektorji iz svetle kovine je razsvetljevalo ozki peron postaje, po katerem se radi v kupe zloženih predmetov in bežečega ljudstva ni moglo niti hoditi. Ob vlakih so tekali železničarji in mahali s svojimi zakajenimi svetilkami. Na poljani za postajo je bilo videti razmetane ognje; krog njih so se nejasno videli obrisi konj in ljudi, ki so se neprestano premikali. Izpod nizkega in zakajenega neba je s sajami vred pršil droben dež, ki ga oči niso

niti opazile, ampak ga je človek samo občutil na obrazu in rokah.

Vlak se je nesmotreno premikal, odhajal s postaje, se ustavljal sredi temnih in razmočenih njiv, ki so se nejasno videle, se na mahanja z rdečimi in zelenimi svetilkami, katere so v nevidni daljavi vihteli nevidni ljudje, vračal v postajo. Nazadnje se je ustavil zraven tira, na katerem se je črno odražal niz praznih odprtih voz brez lokomotive. Svetilke so tekale vzdolž vozov, vrata so se odpirala s strašnim škripanjem zarjavelega železja. Nastala je velika zmešnjava. Nenadovi udje so bili radi dolgega sedenja in mraza vsi trdi in z velikanskim naporom se je držal na nogah. »Tudi tole je naše« — je iz teme vpila stara mati — »počakajte, tudi tole je naše.« Kljub temu, da je bilo dovolj prostora za vse, je nastal vznemirljiv boj: brezglava množica je navalila na prazne vozove, svojci so se izgubljali, predmeti so padali v blato, živo prerivanje s preklinjanjem je trajalo cele pol ure. Nazadnje se je Nenad znašel na železnem vozu: sredi njega so ležali neki zaboji; kaj je v njih, ni bilo mogoče videti, toda s sklizkih mokrih tal se je dvigal grozen duh po nestrojeni kozji koži. Vedno hladneje je postajalo. Malega pegavega vojaka ni bilo od nikoder, da bi jim pomagal, pa si je Jasna s staro materjo dolgo prizadevala, da bi si s culami in prtljago napravila vsaj majhno zavetje. Pri svetlobi žveplenke je Nenad videl, kako so čisto v kotu vojaki posedali po tleh in se s hrbti naslonili na deske. Na zabojih zraven njih je sedela še ena družina z dečkom in deklico. Dekletce je jokalo.

— Otroke je treba obložiti s prtljago — je spregovoril debel moški glas — prehladili se bodo, noč je hladna.

— Ko bi nam dali vsaj zaprte vozove — je vzdihnila žena.

Nenad je skupaj z obema otrokoma dobil prostor v majhni vrzeli med dvema culama. Ko so sedeli, so se tiščali z ramami, odeti pa so bili s hrapavo odejo, ki je zaudarjala na mokrega psa. Dekletce je spre-

govorilo: »Mene zebe.« Nenad jo je prijel za roko. Mala se je naslonila nanj. Sčasoma se je vsem trem zdelo, da je topleje in da se bolje počutijo.

Nenad niti sam ni vedel, kdaj je zaspal. Prebudil ga je rezek mraz: en konec plahte je nihal v vetru. Okolica je bila vsa siva in zameglena, po težkem nebu, iz katerega je sipal ko koničast dež, so pluli nizki, pepelnati oblaki, mimo vlaka pa so bežali mokri telegrafski drogovi in v daljavi je bilo videti siromašne hiše in mrtve dimnike. Nenad se je šklepetajoč z zobmi malo privzdignil. Ta trenotek je vlak z ropotom peljal čez most, pod katerim je tekla široka, umazana reka. Nenad je imel motno glavo. Ni vedel, ali spi ali ne. Stisnil se je, poiskal topli sapi svojih dveh malih tovarišev in takoj zaspal.

7

Niš

Majhna soba v stari turški hiši s pridvorjem, ki ga je obraščala vinska trta, je bila polna prtljage in duha po siru, dišala pa je tudi po miših, ki so vsako noč škrabljale po votlem zidovju. Posteljnina, ki je bila razgrnjena po tleh in ki je vso sobo spreminjala v skupno posteljo, je bila polna stenic, tako da je stara mati z očali na nosu po ves dan prebila na pridvorju in jih trebila. Toda čim smo ugasnili luč, so prihajale vedno nove stenice, lezle iz slabo zloženih desk na tleh, se spuščale po valovitem zidovju in ko toča padale izpod lesenega stropa. Novi begunci pa so neprestano prihajali. Po ulicah so prevažali cize s premočenim pohištvom, žene so vlačile za seboj utrujene otroke, po šolah, pridvorjih in gostilnah se je gnetlo ljudstva, iz v naglici prirejenih kuhinj po dvoriščih in pod nadpusti hiš se je kadilo, veter je nosil od bolnice sèm duh po karbolu, ljudje so brez cilja tekali sem ter tja. Dvorska straža pa se je menjavala ob zvokih voja-

škega orkestra, vojaki so korakali mimo na postajo ali s postaje, pred mestnim glavarstvom pa so po cele ure stali pogovarjajoč se med seboj lepo oblečeni gospodje in čakali poročil. Mladina se je ob večerih sprehajala po parku ob Nišavi, klopi so bile prenapolnjene, po gostilnah v soseščini so igrali cigani, povsod je bilo vse živo in ko mrzlično, ljudje so viharno klicali, prenašali zastave, s cvetjem krasili one, ki so odhajali.

V prav takem hrupu so živeli tudi otroci. Eno dvorišče se je teplo z drugim, ulica z ulico, en mestni okraj z drugim. Nenad je že čez dober teden stekníl skupino dečkov svojih let. V borbi so se posluževali velikega pogorišča, ki je bilo ograjeno z visokim plotom. Zapuščeni sadovnjak in dvorišče sta bila zarastla v gost plevel, skozi katerega se je hodilo ko skozi pragozd. Stara kurjica, popolnoma zarasla v zelenje, da se ni niti videla, je bila preurejena v poveljniško sobo. Velik kup razbite zidne in strešne opeke pogorele hiše je nudil dovolj pripravne municije. Poveljnik je bil Vojkan, čeden in čist fantič, oblečen v temnomoder, kosmat suknjič in z usnjeno čepico, katere krajce je bilo mogoče zvihati čez ušesa. Prvega dne se je proti Nenadu pokazal zelo visokega. Z rokami, zatlačenimi v žepe, je po kratkem premolku odsekal:

— Ti bi bil kvečjemu za vozača. Ali imaš pištolo na zamaške?

— Nimam je.

Vojkan je skomizgnil z rameni.

— Strelivo pojdi pripravljat.

— Po drevju znam plezati — reče Nenad.

— To zna vsakdo.

Toda med vsemi svojimi novimi tovariši je Nenada privlačeval edino Vojkan. Vojkan je bil, kar Nenad doslej ni smel biti; javno je delal vse tisto, o čemer je Nenad s tolikim ognjem samo skrivaj sanjal. Vojkan je preklinjal, zvonkljal z denarjem, ki ga je kradel očetu, kadil, se lasal z dekleti in jim privzdigoval krila; po žepih je vedno nosil vzmeti iz pokvar-

jenih ur. Nenad se je zastonj poizkušal v nemogočih stvareh: da je od doma nosil špirit, škarje, sveče. Vojkan je bil tudi še naprej ohol in nedostopen.

Nekega dne so ujeli starega ogoljenega mačka, seveda šele potem ko so ga dodobra premlatili s palicami in kamenjem in ga tesno privezali na neko desko. Ker pa maček niti po nekaj urah ni hotel poginiti, so posvetujoč se med seboj bili v zadregi, kakšen konec naj mu pripravijo. Vojkan je predlagal, naj ga obesijo. Maček je pihal in kazal zobe. Nihče si mu ni upal zadrgniti zanke okrog vratu. Vode ni bilo blizu. Da bi ga takole privezanega s palicami do smrti potolkli, se jim je zdelo preogabno; razen tega se je pa maček še na vse kriplje drl.

— S smodnikom bi ga lahko — naenkrat predloži Nenad, ki je ves preplašen stal ob strani. Ni se smel ozreti na mačka, na njegov ogoljeni rep, potolčena in krvava ušesa, v njegove plašne oči.

Vojkanov trdi deški profil je ostal nepremičen. Nenad ga je ko začaran opazoval: ta fant mora biti njegov tovariš, mora.

— Kako s smodnikom? — praša Vojkan.

— Tako, razstrelimo ga — zašepeta Nenad brez sape. Potem skuša razložiti, kako.

Drugi dečki niso razumeli. Vojkan je molčal. Novi tovariši so ga sedaj prvič pazno poslušali. Iz žepa je privlekel nožič in začel na tleh kopati jamo. Iz jame je speljal majhno luknjo, ki je vodila na površje.

— Jama mora biti suha, da se smodnik ne zmoči, je še vedno na tleh kleče pripomnil — potem se pa zasuje, nabije in zažge.

— Kako boš zažgal? — vpraša Vojkan.

— Kos trstike vzameš, ga prerežeš na pol, en konec potisneš v smodnik v jami, drugi pa gleda iz zemlje, pospeš ga s smodnikom, položiš deščico nanj, da ne bi prst prišla do smodnika, potem pa vse skupaj zasuješ. Od konca trstike nasuješ lahko smodnik kolikor daleč hočeš, da se pri razstreljevanju ne bi sam osmodil.

Kljub temu, da je oprezujoč skozi plot samo enkrat videl, kako so gimnazijci pripravljali mino, je Nenad vse to pripovedoval prepričljivo in v vseh podrobnostih.

— Ali si kdaj zažigal mino?

— Sem ...

Vojkan je privlekel iz žepa malo sukneno mošnjo, v kateri je bilo nekaj smodnika, ki ga je dotlej uporabljal za nabijanje majhnega topiča, in jo ponudil Nenadu. V Nenada je začel lesti strah: kaj, če se mu ponesreči?

Četrt ure kasneje je bila vsa stvar gotova. Strahopetnejši so zbežali na vrh pogorišča in se skrili za kupe opeke. Vojkan je Nenadu ponudil žveplenke.

— Bolje bo, če leževa.

Žveplenka je vzplamtela, smodnik se je vžgal in zapiskal in pest prsti se je s komaj slišnim pokom malo privzdignila in se razsula.

Vojkan se je zamislil.

— Tu bi bilo treba precej smodnika — je nazadnje pripomnil.

— Da poči, mora biti dobro nabito — doda Nenad. Ta trenotek je začutil, da je popolnoma dorastel Vojkanu.

— Kako bi ga, za vraga, nabil? Potrebna je zažigalna vrvica.

— Videl sem, da se pri tem poslužujejo tudi steklenice; vzamejo majhno steklenico, nasujejo smodnika vanjo, postavijo stekleničico v ležečem položaju v jamo, porinejo cevko v grlo, nasujejo zemlje nanjo in jo dobro zahodijo.

Vreme je bilo megličasto, brezsončno, vendar kljub temu suho. Dečki so se raztepli na vse strani, iskat smodnika. Takoj po kosilu so bili zopet skupaj. Maček je bil še živ. Za skladovnico opeke so ves prinešeni smodnik sesuli skupaj; Vojkan je spretno izpraznil tri patrone in še nekaj majhnih nabojev, ki so jih v trgovini plačevali po pet para — vsega skupaj ga je bilo za kake tri do štiri kavne žličice. Vzeli so majhno stekleničico od arabskega lepila, ki je imela

široko grlo zamašeno z železnim zamaškom, kateri je bil pa v sredi preluknjan; skozi to luknjico so spravili cevko. Našli so kraj, skopali jamo, zraven luknje položili desko, po kateri so nasuli za tenko nit smodnika vse do zidnega ogla, za katerim se je moglo leže dobro skriti. Ves ostali smodnik pa so sesuli v stekleničico in jo tako napolnili čez polovico. Nenada je spreletavala neznosna vročina. Vrgel je suknjič raz sebe in ostal samo v volneni majici. Nazadnje je bilo vse pripravljeno. Počasi je padal mrak, po ulicah so se začele prižigati svetilke.

— Prinesite mačka!

— Kaj ne bi mogli kar brez njega, da zažgemo kar tako? Hotel jim je uiti.

Vojkan ni odgovoril. Sam je položil nad jamo desko z živaljo, ki se ni več premikala, dasi je še naprej bulila s široko odprtimi očmi. Prišel je kmalu in legel za zid zraven Nenada. Ostali so se razkropili.

— Prižgi! ...

V mraku se je zaiskrilo dvoje-troje vijoličastih isker, takoj nato pa je v pomarančno-žolti luči zaplamenela žveplenka. Smodnik je zapiskal. Nenad je za trenotek spremljal z očmi vijugasto pot zgorevajoče ognjene kače; potem pa sta ga blisk in pok oslepila in oglušila: prst se mu je vsula v oči, kos opeke, ki je pripiskal skozi zrak, ga je klepnil po čelu. Nenad se je potopil ko v meglo; kmalu si je opomogel in prišel k zavesti. Potipal se je po čelu: veliko, še vročo nabreklino je začutil pod prsti; ni ga bolelo, toda iz prebite kože je tekla kri. Vojkan in Nenad sta smuknila v grmičje. V skrovišču sta molčala, dokler ni nastal popoln mrak. Maček je komaj slišno stokal v temi.

Ko se je Nenad bled in zamazan in s tisto nabreklino na glavi zelo pozno vrnil, je doma našel samo staro mater. V sobi je bilo gorko, — stara mati pa je pri mirni svetlobi stenske svetilke brala časopis. Nenad je stekel k njej, zaril glavo v njeno naročje in zajokal. Sopel je in dolgo jokal. Stara mati ga je božala po laseh s svojimi mehkimi rokami, dokler se

ni umiril. Šele ko je dvignil mokri obraz, je opazila nabreklino, ki je dobivala že modro barvo.

— Tebe je nekdo udaril, — je kriknila. — Ali si pa padel? — Z dlanmi mu je podpirala obraz kakor zadnjič Žarku.

Nenad je bil zmešan. Bežal je pred očmi stare matere.

— Nisem padel.. Vojkan me je udaril s kamenom.

Ko se je zlagal, je začel znova bridko jokati; sedaj iz obupa.

8

Nenad zve, kako izgleda prehod čez Savo

Jasna je sklonjena nad modrcem iz bele volne. Igle motno se svetlikajoč zvenkljajo v njenih rokah. Stara mati mesi kruh. Soba je topla.

Sonce se ves dan ne pokaže. S streh kaplja, dvorišča so nastlana z odpadlim listjem, hiše so celo nad okni oškrofljene z redkim blatom. Zrak je težak od vlage in diši po trohnečem listju, po dimu, po sladkoogabnem karbolu. Vse mesto je utonilo v močvirje in spominja na bolnico in mrtvašnico. Na uličnih vratih je pritrjenih vse polno pisanih listkov: tifus. Pogrebci toliko da se premikajo. Zvonovi zvonijo. Vojne glasbe igrajo pogrebne koračnice. Vlaki brlizgajo. Po glavni ulici tekajo kurirji na konjih, sivi od blata in natečenih oči. Vedno novi in novi polki korakajo mimo. Zastave nosijo zavite v črno povoščeno platno. Čez obraze vojakov lije dež. Po razritih poteh zunaj mesta počasi in v veliki tišini vijugajo v noč volovske vprege. Na voze so nametana trupla, ki so jih pokrili s šotorskim platnom. Les, hod!... Les, les!... Blato mljaska. Voli iztegnjenih vratov in mokrih gobcev vlečejo preobložene vozove. Zvonovi pozvanjajo k večernicam. Vlaki brlizgajo. Vse mesto žubori v noč in skozi svoje razpoke izdihava karbol, konjski znoj, bolezen. Po praznih trgih se motovilijo kričavi otroci. S kamenjem se bijejo. Krvavijo. Ple-

šejo. Narastla Nišava s šumom teče pod Železnim mostom.

Med Jasno, ki hiti plesti, in staro materjo, ki se sklanja nad pečico, že nekaj tednov leži na postelji Mića čisto trd in se ne premika. Oči ima široko odprte in jih upira na okno z lesenimi polkni; dež udarja pošev v šipe, kapljice drsijo nizdol, najpreje vsaka zase, potem zopet spojene, gosti curki teko, smeri se menjujejo, krivenčijo, spajajo in zopet razhajajo. Bela, izsušena Mićeva lica obrašča kratka, kodrasta in neenotna brada, ki v svetlobi toplo, bakreno odseva. Čez odejo ima razgrnjen težek vojaški plašč, ki je ves zmečkan in pregnečen od razkuževanja.

Na Miću so samo oči še žive. Nenad z napetostjo grabi vsaki njegov vzdih. Skozi šipe, na katere bobna debel dež, vidi Mića razmočene sremske njive; po brazdah so posedale vrane. Samo nekaj dni je trajala pijanost, ko so žene nosile otroke iz hiš, da bi gledali, ko so starčki vojakom rokave poljubovali, ko so ljudje jokali od veselja, ko so zvonovi v visokih zvonikih spraščani v slavo osvobojenja — in že so morali bežati, pota so bila zagvozdena s kmečkimi vozmi istih ljudi, ki so dan preje zvonili, ki so oddelkom nosili soli in kruha, ki so otroke nosili iz hiš; in sedaj: močvirja brez poti, blato, v katero se človek, v noči in vetru, čez kolena pogreza, gnilo trstičje, polno žabje zalege, in Sava, čez katero ni moči priti. Vesla so plesketala po vodi, voda je glasno udirala v črvive in preobložene čolne, krave na obrežju so mukale, čolni so se prazni vračali. Granate so razrivale obrežje, skozi noč je bilo slišati vrenje blata; po močvirju so se približevali avstrijski oddelki, slišati je bilo ropotanje njihovega orodja in pošumevanje suhega trstičja. Mića je s težavo vlekel svoje ogromne coklje iz blata in natečeni prsti so z bolečino držali za puško. Mokri in blatni krajci plašča so mu opletali okrog nog. Noč je bobnela, kri je bobnela v sencih. Na levo od njega se je premikala senca. Na desni strani druga. Ostro peresje trstičevja ga je rezalo v

obraz — za hrbtom je čutil dih avstrijskih vojakov. Pred seboj ni videl ničesar. Samo malenkosten lesket vode. V smeri proti vodi se je pomikal, omahoval, padal v jame. Krogle iz pušk so brenčale skozi močvirno trstičje, rakete so se razpuščale, zdaj rdeče, pa zopet zelene. Čolni so se nahajali na drugem obrežju. Z bližnjega otoka je skozi noč, skozi veter in skozi vznemirjene glasove nemirne noči začela šklepetati strojnica. Mića je legel v blato. Streli so zadevali ob obalo. Skozi rokave, po vratu, povsod sta mu lezla za obleko mrzla voda in blato. Mića se je mrzlično tresel. Čutil je dihanje ljudi, ki se plazijo skozi močvirje. Voda je nalahno polesketavala. Po njeni površini so plavali črni, brezoblični predmeti; v temi jih je bilo komaj videti. Morda so bile veje, morda deske. Mića jih ni razločil. Trd je postajal. Streljanje je naenkrat umolknilo. On nekod je svetila zelena luč, neresnična, mrtvaška, v kateri se predmeti niso nič bolj razločno videli. Vladala je brezzračna, steklena tišina. Trstičje ni več pošumevalo. Niti onega nerazločnega dihanja množic ni bilo slišati. Neznani ponočni ptič je v presledkih spuščal hreščeče klice, ki so bili sestavljeni vsega skupaj iz dveh vedno enakih tonov. Mića je naenkrat omagal. Naježil se je, lasje so mu stopili pokonci, kriknil je, se v blatu postavil pokonci, vrgel plašč in telečnjak s sebe in skočil v vodo. Voda ga je spekla v natekli obraz in roke in tisti trenotek s svinčeno težo napojila obleko. Že po nekaj metrih je občutil, da ne bo mogel zdržati do konca: ogromna teža cokelj ga je vlekla na dno, kalna voda, polna blata in peska, mu je tekla v usta, ki jih ni mogel zapreti. Začel je pogrgravati in zgubljati zavest, dasi je še vedno krilil z rokami. Po vodi je počasi priplaval kup nečesa brezoblič nega. Mića je zagrabil: z roko je otipal sukneni plašč. Nekaj metrov je kobacal po vodi, držeč se utopljenca. Potem se je začel znova potapljati. Nedaleč od sebe je zaslišal vesla. Napel se je in zavpil. Čoln je zdrsnil v polmetrski oddaljenosti mimo njega. Eno veslo je zadelo ob utopljenca. Mića je

pograbil veslo. Čoln je bil prenapolnjen. Zanašalo ga je. Strojnica je suho prasketala. Rdeča raketa se je razpočila tik nad vodno gladino in se osula ko prezrel grozd. Čoln je nazadnje zadel ob breg... Nenad je vse to videl razločno pred seboj. Vsaka beseda, ki jo je Mića spregovoril, se je za Nenada spreminjala v podobo, fantazija mu je bila preveč razdražena, ponoči se je prebujal in klical na pomoč, ležeč razodet na tleh zraven blazine.

Mića je ves znojan od časa do časa tiho poklical. Prišla bi Jasna in mu z robcem brisala čelo. On pa se ji je zahvaljeval z nasmehom. Ničesar v sobi se ni premeknilo.

Od zunaj je prihajalo zategnjeno: Brzojavka!... najnovejša poročila!... izredna izdaja! Glas je bil vreščeč in se je približujoč slišal vedno glasneje. Drugi glasovi so blizu in daleč ponavljali isto. Nenad je kar brez pokrivala stekel iz hiše in kupil časopis: vsega dve strani je obsegal, in še majhni povrhu, ki sta bili tiskani na obledelem rdečkastem papirju. Jasna je začela z branjem. Naša bojna črta je popuščala. Sovražnik je povsod napredoval. Drobno poročilo čisto na spodnjem robu strani je naznanjalo, da so ljudje zapustili tudi bližnjo beograjsko okolico. Skoraj vsa druga stran pa je bila napolnjena z oglasi, ki so imeli križce. Križci, križci, polna stran križcev! Mića je poslušal stisnjenih ustnic.

9

Žarko se pelje mimo

Tudi ta dan je padal dež. Nenad se je zgodaj odpravil k brivcu in se ostrigel. Potem je oblekel svojo najlepšo obleko — mornarsko. In še potem, vse dopoldne in do treh popoldne, ni vedel, kaj naj počne. V vlažnem, težkem ozračju je dišalo po gnilem listju, po dimu in karbolu. Mića je tega dne prvič premeknil roko. Bil je vesel.

Dan je bil kratek, deževalo je: ob treh popoldne se je spuščal že mrak, ki je bil poln saj in ostrih lokomotivskih brlizgov. Shojeno blato, v katerem so tonili konji, kolesa in ljudje, je ležalo čez vso širino dolge ulice, ki je držala na postajo: ulica se je pod redkimi svetilkami s slabo svetlobo bleščala ko reka raztopljenega svinca. Vozovi vozijo mimo in ne puščajo sledi za seboj; ljudje hodijo sem ter tja in nobene sledi ni za njimi: gosto in mastno blato se namreč ko raztopljena kovina takoj za njimi zopet zlije.

Nenad je stopal sam z majhnim zavitkom pod pazduho: volnena jopica za Žarka, volnene nogavice, v jopico in nogavice so bile zavite še toplejše potice, ki jih je mesila in pekla stara mati. Zavojček aspirina in škatla s sto cigaretami. Vse to je bilo v zavitku. Čisto po vojaško. Za Nenadom sta naglo stopali Jasna in stara mati. Radost, ki se jima je za trenotek začrtala na obrazu, je bila ko zastrašena in negotova. Druga druge nista smeli pogledati. Nenad je opazil to in se mu je zdelo čudno.

Postaja je strašansko smrdela po jodoformu, po kreozotu, s katerim so polivali stranišča, po zmočeni kožuhovini in po konjih. Povsod je bilo razvlečeno ono mastno rumeno blato, ki je bilo pa tu pomešano s črnim premogovim prahom in zato sive barve. Ljudje so vpili in drveli po hodnikih. Nenad in njegovi so stopili na zaprti peron. Po praznem tiru tik same ograje se je premikala majhna in kratka lokomotiva, vsa zavita v belo paro. Po kretnicah so bili že prižgani rdeči in zeleni signali ko večne luči. Telefonske žice so gubeč se v daljavi melodično brnele. Medtem ko so čakali, sta odpeljala že dva vlaka: prvi je vozil zaprte živinske vozove, polne konj, ki so rezgetali in z nogami bili ob pregraje, in vojakov, ki so bingljaje z nogami sedeli na odprtih vratih, drugi pa je bil tih in prazen sanitetski vlak, sestavljen iz voz prvega in drugega razreda. Oba sta odpeljala v isto smer.

Nenadoma je iz megle in pare prisopihal vlak in obstal tik samega perona. Nastalo je veliko vpitje. Skozi okrašena odprta okna je bilo slišati petje. Mladi, rdeči obrazi, postrani nataknjene šajkače, že ovenelo cvetje, zelene češminove vejice, mahajoče roke, sive postave majhnih vojakov, ki vise po stopnicah in na vratih. Peron je bil v trenotku preplavljen z ropotom, novimi uniformami, z duhom po novem suknu in usnju... Štiri sto mladih ljudi, štiri sto pravnikov, filozofov, tehnikov, slikarjev, učiteljev, dijakov s svojimi novimi podnaredniškimi zvezdicami in jermenjem se je smejalo, prerivalo, iskalo svojcev in znancev; oni, ki niso nikogar imeli, pa so bili že zdrveli k buffetu na čašo piva.

Nenada je popadal strah. Ti mladi naredniki so bili vsi po vrsti podobni drug drugemu. V gneči mu je zmanjkalo sape: po čem naj bi spoznal Žarka? In če ga ne najdejo? Jasna je začela vpiti, mahati z roko, obupno se boreč, da bi se prerinila skozi ljudi, ki se zanjo niti zmenili niso.

— Žarko, Žarko... Skozi gnečo se je preril debel vojak. Nenad ga niti spoznal ni na prvi mah. Takoj nato pa se je Žarko široko nasmejal skozi blesteče zobe. Nenad ga je spoznal; bil je to Žarko, pa zopet ni bil: ko okleščeno drevo je izgledal, nečesa je manjkalo na njem, dasi je bil oblečen kakor vsi in je imel prepasan sivi plašč. Nenadu se je kar naprej dozdevalo, da ga vidi nagega, nekam praznega. Neugodno mu je bilo radi tega. Vznemiril se je. Nazadnje je opazil: Žarko je bil brez svojih košatih las.

Množica jih je pririnila do ogla med zidom in ograjo. Onstran ograje je bila noč, v daljavi kurilnica, na kateri so plamenela rdeča okna, po kretnicah rdeče in zelene luči, prazne tračnice so se stegovale v meglo.

Žarko se je razvpraševal po Miću. Jasna mu je odgovarjala. Nenad, ki so ga bili pustili ob strani, je počasi prijel Žarka za roko. Stric se je zdrznil, ga pobožal po obrazu in ga prijel za roko, pa takoj zopet pozabil nanj. Nenad je preje ves dan premišljal, kaj

vse naj bi povedal stricu (vojna je pomenila zanj še vedno priložnost, da si nabavi lepih stvari: konja, revolver, daljnogled in še mnogo drugega...). Ta trenotek pa sploh ni mislil na to. Pozorno je ogledoval te mlade vojake — narednike, ki so bili golobradi in so imeli bele roke, njihove nove zvezdice, njihovo žolto jermenje, kratke pasove. Ob strani je opazil enega, — in vznemiril se je radi tega — kako poljublja neko dekle. Dekle se ni upiralo: jokalo je, naslonjeno nanj. Nenad je čutil, da dekle ni sestra onega fanta; sestre se ne poljublja tako. Naskrivaj se je začel pazljivo ozirati okrog sebe: na peronu je bilo vse polno deklet, ki so fantom pripenjala cvetje; oni pa so jim nagajali; starejši ljudje so z nasmehom in blagohotnostjo opazovali vse to. Nenad se je neprijetno počutil. Nekaj posebnega, nenavadnega se je dogajalo pred njegovimi očmi. Nekaj, kar je sicer prepovedano. Skupina, v kateri je bilo kakih deset vojakov, je pod lučjo sredi perona v zboru zapela »Bože pravde«. Enotni in ubrani glasovi so bili sveži, mladi, zvonki. Ves peron je utihnil: Nenadu so stopile solze v oči, prsa so se mu napenjala, širila...

Bog pravice, ki si rešil
nas propasti vse doslej...

V sozvočje pesmi se je zapletel najpreje visok, preplašen in trepetajoč ženski glas, ki se je pa takoj prelomil, izgubil. Takoj za njim so se oglasili drugi, ženski in moški glasovi, in celo Nenad je ves prevzet in iz sebe zapel:

Tudi zanaprej nas usliši...

Vsa postaja s svojimi signalnimi zvonci, s svojimi telegrafskimi žicami, ki so brnele v noč in meglo, s svojimi lokomotivami, ki so se premikale in bile zavite v šumečo paro, je pomagala peti. Povsod je bila pesem. Veter se je igral z lasmi gologlavih moških, ženam, ki so vzravnanih glav in široko odprtih oči pele, so počasi solze polzele čez zresnjene obraze. V Nenadu je bil občutek ko da se nahaja v cerkvi. Tudi on je

snel čepico z glave. In prav razločno je čutil, kako se ga je na mokrem čelu doteknil Bog pravice; telo se mu je naježilo. Bog je bil namreč prisoten: obrazi vseh so bili zaznamenovani z njegovo prisotnostjo.

Še v bodoče reši nas...

Ljudje so vzklikali. Iz buffeta je bilo slišati oglušujoče vpitje, zvenčanje čaš in nenehano brizganje pivskih aparatov. Pred Nenadom sta nenadoma obstala dva mladeniča v naredniški uniformi; eden je bil visok, suh, črn; drugi majhen, zatrkan, plavolas, z rdečim, okroglim obrazom, šajkača mu je visela na tilnik.

»Kaj nam govoré otrokom tega veka,«

je gromko pel majhen, plavolas narednik, —

da je nismo vredni, zgodovine svoje,
da nas je zajela zapadnjaška reka
in da se bojimo iti v težke boje.
Dobra moja zemlja, lažejo...«

— Lažejo! Lažejo! — je zavpil tudi Žarko. — Lažejo!

— Nenad je šele ta trenotek videl Žarkov obraz; plamenel je ko obrazi ostalih in oči so mu mrzlično polesketavale. Mali plavolasi narednik je začel tolažiti staro mater, božajoč jo po ramah:

— Ne jokaj, mila starka! Mati, razumem jo, to besedo, spoštujem... poljubite me, jaz nimam matere, blagoslov mi dajte, mamica, namesto moje matere!

Sklonil se je. Nenada je zalil kisel vonj po pivu; fant je bil namreč pijan.

— In ne jokajte! — je nadaljeval mali narednik. — Vse to je treba razumeti! Ponosni bodite, da je ravno nam, vašim otrokom, naloženo, da branimo domovino. Ker kamen ta, mamica, — mali plavolasi narednik se je izprsil, dvignil roko, šajkačo pomaknil še bolj nazaj, — ker kamen ta...

»... je ko piramida,
ki se iz praha dviga k nebesom,

to le kosti je kamnitih gomila,
ki so v krvavi borbi s sovragom
dedi jo prostovoljno zložili
in jo s krvjo svojih src napajali,
s kitami z lastnih kosti jo vezali,
da bi svojim vnukom zasedo pustili,
kjer bodo enkrat v drznem preziru
čakali smele čete sovražne.
In le do tu, do kamena téga,
do te pregraje,
morda prišel bo z umazano nogo.«

Okrog njega so se v vedno večjem kolobarju zbirali ljudje in poslušali. Nekateri so vpili: pst! pst! mir! poslušajmo! Na drugem koncu so v zboru zapeli »Hej Slovani...« Lokomotiva pred postajo je obupno dolgo brlizgala, ker ni mogla naprej. Ljudje so zopet vpili: pst! poslušajmo! Mali narednik je v levi roki držal šajkačo, ki si jo je bil snel z glave; desnico pa je stiskal v pest.

»Si upaš dalje? Slišal topove
boš, ki tišino zemlje svobodne
trgajo s svojim strašnim grmenjem,
pa boš razumel jih v srcu boječem,
slišal njihovo junaško besedo
in boš ob trdne kamnite stene
v strahu ponosnem s temenom glave
plešaste tolkel in pa učene.
Le en izraz in le eno misel
slišal boš v strašnem metežu bojnem:
‚Tóle je domovina srbska'.«

— Tako je, tako je! — nekaj rok je zgrabilo malega narednika in ga dvignilo na ramena. On pa je glasno odobravajoč in ploskaje z rokami vpil:

— S pesmijo smo gori zrasli, hvala ji!

— Tako je! Živeli dijaki!

— Slava mrtvim! — je grmel fant nad glavami.

— Slava Djuru! — njegov glas se je radi hrupa vedno slabše slišal. Potem se sploh ni moglo več razločiti njegovih besedi. Slišati je bilo samo valujoče odobravanje množice: tako je! živijo! In še ti glasovi so bili vedno manj razločni in so se spremenjali v nerazumljivo žuborenje. V zboru so peli sedaj »Onamo 'namo, za brda ona...«

Vlak je vse dotlej čakal v temi in ni bil razsvetljen. Nenadoma pa so zažvižgale piščalke železničarjev, svetilke so začele tekati med vozovi.

— V vozove, v vo-zo-ve!

— Ho-o-di!

Mrtvi vlak se je zaiskril v lučih.

— Hi-i-i-tro!

Častnik je z zapisnikom v rokah hodil ob vozovih. Ko je prišel blizu Nenada in njegovih, je dvignil oči in se ozrl po peronu: pogled mu je bil prazen, mrtev; njegov obraz je bil resen in negiben. Nenad je ob tem obrazu sredi pesmi ko oledenel. Kaj naj vse to pomeni? Fantje se poljubljajo z dekleti, eni pojo, drugi jokajo, tretji zopet z izmučenimi obrazi, resni in žalostni in izpitih oči opazujejo vse to.

Vrata na vozovih so se zapirala z istim zvokom ko vrata velikih blagajn: mehko, s slabim piskanjem stisnjenega zraka. Lokomotiva je spuščala belo paro. Najpreje je bilo videti rdeče obraze, vsakega posebe, in mahajoče roke; potem pa se je vse zlilo v eno samo premo črto obrazov in rôk, pomešanih med seboj in združenih. Rdeče oko signalne svetilke se je v daljavi nad praznim tirom naglo zmanjševalo.

Ko so se znašli pred postajo, so imeli ušesa še pol oglušena. Jasna je peljala staro mater za podpazduho. Nenadu se je zdela še bolj grbava in majhna. Ulica se je v luči redkih žoltih žarnic lesketala ko reka črno raztopljene kovine. Mokri zrak je dišal po trohnobi, po karbolu, po premogovem dimu. Skozi noč in daljavo je prihajala ubrana pesem cerkvenih zvonov.

10

Osamela hiša

Bitka na Ceru, ob Kolubari... Nenad ni vsega točno vedel. Imena so se mu mešala v glavi. Po glavni ulici so od Železnega mosta do gimnazije in še naprej do saborne cerkve vihrale zastave. V cer-

kvah so opravljali zahvalne molitve. Ljudje so dva dni nervozno tekali po ulicah, izredne izdaje časnikov so na modrih, rdečih in žoltih papirnatih zaplatah poročale o velikanskem sovražnikovem porazu, o številu zaplenjenih topov, strojnic, vojakov. Potem pa je nenadoma vse utihnilo, ko da je zamrznilo. Le premočene zastave so razlitih barv še ostale na hišah. V zraku je zopet zadišalo po karbolu. Deževalo je. Zvonovi so zvonili po več dni.

Nenad in Vojkan sta si izmislila novo zabavo: ustanovila sta detektivsko pisarno — in po ves dan zalezovala posamezne moške, ženske, častnike uradniških vrst, kukala skozi plotove, se potikala po tujih dvoriščih, odpirala tuja vrata.

Časopisi so bili zopet polni križcev: majčken oglas, črn okvir, majčken črn križec. Mića je nepremično ležal. Okno z lesenim omrežjem se je nahajalo pred njim, za oknom pa je bilo videti ob zidu se vzpenjajočo trto, na kateri je tu in tam ostal še kak rjasto-plameneči list. Rana se je mehčala. Odmrlost je prehajala: s prsti na roki je že migal...

Vojkan je govoril:

— Tisti tamle se sumljivo obnaša. Naprej in naprej drži roke v žepih. Šerlok ukazuje Šamroku, naj preišče, kaj prav za prav je.

Nenad je odgovarjal:

— Razumem. Toda potrebno mi je ojačanje.

Vojkan-Šerlok je razmislil. Potem je tovarišu Nenadu-Šamroku dal pomočnika v osebi Vojkana-Šerloka.

— Spremljal vas bo Šerlok.

— Razumem.

Po kratkem premolku je Vojkan začel s tikanjem in trepljajoč ga po rami govoril Nenadu:

— Kako ti kaj gre, stari tovariš? Težko nalogo so nama naložili. Od najine spretnosti zavise življenja nedolžnih. Na delo! Dobro veš, da bova dobila novi pipi, če stvar dobro izpeljeva.

— Stari tovariš, najpreje morava zapriseči — bi odgovarjal Nenad — da bova ostala do groba zvesta

svojemu poklicu. Desnico sem! Novi pipi sta nama pa prav zares potrebni.

Vse je bilo točno predvideno. V tem je prav za prav tudi bila vsa dražest igre. Igra pa se je vsak dan začenjala z vedno istimi obrednimi besedami. In te besede so se jima zdele vedno nove, kajti naloge, ki sta si jih izmišljala, so bile nove. Nenad in Vojkan sta stoječ tesno ob hiši ali plotu, zadržujoč dihanje in sporazumevajoč se z znaki ali pa z bobnanjem telegrafskih črk po žlebu ali pa po železnem električnem drogu, po cele ure vsa iz sebe spremljala svojo žrtev in doživljala vsakovrstne avanture, ki sta si jih želela. Bilo je precej trapastih žrtev: od doma so šle naravnost v svojo pisarno. Tu ni bilo nobenih skrivnosti.

Moški z rokami v žepih je bil odvraten: suh, z redko rumenkasto brado, z visokim trdim ovratnikom, uvelega obraza prstene barve, pretirano čist in v lakastih čevljih. Kadar je šel mimo njega, je Vojkan ko nehote pljusnil z nogo v umazano lužo, Moški bi, ogledujoč svoje oškrofljene hlače in čevlje, ves jezen siknil skozi zobe:

— Pazi... smrkovec!

Vojkan bi se ustavil, dvignil glavo proti moškemu in ga nenadoma in čisto nepričakovano škilasto pogledal, ko da se je zelo začudil. Potem bi zmignil z rameni in jo pobrisal navzdol po ulici. Moški pa bi ostal tam z zamahnjeno roko. Po kratkem premišljanju bi pljunil v stran in šel naprej.

— Kako ga boš sedaj zalezoval, ko te pozna? — ga praša Nenad. — Vse si pokvaril.

— Nasprotno. Prav sedaj, ko me pozna... Ampak pravi tiček. Take hlače ima ko moj oče, črne z belimi progami. Vidi se, da je uradnik.

Uradnik je bil sijajna žrtev. Vselej je šel po drugi poti, hodil sem in tja, se nepričakovano prikazal v glavni ulici in ko je prišel do polomljenih vrat v kratki krivenčasti ulici za glavno pošto, ga je vsako pot preje zmanjkalo, predno bi Vojkan in Nenad mogla ugotoviti, kam hodi. Skozi ta vrata se je prišlo

v prazen in ozek prehod med slepim zidom dvonadstropne hiše in starega, že porušenega, toda visokega plota zapuščenega dvorišča. V prehodu je bilo vedno dosti vlage. Tu so v velikih skladovnicah trohneli zaboji, v katerih so bile včasi limone in pomaranče, in pa leseni sodi od oljk in druga stara ropotija.

To je ko nalašč služilo misterioznosti. Skozi prehod se je na drugi strani prišlo v glavno ulico, obenem pa je služil kot dvorišče špecerijski trgovini. Vojkan je enkrat vse popoldne ostal pred izhodom iz tega prehoda; človek je prišel skozi zakotno ulico in ni prišel ven na tej strani, kjer je glavna ulica. Prehod mu potemtakem ni služil za prehod: on se je nekam zgubljal. Vojkan in Nenad sta tri dni reševala to uganko.

— V prehod stopi, iz njega ga pa ni, to se pravi, da nekje ostaja. Toda kje? — Po tem šerlokovskem dognanju je Vojkan sklenil, da preiščeta prehod.

Nekje sredi med zaboji sta steknila majhno stezo. Šla sta naprej. Vsa vijugava je bila in zdelo se je, da ne pelje nikamor. Nazadnje pa so se vendar v strohnelem plotu za kupom sodov prikazala majhna vratca. Šerlok je pogledal Šamroka.

— Pipi nama ne uideta.

Moški je ob mraku vedno zahajal sem. Vojkan je z očmi premeril nekaj zabojev, prevalil sod in tik samih vratc napravil zasedo. Pred nočjo sta se oprezno splazila v skrivališče. Dogovorjeno je bilo, da ne bosta govorila. Mesto okrog njiju, ki sta v klobčič zvita čepela pod temi zaboji, je šumelo in se parilo. Nenad ni bil še nikoli do tedaj slišal toliko različnih glasov. Srce mu je tolklo glasno pod samim grlom. Čas je tekel počasi. Nenad ni mogel videti konca. Zagrabil je za roko Vojkana, toda on se je iztrgal. Glavo je naslonil na zemljo, da bi slišal korake, kakor je to bral v neki knjigi.

Nazadnje se je v mraku pojavil moški. Naglih korakov se je približal vratcem, jih potisnil in izginil za njimi. Nenad je od razburjenja popolnoma oglušil. Vojkan ga je potegnil za seboj in splazila sta se iz

zasede. Po vseh štirih sta lezla proti plotu. Korakov ni bilo več slišati. Vojkan je odrinil vratca: zapuščen vrt, ki je bil poln suhega plevela, je bil pust. Pomikala sta se po stezi, steza pa je držala v gosto malinovo grmičje. Potem sta zadela na zapuščeno utico. Vsa je bila zarasla v suho divjo trto. Steza ju je nenadoma pripeljala do drugega plota. Deske so bile na enem mestu razmaknjene. Pokukala sta skozi. Iz majhne globeli se je svetlikalo okno. Hiša je bila nizka; streha se je na eni strani skoraj dotikala plota. Hiša jima je bila znana: njena okna na drugi strani so bila vedno zaprta in zavese spuščene. Ko da v hiši ne bi nihče stanoval. Samo staro ženo sta enkrat videla. S te strani pa je okno bilo razsvetljeno. Ozka stezica je držala nizdol po obronku in zavijala za hišo. Vojkan in Nenad sta zdrsela do samega okna. Zavese niso bile dobro spete. Na oknu se je prikazala senca, glava in roke so se ostro očrtavale, in zopet izginila. Potem je bilo slišati skoraj zadušeno smejanje. Skrivnost je bila onstran okna.

— Počeniti moraš, visoko je — je zašepetal Vojkan. — Tako ... Čakaj ... ne premikaj se.

Nenad se je naslonil na zid, da bi mu bilo lažje. Vojkan mu je splezal na hrbet. Šipa na oknu je bila tik njega; nos je pritisnil nanjo.

Nenadu se je zdelo, da je Vojkan že kar predolgo na njem. Hrbet se mu je upogibal, kite pod koleni so mu drgetale od napetosti.

— Ali vidiš? Doli se spravi, ne morem več.

Malo se je odmaknil; Vojkan se je strkljal ob zidu navzdol, toda pri padcu je prevrnil tudi Nenada. Oba sta obsedela na tleh. Nad njima pa je mehko odsevalo okno v svoji rjavi svetlobi. Vojkan ni mogel priti do besede.

— Tam ... oni moški ... vse sem videl. — Globoko je dihnil: — Ljubico ima pri sebi.

Nenad je začel mezgati z nogami. Nenavadna vročina se mu je razlila po telesu. Sram ga je postalo. Dihal je v kratkih sunkih. Trenotek se je branil; toda radovednost je čutil po vsem telesu.

— Počeni, hitro počeni, da bom videl...

Na vrtiču je bila popolna tema. Tipaje po krivenčastem zidu se je s težavo vzpel do svetlega okenskega robu. Ni stal trdno; Vojkan se je premikal; pri vsaki odločnejši kretnji so Nenadu klecnila kolena in kurja polt ga je oblila gori do tilnika. Prvi trenotek ni videl ničesar. Potem je razločil svetilko z mlečnim obodom na mizi; in mizo, na kateri je stala. In še to ko skozi meglo. In ničesar več. Noge so ga vlekle k tlom. Zdrsnil je. Razočaran je bil. Tipal je po temi okrog sebe.

— Ali si videl?

— Ničesar nisem videl.

Vojkan se je vnovič povzpel. In takoj je začel mezgati. Nenad je čutil, kako se prestopa. Potem je naenkrat skočil doli.

— Hitro. Moraš videti... lepo se vidi.

Nenad je znova opazil svetilko z mlečnim obodom, mizo. In takoj... onstran mize se je v polni svetlobi bleščala popolnoma gola mlečno bela ženska postava; pred ogledalom, ki je viselo na zidu, si je z obema rokama pridrževala svoje zelo dolge in ko isker polne črne lase in jih zvijala. Roke je imela oble, glavo so ji težki lasje vlekli k tlom, hrbtenica se ji je vrtinčila pod belo kožo; žena se je vzravnavala, se z nazaj vrženimi rokami dotikala tilnika, naglo grabila za neposlušne pramene las, jih vpletala in se potem, obračajoč se sem ter tja, ogledovala v ogledalu. Prav tisti trenotek, ko je držala roke nad glavo nazaj vržene in bila že skoraj gotova z urejanjem las, se je obrnila. Zobje so se ji lesketali, smejoč se je nekaj govorila in gledala v kot sobe, kjer je v poltemi stala postelja, vsa v neredu. Nenad ni mogel vsega natanko videti: na oči mu je padala megla, v temi je videl temne vršičke nabreklih prsi in še niže doli... Nenadoma je začutil krč pod prsi: žena je naenkrat ko otrpnila. Nenad se je srečal z njenimi očmi, ki so ga skozi šipo na oknu gledale naravnost v zenice. Še je slišal, kako je ženska zavreščala in videl, ko je že

padal, kako si je z eno roko zakrila prsi, z drugo pa trebuh in stisnila noge.

— Beži!

Mislil je, da se nikakor ne bo mogel skobacati čez obronek. Toda v dveh skokih sta se znašla onstran plota in se potuhnila v plevel. Za seboj sta slišala, kako se je okno s treskom odprlo. Ogromna senca je hkrati s prameni luči padla do plota.

— Nikogar ni — je spregovoril debel moški glas — samo zdelo se ti je.

Okno se je zopet zaprlo. Nenad je drgetal po vsem telesu. Šele sedaj je opazil, da se je strašno dolgo zamudil. Vojkan ga je komaj dohajal. S težavo sta v neznanem vrtu našla pravo smer. Nazadnje sta po dolgem tipanju našla vratca. V mali ulici sta se ločila. Nenad je ves znojen stekel domov. V veži si je z rutico obrisal obraz, dvignil mokre lase, ki so mu bili padli čez čelo, se malo oddahnil in šele potem stopil proti vratom.

Za vrati je nekdo tiho cvilil. Cvilenje se je vsaki trenotek spreminjalo v tiho naricanje. Besede so bile ko izmrmrane in jih Nenad ni razumel, pač pa je spoznal glas stare matere in skočil v sobo. V kotu pod majhno ob zidu obešeno lučico je sedela stara mati. Obraz je imela ko pest majhen, nepremično je zrla predse, suhe in zgrbančene roke so ji ležale na kolenih, govorila je ko izgubljeno, vznešeno in sama za sebe:

— Ooo... mati ga niti dobro videla ni, toliko let, niti poljubila ga dobro ni... Ooo... vedno je bil daleč od matere...

— Dovolj, mati, ne morem več prenašati, dovolj — je zavpil Mića s postelje.

Stara mati se ni genila, ni odgovorila. Samo glas ji je postal bolj oster in trd.

— Ali mu je kdo vode dal? Ali je bil kdo tam, da bi mu bil svečo prižgal?

Mića je ihtel. Debele solze so mu lesketaje se polzele po licih. Ni si jih mogel obrisati.

— Kdo ima pravico moje otroke pošiljati v smrt? — je trdovratno nadaljevala stara mati. — Kdo? ... Ooo ... umrl je sam, zapuščen ... v kakem jarku ... ooo ... sam ...

Mića je pošepetaval: dovolj, dovolj. Nenad je kleče poljubljal mrzle in mrtve roke stare matere. Stara mati se je vznemirila. Dvignila je eno roko in se začela ž njo tipati po obrazu po očeh; doteknila se je las. Obraz ji je bil nepremičen, brez solz, suh. Nenada ni videla. Nenad se je čutil osamelega in nepotrebnega; smrtna groza ga je obšla.

V vlažno in toplo obmrlost sobe je Jasna prinesla mraz, objokan in izsušen obraz, umazane čevlje — dasi tlak na ulici ta dan ni bil blaten. Vsa trda in nespretnih kretenj je sedla poleg stare matere.

— Ne, mati, tule, v seznamu padlih, ga ni. — In po kratkem obotavljanju je dodala: — To so stari seznami ... še pred bitko. Jutri bom šla v Crveni krst.

— On je padel — je suho in ko da je jezna odgovorila stara mati. — Čutim to. Šel je in je padel. Vse one otroke so odpeljali tja in jih pobili. V treh dneh. Ooo ... Saj se niso niti varovati znali! Ooo ... pobili so jih v blatu, v gozdovih ...

Skozi tenko steno, ki loči sobi, je bilo slišati v začetku slabotno, potem pa vse glasnejše naricanje. Drugi ženski glas je tolažil:

— Nikar, Vaska ... ne jokaj, Vaska ... Bog ...

— Rabelj! — je zacvilila Vaska.

— Ne, Vaska ...

— Krvnik! — je še ostreje zavpila Vaska. Da ga pokopal ne bi ... ali ti je težko brez groba, Mita? brez križa naj ga pusti ... ali ti je težko brez križa, Mita? na njivah naj ga pusti, da ga psi razneso ... ali ti je hladno na njivah, Mita?

— Ali ti je hladno na njivah, Žarko? — je ko za odmev ponovila stara mati.

Jasna je zatulila, tiščeč z glavo v Mićino vzglavje. Naricanje v drugi sobi je prehajalo v kričanje:

— Mita, joj, Mita, jed moja, hiša moja, Mita, moč moja, Mita, ki si odšel, ki si me zapustil, ki si me

pustil samo... — Vaskin glas se je dvigal in je tako strašno zavijal, da ga je nenadoma zmanjkalo, ko da je počil: skozi zamolklo tarnanje se je slišalo, kako je Vaska s treskom padla po tleh.

— Vaska, otrok... ne tako, otrok, ni prav, otrok...

Naenkrat je vse utihnilo. Jasna je vstala in slekla suknjo. V pridušenem molčanju je razložila blazine po tleh. Nenad je vsak večer, predno je šel spat, pokleknil in molil: Oče naš... češčeno bodi tvoje ime... v izkušnjavo... zlodeja; Bog, daj zdravje moji dobri mami i babici, in meni; daj, naj stric Mića ozdravi; s svojo sveto desnico ščiti strica Žarka, ki nas brani sovražnikov; reši ga, varuj ga, da se bo zdrav vrnil. V imenu Očeta in Sina in Svetega Duha, amen... Tudi sedaj je pokleknil zraven blazine in se pokrižal. Pa se je kar nenadoma ves zasopel vrgel na ležišče.

— Ne bom molil, ne bom... Tresel se je, cepetal z nogami, ves obraz je imel moker od solz, pod prsi je čutil močno roko, kako mu stiska želodec, črevesje, in kako postaja ko prazen, oslabel, brez moči je izgubljal sapo; bil je osamel in zapuščen in strašno se je počutil; bil je ko zaklano jagnje, votel, opran in obešen; zdelo se mu je, da je čisto sam in da so vsi ostali tudi čisto sami in da ne morejo več greti drug drugega... in radi tega je občutil smrtno grozo in vrelo jezo, ki si pa ne zna pomagati.

— Mama, ni ga rešil, ni ga varoval — je vzklikal — zakaj ga ni varoval, zakaj ga ni varoval, zakaj?

Bitka na Ceru, ob Kolubari... Nenad ni vedel. V glavi se mu je že mešalo od teh imen. Od Železnega mostu do saborne cerkve so vihrale zastave. Po cerkvah so prirejali zahvalne molitve. Časopisi so v izrednih izdajah poročali o velikih zmagah. Zvečer so prirejali bakljade, smolnate baklje in trske so v dimu rdeče svetile, godba je v medeninastem blesku igrala vesele koračnice in stopala v temne ulice, ki so pa radi njenega prihoda postale kmalu svetle. Potem je nenadoma začelo zmrzovati. Zastave na

hišah so bile mokre od dežja in njihove barve razlite... Iz noči in molka se je ko odtrgal Jasnin vzdih: Gospod! Gospod!... Noč je bila polna šuma in se je stegovala ko stonoga.

11

Crveni krst

Vstajalo je mučno, vlažno in temačno jutro. Iz megle je priletela jata vran in je ko težko kamenje popadala na rob strehe. Vaska jih je, vračajoč se s pokopališča, začela vsa jezna poditi. One, ki so bile bliže, so se krakajoč dvignile in nekaj korakov proč zopet posedale. Prameni megle so drseli med njimi. Vaska se je utrudila in je odšla. Na glavi je imela tesno privezano črno ruto, pa so ji radi tega bila lica nekam bolj okrogla, otroška. Njen mladi obraz s številnimi pegami krog nosu je bil bled in utrujen. Noseč prazno košarico, v kateri so bile preje jedi za na pokopališče, je šla mimo Nenada s široko hojo nosečih žená, ko zasanjana. Jasna je bila gotova in odpravila sta se proti Crvenemu krstu.

Kar se je imenovalo Crveni krst, je ležalo ob železniški progi in bilo vse premočeno in potopljeno v umazano meglo. Lesene barake, ki jih je bilo brez števila, so dišale po bolnišnici, vojašnici, hlevu, po vsem skupaj. S poti, ki je peljala od Železnega mostu in mimo mesta čez neposejana in močvirnata polja do Crvenega krsta, se je razlivalo kar čez jarek bolno rumeno blato, polno odpadkov; pešpoti so se vile na obeh straneh pota skozi pohojeno in oblateno travo; blato je bilo tu bolj gosto, nerazhojeno, težje; prijemalo se je obutve. Nenad ni vedel, kaj je Crveni krst: ali vas, ali predmestje, ali bolniška naselbina; ali se je ta kraj že preje tako imenoval, ali so mu sedaj vzdeli to ime. Majhna železniška postaja se je tako imenovala. Prazen sanitetski vlak z odprtimi vrati in okni je stal tam in smrdel: umazane žene z od vode in mraza nabreklimi rdečimi rokami so omivale

vozove. Po krivenčastih stezah čez polja, nad katerimi je valovala vedno bolj zračna megla, so naglo hodile sklonjene moške in ženske postave; žensk je bilo več ko moških. Črne rute so skakale po sivem polju in se skrivale za redko in nizko grmičevje; vrane so se dvigale proti nebu in malo dalje zopet padale ko črno mokro kamenje. Po cesti je pridrdralo nekaj praznih voz za strelivo, ki so jih v velikem smehu in pokajoč z biči poganjali mladi, brezbradi vojaki. Nasproti jim je prišla procesija preobloženih kmečkih voz: vpreženi črni bivoli z debelo, skoraj brezdlako kožo so v lesenih jarmih težkih nog nihali zdaj na to, zdaj na ono stran; staro, suho in strjeno blato je pokrivalo pesti koles, njihova središča, jarme, same živali, suknje in kožuhe poganjačev, ki so s sklonjenimi glavami korakali tik ob vozovih in s hripavimi glasovi junačili preutrujeno vprežno živino. Procesijo je došla kočija, ki je v smeri proti Crvenemu krstu peljala lepo svetlo-rumeno kovinasto rakev. Rakev je na obeh koncih molela iz kočije, v kateri je na prednjem sedišču sedela zvita majhna žena, oblečena vsa v črno.

Barako, kjer so imeli sezname, so takoj našli, ker je pred njenimi vrati, na katerih je bilo nalepljenih polno od dežja razmočenih razglasov, stala velika množica ljudi in zmrzovala. Veliki molk množice so samo od časa do časa trgali globoki vzdihi. Ljudje so med seboj govorili šepetaje, ko v cerkvi.

— A vaš?

— Na Ceru.

— A vaš?

— Na Gukošu, kot dijak-narednik.

— Moj tudi.

V presledkih so se odpirala tista vrata in hkrati z vročim zrakom preveč zakurjene sobe je silil ven oster jok. Megla ga je takoj prelomila in ga s svojo mehko vato napravila manj slišnega. Sključena žena se je hkrati z ječanjem počasi izgubila v globokem polju med visokimi in golimi grmi. Množica je kar

naprej molčala. Prihajale so nove žene in odhajale; ene so naricale, druge so smejoč se tekle domov, da sporočijo veselo vest. S postaje se je slišalo sopihanje utrujene lokomotive.

Pred barako se je ustavila kočija. Na svetilkah ni imela številke, bila je državna. Po blatnikih je polzelo blato; konji so metali iz sebe goste curke pare, z razgretih hrbtov se je kadilo. Iz kočije je stopil visok gospod (Nenad je videl samo dvoje osivelih brk na potemnelem, skoraj črnem in suhem obrazu) in ne oziraje se po ljudeh je takoj odšel proti vhodu. Žene so ga molče pustile noter. Vrata so se odprla še predno se je dotaknil kljuke. Vstopil je. Vrata so se počasi zaprla za njim.

Jasna je drgetajoč stisnila Nenada. Nagnila se mu je čisto do ušes. Bila je bleda, razburjena:

— Tega človeka si zapomni, otrok... — Spregovorila je nekaj, toda po kratkem dvoumljenju, ki ga je Nenad opazil, je dodala samo to-le: — To je Despotović, minister Despotović, zapomni si ga, otrok.

Despotović je ostal v pisarni samo za trenotek in takoj stopil zopet ven. Brez klobuka je bil. Držal ga je v eni roki, v drugi pa je imel majhen umazan zvitek. Trdo je stopal skozi množico, ki se je razmikala, ko lesen, z dvignjeno glavo, praznega pogleda. Zavil je na pot, kjer ga je čakala kočija, ki je pa ni opazil in je stopal naprej. Droben dež je pršil in preganjal meglo. Despotović je kar naprej stopal po sredi pota, po mastnem blatu, gologlav. Prazna kočija je vozila za njim. Kmalu sta se moški in kočija pogreznila v meglo. Neka žena zraven Nenada je šepetaje rekla:

— Tudi njegov, na Gukošu, dijak-narednik...

Jasna se je zdrznila. Tik vrat so že stali. Tudi ona je prišla na vrsto. Nenad je ostal zunaj. Zopet je začutil moro osamelosti. Vrata so se odprla. Jasna je stopila ven. Nenadu se je zazdelo ko da je Jasna brez obraza. Samo ogromne ustnice da ima, ki se stiskaje se krčijo, vihajo, se silijo, da bi nekaj

povedale, pa se lomijo, razklepajo, popuščajo ... Jasna je z robcem zamašila ta usta. Nenad jo je zagrabil za roko in čudno velikega in močnega se je počutil. Molče sta prišla do poti; in utonila sta v blatu potí proti domu.

12

Zavezniki

Prišla je zima z mrazom in snegom. Velika luža nad Lesenim mostom, ki je služil kot prehod v beograjsko četrt, je bila po nekaj tednov zamrznjena. V začetku so se hodili tja drsat otroci, kesneje pa tudi odrasli. Lepa dekleta in fantje so se v raznobarvnih volnenih jopicah drsali na ravnih drsalkah. Otročad in domačini so se posluževali drsalk, ki so jih bili napravili iz trikotnega kosa lesa: na enem robu je bila pritrjena debela bakrena žica; in to je bilo vse. Z vrvicami so jo privezali na eno nogo, z drugo pa so se z veliko naglico porivali po ledu. V vse smeri so brzele čudne postave s po eno skrčeno nogo. Tudi Nenad je imel eno tako drsalko, ki si jo je bil sam napravil. Vendar se ž njo ni mogel prav nič prijetno drsati; zelo pogosto se mu je snemala z noge; in sram ga je bilo, da bi drugo držal neprestano skrčeno kakor štorklja. Skoraj ves čas je ostajal pri kraju, držal roke v žepih in otožno opazoval one, ki so imeli prave drsalke. Nekega dne mu je Vojkan posodil svoje. Bile so majhne, poniklane, toda ostrega rezila. Nenad je boječe stopil in je že ob drugem koraku izgubil ravnotežje, razširil noge in tresnil na led. Ko je skušal vstati, mu je težka drsalka odtrgala podplat. Z vrvico je zvezal čevelj in odšel domov, opletajoč z odtrganim podplatom. Dokler ni bil čevelj popravljen, je Nenad sedel poleg okna. Dva dni je trajalo. Drugih čevljev namreč ni imel.

Mića je že gibal s prsti, premikal roko v zapestju, potem do komolca in nazadnje že vso. Tudi sedel je že lahko. Stara mati je tiho opravljala vsa domača

dela. Jasna je inštruirala. Boter je prihajal opoldne in zvečer, ko je bilo konec pisarniškega dela; vselej je prinesel časopis, ki ga je potem eden na glas bral.

Mića je nekega sončnega jutra, opirajoč se na Nenada, odšel prvič v svojem velikem plašču ven: stopil je k brivcu in si obril brado.

Potem je prišla pomlad in v vrtu je začelo cveteti.

Vaska je rodila sina-posmrtnika. Skozi steno je bilo slišati, kako ga, polglasno mu prepevajoč, uspava.

In še potem je prišlo poletje. Tiči so kljuvali zelene jagode na trti ob zidu. Vaska jih je z otrokom na rokah po ves dan podila. Mića je bil odšel k svoji dobrovoljniški četi, Nenad se je v letni uti učil francoskih glagolov.

Potem se je začenjala nova jesen. In zopet je bila meglena in deževna.

Nenad ni razumel, kako se je moglo to zgoditi: zaveznike smo imeli, ki nam nikakor niso hoteli pomagati. Kakšni zavezniki pa so to? Nenad je prisluškoval: razgovori odraslih so ga še bolj zmešali. Zazdelo se mu je, da ti mogočnjaki le še bolj zapletajo dogodke. Bilo je ko na dlani: zavezniki imajo vsega dovolj; mi ničesar, še obvez ne. Da bi to dokazoval, se mu je zdelo brezsmiselno. In ko je bilo že izpričano, se mu je zdelo prav tako brezsmiselno vse tedne se prerekati, kako bi se odpomoglo temu. Ta čas so Nemci prodirali od severa in s svojo težko artilerijo uničevali vse do zadnjega. Neko grenko občutje krivice, laži in licemerstva je raslo v Nenadu. Dvomiti je začel o onih velikih besedah o bratstvu, ki jih je izgovoril ruski car, ko so mu sporočili, v koliki bedi je srbska vojska; dvomiti je začel o Francozih; Italijanov, katerih kralj je bil zet črnogorskega kralja, ni razumel; še manj mu je bilo razumljivo, zakaj zavezniški vojaki, ki so bili prišli že do Soluna, ne prodirajo naprej.

Med Bolgari je vrelo. Nekega dne se je po mestu raznesla novica, da bodo Bolgari pristopili k Nem-

cem, da so že ž njimi. Ko je bral časopis, je opazil vest: ruski poslanik v Sofiji je razgovarjal s francoskim... Ali je mogoče? Oni sedijo tam in obiskujejo drug drugega, Bolgari pa so že zasedli mejo. Zakaj se tudi ti veliki gospodje ne vojskujejo? Zakaj se tudi oni ne vozijo v živinskih vozovih proti meji? Nenad je ves zmešan poiskal Vojkana.

— To so vendar diplomati — mu je tolmačil Vojkan.

— Toda oni lažejo, slepomišijo! — je vzkliknil Nenad. — Čeprav so naši zavezniki...

Vojkan mu je razložil, da mora biti tako, da obstoje celó diplomatske šole, v katerih se učijo dobro lagati in varati.

— Toda čemu, čemu? Zakaj naj bi varali drug drugega in se lagali, ko lahko enostavno povejo resnico?

Nenada je obšlo nekaj kakor dvom, ko da ne počiva vse na pravici in resnici. Od tega večera naprej je začel s strahom spraševati botra. Boter se je zmedel. Poskusil je, da bi mu razložil vse medsebojno prepletene koristi posameznih narodov, pa se je nazadnje docela zapletel. Celo malo razjezil se je.

— Zakaj sprašuješ take reči? Igraj se raje.

Prihodnji dan je prinesel veliko presenečenje: vzdolž glavne ulice od Železnega mostu do saborne cerkve so delavci zabijali visoke kole iz mlade jelovine v zemljo. Drugi so med koli razpenjali zelene vence, spletene iz zelenike in borovih vejic; iz zimskih rož. Ko je padal prvi mrak, so privezali nanje tudi čisto nove zastave: srbske, ruske, belgijske, francoske, angleške. Vsa ulica je bila presvodena z venci in zastavami; veter je vihral novo platno in pokal ž njim; borov les in zelene vejice so dišale; žarnice so ožarjale slavoloke, na katerih so bili napisi iz cvetja: Dobrodošli! Živeli zavezniki!

Časopisi poročajo: snoči so krenili iz Soluna; danes zjutraj so se peljali skozi Skoplje; opoldne so bili v Vranju...

Ulice se upogibajo pod množicami. Zrak je, ko o Veliki noči, poln plapolanja novih zastav v rahlem vetru. Ljudje, ki se ne poznajo, se ogovarjajo med seboj, otroci pokajo z zamaški, v dekliških rokah vení cvetje, ki so ga prinesle k sprejemu zaveznikov. Toda nihče točno ne ve, s katere strani bodo zavezniki prišli v mesto in ob kateri uri. Pozno zvečer se je svet začel razhajati, še vedno poln zaupanja.

Ko je isti večer Nenad stopil z botrom zapirat vrata, je v popolni nočni tišini zaslišal oddaljeno in zamolklo bobnenje. Nebo je bilo čisto in polno zvezd. Tisto bobnenje pa se je slišalo v presledkih, z vetrom, vendar komaj slišno, ko oddaljeno šumenje slapa, ko da volovska vprega pelje čez suhi leseni most.

— Poslušajte, boter, ali ne slišite? — se je ko strah razlilo Nenadu po telesu; oprijel se je botrove roke; nebo je bilo jasno, polno vetra in zvezd.

Boter je prisluškoval: ko da nekje daleč toča bije po listju, ko da nekdo udarja z mehkim tolkalom po bobnu, ki je prekrit s črnim suknom.

— Topovi...

Tako daleč je bilo to grmenje, da se je neprestano prelivalo v tišino noči.

Ves prihodnji dan so zastave zastonj vihrale, cvetje zastonj venelo in polnilo zrak s svojim grenko-sladkim dehtenjem: zaveznikov ni bilo. In tudi Vojkana ne, da bi bil prišel po Nenada. Nenad ga je šel iskat. Že zdaleč je opazil pred hišo vojaški tovorni avtomobil, katerega so bili vojaki že skoraj naložili z različnimi predmeti. Nenada je čudno dirnilo. Stopil je bliže. Pravkar je zapuščala hišo vsa družina, dvoje Vojkanovih sester, stara mati, stara teta, dekla z dvema majhnima kitajskima psičkoma na rokah. Vojkanov oče, nizek, debelušen gospod, je hodil okrog avtomobila in ukazoval, kako je treba povezati pohištvo. Ljudje, ki so hodili mimo, so se ozirali, postajali, opazovali begunce, jih začenjali zmerjati, ker so se zavedali prevare — potem pa so naglo odhajali, iskaje obvestil, da bi tudi sami bežali. Vojkanovo mamo, babico, teto in dekletci so ta čas

porinili v zaprto kočijo; dekla s psičkoma pa je zlezla na avtomobil. Vojkanov oče se je ob strani prerekal z mozoljčastim narednikom, ko se je nazadnje v dnu ulice prikazal Vojkan; čepico je držal v roki tekel je na vso moč, na jermenu pa je vlekel za seboj lepega sivega psa. Na vpitje v kočiji ni postal pozoren; celo na očeta, ki mu je pretil s palico, se ni ozrl; ves zaripel se je vrgel Nenadu okrog vratu.

— Celo pri vas doma sem bil. Vsega je konec. V Solun bežimo. Ministrstva se selijo nocoj. Oče mi ne pusti, da bi vzel Musa s seboj. Vzemi ga, prosim te. — Kar porinil je Nenadu vrvico v roko. Pes je začel tuliti. — Musa, to je tvoj novi gospodar, ubogaj ga. Ti bodi pa kar brez skrbi, ugriznil te ne bo. Samo pobožati ga moraš včasi. Pisal ti bom. Morda boš tudi ti prišel v Solun. Pozdravljen, stari tovariš!

Vojkan poljubi Nenada, pokaže jezik očetu, ki je kričal nad njim, naj pohiti, spleza na avtomobil in sede zraven dekle, vojaka in psičkov. Avtomobil je zabrnel, napolnil vso ulico s svojim modrim dimom in se premeknil. Vojkan je mahal s čepico, dokler ni avtomobil zavil za ogel. Musa je gledal za vozom in cvilil, vendar se ni trgal z vrvice. Nenad je za trenotek postal pred praznimi vrati. Ulica se mu je videla dvojna in čisto megleno: dve debeli solzi sta mu zdrseli po licih. Odšel je domov. Pes je šel poslušno za njim. Nenad ni več jokal. Samo strašen pritisk je čutil v prsih, zraka mu je zmanjkovalo, pretisnjenega se je čutil. Vse je torej bila laž. Tudi zastave, tudi poročila po časopisih. Da bi laže pobegnili! Pes mu je oblizal roko. Nenad mu je ovil roko okrog vratu.

To popoldne je začel pršati droben jesenski dež. V dveh dneh so od zastav ostale le pisane, obledele cunje, zvite okrog mokrih kolov. Venci so se potrgali. Ponekod so se dotikali blatne kaldrme. Vso noč je bilo slišati ropotanje preobloženih voz in peketanje konj. Oddaljeno grmenje topov se je sedaj slišalo tudi podnevi. Nekega jasnega jutra se je zaslišalo v zraku enolično brnenje aeroplana. Na aeroplan so

izstrelili nekoliko šrapnelskih izstrelkov; slišati je bilo eksplozijo vržene bombe; aeroplan se je ko čmrlj zgubil nekam visoko; majhni beli in mehki volnenasti šrapnelski oblački so nepremično obviseli na čistem nebu.

13

Beg

Vlak se je premikal počasi in negotovo. Nenad je stisnjen v kot službenega voza držal glavo v naročju stare matere in dremal. Slike v njegovih možganih so se burno menjavale... Mićev nenadni nočni odhod, njihova mrzlična selitev; zavijanje zaprtega Musa in njegov nepričakovan prihod na postajo s pretrgano vrvico okrog vratu; in vse ostalo: s premočenimi zastavami ozaljšane ulice, ona naga bela ženska, Vojkan na avtomobilu — in vse to se mu je mešalo, ona bela žena z vrvico okrog vratu, Vojkan, ki teče na postajo, Musa, ki v drvarnici zaprt zavija: Nenadova glava je brenčala, osveščal se je in dolgo bulil v noč, skozi katero se je komaj pririnil žolti plamenček sveče, ki je gorela čisto v drugem kotu voza; zraven sveče je nagnjen nad knjigo slonel neki obraz, obrastel z razkuštrano brado... Nenad se je zastonj trudil, da ne bi zaspal; oči so mu lezle skupaj in takrat se mu je ob močneje ropotajočih kolesih zazdelo ko da se potovanje po onem prvem bežanju iz Beograda sploh ni pretrgalo, ampak da se vleče kar naprej in v vedno istem službenem vozu; tisto leto, ki ga je preživel v Nišu, je bilo ko sanja, ko nekaj, kar v resnici ni niti bilo, dočim je ropotanje vlaka, kisli duh v vozu, speče glave, ki hkrati pokimujejo ko da so zvezane med seboj, temna noč, ta brezkončna vožnja prava resničnost. Toda tako se mu je dozdevalo samo za trenotek. Že v prihodnjem trenotku se mu je zdelo, da je to potovanje sen in da se bo zdaj zdaj prebudil v majhni tesni sobici, na svoji blazini v Nišu.

Nadejali so se, da bodo zjutraj že precej naprej od Vranja. Ko se je Nenad prebudil, je vlak stal na majhni vaški postaji. Okrog mokrih polj so se stegovali modrikasti hribi, ki so zapirali razgled. Sonce še ni bilo vzšlo. Pred vozom so se pričkali vojaki in moški. Glasovi so bili v jutranjem miru nenavadno čisti, kristalno zvonki.

— Kje smo?

Jasna je zavzdihnila:

— Blizu Grdelice. Spi.

Tišina ga je prekanila. Nenad je še enkrat zaspal.

V Grdelici so naleteli na veliko zbeganost. Na postaji je stal še en vlak. Moški so tekali ob vozeh in se pričkali med seboj. Drugi zopet so v gruči postajali pred postajo in se zbirali pred vrati telegrafske sobe. Skozi vlažne izparine se je svetilo sonce, ki je bilo pa brez prave luči, tako da je bilo mogoče gledati vanj. Vojak, ki je sedel na zabojih, je snemal jermen s puške. Ko ga je snel, je vrgel puško med zaboje, z jermenom pa se je opasal preko plašča. Pri tem opravilu je bil miren in ostanek cigarete mu je tlel v skuštrani bradi. Ob vodnjaku je kričala množica ljudi in se tepla za vodo, ki je pa radi težkega duha po žveplu ni bilo mogoče piti. Železje je škrtalo; čutarice in pločevinaste posode so ropotale, voda je brizgala na vse strani, noge so brozgale po veliki luži; nekomu se je ob železnem podnožju razbila steklenica in je zavpil. Nad tem drobcenim mrgolenjem, nad tema dvema majhnima vlakoma, dvema zarjavelima kačama, in nad brezobličnim gomazenjem še bolj drobcenih ljudi se je pelo nebo, polno vodenih sopar, dočim je skozi njegovo mehkost prihajalo zamolklo bobnenje oddaljenih topov. Stara mati je v temnem kotu službenega voza s težavo dihala. Jasna je zaslišala pogrgravanje: ko kadar človeku zmanjkuje zraka, pa z odprtimi usti težko diha.

— Mati, mati...

— Nič ni... ne bodi v strahu... malo vode...

Ena od žena je ponudila svojo steklenico; voda je bila postana, ogabna. Stari materi je bilo po nji še huje. Nenad je pograbil prazen lončen vrč. Eden od vojakov ga je prenesel čez cule, zaboje in skrčene noge spečih; drugi ga je potem prijel za podpazduho in ga skozi vrata spustil na tla. Stekel je. Brez uspeha se je skušal preriniti skozi ljudi. Ročica na vodnjaku je za gosto se tiščočimi stražnjicami neprestano škripala. Nenad je začel riniti med noge. Voda je tekla med njimi. Ogromen škorenj se je spustil na Nenadovo nogo. On je zakričal. Ena od rok ga je potisnila proč: zopet je bil izven kroga ob vodnjaku. Na drugi strani proge je kakih petdeset metrov proč Nenad opazil okrogel kamenit vodnjak na vreteno. Šel je okrog obeh vlakov in stekel čez progo. Moški, ki je prav ta čas polnil svojo čutaro — bil je čemeren kmet in že precej v letih — je spregovoril:

— Oba vlaka ne bosta srečno prišla skozi. Če so Bolgari že tako daleč prodrli, in pravijo, da so, potem bodo do noči že pri mostu. Ko se bodo pa mostu polastili, bo ena bomba dovolj. Do Vranja ne bomo prišli.

— Obrnili nas bodo, tako bo, boste videli.

— Ko bi vsaj vedeli, kateri bo preje odpeljal — je spregovoril tretji.

— Tudi ti za vodo, a? Pojdi, naravnost pojdi. — Čemerni kmet je začel nalivati v Nenadov vrč. Širok curek vode se je pocejal čez rob vedra in ledenil Nenadove roke. S postaje se je slišalo zadržano in enolično šumenje ko brenčanje mirnega roja čebel na soncu. Naenkrat je iž njega bruhnil v višino velik hrup in klicanje, ki se je naglo širilo, da ga je v trenotku bilo polno vse nebo nad postajo. Kmet je vrgel vedro na tla, zagrabil svojo čutarico in stekel čez livado. Tudi drugi so stekli. Nenad se je zbal, da ne bi ostal sam in da ne bi zamudil: ljudje so tekli po vzpetini ob vlakih, plezali v vozove, kričali. Tudi Nenad se je podvizal. Toda od strahu, da ne bi mogel dovolj hitro teči, so mu noge postale težke; spotikal se je ob stare železniške prage, ki so ležali razmetani

na tej strani postaje, sapa mu je pohajala, nazadnje pa je res toliko zastal, da je bil zadnji in je začel vpiti, pa niti sam ni vedel, kaj.

Čemerni kmet se je obrnil, postal in počakal, da ga je Nenad dohitel, ga potem zagrabil za roko in potegnil za seboj. V tem letanju je Nenad popolnoma pozabil, da je šel na drugo stran proge, da bi prišel do vodnjaka, svoj vlak pa da je pustil na oni strani postaje. Naprej in naprej je tekel, pred očmi se mu je meglilo in zasopel se je; gledal je dolgo vrsto voz, ki so ta trenotek stali pred njim in iskal svojega. Zazdelo se mu je, da je oni z napol odrinjenimi vrati pravi. Iztrgal se je kmetu, ki je tudi sam, drenjajoč se med zapoznelimi begunci, iskal svoj voz. Nenad je bil toliko visok, da je s težavo segal do visoko dvignjenih tal voza. Najpreje je dvignil vrč; potem se je skušal povzpeti še sam, pa ni imel kam nasloniti nog. Ko se je tako zastonj napenjal, ga je nekdo zagrabil zadaj za suknjič in ga visoko dvignil. V zraku med zemljo in vozom je Nenada obšel nelagoden občutek: njive so bile pred njim, obrobljene s plavkasto-rjastimi hribi... on pa je bil ves premrzel, vse mu je bilo neznano... Ko je malo preje kobacal iz svojega voza, je bilo postajno poslopje pred njim... Trgati se je začel iz rok, ki so ga pravkar spuščale v vozu na tla.

— Zgrešil sem, prosim vas, zgrešil, spustite me, prosim vas!...

Poskusil je, da bi skočil ven. Vlak se je že premikal. Nekaj rok ga je zadržalo na samem robu vrat, mimo katerih so že počasi bežali telegrafski drogi, drevesa, sajasta okna kurilnice s pobitimi šipami; napajalnik lokomotiv je s svojim spuščenim kovinskim rilcem, iz katerega je še vedno počasi curljala voda, švignil tik samega voza, tako da je nekaj kapljic pljusnilo Nenadu v lice. Vznemiril se je, pa se zopet zvil v klobčič ob nekem pohištvu, po licih pa so mu tekle tople solze. Ni si jih otiral; ni ihtel; težka mora mu je hkrati s strašnim občutkom zapuščenosti in samote tiščala na prsi. Nekdo mu je položil roko na glavo.

Lahka je bila; njena mlačna gorkota je prevzela Nenada; po celem telesu je vzdrhtel.

— Ne jokaj. Morda si zgrešil samo voz — je slišal mehek glas, ki se je trudil, da bi prevpil ropot koles.

Nenad je dvignil oči: lepa in mlada žena je stala pred njim, oblečena v zimsko suknjo temnozelene barve, ki je bila pa od ležanja že čisto zmečkana.

— Ne, gospa, jaz sem šel čez progo po vodo, naš vlak pa je ostal na drugi strani...

Neznana žena je sedla zraven njega in ga prijela za roke. Rekla mu je, naj se nič ne boji, da bo že ona skrbela zanj, dokler ne najde svojcev. Tja h kraju, kjer sedi njena hči na oni culi, naj sede. Ž njima bo...

— Ne boj se — mu je toplo stisnila roko.

— Oh, gospa, saj se ne bojim, prav nič se ne bojim zase... saj sem že velik... obžalujem, ne vem... — beseda mu je obtičala v grlu: — Jasna bo vsa v skrbeh, veste, Jasna bo vsa v skrbeh! Kaj naj stori brez mene? Stari materi pa je slabo... Jasna je sedaj sama ž njo. — Pomolčal je za trenotek: — Oh, gospa, pomagajte mi, da pridem nazaj!

— Ne, ne, prepričana sem, da si samo voz zgrešil. Videl boš. Na prvi postaji, kjer se bomo ustavili, bomo klicali ob vozeh in našli tvoje. Ne jokaj, ne jokaj, dragi otrok.

Vsi v vozu so se udeleževali tega razgovora. Moški so delali pripombe, žene pa so svoje otroke stiskale k sebi. Majhno dekletce neznane gospe je z vrha one cule široko odprtih in prosojnih modrih oči opazovalo neznanega objokanega dečka, katerega njena mati tolaži. Nenad ni videl ničesar. Vsak trenotek je pričakoval, da se bo vlak ustavil. Morda je res samo voz zgrešil. Tako vroče je želel, da bi bilo tako, da je nazadnje že čisto verjel, da je tako. Vselej, kadar se mu je dozdevalo, da vlak vozi počasneje, je postajal čisto trd od napetega pričakovanja. Nazadnje je utrujen od joka in tega vznemirjanja popolnoma omagal. Brez solz in misli je gledal, kako beže mimo vedno bolj navkreberne njive, žolta strnišča, gozdovi,

ki rde v jesenskem listju, modri hribi, ki se pred vlakom razklepajo, za njim pa zopet združujejo ali pa potujejo dolgo v isti smeri ž njim, potem pa nenadoma obstanejo, se zaobrnejo in izginejo za drugimi gorami, ki se vedno bolj približujejo in prehajajo v ozko sotesko. Vlak je obstal na prazni postaji, toda predno se je Nenad znašel, je odpeljal že naprej. Pokrajina je bila docela pusta. Na vsej poti ni Nenad opazil žive duše; celo živine ne.

Čas je v začetku mineval počasi, potem pa vedno hitreje. Žene so že razvijale svoje cule z jedjo, ko se je tesen začela širiti. Vlak se je kmalu docela izvil iz nje. Valovita polja, zdaj temneje, zdaj svetleje zelene barve, ponekod pa čisto rumena, prepletena z nepravilnimi kosi nizkega gozda, so se naprej in naprej dvigala in v daljavi prehajala v kopaste modrikastozelene hribe, za katerimi je bilo čisto na obzorju v izhlapevanju lepega jesenskega dne videti prozorne mokrikaste vrhove oddaljenih planin. Tu in tam so se v gostem zelenju bleščale bele kocke raztresenih kmečkih hiš.

Vlak se je naenkrat začel nagloma ustavljati. Pritisk je ljudi vrgel proti prednjim stenam; moški, ki je stal, se je komaj obdržal na nogah, malo rdečelaso dekletce pa se je s cule strkljalo materi v naročje. Od zunaj je prihajalo strašno šumenje naglo izpuščene pare in preglušujoče škripanje zavrtih koles. Vozovi so podrhtevali ko da so živi. Nazadnje so na mestu obstali. V zamolkli tišini njiv je bilo slišati le kratko in naglo se ponavljajoče brlizganje lokomotive. Vsi so poleteli k vratom: Nenada so vsega pretlačili. Ko se je skobacal iz gneče in pogledal ven, so tekali po nasipu vznemirjeni vojaki in ljudje, dočim so iz voz nepretrgoma skakali vedno novi. Lokomotiva je zamolklo hreščala. Nekdo je vrgel besedo, ki se je pa takoj izgubila:

— Most.

Drugi glasovi so mu sledili.

— Kakšen most?

— Oni blizu Vranja.

— Prekasni smo...

Ena med ženami se je začela križati; potem se je razjokala. Četa vojakov, ki je menda tudi ustavila vlak, je poskakala v voz takoj za lokomotivo; nekateri so plezali celo na samo lokomotivo. Na vse strani so štrlele puškine cevi. Nenad se je počasi splazil ven, se oprijel železnega držaja in zdrsnil na nasip. Čim je bil na nasipu, je začel teči.

— Jasna, Jasna...

Pred vsakim vozom je toliko obstal, da je materino ime zavpil skozi odprta vrata. Ljudje so v velikanski gneči pred vozovi hodili po njem, ga rinili sem in tja in ga niti opazili niso. On pa je požiral solze in vedno glasneje vpil:

— Jasna, Jasna...

Do zadnjega voza je bil že prišel. Obrnil se je in ves iz sebe začel teči nazaj. Stekel je mimo voza, iz katerega ga je klicala neznana gospa. Na nasipu je nenadoma nastala zmešnjava; radi česa, ni vedel nihče. V trenotku ni bilo nikogar več na nasipu, vlak pa se je začel pomikati nazaj. Nenad je poskusil, da bi se bil obesil za enega od voz, toda radi vrtenja koles in zraka, ki mu je puhnil v obraz, se mu je zvrtelo v glavi. Izgubil je ravnotežje in se z ozke steze prekucnil v globok jarek, iz katerega je raslo precej visoko grmičje, tako da ga je docela zastiralo. Trenotek ni videl nad seboj ničesar drugega ko čisto zeleno nebo med suhimi listi močvirskega trstičja. Pa se je takoj vzravnal in splezal po nasipu. Vlak je bil že daleč. Nenad je začel na vso moč teči po progi. Vlak pa se je vedno bolj oddaljeval. Lokomotiva, ki je rinila pred seboj ves vlak, se je nagloma manjšala. Nazadnje je postala čisto majhna, majcena. Še enkrat je veter prinesel do Nenada podvizajoče se sopihanje, potem pa je izginila za ovinkom in nad vso dolino je naenkrat zakraljeval globok mir. Nenad je obstal; pred njim se je stegovala prazna proga; za njim prav tako prazna proga; tračnice so se v daljavi žarkovito blesketale; telegrafske žice so v tišini njiv melodično brnele. Nenad ni mogel spraviti joka iz sebe: odprl

je usta, toda glasu ni bilo iz njih. Pol ponorel je v strahu zopet začel teči po progi.

Kmalu mu je zmanjkalo sape. Naprej je korakal. Čas je tekel strašansko počasi. Nenad je v piščalih in v pasu začel čutiti bolečino. Pa je vendar korakal dalje. Toda proga se je pred njim vlekla v neskončnost. Nenad se je počutil ko v puščavi. Bil je več ko utrujen. Kar naprej se je spotikal. Nazadnje je popolnoma omagal. Vrgel se je na hrbet, si zaril glavo v roke in začel jokati. Na vlak je mislil, ki bo morda prišel in ga bo povozil... ali pa bo kar enostavno umrl... patrola, ki hodi po progi, ga bo našla. Nenad je opazil patrolo. Mića je bil tu. Malo stran je jokal Vojkan, držeč Musa na vrvici. Musa je začel tuliti. »Beži s tem psom!«, je zavpil Mića, »dovolj bo Jasni, ko zagleda truplo svojega sina.« Nenada je zalila vročina: po hrbtu mu je lazilo milijon mravelj. Strašno, mučno se je počutil. »Toda jaz vendar nisem mrtev, nisem mrtev! Magari samo en prst da mi je premakniti, da vidijo...« Toda tudi s prstom ni mogel geniti. Spuščeni Musa je tekel po progi s pretrgano vrvico okrog vratu in naježene dlake na hrbtu. Vrvica se je vlekla po blatu in je bila vsa umazana. Nenad se je čudil, kako to, da vidi Musa, ko je lice vendar v zemljo zaril. Toda videl je celo vse, kar je bilo za njim, nad njim in na obeh straneh. Tista naga ženska je privzdigovala lase, ogledujoč se v zrcalu. Ko se je obrnil, je Nenad videl, da je to Jasna. Od sramu je začel toniti v trstičje. Po nasipu je priropotal vlak. Nenad je hotel steči, ali nog ni imel več. Zavpiti je hotel, pa ni mogel nobenega glasu spraviti iz sebe...

15

Surdulica 1915

Ko se je bil Nenad prebudil, se je sonce že dotikalo gorskega grebena. Svež zrak mu je pihal skozi suknjič. Težko je vstal, udje so mu otrpnili. Na eni ko

na drugi strani so valovile osenčene njive, gaji v rebrih pa so bili že čisto črni, ko velike packe črnila. Iz globeli na osojni strani so vstajale večerne megle. Edino kopasti vrhovi, porastli s hrastovim gozdom, so s svojim rjavim listjem plameneli v poslednjih žarkih. Nenad se je ovedel in začel znova teči po progi, pa še čudil se je, kako je mogel tako dolgo spati. Neznansko lačen je bil. Spoznal je, da tak ne bo mogel daleč priti. Velika slabost radi praznega želodca ga je znova prisilila, da je sedel. V strahu, da ne bi zaspal, se je kmalu spravil pokonci. Ko je tako hodil, je prišel do ozke in vode polne poljske poti, ki je sekala progo. Po poti je bilo na debelo nastlane sveže slame. Celo grmi, v katere se je zadeval voz, ko so ga peljali mimo, so bili polni slame. Nenad jo je ubral po poti. Na šipkovem grmu je bilo polno zamolklo rdečih in že mednih jagod. Trnje ga je greblo in zbadalo, vendar jih je začel takoj obirati in jesti.

Med tem ko je jedel, je sonce popolnoma zašlo. Mrak je ko ogromna črna roka na rami preplašil Nenada. Ločil se je od šipkovega grma. Po poti nizdol je prihajal neki moški. Njegova črna postava s čez ramo vrženo puško se je ostro odražala na svetli poti, po kateri so se lesketale, upijajoč zadnjo luč nébesa, majhne rdeče luže. Nenadu je obstalo srce, pa začelo zopet naglo in neenakomerno tolči. Noge je imel ko svinčene. Tudi moški je obstal, premeril Nenada od nog do glave, pa se mu šele potem približal. Hodil je počasi in neslišno, kajti obut je bil v mehke opanke iz svinjine. Sivo in grobo kmetiško obleko je imel prepasano z novim jermenom, na katerem mu je viselo nekaj čutarici podobnega. Prsi sta mu pokrivala dva križajoča se pasova s patronami. Na glavi je nosil šajkačo s kokardo. Nenad si je oddehnil. Potem se je boječe nasmehnil.

— Ti nisi domačin? — človek je imel mehek, nenavadno topel glas.

— Nisem ... — Nenad se je zmedel in ni vedel, kako naj ogovori neznanca: ali naj mu reče striček ali gospod. Ko je opazil, kako ga človek radovedno

oglеduje, je tudi Nenad spustil oči navzdol: hlače je imel na kolenih raztrgane, čevlji in ena stran njegovega zimskega suknjiča je bila vsa oblepljena z blatom; šele sedaj je zapazil, da tudi čepice nima več na glavi. Ves utrujen je začel otresati prah s sebe. In še enkrat se je zmedeno nasmehnil.

— Kaj vendar delaš tu? — je nadaljeval neznanec. Nenad je povedal vse. Človek je nekaj časa premišljal, potem pa je povabil Nenada, naj gre ž njim. Ker je Nenad pomalem šepal, ga je moški prijel za roko. Najpreje sta šla čez nepokošeno livado, potem sta stopila v majhen gozdič, prišla v čisto temno dolino med dvema rebrima, ki je bila zarasla z drobnim grmičevjem, preskočila majhen potoček in zopet stopila v majhen gozdič.

— Tam bo lajal pes, pa se ga ne boj, privezan je, — mu je tolmačil moški. — Hiša je zaklenjena. Pojdi okrog in potiho pokliči: Vélika! Vélika... tako je ime moji ženi. Ali si boš zapomnil? Vélika. Reci, da te pošilja Nikola.

Gozdič je postajal vedno redkejši in neznanec je obstal.

— Pazi, da ne poveš, če bi te kdo kaj spraševal, da si me videl. Samo Véliki, drugemu nikomur. Si me razumel? Sedaj pa pojdi; tu bom stal, dokler ne prideš do hiše. Ničesar se ne boj; jaz bom stal tu in gledal za teboj. Jo vidiš, hišo? Pojdi in zdravstvuj, dečko!

Nenad se ni mogel odločiti. Nazadnje je stopil k moškemu in ga zagrabil za roko:

— Pri vas bi rad ostal. S seboj me popeljite, prosim vas!

Neznanec se je nasmehnil.

— To se ne more zgoditi, to se ne more zgoditi, premajhen si še. No, pojdi, Vélika je ime oni ženi.

Neznanec se je bil pripognil. Nenad se je skokoma vzpel na prste, ga objel krog vratu in ga poljubil na lice, ki je bilo porastlo z ostro brado. Tudi moški ga je nerodno poljubil, potem pa ga je čemerno potreplјal po rami:

— Stopi... tule bom stal.

Nenad je stopil iz gozda in stekel čez pašnik. Samo streha majhne kmečke hiše je molela iz globeli.

Kolikor bliže je prihajal, toliko bolj strah ga je bilo. Vendar je dosegel globel in se spustil po ježi navzdol. Šele sedaj se je težkega srca spomnil, da se niti enkrat ni ozrl proti gozdu, v katerem je ostal neznani človek, da mu niti z roko ni pomahal. V globeli je bilo bolj tema ko na pašniku. Pes je lajal; slišalo se je, kako se trga z verig. Majhno četverokotno okence tik samih vrat je bilo temno. Šele ko je prišel že čisto blizu, je Nenad opazil, da je okno z nečim zamašeno. Skozi razpoke na vratih je prihajalo nekaj malega svetlobe, ki je pojemala in zopet naraščala. Pes je zavijal, ker se ni mogel strgati z verige. Nenad je poskušal zavpiti, pa si ni upal. Bilo je že čisto tema. Na črnem nebu so se naglo prižigale debele, migljajoče zvezde. Nenad je nazadnje premagal strah in poklical s trepetajočim glasom. Iz hiše se ni oglasil nihče. Nenad se je zbal, da se oni moški ni zmotil in da... Naslonil se je na sama vrata:

— Vélika, Vélika, odprite, Vélika, prosim vas!

Za vrati se je zaslišal šum.

— Kdo je?

— Jaz... — Nenadu se je zaletelo, vendar zajokal ni.

Po kratkem obotavljanju in šepetanju so se vrata čisto malo odprla in Nenad je povedal, kdo ga pošilja in se splazil noter. Na velikem ognjišču so gorele suhe veje; tik nad plamenom je na sajastih verigah visel majhen bakren kotlič. Zraven sebe je Nenad opazil visoko kmetico. Ona je najprvo zapahnila vrata in je šele potem s težkim korakom zopet stopila k ognju.

— Sedi, otrok — je spregovorila Vélika po kratkem premolku. — Kje si se pa tako zapacal? Odkod si?

Nenad je že vdrugo ta večer pripovedoval vse po vrsti.

— Ali si lačen? — je prašala Vélika.

— Sem, zelo sem lačen.

Vélika je odšla na drugi konec sobe in poltiho poklicala:

— Stojan, doli se spravi.

Med razmaknjenimi hlodi na stropu sta se najpreje prikazali dve nogi v mehkih opankah in belih volnenih nogavicah, potem hlače iz domačega sukna, obšite z rdečim pletivom, nazadnje pa je na prsténa tla skočil rdečeličen dečko, morda za spoznanje starejši od Nenada, vendar mnogo močnejši in za dve glavi višji. Nasmejal se je Nenadu in mu nespretno ponudil ogromno rdečo roko. Vélika se je nagnila nad ogenj, da bi snela kotlič: šele sedaj je Nenad opazil, radi bližine plamena, da je Vélika zelo mlada.

Jedli so molče, zanimajoč se s pihanjem vrelega močnika. Nenad se je komaj držal pokonci. Oči so ga ščemele; s težavo je odpiral težke trepavnice.

Po večerji je Vélika postlala posteljo tik samega ognjišča. Bela volnena odeja je dišala po neoprani volni. Vélika si je samó ruto malo odvezala in je legla na eno, Stojan pa na drugo stran ležišča; v sredi pa sta pustila prostor za Nenada. Nenad je komaj legel, pa se je nenadoma prebudil. Neznan, tuj vonj ga je obvijal vsega. V globokem molku se je slišalo samo tiho dihanje Stojanovo in Vélikino. Na dvorišču je pod zvezdami hreščeče in nenehano lajal pes in od časa do časa čudno zavijal. Vélika je včasi za trenotek vstala in s kljuko mešala nagorele panjove. Nenada je mučilo težko otožje. Kje se to uro nahaja Jasna? Spomnil se je, da ves večer ni niti enkrat pomislil nanjo in tiho se je zjokal. Vélika se je premeknila.

— Kaj nisi še zaspal? Zaspi no vendar, zaspi že enkrat, otrok božji, kesno je že.

Vélika ga je objela s svojo močno in toplo roko in ga stisnila čisto k sebi. Z drugo pa mu je popravljala odejo in ga uspavala.

— Spančkaj, otrok...

Nenad se je začetkoma branil, potem pa je nalahno naslonil glavo na Vélikine prsi. Gorkota ga

je omamila. Naenkrat je zadremal in utonil v spanje prav kakor kamen tone v vodo.

Sredi noči so ga prebudili težki udarci po vratih in besno zavijanje psa. Vélika je s spuščenimi rokami neodločno stala sredi sobe. Hripav glas je nekajkrat poklical:

— Odpri, pobratim, pobratim, odpri, ko Boga te prosim, vaš človek sem!

Nenad se je docela streznil. Drgetati je začel. Stojan se je v temi že oblačil. Nenad je kar v temi otipal svoje čevlje in jih obul. Vélika je šepetala ob vratih. Nazadnje jih je odprla. Moški (obris njegove črne postave se je za trenotek nenavadno ostro zarisal na srebrnkastem nebu) je stal na pragu. Ni stopil, padel je v vežo. Pri slabotni luči že ugaslega ognja je Nenad videl, da je moški skoraj nag, v raztrgani srajci, bos in da je poln nekih črnih madežev. Vélika se je sklonila nadenj in mu pomagala, da je vstal. Moški je zaječal in sédel. Dolga kodrasta brada mu je bila napol izpuljena; po vratu in prsih so mu tekli temni curki. Dvignil je roko, da bi si jih obrisal; roke si je bil že popolnoma okrvavil; nad zapestjem so se videle globoke črne zareze.

— Hvala, hčerka... malo vode, nekaj cunj, da se obvežem... takoj bom odšel... tako. — Moški se je tresel ko mrzličen. Najpreje se je napil žganja, ki mu ga je bila Vélika dala, potem pa si je začel sam obvezovati rane. Hitel je, drgetal zraven, oči pa so mu svetlo gorele.

— Kje so? — je potihoma prašala Vélika.

— Ne vem, — je odvrnil moški, morda so že v vasi. Včeraj so bili v Paskovu, snoči so prispeli do nas, nocoj so nas poklali... celo otroke... kako sem ostal živ, ne vem, sedaj so pa morda že v vasi... hvala, hčerka. — Neznanec je začel oblačiti neke stare cape in ko je bil gotov, je popil še malo žganja. — Zbogom.

Vélika je zasula ogenj s pepelom in šele potem za spoznanje odprla vrata. Odprtina se je zopet napolnila z jeklenimi pegami zvezd. Predno je stopil čez prag, se je moški prekrižal.

— Otroke poskrij ... ali naj pa beže, če imajo kam. In da veš, če ostanem pri življenju, pop Jovo iz Póljnice sem.

Vélika je zapahnila vrata in začela takoj zopet razpihovati ogenj, na katerega je vrgla nekaj kosov ostalih cunj. Mesto na tleh, kjer je stal moški, je posula s pepelom. Med tem je jeknilo skozi noč nekaj strelov iz puške. Vsi trije so obmrli in prisluhnili. Vélika se je prva premeknila.

— Bežita! Takoj bežita v mlin k staremu očetu!

— Kaj pa ti? — je prašal Stojan.

— Jaz bom varovala hišo in pa kravo.

Stojanu je vrgla kožuh, Nenadu pa njegov suknjič. Ker je Nenad ves drgetal, je sebi odvezala debelo ruto in mu jo ovila okrog vratu. Potem je otroka počasi potisnila skozi vrata.

Noč se je iskrila v obilju zvezd. Otroka sta se ob kašči vzpela na majhno ravan. Onstran se je začenjal že nizek gozd. Ko je stopil med grmičevje, je Stojan postal. Hišica je stala takoj pod njima. Jasno je bilo videti vrata, majhno okno, kopasto, s slamo krito sleme.

— Ali se bojiš Bolgarov? — je počasi prašal Nenad.

— Bojim se jih, očeta so mi ubili.

— In zakaj nas toliko črté? — je nadaljeval Nenad.

— Ne vem. Mojemu očetu so najprej odrezali nos in ušesa, potem so mu steknili oči in šele potem so ga ubili.

— Kje?

— Ne vem, kje, nekje v Stari Srbiji, komita je bil.

Skozi gozd se ni videlo. Otroka sta se prijela za roke. Videlo se ni ničesar, pač pa se je slišalo, kako so se doli na vasi odpirala vrata hiš. Nastalo je kričanje, padla sta dva ali trije streli, pa je zopet vse utihnilo. Nenada je obhajal grozen strah.

— Zakaj ne beživa? Tudi mene je strah Bolgarov. Kje je tvoj stari oče?

Iz globeli je bilo slišati glasove. Ljudje so lezli po stezi navkreber. Naenkrat so stopili iz teme na čist prostor in se znašli pred neko hišo. Pet jih je bilo, ali šest. Pes je zalajal. Sinil je ježiček plamena, po globeli je hkrati z odsekanim pasjim lajanjem odmeval suh strel; pa je zopet vse utihnilo. Neki vojak je začel s puškinim kopitom biti po vratih. Vélika jih je takoj odprla. Vojak jo je osvetlil z žepno baterijo. Potem je navalil v hišo. V hiši je takoj postalo svetló. Drugi vojaki so pohajali po dvorišču. Iz hiše se je slišalo slabotno kričanje. Dva vojaka sta pokukala skozi vrata: svetloba prižganega ognja ju je rdeče obsijala: smejala sta se. Eden od njiju je naslonil puško na vrata, snel telečnjak in vstopil. Smejanju ni bilo ne konca ne kraja. Tudi drugi so se zbrali. Eden je z odpetim plaščem stopil iz hiše. Razkoračil se je in začel ob zidu opravljati malo potrebo. Vojaki so ščuvali drug drugega, se prerivali med seboj; čim je eden stopil ven, da bi opravil malo potrebo, je drugi stopil noter. Nenad je slutil, da se doli v hiši dogaja nekaj gnusnega in sramotnega. Zakaj Vélika ne kriči? Zakaj se jim ne iztrga? Morda zato molči, da bi midva lahko bežala? Ko je hotel prašati Stojana, je opazil, kako Stojan sloni ob drevesu in joka.

Iz hiše se je nenadoma razlegel krik; drugi je ko presekan onemel. Vojaki pred hišo so metali telečnjake nase, jemali puške. Potem so se malo oddaljili. Zadnji vojak, ki je poletel iz hiše z nožem v roki, je pustil vrata odprta. Najpreje so se zatemnila, potem pa se je zavalil skoznje gost bel dim. Kmalu se je začelo kaditi tudi na slemenu. Takoj potem pa je švignil oster rdeč plamen. Otroka sta presenečena okamenela v svetlobi požara.

Stojan je hodil in se ni obotavljal. Prišla sta skozi gozdič, dospela v globel, ki je bila zarasla v gosto grmičje, kjer sta bredla skozi majhen potok, stopila čez preorano njivo in prišla zopet v majhen gozd. Ko

sta prišla na drugo stran gozda, sta se znašla na neravni hribovski poti; po poti, ki se je belila, sta opazila, da se približuje jutro. Pot je bila pusta; zgrbila sta se, stekla čez pot in izginila v novem grmovju. Iz vasi se je še vedno slišal kak posamezen strel. Nebo je naglo bledelo in se prekrivalo z belkastimi meglicami; ptice v nizkem grmovju so začenjale s svojim nedoločnim živžavom.

Stalno sta šla navkreber. Nenad se je opraskan od vej in pomodrelih rok gugal za Stajonom in bil že skoraj docela zmešan. Prišli so trenotki, ko se mu je zdelo, da se sploh več ne premika, ampak da se tla gibljejo, trgajo in rušijo pod njegovimi nogami; kar nenehoma se je majalo zdaj eno, zdaj drugo drevo in korakalo proti njemu; Nenad je nekolikokrat padel. Nič več ni vedel, v katero smer gresta, ali navzdol ali navkreber; in koliko časa že hodita.

Gozda je naenkrat zmanjkalo. Njegov ravni obrobek se je vlekel vzporedno z železniško progo, ki jo je bilo videti kakih štirideset korakov proč. Po progi so šli trije oboroženi vojaki. Dolgi zelenkasti plašči, okrogle čepice s senčnikom: Bolgari. Otroka sta jih leže in šklepetajočih zob spremljala s pogledi. Jutro po svetli noči je bilo sivo in hladno. Plezajoč sta se privlekla do proge, zlezla skozi prepust na drugo stran in še naprej se plazeč zavila v redko, neobrano koruzo, ki je šuštela sama od sebe. Bala sta se, da ju vojaki ne bi zagledali, pa sta se še nekaj časa plazila po vseh štirih. Nenad je sédel.

— Jaz ne morem več. — Oči so mu bile vse zasolzene.

Stojan ga je spravil zopet na noge.

— Samo malo še. Mene se oprimi.

Kmalu sta bila zunaj koruzne njive; pred njima je bobnela ozka, toda prav na tem mestu deroča in narasla Morava. Stojan je krenil na desno, se držal gostega grmovja in bil prav kmalu na nasipu pri jezu.

— Bolje bo, da se skrijeva v vrbičevje in da čakava. Morda so tudi v mlinu že.

Nenad je ubogal. V velikem loku sta šla okrog dolgega jezu in se znašla na majhni vzpetini nasproti mlinu. Mlin ni mlel; nobenega ropota ni bilo slišati iž njega; edino voda se je trgala in tekla čez zaprto zatvornico. Otroka sta se splazila bliže.

— Poglej...— Nenad je onemel; z izbuljenimi očmi in tresoč se po vsem telesu je nepremično gledal proti mlinu; na polomljenih vratih v mlin je visel neki človek; vrv je bila zelo kratka, tako da se je s temenom skoraj dotikal gornjega tramu.

Stojan je opazoval trenotek. Obešenčev obraz je bil obrnjen na drugo stran, vendar se je po stasu in obleki takoj videlo, da je obešeni še mlad človek.

— To ni stari oče.

Nenad se je oddehnil, dasi sam ni vedel, zakaj. Zopet sta se vrnila v vrbovje.

— Kaj naj sedaj počneva?

— Ne vem.

Vrbičevje je bilo redko. Danilo se je nagloma. Žarka zarja je že osvetlila eno stran nébesa. V smeri proti mračnim klancem planin se je Morava prelivajoče svetila.

— Lahko naju opazijo. Vstani!

Nenad se ni premeknil; spal je. Stojan ga je pustil nekaj časa tako, potem ga je pa prebudil. Nenad je še ves dremoten poslušno korakal. Tu je bilo na obrežju polno vrtač, Stojan je izbral eno, ki se je nahajala kakih sto metrov ob vodi navzgor, ravno na nasprotni strani brega, od koder je bil mogoč dostop v mlin, in ki je bila popolnoma zarasla s šavjem. Na tej strani ni bilo ne steze, ne dohoda. Protje ju je opletalo, ko sta zdrsnila v jamo in padla v sredo robidovja. Nazadnje sta se nekako izvlekla iž njega in našla prostor pod kupom suhega listja ob strohnelem vrbovem deblu, ki ju je popolnoma skrivalo. Stisnila sta se drug k drugemu, se zakopala v listje in na mestu zaspala.

Stojan se je prvi prebudil. Sonce je stalo visoko na nebu. Lačen je bil. Zbudil je Nenada, ki se pa dolgo ni zavedel, kje se nahaja.

— Nekaj za v usta grem iskat — je zašepetal Stojan.

Prisluhnila sta; najgloblja tišina je kraljevala krog njiju, ki jo je motilo le blago šumenje bližnje Morave in osamelo tičje cvrčanje. Stojan se dolgo ni vrnil v vrtačo; vsaj Nenadu se je zdelo tako. Nazadnje je prišel in prinesel samo par zrelih koruznih storžev.

— V koruzi leži pop.

— Kakšen pop?

— Tisti, ki je bil snoči pri nas. Videl je starega očeta. Tudi stari oče leži tu nekje. Ko bo legel mrak, bo pop prišel po naju. Naši so na drugi strani Morave.

Nenad je začel s slastjo mleti koruzo, pa je je bil kmalu sit. Čez malo časa ga je zabolelo v trebuhu in slabo mu je prišlo. Zopet sta se objela in se stisnila v suho listje. In zopet sta zaspala, kajti pogovarjati se si nista upala. Ko sta se prebudila, je legala že noč na zemljo.

V vrtači je kmalu postalo čisto tema. Otroka sta prilezla iz listja in začela čakati. Moravo je bilo sedaj bolje slišati; noč je vsak trenotek prebodel kak posamezen ptičji krik, ki je bil popolnoma podoben človeškemu. Nazadnje je prišel pop. Vlekel se je tik pod podsutim bregom. Samo od časa do časa se je prikazala proti svetlejši gladini Morave njegova glava, ki jo je pa takoj zopet zmanjkalo. Ko je stopal proti vrtači, ga je Stojan tiho poklical.

Dolgo so se plazili po obrežju. Pop je ob vsakem najmanjšem šumu takoj legel in se dolgo časa ni genil; otroka sta ga v vsem oponašala. Tako so prispeli do izliva popolnoma v trstičje zaraslega potoka v reko. Nekaj časa so hodili po mehki prsti ob potoku navzgor. Nenadu se je zdelo, da hodi po mehkem in debelem pregrinjalu. Pop je ukazal otrokoma, naj ostaneta tu, sam pa je šel naprej.

Nazadnje je po dolgem čakanju trstičje močno zašumelo. Voda je pljusnila. Blizu tam, kjer sta stala otroka, se je skozi razmaknjeno trstičje prikazala črna gmota čolna. Nenadu neznan glas ju je tiho

poklical. Nenad se je branil stopiti v temno črnino vode.

— Hitro... nikar se ne boj!

Visok moški ga je dvignil in položil v čoln. Na dnu čolna je že ležal pop in tiho ječal. Moški se je z vso močjo oprl ob drog: čoln je zdrsel po vodi.

— Kdo je ta moški? — je potihem prašal Nenad.

— Moj stari oče. — Tudi Stojan je pomagal poganjati čoln.

Kmalu so privozili v Moravo, katere vrtinčasta voda jih je močno nosila. Voda je ko vrela krog čolna. In toliko svetló je bilo na vodi, da je Nenad čisto dobro videl obraz Stojanovega starega očeta. Z obale je najprvo odjeknil en strel, takoj za njim pa še nekoliko.

— Lezite...— je zašepetal pop.

Stari oče je bil že na dnu čolna. Čoln je po najhitrejši vodi prepeljal že kakih deset metrov. Potem se je stari oče počasi dvignil in ga z nekaj zamahi izvlekel iz srede reke. Čoln je zdrsel med potopljenimi vrbami in se z rahlim šumom zaril v gosto grmičje. Naenkrat so se znašli na obrežju, sključeni za krivimi debli. Na drugi strani pa so še vedno streljali.

Pop se je ves tresel. Pustili so ga pri prvem vojaškem ognju, na katerega so v hribu naleteli. Vojaki so bili molčeči in nerazpoloženi. Popa so najpreje opijanili z žganjem, potem so ga pa obvezali. Eden od vojakov je nateknil Nenadu staro šajkačo na glavo in ga prisilil, da je napravil nekaj požirkov iz čutarice.

— Strašansko sem lačen, — je priznal Nenad, ki ga je hudo žganje opeklo po grlu in želodcu.

Vojak mu je ponudil kos koruznega kruha.

Ko so se malo posušili, so stari oče in otroka nadaljevali pot. Kmalu so naleteli na glavni oddelek naše vojske in prenočili v nekem hlevu. Zjutraj je na pristavo prispelo nekaj topov hribske artilerije. Mlad častnik je sedel zraven odprtega topovskega voza in zajtrkoval. Nenad je boječe stopil k njemu. Častnik

mu je ponudil kos mesa, ki ga pa Nenad ni hotel vzeti.

— Oprostite, gospod, hotel sem vas samo nekaj prašati.

Častnik je vihal obrvi.

— Govori. Ti nisi odtod?

Nenadu se je zdelo čudno to prašanje. Toda on ni videl samega sebe in ni vedel, da njegovega porekla ni več mogoče določiti po obleki. Vse mu je povedal: kako je stopil v Grdelici z voza, da bi zajel vode, pa do bega in vožnje čez Moravo.

— Kako bi mogel priti nazaj in najti mamo, gospod?

Častnik mu je rekel, naj počaka, sam pa je stopil v vas. Potem se je vrnil in ga vzel s seboj. Pred eno od hišic je nekaj mul, ki so bile privezane, mlelo loček. Trije postarni vojaki so sedeli na zemlji zraven majhnega ognja in si greli roke.

— Nate otroka, — spregovori častnik.

— Brez skrbi bodite, pazili bomo nanj. — Brkati vojak je napravil prostor za Nenada zraven sebe.

Častnik se je pozdravil z Nenadom, mu dal nekaj prepečenca in kos čokolade in je odšel. Ko so mule nehale jesti, so vojaki odšli naprej. Stari oče in Stojan pa sta bila krenila v drugo smer. Nenad je, zagvozden v sedlu med dvema vrečama sena, začel dremati. Zdaj mu je bilo mraz, zdaj zopet vroče; vedno in vedno se mu je dozdevalo, da se potaplja nekam globoko, skozi neke vijoličaste, rdeče in črne kolobarje, radi katerih mu je neprestano prihajalo slabo. Ozka hribovska pot je peljala zdaj navkreber, zdaj zopet navzdol, mule so s svojimi trdimi kopiti tolkle po kamenju, sonce pa je pokukavalo med hrastovimi debli, nekaj moških je na majhni livadi kopalo grob, zraven studenca so vojaki ustavili mule in jih napojili, pa tudi sami so sedli, da se okrepčajo. Tudi Nenadu so ponudili jedi, toda takoj je začel bljuvati. Sicer se je Nenad zavedal vsega tega, vendar je radi onih črnih kolobarjev, med katerimi se je neprestano vrtel in s katerimi se ni nehal boriti, ostajalo vse to

v njem ko mora: mule, bradati moški, razburkana vodi, Vélika, ki ga pritiska nase, krvavi pop... Nenad ni mogel dihati.

Ko je prišel k sebi, ni nič več ležal na muli, ampak na klopi. Zraven njega je klečala Jasna. Za njo je Nenad v večernem mraku videl skupino železniških voz. Pred vozovi so na več mestih goreli ognji.

— Kje je pa lokomotiva? — je s slabotnim glasom prašal Nenad.

— Odpeljala je, sinek.

Nenad se je nasmehnil in zopet zaprl oči. Takoj se je zopet zapletel v črne kolobarje. Zgubil se je v njih.

DRUGO POGLAVJE

LAKOTA

Na spomlad so se Bajkićevi znašli v tujem stanovanju, kajti njihovo je bilo razdejano, pokradeno in polno mrčesa; omare so bile izropane, puh iz blazin razstlan po tleh hkrati z raztrganimi knjigami, stene namazane z govnom, okna pa zapažena z deskami. Vsega pohištva, ki ga je bilo mogoče izvleči iz tega blata in rojev bolh, ni bilo niti za eno sobo.

Nenad je bolehal vso zimo, za nekaj časa ozdravil, pa zopet padal v posteljo. Ležal je v postelji ob oknu velike sobe, na podstrešju sive in hladne prizemne hiše in dočakal, da se je črešnja, katere razcveteni vrh se je dneve in dneve pozibaval pod samim oknom, zardečila. Počasi je dobival barvo, postajal živahnejši in začel obilneje jesti; ure in ure je prestal ob oknu in ni čutil slabosti ne v nogah ne v glavi.

Jasna je še pred zarjo odhajala, zavita v rute, ker so jutra bila še vedno sveža, v aprovizacijo po moko; bolj poredkoma pa se je zgodilo, da je odšla v skladišče po ostanke. Vračala se je opoldne utrujena z nekaj malega živil, često pa tudi praznih rok. Živeli so od ostankov srebrnega denarja in zadnjih srbskih bankovcev, ki so bili pa že žigosani z avstrijskimi pečati; in od konzerviranega angleškega mleka, katerega zadnje zabojčke so z žalostjo odpirali. Tiste dni so prejeli prvo dopisnico z onega drugega sveta: boter se je bil oglasil iz Ženeve. O Miću ni poročal ničesar. En stavek je črtala cenzura. Morda je bila ravno tu vest o Miću. Jasna, stara mati in Nenad so si tri dni zastonj prizadevali, da bi pod črnim tušem razbrali

prepovedani stavek. Nazadnje so prišli do zaključka, da se črka M dobro pozna. Jasna ju je celo prepričevala, da vidi tudi črko ć. Da ni nekaj ... cenzura ne bi imela vzroka za prečrtavanje. Torej je še živ.

Nenad je postajal vedno bolj nestrpen. Jasna ga je lepega in toplega dne, ki je bil poln brenčanja čebel, peljala na prosto. Sredi štirioglatega tlakovanega dvorišča se je nahajal majhen vrtić, opleten z nizko žično ograjo. Nenad je z očmi iskal črešnjo; bila je onstran visokega sivega zidu, nedostopna. Dvorišče se mu je naenkrat zazdelo neljubeznivo in prazno. Táko je kljub cvetočemu belemu španskemu bezgu tudi bilo; s treh strani so gledala stanovanja vanj; s četrte pa je bil oni slepi zid, na katerem je bil nekoč z vodenimi barvami naslikan gozd s potokom (ali nekaj podobnega, kajti ni se razločilo, ker so barve že obledele; in tudi omet je ponekod že odpadel).

Svež zrak je Nenada kmalu utrudil. Ozrl se je po pusti ulici Prote Mateja; pogled mu je za trenotek obvisel na praznem živinskem sejmišču na drugi strani Aleksandrove ulice, odtod pa se mu je zopet vračal na neljubeznive in hladne hiše, od katerih so neke imele zabita okna. V tem delu Beograda ni bil Nenad nikoli. Imel je vtis ko da sploh ni v Beogradu. V glavi se mu je mešalo. Jasna se je vrnila ž njim na dvorišče. Na klopi je sedela Mlle Blanchette in sončila svoje od revmatizma natečeno telo. Na glavi je nosila čudno majhen klobuček iz črne svile, na rokah čipkaste rokavice brez prstov, zavita je bila v črno pozelenelo pelerino in popolnoma siva; s solznimi, obledelo-modrikastimi očmi je mežikala proti soncu.

— Ah, le voilà ... gotovo bolan, bonjour, mon petit.

Staro dekle je pomolilo proti Nenadu svoje grčaste in izobličene prste.

— Bonjour, Mademoiselle ... — je zajecljal Nenad, nenavadno razburjen, ker zna vsaj toliko francoščine. Z Jasno je sedel poleg Mlle Blanchette.

— Bon, tout va bien.

Starka se je opravičevala, zakaj ni prihajala malega obiskovat.

— Jaz mnogo težko hodi..., j'ai des douleurs et je souffre, oh, mon Dieu, je souffre! — Modre oči so se ji nasmejale. — Ko bila mlajši, oui, jaz mnogo potovala, bila v Carigrad, v Rusija, en Russie, učil otroke comte Balabanoff, oui, jeune homme, j'ai ensignè le français aux enfants du comte Balabanoff et maitenant... a sedaj ne morem po stopnicah v prvo nadstropje.

Pozabila je na vse krog sebe in začela pripovedovati, težko in z naporom, mešajoč srbščino in francoščino, o svojem življenju v Rusiji, kako je bila, mlada in lepa, z mladim grofom Balabanovim, ki je imel tedaj štirinajst let, na neki božični zabavi in kako je odplesala mazurko, kako je mlade grofice vodila na sprehode na konjih, da je tudi sama znala dobro jahati in da je imela srčkanega malega ponija in da je vse to bilo exquis, mais exquis, pa kako so mladi grofje in grofice odrasli in kako je odšla za guvernanto h knezu Goluhovskemu v Carigrad, il était vraiment un grand seigneur et beau, mais beau! in kako je kneginja zbežala z nekim Angležem, lepi knez pa se utopil v Bosporu, kako je potem prišla v Srbijo z Njegovo Ekscelenco Yovanovitch in tu tudi ostala, mon Dieu, in sedaj ima revmatizem in stanuje pod zemljo...

Še drugi sosedje so prišli: gospa Ogorelčeva, živahna žena izpitih lic in z drobnimi nogami, ki jih je bila vteknila v velike razhojene in raztrgane copate; za njo je prikukala Bujka, suho in koničasto punče, ki se je stegovalo iz oblek golih grčastih kolen in dolgih, otroških rok; imela je skuštrane lase, pod katerimi je sijalo dvoje debelih, črnih oči; čez nekaj časa je prišla iz mesta še hčerka gospe Ogorelčeve, vlačeč za seboj majhno vrečo moke; Lela ni bila izspana, imela je temno-žolt, podolgovat obraz, zmečkano suknjo in z blatom oškropljeno obleko. Profesor Marić je pomolil skozi okno svoja izpita lica, obrasla z neurejenimi rdečkastimi kocinami, njegova

žena pa je poletela na dvorišče. In vsi so bili veseli, ker je Nenad ozdravel.

— Boljše hrane mu morate dati, zelo je prepaden, in še rasti mora — je pripomnila gospa Ogorelčeva. — Ž njim je kakor z mojo Bujko. Prosim vas, čému je podoben tak otrok?

— Boljše hrane mu je treba dati, boljše hrane... — je zamrmrala Marićeva brada z okna. — Mi bi vsi po vrsti morali bolje jesti.

Lela je ponudila Nenadu košček sladkorja, toda gospa Ogorelčeva ji je vzela škrnicelj iz rok, odtrgala košček papirja in vanj zavila tri kosce:

— Takole bo bolje, mama naj mu skuha sladkorno vodo.

— Nikar, gospa, saj imamo še nekaj malega sladkorja — je posegla vmes Jasna.

— Vseeno, vseeno... to mu podarja tetka Mara. Samo vzemi, otrok moj... — Gospa Ogorelčeva je bila nenavadno mila žena. — Vsak otrok ima rad sladkorno vodo, z vsemi je tako ko z mojo Bujko, sladkorna voda pa je hranljiva in dobro vpliva na pljuča.

Nenad ni vedel, kaj naj napravi. Nazadnje je, ko se je preje ozrl v Jasno, sprejel zavitek.

— Hvala, gospa.

Lela je vračala kupone Mlle Blanchette.

— Osebno se morate zglasiti, gospodična, vašega deleža mi niso hoteli dati. Še prosila sem, pa mi niso dali.

— Bon... les assassins! On crevera! — Potem je, ko da se opraščа, spregovorila: — Težko stojim, je ne peux pas, je ne peux pas, mon Dieu!

— Za danes bo dovolj — reče nenadoma Jasna, ki je že nekaj trenotkov opazovala Nenadovo bledico. — Dovolj je, otrok, jutri boš šel pa zopet na sonce. Še enkrat se gospe zahvali za sladkor. Tako.

Nenad je vstal s klopi; vse dvorišče se je polagoma majalo na levo in na desno. Posebe v nogah se je čutil slabega. Profesor Marić je zavpil za njim, da mu bo jutri dal novo knjigo, potem pa je zaprl okno.

Gospa Ogorelčeva in gospa Maričeva sta odšli vsaka v svoje stanovanje. Bujka ju je s hišnih vrat spremila s svojim ostrim pogledom, ki je prihajal zviška skozi pramene visečih las. Na klopi sta ostali samo Lela in Mlle Blanchette; Mlle Blanchette se je spominjala, kako so pri grofih Balabanovih, chez les comtes Balabanoff, pričakovali božič in Novo leto, kako je takrat bila mlada in lepa, kako ji je mladi grof naprej in naprej nalágal na krožnik novih in novih sladkarij in kako se je ona, mon Dieu!, smejala in branila, kako se ji je zatikalo, ko je na silo jedla tiste slaščice, in kako je bilo vse to exquis, mais exquis! in kako je potem z mladim grofom zaplesala mazurko... Lela je vstala in v zadnjem trenotku dotekla Jasno.

— Gospa...

Stopnice so bile prazne. Jasna se je nagnila čez ograjo.

— Po kosilu se pripravite... slišala sem, da je neka žena na Smederevskem Djermu zaklala svinjo. Vem, kje stanuje. Samo... Lela se je bledičasto nasmehnila in položila prst na ustne. — Že štiri vemo to.

Jasna je razburjeno dihala.

— Ali bo kaj mesa?

— Ne vem, morda...

Dekle je naglih korakov odšlo.

Takoj ko sta Jasna in Nenad vstopila, so se vrata odprla. Pred njima je stala stasita mlada deklica velikih črnih oči, lepega belega obraza, na katerem ni bilo niti ene pege, z majcenim psičkom na rokah, ki se je trgal in nalahko lajal, dočim si je deklica prizadevala, da bi mu za zvonkljajočo ovratnico zapela jermenček.

— O, mali sosedek... Dober dan, gospa — je odgovorila deklica na Jasnin pozdrav. — Sedaj se že dobro počuti, ali ne, čisto dobro? — Obstala je, se nasmehnila Nenadu in se z belimi prsti, ki so lepo dišali, doteknila njegovih lic.

— Kako sem vesela.

Psiček je ovohal Nenadove čevlje, on pa je psu pomolil roko, ki jo je psiček obliznil.

Deklica se je začudila.

— Ami nikogar, prav nikogar ne more trpeti in imam ž njo zelo veliko težav, če kdo pride.

Ami je sedaj tekala okrog Nenadovih nog, cvilila in poskušala, da bi se z velikim rdečim jezikom doteknila Nenadovega obraza.

— Dovolj, Ami, mir. Ami...

Lepa deklica je nategnila jermen, se še enkrat nasmehnila in odšla.

Jasna je ob vseh teh smehljajih in vzklikih ohranila resnobo. Nenad je opazil njen pogled, s katerim je spremila deklico po stopnicah in ta pogled je malo motil zadovoljstvo srečanja. Lepa in ljubka deklica! In kako snažna je in kako lep duh veje od nje! Tak duh imajo samo zelo bogate in fine dame. To je torej gospodinjina hčerka. Njihovega stanovanja niso ne izropali, ne rekvirirali. In tale hiša in še dve drugi so njihove. V stanovanju imajo gotovo polno starinskih omar s polituro, mehkih zastorov, svilenih naslanjačev. Nenad je ljubil staro pohištvo, katerega les se prelivajoče lesketa v poltemi sôb. Rad je imel klavirsko glasbo, ki je včasih zadržano prihajala od zgoraj. Stara gospa se ni družila z nikomer. Živela je v sobah s svojo lepo hčerko; če je prišla na dvorišče, je odpozdravljala ljubeznivo, toda zadržano. Gospodinjila jima je suha gluhonema žena. Neznani moški in ženske so od časa do časa prihajali in skrivaj nosili v hišo vrečice z živežem. Iz mestnega županstva so prihajali uradniki, ki so zelo vljudno trkali na vrata, vstopali in prav kmalu odhajali. Pri drugih, na primer pri profesorju Mariću, pa so z udarcem škornja ali pa s puškinim kopitom odpirali vrata. Vse te slutene zveze, ta udobnost za časa splošne lakote in še zadržanost gospe Lugavčaninove, ki ljudi, ki so stanovali v njeni hiši, ni nikoli spraševala, kako shajajo, ampak je samo ljubeznivo odgovarjala in hodila mimo, je bilo ko nekaj z drugega sveta. Manj bogati stanovavci in sosedje jih niso

imeli radi. Različne stvari so pripovedovali o njih. Umikali so se jim. Kljub temu, dasi Nenad in njegovi niso dolgo stanovali tu, je Jasno vendar bolela ravnodušnost vzvišenih dam; ves čas, ko je bil Nenad bolan, se edino oni dve nista razvpraševali, kako je ž njim; in nobene stvari mu nista poslali, še jajca ne, niti malo masla. Samo enkrat, one strašne noči, ko je Nenad ves omotičen blédel, je bila stara mati potrkala na vrata gospe Lugavčaninove in jo prosila za košček, magari samo en drobcen košček limone. Gospa je, dasi se je pravkar prebudila, sama stopila v jedivnico, kjer je v steklenem vdolbku zelenel velik limonov grm, ves okrašen, ko božično drevesce, s težkimi zlatimi sadeži; pazljivo je izbirala, predno je utrgala dve zreli limoni. Bila je ljubezniva in dostojanstvena. Takrat je spregovorila:

— Bo že Bog pomagal in vse bo dobro ... Če boste rabili še katero, samo povejte.

Jasno in staro mater je bilo sram, da bi še kdaj prosile, gospa Lugavčaninova jih pa sama ni poslala.

— Je mali boljši? — je prašala nekoč, ko sta se z Jasno srečali na vratih.

Skladišče moke in drugih življenjskih potrebščin za ta kraj je bilo v ljudski šoli na Vračarju, in sicer v stari stavbi, ki gleda v Avalsko ulico. Zgradba je bila zidana v obliki obrnjene črke L; krajša stranica je gledala na ulico, daljša z odprtim stebrastim pridvorjem pa na dvorišče. Ob tem pristrešju je dneve in dneve stala dolga procesija žená in otrok, po dvoje in dvoje v vrsti. Zgoraj po pridvorju se je sprehajal vojak s puško in pazil na red. V začetku so bili Nemci, potem so jih zamenjali z Madžari, nazadnje pa so prišli oni najneusmiljenejši: bosenski orožniki s fesi. Dokler so bili Nemci in Madžari, so žene vpile, se pritoževale nad usodo, govorile, kako bo »tudi tega enkrat konec« in še mnogo drugega, kajti oni jih niso razumeli, ko so prišli pa »šuckorji«, je pa povsod vladala popolna tišina, vrsta je docela obmolknila.

Samo vzdihi so se slišali in kaka besedica, ki jo je pa kmalu pretrgal odsekani:

— Ne lajaj!

Zaloge moke in drugih življenjskih potrebščin (ki so jih dajali samo ob določenem času, n. pr. mast, sladkor) niso bile nikoli dovolj velike za vse te lačne ljudi. Komaj se je vrsta začela dobro pomikati naprej in zmanjševati, že so stražniki zapirali vrata in obveščali, da je konec za danes. In vrsta se je morala trgati, ljudje pa so se po dolgem čakanju praznih rok razhajali. Žene so se kmalu prepričale, da ni dovolj ure in ure potrpežljivo čakati; da živež skoraj gotovo dobijo samo oni, ki so čim bolj spredaj v vrsti in čim bliže vrat z razglasi; kdor pa je hotel biti ne prvi, ampak med prvimi, je moral toliko bolj zgodaj vstati. Pa če bi človek ne vem ob kateri uri prišel, vselej je pred vrati stala, s hrbti obrnjena proti odprtemu pridvorju, pod udarci dežja ali vetra, v snegu ali pa suhem mrazu, gruča onih, katerim se je posrečilo, da so prišli še bolj zgodaj. Začetkoma je bilo okrog pete ure zjutraj mogoče dobiti še precej dobro mesto v vrsti, toda kolikor manj živil so izdajali in za kolikor manj časa so odpirali skladišče, za toliko se je čas pomikal nazaj; na četrto, tretjo, drugo uro... Zgodilo se je, da je nekaj sestradanih žena neki dan po končanem dnevnem dajanju živil ostalo kar v vrsti, pa so, stiskajoč se druga k drugi, zavite v rute, prebile vso noč pred vrati, za katerimi je dišalo po moki in mišjaku. Dvorišče je bilo naenkrat spremenjeno v pravo taborišče. Videle so se majhne pručice in kamenje, ki so ga žene vlačile s seboj, da bi imele na kaj sesti. Ene so šivale, druge pletle nogavice, tretje zopet srkale onih par žlic tople zeljnate juhe, ki jim jo je prinesel kdo zdóma. Mladi materi je starejše dekletce prinašalo dojenčka, da bi ga kar v vrsti stojé podojila. Nekatere pa so bile bolj iznajdljive in so se menjavale: dočim je stal v vrsti starejši otrok, ali pa sestra ali mati, je žena odhajala domov spat. Radi tega pa so kmalu nastali neredi in celo pretepi, kajti onim, ki so bili zadaj, se je naprej

in naprej dozdevalo, da se je tam spredaj nekdo kar na lepem vrinil v vrsto. Šibkejše žene, ki jih ni imel kdo zameniti, so začele padati v nezavest... Korobači, zaušnice in kletvice čuvajev so postale vsakdanja stvar. Vsak trenotek je v dolgi, krčeči se vrsti nastal na enem ali drugem koncu prepir, močnejši so izrivali šibkejše iz vrste in sami zavzemali njihova mesta. Neprestan hrup je polnil ves prostor. Obrazi so podivjali, padale so trpke besede, stražnikov in njihovega »marš, ne lajaj«! ni nihče poslušal. Tega so se že vsi naveličali. Orožniki so naprej in naprej vlačili iz vrste uporneže in jih sprovajali v zapor. Nazadnje so neko jutro razglasili zapoved, da je pred peto zjutraj prepovedano pred skladišči postavljati se v vrsto. Vhod iz Makenzijeve ulice so zazidali, vrata iz Avalske ulice pa so začeli zvečer zaklepati. Ljudje so se večinoma postavljali v vrsto kar na ulici, pred vrati, da bi ob petih, ko so se vrata odprla, mogli v diru dobiti boljši prostor. Toda ko so v umazani svetlobi svitanja prihajali skozi vrata, je pred drugimi vrati stala že dolga vrsta ljudi. Žene, dečki in deklice so ko iz tal poganjali od vseh strani, se stekali od vseh oglov, se spuščali s straniščnega podstrešja sredi dvorišča, kobacali iz zabojev za smeti, iz vdolbin kletnih oken, plezali z drevesnih vej, kamor so se bili skrili čez noč. Toda vsa ta skrivališča so kmalu našli; celo vrv, po kateri se je s podstrešij sosednjih hiš skupina dečkov spuščala čez slepi šolski zid, so steknili. Ponoči so stražniki po nekajkrat obšli vsa skrivališča in vse prehode; nekaj dni potem niti senca ni mogla priti skozi. Pa so žene kljub temu nekega jutra, ko so odprli vrata, opazile temne sence treh drugih žená, ki so se, med tem ko so se one druge v diru približevale, nenadoma pojavile pred vrati. V motnem svitanju je vrsta polagoma naraščala. Sedaj je po kratkotrajnem hrupu vse utihnilo. Sence, ki so zamudile, so prihajale bliže in se molče postavljale ob stran. Ko se je zdanilo, so se sence začele med seboj spoznavati in ogovarjati. Obrazi so bili izpiti, oči radi neprespanosti rdeče. One tri žene spredaj, ki

so bile prav do oči zavite v rute, so stale nepremično in se tesno tiščale k vratom. Takrat je starejša žena, ki je stala za njimi, povlekla svojo sosedo za rokav:

— Poglej!

Z vseh treh žena spredaj so visele trske. Na hrbtu so jih imele, na glavi, po obleki. Ona druga žena ni takoj razumela. Prva jo je potegnila k sebi:

— Spale so ... tamle.

Ona druga je prebledela. Potem sta obe vrgle oči na nizko kletno okno brez okvira, skozi katero se je nalahno razločila skladovnica občinskih krst za siromake. Ženi sta se prekrižali. Sedaj, ko sta vedeli vse, jima je nenadoma zadišalo po ostrem duhu sveže tesane smrekovine, ki je puhtel z rut onih treh žená. Umeknili sta se. Ena od njiju je pošepnila:

— Bog se nas usmili!

In nevede je bridko zajokala.

Ta dan sploh niso dajali živil. Samo skladiščni uradniki in še ena gospa iz občine so prinesli s seboj vrečice moke in neke majhne omaščene zavitke.

Spodaj po mestu so začeli voziti tramvaji. Poleg porušenih hiš in z deskami opaženih izložbenih oken se je prikazalo nekaj urejenih. »Moskvo« so popravili, luknje, ki so jih napravile granate, nekako zazidali, kavarno pozlatili in jo krstili za častniško kazino. Slaščice so se prikazale v nji, bela kava s smetano, strežaji v belih suknjičih in s trdimi ovratniki. Tu sredi mesta, v Knez Mihajlovi, v Upravi fondov, kjer je bilo mestno poveljstvo, v gosposki Krunski in v Miloša Velikega ulici so živeli večinoma okupatorji, gospodje častniki, gospodje zasebni uradniki, njihova vojaška služinčad, njihove žene in priležnice. Zgoraj, po razpokanih in prašnih predmestjih so se vlačili domačini, nelagodnih kretenj, v negotovosti, sramujoč se vsakega malo bolje oblečenega človeka. Tod so ulice vedno delale vtis zapuščenosti, postave stražnikov na križiščih so bile z vseh strani videti velikanske. Izza zidov porušenih in

zapuščenih hiš so jih spremljale mrzlične oči. Čim so se obrnili ali pa odkorakali v drugo ulico, je bilo slišati suho škripanje oknic, ki jih je nekdo trgal iz zidu, hreščanje nalomljenih vrat ali vrtne ograje, privzdigovanje desk na tleh. Obenem so karavane otrok in žensk, obložene s suhim vejevjem iz bližnjih gozdov, iz Topčiderja, iz Košutnjaka, in s suhim polomljenim lesom iz porušenih vil, lezle čez Topčiderski hrib. Pobrali so vse, kar je moglo služiti kot kurivo. Lomili so mlade jagnede v parku, ruvali trte po vinogradih, vlekli iz tal klopi, ki so ostale. Prav take karavane so se potikale po bližnjih vaseh in beračile za moko, za rez mesa, za kos kislega sira. Vsi beograjski parki in vse trate so bile preorane in zasajene s krompirjem in sončnicami. Ko so vojaki sadili, ni bilo nikogar v bližini. Ko so pa pred nočjo odšli, so se črede sestradancev vsule na livade, z nohti rile po sveži zemlji in vlačile na dan obrezke umazanega in komaj dobro vsajenega krompirja. V temi jih ni nihče videl. Samo njihovo naglo, z zemljo namešano sopenje je bilo slišati.

— Stare ni že ves dan — govori kuštrasta Marićeva brada skozi okno.

Pri teh besedah se vsi spomnijo, da Mlle Blanchette niso videli ne samo danes, ampak tudi včeraj ne.

— Če ni morda zbolela? — sočuvstvujoče zmajuje z glavo gospa Ogorelčeva. — Vsakdo ima svoje skrbi... zakaj naj bi človek hudo mislil.

Bujka kuka skozi svoje razkuštrane lase. Gospa Marić si ne upa čez prag, da bi stopila v prizemlje, ampak pogleduje od zunaj in gleda vzdolž stopnic v žolta zaprta vrata Mlle Blanchette. Lela stopi obotavljaje se doli, potrka. Tiho. Še enkrat potrka, potem pritisne na kljuko. Vrata so zaklenjena.

— Mademoiselle, mademoiselle...— kliče potihoma, potem pa vedno glasneje; nazadnje razbija s pestmi po vratih.

Tiho.

— Stvar bo treba naznaniti — pravi Marić, ki s svojega okna opazuje vse, kar se dogaja na dvorišču.

Bujka teče k Bajkićevim, ki se takoj prikažejo na stopnicah. Nenad leti po orožnika, Jasna trka na gospodinjina vrata.

Nazadnje se prikaže tudi oblast. Pred prizemnimi vrati nastane dogovarjanje. Godrnjavi Bosanec tolče s puškinim kopitom, toda vrata se ne vdajo.

Čas hiti. Še en stražnik pride in oba skupaj čisto z lahkoto zlomita vrata. V obraz jima udari strašen smrad, da prvi trenotek obstaneta in šele potem vstopita. Na postelji leži vznak, zavita v umazane cunje in raztrgano odejo, Mlle Blanchette vsa napihnjena, črnega obraza in pol odprtih pomodrelih ust. Zraven postelje stoji stol. Na stolu skodelica, v kateri je še nekaj umazanega, iz zemlje skopanega in že kalečega krompirja.

— Poglej jo, staro! ... zavpije eden od orožnikov.

Drugi pa je, skrit za prislonjenimi vrati, ta čas snemal z zidu majhno zlato uro na dolgi, črni starinski verižici. Zadnji spomin na comte Balabanoffa.

Po lesenih stopnicah so odmevali udarci težkih vojaških čevljev. Potem je bilo slišati grobo trkanje na vrata in nekdo je z roko pritisnil na kljuko.

— He... ali ste vi ona učiteljica? — in neljubeznivi vojak je prebledeli Jasni pomolil listek, na katerem je bilo napisano njeno ime in podčrtano s tremi rdečimi črtami. — Z menoj pojdite. Schnell, schnell!

Jasna se ni usojala niti prašati, kam. Zlezla je v suknjo, pozabila poljubiti Nenada in odšla z vojakom. Takoj po njenem odhodu pa je stara mati zavezala svoj črni šal krog glave in poslala Nenada, naj pazi, v katero smer bosta krenila Jasna in vojak. Potem v naglici zaveže v culo nekaj toplega perila, med katerega je vdela nekaj hrane, pa tudi sama steče na ulico. Na oglu je stal Nenad in mahal. Ko ga je stara mati došla, je šla Jasna že navzdol po Aleksandrovi

ulici skozi drevored mladih lip. Tako sta jo spremljala do mestnega poveljstva, kamor je vojak peljal Jasno.

Na hodniku je vojak oddal Jasno drugemu vojaku, njega pa je z onim listkom zmanjkalo nekje za vrati. še nekaj naših ljudi je čakalo na hodniku. Mučne, nevzdržljive ure so počasi minevale. Jasna se je komaj držala na nogah.

Za onimi velikimi vrati je sedel za široko mizo mlad častnik in sklanjal glavo nad pisanji. Jasna je prvi trenotek opazila samo mehko teme, obraslo s tenkimi, svilenordečkastimi lasmi. Lase je imel točno na sredi glave razdeljene z ravno prečo. Vrh temena se je preča zaznavno borila s prvimi začetki pleše. Častnik je dvignil glavo. V rokah je obračal dopisnico, ki je bila na več mestih podčrtana z rdečim svinčnikom.

— Ste tole vi pisali? — dvoje hladnih modrih oči je zrlo naravnost v Jasnino čelo, kar je le še bolj vznemirilo Jasno, ki se ji ni posrečilo, da bi se bila srečala z očmi tega človeka.

— Sem, gospod.

— Kdo je ta Slobodan Uglješić?

— Moj boter, gospod.

— Ali je on vas krstil, ali vi njega?

— Ne, gospod, ne eno, ne drugo. Moji starši so poročali njegove starše.

— To vendar ni pravo botrstvo.

— Mi se imamo za botrne, gospod.

— Odkod to ime: Slobodan? Tega svetnika ni v koledarju? Njegovi starši so potemtakem bili veliki patriotje? Ali bi mi vedeli povedati, kje se nahajajo, kaj so?

— Umrli so že, gospod.

— In ta Slobodan Uglješić, kaj je on?

— Višji uradnik finančnega ministrstva, gospod.

— Bil!

Častnik se je smejal svojemu domisleku. Dva zlata zoba, ki sta zasijala skozi smeh, sta kazila njegov izraz. »Ni mogoče, da bi bilo radi tega«, je premišljala Jasna. Pesti so ji postale mokre. Po vsem telesu je

drgetala. Čas se je premikal počasi. Častnik pa je neutrudno zastavljal nova in nova prašanja. V trenotku tišine je ura na zgradbi odbila enajst. Skozi okno je vdiral sončen dan. Z mesta, kjer je stala, je Jasna lahko videla bronasti tilnik Kneza Mihajla.

— Mića... kdo je to, Mića?

Jasna je odgovarjala ko vročična.

— Akademik.

— Akademik?

— Da, gospod.

Jasna je nekajkrat opazila, da častnik ve vse o njej, o njeni družini in da tole sprašuje iz bogve kakšnih vzrokov. Ko je tako premišljala, jo častnik nenadoma praša:

— Kakšen položaj je imel v Narodni obrambi?

Jasno je nekaj ko zbodlo.

— On ni...

— On je, — jo je trdo prekinil častnik. — In še nekaj, on se celó sedaj ne nahaja v redni vojski, ampak med komiti.

— Oh, ne, gospod, ne, on ni med komiti.

— Med dobrovoljci, saj to je eno in isto. Zakaj ne služi v redni vojski?

— Ker so ga radi nesposobnosti odbili, gospod.

Častnik se je znova zasmejal. Vzel je dopisnico v roke:

— Ali bi mi mogli raztolmačiti, kaj pomeni to-le: »O Miću ne vemo ničesar, poročaj nam ko o otroku. Mati je v skrbeh?« Zakaj besede »ko o otroku«? Kakšna skrivnost je to? Kdo je tu »mati«?

— Moja mati, gospod.

— Tole »ko o otroku« ni jasno. To je neka šifra. Čemu naj vam poroča »ko o otroku«? Da beseda »mati« ne pomeni Srbijo? Kdo je potem »otrok«?

Jasna je zrla predse in ni ničesar videla. Ni odgovorila.

— Kolikor manj se boste upirali, toliko prizanesljivejša bo Uprava zasedenih pokrajin nasproti vam. Priznajte, da so tole dogovorjeni znaki? Kaj pomenijo? Opozarjam vas, da bomo, če bomo sami de-

šifrirali to vašo šifro, postopali z vami ko z veleizdajavci.

— To ni šifra, to ni šifra, verjemite mi! ... — je jecljala Jasna.

Ura je odbila pol. Skozi stranska vrata je, ne da bi potrkal, vstopil lepo rejen gospod, postrani pogledal Jasno in stopil k mizi. S častnikom je spregovoril nekaj besedi v nemščini in se še enkrat ozrl na Jasno. Jasna ga je šele sedaj spoznala in se strašno vznemirila. Tudi moški se je zdrznil. Obrnil je Jasni hrbet, da mu je ne bi bilo treba gledati in je nadaljeval prekinjeni razgovor. Jasna je z mesta, kjer je stala, lahko videla tilnik Kneza Mihajla. Nekega dne leta 1908. je pod tem spomenikom mlad človek, obrnjen nasproti ljudem z zastavami, razkuštranih pesniških las, poln rdečice v obrazu in z rokami na srcu recitiral svoje verze:

Mi, sinovi hrabri te prelepe zemlje,
mučene, gnetene od sovragov naših,
bomo kakor eden šli tja, kamor kliče
sužnje ljudstvo nas, in se ne bomo bali!
Herceg-Bosna
bo ponosna!

Sedaj ta človek govori nemški in se prav dobrodušno naslanja na mizo avstrijskega častnika. Zvečer tistega dne leta 1908. pa je po ulicah korakala povorka mladeničev-dobrovoljcev, prepevala narodne pesmi in pred dvorom in ruskim poslaništvom zahtevala osvobojeno Bosno, trobojnica pa je vihrala v rokah prav tega človeka. Tudi Mića, dečko sedemnajstih let, ki je moral imeti pismeno dovoljenje materino, da so ga sprejeli v četo, se je nahajal v vrstah. In še drugih dni se je spominjala Jasna, svetosavskih proslav, vidovdanskih slavij. Spominjala se je, da je ta človek, ki je bil precej starejši od Mića, njega večkrat obiskal. Spominjala se je ...

— Lepše bi bilo, ko bi pojasnili svoj slučaj, — je znova spregovoril častnik in upiral oči v Jasnino čelo.

Jasna se je vznemirila, se kmalu zopet zbrala in odločno rekla:

— Dopisnico smo prejeli. Ena vrsta je črtana. O bratu niti besedice. Od lani, ko smo bežali, ne vemo ničesar o njem. Drugi brat je padel na Rudniku štirinajstega leta, mati žaluje, jaz sem vsa v skrbeh, pa sem se bala, da radi imena ne bi zopet črtali kake vrste ...

Jasna je obmolknila. Vsa potna je, kolena se ji šibijo, žila na sencih ji glasno bije.

— Tako, tako ... — potrkava častnik z lakiranimi nohti po polituri namizne deske in pri tem pogleduje gospoda, včasi Dragutina, sedaj »Karla« Šunjevića, ki stoji ko okamenel. Ob nemški besedi gospoda Šunjevića se častnik nazadnje odloči in se dvigne za mizo: — O vaši izjavi se bomo še prepričali. Pojdite in čakajte. Prepovedujem vam oddaljiti se iz Beograda, pa magari samo za štiri in dvajset ur. — In z belo roko je zamahnil proti vratom.

Jasna gre ko oslepela po hodnikih in se spušča po marmornatih stopnicah ... Zunaj na soncu jo primeta za podpazduho stara mati in Nenad, pa se počasi vračajo proti domu.

— Pojdite in čakajte.

Tudi stara mati in Nenad sedaj vesta to. V glavah jim pošumeva:

— Pojdite in čakajte.

Česa?

Najhujšega.

Jasna se vznemiri ob vsakem koraku, ki se zasliši s stopnic. In stara mati in Nenad ž njo. Napeto prisluškujejo, dokler se koraki ne ustavijo pred gospodinjinimi vrati, ali pa dokler se ne prepričajo, da so to lahki Bujkini ali pa Lelini koraki; potem si oddahnejo, pa čeprav ne spregovore niti besedice; delajo se ko da niso prisluškovali. Kadar se Jasna vrne iz skladišča, je v njenih očeh tako jasno zapisano prašanje (ki si ga pa zopet ne upa zastaviti), da ji stara mati kar sama od sebe in mimogrede, ko da to ni prav nič važno, sporoča:

— Ne, nikogar ni bilo.

Tako so se že privadili temu prisluškovanju, da so skoraj nehali glasno govoriti, in to vse iz strahu, da ne bi preslišali onih strašnih korakov. Radi tišine v hiši je bilo potem slišati zadušeno igranje gospodične Marije na klavir, petje skal, oddaljeno lajanje male Ami. Ob nestvarnih, zaglušenih glasovih je tišina v hiši postajala neznosna. Nenad je vselej, kadar je nepričakovano stopil v sobo, našel Jasno, kako tišči glavo v blazino na zofi in obupno ječi.

To pot so se približevali neznani koraki: po lesenem stopnišču so odmevali udarci moških korakov, deske so škripale, moški je stopal navzgor naglo, odločno in se ni ustavljal. Toda čudno, potrkal je nalahno, prav nič grobo. Ker sta bili navajeni, da se vrata odpirajo tudi brez odobrenja, nista Jasna in stara mati na trkanje ničesar odgovorili. Potrkalo je v drugo. Nazadnje je stara mati negotovih korakov stopila proti vratom in ko je trenotek z drgetajočimi rokami zastonj tipala za kljuko, je počasi odprla. Pred vrati je s klobukom v roki in smejoč se stal gospod Šunjević.

— Zopet on! — je polglasno vzkliknila Jasna, obstala vsa trda za mizo, obrnjena z obrazom proti vratom, na katera je nekdo pazljivo trkal.

Prvič je gospod Šunjević prinesel dopisnico, ki jo je bil pisal boter. »Da vas presenetim ... ker sicer bi čakali nanjo še nekaj dni. »Tokrat je prinesel vest, da je preiskava proti Jasni ustavljena. Stara mati se je, zahvaljujoč se, razjokala.

— Oh, draga, draga gospa, čemu ... to je moja dolžnost! Radi tega, vidite, radi te malenkostne pomoči našim ljudem ... kaj bi sicer mogel vzeti nase službo tujcu in sovražniku? Vem, kaj mislijo o meni, na sebi čutim prezirljive poglede, vrat upogibam, kaj morem, vse se je vrglo proti meni — roko si je položil na prsi; njegova kosmata roka je bila polna dragocenih prstanov, — toda moja vest je čista, svoj križ

nosim skupaj z narodom, — mi vsi bijemo isti boj, samo vsak na svojem bojišču.

Gospodu Šunjeviću so celó solze zablestele v očeh. Sedel je tragično naslonjen na rob mize in s skrčenimi prsti ril po skuštranih laseh. Potem se je vznemiril, se bolno nasmehnil, ko da hoče opravičiti trenotno slabost, vstal in se začel poslavljati. Stari materi je poljubil roko in ji obljubil, da bo skrbel, da preko Rdečega križa pošlje oglas v neki švicarski časopis in da na ta način zbere vesti o Miću. Ko je bil že med vrati, je kar mimogrede prašal, če imajo listke za mleko.

— Ne, nimamo jih... je vzdihnila Jasna in se skrbeče ozrla na Nenada.

— Tudi vam ne bi škodovalo malo mleka. Zelo malokrvni se mi zdite. Na svidenje!

Jasna in stara mati sta ostali v negotovosti. Nista vedeli, kako naj bi se dovolj naveselili lepim vestem, ki sta jih slišali. Toda skrbnost gospoda Šunjevića jima je bila v napotje, — pa sami nista vedeli, zakaj.

— Daje vtis krasnega človeka — reče stara mati brez prepričanosti in toplote v glasu.

— Daje vtis...

Gospod Šunjević ni dobil listkov, pač pa je čez nekaj dni osebno prinesel dve konzervi mleka, pol kile sladkorja in nekaj malega masla. Bil je zadovoljen, skoro ves čas je govoril sam, pokadil je cigareto brez črne kave (kajti pri hiši je ni bilo) in odšel, ko se je delal že mrak.

Prihodnjega dne je bil zopet tu in smehljaje se je izvlekel iz žepa zavojček črne kave.

— Tole je za mamo, za staro mamo, ki brez kave gotovo mnogo trpi, — se je šalil.

Stara mati se je zelo prestrašila. Ni hotela vzeti.

— V takih časih...

— Ne, čakajte, draga, draga gospa, da ne bi izgledalo... tako, skuhajte, tudi jaz bom rade volje pil

Prav za prav je tole ko da ste prišli k meni na kavo, samo da jaz ne znam kuhati.

Sedel je za mizo. Slekel je letenski plašč, se udobno vsedel in se sploh obnašal ko doma; stara mati je kljub Jasninemu negodovanju morala skuhati kave in ga pogostiti. Tudi Jasna in stara mati sta zelo razburjeni popili že davno želeno črno tekočino.

Gospod Šunjević je začel zahajati k njim vsakodnevno. Vselej je kaj prinesel. Če se je Jasna branila, se je smehljal in odgovarjal:

— Saj vendar nisem prinesel radi vas, vi že kako prestanete, radi svojega malega prijatelja sem prinesel.

Pri vsej ljubeznivosti gospoda Šunjevića je Nenad ostal proti njemu nezaupljiv. Vsak njegov smehljaj se mu je zdel zlagan, poln nevoščljivosti. Ko ga je gospod Šunjević nekega dne potegnil k sebi, da bi ga pobožal in si ga del v naročje, se je začel Nenad na vse mogoče načine otepati. Kolikor bolj se je otresal, toliko tesneje ga je gospod Šunjević, smejoč se, stiskal.

Jasna je postala zbegana.

— Nenad, za božjo voljo!

— O, nič, nič, — je rekel gospod Šunjević in skušal s smehom in šalo prikriti trenotno zadrego. — Tudi njega je navdalo sovraštvo. Celo otroci! — je jezen pomislil, kajti niti za trenotek ni bil v dvomu radi vzroka Nenadovega upiranja. Gladko obriti rdeči obraz mu je zalila temna rdečica; pod masko smehljaja so mu podrhtevale mišice tesno stisnjene čeljusti.

— Menda me ne sovražiš? — se je še naprej šalil gospod Šunjević v strašni tišini sobe, po kateri je odmevalo naporno dihanje stisnjenega Nenada.

Jasna se je zgrozila, ko je Nenad odgovoril:

— Sovražim vas, sovražim, spustite me!

In še predno sta pritekli Jasna in stara mati, je Nenad z zobmi pograbil roko gospoda Šunjevića, se

divje zagrizel vanjo in sproščen takoj odskočil; stekel je proti vratom, odkoder je zabrusil še en: sovražim! in zbežal iz sobe.

— Nič, nič — je apnastega obraza skušal pomirjevalno vplivati gospod Šunjević. — Otročarija! — Pomolčal je in ko je zopet prekril obraz z masko grdega smehljaja, je čemerno dostavil: — Otročarija razdraženega patriotizma.

Ko je Nenad iz podrte hiše onstran ceste, kjer se je v kleteh zbirala otročad iz vse okolice, videl, da je gospod Šunjević odšel, se je še vedno drgetajoč poslušno vrnil v sobo, da bi prejel kazen.

Jasna in stara mati sta imeli objokan obraz. Nenadu nista rekli niti besede. Zavlekel se je v najtemnejši kot v sobi in začel razmišljati o vsem; o onih strašnih besedah, ki mu jih je tisti dan zjutraj vrgel v obraz Mile-Debeloglavec o njegovi materi, (Nenad se je vrgel Debeloglavcu za vrat, toda uspel je samo v toliko, da ga je Debeloglavec kot močnejši razen žaljivke, ki mu jo je bil vrgel, še dobro premikastil); potem je premišljal o pogostih obiskih gospoda Šunjevića, največ pa o tem, zakaj ga Jasna za njegov nesramni postopek ni niti z eno besedo pokarala. Jasna se je morala strinjati ž njim. Tudi ona je sovražila gospoda Šunjevića. Če se strinja ž njim, zakaj mu potem niti besedice ne reče o tem? Nenad si ni prišel na jasno in je ostal vznemirjen in nesrečen, dokler ni legel spat. Toda Jasna ga je prekrižala, potem pa je zamišljeno sprejela njegov vroči poljub, njega pa dolgo držala v naročju. Nenad je v temi bolj čutil ko slišal, kako Jasna šepeče:

— Moj dobri otrok, moj dobri otrok...

Drugi dan je prišel gospod Šunjević ko po navadi. Nenad to popoldne ni bil doma.

Zapuščeni topčiderski park je bil ves v poganjkih in cvetju. Na mostu pred železniško postajo, pred Dvorcem, so z nasajenimi bodali stali stražniki poljskega

orožništva. Ljudje so, skriti za zelenjem, brskali po tleh in iskali suhljadi. Povsod jih je bilo dovolj: v Košutnjaku celo tja do Rakovice, po pobočjih krog kaznilnice, po vinogradih nad topčidersko cerkvijo. Na prvi pogled je bilo povsod pusto. Šele s paznim očesom je bilo mogoče videti, da ob temnih gozdnih robeh, v senci dreves, lazijo sključene postave; šele občutljivo uho je v globoki tišini ujelo suhi pok prelomljene veje.

Ta dan je Nenad prebil v družbi Mika-Škilca, Lele, Žika-Vrabca in še enega starejšega dečka v gozdu na desni strani Topčiderske reke. Reber nad Cvetličnjakom je bila sprva porasla z bori, ki so s svojim mrkim zelenjem obkrožali dvoje osamelih vil. Niže navzdol, v smeri proti Rakovici, pa se je raztezal mlad gabrov in cerov gozd, ki je bil bolj goščava ko pravi gozd. In tu, v neki globeli, so našli velik kup drvâ; sodeč po še belih štorih je bilo tu pred kratkim podrtih kakih dvajset velikih hrastov in na licu mesta otesanih; po tleh so ležale debele, suhe in nestrohnele trske. Dva dni so pobirali trske, jih basali v vreče in odnašali. Iz gozda so prihajali po okolišni poti in zelo oprezno, da jih ne bi videli drugi ljudje in našli njihovo zalogo.

Nenad bi bil rad čim več odnesel, pa se je preobložil. Kljub temu, da je z odpočivališča odhajal prvi, bi do drugega prihajal vselej zadnji. Odpočivališča so bila določena ne samo z ozirom na daljavo, ampak tudi na pripravnost samega zemljišča; tam so morala biti tla nagnjena, najbolje pa je bilo, če je bil blizu kak zid, strm rob ali pa jarek, da se je mogel človek brez težave nasloniti, se za trenotek vzravnati, pa zopet prav tako dvigniti. Na vsej poti so samo na enem mestu odvezovali oprti, in sicer pri gorenjih dveh Topčiderskih studencih, pred strmim in najnapornejšim klancem. Tu so navadno tudi jedli, če je kdo kaj imel, se vselej umili na studencu in se napili vode. Posamezne skupine so tu čakale na one, ki so zaostali, tu so popravljali tudi butare; na tem mestu so jih posebno močno zadrgnili in si jih z navzkriž-

nimi vrvmi privezali čez prsi. Tu je bilo vedno dosti hrupa, vselej so drug drugemu pomagali zadrgavati vrvi, si pri vstajanju podajali roke, ali pa so se potni in utrujeni tepli za čašo vode.

Lela je bila skrbna. Škilca je poslala nazaj, da vidi, kaj je z Nenadom. Škilec jo je ubral po poti proti parku in ga ni bilo več nazaj. Lela je pustila onega najstarejšega dečka pri vrečah, z Žikom Vrabcem pa je šla iskat obeh. Prišla sta mimo zapuščenega vodometa, se spustila nizdol in dospela na čist prostor, kjer je pod velikimi platanami stal nizek kamenit vodnjak. Okrog vodnjaka je stala gruča žená, ki so bile odložile butare in se sklanjale nad nečim, česar Lela ni mogla videti. Toda predno je prišla do gneče, so se razkropile in iz gneče je stopil Nenad belega obraza in mokrih las, s katerih se mu je ocejala voda. Tudi Škilec je bil ž njim. Ko je Lela stopila mednje, so se žene še vedno pričkale:

— Seveda, ženske, legel je, da bi se odpočil, ko pa je hotel vstati, ga je vrvica stisnila... Čisto moder je bil, ko plavilo; če bi ne bile prerezale vrvice, bi se bil zadavil.

Nenad je ves čas nerazpoložen stal zraven svoje vreče, iz katere so žene, da bi mu zmanjšale breme, jemale najlepše trske.

Kljub temu, da je kmalu prišel k sebi, je Nenad z drvi vendar kesneje prispel domov ko navadno. Bilo je že precej čez dvanajsto in ostre sence so se začele stegovati čez ulico. Na vratih mu je morala Lela še enkrat priseči, da ne bo ne domačim, ne njegovim, nobene zinila o tem, potem je pa počasi stopil v hišo in si na stopnicah odvezal vrečo. Ko si je malo oddahnil in se pretegnil v rokah in nogah, je Nenad snel čepico z glave in si s prsti malo uredil prečo na glavi. Šele potem je stopil po navkrebrnem stopnišču in od stopnice do stopnice vlekel za seboj vrečo z drvmi. Jasna je navadno slišala njegovo šušljanje in stopila iz sobe, da bi mu pomagala prinesti drva noter.

To pot je Nenad prispel že do drugega odpočivališča, pa ni bilo še nikogar iz sobe. Ta tišina ga je čudno zbodla. Drva je pustil na klopici in v naglici skočil še preko nekaj stopnic do vrat. Že roko je držal na kljuki, ko so ga vznemirili glasovi. Zadržal je kretnjo, dih mu je obstal... Skozi vrata se je slišalo pritajeno in naglo govorjenje nekega moškega, ko da nekoga prepričuje o nečem. Nenad je spoznal glas gospoda Šunjevića. Takoj na to pa je spregovorila Jasna:

— Nikoli, ven od tod, ven!

Toda moški je govoril kar naprej in tudi Jasna, ki ji je glas postajal vedno ostrejši, ga je naprej in naprej odvračala. V sobi je za trenotek nastal molk; takoj na to pa je bilo slišati močan udarec ko da se je prevrnil stol, takoj potem pa Jasnin krik, ki je takoj zanemel. Nenad je ves iz sebe odrinil vrata in poletel v sobo. Opazil je, kako je gospod Šunjević odskočil od stola, zraven katerega je ležala Jasna skoraj čisto na tleh. Jasna se je dvignila in suho in hripaje kazala proti odprtim vratom:

— Ven se poberite! V pregnanstvo me lahko pošljete, obesite me lahko, ali karkoli hočete, čisto vseeno mi je!

Gospod Šunjević je stal rdeč, krvavih, izbuljenih oči in pijan sredi sobe. Močno je siknil na nos, se umazano nasmejal, pobral svoj klobuk, ki je ležal na tleh, in naglo odšel iz sobe. Jasna je gledala za njim... moko je vzel s seboj, zavojčke z maslom, sladkor. Gledala je razprtih oči, odprtih ust in s suhimi prsti v razkuštranih laseh. Pogled ji je padel na Nenada, na njegova prozorna, bleda lica, na njegove drobcene ročice, ki so mu molele iz zašite majice, toda vpričo svojega sina se je vznemirila, se za trenotek obotavljala, gledajoč s steklenim pogledom v praznino odprtih vrat, pa takoj poletela proti Nenadu, ga objela in cepetaje z nogami in vsa v joku stisnila k sebi in rinila z glavo v njegovo majhno in suho naročje.

— O moj ubogi otrok, moj nesrečni otrok, mami ni mogoče, ni ji mogoče, oprosti!

Nenad je bil tako slab, da ni mogel dvigniti matere. Nenadoma ga je spreletelo svečano razpoloženje. Dvignil je roko in začel polagoma božati Jasno po laseh. Jasna radi sklonjene glave ni mogla videti resnega obraza svojega sinka, obraza majhnega moškega, čez katerega je švignila velika, črna senca življenja in človeških odnošajev, katero pa je on, — morda niti sam ni vedel, na kakšen način — če že ne razumel, pa vsaj grenko občutil.

Sadje je zorelo. Toda črno-žolti, mrzlični obrazi so bili priče kolere, dizenterije, bljuvanja. Za spuščenimi zastori je bila slutnja tifusa.

Gospod Šunjević ni več zahajal k njim, dasi je bilo njegovo senco slutiti za visokimi okni Mestnega poveljstva.

Nekega junijskega dne so Jasno prinesli nezavestno iz skladišča. Prišel je zdravnik in ugotovil pretirano slabokrvnost in splošno oslabelost. Zrak, boljša hrana, mleko. Mleko je predpisal. Trije dnevi so minili predno so dobili iz občine potrebna dokazila, podpise, predno so vse zapisali v službene knjige. Nazadnje so jim dali tudi listke: četrt litra tedensko. Potem je Nenad tri dni zastonj postajal pred nekdanjimi mesarijami na Cvetnem trgu; četrti dan je dobil nekaj malega modrikaste tekočine; peti dan ni bilo več denarja pri hiši.

Jasna je šla z Nenadom zopet na občino. Občinski gospodje ta dan niso sprejemali strank. Ljudje so postajali in delali hrup, nihče ni hotel oditi, bila je velika zatohlost in gneča, skozi katero so se uradniki s težavo in psovkami prerivali.

— Vi ste vendar dobili mleko! Česa bi še radi? Zakaj še večate ta nered?

Jasna je pogledala človeka, ki je govoril. Njen pogled je moškega čudno zmedel. Kaj je ta žena nora? Ali se pa pripravlja, da znori? Začel se je umikati. Jasna ga je stisnila s suhotno roko, trdo ga je držala

za ovratnik suknjiča. Moški je kar na lepem spremenil obnašanje. Ljubezniv je postal, nasmihal se je.

— Tu, tu vstopite za trenotek... — je potisnil vrata, ki so bila za njim. — Hočete čašo vode? Ali... počakajte.

Jasna ga ni spustila.

— Vi me poznate? — je spregovorila Jasna počasi in odločno. Pred očmi so ji plesali črni kolobarji, ki so se vsak trenotek razpuščali v mavričen krog.

— Ne poznam vas, gospa...

— Toda jaz vas poznam, — nadaljuje počasi Jasna. In potem, gledajoč ga kar naprej s pol ponorelim pogledom: — Lačna sem, denarja nimam, moj otrok je lačen, dajte mi česarkoli.

Moški je trenotek premišljal. Izpred vrat se je slišalo zadušeno vrvenje nezadovoljnežev. On je vedel, kaj je, kaj je preje pomenil v Beogradu, vedel je, da tu pred vrati stoje žene njegovih nekdanjih tovarišev. Tudi Jasno Bajkićevo je zelo dobro poznal — in kljub temu, da bi bil rad to ženo, ki nazadnje ni prva, ki zahteva in preti, vrgel iz pisarne, se je vendar nalahko osvobodil njene roke, izvlekel iz denarnice deset kron in ji jih stisnil v roko.

— Tole za danes. Jutri pa se pred uradnimi urami zglasite pri meni.

— Ali se me ne spomnite? — je trdovratno ponovila Jasna.

— Ne, verjemite mi, da ne.

Povedala je, kako se piše. On se je napravil nenavadno presenečenega.

— Vi da ste? Draga gospa! Kako ste se strašno spremenili? Da, slišal sem za Žarka... Zakaj me niste že preje obiskali? Tolika sprememba! Ob Žarkovem padcu, ob njegovi herojski smrti me je čudno zagrabilo. Tako nadebuden fant! Jaz...

— Kako da vi niste... tam?

Moški se je naenkrat zgrbil, začel kašljati. Razširil je roke, ko da nekaj tolmači, zapoveduje: kaj ne vidite, bolan sem vendar. Jasna se je nasmehnila, toda tako, da je moški zardel.

— Jutri pridem. Na vsak način.

Že drugi dan je dobila delo — kot navadna delavka — v vojaški pletarni, kjer so ji plačevali po krono in dvajset za košaro in po dvajset vinarjev za pokrov.

Nenad je hodil vsak dan po drva in se ni utrudil. Suhih vej je bilo vedno manj — in samo suhe so smeli pobirati. Z ročno žago ali sekirico se je prišlo v zapor, ali pa je moral človek tolči kamenje na Topčiderski cesti — ali pa, kar je bilo še huje: kopati grobove in pokopavati ljudi, ki so umrli za tifusom. Kljub temu so od povsod pele sekirice, brnele žage, ki so žagale še zelene veje. Nekatere so ujeli, drugim se je posrečilo uiti, dočim je drugega dne bilo narobe: prvi so ušli, druge pa so ujeli. Razen tega pa so prihajali tudi dobrohotni čuvaji, ki so smeje se gledali, kako se otroci mučijo, da bi odžagali vejo, ki se je šele začela sušiti. Prisotnost takega čuvaja so takoj razglasili in po gozdu se je začela nesramno razlegati pesem, pokanje vej in razpoloženi glasovi, — tako da bi, če ne bi bilo pod svežim gozdnim zelenjem onih žoltih obrazov in malo kesneje onih suhotnih postav, ki so se pod težo bremen spuščale po vijugastih stezah nekdanjih izletišč, človek mislil, da je jurjevanje.

Jutro po kratkotrajnem nočnem dežju je bilo svetlo in sveže. Čez Topčiderski hrib je pihal lahen vetrič, poln duha razpuščenih vrtnic in lipovega cvetja, ki je po vlažnomodrem nebu gnal čez greben hriba lahko konjenico belih oblakov. Konji so bili razposajeni, drug drugega so prehitevali, se vzpenjali drug drugemu na hrbet, stezali vratove, ko da se šalijo, mahali z grivami in repi, iz katerih je vlažno puhtelo v jasnino, pa se zopet vlegali na nežno zeleno nebeško livado, se valjali, prekucavali, grizli drug drugega in ko so pripluli do črnega robu vrh hriba, izginjali ko v brezno na drugo stran.

Kopica otrok, s katerimi je bil Nenad, je že od zgodnjega jutra podirala majhno suho lipo. Lipa je

rasla na robu goličaste globeli levo od Hajduškega vodnjaka in na levi strani ozke steze, ki je držala čez hrib proti žarkovskim njivam. Dno globeli je bilo polno lanskega listja, v katero se je človek čez koleno udiral. Sončne lise so plesale po mokrem listju. Lepljiv in sladek vonj cvetočih lip se je ko tekočina razlival med vejami. Čebele so ko obnorele brenčale med cvetjem. Iz gostega grmičja vrh hriba je bilo slišati navdušeno slavčevo pesem. Iz tega tihega in strastnega enozvočja gozdnega jutra so pozvanjali topi udarci majhne sekire: top! top! top!

Nenad je ležal na robu globeli na hrbtu in z rokami pod glavo; nebo je med nalahno se šibečimi vrhovi dreves v svoji brezdanji prozornosti enakomerno odtekalo. Nepričakovano je Nenada spreletel občutek, da ne leži na hrbtu, ampak da je nekje visoko na veji vrbe, ki se dotika gladine široke, prozorne in neznansko globoke vodé; veja se je pod njegovo težo nalahno pozibavala. Ko je odprl oči, ga je streslo po vsem telesu in opazil je, da nebo med vejami kar naprej mirno odteka. Prevalil se je, legel na trebuh in si z rokami podprl glavo. Čudno se je počutil, ko da je izven tega sveta, in sladko, pa ni vedel zakaj. Pod njim je ležala globel, razdejana po hudournikih; v zeleni senci, čisto na njenem dnu, so njegovi tovariši in Lela vlekli za vrv, ki so jo bili vrgli čez suho in golo drevo. Vse to je Nenad opazoval skozi visoke in krhke steblike jesenovca, katere so ga, v vetru se majaje, žgačkale po obrazu. Oči je vrgel na desno: rob globeli se je tam sprevračal v majhno jaso, ki je bila zarasla v visoko travo, polno marjetic in prvih kresnic; cvetovi so goreli v soncu, travnato morje se je zibalo v širokih valovih in vsak trenotek spreminjalo barvo, — zdaj je bilo zamolklo-zeleno, zdaj srebrnkasto. Sredi jase se je vzpenjal proti nebu velik črn in grčav hrast z votlim deblom; nad njim se je v širokih in mirnih krogih nosil kragulj. Pogled je Nenadu zopet zdrsel doli, na suho lipo, ki ni bila debelejša ko roka v zapestju, kako se je zvijala pod pritiskom onih štirih malenkostnih postav, ki so vlekle

za vrv; pa se je začel takoj zopet ozirati okrog sebe. Po ozki, s praprotjo porasli potici je lezla mimo njega kolona majhnih rdečih mravelj. One, ki so lezle v eno smer, so nosile bremena, druge pa so lezle prazne v drugo smer. Par korakov dalje so ob trhlem, z mahom obraslem štoru hitro lazile sem ter tja rdeče žuželke s črnimi pegami po hrbtu, postajale, lezle nazaj in se zadevale druga ob drugo. Ljubezenski pari ob strani pa so spojeni med seboj stali nepremično; in kar je bilo najbolj smešno: ena žuželka je drugo vlačila za seboj. Nenad je odkrhnil vejico jesenovca in začel ž njo drezati žuželke in se radoval umetnosti, s katero je morala ena žuželka lesti ritensko. Pa ga je naenkrat postalo sram. Tla pod njim so bila topla. Po vsem zleknjenem telesu je čutil to toploto, ki mu je nekam čudno in opojno prijala. Slavec je gostolel v goščavju, v sladkem zraku so brenčale divje čebele, obadi in čmrlji. Nenad je že zdavnaj videl, občutil in slišal vse to, toda sedaj se mu je zdelo nenavadnejše, razburljivejše, posebnejše. Zahotelo se mu je petja, toda mesto tega je naglo zaril glavo v travo, v prst, v dišečo meto zraven sebe in med tem ko mu je srce burno bilo, je naenkrat občutil nenavadno sladkost, ki ga je obšla po vsem telesu.

Pok drevesa, ki se je prelomilo, je vznemiril Nenada, da je skočil pokonci. Takoj je prišel k sebi, se spomnil, zakaj so ga poslali na rob jase, pa se je nagloma ozrl okrog sebe. Vse je bilo prazno. Od nikoder ni prihajal nihče. Prepaden je bil. Nenadovi tovariši, ki so se bili po poku takoj poskrili v grmovje, so se zopet približali deblu. Ubral jo je po rebri, da bi pomagal lomiti in nalagati.

V naglici so se obložili in molče odšli, da se čim preje umaknejo z nevarnega kraja.

— Poglej jih, kako pobirajo!

Žena, ki je to rekla, se je pobrala s tal, kjer si je dotlej privezovala raztrgane copate, zadela svojo prazno vrečo z vrvmi na rame in šla naprej.

— Kam jo boste pa danes mahnili?

— V Resnik, ali pa v Pinosavo, še sama prav ne vem, da vidim, če bo kaj moke, v hosto pa nočem, naj se gredo solit!

Nenad in njegovi tovariši so šli naprej. Da jim ne bi bilo treba iti čez most, kjer bi lahko srečali patrolo, so krenili ob železniški postaji, šli mimo podrtega marmornatega dvorca, zavili v gozdič, po malem lesenem mostu stopili čez Topčidersko reko in okrog parka prišli do steklenega vrta. Tod je držala steza — bolj navkrebrna in daljša — proti šoli in puščala vodnjak, pot in stezo, po kateri so navadno hodili, daleč na desni.

— Odpočijmo se malo — je počasi spregovoril Žika-Vrabec. Bil je suh in visok in stegnjenega vratu radi bremena; znoj je v debelih kapljah tekel ž njega. Na gornji ustni mu je znoj ustvarjal majhne ravne biserne brke.

— Potem se bomo. — Lela je že korakala po ozki stezi.

S težavo so se vzpenjali po strmi stezi. Vrvice so jih bolj rezale ko navadno, ker je breme težilo nizdol. In še steza je bila ozka, s tovori so morali lesti skozi bodeče grmičevje, ki je grabilo za vreče, hlačnice, rokave. Vsak trenotek je veja, ki jo je oni, ki je šel spredaj, potegnil za seboj, opletla onega, ki je šel za njim, po rokah ali pa čez obraz.

Ta dan jih je bilo šest, dve deklici in štirje fantiči. Nenad je bil najmanjši, pa je bil zato zadnji v vrsti. Kljub vsemu naporu se je še vedno počutil posebno in izjemno dobro. Naprej in naprej je poslušal ptice, kako ščebetajo v gošči. Prijetni duh po smoli, ki ga izpuhtevajo borovci v sončni pripeki, je bil v zraku, in Nenad se je kljub temu, da je moral ves zasopel in od napenjanja drgetajoč po vsem telesu kar naprej misliti, kako bo prišel na vrh, nenehoma zavedal tega krasnega jutra, polnega vonjav, svetlobe, strastnih kretenj žuželk in ptic.

Celó sopenje tovarišev se mu je zdelo ko del splošne veselosti in ne ko napor.

— Tudi ti, smrkovec, počakaj!

Nenad je obstal in zadnja kaplja krvi mu je izginila z obraza. Moč ga je v trenotku zapustila, ko da mu je stekla skozi noge, ki so še vedno podrgetavale od težke hoje. Breme je bilo sedaj preveliko zanj; klecnil je in počenil na pot. Vojaki so stopali od enega do drugega, pregledovali les, otipavali vreče, da bi našli prepovedano orodje. Pod akacijo je ležal velik kup vzetih drv, malo dalje pa so v gneči stali ujeti suhljadarji. Po drugem hribu se je vzpenjal Beograd brez senc in brez barv; trepetal je in se iskril v enolični svetlobi opoldanskega sonca. Iz globoke doline je molel proti nebu ugasli in prašni dimnik Všeteškega mlina. Vojak je preiskoval Nenada in ker se je Nenad preveč tresel, mu je kar sam odvezal vrvico. Drugi vojak je prav takrat preiskoval Lelo. Stala je mračnega in suhega obraza, imela je stisnjene ustne in se ni genila. Vojak je otipaval vrečo in butaro, potem se je pa naglo obrnil proti dekletcu, ga zagrabil za mišico in začel tipati po bluzi in krilu.

— Aha, pasja hči!

Nenad je videl, kako se je v trenotku zasvetilo dvoje suhih stegen — in Lela je že ležala na tleh in obnažena pobirala raztrgano krilo.

— Pasja hči! V krilu skrivaš sekiro! ...

Ujete žene so se začele vznemirjati.

— Ne pretepaj dekletca! ...

Vojak se je ves moder naglo obrnil.

— Tiho!

Nekaj časa je streljal z očmi zgneteno krdelo, ki je tisti trenotek obnemelo, potem pa je čudno zadovoljen ukazal, naj vsi stopijo v vrsto.

Nenadu ni bilo žal ne drv ne zastonjskega truda. Niti strah ga ni bilo več. Najvažneje je bilo: zbežati. Kakorkoli. Prav vseeno mu je bilo, če bo moral tolči kamenje, ali pa prenočevati v kleti, kajti vsi tovariši

so bili tu: Žika-Vrabec, Mika-Škilec, Mile-Debeloglavec in še več drugih, vsi, ki so stali v vrsti, so bili naši, toda ko bi mu bilo na ne vem kakšen način mogoče o tem obvestiti Jasno. Toda odvedli so jih po poti, kjer ni mogel srečati nobenega znanega človeka. Zato bo moral zbežati, na vsak način.

Pri Karadjordjevem parku so žene razvrstili v drugo skupino in jih peljali proti Slaviji, moške pa mimo Svetosavske cerkve v Makenzijevo in od tam v Kursulino ulico do Botorićeve vile. Tu je čakala že druga skupina, vse sami dečki od dvanajstega do petnajstega leta. Ko so združili obe skupini, so jih odvedli do Rezervarja blizu Smederevskega Djerma in jih zaprli v prazno dvorišče. Nenad se je stisnil k ograji, v upanju, da bo morda vendar videl koga, po komer bi mogel sporočiti Jasni, naj ne bo v skrbeh. Ko je tako gledal, je prišel do sklepa, da bi lahko zbežal, če bodo čez noč ostali na dvorišču; kraj je bil pust, blizu so bile njive sončnic, kjer bi se lahko skril.

Opoldne so oni, ki so vzeli kaj s seboj, delili onim, ki niso imeli ničesar. Iz orožniške kuhinje pa so razen tega dobili nekaj hlebcev črnega kruha.

Popoldne so začele prihajati matere in metati čez plot otrokom cule z jedmi. Nekatere so pri vratih prosile, naj spustijo njihovega sinčka, ker je še majhen, slaboten, bolan. Ko so jih zavrnili, so posedale na drugi strani ulice pod drevesi in čakale. Toda tudi odtod so jih pregnali. Nič več niso dovolili, da bi se približale ograji. Med tem je Nenad čisto na koncu ulice opazil staro mater, kako prosi orožnika, naj jo spusti. Ker se je bal, da bi stara mati odšla in ga ne bi videla, je splezal na plot in začel vpiti, naj Jasna in ona ne bosta preveč v skrbeh radi njega. Predno so pritekli stražniki in ga spravili doli, ga je stara mati že opazila in slišala. Pomahala mu je z roko in obotavljaje se odšla. Nenad je dobil dve zaušnici in je ves v solzah, toda zadovoljen, odšel na drugi konec dvorišča.

Že mračilo se je, ko so otroke razdelili v dva tabora: manjše, med katerimi je bil tudi Nenad, so zaprli v neko sobo, večje pa so odvedli nekam v temo. Tiho je bilo. Cvrčki so čirikali. Nebo je bilo polno debelih zvezd. Z bližnjih njiv so se dvigali globoki vzdihi, ki so napolnjevali nočni zrak, toda nihče ni vedel, kdo vzdihuje. Iz zapuščenih opekarn se je slišalo presekano lajanje psov.

Nenad je ležal zraven Mika-Škilca v topli slami, polni bolh, pa ni mogel nikakor zaspati. Kam so odpeljali Žika-Vrabca in ostale? Zakaj so jih zaprli tu? Mademoiselle Blanchette je umrla, ker se je zastrupila s krompirjevimi kalmi. Jasna plete košare, mesto da uči v šoli. Marića so pred nekaj dnevi kar bolnega vrgli iz postelje, odkovali in dvignili deske v sobi in ko niso ničesar našli, so ga odvedli v trdnjavo in ga tam pridržali. Kaj jim je prizadejal Marić? In kaj bi jim mogel prizadejati, ko je tako slaboten? Nenad se je napenjal, da bi razumel, toda vse se mu je zdelo skrajno nepošteno. S kakšno pravico so tuji ljudje prišli v tujo deželo — in sedaj rogovilijo po nji ko da so doma; firme in napise prečrtujejo, ulice prekrščujejo, spomenike podirajo — v čigavem imenu, zakaj? Šele to noč je Nenad občutil, da so na svetu vojne, ki podirajo in ki nastajajo iz temnih nagibov. (Nenad si je te nagibe predstavljal kot zadeve posameznih cesarjev in kraljev in njihovih osebnih koristi.) Naenkrat mu je jasno stalo pred očmi, da ima vsaka vojna dve plati — in da ena od teh dveh plati vselej predstavlja krivico in nasilje, da pravica nikoli ne more biti na obeh straneh. Njemu še niso bile znane »življenjske koristi« imperijalističnih sil; on ni vedel za »prostor pod soncem«, ki si ga posamezna carstva s silo zagotavljajo; za pravico »dohoda« do morja; za poti proti Bagdadu, ki pomenijo »vprašanje obstanka«. Čutil je edino to, da ima tudi njegov narod pravico do življenja in do vsega drugega, brez česar ni življenja, na svobodo.

Tiho je bilo. V topli travi pod oknom so čirikali črički. V sobi se je slišalo pritajeno dihanje spečih

otrok, posamezen vzdih ali beseda, izgovorjena v spanju. Tudi Nenad je, objemajoč z roko vrat Mika-Škilca, utonil v sen.

Vrata so bila odprta in na pragu je stal stražnik in v visoko nad glavo zavihteni roki držal prižgano svečo. Dečki so prihajali iz teme, šli skozi svetlobo, ki jim je za trenotek zaplesala po belih obrazih, zopet stopali v temo, stegovali roke predse, se spotikali ob speče in omoteni in prestrašeni obstajali sredi sobe.

— Spat, spat!

Nekateri so najpreje, tipaje okrog sebe, poklekali in potem pokorno polegli. Drugi pa so ko ovce v staji stopicali na istem mestu.

Na hodniku se je nekdo trgal, ječal, cvilil, moledoval:

— Pustite me, nisem jaz, pri Bogu da nisem...

Zamolkli udarec je presekal prošnjo.

— Molči, ne lajaj!

Pretrgani glas malega dečka je nenadoma vzrastel, se spremenil v vriščanje:

— Nisem, nisem!

Stražnik s svetilko se je umaknil, ta čas pa je stekel skozi vrata visok deček (Nenad je pri slabi luči takoj spoznal suhe noge Žika-Vrabca); samo trenotek je v svetlobi blizkega plamena sveče buljil iz teme rdeč in brkat obraz, pa so se vrata takoj zaprla in v sobi je zopet vladala tema in zaduhlost. S hodnika so se slišali težki udarci nakovanih čevljev, pa so kmalu onemeli.

Žika-Vrabec je nekaj trenotkov ležal na slami ne da bi se premaknil, potem pa se je v enem zamahu dvignil in začel tekati po sobi, v kateri je nastala zmešnjava. Večji so poskušali, da bi ga zadržali, tolažili so ga, ga grabili za roke, objemali; mlajši, ki so se radi tega prebudili, so začeli na glas jokati.

— Nisem, verjemite mi, da nisem — je rjovel Žika-Vrabec — samo mrtve sem metal, samo mrtve, verjemite mi, živih nisem, živi so topli, čuti se, deklice nisem jaz vrgel, nisem je, Pri Bogu... Ko sem jo zagrabil, je zavzdihnila... in zopet so jo vrgli v jamo

in ona je sedaj tam živa pokopana. Oh, odkopajte jo, prosim vas, odkopajte jo! — Nehal je sopsti, hodil je po telesih, se nenadoma grozno zasmejal in skočil k oknu, v katero je udaril z glavo.

Ko je hrup malo ponehal in so stražniki odnesli krvavega Žika-Vrabca, se je začelo že svitati.

Nenad je ob njivah s sončnicami gologlav na vso moč tekel proti mestu. Dlan mu je od razbitega stekla malo krvavela, toda na to se ni niti oziral. Doma je našel vrata zaklenjena. Skočil je čez ograjo. Čutil se je velikega in močnega, zrelega človeka se je čutil, ki je storil veliko delo. Jasna je bila zbujena. Takoj, ko je vprvo potrkal, je odprla vrata in obstala ko okamenela in ni mogla najti nobene besede. Preje je Nenad stekel, zaril glavo v materino naročje in se razjokal. Sedaj je, čuteč moč in resnobo v sebi, počasi spregovoril ko da se opravičuje:

— Verjemi mi ... nisem mogel priti preje.

Ker pa je Jasna še vedno stala ko okamenela, je dodal:

— Ne bodi v skrbeh, nič se mi ni pripetilo — in se nasmejal.

Stara mati je v naglici prekuhala malo cikorije. V polsvetlobi prihajajočega dne so poleg mize sedeli trije: dve ženi sta čisto bledi poslušali Nenada, ki je, nagnjen nad skodelico, iz katere mu je para puhtela v obraz, počasi pripovedoval. Čas, ko so ljudje vpili od gnusobe in sovražniku polglasno metali psovke v obraz, je minil. Ženi sta sklonjenih glav molčali.

— Koliko vas je bilo? — je nazadnje prašala Jasna.

— Ne vem točno, soba je bila polna. Samo nas manjših je bilo okrog trideset.

— Kam so pa one starejše odpeljali?

Nenad se je za trenotek obotavljal. Pogled mu je švignil z Jasne na staro mater. Potem je sklonil glavo in počasi odgovoril:

— Pokopavat...

— Ljudi, ki so umrli za tifusom?

Nenad je še niže spustil glavo. V grlu mu je drgetal jok.

— Da.

Teden dni pozneje je Jasna govorila Nenadu:

— Sinko moj, s prijatelji sem govorila in vsi so bili istih misli... znano ti je, da otrôk, ki obiskujejo njihovo šolo, ne nadlegujejo.

— Toda jaz sem že končal četrti razred, kaj naj bi počel tam?

— Vseeno. Tudi petega imajo.

Zgradba je bila ista, v kateri je Nenad pred dvema letoma končal ljudsko šolo, klopi so bile iste, stene so bile pobarvane z isto sivo oljnato barvo, isti bronasti zvonec je zvonkljal, celo sluga je bil isti, pa se je Nenad kljub temu z naporom vzdržal, da se ni razjokal, ko so otroci po končanem dopoldanskem pouku vstali, da bi pod vodstvom majhne učiteljice, ki se je križala s celo roko, odpeli habsburško himno. Stal je v zadnji klopi, grlo je imel suho, pesti stisnjene, grenko se mu je tožilo po Košutnjaku, po širnih njivah, kjer je kljub vsem orožnikom mogel vsaj popevati, katero pesem je hotel.

Šola je bila vzrok, da se je zopet vrnil h knjigi. Iz švice so začele prihajati prve nakaznice, ki so vsaj malo zmanjšale stisko prvih dni. Na podstrešju je Nenad našel majhno sobico, katere okroglo okno je gledalo na oddaljeno Donavo; reko je bilo ko tenko, svetlo progo med rdečimi strehami in zelenimi vrtovi komaj opaziti. Tu v sobi je v prahu in pajčevinah ležal v suhem in dišečem vonju po razgreti opeki velik zaboj, poln knjig. Skladovnico starih predmetov, polomljenih železnih postelj, kolesc otroških voziČkov, razbitih loncev in raztrganih preprog je bilo treba preložiti, predno je prišel do zaboja. Nenad je razložil predmete, s cunjami in starim pregrinjalom pregradil staro šaro, si v drugem kotu

postavil majhno posteljo, našel majhen stolček, razobesil po stenah nekaj slik, v razbito vazo naložil nekaj cvetja ... Takoj, ko je prišel iz šole, jo je pobral v svojo »pisarno«, vlačil knjige iz zaboja in jih ure in ure pregledoval. Skoraj vse knjige Srbske književne zadruge so bile tu, in Vukove pesmi. In še kakih deset sijajno vezanih knjig z umetniškimi slikami, monografije o Rembrandtu, Velasquezu, Rubensu, in nekaj težkih zdravniških knjig z barvanimi slikami. Nenad jih je samo prelistal, pa jih je takoj položil zraven Vukovih pesmi. Nasprotno pa monografij nekaj dni ni del iz rok. Ko je gledal one krasne žene, je čutil nesluteno ugodje. Na trebuhu je ležal na svoji posteljici, skozi odprto podstrešno okno je prihajal sveži zrak, poln naslajajočega golčečega grulenja grlic, on pa je ure in ure zrl v knjigo, ki je ležala odprta pred njim; mrtve postave so oživele, postajale vzboklinaste, se začele premikati, grlato smejati, vzravnavati glave; fauni so kukali skozi cipresne gaje; nimfe so se lesketale v srebrnih vodah; Afrodita je, prihajajoč iz odprte školjke, z eno roko skrivala prsa, z drugo pa trebuh in stiskala kolena. On pa je počasi prevračal liste, pred oči so mu stopali drugi prizori, kralji na konjih, majhne princeze v zlatih oblekcah in okrasju, starci, Vnebohodi, Golgote, Rojstva z mokrimi gobci volov, morja, ladjevja, angeli, Vulkani v svojih pečinah, Zeusi na Olimpih, Oljkove gore. — Ves svet iz pripovedke in zgodovine se je nahajal tu in dehtel na teh straneh, ki jih je on z oslinjenim kazavcem počasi obračal. Kljub temu se je Nenad vedno in vedno skoraj nevede vračal k Afroditi, k njenim rokam, s katerimi sramežljivo skriva svojo nagoto, k njenim stisnjenim kolenom. V vsej tej drži je bilo nekaj njemu znanega, nekaj sladkega in sramežljivost vzbujajočega, nekaj, radi česar je Nenad čutil, da se mu vrti v glavi, nekaj, kar je privlačno in odbijajoče obenem. Vznemirjal se je, prizadeval si je, da bi se spomnil nečesa, kar je bil pozabil, toda vzroka svoji vznemirjenosti ni našel.

V šoli ni imel Nenad česa iskati. Vse, o čemer so pripovedovale »prečanske« učiteljice, je že vedel. Sicer so bile pa glavna točka pouka himne, pesmi; in kar naprej so se v odprtih tramvajih vozili na izlete z učiteljicami v svetlih vezeninastih oblekah in z barvanimi sončniki, z njihovim zvonkim smehom in besedami, v katerih se je lesketalo južno ali pa kajkavsko narečje, vpili in peli. Ob takih tramvajskih sprehodih do Topčiderja so otroci peli do onemoglosti in po navodilih mahali iz voza z vejicami in rokami gospodom častnikom, ki so se v kočijah vozili mimo njih.

Nenad je za vsak izlet delal pokoro v svoji podstrešni sobi s tem, da je klečal zraven postelje in skrival obraz v dlani. Prizadeval si je, da bi čim večkrat mislil na Mića, ki je bil neznansko daleč nekje in se je boril za svobodo. Svobodna domovina se je Nenadu dozdevala ko velika luč, ko vrsta svetlih, sončnih, prazničnih dni, ko slavnosten sprevod na Terazijah s procesijo, glasbo, zastavami.

Knjige za otroke ga niso več zanimale. »Sokolja očesa« in »Lastovičje peroti« iz indijanskih pripovedk so se mu zdela nekam zlagana in brezpomembna. Vukove pesmi so mu pripovedovale o nečem preveč oddaljenem in minulem. Vojske so tam naslikane v blesku orožja, v zvenčanju oklepov, v vihranju odlikovanj na glavah, z belimi šotori, zlatimi jabolki in soboljimi plašči; v nočeh plove mesec nad krvavimi bojišči, kjer ko speči leže padli junaki. Vojna, ki jo je poznal Nenad, je bila siva, brez lepote, vsa blatna, polna trohnečega mesa, ki v vonju karbola razpada, vojna lakote, tifusa, cenzure, učiteljic v veselih oblekah, gospodov, kakršen je gospod Šunjević. V tem mučnem razpoloženju so mu prišli v roke »Zmagovavci« in Sienkiewiczev »Z ognjem in mečem«. Mnogočesa v teh romanih ni razumel, ali občutil je ono najvažnejše, mistiko zasužnjene domovine in luč njenega osvobojenja. Mnogi nejasni občutki so mu s čitanjem postali bolj jasni. Srbija se mu je zdela več ko dežela in domovina. V vsem, o čemer je razmišljal,

je bila Srbija, kar je dihal, je bila Srbija, preteklost je bila Srbija, bodočnost je bila Srbija. Vsi njegovi sni so brzeli v dobo, ko bo Srbija svobodna, vse njegove misli so se zlivale v misel: ko naši pridejo. Da bi ga naši — tudi tisti, ki so zbežali v Francijo in Švico in se sedaj tam šolajo — ne presenetili v neznanju, se je znova lotil francoske slovnice. Na Petrovo je Nenad vpričo Žika-Škilca in še desetorice fantalinov v kleti porušene hiše razvil majhno srbsko zastavo. Ker niso smeli peti, da jih ne bi kdo slišal, so kleče, ko da molijo, na glas izdeklamirali »Bože pravde« in s tem je bila svečanost zaključena.

Nekaj dni po tej svečanosti je Žika-Škilec ves zasopel pritekel k Nenadu na podstrešje.

— V naši kleti je Rus-ujetnik.

— Jim je ušel? — Nenadu so se zaiskrile oči.

Škilec je prikimal.

— In kaj bo počel sedaj?

— Bežal bo naprej. Toda v obleki, ki jo ima na sebi, ne more.

Odšla sta v porušeno hišo, da bi tudi Nenad videl Rusa. Rus je po dolgi noči bežanja počepnil med podrtijo in spal. Bil je mlad, še fantovski, v črni kadetski obleki, belega obraza, po katerem je bilo samo ponekod nekaj puhastih svetlo-rumenih kocin. Radi ropota, ki sta ga napravila Nenad in Škilec, ko sta lezla skozi luknjo v zidu, ki je bil že zarastel v plevel in bršljan, se je Rus zbudil in se še bolj stisnil. Nazadnje je spoznal Škilca in se je negotovo nasmehnil.

— Moj tovariš, kamerad.

Ko je Škilec na ta način predstavil Nenada, ki je privlekel iz žepa kos z mezgo namazanega kruha, se je začel z znaki pogovarjati z Rusom.

Odtod sta se zopet vrnila na Nenadovo podstrešje, se dogovorila radi obleke in ostalega, Rusa pa pustila čakati do zvečer. Obleko sta še precej hitro sešila. Pod roke jima je prišla neka vreča in zmečkan črn

klobuk. Toda to ni bilo dovolj. Rus se ni mogel spustiti v ta veliki beg praznih žepov. Domačim nista smela ničesar povedati — odrasli si sploh ne bi upali komu pomagati zbežati. Oblegovavci so namreč za majhne grehe obešali ali pa po nekaj mesecev držali človeka zaprtega v stari utrdbi. Toda Rus kljub temu ni mogel prazen na pot. Škilec je šel stražit klet, Nenad pa je ostal in tuhtal radi denarja.

Zadnji čas se je gospodična Marija navadila, da je, kadar je šla v mesto, jemala s seboj Nenada. Stara gospa, njena mati, je nasproti temu na hitro roko sklenjenemu prijateljstvu njene hčerke z Nenadom (pa tudi z Jasno, kajti gospodična Marija je odslej zelo pogostoma pritekla na mansardo) bila popolnoma ravnodušna. Tudi še naprej je bila ljubezniva, hladna in nedostopna in ni nikomur stavljala nobenih vprašanj. Nenad se je zraven Marije v začetku počutil strašno zmešanega in izgubljenega. Toda bila je živahna in mila deklica, kar naprej je drobila in pripovedovala — in ni vedno čakala Nenadovega odgovora — in se je zdelo, da je vsa srečna, če more govoriti, se smejati in se sukati okrog njega, tako da je Nenad kmalu postal čisto domač ž njo. Samo stare gospe se je še vedno ogibal. Sedaj je lahko prihajal v Marijino sobo, ki je bila velika in so jo delale debele rdeče brokatne zavese mračno, in ki je bila polna vaz, okroglih majcenih stolčkov, ki so bili pokriti z rdečo svilo in na katerih je bilo težko sedeti, in tepihov. Po navadi se je zavlekel v temen kot med naslanjač in črni klavir in je tu, z glavo na poliranem lesu, poslušal, kako je Marija igrala; ali je pa, če je bil klavirski pokrov dvignjen, z roko si podpirajoč glavo, opazoval veseli ples malih belih tipk po lesketajočih se žicah. Mala Ami se je, vsa obla in svilena, ko medved momlaje zaganjala na naslanjač in sedala zraven Nenada, da bi se še malo naspala. Šele ko je Marija začela igrati kako melodijo, ki je Ami ni mogla prenašati, se je prebudila, odpirala eno oko, zijala, se jezila in — če Marija ni nehala — skočila s svojega ležišča, se valjala po sobi in cvilila

vse dotlej, dokler ni bila tepena, oziroma dokler ni Marija nehala igrati.

Ko je Škilec odšel in je Nenad ostal sam, mu je takoj padlo v glavo, da je bil v enem od predalov Marijine toaletne mizice opazil med prstani in zlomljenimi zaponkami srebrne dinarje ali srebrne krone. Tu je Marija imela drobiž za razne drobnarije, tu je tudi puščala svoj drobni denar. Nekaj časa je premišljal, ali bi, ali ne bi, pa je potem odločno premagal skušnjavo. Toda padal je že v drugo; doma na omari s posodjem se je pod poveznjeno čajno skodelico nahajala njihova gotovina. Medtem ko je stara mati sklonjena nad pečjo pripravljala kosilo, se je Nenad prikradel do omare in počasi privzdignil skodelico; samo tri krone in štirideset vinarjev je našel spodaj. Vse je imel namen vzeti, toda po kratkem omahovanju je ukradel samo tiste vinarje. Zavedal se je, da bo premalo. Zopet mu je stopil pred oči malce odprti predalček zraven ogledala in razmetani drobiž na dnu. Da bi zbežal pred skušnjavo, se je napotil v porušeno hišo. Če bi doma kaj ukradel, se mu zdelo manjši greh, ko če bi ukradel drugim ljudem. Takoj pri vhodu v klet je naletel na večjo skupino tovarišev, ki so se zaskrbljeno posvetovali. Pokazal je svoji dve desetici.

— Na ta način ne pridemo nikamor. Vsak mora prinesti nekaj denarja.

To ni bila lahka stvar. Ponekod niso pri hiši imeli niti krono gotovine. Dečki so vedeli to. Krasti pa takrat niso smatrali za greh. To naziranje je tudi Nenada malo potolažilo.

— Ti prav za prav ne kradeš — mu je dopovedoval majhen dečko — za časa vojne je vse dovoljeno. To se pravi samo rekvirirati. Sedaj je vendar vojska.

— In razen tega je to žrtev za domovino.

— Kaj naj porečem, če me zaloti mama? — je v skrbeh prašal tretji.

— Nič. Tega ne sme nihče zvedeti, ker če se razve, bi nas lahko pobesili.

— Otrôk ne obešajo.

— Zato bi pa tvojo mater lahko obesili.

Dva sta se izrazila, da se ne bosta mešala v to zadevo, ker je prenevarna. Pa ju je Škilec prestregel.

— Izdajavcev nočemo.

— Saj midva nisva izdajavca! — je vzplamteval mali.

— Ne vemo. Najpreje morata priseči. Potem pa naj vaju vrag vzame. Mehkužnežev ne rabimo.

Krdelo otrok je stopilo pod nizki obok, ki je bil zasut s porušenim zidovjem in komaj dostopen. Tu, v najbolj temnem kotu, je visela majhna zastava. Nenad je pred njo prižgal svečo. Škilec je izpod nekega kamena potegnil zarjavel vojaški nož.

— Pokleknita. Roke položita semkajle. Izgovarjajta: Prisegam, da bom skrivnost obdržal zase, da je ne bom zaupal ne materi, ne bratu, niti komu rojenemu ali nerojenemu. Roka naj se mi posuši, jezik naj mi ostane zavezan, če bom izdal domovino ali kralja. Amen!

— Amen.

Nenad je komaj dihal radi razburjenja. Pustil je tovariše in jo mahnil domov.

Da ne bi srečal stare gospe, je šel naokrog, čez teraso, ki je radi pisanega stekla, s katerim je bila krita, metala na steno, obraslo z vrtnico-plezavko, maroge vseh mogočih barv. Zavese so bile spuščene. Marija je v poltemi velike sobe ležala na nizki postelji, se opirala na goli laket in bila poglobljena v čitanje knjige, ki jo je imela na vzglavni blazini.

Nekaj dni pozneje je Nenad, stoječ v vrsti pred občino, opazil manjšo skupino moških, ki jih je obkrožala močna straža. Moški so bili slabo oblečeni, vsi kosmati so bili in v okovih. Počasi in pobito so hodili po sredi ceste. V prvi vrsti je stopal tisti mladi Rus. Nenad ga takoj niti spoznal ni, toliko se je bil spremenil; pač pa je spoznal njegovo suknjo, ono isto, ki jo je bil s toliko ljubeznijo zvlekel iz prahu na podstrešju.

Niti Jasna niti Marija nista popolnoma nič razumeli težkega otožja, v katerega se je pogrezal Nenad. Na Marijino nadlegovanje je Jasna pustila Nenada v vas S., v veliko zadrugo, kjer so za polovični pridelek obdelovali zemljo stare gospe. Nenad je prebil štiri tedne na vasi in se je vrnil tik predno so odprli okupatorsko gimnazijo; bil je močan in rdečeličen, toda pretirano resen otrok. Marija je šla osebno ž njim in ga vpisala na gimnazijo, kar je bilo Nenadu skrajno nevšečno. Ko sta šla proti domu, ji je Nenad, ki ga je tatvina naprej in naprej vznemirjala, rekel:

— Zelo dobri ste napram meni, pa ne zaslužim. Jaz sem... — naravnost v oči ji je pogledal in razločno, toda tiho dostavil: — jaz sem vam nekoč ukradel dve kroni.

Ko Marija radi presenečenja ni mogla do besede, je naglo nadaljeval:

— Ne zase, verjemite mi, ne zase! Moral sem.

Marija je postala resna.

— Upam, da za kakšno dobro početje.

— Neki človek... Rus, je hotel...

— Dobro — Marija je prebledela — verjamem ti, verjamem in odpuščam. Nikomur več ne govori tega, nikomur! Si razumel? Nikomur!

— Saj sem samo vam... ker sem vzel vaš denar in ker vas imam zelo rad.

Čim bolj je šlo na jesen, tem bolj je postajala Marija vznemirjena in neustaljena; kar sredi pesmi je obstala in si z rokami pokrila obraz — takoj potem pa je, smejoč se vpričo začudenega Nenada, obrisala solze, ga stisnila k sebi in ga dolgo božala in poljubljala. Začel se je ogibati teh prizorov, dasi niti sam ni vedel zakaj. Pa čeprav ga je njena prisotnost bolj sladko kakor kdajkoli preje vznemirjala. K Mariji pa je začela zahajati neka njena daljna sorodnica, žena zdravnika, ki je zbežal; bila je mlada, koketna, živahna, imela je zvonek glas. Gospa Marina je prihajala kričeče oblečena v častniški kočiji in v

spremstvu vojaka, za seboj pa je vlačila svojo hčerko. Kadar je bila ona v hiši, je bilo to mogoče opaziti že kar z ulice. V dvorišču je ni imel nihče rad; nikoli niso drugače govorili o nji ko o »oni«.

Nenadovi o Miću še vedno niso ničesar vedeli. Dopisnice, ki jih je pisaril boter iz Ženeve, so sporočale samo to, da se boter razvprašuje in da bo o vsem poročal.

Ko je nastopilo prvo deževje in hladnejši dnevi, je Nenad nehal hoditi v šolo; bil je brez čevljev; lesene sandale, ki jih je bil nosil poleti, niso zadoščale; razen tega koncem semestra ni bilo denarja za šolnino. Pletarna je ustavila obrat in Jasna je tekala po mestu in poučevala otroke mesarjev in trgovcev. Stara mati je sedela zraven največkrat mrzle peči in tarnala. Nenad pa se je stisnil na zofo zraven okna, odkoder je imel razgled na večji del ulice, in je prebiral »Vojno in mir«. Ta knjiga mu je predstavila Napoleona kot strašansko odvratnega človeka. Česa je ta človek iskal v Rusiji? Nobene pravice ni imel do Rusije! Stotisoči Rusov in Francozov so po njegovi volji umirali, bili lačni, bolni, radi njega so zažgali Moskvo, radi njega je dobri Andrej Bolkonski tako strašno umiral. V veliki samotni sobi, v mračni svetlobi deževnih jesenskih dni, je Nenad, da niti sam ni vedel, kako, popolnoma zamenjal podobo Andreja Bolkonskega z Žarkovo. Andrejev smrtni boj in njegovo smrt je doživel ko da se to bori s smrtjo in umira Žarko in ob tej priliki je prvič z a r e s čutil, da je tudi Žarko za vselej mrtev, da ga ne bo nikoli več videl in da je umrl prav tako strašne in počasne smrti, ki ga je, predno ga je pokosila, spremenila v nekoga drugega, v tujega, strašnega človeka. V začetku je z ognjem na licih in toplih ušes prisostvoval Pećevemu odhodu med dobrovoljce; poln zavisti je prebiral ono poglavje, ko Peća ponoči brusi sabljo; toda nenadna, nagla in neumna Pećeva smrt v prvi bitki ga je toliko potrla, da tisti dan ni več vzel knjige v roke. Napoleona bi bilo treba enostavno obesiti na prvo drevo. Napoleona je popolnoma zame-

njal z vsemi temi avstrijsko-nemško-madžarskimi cesarji in generali; edino to ga je deloma vznemirjalo — in mu bilo napoti — ker je bil Napoleon Francoz, Francoze pa je Nenad sedaj imel vsaj toliko rad kakor Ruse.

Ko je tako sedel na zofi in s te višine gledal po pusti ulici, po kateri je veter nosil mokro listje, je Nenad vedno pogosteje mislil na Mićevo smrt ko na nekaj, kar je vnaprej določeno, kar se je že zgodilo. Zelo pogosto je sam sebe zasačil v takem razmišljanju, se stresel, se ga poskušal sprostiti, pa se vendar brezmočen naprej in naprej vračal prav tja. Bilo je močnejše ko on, ničesar ni zmogel proti tem prividom: da je Mića mrtev. Nenad je oledenel čakal potrdila. Smrt je bilo slutiti v ozračju. Čudno se mu je zdelo, da je odrasli ne čutijo in ne vidijo; in kako more Marija v njeni prisotnosti po cele ure igrati. Samo Ami je s svojim tulenjem in zavijanjem slutila isto kar Nenad. Vsaj mislil je Nenad tako, ko je hkrati z Marijinim igranjem vedno pogosteje poslušal Amino tulenje.

Moten dan je bil, deževalo je v debelih kapljah. Po strešnem ogrodju in mrzlih dimnikih je piskal veter z živalskimi glasovi. Slišati je bilo ko da nekdo tiho cvili, pa zopet vzdihuje, nazadnje pa je vse prehajalo v zamolklo in zategnjeno tulenje. Ozračje je bilo polno vešč. Skozi vse razpokline je prihajal njihov dih. Njihova krila so hkrati z zaletavanjem vetra in dežja udarjala po šipah na oknih, po katerih so lili gosti curki vodé. Poldne je bilo že zdavnaj minilo. Ura je v tihi sobi nekam hlipajoče, slabotno tiktakala. Jasna bi bila morala priti že zdavnaj domov. Nenad je, podpirajoč si glavo z rokami, gledal po ulici, ki se je v vsej svoji dolžini stegovala pred njim in bila še bolj zapuščena in prazna ko sicer.

Tisti trenotek se je izza ogla prikazala suhotna postava. Veter je zanašal njen žalni pajčolan, vihral ž njim, božal ž njim mokre stene hiš, po katerih se

je cedila voda. In tudi žena sama se je spuščenih rok ravnala po vetru ko plamen sveče. Ko jo je opazil, je Nenad kriknil, pa niti sam ni vedel, zakaj; srce se mu je krčilo in zavalil se je po tleh.

Prvo, kar je slišal, ko se je začel osveščati, je bilo kljubujoče igranje Marijino in še bolj kljubovalno tulenje Amino. Takoj na to pa naricanje Jasne, ki je stopala po stopnicah navzgor.

Mića je bil resnično mrtev.

Tistega leta je zima nastopila zgodaj. Po več dni skupaj je kar naprej padal suh, droban sneg. Kmalu se je vse mesto pogreznilo vanj. Gazi ob hišah so bile tako globoke, da so se ljudem, ki so hodili mimo, samo glave videle ven. Skozi stranske ulice se po več dni ni mogel preriti noben voz. Vsepovsod je ležal sneg-celec in še mačke si niso upale hoditi po njem. Težka tišina, ki je ni motil nikak šum, je vladala nad belo odejo. Dimniki pod belimi čopi so bili večjidel mrtvi. Beograd je umiral od bele smrti. Niti zvonov ni bilo, ki bi razglasili to smrt.

Stara mati je vsa tiha in blaga in brez ječanja, z vedno modrimi ustnicami in v rute zamotana ko senca tavala po veliki sobi, ki so jo razsvetljevali mavričasti odbleski zasneženih streh. Enkrat samo jo je Nenad zalotil objokano nad odprtim geografskim atlasom; s starim zgrbančenim kazavcem je tipala po modrih in rumenih lisah, ki so označevale gorovja, reke, gorske prehode, pokrajine sveta kakor je ta naša, ki jo sedaj pokriva neprehodni sneg. Ta prst je podrsaval sem ter tja po papirju, tipal, gladil, se ustavljal ves blažen ko da bi rad občutil nekaj skritega, nekaj, kar niti očem ni več dano videti. Nenadu ni bilo treba niti pogledati; vedel je, da se pod prstom stare matere nahaja neki prokleti kraj, ki leži globoko nekje v Albanskih gorah; kraj, kjer je Mićev grob brez znamenja.

Takoj, ko je v sobi postalo malo topleje, je začelo kapljati skozi razpoke na stropu. Tu je imela hiša

ravno streho; na strehi pa je bila gora snega. Voda je v debelih in pogostih kapljah kapljala v posode, ki so jih podstavili in vsa soba je bila polna enakomernega tiktakanja časa, ki je bežal, in težke, mrzle vlage, v kateri se je čutil vonj po razmočeni malti. Ono malo rdečice, ki se je poleti nabrala na Nenadovih licih, je kmalu zmanjkalo. Nekega jutra stara mati ni mogla vstati iz postelje. Nepremično je ležala; na oknu so se ves dan razcvetale ledene rože. Nezabeljene jedi, ki ji jo je Jasna s solzami v očeh ponujala, se ni niti priteknila. Prišel je zdravnik. Rekel je, da je stvar resna, pretirana slabokrvnost, oslabelost vsega organizma, predpisal je boljšo hrano, mleko, čist zrak — in odšel. Prihodnji dan stara mati ni nič več gledala v zamrznjeno okno in v krasne ledene rože, v katerih se je svetloba lomila v tisoč prelivih; čisto v zid se je obrnila; na zidu sta viseli dve sliki s črnim trakom: Žarkova in Mićeva.

Jasna ni šla nikamor več po opravkih. Hodila je po sobi, tavala po podstrešju, odkoder je vlačila na dan vse mogoče, s čimer se je moglo zakuriti. Kmalu je zmanjkalo vsega. Gospa Ogorelčeva, Lela in gospa Marićeva so po ves dan prebile zraven postelje stare matere. Marija je po nekajkrat na dan pritekla navzgor in prinesla poleno, limono, nekaj malega sladkorja ali pa skodelico mleka. Toda dneva je bilo kmalu konec, vsi so se razhajali, v temni sobi, polni duha po razmočeni malti in mraza, pa sta ostajala Jasna in Nenad sama, obkrožena samo s sencami. Peč je ugasnila in postala kmalu mrzla, izpod stropa je kapljalo počasneje in bolj poredkoma — mrzličnost je ležala v sobi ko v prazni cerkvi. Jasna bi kmalu upihnila luč in prižgala majhno oljnato lučko, ki je v resnobo in težo bolniške sobe s svojim trepetajočim plamenom in velikimi premikajočimi se sencami prinašala neizrekljiv nemir mrtve, gluhe noči. Te noči, v katerih so na šipah v oknih rastle nove ledene rože, so bile brezkončne.

Nenad je skrčen za Jasno šklepetal z zobmi od strahu in mraza in poslušal težko dihanje stare

matere in zamolklo potrkavanje vodnih kapelj: tek, tek, tek, tek... Nenadoma je zadremal, se dušil v težkih sanjah in se zopet nagloma prebujal; prebujal radi mraza, ki ga je stresal, radi nenadne tišine, ki ga je s svojimi ledenimi prsti grabila za srce. Diha? Ne diha? Jasna je kar naprej golčala v vzglavje: Gospod, Gospod!... Nazadnje se je v molčeči sobi odtrgala kapljica s stropa in padla v posodo na tleh; z drugega konca sobe pa je prihajalo, ko da ga nosijo sence oljnate lučice, čisto počasno dihanje stare matere. Napetost je popuščala in Nenad je znova padal z glavo na ohlajene blazine.

To noč je Nenad zaspal takoj, ko je legel v posteljo. Ves preplašen se je zbudil. Jasne ni bilo zraven njega. Skočil je pokonci. Luč je gorela v sobi. Jasna se je globoko sklanjala nad posteljo stare matere ko da ima opravka z nečim. Naenkrat pa se je vzravnala in kriknila:

— Mati, mati!

Objela je staro mater čez kolena in jo dvignila; potem pa je padla na kolena.

— Mati, mati!

Nenad je bil že zraven Jasne. V senci je bilo mogoče videti nepremični, voščeni obraz stare matere, na katerem so oči bile zaprte. Dvoje težkih kapelj vode se je utrgalo pod stropom in v globoki tihoti sta odšteli dve sekundi od večnosti.

— Diha, diha... Vode, jesiha, vidiš, diha, kajne da diha?... — Takrat pa jo je Jasna, ko da se boji, da stara mati res ne bi nehala dihati, začela tresti, stiskati v naročje, jo poljubovati na čelo in oči: — Mati, mati moja!...

Jesih se je razlil čez ves obraz. Jasna je spustila stekleničico. Trepavnice stare matere so se vznemirile. Vzdihljaj je bilo slišati. Slaboten, komaj slišen. Suhi in upadli prsni koš se je sedaj počasi premikal. Stara mati je odprla oči. Imela je prazen pogled. Oči so ji najpreje obstale na prazni steni, po kateri se je sprehajala velika Nenadova senca; potem so se

obrnile k slikam; nazadnje so padle na razburjen Jasnin obraz.

— Mati, kaj me ne poznate, mati!

Pogled stare matere je postal za spoznanje krepkejši; nekje globoko v zenicah se je zasvetil drobec življenja in zavesti. V trenotku je bil ko oni stari pogled, ki ga je Jasna dobro poznala.

Stara mati se je zastonj trudila, da bi premeknila roko; samo prsti so se zgenili, in še ti toliko, da se je komaj opazilo. Jasna je zagrabila za to nebogljeno roko in jo zalila s solzami in poljubi. Roka je bila mrzla; Jasnino dihanje je ni moglo več ogreti.

— Ognja, Nenad, ognja!

Prižgana peščica suhega vejevja je takoj zaplapolala. Toda niti polena ni bilo več pri hiši. Nenad je pograbil najbližji razmajani stol. Niti od daleč ni nikoli mislil, da je tako močan. Pritisnil je vprvo, vdrugo... Suhi les se je razletel. Ko je nabasal polno peč, se je začel ozirati krog sebe, ne vedoč, kaj naj bi sedaj prišlo na vrsto. Potem se je spomnil knjig. Stopil je v malo podstrešno sobico — strešno tramovje je od mraza zvonko pokalo — se v temi pritipal do zaboja, si v temi naložil prvi naročaj. Bilo je tiho. Nenad je pokleknil pred peč. Odprl vratca. Rdeča svetloba in vročina sta mu puhnili v obraz. Ni gledal, kaj dela. Ni mislil, kaj dela. S kupa je jemal eno knjigo za drugo, trgal kar naprej po dva — tri liste, jih rinil v peč, čakal, da so zgoreli, pa trgal dalje... Samo za trenotek je videl, kako se slika Lazarjevega obujanja zvija v plamenih in se spreminja v pepel. Venere, kralji na konjih, Rojstva, Jupitri in Junone, pesmi o soboljih plaščih, angeli, prikazni, vse mogoče iz kraljestva pripovedke in zgodovine je bilo tu in je trepetalo na teh straneh, ki jih je on, oslepel radi svetlobe in vročine, počasi trgal in rinil v razžarelo peč.

Tako je počasi minila noč. Čas je kljub vedno naglejšemu in veselejšemu kapanju raztopljenega snega s stropa tekel počasi. Stara mati je, daljna in

strašna in zaprtih oči, dihala, živela. Jasna je, naslonjena na vzglavje, tiho jokala.

Stara mati je nazadnje odprla oči in pogled ji je obvisel na Žarkovi in Mićevi fotografiji.

— Ubili so ju ... taka otroka, taka dobra otroka ... morivci!

Še nekaj je hotela reči, žile na vratu so se ji nabreknile, globoko je vzdihnila, glava ji je omahnila nazaj, oči so ji polodprte obstale.

— Mati, mati! — je kriknila Jasna.

— Babica! — je zaječal Nenad.

Dva krika sta ostala brez odgovora. Kaplje so naglo štele čas in večnost.

Nenad je, tesno se stiskajoč k Mariji, skozi solze, ki so mu naprej in naprej tekle, skozi zaprto okno gledal, kako so pogrebci po ozki gazi med belimi sneženimi zameti na ulici počasi oddaljujejo. Smrekova krsta, ki so jo nosili moški na rokah, se je počasi premikala. Za njo: dvoje-troje žena, pop in Jasna v svoji črni obleki. Samo nekaj črnih točk na beli ulici, ki se je bleščala v soncu. Dušil se je v solzah. Ta strašni prizor se je v celoti spremenil v brez števila mavric, v vrtoglavi ples svetlobe in barv.

Jasna je prodajala predmet za predmetom, toda vedno je izbirala one predmete, ki so bili manj vredni. Ta trenotek ni mogla več izbirati, kajti razen poročnega prstana in briljantnih uhanov ji ni ostalo ničesar več. Toda tudi to je bilo premalo, da bi plačala vse dolgove, ki si jih je nakopala v stiski; in da bi se moglo živeti, dokler ne prispe nova nakaznica iz Švice; in da Nenadu kupi čevlje; in da bi še svoje dala popraviti. Po dolgem preudarjanju in posvetovanju z Nenadom je od treh pirotskih preprog dela na stran dve večji.

Dan je bil svetel, brezvetrn; kljub soncu je sneg ostal kar naprej trd in suh. Molče sta nesla preproge. Na klancu v Studeniški in Resavski ulici je bilo polno

otrok, ki so se sankali. Srečala sta velike sani, v katere sta bila vprežena dva krasna rjava konja svetlo zglajene dlake. Sani so med zvonkljanjem kraguljčkov in zavite v paro iz konjskih nozdrvi švignile mimo, na njih pa je sedela vesela družba mladih razpoloženih častnikov in lepih dam.

Nenad je vedel, kje je vhod v tisto hišo. S Terazij je bilo treba zaviti na majhno, ozko dvorišče in šele od tu se je šlo navkreber po pokritih lesenih stopnicah v drugo nadstropje. Na steklenem hodniku se je neki otrok, oblečen v majhno usnjeno suknjico, igral z velikim kocinastim psom. Pes je zalajal. Na njegov lajež so se odprla vrata na koncu hodnika in neka zavaljena, srednjeveška žena je sršeče pokukala skoznja:

— Le vstopita, saj ne grize. Marš, Lord!

Ker ni Nenad dobro zaprl vrat, se je obregnila obenj:

— Vrata! Kaj ne vidiš vrat?! — in godrnjaje je prva vstopila.

Majhno okno, na katerem je bila spuščena še siva zavesa, je slabo razsvetljevalo sobo. Sredi sobe je stala čisto navadna smrekova miza, ki ni bila z ničimer pregrnjena. Žena je obstala zraven nje.

— Kaj je to? Preproge?

— Preproge, — je potrdila Jasna.

— Preprog ne rabim. Kaj bi s preprogami?

— Preproga se vedno lahko spravi v denar. Tele so še prav posebej za mene tkane, barve so naravne, domač izdelek, takih preprog ne prodajajo v trgovinah, — je poskušala Jasna.

— Potem jih pa kar zase obdržite, — je odsekala žena. — Imate še kaj drugega?

V sobo je prišel otrok s kožuščkom, za njim pes.

— Mama, malical bi rad.

Žena je še enkrat spregovorila iste besede in se ni brigala za otroka:

— Preprog nočem.

— Tudi uhane sem prinesla, briljantne, in dva prstana.

— Jaz plačujem samo zlato. V kamenje se ne razumem. Dajte, da vidim.

Otrok je mencal, ker bi bil rad jedel. Žena se je molče obrnila, stopila do jedilne omare, odprla predal, privlekla iz njega velik hlebec belega kruha, odrezala velik kos, zajela z nožem iz steklene posode in ne odmerjajoč, koliko je zajela, razmazala po kruhu debelo plast surovega masla. Potem se je obrnila proti mizi.

— Kje so vam uhani?

Jasna jih je ponudila. S težavo je zadrževala solze. Nenad je opazoval otroka v kožuščku; medtem ko je otrok trgal kos in ga mašil v usta, je pes, ki je stal zraven njega, s svojim velikim, rdečim jezikom oblizoval oni drugi, večji kos. Nenad je požrl slino in pogledal drugam.

Žena je odnekod privlekla majhno tehtnico, jo postavila na mizo, jo naravnala in potem prstana in uhane vrgla v skodelico. Dolgo je menjavala majcene uteži, dokler ni zadela prave teže.

— Osemnajst kronic.

— Malo je, strašansko malo, gospa! Poglejte samo, kako so ti uhani izdelani.

— Zlato plačujem, ne izdelavo, — je hladno odgovorila žena.

Jasna se ni mogla odločiti.

— Malo je, tako malo... Kaj pa preproge? Gospa Ogorelčeva mi je rekla, da ste ji naročili, naj vam kje dobi lepih pirotskih preprog. Moje so iz čiste volne, doma barvane, doma predene.

Žena je molčala. Jasna je popustila.

— Dobro, vzemite te uhane in prstana po tej ceni. Toda tudi preproge vzemite. Vzemite vse skupaj.

Žena je premišljala. Skozi vrata je stopil majhen, neokreten vojak v feldvebelski uniformi, v domačih čevljih in ves razpet. Kuštrasti lasje so se mu rjavo svetili. Pogledal je preproge, spregovoril nekaj v madžarščini in stopil naprej, vlačeč noge za seboj. Žena se je pripognila, pobrala eno od preprog in jo raz-

grnila po mizi. Dolgo jo je vohala, otipavala, prebračala; in godrnjala je zraven. Jasna ji je pomagala pri zvijanju in sama razprostrla drugo, ki je bila manjša, toda mnogo lepša, s svetlimi, ostrimi barvami in silno tenko vezena.

— To ni preproga, — je zamrmrala žena. — navadna pletenina je, nič več.

— Dva metra je široka in dva in pol dolga, — je pripomnila Jasna boječe, — to je preje preproga.

— Tudi sama znam presoditi, — se je obregnila žena.

Preproge so ležale zvite na mizi. Žena je dlan svoje desne roke držala na njih in premišljala.

— Radi vas bom vzela. Sicer preprog ne rabim... Za večjo vam dajem dva in štirideset kron, za manjšo pa trideset.

— Nikakor, draga gospa, takole, za večjo mi dajte petdeset, za manjšo pa štirideset...

— Če nočete, pa pojdite ž njimi! suho preseka žena. — Popustila sem, da niti sama prav za prav ne vem, zakaj.

Jasna je drgetala po vsem telesu. Otrok v kožuščku je ob strani jedel in delil s psom. Jasna je zašepetala:

— Dajte...

Žena je vzela preprogi in ju odnesla v drugo sobo. Tisti trenotek, ko je stopila skozi vrata, sta Jasna in Nenad opazila v poltemi kupe preprog, tepihov... gore, ki so bile posute z naftalinom.

Jasna je bila odšla nekam za delom. Nenad je v topli Marijini sobi dominal in čakal, da se Jasna vrne. Nobenega šuma ni bilo slišati v veliki sobi. Samo Ami v Marijinem naročju je v spanju porenčavala. Kratek zimski mrak se je nagloma spreminjal v noč. Domine na mizi so se vedno slabše videle. Marija je podrla svoje kocke. Potem je, smejoč se, podrla tudi Nenadove.

— Dobil bi!

— Gotovo!

— Gotovo! Zato ste tudi pokvarili igro, ker ste uvideli, da bi jaz dobil.

Nenad je bil malce užaljen. Marija je vrgla Ami iz naročja in sedla zraven Nenada na posteljo.

— Ti si moj mali tovariš... ne bodi hud!

Objela ga je. Nenad se je začel braniti. V sobi je bilo tiho in toplo.

— Kdo je močnejši... iztrgaj se, no, iztrgaj se!

Nenad se je še vedno branil. Začela sta se valjati po postelji. Nenada je minilo slabo razpoloženje. Z vsem srcem se je zatopil v igro. Napenjal se je, kolikor se je mogel, da ne bi bil premagan. Šlo je za čast moškega spola sploh.

— Če ste večji... samo počakajte!

— Ne za lase! — je od veselja vpila Marija. — Samo z močjo, če si junak!

— Jaz ne grabim za lase... sami se zapletate...

Topla tema je postajala vse gostejša. Ami je bevskala zraven postelje in se tako udeleževala igre. Obraza in roke so bile ko bele lise, izgubljene v sencah. Nenad je po vsem telesu čutil prijetno toploto. Lica so mu gorela. Bil je razpoložen, srečen, neznansko zadovoljen. Napetost mišic je vzbujala v njem neko počutno in sladko drgetanje. Marijina vrela lica, ali pa njeni lasje, ki se jih je dotikal zdaj z vratom, zdaj zopet z ušesi, so budili drgetajoče ugodje v njem, radi katerega je cvilil. Ko se je doteknil njenih malce vlažnih dlani, se mu je zdelo ko da se dotika slabotnega električnega toka, radi česar se samo nalahko, čisto nalahko stresa.

— Ne morete, ne morete! — je vpil Nenad, se premetaval in se skušal izmuzniti iz Marijinega pritiska.

Naenkrat je izgubil oblast nad seboj. V njegovem telesu se je pripravljalo nekaj čudnega, dogajalo se je nekaj nenavadnega, vse v njem je bilo napeto in je pričakovalo nekega fizičnega dogajanja, čisto novega, pa vendar že slutenega. V vsakem najmanjšem delcu svojega telesa je Nenad čutil prihod tega dogodka, bilo je že tu, pošumevalo mu je v ušesih, sladko ga je žgečkalo po hrbtenici in tilniku, vrelo je iz temnih

globin, razlivalo se je sladko in opojno... Ali se je s kako kretnjo izdal?

— Ah, nesramnež mali! — In Marija ga je z enim migom vrgla s sebe.

On je razumel jezo v Marijinem glasu, toda kaj je mogel, tisto je bilo tu, vrelo je, se razlivalo, da... Obstal je in se ni premeknil na postelji, obraz je zaril v pirotsko preprogo, katere mastni volneni duh se je mešal s trenotno blaženostjo, ki pa se je tisti trenotek spremenila v sram, v gnus... da, to je bilo strašansko gnusobno, strašansko grdo, tu, vpričo Marije, Bog! Hotel je skočiti, toda Marija ga je bila znova pograbila, ga stisnila v naročje — kaj ji je? zakaj joka? — ga obsula s poljubi, vsa divja, ponorela... Nenad se je prestrašil, sram se je spreminjal v podivjanost, Marija ga je stiskala, objemala, ga vlekla k sebi, on pa se je stanovitno branil, se opiral na kolena, na roke, toda ona je bila močnejša, čisto k sebi ga je potegnila, glava mu leži med njenimi prsi, noge so mu zamotane med njene, ona ga začne pozibavati in z glasom, ki si prizadeva, da bi bil šaljiv, da bi bil umirjen, ali v čigar prizvoku je čutiti nekaj obupnega, nekaj norega, nekaj, radi česar se da krčevito jokati, naprej govoriči:

— In sedaj... no, sedaj se izvij, no.

V glavi se mu je vrtelo, obraz je imel ves umazan od njenih solzâ in poljubov, — bil je ponižan, sram in upor sta vstajala v njem... zbral je zadnje moči, se izvil iz njenega naročja in stekel proti vratom.

V sobi je bilo čisto tema. Skozi temo je bilo slišati Marijino ihtenje. Nenad je zaloputnil vrata za seboj in stekel na mrzlo, temno in zapuščeno mansardo. Kaj taka je ta stvar? In ali je to isto? In tako sramotno, tako gnusno! Nenad je zaril glavo v blazino svoje postelje in se razjokal. da niti sam ni vedel, zakaj.

Ker ni več zahajal k Mariji, pa tudi sama ga ni vabila, ampak sta se molče drug drugega izogibala, je postalo Nenadu dolgčas po šoli. Nekega dne je

Nenad opazil, da je Marija sedla na sani, na katerih sta že bila gospa Marina in neki častnik v črnem plašču, obšitem z zlatimi trakovi. Zopet se je začel oglašati klavir s svojimi daljnimi glasovi. Gospa Marina je prihajala vedno bolj pogosto in tudi Marija je kar naprej odhajala zdoma.

Nekega dne je Jasna dobila povabilo, da se zglasi na gimnaziji. Odšla je preplašena, vrnila pa se je vsa v zadregi in razpoložena.

— Jutri boš šel k ravnatelju.

Prihodnjega dne je Nenad bledih lic v pozoru stal pred šolskim poveljnikom, ki je bil visok, leden gospod in je imel dolge, negovane prste. Modra majorska obleka je bila brez gub in mu je pristojala ko da je ulita iz kovine. Nenada so se zlasti močno dojmili gladko počesani črni lasje, ki jih je točno sredi glave delila strelovita preča.

— Vaša mati mi je sporočila, da ne morete obiskovati zavoda, ker nimate denarja za šolnino in za knjige. Neka oseba, ki želi, da se njeno ime ne razve, ki ji je pa znan ves dobri uspeh v prvem trimesečju, je plačala šolnino in vam kupila knjige. Upam, da boste vredni njenega zaupanja in da boste opravičili naše nade. Tule so knjige. Stopite bliže. Tako.

Poveljnik je stal strogo in vzravnano in se z rokami nalahko naslanjal na rob mize. Nekaj nasmehu podobnega je preletavalo njegov obriti obraz.

— Ali se veselite?

— Da, — je zajecljal Nenad.

— Lahko greste.

Nenad je tekel vso pot do doma. Kdo bi bila tista oseba, ki mu je kupila knjige? Zakaj se skriva? Z Jasno sta dolgo ugibala, kdo bi to mogel biti. Samo Marija in nihče drugi. Niti slutila nista, da bi to mogel biti kateri od profesorjev. On je stekel po lesenih stopnicah, zdrvel na teraso, ali je tu obstal ko pribit. Skozi glavna vrata je prihajala Marija. Vsa rdeča je z obema rokama nesla potni kovčeg, ki je bil na prvi pogled pretežak zanjo. Stopala je po ozki

gazi med velikimi kupi snega in tik samega Nenada. Niti opazila ga ni.

Pred vrati je stal neki častnik. Malo naprej so se v prvem mraku slabo videle sani. Častnik je pograbil kovčeg in ga vrgel vojaku na prednji sedež. Potem je Marijo, ki se je vsa vesela branila, dvignil na roke in tudi sam skočil na sani, ki so se že premikale. Nenad je ko leden spremljal Marijin odhod. Da to ni navaden sprehod, s katerega pride človek nazaj, je dobro vedel. Ves zlomljen je prišel na mansardo.

— Ali je ona? — je vprašala Jasna.

Nenad je rabil precej časa, predno se je spomnil, kaj ga je bila Jasna prašala; potem je odgovoril:

— Ne, ni.

TRETJE POGLAVJE

OSVOBOJENJE

1

Cesarsko-kraljeva realna gimnazija

Gimnazija: stara zgradba Vojne akademije, večno temačna, z nizkimi stropi. S sonca se pride mimo vratarjeve sobe, v kateri stoji vojaška straža z nasajenimi bajoneti, na dolge, temačne hodnike, ki so polni duha po amonijaku iz stranišč in pozvanjanja profesorskih ostrog in sabelj. Halo! Habtachti in pozori. Drobne ročice ob hlačnih našivih. Peta ob peti. Melde gehorhsam-i. Herr Kommandant hodi s svojimi zvezdicami pod obrito brado v krasnem modrem plašču skozi špalir. Vere si vzhodno-grške. Materni jezik hrvatsko-srbski. Na rokavu kovinasti znak: K. K. R. G. »Cesarsko-kraljeva realna gimnazija«.

— Matić Jovan...

Pozor. Peta ob peti.

— Včeraj ste, Matić Jovan, šli po ulici brez znaka na rokavu. Dve uri zapora, Matić Jovan.

— Razumem, gospod poročnik.

Deska s številčnim seznamom. K. K. sistem. Njegovo cesarsko in apostolsko Veličanstvo mežika s svojo čudovito bradico s sten na prvo generacijo dijakov iz Zasedenih pokrajin, ki jo vzgaja Presvetla monarhija. Bosna in Hercegovina? Nahaja se v »okvirju monarhije«. Srbija? Tudi ona bo slej ko prej v okvirju monarhije. Ta okvir bo objel vse. Okvir monarhije je raztegljiv ko lastika. Veseli bodite, ker stopate v ta

okvir! Toplo je v njem. En cesar, dve kroni, deset narodov, dvajset jezikov. Slava Bogu na višavah, med ljudmi na zemlji pa mir dobre volje.

— A, la, la... Usta odpri, stenica srbska, zakaj jih tiščiš skupaj! Ne kvari pesmi, Petrović Žarko, vzemi pravi glas: la, la, la!...

Štirideset dečkov z ostriženimi glavami in z znaki na levi roki odpira usta in jih zopet zapira v slavo Habsburgovcev. Za katedrom stoji gospod oberleutnant profesor Klajić. Z levo roko drži sabljo, z desno pa črno častniško čepico. Gospod oberleutnant je bil star šestnajst let, ko ga je presvetla monarhija vzela v svoj okvir, hkrati z Bosno in Hercegovino. Peta ob peti. Roke ob hlačnem robu. Sedaj je, hvala Bogu, oberleutnant in profesor v Zasedenih pokrajinah. Idejo monarhije razširja. Steber civilizacije je. Z rokami ob hlačnih žepih se lahko daleč pride. Fantini, n. pr. neki Žerajić, pa Princip in Čabrinović niso mogli tega razumeti. Zato so tudi propadli. Profesor Klajić se sedaj trudi, da bi véliko idejo monarhije prenesel naprej in da bi jo vsadil v čim več teh ostriženih glav pred seboj.

— Odpiraj usta, prase, daj glas od sebe...

— Pozor! Ravnaj se!

Dobro je. Tišina.

— Prosto. Sédi.

Hrup. Zadušeni smehi. Telesa bi se rada zgibala. Zunaj sije sonce. Sava lesketajoč se teče pod podrtim mostom, zraven katerega končujejo novega. Pred njo mole v zrak črni zidovi podrtih in požganih železniških skladišč. Pomlad je pred durmi. Povsod diši po pomladi.

— Kdo se smeje? Habtacht! Ravnaj se! Vso uro boste tako stali. Ne naslanjaj se na klop! Ravnaj se!

Pod stropom brenči muha. C. K. Apostolsko Veličanstvo se smehlja s stene s svojimi zalisci. Gospod oberleutnant profesor Klajić strelja z očmi. Za njim je monarhija.

— Muter, sedi! Dedić, sedi! Stein, sedi!

še vedno izbira. Monarhija ve, kako se postopa. Popuščanja, razdeljevanja, zavistnost ostalih. Želja, da gre človek preko meje in da se pomeša med privilegirance. Sistemu privilegijev se ni mogoče postaviti po robu. Profesor Klajić je to na svoji koži izkusil. Muter, Dedić in Stein sedijo. Nemirni so, smejo se, dobro se jim zdi. Kmalu se jim pridruži še dvoje — troje dečkov. Dobri dijaki, poslušni otroci, mehki, ki radi ubogajo, ne kakor oni razkuštrani Pavlović Miodrag tamle, ki naglas prepeva prepovednae pesmi, ali pa ko Bajkić Nenad, čigar vljudno nasprotovnje človeka napravi jeznega. Osramotiti jih bo treba.

— Bajkić, sedi...

Bajkić počasi sede, toda ne gre mu na smeh; celó oddehnil se ni radi olajšanja. Celó ko sedi, se ne premika in je trd ko ves ostali razred. On ni ne Muter, ne Dedič, ne Stein.

— Dovolj. Prosto. Sedi.

V šolski sobi je mir. Začetek pouka. Zunaj je pomlad. Po poslopju, po temačnih hodnikih se preliva duh po amonijaku iz stranišč in skozi razpoko pod vrati udira v šolske sobe. Pol kasarna je to, pol zapor. Pri vhodu stoji straža. C. k. realna gimnazija.

Na senčnatem in zapuščenem dvorišču, ki je bilo ograjeno z visokimi poslopji in sivim zidovjem, so cveteli kostanji. Močna, vejnata drevesa so se šibila pod rdečimi in belimi cveti. Vse steze so bile nastlane z odpadlimi cvetnimi čašami. Povsod je bilo čutiti velikanski trud narave po obnovi. Celo iz shojene zemlje nekdanjih gredic so poganjali, dasi so zaostajali v rasti in so bili umazani, sabljičasti zeleni listi perunike; ali pa ostri vršički hiacint in zajčkov. Uta iz cerovih krajevcev, ki je osamela in s predrto streho, okrožena s šopi španskega bezga, stala čisto na koncu vrta, je trohnela in so jo razjedali svedrarji. Polomljene vrtne klopi, v katere so vse generacije akademcev urezovale svoja imena in srca,

prebodena s strelicami, so se še tu in tam videle v mokri, zeleni senci novega listja.

Veliki odmor. Vrata sob se odpirajo. Strahovito ropotanje lesenih cokelj po kamnitem stopnišču. Prah se dviga po dolgih hodnikih. Gneča v straniščih. In povsod veseli obrazi. Dve uri sta minili, ah, minili! Dvignjene roke. Tekanje naokrog. Oni srečnejši zavživajo pod drevesi skromno malico. Na gladkem prostoru skačejo drug čez drugega. Preskakovanje. Čepice lete v zrak. Ob z bršljanom obraslih zidovih se pileži uče nemške in madžarske besede, večji pa ta čas za uto skrivaj kade. Po zraku brenče čebele, ptice živžavajo visoko v vejevju, po modrem nebu drse beli oblački. V ničemer se ta dan ne razlikuje od tolikih drugih pomladnih dni — ko je bila tu Srbija.

Ko je pojedel svoj kos kruha in stresel drobtine s sebe, je Nenad vrgel svoj suknjič na klop, si še malo potegnil čepico na čelo in se približal skupini, ki se je šla preskakovanje. Vse, kar se je preje dve uri dogajalo v šoli, je bilo daleč od njega. Ko vode, ki so odtekle... Petje, ponižanja, tista odurna slika starega cesarja po pisarnah, oberleutnant profesor Klajić. Ko vode, ki so odtekle! Egyszer volt hol nem volt volt egyszer odj szegény ember — iz druge šolske ure — vode, ki so odtekle! Sedaj se mu je tekalo. Dihalo. Hotel se je igrati preskakovanje. Lahkotnega, močnega se je čutil, mojstra v skakanju. Z igro so bili že zdavnaj začeli in slabi skakači so že morali jemati one tri čevlje in tri palce vnaprej, pa se jim je šele z nove črte posrečilo preskočiti onega, ki je počenil.

— Hop!

Glavni je preskočil in oni, ki je bil počenil, se je pomaknil še malo dalje od odskočnega mesta. Nenad je čakal, da pride na vrsto in pihal v dlani. Tekmovavci na črti so se prerivali.

— Ne boš ga!

— Hop!

— Poglej no, pa ga je le!

— Ni ga!

— Naprej!
— Naprej!
— Beži, be-ži...

Dva sta čepela tik ob črti, da bi gledala, če skakač pri odskoku ni stopil čežnjo. Nenad je vzel zalet. Gledal je na dolgo stezo — z obeh strani so molele glave tovarišev, na sredi je bila črta, za njo pa oni, ki je počenil, ves sključen in z rokami na kolenih. Nenad se je za spoznanje dvignil na prste in po vsem telesu ga je obšlo čudno ugodje, ki se je končavalo nekje na trebuhu z drhtenjem. Še je stal na istem mestu, oči so mu bile ko prikovane na črto, zenice so se mu zožile, telo je bilo nategnjeno ko tetiva. Pa je že odskočil od tal.

— Hu...

Stemnilo se mu je pred očmi. Ničesar okrog sebe ni več videl. Bil je jelen. Bil je hrt. Vriskal je od radosti. Črta. Hop! Napeta tetiva njegove leve noge ga je vrgla v višino. Zrak v ušesih mu je harmonično požvižgaval. V želodcu je začutil nenadno praznoto padanja. Hop! Padel je na tetivo desne noge, zašibila se je pod njim. Hop! Dve. Zopet je v zraku. Razdalja je vedno manjša. Hop! Tri. Oni, ki je počenil, je tik pred njim, z rokami, ki se kar same od sebe stegujejo naprej, bi ga dosegel; vse Nenadovo telo je skrčeno in napeto za zadnji skok. Že leti. Hop! Praznina. Zemlja bobni. Debel pesek se zadira v Nenadova kolena. Roke, ki onega, ki je počenil, niso dosegle, mu leže tik pod obrazom ko zdrobljene. V ušesih mu brenči. S težavo vstane. Pred njim stoji Miodrag Pavlović, oni, ki je počepal, gleda ga, pa mu ne pomaga, da bi se spravil pokonci. Smeji se mu. Lasje mu štrle v zrak. Iz Nenadovih kolen teče kri.

— Zakaj si se zmeknil? — Nenadovega glasu skoraj niti slišati ni radi presenečenja.

— Ker nočem, da bi ti skakal čezme. Muterja imaš tamle, izdajavec!

Ogenj je vzplamenel na Nenadovih licih, pa je takoj ugasnil. Vedno bolj bled je postajal.

— Nisem izdajavec. Pazi, kaj govoriš!

— Tudi svetega Petra se ne bojim. Če ti ni prav, me pa zatoži.

— Nisem špec.

— Potem pa povej, kaj se pogovarjamo, ko smo sami. In katere pesmi pojemo.

— Nisem vohun.

Pavlović je v naglici zagrabil Nenada za ramena in ga, močan kakor je bil, enostavno prevrnil.

— Tam so tvoji tovariši! — Pa ga je pustil, vsi v tropi pa so se mu smejali.

Po stezi so se sprehajali v živem pogovoru Muter, Dedić in Stein. Nenad je vzel svoj suknjič s klopi, ga oblekel in počasi krenil skozi gnečo tovarišev, ki so se molče razmaknili. Kolena so mu krvavela. Šepal je skozi park in stopil v ozko kamnito dvorišče in si pri vodnjaku omil kolena in roke. Toda voda ni stišala strašnega občutja sramote in krivice, ki ga je dušilo. Nenad ni opazil službujočega profesorja Zlatarja, ki je stal naslonjen na zid ob parku in ga že nekaj trenotkov opazoval. Zlatar je suhljat človek s ščipalnikom na drobnem nosu, bled, tih. Srbsko je govoril z nenavadnim naglasom, navidez težko, vendar pravilno kakor Slovenci sploh.

— Kateri te je pahnil?

Nenad je obstal. Roke so se mu, mokre kakor so bile, kar same od sebe prilepile ob hlačne našitke. Strašansko bled je postal. Ustnice so mu oledenele. Profesor je ponovil prašanje. V Nenadovih očeh se je posvetilo. Z muko je zajecljal:

— Sam, prosim ... zaletel sem se in zgrešil.

Profesor ga je še en trenotek opazoval, njegov ščipalnik se je lesketal v soncu, potem pa je naglo skomizgnil z rameni in se obrnil.

— V pisarno pojdi ... prosi Fritza, naj ti z jodom namaže kolena.

Lakota je počasi pripeljala v naročaj Monarhije tudi druge srbske profesorje. Vsaj zdelo se je, da jih je pripeljala. Kaj se je skrivalo za njihovimi nagu-

banimi čeli, tega Monarhija, žal in še enkrat žal, ni mogla vedeti. Morala je verjeti njihovim praznim besedam. Na ta način so v C. K. realno gimnazijo prišli štirje profesorji in en duhovnik. Njihove ponošene obleke, negotove kretnje, boječi koraki po hodnikih, po katerih so hodili tiho, skoro po prstih, in ne po sredi, ampak tik sten, njihovi zadržani glasovi, ki so poskušali ukazovati, prav za prav so pa le prosili, so mesto simpatij in naklonjenosti zbujali pri učencih posmeh in prezir. Res je, da niso imeli v sebi one sile ko profesorji-častniki in drugi, ki so prišli z one strani, vendar so kljub temu na nek način bili »njihovi« in razredi so se kar po vrsti brez predhodnega sporazuma spreminjali v razdražena osja gnezda. Nobenih posvetovanj ni bilo. Vsaj slišal in videl ni nihče ničesar. Vse, kar je bilo v kakršnikoli zvezi z onimi zgoraj, pa naj so bili tovariši, ali pa profesorji, je bilo sumljivo. Pri urah ostalih profesorjev pa je ostalo vse nespremenjeno. Če je pa človek samo uro pozneje prišel mimo vrat šolske sobe, v kateri je profesor-Srb predaval, je lahko slišal zamolkel šum po razdraženem razredu in profesorjeva moledovanja, ki so bila pa bob ob steno.

— Mir, otroci, nikar me ne silite, da bi vas zapisoval v razrednico, otroci, prosim vas, vsaj nekaj časa bodite mirni, vsaj malo pazite, da bomo lahko nadaljevali.

— Hu-u-u... je odgovarjal razred. Po zraku so letele oslinjene kroglice papirja, listki so romali od klopi do klopi, pogumnejši so tekali sem in tja takoj ko je profesor pokazal hrbet.

— Tvoj prostor ni tu! — je vpil profesor in obupaval. — Kako, da si v tej klopi?

— Vedno sedim tukaj — je odgovarjal učenec in ni niti vstal.

— Hu!...

— Zapisal te bom. Tu ni tvoj prostor.

— Zapišite. Prosim. Sedaj lahko vse storite.

— Hu! hu!...

— Otroci, rotim vas, otroci!

Upor je dihal iz lesenih klopi. Nekega dne se je zgodilo, da je tisti čas, ko je stari in onemogli profesor Huja v svojem ponošenem haveloku tiščal z obrazom v črno desko, na katero je pisal in risal matematične formule in geometrijske podobe s svojo drobno in lično pisavo, zraven pa govoril ko sam sebi, da ga niti oni v prvih klopeh niso mogli slišati, je Pavlović, ki je bil bolj skuštran ko kdaj prej, vstal in ne da bi prašal, odšel iz šolske sobe, ko je preje na glas povedal vsemu razredu, kam da gre. Profesor Huja je z licem tik deske, po kateri so se nepretrgano vrstile formule in podobe, govoril naprej. Od časa do časa je postal, odložil kredo in gobo in še vedno obrnjen v desko z obrazom, z drgetajočimi rokami iskal med gubami svojega haveloka žep in privlekel ven velik moder robec, si ž njim brisal znojno čelo in plešo in ga zopet na isti način tlačil nazaj. Zgodilo se je, da se je včasi čisto zasukal in skrivaj pogledal po razredu — toda ta njegova kretnja je povzročila še večji nemir, pa se je nagloma in prestrašeno zopet poglobil v črno desko, po kateri je potem in brišoč si znoj z robcem pisal, dokler ni zazvonilo. Potem pa je mrzlično pograbil za katalog, stisnil svojo ptičjo staro glavo med ramena in kolikor je mogel, bežal iz pekla. Tisti, ki so bili čisto blizu njega, so slišali, kako je šepetal:

— Do prihodnje ure... prepišite, prepišite.

Med žvižganjem in kriki ni nihče uspel, da bi kaj prepisal. Celo Stein ne. Nekaj učencev iz višjih razredov so izključili, med učnimi urami je kljub vsej razdraženosti in tihemu odporu proti »izdajavcem« vladal mir. Razen kadar je poučeval stari Huja. Za vse neprilike, za vse pritožbe so začeli sumničiti njega.

— On je tisti. Kaj nisi videl, kako stoji pred poveljnikom?

— S petami skupaj.

— Še Boga bi prodal.

— Hu! Hu! Hu!...

Ves v strahu, klecajočih kolen, ves v dve gubi v svojem pozelenelem haveloku, stegujé in stiskaje pri hoji svoj suhi, nagubani vrat in s katalogom pod pazduho je tekal po hodnikih, molčal, bil bel kakor apno, ko da ga peljejo na morišče. Vsega se je bal. Poveljnika. Častnikov-profesorjev. Učencev. Služinčadi. Celo svoje lastne sence. Straži pri vhodu je globoko snemal svoj črni, omaščeni klobuk. Proti vsem se je hotel izkazati dobrega, pa so vsi vpili nanj, se zadevali obenj, vsi so se mu smejali. Otroci so pred njegovo uro ko ponoreli prepevali prepovedane pesmi. Samo pred njegovo uro. In to vsi, celó najmanjši. Najmanjši so tudi bili najbolj brez srca. Kaj je hotel početi? Da bi jih zapisoval? Da nenadoma stopi v razred in prekine petje? Da zapisuje prestopke v katalog? Kako naj bi delal kaj podobnega? Saj to so vendar srbske pesmi, naše pesmi. Vrhu vsega tega pa tem otrokom ni hotel prizadejati ničesar hudega. Saj jih tako brez njega dovolj mučijo? Tako je z iztegnjenim vratom pokašljeval pred vrati šolskih sob in čakal, da obmolkne petje, da bi lahko v tihoti, ki je za trenotek zavladala, stekel k tabli, ko da ni ničesar ne slišal, ne videl, zagrabil kredo in gobo in se čisto poglobil v pisanje in risanje.

Nekega dne ga je pred vrati, za katerimi je grmela pesem »Hej trobač!«..., presenetil oberleutnant Klajić. Ostro je pogledal Huju v lice, ga odrinil in skočil v razred.

— Mir, drhal umazana! Ali je zvonilo, ali ni? Ali je zvonilo, ali ni?

Stopil je naglo med klopi in začel s pestjo in z lehtjo deliti zaušnice na levo in desno. Med tem pa je ves zasopel ponavljal:

— Takole se postopa, kolega, takole, takole!

Potem je s pogledom presekal Huja, ki je čisto bled in s katalogom pod pazduho stal v dve gubi tik samih vrat, mu pokazal hrbet in stekel iz razreda. Spuščena sablja je besno rožljala za njim.

V razredu je bil mir, strašen mir. Samo smihanje in smrkanje oklofutanih je bilo slišati. Huja se je, ko

da je kriv vsega tega, privlekel do katedra, pograbil kredo in na deski so se že lesketali trikotniki, tangente, rombi.

— Hu!

— On nas je izdal!

— Strahopetnež. Sam si ni upal, pa je drugega pripeljal, da bi nas oklofutal.

— V žep mu ga nalij, v žep!

V osenem gnezdu je začelo nevarno šumeti. Zunaj je pomlad. Zunaj so lastovice. Tu pa so ko vklenjeni. Huja piše nalogo na desko. Pavlović se s stekleničico vijoličastega črnila v rokah plazi h katedru. Stekleničica se nagiba. V redu. Pavlović se muza. V sobi je popolna tišina. Vsi sede in nepremično čakajo. Muter in Dedić sta zlezla čisto nazaj, polegla sta po zvezkih in se delata ko da ničesar ne vidita. Ne smeta videti — z vseh strani jima kažejo pesti. Včeraj sta morala, predno sta odšla domov, trikrat zakričati: Živijo Srbija! Tudi sedaj jima to visi nad glavama. In res od strahu nista ničesar opazila. Radi tišine se stari Huja čuti užaljenega. Pot ga obliva. Odloži kredo in gobo. S podrhtevajočimi rokami išče žep... Mrzličnost stresa razred. Ah! zdajle, zdajle... Da, z roko je našel v žep, prav, že vleče ven, Gospod! iz žepa privleče robec, napojen z vijoličastim črnilom, prste ima namazane, ah! roko nese navzgor...

— Ne brišite se! Počakajte!

Glas je bil krepek. Nenad stoji vznemirjen in ves rdeč sredi sobe in se sam sebi čudi, kako je mogel tako glasno zakričati.

— Ah!

— Udari ga! Udari!

Roke se dvigajo. Pavlović je že zraven Nenada. Njegova pest ga zadene v vrat in takoj potem v čeljust. Nenad ne vidi ničesar, skoči na Pavlovića, prsti mu grabijo za njegove kuštraste lase in že se oba valjata v ozkem prehodu med klopmi.

— Udari ga!

— Nos mu razbij!

Tenek glas prekriči ostale.

— Spraskaj ga! Ubij ga! Ubij!

Vsi so se v gneči zbrali krog obeh, ki sta se pretepala, vsi so vpili — in kriki so se razlegali skozi odprta okna proti vedremu nebu — ni nihče ni videl Huja, kako si oglеduje roke, kako v naglici, ko podsekan, pada čez mizo, rije z glavo v dlani, si s črnilom maže lica, tenke bele lase, oči, kako ječi, glasno ječi, da se mu tresejo suha ramena v pozelenelem haveloku.

Mir. Po hodnikih zvonkljajo sablje častnikov. Habtachti in pozori. Učenci ne smejo tekati po stopnicah. Učenci ne smejo peti; tudi vpiti ne. Sicer... Učencem je prepovedano prihajati v gimnazijsko poslopje pred zvonenjem zvonca. Sicer... Zvonec pa vabi pet minut pred osmo. Zato vsi gimnazijci vsako jutro stoje na drugi strani ulice, ne brigajo se, koliko je ura, in čakajo. Po pločnikih posedajo. Naslanjajo se na polomljeno ograjo konjeniške vojašnice. Pred vrati hodi straža sem ter tja. V polni opravi. Varje poslopje.

Brisanje nog pred vrati. Na tej strani straža, na oni strani straža. V vratarjevi sobi je pa Fritz, ki po vrsti zapisuje tiste, ki so zamudili. Dežurni profesor na hodniku in pred stopnicami. Stranišča pa kljub vsem preganjanjem potuhnjeno smrde. Vojašnica. Zapor. Povsod je mir. Povsod red. Molitev. Himne. Bótanja. Nihče ne ve, kdaj je odmor in kdaj šolska ura — kajti po šolskih sobah je tišina ko na pokopališčih. Melde-gehorhsami. Štetja. Učencem je prepovedano zahajati v park in se igrati v njem. Sedaj jim je dodeljeno samo ozko kamenito dvorišče. Na dvorišču stoji dežurni profesor. Nadzorniki čestitajo profesorjem — kar jih je vojakov, zadovoljno udarjajo s petami skupaj; civilni pa se klanjajo. Stari Huja je samo še daljnji spomin. On se skriva nekje po pol porušenem Beogradu in preganja lakoto — morda sam, morda z otroki. Novi profesor leutnant Hebert, Nemec iz Vojvodine, ki se še vedno slabo

počuti radi velike rane na nogi, radi katere se zelo pogosto naslanja na sabljo in katere pritisk dijaki na lastni koži čutijo, kajti profesor jim ob takih prilikah čisto počasi in smejoč se nateguje »ušesa«, to pa zato, da bi si olajšal svoje lastne bolečine — razkazuje svojim dijakom na poseben način skrivnosti matematike in geometrije: s posebnim, dobro premišljenim načinom izrekanja prepovedi, kazni, prikrajševanj. Če je treba rešiti nalogo, ni dovolj, da se človek postavi pred desko in da vzame kredo in gobo v roke. Ne. Sijoči obraz gospoda leutnanta, kateremu se ne sme pokazati hrbta, igrá pri tem reševanju veliko vlogo. In potem pete, prosim! Brez tega... In potem roka z gobo. Na vsako prašanje se mora odgovarjati v pozoru — z obrazom proti gospodu profesorju, ki si pa ta čas lahko trebi nos; ali pa gleda skozi okno. In še: prihod h katedru. In odhod. V Monarhiji ni prostora za divjake.

— Jaz vam bom že nalil civilizacije v glavo, uši umazane.

Toda civilizacija utruja. Razred je koncem ure iscejen, trdih udov, brez veselja. Ure profesorjev-Srbov se jim sedaj zde ko proti planinam in gozdovom odprta okna. Zrak je lažji. Smejô se, pačiti se jim ni treba; mladi profesor Mališa jim namesto zemljepisja prebira krasne francoske novele. Nekaj toplega in očetovskega, česar preje niso občutili, diha iz teh ljudi. Toda sedaj je prepozno. Huja ni več.

2

Marija

— Ja Nenad, Nenad, kaj me ne poznaš?

Marija je stala v drevoredu cvetočih lip vsa bela v obraz in z zelo pordečenimi ustnicami. Neverjetno je gledala v Nenada, ki se je vpričo nje pomikal nazaj.

— Ustavi se vendar, Nenad, kaj ti je?

S hrbtom je zadel ob živo mejo, ki je obraščala globoki park zraven finančnega ministrstva, in kmalu bi bil strmoglavil. Z velikim naporom je obdržal ravnotežje in obrnil Mariji hrbet, pripravljen za beg. Toda Marija ga je dotekla in ga zagrabila za mišico.

— Lepo, kaj tako imaš rad svoje stare prijatelje?

Mimo njiju so hodili gimnazijci s kovinastimi znaki na rokavih in s knjigami pod pazduhami. Globlje v parku se je skozi gosto zelenje starih kostanjev svetlikalo novo igrišče za tenis; kratki, nerazumljivi kriki so se slišali ž njega in zamolkli udarci po belih žogah.

— Spustite me!

Marija mu je s svojo mehko, belo in lepo dišečo roko dvignila glavo. Toda on je kljub temu gledal v zemljo in se hotel iztrgati.

— Kaj me nimaš nič več rad?

— Ne, ne, vi ste dobri, vi... — Naglo je dvignil oči k njej in kljub temu, da je hotel reči nekaj čisto drugega, je kruto spregovoril: — Ami je crknila. Bevskala je za vami in crknila.

Marijo je zalila strašna bledica. Ustnice so ji radi tega še bolj rdeče izstopile, trepalnice in obrvi so ji bile videti bolj črne.

— Kdaj?

— Hallo, Marie!

Mlad častnik z loparji pod pazduho je prihajal skozi park po ozki navkrebrni stezi. Nenad je šele sedaj opazil, da drži tudi Marija lopar v rokah; in da je bila belo oblečena.

— Tu sem, Fredi!

Marija se je utrujeno nasmehnila Nenadu; njena roka je omagala. Prav tisti trenutek, ko se je Nenad hotel docela sprostiti, ga je ona vsa vesela in zgovorna naenkrat zopet zgrabila in ga nežno potegnila za seboj, nagnjena toliko nadenj, da se mu je z lasmi dotikala obraza; njeni lasje pa so kakor vse na nji izdihvali neki posebni, ženski in dražeči vonj.

— Poglej, Fredi, ali ni lep tale moj fantek? Saj se boš spomnil, da sem ti bila pripovedovala o njem, saj se boš spomnil. In veš, Fredi, nanj ne smeš biti

ljubosumen, nikoli, kajti če bi morala izbirati med teboj in njim, bi, da veš, pustila tebe in se zopet vrnila domov. Da te predstavim, Nenad, daj roko Frediju!

Fredi je potisnil monokl s črnim robom na levo oko in pozorno pogledal Nenada. Gledal ga je nekam posmehujoče, vendar nikakor ne s slabim namenom.

— To je torej moj rival? Sem z roko, mladenič! Tako. Upam, da mi vas ne bo treba izzivati na dvoboj in da bova tudi zanaprej prijatelja.

Nenad si je zaželel, da bi sovražil, pa ni mogel; Fredi s svojim lepim in pravilnim obrazom je bil kljub stotniškim zvezdicam živahen, simpatičen mlajši moški, ki ni bil niti zdaleč napihnjen, pač pa vsestransko gosposki. Bil je visok, vitek, gibkih kretenj, imel je toplo roko, v kateri je pošteno stiskal Nenadovo.

— Vaš priimek?

— Bajkić, gospod, Nenad Bajkić.

— Jaz sem stotnik Fredi. Marie, ali je potrebno, da se predstavim še z drugimi imeni, ali je že to dovolj?

Nenada je oblila rdečica; ta Fredi govori ž njim ko da je on še majhen otrok. Toda Marija je posegla vmes:

— Prav zares, Fredi, ne jezi mi Nenada. Ti, Nenad, si pa ne ženi vsega tako k srcu. Veš, Fredi rad kakšno zine, pa boš videl, da ni hudoben, da ni slab človek. Kajne, Fredi, da nisi?

— Prav res da nisem — in Fredi se je zelo milo nasmehnil.

Ta čas, ko so tu stali in razgovarjali, so gimnazijci hodili mimo njih in jih gledali, kar je bilo Nenadu posebe neprijetno. Zbežati bi bil moral; hrbet bi jima bil moral obrniti in oditi. Kot Srb bi ne bil smel govoriti z Marijo. Tega se je, ko je premišljal o vsem, dobro zavedal. Ona se je odrekla narodnosti; še več: ona je s svojim ravnanjem pohodila vse, kar predstavlja narodno svetinjo. S tem Fredijem živi, ki je sicer res še mlad in tudi lep in tako mil človek, ki pa je kljub vsemu samo sovražnik in častnik iz

vrst oblegovavcev. Med tem razmišljanjem pa je čutil, da mu je Marija privlačna in da je v svojem srcu nikakor ne more obsojati. Res, vse je točno, kot gobavko so jo izločili iz družbe, vse poštene žene in dobre Srbkinje pogledajo v stran, ko jo zagledajo, toda ravno radi tega... Nenad ni bil dovolj močan, da bi se bil odtrgal od nje. Njena bližina ga je omamljajoče vznemirjala, duh, ki je vel od nje, toplota njenih dlani, ženskost njenih kretenj prav tako (ah, ta ženskost, počutnost, ki je niso imele druge ženske, n. pr. Jasna, gospa Ogorelčeva, Lela in vse po vrsti, ki sta jih pomanjkanje in lakota sčasoma oropala vse ljubkosti in nežnosti, vse lepote, pač pa sta njihove postave, hojo in kretnje obtočila z neko trdoto, suhostjo, moškostjo, uboštvom!).

Nenad je korakal sklonjene glave, Marija je venomer drobila, Fredi pa je požvižgaval. Prišli so do cerkve Vnebohoda. Leseni plot je bil polomljen in izpuljen, mlad jelkov gozdič pa je bil znova zasajen. Nežne mlade igle in bledo zeleni vršički so moleli na vse strani. Pet majhnih, rdeče barvanih kupol je molelo iz tega zelenja in dvigalo svoje zlate križe in strelovode proti prozornemu in jasnemu nebu.

Od »Londona« navzdol jim je prišel nasproti starejši častnik.

Pretisnjen, slabe volje, z rumenimi zalisci. Ustavil je Fredija.

Takoj, ko sta bila zopet sama, je Marija kar na lepem spremenila glas. Bila je vznemirjena in se je komaj zdrževala:

— Povej mi, kaj je z mamo? Ali je pri zdravju? Ali se kdaj pokaže zunaj? Da ni shujšala?

— Nikamor ne gre, z nikomer ne govori. Včasi pride k Jasni, ali o vas nikoli ne govori, prav nikoli.

Marija se je za trenotek zamislila.

— Kar je Bata padel, ni mama nikoli rada zahajala v ono podstrešno sobo. — Nekaj časa je molčala. — V tisti sobi je stanoval Bata, ko je bil akademik.

— Mi ne stanujemo več zgoraj, ampak na dvorišču, v tistem stanovanju, kjer so včasih stanovali

Maričevi. Marić je umrl, na Madžarskem, gospa se je pa preselila k sestri.

— Kdo pa zgoraj stanuje?

— Nihče.

— To se pravi, sedaj samo mama stanuje v vsej hiši — počasi spregovori Marija.

— Kaj ste morali tako napraviti? — je nenadoma prašal Nenad.

Prizvok njegovega glasu in pogled njegovih iskrečih se oči, ki se je uprl naravnost v Marijine zenice, je Marijo strašansko zbegal. Šele sedaj je opazila, kako je Nenad zrastel, da je njegov deški obraz postal resnejši in bolj zrel. To ni bil več njen mali tovariš, ampak zrel moški, ki zastavlja težka in resna prašanja. Povesila je oči in stopala nekaj korakov molče.

— Ti si še majhen, ti tega ne moreš razumeti, Nenad — mu tiho reče. — Ko boš velik ko Fredi... Ne, nikar me ne sprašuj takih stvari! Kar je bilo, je bilo. Sedaj je konec. Morda se to ni moralo zgoditi, prav dobro vem, toda... Ne, ne, sedaj ni treba, da ti pripovedujem o tem, ne boš razumel, pa tudi lepo ni.

— O, razumem, saj vas razumem! — je še vedno z onim resnim glasom kriknil Nenad in prijel Marijo za roko. In povesil je oči in tiše dostavil: — Ker ste ga imeli radi... tega Fredija.

— Pst!

Marija je zelo zardela. Fredi se je bližal.

— Obišči me — mu je v naglici pošepnila Marija.

Ker pa je Nenad čakal in ni odgovoril, ker se je nenadoma spomnil Jasne, je Marija dostavila:

— Da mi boš pripovedoval o mami.

V njenem glasu je bilo toliko prošnje in skrušenosti, da je Nenad proti svoji volji pokimal z glavo v znak pristanka.

Z ulice je hiša imela troje visokih oken — toda zelene rolete niso bile odprte, ampak samo odrinjene, tako da v sobo ni prihajalo mnogo svetlobe. Šipe na oknih za njimi so bile iz vzbočenega kristalnega

stekla, vsaj tiste, ki so ostale cele še iz predvojnih časov. Visoka železna ograja je bila z notranje strani obložena z železnimi ploščami, tako da dvorišča z ulice ni bilo videti. Bakreno listje mlade rdeče slive je hkrati z visokim deblom bele breze molelo čez rob ograje; če je človek opazoval z druge strani ulice, je bilo čisto v ozadju mogoče videti vršičke dveh-treh srebrnkastih tuj. Japonsko grozdičje je s svojim gostim zelenjem obraščalo prazen zid sosednje hiše in s svojimi nežnimi in nihajočimi se poganjki preraščalo ograjo, ker se njenega železja ni moglo oprijeti.

Taka je bila zunanjost hiše v Njegoševi ulici, kjer je stanoval stotnik Fredi z Marijo. Nikoli ni bilo nikogar videti na oknih; vrata na dvorišču so se redkokdaj odpirala.

Znotraj, v smeri cvetočega dvorišča s svojo malo utico, obraslo z vrtnicami, obdano z pomanjšanimi pečinami gobastega kamenja in rečnimi školjkami, pred katerimi stoje sadrene postave pritlikavcev s kričečimi koničastimi rdečimi čepicami in belimi bradami, z Venero iz sivkastega cementa, kateri so odbili nos, je bila hiša čisto odprta proti soncu, svetla, vesela. Na terasi, katere streho s trikotniškim zatrepom sta nosila dva tenka kamenita stebra, klesana v nedoločenem stilu, so se prožili stoli za ležanje, ki so bili pokriti z blazinicami različnih barv, s košaricami, Marijino drobnarijo, modnimi listi, pripravami za manikiranje, z ilustriranimi časopisi. Dva velika psa-ptičarja sta se mehkih, svilenih in pobešenih ušes podila okrog konjskega hleva, ki je stal popolnoma zarastel v grozdičje na koncu dvorišča; pod njegovo pocinkano streho so grulili srebrnkasto sivi golobje. Samo težka železna vrata je bilo treba zapreti za seboj in že se je človek znašel sredi nekdanjega brezskrbnega in toplega domačega miru. Ta hiša se je Nenadu dozdevala ko otok iz preteklosti.

Več ko teden dni je Nenad lazil krog hiše, noter pa si ni upal. Strašno ga je vleklo k Mariji. Skrivaj je mislil na ono tako sladko premetavanje ž njo, na

njene mehke roke, na vonj njenih las. Ponoči si je v temnem miru sobe z obrazom v blazini skušal pričarati Marijo, njeno podobo, njeno ljubezen. Vsa lepota, vse hrepenenje je bila Marija; vse, kar je bilo neznanega, zamračenega in žensko razburjajočega, se je zgoščalo krog zaklenjene hiše v Njegoševi ulici. V šolo je hodil po drugi poti: naprej in naprej je hodil mimo hiše. Nekega dne pa se je odločil in je vstopil.

Takoj na vratih sta se zagnala psa vanj. Iz konjskega hleva je stopil vojak z zavihanimi rokavi in zavpil na psa, ki sta ga pa nerada ubogala. Toda predno je prišla Marija iz kopavnice, odkoder je skozi vrata zavpila Nenadu, naj počaka, sta se psa, skakajoč čez trsene naslanjače in terase, začela zopet zaganjati vanj.

— Psi, Šandor, naženi vendar pse, he, Šandor! Marš, Diana, Hektor, marš!

Marija je čisto bleda, komaj za silo ogrnjena s pyjamo barve španskega bezga, osupla gledala na živi klobčič, ki so ga sredi terase napravili Nenad in oba psa. Med kuštrastima pasjima glavama in šapami, ki so ga stiskale čez ramena in roke, se je prikazal Nenadov od smeha in veselosti rdeči obraz, ki ga je zastonj skrival pred velikima rdečima in mokrima pasjima jezikoma, in ječal. Ko sta ga dodobra oblizala po vrhu nosu in po licih, ju je Nenad nalahko odrinil, ona dva pa sta mu, cvileč in mahajoč z repi, pustila vstati.

Marija je stekla k Nenadu in ga stisnila v naročje.

— Kaj sta te ujela, da te nista ranila?

— Ne, ne! — je začudeno zavpil Nenad. — Samo malo sta se poigrala. — Pri teh besedah je Nenad dovolil Hektorju, ki je bil pravcati razbojnik, da ga grabi za vso rokó in da mu jo s svojimi ogromnimi čeljustmi ves vesel mečka. — Poglejte, se že poznava. — Potem je glasno poljubil Marijo na lice in s svojimi knjigami pod pazduho odrinil vrata.

Začetkoma je prihajal kar tako, za par trenotkov, ko je šel v šolo, ali pa ko se je vračal domov. Potem pa je začel zahajati k nji tudi popoldne in je ostajal

pri Mariji ure in ure. Potem se je podil s Hektorjem in Diano, krmil golobe, se skrivaj zmuznil v hlev, da bi Ledi, ki je v poltemi hrzala zraven jasli, ponudil košček sladkorja, ko je pa padel že popoln mrak, je ves srečen in zadovoljen odhajal domov. Svoje nove tovariše je čisto zanemaril, nič več ni ž njimi tolkel žoge po praznih parcelah in na pustem Dirkališču; komaj je našel čas, da je včasi stopil v klet, kjer so se kar naprej zbirali Debeloglavec in njegovi tovariši.

Tako so minevali dnevi ko v snu. Šole je bilo konec, povsod je že dišalo po počitnicah. Če bi še Fredija ne bilo! Čeprav je pazil, da ga ne bi srečal, in prihajal ob urah, ko on ni bil doma, je Nenad vendar zelo pogosto naletel na večno razpoloženega, močnega in lepega Fredija. Pogosto ga je našel za klavirjem v polmračni sobi z ulice, v kateri se je vse zlivalo v eno, samo bele tipke na klavirju so se ostro belo odražale; in njegove roke na njih. Fredi je igral divje, lasje so mu padali čez čelo, igral je burne, a hkrati nevesele komade, ki so Nenadu zbujali kurjo polt po hrbtu. Marija ni nikoli tako igrala. Njeno igranje je bilo hrepeneče, včasi svetlo in metuljasto, drugič zopet melanholično. Komadi pa, ki jih je igral Fredi, so človeka grabili za grlo, ga stegovali čez želodec; Nenad je imel vtis, ko je poslušal, stisnjen v najbolj temen kot v sobi, ko da ima ves s solzami zalit obraz, pa si ga ne more obrisati. Toda Fredi ni dolgo igral. Kakor je navidez brez pravega vzroka sedel za klavir in začel igrati, tako je tudi sredi igre nenadoma skočil pokonci, resni obraz je postal zopet vesel, ali pa je, na Marijino presenečenje, obstal sredi krasnega igranja in začel z donečim čardašem, da so zatrepetali porcelanski okraski in male vaze v lakirani omarici.

Ker je Nenad tisti dan prišel takoj po kosilu, je na terasi našel še nepospravljeno mizo — iz oddaljene sobe pa je bilo slišati klavir. V prvem trenotku se je hotel približati Hektorju in Diani. Toda igranje ga je zvabilo in se je premislil. Vrata v klavirsko sobo so bila priprta. Pokukal je. Nikoli do tedaj ni videl Fredija toliko spremenjenega: obraz je imel mehak,

profil skoraj čisto dekliški, lepi rdeči lasje, ki so se mu bogato kodrali, so se svetlo odražali na temnem ozadju lakiranega klavirja. Marija je sedela na majcenem naslanjaču v kotu sobe čisto v senci, ramena si je ovila v šal ko da ji je hladno. Fredi je naenkrat prenehal igrati — nekaj izgubljenih glasov je še ostalo v zraku — se obrnil proti Mariji, se vrgel na kolena in potopil svoj obraz v njeno naročje.

— Oh, Marie... Marie!

Marija se je nagnila nadenj. Njena roka se je mehko doteknila njegovih las. Obraz ji je bil sedaj osvetljen in Nenad je videl, kako je resen, leden. Svoj obraz je nalahko prislonila k Fredijevim lasem. V tej drži je ostala.

Ko je Marija kmalu na to stopila na teraso, je naletela na Nenada, ki se je naslanjal na ograjo in gledal na dvorišče. Prizadevala si je, da bi bila vesela, toda sledovi bledice in komaj doživetega razburjenja so se ji šele zrcalili na obrazu. Njen smehljaj je vsak trenotek izginjal za rob usten in oči. Ko je pa opazila, da je Nenad zamišljen in resen, se je tudi sama nehala hliniti.

— Kdaj si prišel?

— Pravkar.

— Zakaj nisi kar vstopil?

Nenad je zdržal Marijin pogled.

— Ker sem slišal, da vaš Fredi igra. Nisem hotel.

Vsa utrujena se je spustila v trseni naslanjač, potegnila Nenada k sebi, ga z roko objela in naslanjajoč se z glavo nanj ostala v tej drži nekaj trenotkov in se zagledala v golobe, ki so grulili na robu kovinaste strehe.

— Otročička bom dobila — je nazadnje polagoma spregovorila. Po teh besedah ga je spustila.

Odmaknil se ji je in zrl molče predse. Potem je naglo zardel in povesil oči. Na robu mize je opazil svojo čepico. Vzel jo je. Marija bo dobila otroka. Ko jo je, sramujoč se, skrivaj premeril z očmi, se mu je zdela nekam drugačna ko dotlej, bolj oddaljena in ko zavita v neko skrivnostnost. Najpreje ga je obšel

strah, takoj na to pa sram, jeza in srd. Fredijev otrok!

— Kaj misliš že iti?

Toda Nenad ni slišal. Oči so mu obvisele na njenem telesu. Taka je torej ta reč, takole se razvija — in je vedel to tudi že preje — v začetku ni videti ničesar, pa je že majhno otroče tam, raste, se razvija in lepega dne pride na svet. Kako gnusno je vse to! Da druge žene na ta način dobe otroke... Radi tega je bil miren. Da pa Marija, njegova lepa Marija... Šele sedaj mu je postalo jasno, šele v tej uri je doumel vso resničnost odnošajev med Marijo in Fredijem, ki jih pa ves čas do zdajle siloma ni hotel razumeti. Fredi je Marijo, Marija je Fredija... Moj Bog!

— Počakaj, Nenad! Kaj ti je, Nenad!

Nenad je kar naprej ko otrpel gledal v Marijo in stopil po terasnih stopnicah, ona pa je planila k vratom.

— Nenad...

Dohitela ga je tik samih vrat.

— Ne beži, vsaj ti ne beži od mene! Ostani, ljubi me kakor te jaz ljubim. Ti si moj mali tovariš, ti si moj mali brat, Nenad!

Ko nor se ji je iztrgal iz objema. Kri mu je planila v obraz, lasje so mu vstajali, v očeh se mu je pobliskavalo sovraštvo.

— Tam imate svojega Fredija... — in ko da jo klofuta: — Ostudnica, ostudnica!...

Ulica je bila črna, on pa je tekel ko da je slep in gluh, čez obraz pa so se mu usipale debele solze. Marija bo dobila otroka! Vse, kar je bilo lepega in čistega, je bilo sedaj umazano. In Fredi! Strašne misli so mu rojile po glavi. Fredi! Čutil se je čisto nebogljenega. Kaj naj bi storil? Bes radi nemoči mu je s krepkimi udarci koval v glavi. Ulica se mu je zdela ko temen predor, skozi katerega je drvel in ni gledal, kje se bo ustavil. Kolika sramota! Sedaj je dobro vedel, zakaj stara gospa nikoli ne omeni Marije,

zakaj noče, da bi jo videla, zakaj na ulici žene gledajo za njo. Stekel je domov. Jasna se je nagibala nad šivalni stroj in šivala.

— Mama, mamica!

Nenad je stal pred Jasno gologlav, razkuštranih las, ves znojen, v rokah pa je mečkal čepico. Jasna je skočila pokonci. Gledala ga je vsa iz sebe in je naenkrat pobledela. Njega pa je nenadoma postalo sram, strašansko sram. Zbežati je hotel. Skriti se. Toda ker se ni mogel, se je vrgel v Jasnino naročje. Smihal je in zašepetal:

— Marija bo dobila otroka, oh, mamica, dobila otroka!

Nenad ni vse poletje videl Marije. Jasna se je od ranega jutra do noči mudila v skladišču, kjer je tehtala moko. Tako je bil Nenad sam, in prost.

Čas, ki ga je do tedaj prebil pri Mariji, je sedaj začel neopazno zapravljati v druščini z Debeloglavcem in drugimi v oni podrti hiši. Podrtijo so iz navadnega otroškega shajališča spremenili v pravcato organizirano združbo s starešinstvom, prispevki, dežurstvi. Prostor so prekopali in očistili in ga tako napravili precej večjega, celo nekaj pohištva so nanesli noter. Svode so oblepili z debelimi glinenimi plastmi, tako da se je v podrtiji lahko prebivalo tudi ob najhujšem dežju. Življenje v tej podrtiji je bilo razuzdano: igrali so za gumbe, kartonske sličice, največkrat pa za denar; kadili so in kleli brez najmanjšega sramu; ob toplih dneh je tolpa hodila na Donavo, kjer so se popolnoma nagi kopali na splošno pohujšanje vseh kopalcev. Vsi dobri otroci iz tega kraja so nehali hoditi v to družbo; zato pa so prihajali novi člani iz globin Palilule ali pa z Vračarja; glave so imeli divjaške, kuštraste; nepridipravi so bili to, imeli so močne mišice, vsi potolčeni so bili, opraskani in navajeni medsebojnih bitk. Ni je bilo stvari, ki si je ne bi upali. Kradli so sadje s tujih dvorišč; ali pa krasne rdeče vrtnice izza železne ograje. Prva nogo-

metna žoga, ki jo je bilo videti na Dirkališču, je bila njihova. Če je hotel kaj podrobnejšega zvedeti o vsem, kar mu je delalo težave, je mogel samo od njih. In Nenad se je — kljub temu, da se je sprva kar ježil pri umazanih kletvah — popolnoma znašel med temi nepridipravi. Celo kaditi je začel. Prvi dim, ki ga je potegnil vase, je izzval v njem prijeten občutek, podoben onemu, ki ga je čutil tisti večer, ko se je igral z Marijo; lahkotna prijetnost se mu je razlila po vsem telesu do koncev prstov na nogah; obenem pa je začutil v glavi malo omotico. Debeloglavec in Sveta-Steklenec sta ga pazno in posmehujoč se mu motrila. Ker sta ga dražila, je Nenad še parkrat potegnil, pa se mu je malo zaletelo. Vendar radi tega prvega kajenja ni bljuval, kar je pri tovariših zbujalo splošno občudovanje.

— Samo Pera-Regljač doslej ni bljuval.

Beograd, ki je radi poletnega prahu ves posivel, je bil radi sončne pripeke videti še bolj prazen. Otročadi ni na njenih pohodih spremljal nihče. Potepenci so hodili ženam v Zdelarjevi gimnaziji metat cigarete, zraven pa so delali dvosmislene medklice; še raje pa so se skrivali za vrbovimi štori ob Donavi in opazovali žene, kako so se slačile. Potem so pa, polegujoč v svoji kleti, kadili in se pogovarjali o vsem, kar so videli in doživeli. Ženske so jih strašansko privlačevale in zanimale in o vsem so govorili kar naravnost in surovo. Večjim to ni bilo več skrivnost. Debeloglavec, Sveta-Steklenec in Pera-Regljač so bili že parkrat pri ženskah — in o vsem so pripovedovali z nekim dolgočasjem, čemerno. Raje so se prerekali o boleznih, o odpravljanju plodu, o posilstvih. Nenadu se je mešalo v glavi. Pa se je kljub temu kar naprej razvpraševal o vsem; zlasti podatki o odpravljanju plodu so ga presenetili.

— Kaj pa je z otrokom?

— Izrežejo ga in zavržejo, — je Pera-Regljač hladnokrvno odgovarjal prebledelemu Nenadu.

— To se pravi, da ga umorijo!

— Oh, saj je še majhen, manjši ko miš, zakaj ga ne bi ubili! Enega sem videl v muzeju, v čašo z alkoholom so ga zaprli. Tolikšnole glavo ima, in miži!

Nenad se je ves naježen spomnil zdravniških knjig na podstrešju. Odkar so se bili preselili na dvoriščno stran, sta bila stopnišče in podstrešje zaklenjena. Odpreti podstrešna vrata brez ključa ni sedaj za Nenada predstavljalo ničesar težkega. Najpreje je sam vse pregledal; čez nekaj dni pa je knjige prinesel tovarišem. Risarije jim niso ugajale; vse je bilo ko v mesnici; ženska je bila vedno čez pol prerezana, videti je bilo srce, pljuča, želodec in v nekem mehurju sključenega otroka; pod odprto kožo so se videli živci, kar je bilo najbolj gnusno. Res, Pera-Regljač je kazal, po kateri poti in kako se vse to dogaja, toda Nenadu ni bilo jasno; teh rdeče in modro barvanih slik ni nikakor mogel spraviti v pravo zvezo z onimi nekaj ženami, ki jih je na skrivaj videl; z belo Marijino kožo.

Ta dan se je vsa potepuška drhal odpravila kopat in Nenad ni pričakoval, da bo v podrtiji koga zalotil. Ko je stopil pod zemljo, je v najoddaljenejšem koncu zaslišal pritajen smeh in naglo govorjenje. Približal se je počasi, po prstih in se je ves zgrozil: en glas je bil ženski. Pokukal je: pod svodom sta se prekucovala Debeloglavec in neko počrnelo dekletce, ki je bilo boso. Nenada je bilo sram, bežal je pred sramotnim prizorom z zavaljenim ciganskim dekletcem in stekel domov. Taka je torej ta reč! In vsi delajo isto! Vsi! Tudi Marija... Ves dan je prebil vznemirjen in nesrečen, ko da se mu meša. Ko je drugo jutro vstal, se je čutil mirnega, toda otožnega, ko da mu je nekdo umrl. Ves se je posvetil nogometu in kopanju. Podobno ko odrasli se je začel izogibati pogovarjanju o ženskah.

V prvih jesenskih dneh so začeli s poukom. Nenad je čakal na šolo ko na odrešenje. Profesorjev ni več delil na »naše« in »njihove«; vsi naši niso bili blagi,

pa tudi vsi njihovi ne grobi. Začel se je strastno učiti. Od profesorjev je zahteval pojasnil, razvpraševal se je po knjigah. Oberleutnant Zlatar, ki je bil profesor botanike in zoologije, ga je vzel za pomočnika pri urejevanju naravoslovnega kabineta. V veliki dvorani v tretjem nadstropju, odkoder se je videla Sava prav gori do mosta, Beograd pa do stolpa Saborne cerkve, je Nenad ostajal ure in ure sam. Krog njega so se v steklenih vrčih, ki so bili razvrščeni po steklenih omarah, nahajale v globokem premišljanju razpete žabe, deževnice in martinčki; s sten so ga nepremično in posmehljivo gledale steklene oči nagačenih ptic, ki so zastonj zamahovale s svojimi za vedno nepremičnimi perotnicami. Nenad pa je hodil od omare do omare, od ene steklene škatle z metulji do druge in v tistem težkem duhu preparatov in suhega perja, ki je bilo polno prahu, primerjal številke, nekaj pisal na majhne listke, ki jih je potem lepil na steklenice, škatle, lesene podnožke. Če se je obrnil k svojim vrčem, polnim alkohola in mrtvih živali, ga je spreletavala neka tiha melanholija. Nenad se je sredi tega mrtvega sveta sukal sam s svojimi nenavadnimi mislimi in bil ko razpet med sočuvstvovanjem (in gnusom) in mrzlično željo po čim večjem znanju. Spreminjanje gosenice v metulja, potoglavca v žabo ga je vcč ko presenečalo. Koncem koncev pa so se mu te telesne menjave dozdevale če že ne razumljive, pa vsaj pristne. Ker te menjave so bile nazadnje vendar nekaj, kar se je moglo videti, kar se je moglo spremljati z golim očesom; ker so bile podobne drugim menjavam. Toda življenje mravelj in čebel, sestav njihove družbe, njihovo strogo deljeno delo, opravila v mravljišču in v panju, so v Nenadu vzbujali skrajno presenečenje. Postajal je zraven mravljišča v dvorišču in opazoval, kako mravlje lezejo. »Tudi one sedaj vedo, kaj hočejo«, — je premišljal. Dejstvo, da imajo tako majcene živalce zavest in občutek, je bilo Nenadu najbolj nerazumljivo. Skušal jih je zbegati na ta način, da jim je na pot, po kateri so lezle, polagal kamenje, ali pa jim je s prstjo

zamašil luknjo; mravlje so se umikale ali na levo, ali na desno, toda svoje smeri niso nikoli zgrešile; luknja v mravljišče je bila čez nekaj trenotkov zopet prosta. Nenad je zastonj poskušal, da bi s povečevalnim steklom prišel do konca skrivnostim teh bitij; vse, kar je odkril, so bile le telesne vrline, neskončno komplicirane sicer, toda koncem koncev kot čudež narave razumljive. Dotlej je bila njemu popolnoma razumljiva stvar, zakaj človek misli in čuti. Potemtakem je bil človek središče vsega, krog njega pa so se kretale brezpomembne živali in so rastle rastline, ki nimajo zavesti. Sedaj pa je pred Nenadom naenkrat vstala komplicirana in veličastva polna narava, v kateri je pa magari najmanjši organizem živel posebno življenje — in Nenad se je v tej naravi izgubil, obšel ga je velik strah.

Nenad je začenjal vedno pogosteje ustavljati profesorja Zlatarja in mu zastavljati prašanja. Vedno dalj časa je začel ostajati v zoološkem kabinetu. Tudi profesor je sedaj po končanem delu ostajal v dolgi in nizki dvorani. Začetkoma se je branil, da bi tako mlademu človeku kakor je bil Nenad, razlagal tako vešče sestavljene stvari. Toda Nenad je kazal toliko zanimanja, toliko nadarjenosti, da je začel profesor počasi popuščati, se čuditi, nazadnje pa ga je začel resno uvajati v vedno težja in težja vprašanja. Ob nedeljah in praznikih sta po navadi hodila ven, do Topčiderja, ali pa dlje, v Rakovico, kjer sta opazovala rastline in žuželke. Vse, kar mu je profesor na teh samotnih sprehodih po zapuščenih gozdnih stezah in skozi lesove, v katere je že dehnil rdeči dih jeseni, pripovedoval o razvoju živega sveta, se je Nenadu zdelo ko najkrasnejša (in obenem najbolj strašna) bajka; milijoni let in v teh dolgo se nizajočih stoletjih, po tako dolgem trajanju, večne menjave, rojstva in izumiranja posameznih živalskih vrst — ledeniki, ki se premikajo, morja, ki se selijo — in v vsem tem velikanskem in nevidnem nastajanju, ki ne neha niti za trenotek in ki se pred njegovimi očmi dogaja, se nahaja on, Nenad Bajkić, ki hodi po gozdni

stezi, po sveže odpadlem listju, in kar je najbolj zanimivo, ki čuti in razume to dihanje večnih življenjskih menjav.

— To se pravi, da svet še ni dovršen, ampak da odmiraje še vedno nastaja.

— Tako je. In ne samo organski in neorganski svet, ampak vse, kar zavisi od organskega in neorganskega sveta; odnošaji med zemljo in rastlinami, med rastlinami in živalmi, med živalmi in človekom, med človekom in človekom in tako naprej tudi vse ono, kar so ustvarili ljudje, materijalne dobrine, hiše in spomeniki, duhovne dobrine, življenjske oblike, organizacije, države. Videl si, kako države nastajajo in rastejo, pa zopet propadajo, minevajo, kako posamezni narodi nastajajo in izginjajo. Edino, kar traja naprej in naprej, to je večno menjavanje. V enem od teh trenotkov večnega menjavanja se je pojavil človek — toda ne tak, kakršni smo mi danes: bolj žival ko človek! — in nikjer nam ni zagotovljeno, da ga v prihodnjem trenotku, čez bogve koliko milijonov let, ne bo več; ali pa da se ne bo morda razvil v čisto novo vrsto — ki bo različna od sedanjih, prav kakor se danes mi razlikujemo od svojih opičjih prednikov.

— Zakaj nam v šoli ne pripovedujete tega, med šolsko uro? — je po kratkem razmišljanju prašal Nenad.

— Profesor je bil malce v zadregi.

— Tega ni v učnem načrtu ... in mnogi tudi ne bi razumeli tega. O teh stvareh govorijo kesneje, na vseučilišču.

— Zakaj nam pa potem pripovedujejo bajke, da je bil svet ustvarjen v šestih dneh? Po Svetem pismu je vse, kar nas obkroža, od planin in morij pa do najmanjše žuželke, ustvarjeno naenkrat tako, kakršno je, vsak cvet s prašniki in pestiči, vsaka žuželka, vsaka žival z vsemi svojimi današnjimi čutili, človek pa iz gline in žena iz rebra njegovega, in sicer prav tak, kakršni so danes. In če je vse tako, kakor vi pripovedujete, vi pa govorite samo, kar je dokazano, potem stvarjenja sveta, kakor je opisano v Svetem

pismu, sploh biló ni, in zakaj nam potem pripovedujejo, kakor da je bilo, zakaj nas lažejo?

Profesor Zlatar je zbegano korakal zraven Nenada. V uniformi rezervnega pehotnega poročnika, ki mu je bila pri hoji sablja v napoto, je dajal zelo smešen vtis. Poskušal je, da bi Nenadu obrazložil, kaj je religija in njeno tolmačenje stvarjenja sveta kot skupek simbolov, ki so včasi izredno globoki, drugič pa zopet megleni in absurdni, skoro vedno pa polni poezije.

— Toda mi tega ne razumevamo na ta način. Mi razumemo tako, kakor nam kdo pove, — je odgovoril Nenad. — Adam je zaspal in Bog je izpulil rebro, dihnil vanj in ustvaril Evo.

Profesor je bil v veliki zagati in je molčal. Dolgo se je obotavljal, preden je spregovoril:

— Da, vse to je sedaj in v današnjih razmerah nemogoče in ti imaš prav. Obstojajo zakoni, ti jih danes še ne moreš doumeti, ki so jih našli veliki duhovi in po katerih... Ti si se lani učil grške in rimske zgodovine in si videl ono množico mrtvih božanstev: Zeusa, Venero, Pana, Junono, Cerero, Marsa — in prav tako si se učil, koliko so se kristjani borili proti njim. Vidiš, ti bogovi so svoj čas bili mladi, močni, nihče ni bil v dvomu o njih, oni so bili ljudem tisto, kar so nam, ali so vsaj še bili našim materam in našim očetom, naši bogovi... Potem pa so se postarali in na ta način... polagoma izumirali in izumrli. Za seboj so pustili celo vrsto lepih pripovedk, pustili poezijo, pustili svoje mite, njih pa že davno ni več, ker jih tudi nikoli ni bilo, razen v človeških glavah. Bogovi se kvarijo, ker se vse, kar ljudje narede, prej ali slej pokvari. — Utihnil je in se zagledal v travnik, skozi katerega visoko travo sta gazila. — Kakšni so zakoni, po katerih bogovi nastajajo in po katerih zopet umirajo, boš zvedel kesneje... če boš pošteno razmišljal.

Niti opazil ni, kako je bil Nenad razburjen in bled.

— In duša, gospod, duša, ki je povsod pričujoča?

— Vidiš: obstoji materija, taki in taki združki atomov, po tej in tej formuli — danes nam je znan sestav vsega na zemlji — in taki in taki združki atomov imajo ta in ta svojstva, tako in tako se pojavljajo. Moje telo je in moja duša je, ki pa ni nič drugega ko emanacija mojega telesa. Ali razumeš?

— Razumem, — je zamrmral Nenad zamišljen.

Šla sta naprej po travniku in do kolen gazila suho, zapuščeno travo. Nekošena trava se je sušila sama od sebe. Naenkrat pade Nenadu v glavo in praša:

— Če je duh emanacija materije, odkod je potem materija, kako je nastala materija, odkod to, kar je sestavilo materijo? Materija je kljub vsem večnim spremembam večna — toda kje je njen začetek, v čem se sestoji, kje se začenja in kje se končava? Vse je sestavljeno iz temeljnih elemcntov, toda na kakšen način pa so nastali ti temeljni elementi? In kako je nastal prostor, v katerem se ti elementi družijo v materijo?

To in še druga oddaljenejša prašanja so nastajala v Nenadovi zmešani glavi. Ni se jih upal izgovoriti, ker se je bal, da jih ne bo dobro izrazil. Morda je nekaj, česar on ni razumel. Morda materija ni tisto, kar si on predstavlja kot materijo. Vendar je čutil, da so ga te misli malo opogumile. Celo malo radoval se je sam v sebi, ker bi se s takim prašanjem verjetno lahko maščeval profesorju radi smrti tolikih bogov.

Fric. In s knjigo ukazov pod pazduho. V monotonost šolske ure se je naenkrat vpletla radovednost, nestrpnost. Ali bo praznik? Ali pa zmaga? Ali pa kazen? Pozor! Dvigajoči se sedeži klopi so zaškripali. Ravnaj se! Habtacht! S svojim ukazom... komandant... Neki cesarski dan je bil, neki spomin, izkazovanje časti nečemu, kar prav za prav ni imelo nikake zveze z ničimer. Profesor-Srb bere ukaz z mrtvim glasom, ko avtomat. Podpiše. Knjiga je že zaprta. Prosto. Sedeži ropotajo. Majhen nemir. Toda Fric se nagne k profesorju, nekaj pripoveduje.

— Bajkić!

Nenad se nezaupno vzvravna.

— Gospod komandant vas kliče.

Ko sta odhajala iz šolske sobe, mu je Fric namigoval, kar je Nenada deloma umirilo. Hodniki, stopnišča, temačna predsoba, v kateri diši po pred kratkim pobarvanem lesu, vrata, za katerimi sedi, obdan s cesarskimi portreti po stenah, za mizo gospod komandant.

— Noter!

Svetla sončna soba. Modrikasti kolobarji tobakovega dima. Duh po novih zavesah. Nenad stoji v pozoru, obraz mu je obrnjen proti komandantu, pa radi tega ne vidi, kdo stoji za njim (dasi čuti, da je še nekdo v sobi) in zato komandantovih besedi ne razume popolnoma. Zakaj mu je dovolil, da gre lahko takoj domov? Kdo bi ga rad videl? In tako nenadoma? Srce mu bije v neenakih sunkih. Komandant je utihnil in ponuja roko človeku, ki stoji za Nenadom. Ostroge na tepihu. Fredi stoji pred njim. Pravkar izgovorjene besede mu postajajo jasnejše. Fredi se skuša nasmejati. Še obrit ni. V predsobo stopita.

— Kar z menoj boste šli?

— Bom, gospod, samo knjige bom vzel s seboj.

Nenad teče po stopnicah navzgor. Marija! Samo to ve, da je Marija v nevarnosti in da bi ga rada videla. Na ulici, ki je polna bleščave rumenega lipovega listja, ga čaka Fredi. Začetkoma korakata molče pod drevesi. Potem Fredi iz sebe razklada Nenadu, pa mu ne more ničesar dopovedati, ker kar naprej zamenjuje besede, ki bi lahko kaj pomenile, z besedami, ki ne pomenijo ničesar. Fredi skriva vzrok Marijine bolezni, toda Nenad ga sluti in to ga spravlja v strašno zadrego.

Hiša. Zelene rolete so spuščene in molijo ven. Japonska trta plameni v vseh barvah od rdeče do zlate in se ko razpuščeni lasje spušča čez zid in ograjo. Dvorišče je polno vnemar puščenih rastlin in pohoje-

nih in polomljenih zimskih cvetlic. Niti, po katerih se je krog terase spenjal slak, so bile ponekod potrgane in polsuhe slakove vitice so ležale po stopnicah. V sobah je bilo vse v neredu, ostro je dišalo po zdravilih, po jodoformu, po bolezni. Miza v jedilnici je bila nepospravljena. Zraven nje je stala debelušna ženska močnih usten, ki je Nenad ni poznal.

— Zdravnik je prišel.

Zdravnik je stopil iz sobe. Brkata ženska ga je prestregla z umivalnikom in mu polivala roke, ko si jih je umival. Na Fredijevo momljajoče prašanje je skomizgnil z rameni. Potem je oblekel vojaški plašč. Dolgo je zapenjal ovratnik, da mu je obriti obraz postal rdeč kakor kuhana pesa. Potem je dolgo zvonkljal s sabljo, ki si je nikakor ni mogel prav pripeti. Fredi je stopil v Marijino sobo, prišel ven, tiho govoril z ženo, ki je stopila do jedilne omarice in dolgo brskala med steklenimi predmeti.

— Pojdi! — ga kliče Fredi.

Nenad po prstih stopa v sobo. Najpreje ne opazi ničesar, ker so zastori skoraj popolnoma spuščeni. V kotu je bela postelja. Na visokem čipkastem vzglavju je Marijina glava z zaprtimi očmi. Fredi rine Nenada proti postelji.

— Bliže stopi, ne spi.

Na zamolklo rdeči odeji se je svetila drobcena bela roka.

— Marie...

Tako globoko je pogreznjena v temna izpuhtevanja vročice, da jo mora Fredi še enkrat poklicati. Oči se odpirajo. S Frcdija jih vrže na Nenada in na njem ji dolgo visijo.

— Nenad, Marie...

Marija se blago smehlja, s svojo roko išče Nenadovo. Nenad sede na rob postelje. Marijina roka gorí. Samo dlan ji je malce potna. Nenad stiska to roko, v prsih pa ga duši. Marija zapira oči in dve debeli solzi ji polzita čez trepavnice.

— Hvala... ti torej vendar ljubiš svojo Marijo. — In čisto natihoma: — Poglej, otroka so mi vzeli... kar je pa Nenad v tem komaj slišnem šepetu razumel kot: otroka so mi ubili.

Vse tole se je zgodilo v naglici. In Marija se že izgublja v vročični mori. Z roko tiplje po odeji in naprej in naprej nečesa išče. Potem govori. Nato odpre oči in zre togo v strop. V zdravniku, ki v kotu sobe govori s Fredijem, spozna svojega padlega brata; debelo žensko pa ima za mater. Fredi odpelje Nenada v jedivnico. Miza v jedivnici še vedno ni pospravljena. Zdravnik težko natika bele rokavice. V sobo priteče ko veter, v razpeti temnomodri suknji, vsa rdeča v obraz in s čez eno ramo vrženo lisico gospa Marina. Fredi ji steče naproti.

— No?

Ona se vrže v prvi naslanjač.

— Iz hiše me je pognala! Ali si morete misliti kaj takega? Vrata je zaloputnila za menoj! Za menoj! In meni se ima zahvaliti, da ji hiše niso rekvirirali. Zato, ker je imela vsega, česar si je mogla poželeti, mesa, sladkorja, vsega, vsega, ko v mirnem času! — globlje je dihnila, si oddehnila, skočila iz naslanjača: — Herr Gott! Sedaj pa pravi, da nima hčerke, da je njena hčerka zanjo že mrtva. Maslo je pa sprejemala! In belo moko! Za to ni spraševala, odkod je.

— Ti Srbi! — govori počasi, ko sam zase zdravnik.

Gospa Marina se vrže proti zdravniku:

— Kaj res ni nobenega upanja? Saj to je vendar tako nedolžna zadeva, če se prav izvrši. Torej?

Zdravnik je zopet zardel. Sprostil se je majhnih, črno orokavičenih rok.

— Ljubi Bog!... sepsa! Kaj more človek tu? Sluga, milostljiva!

Gospa se zopet vrže v naslanjač, si zakriva obraz z rokami, toda ne joka. Počasi spregovori:

— Za vse to sem kriva jaz, — in obrne glavo proti oknu. Za oknom je zapuščen vrt. Precej si mora prizadevati, da bi bila vznemirjena.

Zdravnik pride nazaj, da bi brkati ženi dal še nekaj navodil, potem pa odide in kar naprej zapenja svoje bele rokavice.

Marija v sosednji sobi se osvešča. Zelo dobro se spominja, da je bil pravkar tu Nenad, pa ga kliče. Nenad se približa postelji, sede na rob, skrbno prime Marijino vrelo roko in molči. Čas hiti. Po gospo Marino pride njen stari polkovnik in oba odideta. Slišati je Fredijevo polglasno govorjenje.

— Marina? — praša Marija.

— Da.

— Le semkaj naj pride.

Nenad jo stisne za roko:

— Noče. Fredi ji ne dovoli.

Marija se nagloma nagne k Nenadu.

— Poslušaj, jaz, jaz se ne bi bila nikoli odločila, če ne bi bilo Marine... jaz bi sedaj imela otroka, tako bom pa umrla. Zapomni si.

Popoldne se je Nenad zopet vrnil k Mariji. Zdravnik sploh ne hodi več iz sobe. Kar naprej vbrizgava injekcije. Marija se muči. Obraz ima škrlaten. Brani se. Odeja ji pada s postelje. Ona žena jo ves čas drži za roke. Toda Marija se pogovarja. Z materjo se pogovarja. Smeje se. Pripoveduje. Oči ima kar naprej zaprte. Fredi kleči razkuštranih las zraven postelje, Nerine z glavo v zmečkana pregrinjala in zdihuje. Nenad stopi po prstih na teraso. Na vrt se spušča mrak. Vlažen vonj po uvelem listju se dviga z zemlje. Nenad sloni ob stebru in na jok mu gre. Zraven njega cvili Hektor. S svojim toplim jezikom mu oblizuje rokó. Ne, to ni mogoče! Ta žena ne ve, da Marija umira, treba ji je povedati, treba ji je sporočiti in prišla bo, mora priti, odpustiti ji. Na vsak način. Nenad je prepričan o tem, kajti on ne ve, kolika je moč simbolov. Zanj so v tej uri simboli mrtva stvar, izven najtemeljnejših človeških odnošajev. Ni si mogel razložiti, toda zdelo se mu je, da bi mati, ki radi hčere — hči pa je njena kri in njeno meso — hodi po svetinjah, bila naravnejša in bližja ljudski resnici,

kakor pa mati, ki bi radi domovine dovolila, da ji hči umira sama in zapuščena. Ta heroizem je bil temnovzvišen, Nenad je slutil njegovo veličast, toda v srcu ga ni odobraval. Samo razložiti ji je treba, da Marija umira, — je mislil — in prišla bo. Naenkrat se je odločil. Nikomur se ni zglasil in je stekel domov.

V vseh štirih oknih z ulice je tema. Mrak je že, nihče je ne bo opazil, gotovo bo pripravljena iti, — je premišljal Nenad. Med visokim slepim obzidjem na dvorišču je bilo še bolj tema. Na koncu dvorišča se je slabotno svetlikalo kuhinjsko okno gospe Ogorelčeve. V veliki hiši pa tudi na tej strani ni bilo luči. Nenad je najprej trkal na stranska, potem pa na glavna vrata, nazadnje pa je potrkal na vrata, ki vodijo na stekleno teraso, toda od povsod mu je odgovarjal molk. Trkal je, polglasno klical, lice je naslanjal na šipe, toda zastonj. In ko da je čutil, da hiša ni prazna, da Marijina mati prisluškuje za vrati in okni, za nepremičnimi čipkastimi zavesami. V ozadju sobe se svetlika večna luč. Nenad razločno vidi plamenček in slabotno lesketanje okvirja na ruski ikoni. To ikono pozna, celó v spavnici se nahaja. Naenkrat zmanjka tudi te slabotne lučke: vrata, ki so med spavnico in jedivnico, so se zaprla.

Od dvoriščnih vrat sem prihaja Jasna. Z dela gre. Nenad jo pozdravi. Nekaj trenotkov stojita sredi temačnega dvorišča in premišljujeta.

— Ti pojdi. Sama bom poizkusila. Morda bo meni odprla.

Nenad zopet teče po ulici. Tam pred hišo stoji voz. Spredaj sedi vojak. Sij njegove dolge pipe svetlika v noč. V hiši je tišina. Vsa vrata so zaprta. V predsobi se oblačita zdravnik in še en častnik. V jedivnici gospa Marina tiho ukazuje brkati ženi, ki joka. Še vedno ima klobuk na glavi, na levi roki pa črno rokavico, ki je še ni snela. Daje vtis, ko da je prišla na obisk. Vrata v Marijino sobo so odprta; onstran njih je tema, ki jo prebada žolti plamen sveče, ki zelo slabo sveti na čisto belo Marijino čelo. Par trenotkov je komaj od tega, kar se je to telo branilo

in zvijalo, sedaj pa leži čisto mirno in nepremično pod rdečo odejo. Na odeji pa dvoje belih, voščenih, mrtvih rok. V senci nad njima je nepremična podoba Fredijeva. Mir. Pokoj. V tišini velike hiše je slišati prasketanje sveče in ropot miši, ki v kotu trkljajo oreh, ki so ga našle.

3

Leto 1918

Še eno poletje. Še ene velike počitnice. Še eno široko, modro nebo nad prašnim Beogradom. V vsem mestu so žive samo Terazije s svojim Orfejem v »Takovu« in častniškim kinom v »Koloseumu«, s svojo »Moskvo«, ki je spremenjena v častniško kazino in z eno samo slaščičarno pri »Difranku«, v kateri srbske gospe v belih, čipkastih predpasnikih strežejo dunajskim in peštanskim odposlancem, špekulantom in vlačugam z belo kavo s smetano. In tramvaji so še pri življenju, ki jih besno vozijo mladi, golobradi fantje, nekdanji akademiki-tehniki in filozofi; in nekdanji bogoslovci. Tramvaji ko nori vsak čas skačejo s tračnic, bijejo ob pločnike, se zaletavajo drug v drugega. O ponočnih orgijah na zabavah v Topčiderskem parku ni nihče ničesar vedel; edino po pohojenih tratah, polomljenem cvetju in grmičju, po konfetih, ki so bili nasuti po stezah, po serpentinah in raztrganih lampionih sodeč je bilo mogoče ugibati o burnih slavjih gospodov častnikov. Po nasmetenem parku so še nekaj dni potem visele zastave in uvelo cvetje po barakah in paviljonih.

Ko je bil Nenad gotov z zoologijo, je odkril kemijo in fiziko. In kakor se mu je v prirodopisnem kabinetu dozdevalo, da bo na vsak način postal prirodoslovec, se mu je sedaj zdelo, da bo vsekakor postal tehnik. Ves prosti čas je slonel nad knjigami, ki so govorile o fiziki in kemiji — toda niso mu prav posebno mnogo koristile. Pač pa je s posebnim užitkom razdiral in

zopet sestavljal stare električne zvonce, se poskušal s sestavljanjem parnega stroja; toda za zvonec bi moral imeti električno baterijo, za stroj pa pločevine, da bi cinil. Potem se je začel pripravljati za jesenske izpite. Njegov profesor za literaturo je bil pesnik in Nenad se je naenkrat znašel v tihem okolju majhne sobe, polne knjig in slik, ki je imela okno z razgledom v eno ozkih in tihih dorćolskih uličic. Profesor mu je pred šolskimi urami in potem prebiral pesnike, nato pa zahteval, da piše naloge o tem, ga začel ko profesor Zlatar jemati s seboj na sprehode proti Topčiderju, toda mesto da bi mu razkazoval pojave v naravi, mesto da bi mu pripovedoval, kako se natika metulje na igle in spušča gliste v alkohol, ga je opozarjal na barvo borovega gozdiča pod viharnim nebom, na simfonije oblakov nad vodami Save in Donave, vpeljaval ga je v poslušanje slavčeve pesmi v goščavi, mu usmerjal oči na granitne plošče nemškega vojaškega pokopališča, ki jih je obraščal bršljan, potem pa je med plevelom in gosto praprotjo daleč nekje v Rakoviških gozdovih našel zapuščene srbske grobove, pobiral po tleh ostanke granat in ko Hamlet čudaško govoril o življenju in smrti, če sta prišla do opuščenih strelskih jarkov. Razkazoval je Nenadu v reber vsekane terase, ki so bile že zarasle v travo in koprive: s tega mesta so leta 1915. grmeli srbski topovi — ono pokopališče zgoraj je rezultat njihovega truda; in naprej, po grebenu hriba, v smeri proti močni vrsti utrjenih jarkov, posamezne plitve in daleč vsaksebi ležeče kotanje za kritje (po njihovih robovih se sončijo in gomaze v vseh smereh majhne rdeče žuželke); tu je peščica srbskih vojakov branila svojo zemljo, poglej, tam med praprotjo pa leže njihovi grobovi. Lepota zlatih oblakov se je na ta način zlivala v eno z mokrim in po trohnobi zaudarjajočim vonjem iz pustih jarkov, s smrtjo; iz smrti in trohnobe pa so se orile pesmi o domovini, o zastavah, svobodi, o tej svobodi, ki je imela priti čez hribe in doline, z juga, na krilih belih orlov. Nenad je zaživel v fantastično, v sanje; pred njegovimi očmi

so se vrstile bitke, vihrale zastave, se podirali mostovi, svoboda je prihajala v siju poletnega sonca: ko da se od takrat, ko je bil savski most vržen v zrak, pa do tega trenotka, ko je takole sanjaril, ni ničesar zgodilo.

Toda svobode ni bilo od nikoder. Poletje je enakomerno odtekalo po praznih ulicah. Mrzlično razburjenje hkrati s sladko omamnostjo, ki je vstajala iz knjig, je v Nenadu kmalu nadomestila utrujenost in melanholija. Začel ga je spreletavati strah, da ne bo imel časa, da bi vse spoznal, da bi se vsega naučil. Ves njegov trenotni ponos, da ve nekaj več ko njegovi vrstniki, se je sesul v prah — samo neskončna strast za znanjem in učenjem, za napornim delom, je ostala v njem (prav za prav ni mogel točno določiti, kaj bi to moralo biti; vse panoge znanosti so ga z isto silo privlačevale, toda v vsaki se je obenem skrivalo nekaj dolgočasnega, kar ga je odbijalo). Začel je hrepeneti po drugačnih šolah (niti sam ni točno vedel, po kakšnih, prepričan pa je bil, da jih imajo v Franciji), v katerih bi se dolgočasje dolgih sivih ur nepremičnega posedanja in poslušanja — ko človek pod klopjo muhe lovi — spremenilo v delavnost vsega človeka. Nenad je čutil potrebo, da bi sebe vsega nekomu in nečemu žrtvoval. Tako pa se mu je neprestano dozdevalo, da izgublja čas, ki ga ne bo nikoli več nazaj, za brezpomembne stvari. Tisto najvažnejše je moralo šele priti.

— Bajkić!

Na oglu starega dvora je stal profesor Zlatar, se nerodno držal v pohodni častniški obleki, čepico je imel potisnjeno na čelo, na suhem nosu pa mu je visel svetel in nesiguren ščipalnik. Mlade platane so drhtele v opoldanski pripeki, listja pa se jim je dotikala že smrt. Avstrijska zastava na dvoru je v pisanosti svojih barv slabotno visela na drogu. Asfalt se je upogibal pod nogami. Na koncu dolge in puste ulice je v pomigljavajočih pramenih vročine drhtela

na hribu s svojo rdečo streho mala cerkev svetega Save. Nenad je s težavo prišel k sebi.

— Kako, da si tako shujšal? — ga je prašal profesor.

— Ne vem... študiram. Mislil sem, da vas ne bo več nazaj. Potemtakem se bo šola začela septembra?

— Razume se. Če te je volja, stopi malo z menoj!

Nenad je preložil knjige iz ene roke v drugo in stopil v korak ž njim. Toda trenotni občutek ugodja, ker je bil srečal profesorja, ki ga je imel rad, se je spremenil v nelagodnost. Njuni lanskoletni sprehodi po poljih so bili nekaj čisto drugega; na njivah ni bilo znancev, tu pa je na vsakem koraku lahko srečal koga, ki bi videl, da on, Nenad Bajkić, hodi z avstrijskim častnikom. Saj vendar nihče ni moral vedeti, da je ta častnik njegov profesor.

— Ali bi malo sladoleda?

— Jaz...

— Si ga že pokusil letos?

— Ne, nisem ga še — je zardel Nenad.

— Torej.

Pred »Difrankom« so se v senci na drugi strani Terazij majhne mize, ki so jih bili postavili po pločniku, belo svetile. Stopila sta čez široko ulico. Ko bi hotel stopiti v slaščičarno! Notri bi bila vsaj kolikor toliko varna pred radovednimi pogledi.

— Notri ni tako vroče.

— Prav imaš, vstopiva.

Nenad se je zavlekel v kot in se ves pogreznil v rdeči žamet mehkega sedeža. Kljub vsemu je bil še naprej nezaupen in ga je bilo nekam sram, pa je skrivaj pazil na vse okrog sebe. Profesor je odložil čepico in skrbno obrisal potno čelo, na katerem je bil trdi rob kape pustil globoko rdečo črto.

— Malinov, vanilijin, ananasov, kavni, prosim? Morda bi kavo z ledom?

Lepa, obilna gospa je v svojem oslepljujoče čistem čipkastem predpasniku stala zraven mizice, se milobno smehljala in čakala naročila. Toda Nenadu se

je zdelo, da se prezirljivo nasmehuje: oh, Srb, le jej sladoled! Komaj je zamomljal:

— Malinovega, prosim.

— V grlu ga je tiščalo; prvo žličico je komaj spravil doli. Toda sladoled, ki se je na vrhu jezika počasi topil, ga je kmalu razvedril.

— Počasi — se mu je nasmehnil profesor — vroč si, pa se lahko prehladiš. Piškot vzemi.

Ko sta pojedla vsak svoj sladoled in so pred njima ostale samo še majhne srebrne skodelice, je profesor privlekel na dan cigareto, jo prižgal in dolgo molčal, gledajoč skozi dim po sončnih Terazijah.

— Torej tebi lahko povem, da to jesen ne bo šole — je naenkrat prekinil molk. — Mislim celo, da je sploh več ne bo, in ne samo to jesen. Si razumel? Toda tega ne pripoveduj nikomur. Tako...

— Kako pa vi?

— Jaz sedaj samo potujem skozi Beograd. Drugo dolžnost so mi naložili. Vojaško. Pa mi je čisto vseeno.

Ves je bil v ognju; oči za ščipalnikom so mu sijale od notranje zadržane veselosti. Naravnost Nenadu v oči je gledal in se vedno bolj smehljal.

— Ugibaš?

Nenad se je zgrozil; takoj na to pa mu je kri udarila v lica.

— Jaz...

— Da. Naši se približujejo... Ali si me razumel? Naši se približujejo. Pred kratkim tega še nisem smel govoriti, sedaj smem.

Z Nenadovih lic je odtekla vsa kri. Drhteti je začel.

— Nikomur niti besedice o tem. Zbogom, pojdi. Ali si me dobro razumel?

— Oh, jaz... — Nenad je imel polne oči solz, skočil je pokonci, pograbil ponujano roko, jo stisnil — jaz... — in da ne bi resnično zajokal, je planil na ulico.

Vročina je v plamenastih jezičkih podrhtevala nad asfaltnimi pločniki, na vzpetini je migljala sil-

hueta cerkvice sv. Save, na dvoru se je tudi sedaj nahajala pobešena in nepremična zastava Okupacije — toda Nenadu se je zdelo vse spremenjeno. Napotil se je čez Terazije v Aleksandrovo ulico. V prsih se mu je nabirala neka dotlej nepoznana sladkost in se v toplem valovanju razlivala po vsem telesu. Naši... naši prihajajo! V teku mu priteče nasproti črna kočija z vojakom na prednjem sedežu. Toda kaj mu zdaj vse to mar! Naši prihajajo! Na oglu stoji v svoji sivi čepici orožnik; na puški se mu svetlika nož. Nenad stopa popolnoma tik njega in mu, široko se smejoč, gleda naravnost v oči. Tepec ne razume, da naši prihajajo. Saj se vendar že v zraku čuti, da naši prihajajo. Toda ljudje, ki hodijo mimo njega, imajo vsi tako žalostne obraze; celó pogledujejo za njim; in vendar ničesar ne čutijo; ničesar ne slutijo. Da, treba bi jim bilo na ves glas izkričati radostno vest, da bi se jim obrazi nasmejali, da bi se okna na hišah odprla, da... Toda stoj! To je še skrivnost. Ne sme se povedati! In če se ne sme povedati, je dovoljeno peti. Peti na vse grlo. Komu mar, če on poje. Ohoj! Voda se po Moravi spustila, vino pije kraljevič, oj Marko, so junaki se naprej zazrli, na dekletu svilene korale! Na ulici je ropot. Vsako lipo, ki se ji je približal, je oplazil z nogo. Ohoj! Nekam čudno se mu zdi, ker se mu ne posreči, da bi napevu, ki ga poje, dodal točno besedilo. Od lastnega kričanja je že oglušil, besede pa mu, čeprav nimajo smisla, prihajajo kar same od sebe, lahkotno, kar mu nadomešča smisel. Morda celo melodija ni tista, katera bi morala biti. Eh, hudič naj vzame besedilo in napev!

— Kaj godljaš, tepec potepeni!

Nenad opazuje pihajočega človeka, ki je ves kuštrast in z razpeto srajco planil na okno, pa se prav nič ne jezi, ker ga je oni nahrulil s tepcem potepinom.

— Kaj zijaš? Spravi se odtod, dokler ti nisem reber preštel!

Pa mu res ne more do živega!

— Zgodaj vstala ptica pisana! — privzdiguje Nenad glas in si pomilujoče misli: ubožec, ničesar ne ve, če bi pa vedel, bi me najbrže poljubil.

Ulice se vrtoglavo sučejo krog njega. Studeniška. Beograjska. Prote Mateja. Mrzle, kamenite ulice. Na levi gostilna zraven zapuščene drvarije; na desni s konjskimi figami onesnaženo dvorišče hotela »Evropa«, kjer so zaprte javne ženske. Potem vrata neprikupnih žolto pobeljenih gosposkih hiš. Železna vrata. Slepi zid, na katerem je bil svoj čas naslikan gozd, voda, človeške postave, sedaj pa je zapacan, oluščen, nedoločene barve. Sam obup. Toda, dragi gospod, jaz se požvižgam na vse to, naši prihajajo — in koncem koncev, saj tudi ta ulica, ta hiša, ta slepi zid niso tako odvratni in žalostni kakor se zdijo, domačija moja, naj čujejo, da obstojaš! Prehod med dvema visokima zidovoma je bil poln kričanja.

— Za božjo voljo, Nenad!

Jasna maha z roko skozi vrata. Pod španskim bezgom sedi pri kosilu gospa Ogorelčeva s svojima hčerkama. Slepa okna velike hiše gledajo nanje, na Jasno, na razpoloženega Nenada.

— Dober tek, tek dober, naj vam bo dober tek! — poje in razgraja Nenad.

Čepica mu je vrhu glave. Šopi las mu vise na čelo. Suknjič si je vrgel čez rame. Knjige ima pod pazduho. Kaj je pijan?

— Za božjo voljo, otrok, pridi vendar k sebi!

— Prav, sto hudičev! Padajmo, bratje, plavajmo v krvi, gospe in gospodične, toda ubijte me, če lažem: naši prihajajo!

— Pst!

— Kaj si znorel?

— Nikar tako ne kriči!

Roke ga vlečejo v hišo, vrata se zapirajo za njim, žene mezgajo krog njega. To ga spravi malce k zavesti, toda dobrega razpoloženja mu ne kvari. Naši prihajajo, kaj zato, obesiti ga ne morejo! In to je resnica. Tu je glava, pa naj jo odsekajo! Potem je

Jasni, gospe Ogorelčevi in Leli znova pripovedoval o vsem, kar je vedel.

— Res, gospod Zlatar mi je ukazal, naj nikomur ne govorim o tem, pa kaj se me tiče, molčati ne morem več. Prihajajo, prihajajo, prihajajo! — in poskočil je, zalučil suknjič na tla in knjige in čepico tudi. Na mizi je našel madžarsko slovnico in začel jo je smeje se in ves omamljen trgati. — Tu imate, tu, tu!

Kaj je tem ženskam? Vse tri se trdo drže, obrazi so jim ledeni, kakor da jim ni sporočil radostne vesti. In Jasna... on se prav zares ne more znajti! Jasna pada na posteljo, zakriva z rokami obraz in pridušeno ječi.

— Jasna, Jasnica!

V svoje največje presenečenje sliši skozi stisnjene pesti:

— Ne, otrok, naših ne bo, naši ne bodo prišli!

— Nikoli, nikoli!

Žene tako nikoli nobene stvari ne verjamejo! Nenad pobere suknjič in čepico, ju zmedeno otresa in molče odide na dvorišče. Na dvorišču je Bujka. Približa se ji in ji počasi, naglašujoč vsako posamezno besedo, pripoveduje:

— Naši pridejo... tako ti povem in drži, prav zares. Zapomni si, kar sem ti rekel: prihajajo!

4

Osvobojenje

Dnevi, tedni. Tudi poročila njihovih časopisov govore in priznavajo: strateški umiki, ofenzivno-defenzivno-taktična premikanja. Toda v teh precejenih poročilih so bila imena krajev, ki leže vedno bolj proti severu. Naši torej vendar prihajajo! Na to pa molčanje, molk. Začeli so se deževni in vetrovni dnevi. Negotovost. Mraz. Odpadlo listje. Duh po požgani slami. Premikanje čet v mestu je trajalo

kar naprej. Kljub temu je še vse po starem. Ničesar določnega. Dnevi, tedni.

Nekega dne je med dežjem začel padati sneg. Drugi dan je bilo vse belo. Sneg je ostal dopoldne, potem pa se je naredila žmojdra. Nebo je viselo nizko nad samimi strehami; brez nehanja je drobno in nevidno pršilo iz megle. Naši prihajajo, to je sedaj jasno. Okrajne aprovizacije so zaprte. Ponoči odnašajo iž njih težke, okovane zaboje kar pri luči svetilk. Ljudje, ki zjutraj hodijo mimo, gledajo pred zaprtimi vrati samo kup smeti, slame, konjskih fig; vse je opustošeno. Pred častniškimi stanovanji nakladajo vojaki na vozove pohištvo, tepihe, slike, umetniške predmete; v dolgih, težkih zabojih je slutiti staro orožje. Otroci se v gručah klatijo po ulicah in ure in ure v primerni oddaljenosti spremljajo te selitve, v upanju, da bodo kako stvarco sunili. Nekaj dni je mirno. Potem pa po vseh poteh, ki peljejo proti Beogradu, prihajajo čete. Najpreje avstrijske. Brez reda. Po več popoldnevov in večerov prebijejo na ulicah zraven v kupe zloženih pušk, vpijejo in puščajo smrad za seboj ob majhnih ognjih, ki jih zakurijo takoj po prihodu in nalagajo nanje plotove, vrata, veje vrtnega in uličnega drevja. Ko se zmrači, se plazijo po dvoriščih sumljive sence, odpirajo hišna vrata in se zgubljajo za zidovi z belimi culicami pod pazduho. Za njimi prihajajo Nemci. Urejeni vozni oddelki. Kolesarji. Težke množice, pokrite s težko plastjo blata. Mrki obrazi, zarasli v kuštraste brade. Tla zamolklo odmevajo pod njihovimi okovanimi čevlji. Dolge vrste se ustavljajo, stopicajo na enem mestu, za drevesa in električne drogove privezani konji jedo mokro seno. Potem se zopet pomikajo naprej, se ustavljajo, gredo naprej; za seboj puščajo onesnažene cunje, konjske fige, smrad. V zraku je slišati osamljen, rezek strel. Zadnji vlaki piskajoč vozijo čez savski most. Lepe urejenosti zmanjkuje. Povsod po klancih proti Savi mrgoli vojakov v manjših skupinah. Na postaji razstreljujejo z minami kretnice. Nenadoma ti pride nasproti spuščena živina,

sestradane krave, koze, ovce. Žene po predmestjih jih love in gonijo na dvorišča. Malo kesneje se sliši iz kleti žalostno meketanje in mukanje: koljejo jih na hitro roko in nespretno. Tudi vojaki brez orožja prihajajo, z vrečami in telečnjaki na hrbtu. Zmešano teko in jih kmalu zopet zmanjka. Ta negotovost traja vso noč. Nihče ne zatisne očesa. Pred jutrom serija težkih, masivnih eksplozij. Tla še dolgo potem bobne in ropotajo. Nenad steče na ulico. Ulica je pusta. Tik ob hišah teče do Aleksandrove ulice. Po Aleksandrovi teko ljudje. Proti Djermu teko. Drugi pa proti Terazijam. Drug drugemu pripovedujejo o novih poročilih.

— Naši... Neki komit je prišel, na konju. Poglejte ga, gori na Djermu je.

— Most so pa v zrak?

— Da, razstrelili so ga. Pa se še nekateri potikajo po mestu.

Vedno bolj na gosto žvižgajo krogle iz pušk skozi zrak. Nenad teče domov. Nebo je motno, iz megle prši. Drugače si je predstavljal dan osvobojenja. Toda sedaj nima časa razmišljati o tem. Treba bo sešiti zastavo. Ženske pretikajo med cunjami. Belih je še lahko najti. Modre delajo na ta način, da kos belega platna pomočijo v črnilo. Edino rdečih ni. In tudi barve ni, da bi jih pobarvale. Vse rdeče stvari po hiši pobirajo, ki gredo ob barvo, in jih namakajo. Na ta način dobe rdečkasto vodo, v kateri potem močijo platno. Ta čas, ko se platno suši, išče Nenad drog. Že jutro je blizu. Temačno in mokro. Glasovi se ko para dvigajo med hišami proti nebu. Lela sloni zraven šivalnega stroja in šiva zastavo.

Nazadnje je tudi to v redu. Spravijo se na dvorišče. Nenad maha z zastavo. Rdeče res da ni rdeče, ampak bledo rdečkasto, toda to je koncem koncev vseeno. Iščejo prostor, kamor bi jo zataknili.

— Na dvoriščna vrata?

— Ne. Bolje bo, če jo razobesimo kje na hiši.

— Na naše staro okno?

Nenad je že na lesenih stopnicah. V meglenem jutru in po tolikem času se mu zde nekam bolj ozke in bolj temne. Ustavi se. Neprijetno mu je, ko da se je namenil v zapuščeno cerkev. Koliko mesecev ni nihče odprl vrat na to stopnišče? Tam spodaj, za onimi pobledelimi žoltimi vrati, je stanovala Mlle Blanchette. Stara, bela gospodična s pozelenelimi čipkami in z rokavicami brez prstov. Umaknil je oči s teh vrat in šel zopet navzgor. Majhen prostor. S treh strani zaprta vrata. Pajčevina na njih. Od tu je nekega pomladanskega dne prvič videl Marijo. Malo Ami je imela na rokah in jermenček ji je pripenjala za ovratnico. Ko skozi šibe je hodil mimo teh spominov. Drugi prostor. In počeni zid. In čisto zgoraj pred njim vrata njihove nekdanje sobe. Kolikokrat so bila ta vrata, ko se je vračal iz gozda ali s poti za moko s tovorom na hrbtu domov, njegovo največje veselje; kljub trudu; toda za njima je bilo varno in toplo. Ko je prihajal, je ropotal po lesenih stopnicah in Jasna je na njegov ropot pritekla iz hiše, da bi mu pomagala; zgoraj pa je, nagibajoč se čez leseno ograjo, mučila svoje oči stara mati in govorila:

— Oh, otrok, zopet si si preveč naložil, zopet si si preveč naložil.

Sedaj so bila vrata ko zalepljena, kljuka zarjavela... Nenad je s težavo odprl. Motna in mrzla svetloba proti severu obrnjene sobe je bila Nenadu v lice hkrati s težkim vonjem dolgo zaprtega in z vlago nasičenega prostora. Nenad se je ozrl v kot za vrati, ko da bo v kotu zagledal prikazen stare matere. Še vedno je stala tam majhna bronasta peč z ročaji na vrhu, ki je bila pa od rje že čisto rdeča, cevi pa so izpadle; toda stare matere ni bilo zraven nje. V drugem kotu, v smeri proti oknu, ki je bilo prekrito s pajčevino, je še vedno ležalo okostje železne postelje, na kateri je umrla stara mati. In na belo pobeljenem zidu nad posteljo sta se še sedaj videla dva majhna žeblja, na katerih sta bili nekdaj obešeni sliki Žarka in Miće. Nenad je začel drgetati. Nič več se ni smel ozreti okrog sebe, v strahu, da se ne bi srečal s sen-

cami mrtvih. Zastava, ki jo je držal v rokah, se mu je naenkrat zazdela brezsmiselna. Šele sedaj je jasno stopil predenj oni Jasnin klic:

— Ne, otrok, naših, naših ne bo nikoli več!

Tako je z zastavo v rokah stal sredi sobe ko da se je naenkrat streznil od velike pijanosti; leden. Zmaga, to je bila ta prazna soba, polna spominov na mrtve; pot v osvobojenje je peljala skozi tole sobo, polno plesni, ko skozi mrtvašnico; in ko iz mrtvašnice se je od tu šlo naravnost na pokopališče.

Na ulici je nastal nemir. Približeval se je in bil vedno močnejši. Nenad se je zdrznil. Stekel je k oknu, potisnil njegovi motni oknici. Klicanje, kriki, smeh, vse se je razločno slišalo. Zastavo je pomolil na ulico, veter jo je zajel in začel vihrati ž njo. Živio klici so bili vedno močnejši, ko hudournik, ki se približuje. Nenadoma so se razlili izza ogla, pljusnili čez vso ulico. Nenad se je še bolj nagnil. Srce mu je bilo debelo in poredkoma, po vsem telesu ga je čutil. Po sredi ulice sta korakala dva moška črnih obrazov, šajkači sta imela na glavah, hrbta in prsi pa sta imela prepasana z navzkrižnimi pasovi za naboje. Čez ramena, krog vratu, po rokah, po stegnih sta bila ozaljšana z venci, belimi prtiči, z rožami, z zimzelenom; toliko da sta se videla iz tega okrasja; težko sta korakala pod težo vencev. Množica se je trla krog njiju, roke so se stegovale, da bi se ju dotaknile, skozi vsa vrata in dvorišča, iz vseh uličnih razpok so lezli na dan novi ljudje, vpili, jokali, tekali sem in tja, se približevali in se v zmešnjavi valili naprej. Nenad je ko začaran zrl v dva črna človeka s šajkačama na glavah, v rdeče-modro-bele zastave, ki so svobodno vihrale na hišah — glavni del sprevoda je bil že mimo, sedaj so šli mimo moški in ženske, ki so zamudili in so tekli, da bi došli sprevod, toda Nenad še vedno ni zbral svojih moči, da bi odprl usta in zakričal. Ko pa je prvi del sprevoda zavijal že v Krunsko, da bi se po Beograjski spustil k Slaviji, je Nenad prišel k sebi, si z rokami pomel obraz ko da je njegova žalost pajčevina, ki jo je mogoče sneti,

in zakričal: živeli! — Potem se je pognal od okna in že poln splošnega mrzličnega navdušenja, ki je prihajalo z ulice, se je z ropotom vrgel po stopnicah na dvorišče. Odtod pa je tik Jasne in drugih kar gologlav planil za množico, od katere je v jutrnjem ozračju ostal samo še zadušeni hrup.

5

1. december 1918

Močan zapadni veter, veter, ki brez ovir piha s sremskih ravani in nosi s seboj ledeni, koničasti pršec iz megle, se je lomil ob beograjskem grebenu in še ves v zaletu junaško pobiral prah na odprtem prostoru na Terazijah. Toda njegovi sunki, polni žvižganja, niso niti trenotek mogli spraviti v slabo razpoloženje množice, ki se je stekala od vseh strani Beograda in je že nekaj ur, ko da vre, stala na enem mestu. Na dolgi, sivi zasebni hiši, v kateri se je začasno nastanil dvor, je v vetru vihrala trobojnica; njeno novo platno je v večnem valovanju kar naprej pokalo. V množici je šumelo, od nekod je bilo slišati petje, ki ga je pa kmalu prevpilo klicanje z drugega konca. Venomer je z nekim prezgodnjim klicem kdo prelomil pričakovanje in potem se je nebo nekaj minut orilo v nesložnih, potisočerjenih klicih in vpitju onih, ki so se nahajali v gneči; morje glav, klobukov, dvignjenih rok se je napenjalo med stenami hiš z neko svojevrstno, notranjo silnostjo, dvigalo se je in je bila nevarnost, da bo zalilo vse, pa se je trenotek potem vriskaje poleglo in valovilo v drugo smer. Gruče fantov, ki so se za roke držali z razpoloženimi dekleti, so se rinile skozi gnečo brez posebnega namena; menda samo zato, da bi čim tesneje pritiskali dekleta nase. Malokrvne žene so se onesveščale in moški so jih potem nosili na plano, jih polagali na kamenite stopnice sosednjih trgovin, kjer so jih druge žene polivale z vodo in jih drgnile.

Od Slavije sèm je prihajal oddelek kraljeve garde s svojo godbo na čelu. Oddelek je v svojih modrih dušankah in s svojimi belimi perjanicami nekaj časa krepko, enakomerno korakal med dvema živima zidovoma človeškega delirija, da je človeka mrzlo stresalo po hrbtu. Potem se je morje zopet zlilo in se še bolj stisnilo. Otroci so, smejoč se, ko zrelo sadje padali z vej mladih in golih platan; pa so brez posebnega napora zopet plezali po železnih palicah, ki so varovale debla.

Nenad je že dobro uro stal točno nasproti regentskemu dvorcu in se v tem morju oprijemal električnega droga, da bi ga plima ne odnesla s seboj. Neprestano se je moral boriti za prostor in ves razkuštran in poten je bil; in že malo hripav je postal od vpitja; toda kolikor pogosteje so mu stopili pred oči dogodki zadnjih dni, toliko bolj je napenjal vratne kite. Nekega popoldneva je šel iz mesta proti domu in nenadoma je na drugi strani ulice opazil botra. Prav tak je bil, kakršen je ostal Nenadu v spominu iz Niša. Še vedno je tako pokonci hodil. Dobro je bil oblečen. In prav tako živahen. Samo brada mu je pri vrhu začela siveti. Radi tega se je zdel še bolj dostojanstven. Preden je prišel Nenad k sebi in stekel na drugo stran ulice, ni bilo botra že nikjer več. Na vso moč je tekel domov.

— Boter je prišel! Videl sem ga. Še neki drugi gospod je bil ž njim.

— Saj ni mogoče! Kaj misliš, da ne bi takoj prišel, da nas vidi, če bi se pripeljal v Beograd?

— Toda... čisto dobro sem ga poznal! Šel je...

Naenkrat je obmolčal, ker ga je zbodla Jasnina zunanjost. In počasi je pristavil:

— Morda sem se zmotil. Če bi bil prišel, bi se bil gotovo oglasil.

Lahko se je bilo prepričati, ali je boter prišel ali ne: treba je bilo enostavno iti na njegov dom. Toda ne Jasna, ne Nenad nista spregovorila o tem niti besedice. Dva dneva sta minila v molku in resnobi. Tretji dan pa je Nenad s strahom v srcu in skrivaj,

da ga Jasna ne bi opazila, vendar pohitel na botrov dom. Niti v hišo mu ni bilo treba stopiti, da bi se pri stari botrovi služkinji razvprašal o vsem; že z ogla je opazil malo botrovo hišo, kako se odprtih oken razgleduje po ulici; tuja, mlada in lepa žena z rumenimi lasmi je stala zraven okna; boter se je torej nahajal v Beogradu; toda ne sam. Pobit se je napotil proti domu. Jasna je nerazpoloženo pospravljala po sobi. Nenad dolgo časa ni vedel, kaj naj stori, ali naj pove, ali ne. Toda kolikor mu je bilo nerodno radi Jasne, prav toliko mu je bilo žal radi sebe samega, radi upanja, ki ga je varalo, radi daril iz Francije in radi radosti, da ima tudi on koga dočakati.

— Jasna... — spregovori nazadnje in naglo povesi oči, kajti Jasna ga je pogledala s svojimi svetlimi, še mladimi in lepimi očmi. — Boter je prišel. In ne sam.

— Vem, otrok.

Srce se mu je pretisnilo. Nobene besede nista več spregovorila o tem. Začel je jokati in da mu ne bi bilo treba gledati Jasninega joka, je odšel iz sobe. Sedaj se je izogibal doma. Potikal se je po ulicah. Tekal je za sprevodi. Z otroki je prepeval patriotične pesmi. Hodil je krog vojaških taborišč, kjer so jim vojaki dovoljevali, da jahajo osle in mule. S tovariši je hodil na njihove domove, da bi videl, kaj so jim bili očetje prinesli. Toda vse to je bilo zanj mrtvo, tuje. Tuje osvobojenje. Tuja radost. Toda ko je takole stal, naslanjajoč se na električni drog nasproti regentskemu dvorcu, sredi množice in ga je splošno navdušenje nosilo s seboj, da je na glas kričal prav iste besede ko ljudje krog njega, je bil vendar pomalem prepričan, da bo ta prva grenkost minila in da bo šele potem prišlo tisto veliko in sijajno, tisto veselo: osvobojenje, veliko delo, velika luč, velika enakost; da bo prostost prišla do besede šele v nečem posebnem, česar še ni nihče doživel.

Že vdrugo prihaja svečano oblečena gospoda v dvor. Pri vstopu jih spremlja burno odobravanje in ploskanje — nad množico je videti roke z dvignjenimi cilindri: gospodje se zahvaljujejo. Potem teče čas

zopet naprej, množica buči, stopica na enem mestu, pošumeva in na sto raznih načinov prikriva svojo nestrpnost. Fantje se zabavajo z dekleti, zastava na dvoru šumno plapola v vetru, zastave na drugih hišah vihrajo, iz megle prši, vodometi vzklikanja brizgajo tu in tam proti nebu, vse se premika in vse ostaja na istem mestu. V pričakovanju. Za onimi visokimi, s čipkastimi zavesami zastrtimi okni, se dogaja nekaj usodepolnega, končuje se eno zgodovinsko razdobje in začenja se novo. Tako pišejo v časnikih. Tako mislijo ti zbrani ljudje na tem trgu, ki jim bije hud veter v obraz in ki so pod sivim decembrskim nebom obkroženi od razrušenih hiš. Tako misli Nenad, ki se tesno oprijemlje svojega električnega droga in je že ves hripav od kričanja.

Naenkrat ko da je električni tok zbrzel skozi množico. Vse je otrpnilo: na enem od oken se je zamajala bela čipkasta zavesa. Belo orokavičena roka, zavese so se razmeknile, okno se je odprlo... Iz množice se je dvignil divji krik zadovoljnosti, usta vseh so odprta, vsi so dvignili roke; na okno vstopi mlad moški, mladeniško golobrad, s ščipalnikom na nosu, v fraku in z rdečim trakom preko prs; za njim se gnetejo gospodje in v poltemi sobe se jim svetijo zglajena prsa srajc, odlikovanja jim blešče na frakih. Regent stoji in gleda, obraz mu je ko bela maroga v temnem okvirju odprtega okna, Nenad ga vidi razločno, pa vendar nejasno; radi oddaljenosti in velikega okna se mu vidi droben in majhen; radi te oddaljenosti se mu zdi tudi nedosegljiv. Med vpitjem je regent dvignil roko. Tisti trenotek se je začul stoteri pst, pa mir, pa pst. Regent je hotel spregovoriti. Po trgu je še dolgo časa vrelo in pošumevalo, potem pa je zavladala globoka tišina, ki je niti oddaljeno kričanje množice tam okrog »Moskve« nekje ni moglo skaliti. Regent je verjetno govoril; tam, kjer je stal Nenad, se ni nič slišalo. Potem je verjetno nehal govoriti, kajti zopet je nastalo kričanje. Ljudje so kričali: živel kralj, živel regent, živelo zedinjenje, živeli bratje Hrvati, živeli bratje Slovenci, živeli Voj-

vodinci! — in zopet od začetka. In ko samo od sebe, neopazno so se ti kriki spreminjali v pesem, pesem je prehajala v himno in naenkrat se je iz nekaj tisoč grl neskladno, prehitevaje in zaostajaje z besedilom, zaorila stara srbska himna, težka in svečana, ko molitev. Glave, na katere je pršilo iz megle, so bile odkrite, vsa ta tisočglava množica je bila v tej uri zlita v eno, hkrati ž njimi je dihal tudi Nenad, zaletelo se mu je, bil je navdušen, ko izgubljen v ekstazi. In sredi tega navdušenja je nekdo s težko roko zagrabil za Nenadov tilnik. Čepica, ki jo je bil pozabil sneti z glave, je nekam odletela.

— Čepico! — se je drl neki moški za njim.

— Čepice! — so začeli vpiti tudi drugi.

Nenad je pograbil svojo čepico in se ves vroč radi klofute, ki mu jo je bil nekdo prisolil, ozrl krog sebe: Dragutin, Karlo Šunjević, poraščen s črno brado, dolgih las, z neko polvojaško čepico v rokah, na kateri je bila srbska kokarda, je z dvignjeno roko stal za njim in ni več gledal na svojo žrtev pod seboj, ampak se je na ves glas drl in njegov močni, bikovski glas je v splošnem hrušču in trušču bil močnejši od vseh:

Bože spasi, Bože hrani
srpskog kralja, srpski rod ...

Nenada je zalil gnev. Vse navdušenje ga je minilo. Zakričal je in hotel temu človeku skočiti v lase, mu z nohti izpraskati oči. Toda množica ga je bila že zanesla v svoj vrtinec in potegnila za seboj.

— Žival, žival! — je sedaj kričal tudi Nenad. — Izdajavec, podlež!

Toda njegovega slabotnega glasu radi splošnega petja ni slišal nihče. Množica se je vedno hitreje pomikala in nosila Nenada na eno, Šunjevića pa na drugo stran. Nenad je skozi solze sramote in jeze še dolgo videl visoko postavo tega človeka, ki je dvigal roko, v kateri je tiščal ono čepico in z njenimi zamahi spremljal svoje klice, svoje živeli, svoje urà.

Ko ga je množica zanesla do Dvorske ulice in ga vrgla iz svojega toka, ni Nenad nič več ne jokal, ne vpil, samo težki občutek krivice, katere grenkobo je čutil na jeziku, ga je vsega prežemal. S povešeno glavo in gologlav je stopal mimo hiš, roke je tiščal v raztrgani suknjič. Hodil je in nikamor se mu ni mudilo, prav nič mu ni bilo mar praznika, ki se je od daleč slišal. Imel je občutek ko da mu je obraz ves pokrit s podplutbami in krvjo, pa nima niti toliko moči, da bi se obrisal.

DRUGA KNJIGA

Sile

PRVO POGLAVJE

1

Sveta družina

Sibin Majstorović je svoj čas menda pet let »končaval« dunajske visoke šole — toda ko mu je v Vrnjački Banji umrl oče, je moral z Dunaja domov, da bi vzel v svoje roke, kar je bil oče zapustil. Stari Sotir Majstorović je vse svoje življenje varčeval; da bi imel sinu kaj zapustiti. Varčeval je v vseh ozirih. Pa je tudi v zdravilišču hotel tako varčevati. Zdravnik mu je predpisal, da se mora zdraviti dvajset dni: vsak dan ena kopel in dve čaši vode. Gazda-Sotir pa je bil od onih ljudi, ki dajo samo na številke; tako se je tudi njegovo zdravljenje v zdravilišču spremenilo v računsko enačbo: dvajset dni po ena kopel in dve čaši vode dnevno je kakor deset dni po dve kopeli in štiri čaše vode dnevno. Račun je bil popolnoma točen; gazda-Sotira so že od nekdaj imeli za sijajnega računarja. On je, žal, vedno računal samo z znanimi količinami, z milom, lojem, pepelom, z menicami na kratek rok, pozabil pa je, da se v enačbi nahaja tudi neznanka — joj, njegovo lastno telo! — in njegov račun se je — prvič, pa tudi zadnjič v življenju — izkazal za netočnega: sedmi dan so ga našli v kopeli mrtvega.

Ko je njegov sin zapuščal Dunaj, je pustil tam svojo zaročenko, mlado študentko Beti, s katero da se bo poročil takoj, ko »uredi zapuščino«. Toda zapuščina se je dunajskemu študentu zdela več ko malenkostna: nekaj razdejanih stavb nekje na Dorćolu, sto

tisoč v akcijah in v bankah, dvajset napoleondorov v nogavici, na podstrešju pa razen enega vagona sirovega mila, ki se je sušilo, in v velikem skladišču, kjer se je nahajalo vagon in pol »sirovin«: le še nekaj nepresejanega pepela in smrdečega loja. Čisto logično se mu je že vnaprej dozdevalo, da bo radi žene, ki nima dote, dediščina postala še manjša in »predno se človek obrne, je ne bo nikjer, dva slepca pa bosta ostala«. Ta čas, ko je mala Beti v naglici delala svoje izpite, da bi bila pri kraju, ko jo bo Sibin Majstorović poklical v Beograd, je on hodil od ene tete do druge in pazno proučeval sezname bogatih beograjskih deklet. Edina, ki je bila vredna pozornosti, je bila edinka Petronija Naumovića. Toda nje ni nihče snubil, ker je bila velika, malce prismojena, nekam bolna v kolenih, zmešana in je večno tiščala roke v naročju — dasi je imela nenavadno lepe in krotke oči — in ker oče ni ponujal, »kolikor bi v primeri s svojim položajem moral«. Majstorović je takoj razumel, da tu tako ni treba zahtevati »z ozirom na položaj«, ker ji bo kot edinki tako in tako ostalo vse; in da je tu treba predvsem pokazati se plemenitega in se oženiti »iz ljubezni«, zlasti še, ker je dekle že prileten in ker bo takoj dobila majhno dediščino po materi. Takoj je poslal eno od tet z naročilom, da se je ta in ta, sin tega in tega, zaljubil v edinko Simko in da jo bo vzel »kar táko, gazda Petronij, brez srajce... ker fant je do ušes zaljubljen«. Petronij Naumović je takoj presodil svojega bodočega zeta. Celo nekam laskalo mu je, da ga hoče mlečnozobi človek kar na lepem potegniti. Ko je pa uvidel, da Majstorović resno nadaljuje začeto igro, se je ujezil in mu dal hčer. Med tem časom, ko so se pogajali in določali čas poroke, je Sibin Majstorović napisal pismo svoji dunajski zaročenki Betiki, v katerem ji je obrazložil svoj obupni položaj po očetovi smrti, »sama skladišča, dolgov pa več ko preveč«, in uboščino, ki usodno visi nad njimi. »Jaz si tega ne morem predstavljati. Da bi ti, dragi Bog, živela v uboštvu, v večnem pomanjkanju, ne ne, tega ne bi mogel pre-

nesti in te prosim, da smatraš sebe za prosto,« kajti tako lepi ženi kot je ona, se obeta velika sreča v življenju, »ne pa da bi z menoj delila slamnato posteljo; jaz se moram pa žrtvovati za družino, za vse te tete in stare matere, za katere moram skrbeti... toda večno bom ljubil samo tebe. Zbogom!« Beti je to Majstorovićevo požrtvovalnost, da reši družino propasti, vzela čisto neumno in se je poskusila zastrupiti; umrla ni, pač pa si je za vedno pokvarila želodec. Ko je potem uživala samo mleko, je vsa bleda in onemogla sklepala, da neskončno ljubi Sibina, če se je radi njega hotela ubiti; in sklene, da po taki veliki ljubezni zanjo ne more biti sreče v življenju, kar pa jo je neskočno užalostilo. In v tej žalosti je pomislila, da je morda tudi on nesrečen s tisto prismojeno in dolgonoso ženo in ker je želela, da bi ostala »nad vsem tem«, da bi bila »dosledna« svoji tragični usodi, je napisala Majstoroviću nežno pismo, v katerem se je razjokala na grobu njune čiste ljubezni, dejala je, da mu nima ničesar odpuščati, ker razume njegovo žrtev, »če bi ti bila pa moja pomoč kdaj potrebna, ali pa moja ljubezen, me samo pokliči... čakala bom.« Majstorovića je tolika ljubezen nenavadno vznemirila; sedaj mu je bilo več ko dokazano, da je on »človek, ki nekaj velja in ki osvaja«. Že je mislil, da bi Betiki poslal nazaj zaročni prstan, ki mu ga je vrnila, in da bi jo poprosil, naj ga obdrži za spomin, toda njegova teža in lepota, ko ga je držal na dlani, sta ga odvrnili od tega; dal ga je svoji neokretni ženi, Betiki pa je napisal sočutno pismo.

Ko je tako uredil najnujnejše zadeve, se je Majstorović takoj lotil najvažnejših: očetovo milarno na Dorćolu je z ženinim denarjem spremenil v »tovarno« za milo, to se pravi postavil je visok železen dimnik, ki ga je z debelimi žičnimi vrvmi privezal za strehe poslopij, zazidal je zunanja okna in na tem popravljenem zidu natisnil ime svoje tvrdke. Potem je lahko s polno pravico tiskal na svojih posetnicah: industrijec, kar je tudi storil.

Majstorović se je že od nekdaj oblačil v žaket, nosil polcilinder in progaste hlače. Že na Dunaju se je tako nosil. Toda žaket mu je navadno otepal po kolenih, polcilinder pa mu je bil, če že ne za cel, pa vsaj za pol centimetra premajhen za njegovo glavo. Če bi bil nosil še črne bombaževinaste rokavice na rokah, bi bil čisto podoben potuhnjenemu uradniku pogrebnega društva, ki se, gledajoč izpod obrvi, potika okrog hiš, v katerih umirajo znane in bogate osebe. Toda Majstorović ni nosil črnih bombaževinastih rokavic. Hodil je vedno brez njih, imel pa je rdeče roke in nabrekle prste. Bil je eden onih ljudi, ki so se bili privadili na težko delo — boril se je z ljudmi in z usodo.

S tem, da je prekrstil staro milarno v »tovarno za milo« in postavil tisti železni dimnik nanjo, ni Majstorović dosegel ničesar posebnega. To je uvidel takoj. V deželi s primitivno kulturo milo ni bilo neobhodna potrebščina. Poskusil je z nečim še bolj nepotrebnim: s čokolado; in takoj potem s konjakom in špiritom. Toda vse to skupaj je še vedno donašalo manj koristi ko — za časa balkanskih vojn — izdelovanje opank, pa je Majstorović zato še enkrat menjal »instalacijo« svoje tovarne, kar ni bila posebno težka stvar; v njegovi tovarni razen nekaj kotlov in enega destilatorja tako ni bilo drugih strojev; njeni stroji so bili ljudje. zamenjati osebje, to mu je bilo najlaže, prav toliko ko preobleči spodnje perilo. Edina stvar, na katero je pazil pri zadnji spremembi, je bila ta, da so opanke, izdelane v njegovi »prvi domači«, bile čim slabše kakovosti — da bi bil promet večji. Kar pa se je svoj čas govorilo, da so namreč te opanke za vojake bile iz papirja, je samo bajka. Iz preperelega usnja morda, iz papirja pa nikakor ne, in to iz enostavnega vzroka, ker je bilo takrat tak papir težko spraviti čez mejo; in ker bi uvoženi papir bil dražji od domačega preperelega usnja. Razen tega se je Majstorović zavzemal za »emancipacijo domače industrije od inozemske.« To njegovo patriotično stališče, ki ni samo z besedo, ampak tudi z dejanji podpiralo

domačo obrt, je priznala celo država: z vsakim novim stotisočem v banki je Majstorović dobil novo odlikovanje. Ko se je začelo med trgovci šušljati, da ima pol milijona v zlatu, je prejel odlikovanje krog vratu. Od te ure je začel sam sebe smatrati za javnega delavca. Svojim otrokom je razdelil hranilne knjižice in takoj naložil za vsakega po sto dinarjev; razen tega je za zadnji praznik očetôv oblekel v svoji tovarni dvoje delavskih otrok, v ljudski šoli pa, v katero je hodila njegova hčerka, eno dekletce; sinku domače perice je dal kar srebrn dinar. In ker so časopisi pisali o tem delu krščanskega usmiljenja, se je Majstorović odločil, da bo odslej vsako leto za praznik očetov oblekel po dva dečka in eno deklico. Edino svetovna vojna je bila vzrok, da tega velikega usmiljenja ni tudi izkazoval.

Za časa svetovne vojne pa toliko da se mu je posrečilo obdržati gotov denar in samo za nekaj malega (za dvakrat, ali trikrat) pomnožiti. Ko je Sibin Majstorović družino z ostalimi begunci vred poslal v Nizzo, je moral tudi javno pokazati svojo ljubezen napram pohojeni domovini: dvakrat je kot obvezanec uradniškega kadra potoval z državnimi spisi po miniranem morju s Krfa v Solun. In obakrat je, prišedši v Solun, prinesel s seboj tudi svojo zasebno prtljago: dinarje, ki jih vojaki na Krfu niso mogli spraviti v promet in jih je Sibin, da bi pomagal našim junakom s Cera in Rudnika, nakupil po deset za tri drahme. Sicer je res, da je bilo v Solunu deset dinarjev vrednih šest drahem, ker tu je bilo dinarje mogoče spraviti v promet, toda tri drahme na deset dinarjev, saj to vendar ni velik zaslužek, če mora človek vso pot od Krfa do Soluna prebiti prepasan z rešilnim pasom krog trebuha. Ne, prav res, da ne — saj človeško življenje ima tudi svojo ceno. Vsaj Majstorović je sodil, da je že samo spuščanje v nevarnost vredno onih treh drahem, ki jih zasluži na vsakih deset dinarjev. Denar je rastel tako naglo in tako enostavno, da je Majstorović imel občutek, da postaja vedno večji in ognjevitejši rodoljub: takole z rešilnim pasom

krog trebuha, v smrtni nevarnosti pred podmornicami in torpedi, je bil pripravljen vršiti dolžnosti obvezanca uradniških vrst do sodnega dne. In strašansko jezen je bil, ko je slišal praviti o nekem separatnem miru z Avstrijo. Ne! On je bil za to, da ostanemo zvesti zavezniki; in da se bijemo — do zmage. Vojne homatije brez separatnega mira so ga vrgle s Krfa v Rim, od tam pa v Pariz, tu pa je bilo konec njegovih špekulacij.

Drugi so imeli večjo srečo, Majstorović je vedel to, nekateri so bili ves čas službeni vojni liferanti; drugi zopet so po cele tovore državnega denarja imeli »zakopanega« ali pa »ukradenega« ali pa »izgubljenega«; nekateri so na obalah Črnega morja bili gospodarji trgovskih ladij in so jemali v zakup pošiljatve v pristaniščih, ki so bila tako velika kot je marseillsko. Toda Majstorović ni mrmral. On je bil prvič stoik; drugič pa je veroval v svojo zvezdo; in prepričan je bil, da se vse, kar se pridobi, pridobi z lastnim trudom. Znal je čakati in dobro držati, kar je že prislužil.

Zato je tudi začel resneje kopičiti zaslužek šele potem, ko se je vrnil v svobodno državo; ker so »tovarno« uničile bombe, je takoj priglasil desetkratno škodo, potem pa je kot industrijec — in to kot champion domače obrti! — eden med prvimi svoje papirje spremenil v milijonska naročila in na ta način je na dorćolski strmi lepega dne zrasla čisto nova »Tovarna za obleko — Stella« — s posebno električno centralo in ostalim. Dnevniki so prinašali članke in fotografije »najmodernejše tovarne na Balkanu« z naslovom »Vstajenje starega podjetja«. Eden od opozicionalnih časnikov je skušal, da bi to narodno slavje pokvaril s prašanjem: kakšne stroje so neki rabili v stari milarni? Ker ni mogoče, tako je pisalo naprej, da so naši predvojni pacarji, ki so z rokami mešali pepel in loj, ali pa ubogi opankarji, ki so v nezdravih prostorih »fabricirali« tiste znane opanke, bili prav za prav električni stroji! Drugi list pa je, res, hotel z »načelne« strani premotriti prašanje:

komu bi bilo treba povrniti škodo, ali malemu človeku, ki nima nikjer ničesar, ali bogatinom, katerih zahteve gredo v milijone. Toda »veliki« tisk je pomiril svoje tovariše s trditvijo, da gre tu za navadno volivno demagogijo — ali pa morda celo za grožnjo proti »naši domači obrti«. Ker pa je vse, kar je domačega, sveto, zato je bila tudi Majstorovićeva tovarna z lastnimi novimi stroji in diesel-motorji molče proglašena za svetinjo.

Toda Majstorović se je v računu uštel za eno neznanko (za trg, ki si ga je bilo treba šele poiskati), in kmalu je ostal brez dovolj velikega obratnega kapitala. Z nekaj manj industrijske ognjevitosti bi bil on lahko kupil in zgradil tovarno, ki bi na dan izdelala pet sto, ali pa recimo tisoč parov čevljev, toda skušnjavi se ni znal ogniti; ko je Majstorović imel priložnost, da se odloči za enega od treh modelov, se je pijan nemškega šampanjca, razdražen od mrzlične inflacije in vznemirjan od žensk po kabaretih, kamor so ga vsakodnevno vodili, odločil za največjega, za onega s kapaciteto treh tisočev! Stroji so stali skoraj toliko, kolikor mu je bilo določeno od sodišča vojne škode. Ker pa on ni bil nikoli toliko oškodovan, da bi to vsoto resnično občutil, ker je bil zanj to samo papir, kateremu komaj da je zaupal, se je ko igravec, ki igra z zlaganimi kartami, podvizal, da bi se ga čim preje otresel. Kolikor mu je sedaj obratni kapital kopnel in se v zvezi ž njim zmanjševala produkcija, za toliko so tudi cene njegovih Stela-čevljev rasle. Majstorović se je nahajal na najboljši poti do popolne zagate v dolgovih in obrestih in do propada.

Na tastovo pomoč ni mogel računati. Razmerje med njima se je naprej in naprej slabšalo. V prvih letih je starcu kar naprej v jezi rojilo po glavi:

— Pretentati me je hotel, zato bo tudi prejel svoje! Najpreje naj se malo muči, šele potem mu bom dal, kar in kakor bom hotel.

Toda na skrivnem je samo čakal, da bo Majstorović enkrat nehal s slepomišenjem. Majstorović se pa, ker se je bil že enkrat opekel, ni smel izdati. Silil se

je, da je pred tastom še v bodoče kazal naivnost in dobroto, dočim je ženo strašno utrujal s porodi: s pomočjo otrok ga je hotel ganiti. Z otroki v naročju je prihajal za vsak božič in Veliko noč, za vsako Novo leto in za praznik očetôv, molčal je, bil ljubezniv, poln spoštovanja. O svojih kupčijah ni tastu nikoli črhnil niti besedice; celo za svet ga ni nikoli prašal. Popraševal je samo po »tatinem« zdravju, tožil radi driske enega od otrok, se hvalil, da so drugemu zrasli zobki, silil otroke, naj dedu poljubljajo rokó in nazadnje odhajal iz sobe ritenski in smejočega se obraza. Toda »tata« je bil vedno bolj jezen in ko razžaljen v svoji ničemurnosti starega lisjaka:

— Gazda-Sotirov sin ne rabi ne nasvetov, ne denarja, ne pomoči! Potem naj se pa ima s tisto nerodo kakor se hoče! Le zase naj drži svoje kupčijske skrivnosti! Skrivni poslovnik ima človek, pa jih skriva pred tastom!

Starec je vedno bolj grobo sprejemal zeta, zasmehoval ga je in ga poniževal pred služinčadjo, pustil ga je z otroki čakati v predsobi — toda Majstorović je bil toliko trdovraten in zadrt, da ni hotel niti občutiti, česa starec pričakuje od njega. Svojih misli je bil in trdovratno jim je sledil; starec je svoje sovraštvo napram njemu prenesel tudi na hčerko, ki je že komaj čakala, da se poroči, pa magari tudi z Majstorovićem. Eden od njiju je moral napraviti prvi korak; toda tega koraka ni mogel napraviti ne eden ne drugi. Ta čas pa so prihajali na svet slabotni otroci, postajali rahitični, živeli in umirali od škrlatinke in griže, nekateri pa so ozdravljali in rasli, čas je bežal — razmerje med tema dvema človekoma pa je ostajalo vedno isto: boj, ki sta ga bíla, je bil boj vztrajnosti.

— Kaj zato, — je sam pri sebi govoril Majstorović in se tolažil, — sedaj noče dati, pa bo dal, vse bo dal, ko bo poginil.

Tast se je staral in kolikor pogosteje je čutil, da bo izgubil igro — in ti občutki so ga delali vedno manj spravljivega, ker je začel podzavestno svojo

upornost spravljati v zvezo z dolgostjo svojega življenja — toliko bolj molčeč in mehkejši je postajal zet, ki je čutil, da se stvar razvija v njegov prid, kar pa je starca vedno bolj dražilo. Naumoviću ni niti besedice črhnil o tovarni vse do blagoslovitve temeljev (kar pa seveda ni bila nobena zapreka, da on drugod ne bi bil zvedel vsega). Takrat, ko je Majstorović pripovedoval, da je prišel vabit »dragega očeta«, da bi s svojo prisotnostjo povečal slovesnost, je prinesel na obrazu svoj najlepši in najslajši smehljaj, toda dragi oče je samo zardel:

— Tovarna torej? Prav, zet, vso srečo ti želim! — Pa mu je pokazal hrbet in odšel iz sobe.

Na tastovo pomoč torej ni mogel računati. Da bi svoje podjetje spremenil v delniško podjetje, v katerem naj bi dobil večji del akcij, ni hotel. Kaj on naj bi ne vem komu dajal vsakoletna poročila? Kaj je radi tega proizvajal milo, čokolado, konjak in opanke? Kaj je zato potoval po miniranih morjih? Kaj je radi tega krivo prisegal, si po krivem lastil? Kaj je radi tega dajal dobrodelne prispevke za kostnice in spominske plošče? Kaj je koncem koncev zato zastavil vse svoje imetje, da bi sedaj, ko je vse gotovo in ko je tovarna začela z obratom, drugi trgali kupone in se vtikali v njegovo delo? Ne!

Banko je potreboval, lastno banko, v kateri bi si lahko izposodil, kolikor mu je potrebno, ki bi prav za prav obstojala samo radi njega in radi tovarne. Majstorović je svojo zamisel zaupal svojemu prijatelju dr. Dragiću Raspopoviću.

— Želel bi, da se o tej zadevi porazgovoriva tudi s Šunjevićem, — je počasi pripomnil dr. Raspopović.

— To je tisti, ki je bil advokat onega grofa? Odkod ga poznaš?

— Za časa okupacije je pomagal Marini. Njemu se imam zahvaliti, da je Koka živa in zdrava.

Majstorović je napravil namrgoden obraz.

— Ti tipi mi ne ugajajo... sploh...

— Prvo: na to, kar je nekdaj bilo, danes nihče nič ne da. Drugič: mnenja sem, da se iz različnih vzro-

kov niti on sam ne bi hotel izpostavljati. V odbor je treba izvoliti dva — tri profesorje z univerze in poslance, Šunjević pa lahko pride v poštev kot advokat. Mislim, da bi bilo najbolje, če se najpreje ž njim dogovoriva.

V dveh dneh so se porazgovorili, organizacijski odbor je bil sestavljen. Potem so potrdili pravila, najeli stanovanje na Terazijah, kupili pohištvo, razobesili firmo in Balkanska banka d. d. je bila tu. Samo hranilnih vlog so še pričakovali in z delom bi se začelo, kakor se spodobi. Toda vlog ni bilo. Čas za ta tip banke, ki je bil potreben Majstoroviću, je minil. Ljudem je bil vsepovsod potreben kredit. Povsod se je zidalo; ali pa špekuliralo; ali pa popravljalo polomljeno pohištvo; ali pa enostavno živelo. Nikomur ni padlo v glavo, da bi nosil hranilne vloge v banke.

Ko je Majstorović porabil kredit, ki ga je mogel spraviti skupaj in ki ga je takoj, ko je bila banka ustanovljena, vzel, je moral znova zmanjšati komaj povečano produkcijo na pet sto parov čevljev dnevno. Novi krediti, ki bi jih bil mogel dobiti v državi, so bili malenkostni. Zbirati take kredite in kupičiti obresti nanje bi bilo noro. Dovolil je, da je tovarna delala samo s šestino svojega obrata, on pa se je ves posvetil banki. Čakati ni mogel več. V enem letu si je moral zagotoviti dovolj velik obratni kapital. Moral si ga je zagotoviti, ali pa propasti radi tujega kapitala, pustiti po vodi samostojno obratovanje, vzeti dolarje in funte in iti v Nizzo ali pa v Vichy, da bi se pozdravil. Edino, če se stari do takrat ne spravi s tega sveta. Ko je Majstorović pomišljal na to možnost, se je praznoverno in skrivaj pokrižal:

— Gospod, usliši me...

Balkanska banka je začela z vsemi onimi poslovanji, ki so bila ob tem času mogoča. Na dražbah je sprejemala dela, ki jih je potem proti procentu prodajala naprej, kajti sama teh del sploh ni mogla

vršiti. Asfaltirala je ceste, postavljala mostove na račun reparacij, gradila je pota. Novi advokat je povsod imel neke skrivnostne zveze. Zgubljene dražbe so preklicevali, pogoje so v zadnjem trenotku menjavali, spori z državo so se čarovniško razvozlavali. Toda naglica, s katero se je delalo vse to, ni dopuščala, da bi šli vsi posli tako čisto od rok, kakor je to zahtevala sama njihova tehtnost, in v poslovnih krogih so se začele najpreje razširjati neprijetne vesti, pa obtožbe in nazadnje je prišla na dan velika premogovna afera. Toda to je bila sijajna stvar: država je na račun reparacij prejemala iz nekega inozemskega premogokopa premog; vsak dan je bilo treba nakopati in prepeljati določeno količino; država pa te količine ni mogla nakopati; vlaki so zaradi tega imeli premalo pogonskega kuriva in promet je šepal, država pa je imela zgubo na premogu in prometu. In takrat se je oglasilo patriotično društvo z Balkansko banko na čelu in stavilo državi ponudbo, da bi ono opravljalo posel, ki ga država ne zmore. Res je, da niti Balkanska banka niti njen premogovni konzorcij nista imela lastnih vlačilcev, da bi prevažali premog po Donavi, toda to je bila mala stvar: vlačilce je dala na razpolago država. Ta premog je bil namenjen njej! Tako je nazadnje država nabavljala premog, ki je bil njen lastni, Balkanska banka pa je prišla do denarja na ta način, da je prodajala, kar ni bilo njeno. Šunjević je iznajdljivo našel paragrafe; narekoval je izjave; dokazoval je, da premoga prav za prav niso prodajali in da vsota, ki jo je država za vsako tono plačevala družbi v beograjskem pristanišču, ni prodajna cena, ampak enostavno odškodnina za kopanje in prevoz premoga; in da društvo vrši ta posel z Balkansko banko za komaj nekaj odstotkov dobička iz čisto domoljubnih ozirov, ker želi, da v čim krajšem času omogoči vzpostavitev rednega prometa, kar bi za obnovo države itd. itd. — toda vse je bilo zastonj; hrup je bil tolikšen, da je stvar prišla celó pred parlament. Ker pa so v diskusiji začeli nastopati proti njemu, je Majstorović vstal in kratko izjavil:

— Spravljati moje ime v neko zvezo s temi umazanimi špekulacijami, je noro.

In ko so mu poslanci narodne stranke metali v obraz: — poslušajmo še besedo o sekvestru! — je dostavil:

— Gospodje želijo anketo, prosim. Jaz ne samo da za sebe želim, ampak zahtevam anketo.

Anketna komisija, razume se, ni dognala, katera državna oblast je zakrivila podpisovanje te pogodbe, toda pristojno ministrstvo je kljub temu preklicalo pogodbo in kaznovalo Balkansko banko na ta način, da jo je za leto dni izključilo iz vseh liferacij za državo.

Kaj naj bi sedaj, ko so jih izključili iz državnih dobav, počeli? Majstorović je takoj prepisal tovarno na ženo in otroke in potem je bančni predsednik g. dr. Dragić Raspopović nekega jutra lahko razglasil, da banka zahteva izvenkonkurzno poravnavo. Pismo trgovskemu sodišču je bilo umetnina svoje vrste; hladno in polno številk, brez nepotrebnega besedičenja, toda bilo je dokaz, da je banka zdravo podjetje in da ga je spravila v položaj, iz katerega ni izhoda, samo prekršitev tiste pogodbe od strani države glede dobavljanja premoga. »Na ta način je domač zavod s čisto domačim kapitalom prisiljen zapreti svoja okenca in prenehati s svojim za celoto in v tem težkem času vsesplošne krize edino koristnim delom.«

Razočarani Majstorović je taval in špekuliral še naprej sam in na svojo roko. Kupoval je sanitetski materijal, vojaško obleko, zgubljal, dobival, kakor je že bilo. Edina stvar, ki jo je neprestano izgubljal, je bila hladnokrvnost. Razburjenost ga je začela grabiti, vedno bolj pozabljiv je postajal, spati ni mogel. In v vedno bolj nora tveganja se je spuščal. Nad senci so se mu pojavili prvi sivi lasje. Vez z Marino je začel čutiti že ko breme; izogibal se je skrivnim sestankom ž njo. Vedno laže ga je bilo razdražiti, postajal je žolčen in še bolj molčeč ko do tedaj. V posameznih trenotkih je izgubil vso oblast nad seboj, ure in ure

se je brezmočno sprehajal po tovarni, z rokami otipaval mirujoče stroje, taval po hodnikih pod zemljo, hodil v skladišča in predelovavnice sirovin, prižigal luči, obračal kolesa transmisij, na katerih ni bilo več jermenov. V teh gluhih urah mu je postajalo vedno bolj jasno, da je vse, kar dela, popolnoma neumno, da bi rad takole v enem-dveh letih spravil skupaj še toliko denarja, kolikor ga je že potrošil za stroje in poslopja, ki so ga stala ne eno ali dve, ampak petnajst let truda. Potem pa se je utrujen in poln prahu po tem grenkem razmišljanju vlačil iz praznih in temnih tovarniških prostorov in se zapiral v svojo pisarno, kjer je bogve katero pot že preračunaval, koliko ima in koliko mu je še potrebno. Dolgo se je razgovarjal s tehničnim ravnateljem, pregledoval naročila v trgovskem oddelku in indeks cen in knjigo dolžnikov. Najmanjša malenkost, novoodprta ali pa pridobljena trgovina, najmanjše povečanje naročil je bilo dovolj, da se mu je vračalo upanje na končni uspeh.

Toda te ure so postajale vedno bolj redke, kolikor so menični roki, ki so se vsipali z noro naglico, bili bolj pogostni. Ves je bil v viharju kratkotrajnih posojil, anuitet, konverzij, pogajanj, taksnih znamk!

V začetku je bilo vse to komaj opaziti: prevzeta prodajalna, sprejeta dražba radi manjše cene. Potem sta dve domači tvrdki, ki sta še vedno ročno izdelovali obutev, razglasili nove cene. Cene niso bile samo mnogo nižje ko do tedaj, ampak so bile enake pri obeh podjetjih. Potem se je to izenačevanje navzdol nadaljevalo in vsi večji producenti so se ga oprijeli, kajti na trg je naenkrat prispela velika količina tuje robe, ki so jo kljub boljši kakovosti prodajali po isti ceni. Kdo je zniževal cene? Točno ni bilo mogoče ugotoviti. Bilo je ko na dlani, da močan konkurent preplavlja trg s svojo robo in da jo daje naravnost v izgubo. Toda zakaj? Kakšen namen naj bi imel? Proti komu je napcrjen ta boj? Majstorovića je spreletala smrtna groza. Da bi tudi on znižal cene svoji

obutvi, ni mogel. Že tako je izgubljal pri nji, samo da bi mogel vsaj nekaj prodati. Če bi delal s polnim obratom, če bi proizvajal tri tisoč parov, bi cene lahko znižal še precej pod te nove cene; ko bi plače svojih ravnateljev in inženjerjev, svoj električni tok, svojo administracijo, svojo reklamo razdelil na tri tisoč in ne na pet sto; ko bi surovine kupoval za tri tisoč parov čevljev dnevno in ne za pet sto; ko bi... Nenadoma se je spomnil: Šunjević! Da! Nekega dne, ko je še poslovala Balkanska banka, je prišel v njegovo sobo Šunjević in brez vsakega uvoda spregovoril:

— Londonsko-dunajsko skupino, ki se zanima za vašo tovarno, poznam. Vam so potrebna precejšnja sredstva, ki jih pa doma ne morete spraviti skupaj. Skupina je pripravljena, da vam dovoli neomejene kredite. Moj stari znanec gospod Schwarz je njen ravnatelj.

— Še iz onih časov, ko ste z Despotovićem uganjali sekvestracijo — ga je posmehljivo prekinil Majstorović.

— Schwarza poznam že od prej, g. Majstorović, — je mirno odgovoril Šunjević — poznam ga že izza okupacije, če bi radi vedeli tudi to malenkost. Saj sekvester ni bila slaba stvar, vsaj mislim, da ne. Da ste bili vi mesto Despotovića, bi vam sedaj krediti ne bili potrebni. Njemu je bil potreben dnevnik, — in osnoval ga je. — Kadar človeku gori pod nogami, ne gleda, ali bo skočil v blato, ali na suho. Sicer pa ne vidim nobene zveze med tem in zadevščino, o kateri govoriva.

Majstorović ni odgovoril. Šunjević je nadaljeval:

— Skupina ponuja najugodnejše pogoje. Premislite.

— Kakšni so ti njihovi pogoji?

— Finančna in tehnična kontrola, razdelitev trga...

— Ne. Popolno svobodo hočem. Za kaj sem se boril? Nočem, da bi se kdo mešal v moje zadeve. Sicer pa ko bom delal s polno kapaciteto, bom lahko tolkel,

kogar bom hotel, če že s kakovostjo ne, pa s cenami. Carinska kontrola drži vendar z menoj!

— A do takrat?

— Dotlej bom trpel škodo, ali pa bom tovarno zaprl.

— Če dobite konkurenta, potem boste pod temi pogoji prisiljeni, da zaprete tovarno.

— P... jaz in konkurenca! V tej uri sem najmočnejši producent v deželi in to mi je dovolj. Tovarne za obutev ni tako lahko postaviti na noge ko tovarno kvasa.

— Prosim.

Ko se je Majstorović spomnil tega pogovora, je ves otrpnil. Podijo ga! Zlomili bi ga radi. Kdo stoji za Šunjevićem? Kdo za to dunajsko skupino in Schwarzom? Koliko denarja imajo? Radi Majstorovićevega neznanja so imeli odprto široko polje. Majstorović se je naenkrat s svojo tovarno in onimi desetimi milijoni vred, ki jih je vredna, zazdel sam sebi majhen in brezpomemben. Bežati ni mogel. Napadati še manj. Da bi se udal? Hotel se je prepričati. Poiskal je Šunjevića.

— Gotovo ste uganili, radi česa sem prišel? Vsaj deloma? Prav, Šunjević, hotel sem vas prašati, kaj je s tisto vašo dunajsko skupino?

Med njima je stala miza, polna papirjev. Šunjević se je ozrl na svoje nohte, preganil je neke odprte papirje in šele potem je znova pogledal Majstorovića. Obraz mu je bil porastel v lepo črno brado, ki jo je nosil prirezano ko Jurij angleški. Iz te brade je ril močan in raven nos, ki je bil pa nenavadno bel. Toda sijoče in nasmejane oči, polne nekega stalnega posmehovanja, se niso prav nič strinjale z nizkim, nazaj potegnjenim čelom, ki se je končavalo z gladkimi, v prečo počesanimi lasmi.

— Ne vem. To misel sem opustil takoj, ko sem opazil, da vas ne zanima. Menda se boste še spomnili najinega razgovora?

— Škoda, — zamrmra Majstorović. — Sedaj bi me zanimala.

— Bom videl... toda kolikor mi je znano..., splošni pogoji so se v tem zadnjem letu precej spremenili. Zdi se mi, da nimajo več namena komu dajati kreditov..., če se ne motim, bi radi sezidali lastno tovarno ali nekaj podobnega.

— Škoda, — je počasi ponovil Majstorović, — škoda.

Vstal je s svojega sedeža. Šunjević je povešajoč glavo še naprej urejal svojo mizo. Nazadnje se Majstorović odloči.

— Morda ne bi bilo napak, če bi poprašali, kaj mislite? Če bi poprašali?

Tudi Šunjević se je dvignil izza mize.

— Poskusil bom. Takoj bom pisal Schwarzu. Kolikor bo v mojih močeh... verjemite.

— Halo, ali si ti? Poslušaj... tvoj stari je napravil svinjarijo, pohiti.

Majstrovića je zalil pot. Tako krčetovito je stisnil slušalko in jo pritisnil na uho, da ga je zabolelo. S težavo je zamomljal:

— In sedaj?

— Zaprl sem ga, injekcijo sem mu dal, leži.

— Takoj... Poslušaj, Dragić..., ne, vseeno je, takoj pridem.

Majstorović je spustil slušalko, si z roko pomel oči, se stresel. Nasmejati se je hotel, toda mišice na obrazu so mu samo krčevito vztrepetale. Pomislil je:

— Morda bo ob tej priložnosti... ali je že napisal oporoko? Ali bo brez nje umrl? Morda bo sedaj res umrl. Tudi on ne more vekomaj trajati. Posebe še, če tako živi kakor on! Dragić pravi, da taki ljudje najraje umirajo za kapjo... nažro se, prestrašijo, skregajo in crknejo, neka žilica jim poči, ne vem že, kje, in crknejo.

Drhteti je začel. Ko nor je stekel po stopnicah. Med potjo je vpil:

— Voz, kje je voz?

Starec je stanoval v prvem nadstropju svoje palače v Knez Mihajlovi in avto, ki je pripeljal iz Petrove ulice, se je s težavo rinil skozi večerne sprehajavce.

— Pohiti, — je lajal Majstorović, — hiti, pohodi te živali, hiti!

Starec je imel na ulico pet sob, pred prvima dvema večjo dvorano, desno se je prišlo na hodnik, ki je peljal v postranske prostore in še na en hodnik, po katerem se je prišlo na stopnice za služinčad in na mali dvoriščni balkon, mimo katerega je bilo ob zunanjem zidu speljano tovorno dvigalo. V kopavnico se je lahko prišlo s hodnika kakor tudi iz zadnje sobe, ki je služila za spavnico. Ta kopavnica je bila posebno luksuzna, prostorna, svetla, poploščena, z nizko porcelansko kadjo, z naslanjačem in drugimi ugodnostmi. Prejšnje čase je bilo pri hiši vedno nekaj mladih postrežnic, gospodinj, kuharic. Zadnji čas pa je starec živel sam. Od služinčadi je imel samo enega kuharja, Trifuna, ki mu je obenem pospravljal sobe, varoval hišo in bil neke vrste njegov zaupnik. Trifunova snaha je prihajala vsako jutro, pospravila po hiši, zlikala parket, omila okna, pomagala malo v kuhinji in ob enajstih že odhajala. Trifunov sin, Glaviški-mlajši, pa je bil šofer starega; toda on sploh ni prihajal v stanovanje, — stanoval je skupaj z ženo zraven garaže v pritličju palače. Tako se je po hiši premikala samo molčeča senca Trifunova v mehkih suknenih copatah. Slepa. Gluha. Jezik je imel samo za to, da je zmerjal snaho zaradi velike radovednosti. »Tvoje je, da ribaš in pereš, kar pa gospoda počenjajo, to je njihovo.«

Ko je zdaleč zagledal palačo svojega tasta, spodaj vso v lučih izložb in električnih reklam, ž njenimi balkoni iz kovanega železja, s steklenimi vrati, z vhodom, ki je bil obložen z zelenkastim marmorjem — je Majstorović postal še bolj vznemirjen. Skočil je iz avtomobila še predno se je bil dobro ustavil in, — dasi je tik za seboj opazil gospo Marino Raspopović, kako prihaja s sprehoda in sama izstopa iz svojega sivega avtomobila, vsa v krznu, z majhnimi nogami

v plitvih čeveljčkih, — stekel, brezobzirno se prerivajoč med sprehajavci, v hišo. Marina ga je skušala dohiteti, toda »dragi prijatelj« ni niti glave obrnil, ko je vpila za njim; ko je prišla do dvigala, je Majstorović dvoje nadstropij višje že vstopal v kabinet dr. Raspopovića. Pred prazno trokrilno knjižnico z rezbarijami in brušenim steklom je za svojo ogromno, črno politirano pisalno mizo, ki je prazna bila preje podobna nizkemu klavirju ko pa delovni mizi, sedel dr. Raspopović in zamišljeno, toda mirno kadil. Majstorović je oledenel. Raspopović je skomizgnil z rameni:

— Eh, ne imej upanja, nič hudega mu ne bo!

— Je zopet katero pretepel? — je prašal Majstorović stisnjenega grla, potem ko se je bil malo znašel.

— Ne. To je nago vozil v dvigalu za drva, pa se je reva prestrašila in je skočila na dvorišče.

— Je mrtva? — Nekaj ko upanje se je poblisnilo v Majstorovićevih majhnih, rdečih očeh.

— Ne. Samo roko si je zlomila. Spodaj nekaj prekopavajo, na prst je padla.

Majstorović se je zrušil v naslanjač. Snel je polcilinder z glave, izvlekel robec, si obrisal potno čelo, vrat. Potem se je globoko zamislil:

— Morda bi vam bilo mogoče... v norišnico?

— Ali tebe, ali njega? — ga je dregnil Raspopović.

— Mene, mene! — je zarjul Majstorović. — Ne morem več, znorel bom! — Res je ko nor začel hoditi sem ter tja po pisarni. — Zakaj ne bi mogli? Zakaj? On je nor, zapreti ga je treba!

— Ti poskusi, pa ga zapri. — Raspopović se je nasmehnil.

Majstorović je zopet klonil v naslanjač: nemogoče! Seveda, starec je kreditor Despotovićev in član Glavnega odbora deželne stranke in zato ni navaden tast, on s svojo tovarno, ki je v velikih škripcih, pa ni navaden zet. Ne, bolje bi bilo, ko bi mu v prenapetosti počila kaka žilica.

— Kaj ni nihče videl? Da bi ga tožili, jemali na odgovor? — je nazadnje v obupu kriknil Majstorović.

— Oh, mnogo jih je videlo ono najvažnejše, ko je dekle skočilo, za ostalo pa... nastala je zmešnjava, očividci so celo pripovedovali, da jo je stari gospod hotel zadržati, da ne bi skočila, ona pa je skočila, ubiti se je hotela in je skočila, nesrečna ljubezen, kaj vem!

— A dekle?

— Dekle bo molčalo. Če pove, radi česa je prišla k staremu, ji bodo dali knjižico in jo pregnali v rojstni kraj. Tako pa se je hotela ubiti, življenje ji je postalo dolgočasno — tu sanitetska policija nima nič opravka.

Že nekaj trenotkov je pod nizkim Majstorovićevim čelom lazila razdražena misel, lezla sem in tja, se ko črv zvijala, toda na noben način ni hotela dobiti prave oblike. Visoka, suha in mrzla Raspopovićeva postava se je onstran mize dvignila v svoji elegantni sivi obleki. Njegove ledene, malo izbuljene sinje oči so nepremično počivale na Majstorovićevem obrazu. Majstorović jih je čutil ko da se ga dotika neka spolzka, mrtva in hladna stvar, toda precej sekund je poteklo, preden si jih je upal pogledati. Zazvonil je telefon, Raspopović je dvignil slušalko. Majstorović je dvignil oči in se takoj srečal z Raspopovićevim pogledom, pogledom mrtve ribe, ki obenem ko govori v telefon, s svojimi izbuljenimi očmi brez trepavnic gleda naravnost vanj. Tista pregibajoča se misel je nenadoma obstala v njem; bila je jasna, skoznjo se je videlo in trda je bila ko diamant. Majstorović se je pognal kvišku. Še klobuka ni imel čas zagrabiti, ampak je kar gologlav stekel k tastu.

— Morda je... to pride nenadoma, človek gre, koraka, pa se naenkrat sesede.

Ropotaje je stekel navzgor po stranskih stopnicah za služinčad, našel vrata na mali hodnik odprta, stekel po njem, odprl vrata v kopavnico, kjer je ta čas Trifun brisal črne in bele kamene ploščice (na naslanjaču je ležalo še vedno nekaj ostankov ženskega perila), si za trenotek oddehnil, potem pa je, še

predno se je Trifun dobro znašel, odprl vrata v spavnico.

Dolga soba, prevešena s težkimi svilenimi zavesami, je bila pogreznjena v zadržano luč velike svetilke, ki je gorela zraven postelje čisto na drugem koncu sobe. Trak svetlobe, ki je padal izpod rdečkaste alabastrske krogle, je osvetljeval samo belo, z debelimi modrimi žilami pokrito roko, ki je nepremično počivala na rdeči svileni odeji, vse drugo pa je bilo v senci. Nazaj nagnjene glave v senci ni bilo videti. Nikjer nobenega šuma. Po negibnem zraku je plaval komaj zaznavni duh po etru. Majstorovića je nenadoma prevzela gotovost, da je starec mrtev. Ozrl se je po sobi. Oddahnil si je. Stopil je za korak bliže. Premišljal je: ali je napisal oporoko, ali... Dih mu je zastal. Zakričati je hotel. Z roko si je segel proti srcu; iz sence ga je gledalo dvoje ostrih in posmehujočih se oči. Strašansko je napel voljo, se nagnil naprej, se skušal nasmehniti.

— Jaz sem... prišel sem... kako se imate, očka?

Hotel je reči, da je prišel kar tako, če morda dragi očka česa ne potrebuje, toda starec se je na postelji naglo vzravnal, srajca se mu je razpela, na kosmatih prsih so se zalesketale osivele kocine. Majstorović je komaj še utegnil videti starčevo roko, kako grabi za svetilko, in rdečkasti meteor je že frčal proti njegovi glavi. Kriknil je, se pripognil, toda svetilko je, še predno je priletela do njega, zadržala vrvica in z ropotom razbijajočega se stekla in kamena je padla na tla. V temi je bilo nekaj trenotkov slišati samo naporno sopenje dveh moških. Potem pa je Majstorović slišal starčev smeh. Po hrbtu mu je začel curljati znoj; umeknil se je za nekaj korakov; primotovilil se je do vrat, jih odprl in zaletavajoč se v pohištvo bežal skozi temačno pridvorje. In ko je bežal, je še vedno slišal, kako starec rohni in vpije za njim:

— Ne, tu še ne smrdi po mrliču, ne smrdi, zmotil si se!

Radi tistega padca iz dvigala in radi tiste zlomljene roke je starec čisto ponorel. Takoj drugi dan je ukazal, naj dekle preneso iz bolnice v zasebni sanatorij, potem pa je dan za dnevom pošiljal tja Trifuna s škatlami sladkorčkov in z rožami. Sam pa je vse preležal neoblečen na zofi, nesposoben da bi česarkoli od tega razumel, in šele ko so mu sporočili, da je dekle že pokonci, da se ne jezi preveč, da mu je vse odpustilo in da ga bo takoj, ko ji bodo zdravniki odmotali veliki zavoj, obiskalo in ostalo pri njem, kolikor časa bo želel, seveda, če ji obljubi, da bo »spoštoval svetost ljubezni«, šele tedaj se je začel briti in se oblekel; in še to je dejala, da ne bo več skakala iz dvigala. Po tem je starec postal še bolj divji. Ko mesečen se je sprehajal po svojih velikih in temačnih sobanah, zalezoval Trifuna in ga stotič spraševal o oni Bebi, kako »sicer« izgleda, če se ji bo poznala kaka brazgotina radi zlomljene roke in zlasti: če se ji kaj poznajo modrikasti pretiski, »Trifo, ali se ji pozna, da se je precej potolkla, tako na primer, Trifo, ko rumene hruške, ki počrnijo, če se obtolčejo«? Mrzličnost ga je obhajala: da bi bil mogel zvedeti kaj o tistih obronkih in pomodrelih pretiskih, ker je menda tisti čas v duhu gledal njeno belo polt in mehkobo. Nič več ni mogel spati. Ponoči je vstajal in budil Trifuna, Trifun pa je potem moral leteti po dr. Raspopovića in ga prositi, naj pride doli in naj starcu da česarkoli, ker je »ves ko ponorel, gospod, blede se jim in ne spijo in kar naprej me kličejo, naj jim pripovedujem o tisti njihovi frajli.«

Majstorović ni smel več sam obiskati starca. Zakaj bi ga brez potrebe hujskal proti sebi? Pač pa so se vznemirili vsi njegovi sorodniki in starca so začele obiskovati neke strine in tete, neki otroci, neke sestre po materi. In še drugi so prihajali, oddaljenejši sorodniki, o katerih je stari komaj vedel, da žive, — in vsi so prihajali napol nori in brez glave, prinašali pomaranč in suhih piškotov, ki so jih zavijali v žepne robce, pa ga spraševali, kako je kaj pri zdravju. Starec se je sprva smejal tem lažnivim novicam, ki

so se širile med sorodniki, češ da je na smrt bolan, in to ravno sedaj, ko se je bil odločil, da bo z Bebo pretolkel še kak mesec ali pa se morda celo oženil ž njo, — prve dni je celo sam vzdihoval, jemal pomaranče in jih skladal na nočno omarico, toda začel je postajati vznemirjen, misel na bolezen in smrt je bila vedno močnejša v njem, nazadnje je začel mrzlično zavračati te obiske, grobo je odganjal iz hiše te starke in njihovo otročad, ki je bila vsa v joku, na njihova prašanja, kako mu je, če se mu je obrnilo na bolje, je odgovarjal osorno in jedko — zraven pa je, kljub temu, da se je branil, postajal vedno bolj bled in poln razdejanja.

Toda prej ko vsi drugi je prišel Mojstorovićev sin Mile. Kljub temu, da mu je oče naročil, naj se zadrži kolikor mogoče resno in nežno, — po tistem dogodku s svetilko je Majstorović dobro vedel, da bi bilo popolnoma zastonj dražiti starega; bolje ga je polagoma lomiti — se ni Mile spomnil ničesar bolj pametnega ko da je oblekel enega od številnih očetovih žaketov in si posadil na glavo stari polcilinder. Na ta način je dajal vtis očeta v pomanjšani izdaji, vitkejši in lepši, to je res, toda z vsemi odlikami Majstorovićevega rodu: kratke noge in roke, rdeč vrat, ko od mraza oglodana lica; radi njegovih naglih kretenj se ni moglo takoj opaziti vse tisto, kar bo postalo čez čas grdo in kar je podedoval po očetu; debele, grahaste oči, kakršne je imel po materi, kuštrasti lasje, večna dobrovoljnost, zelo ven izmaknjena spodnja ustnica, ki je bila mokra in rdeča, ko sladkosneda, ga je delala celo malce prikupnega, tako da ga je bilo celo mogoče šteti med lepe fante. Toda črni žaket in polcilinder sta uničevala vse, kar je bilo mladostnega na njem in povečavala neprikupnost — toda Mile se je pokazal še bolj podobnega očetu s tem, da je stekel po stopnicah in pridrvel v dedovo stanovanje popolnoma zaripel in v sapi, prav tako ko Majstorović-oče. Toda preveč je bil vesel maske in komedijaštva, ki ga je glumil, pa se je tisti trenotek, ko je stopil pred Trifuna, široko nasmejal.

— Kajne, mislil si, da gre oče! Kaj še, oče si še pokukati ne upa k vam, to sem opazil, samo vzroka ne vem. — In potem, ko se je spomnil: — A naš stari, ali se je že iztegnil? — Potrepljal je Trifuna po trebuhu, se na ves glas smejal globokemu poklonu, ki ga je po tem trepljanju napravil brkati Trifun pred njim in je še naprej se nasmihajoč, kar v polcilindru, ki si ga je bil potisnil čisto nazaj, padel v sobo svojega starega očeta. — Oh, očka, saj vi pa naravnost sijajno izgledate, vse nas boste še pospremili na oni svet in podedovali tisto malo, kar nam je po očetovem bankrotu še ostalo! Veste, tisto zadevo svojega očeta sem jaz tako po naše krstil za bankrot, — sicer pa smo šele potem, ko je on tudi javno propadel, začeli živeti, kakor se spodobi. Zagotavljam vas, očka, da je pri tem bankrotu zaslužil, takole bratovsko povedano, čistih pet in štirideset odstotkov. Jaz za sebe sem prepričan, da je ta izvenkonkurzna poravnava naravnost sijajna stvar. Vse pobereš, kar je pobrati mogoče, kar imaš svojega, prepišeš na ženo ali pa na hčerko, potem pa ključe trgovskemu sodišču: radi finančne konjunkture, ali kakor se temu že pravi — si prišel v položaj, da ne moreš več izpolnjevati svojih obveznosti. Sedaj ga pa lóvi; človek ne more več izpolnjevati svojih obveznosti in pika. Sijajna misel je to. Očetu jo je pošepnil dr. Dragić, doktor je tič, s tem se tudi preživlja, prodaja, česar ni kupil, zastavlja, česar ni izplačal, našel je sistem, ko Taylor, in nekako rine naprej. Kar pa mojega očeta zadeva ... ne zato, ker je moj oče, očka, ne, toda on je velik lopov. Toda tudi v lahkem položaju se ne nahaja, pa mora tako. Kaj vam je znana tista zadeva o predorih? Ne veste zanjo? Vse skriva pred vami, ko da si nista v sorodstvu, toda tisto radi predorov bi vam bil pa moral povedati. Poldrugi milijon je dal, človek financira neko družbo, ki koplje predore, pa so mu podaljšali menični rok za tri mesece, mu dali pet in dvajset procentov, očetu se je dobro zdelo, že je računal, koliko denarja si bo nagrabil, pa je naenkrat prišla druga komisija, pre-

dorov noče sprejeti, da niso dobri, vodo puščajo, stene se krušijo — in če bo tata sedaj v enem letu deseti del spravil pod streho, pa bo lahko zadovoljen. Morate priznati, očka, da mu ni ravno lahko pri srcu. Tisto malo, kar ima vknjiženega v bankah in kar mu mama hrani v perilu, med hlačkami, ne bo dovolj niti za zob. Tovarna, vse neki posebni stroji, nihče ne pride ž njimi do konca, a karton, ne vem, kaj je tatu padlo v glavo, da ga je toliko nakradel, ko da bi hotel obuti ves svet. In sedaj ste mu vse upanje vi: da vam se ne bi, Bog ne daj, primerilo kaj, predno čisto obnorite — tata pravi, da se hočete ženiti z neko... tako — moj tata vas prav nič ne spoštuje. Jaz pa prosim Boga, da vam se vsaj v prihodnjih treh mesecih ne bi kaj pripetilo, da bi postal jaz polnoleten, ker sicer sem, očka, izgubljen, ker potem mi bo oče za varuha — komur pa je bil on za varuha, je dobro skupil. Ampak, vam je slabo, ali naj pokličem Trifuna? Dobro, očka, pomirite se, takoj grem, jutri pa bom zopet prišel, da vidim, kako je s to stvarjo.

Mile je vse tole napravil ne iz neke posebne hudobije, ampak iz čiste objestnosti in lahkomiselnosti. Sicer je bilo pa njemu vseeno, kajti z očetom sta se dajala radi nekega denarja (toda on se je z očetom vedno prepiral radi ne vem kakšnega denarja), če napravi razdor med tatom in starim očetom. Radi starega očeta si pa Mile že tako ni preveč gnal k srcu. Človek v letih, ki bi se že lahko »umaknil« — seveda, boljše bi bilo, če se umakne, dokler Mile ne bo polnoleten, toda Mile je ta trenotek imel nujnejših skrbi ko da premišlja o tem.

Mile Majstorović je uradno stanoval pri svojem očetu. Toda na svoj pravi dom je prihajal samo kosit; večerjat pa je prihajal že manjkrat, spal pa je komaj dva ali trikrat v tednu v svoji veliki in snažni postelji, ki mu je preveč dišala po »likanju« in škrobu. Ves ostali čas je prebil na domu Glaviških-

mlajših, v pritličju palače starega očeta. Odtod je odhajal popivat, sem se je vračal po pijančevanju, da bi se prespal. Glaviškova Neda pa mu je čistila obleko. Tu je ustanovil tudi neke vrste klub, kjer je bilo mogoče v miru odigrati kako igro pokerja, ki ji je pa redno prisostvovala, prihajajoč po postranskih stopnicah, Miletova neločljiva tovarišica Koka Raspopović. Ker jim je zakonska postelja Glaviških bila v napoto, so jo porinili v kuhinjo, mesto nje pa prinesli nizek divan, za katerega je Koka pripravila blazinice. Soba je sčasoma postala popolnoma Miletova last, tudi svoja skripta o političnem gospodarstvu in dvojnem knjigovodstvu je prenesel semkaj, in svoj gramofon, pa tudi zbirko svojih boksarjev.

Garaža s svojim duhom po benzinu in strojnem olju, s svojim črno lakiranim vozom; in potem dva koraka proč, po temnem podzemeljskem hodniku, stanovanje Glaviških s »klubsko sobo« in temi skrivnimi vezmi, to so bila najdražja mesta Miletovega bivanja: bodisi na hrbtu leže pod težkim lincolnom, po licu in rokah ves zapacan s črnim oljen in umazanijo, bodisi na nizkem divanu v družbi svojih prijateljev in Koke. Prav za prav se je Mile Majstorović šele tu počutil kakor doma. Materi se je dobrikal samo takrat, kadar ji je hotel izviti kak denar, sestre Aleksandre se je, da niti sam ni vedel, zakaj, malce bal, z Glaviškimi pa se je znal družiti ko s sebi enakimi, smejal se je ž njimi, se pogovarjal in užival.

Razen Mileta in Koke so bili glavni člani kluba Vesa N., — tisti, ki si je, še ko je bil v Švici na neki višji trgovski šoli, razbil glavo pri neki tekmi športskih sani v Gstaadu, pa se je sedaj odpočival radi pretresa možganov pri očetu v Beogradu; — in mala Stanka, Kokina tovarišica z gimnazije, hči neznatnega časnikarja, nenavadno boječe dekletcee, ki si v začetku v klubu iz strahu, da ne bi »mama zavohala«, niti kaditi ni upala. Koka jo je s silo privlekla v klub — da bi izpolnila Miletovo željo; in tudi radi tega, da bi tudi sama imela vsaj eno »tovarišico«. In smešno je bilo imeti tovarišico, ki si ni upala voziti

se na večerne sprehode v avtomobilu (v dedovem, seveda, kadar on ni bil doma, ali pa če je bil pri svojemu »delu«), ampak so jo morali s silo riniti v voz in jo imeti zagvozdeno zraven sebe. Vznemirjala se je, kar naprej se ji je zdelo, da jo je opazil kak znanec ali znanka in da jo bo gotovo zatožil mami; pogosto je pri hitrem sunku avtomobila, če so se zaslišali koraki v podzemnem hodniku, ali pa pri sto drugih priložnostih, doživljala pravcati mišji strah, srce ji je močno bilo, pobledela je, v naglici zagrabila svoj klobuček in izjavljala, »da ne bo nikoli več...« Toda Koki je uspelo, da je Stanko prisilila, da je začela kaditi, držati karte v rokah, rdečiti ustnice, se oblačiti in obnašati kakor ona: da nosi krilo do kolen, da visoko prekrižuje noge; da se zavaljeno vseda v naslanjače in med blazinice na divanu in da ji iz teh naslanjačev in divanov kuka samo kuštrava glava in konec cigarete; da klobuk pritegne do skrbno nabeljenega noska. Stanka je po zunanjosti sčasoma postala druga Koka (Koka je v zamenjavo oksidirala lase, da bi bila rdečelasa kakor Stanka) in ker je Koka vlačila Stanko s seboj, kamorkoli je šla, zadnji čas celo po žurih in plesih, so ju znanci krstili — kot malo duhoviti ljudje — za »Dolly sisters«. Toda prva »sister« je bila vsa neumetno gosposka, njen biser je bil biser, petit gris — petit gris in ne zajec, svilene nogavice res iz prave svile, po vsem se je dalo sklepati, da spi v svoji postelji, ne pa z mamo in še tremi otroki skupaj; da ne opravlja nikakega grobega dela. Toda Bog v nebesih ve, koliko solz, iznajdljivosti in nočnega bdenja je stalo drugo »sister«, Stanko, da je prišla vsaj do teh steklenih jagod, do zajčje ali mačje kožice in teh nogavic in oblek iz umetne svile; koliko časa je potratila, da bi okrog prvega v mesecu pravi čas zagrabila očeta, ko je odhajal iz uredništva, kako pazno je morala ravnati, da si ne bi sprala rdeči lak z nohtov, da se ji ne bi lupila koža pod nohti radi mrzle vode. Kar je bila za Koko malenkost, je bila za Stanko nora potrata; toda prav radi teh na zunaj enakih oblek in enakega

obnašanja (Stanka se je delala po sili objestno in radi tega razdražljivo in izzivalno, kajti na dnu oči, v nedovršenih kretnjah se ji je razločno bralo sramujoče se devištvo), je bilo bogastvo prve obdano s šumnim, vsiljujočim se bleskom, dočim je gosposkost druge bila kar naprej zavita v neko tiho pomilovanje, sočustvenost, ganjenost. Stankina lepota je bila pod temi pogoji neznosna, skoraj solze je izzivala. Kar pa tiče Vesa N.: on je bil tudi že preje, predno mu je tam počila tista čelna kost, prav tako udarjen, lepo oblečen dečko, ki pa je bil sposoben za vsako neumnost, pripravljen, če bi mu bil kdo rekel, oblečen skočiti v Savo; ali pa da bi ravnal športske sani, na katerih do takrat ni še svoj živ dan sedel — in to na ledenem sanišču kakega mednarodnega tekmovališča.

Potemtakem se v tej družbi ne Miletovi, ne Kokini volji ni mogel nihče upirati. Drugi, ki so samo včasi zahajali v to družbo, niso pomenili ničesar; niso jih sprejemali in klicali radi nekega posebnega tovarištva, ampak samo zato, da bi bila družba večja — kajti koncem koncev tudi Mile in Vesa nista mogla pri pokerju skubsti samo drug drugega; ali pa samo deklet.

Tokrat so se komaj zedinili, kdo naj bi jim bil za število. Dotični je moral biti dober igralec, eleganten; in razen tega še človek, ki bo skrivnosti znal držati zase. Tri ali štiri mesece pripravljati kako stvar zato, da bi vam jo kdor si že bodi pokvaril z gobezdavostjo, ne gre. Novi tovariš je bil docela brezpomemben, tako brezpomemben, da si niti njegovega imena niso pošteno zapomnili, ampak so ga enostavno imenovali »dopolnilo«. Vloga, ki jo je igral tisti, ki je bil za »dopolnilo«, je bila prav res čisto postranska: ena med damami ni imela soigravca, pa so vzeli njega; razen tega je, ker bi bil moral Mile »iti v zaboj«, bil dotični igravec točno četrti in je »odnesel zaboj«. Toda ničesar drugega ni bil: samo drugi pri igri, četrti, kadar je bilo treba »nositi«: sicer je bila pa njegova nepomembnost tudi na ta način dovolj nagrajena. On je poskušal načrt izpopolniti s svojim

zamislekom (da štiri nosače opašejo z verigami mesto z belimi vrvicami, »kajti taki so bili v srednjem veku menihi«), toda ta njegov zamislek ni bil sprejet, ker je molil izven okvirja »črnobelega« — in tako je moral njegov predlog ad acta.

Priprave so bile težke in so povzročale polno skrbi. Sešiti je bilo treba štiri črne meniške kute s kapucami, na katerih bi bilo samo dvoje lukenj za oči, nabaviti štiri bele vrvi, štiri bele voščene sveče, pol metra dolge, kratko, toda kljub temu dovolj globoko krsto (belo), v katero naj bi legel Mile, ki pa bi se morala tako preurediti, da bi Mile v nji lahko ne samo dihal, ampak da bi imel tudi dovolj prostora, da bi igral. Toda vse to je bilo lahko v primeri z dvema drugima težkočama; prvič se je moral Mile naučiti na saksofon igrati neki foxtrott (on pa niti instrumenta ni znal prav držati); drugič je bilo potrebno, da se Stanka nauči ne samo gledati, ampak tudi dotikati se tega zanjo tako strašnega predmeta — krste. Ko je bila prvič sredi klubske sobe opazila komaj prineseno krsto, jo je, dasi je bila že preje pripravljena na to, zagrabilo tako drgetanje, da je morala celo Lela Glaviškova priteči in ji na silo zliti v usta kozarček konjaka. Mile in Koka sta potratila vse popoldne, ohrabrujoč jo in dokazujoč ji, da to »ni nič«, da krsta ni prava krsta, ampak da je iz lepenke in napravljena posebe za igro in da je, samo po sebi umevno, prazna. Stanka je kljub vsemu temu odgovarjala, da ne sme in da noče in da je to nekaj tako strašnega, da bo preje umrla ko pa da bi se je doteknila. Ko je Koki že pošla potrpežljivost, je zaloputnila z nogo, odkrila krsto, se na največje Stankino presenečenje vlegla vanjo in zmagoslavno kriknila: »In potem, kaj še? Kaj je to nekaj tako nezaslišanega? Lepenka zunaj, lepenka znotraj. Daj mi roko!« Stanka se je popolnoma bleda morala dotekniti krste. Šcle potem se je Mile zopet začel zanimati s svojim saksofonom in se učiti igrati nanj. Učil se je neutrudljivo, vse dni; v glavi mu je šumelo, čeljusti so ga bolele v sklepih radi presilnega sti-

skanja instrumenta in povzročale obilno pocejanje sline, ki mu je že razjedala kote usten. Kako bi v takih razmerah tudi mogel misliti na očeta, na deda in na njun prepir?

Tisti dan je starec pričakoval, da bo prišla Beba nazaj. Od sorodnikov niso nikogar več puščali v hišo, toda starec se je kljub temu še vedno kazal plašnega in kolikor bolj je bežal čas, toliko bolj nemiren je bil. Kar naprej se mu je dozdevalo, da mu srce vedno slabše bije; ali pa da ga krči prijemajo krog srca. Obenem pa je naprej in naprej čutil, kako se sorodniki kar naprej drenjajo pred njegovimi vrati. Komaj je malce pozabil na vse to, že je obstal sredi stavka, dvigal kazavec in bled, kakor je bil, in naglo sesušen, skočil iz naslanjača in prisluškoval.

— Zopet so tu! Čutim jih, slišim. Za vrati prisluškujejo! Sem in tja stopicajo, ali jih slišiš, Trifun, kako stopicajo?

Trifun je moral stopiti do vrat in privzdigovati pokrovec okrogle odprtine v vratih — starec pa se je bled in nem kradel po prstih za njim. In šele ko se je sam prepričal, da ni nikogar, da je stopnišče prazno, mu je kri zopet zalila lica in se je, miren za nekaj trenotkov, vračal v sobane, toda takoj potem zopet skočil pokonci.

Aleksandra Majstorović je bila podobna materi: bila je krotka, tiha, imela je debele, črne oči. Prav kakor mati je tudi ona živela na robu resničnosti. Samo s to razliko, da je za mater onstran tega roba bila puščoba prazne preteklosti in zapuščene sedanjosti; življenje je iz njenega naslanjača na kolescih bilo videti neveselo in ona je hote bežala proč. Nasprotno pa se je za hčerko onstran tistega robu nahajala njena zgodovina umetnosti, njena primerjavna književnost, njen študij, muzeji, galerije, knjižnice, Baudelaire, vezan v zeleno usnje, Pariz, Severna Italija, Dunaj. Prva ni imela nobene iluzije o življenju več, druga je imela še vse.

Dočim je stari oče pričakoval Bebo iz sanatorija — in že skrbeti ga je začelo, kako da je ni, kajti ura, ob kateri je imela priti, je bila že zdavnaj mimo — je Aleksandra ta čas ob nadzorstvu materinih pogledov zaklepala svoje popotne kovčege.

— Od starega očeta se še nisi poslovila?

— Nisem. — Aleksandro je zalila rdečica; pogledala je na uro: ni bilo še poldne. — Sedajle, pred kosilom bi lahko stopila k njemu.

— Pojdi, otrok.

Toda starec je postajal vedno nemirnejši. Zdaj je Trifunu pripovedoval o Bebi, o njenih mladih letih, o nekih skritih lepotah in znakih; pa je zopet tekal k oknu in privzdigoval rob zavese, da bi se prepričal, če ne hiti po ulici, če ne prihaja. Pred dvanajsto je sam poklical dr. Raspopovića, da bi mu vbrizgnil injekcijo.

— Zaprli so jo — se mu je bledlo — podkupili. Če bi ji ne bili preprečili, bi bila gotovo prišla. Kaj se more, Dragić, zgoditi kaj takega? Ona je polnoletna, jaz sem polnoleten, torej ...

Dr. Raspopović je bil že pripravil brizgalko, starec je privzdigoval rokav srajce, ko je zamolklo in nekje daleč zapel zvonec. Starec je začel cepetaje spuščati zavihnjeni rokav. Bil je bel kakor zid, usta je imel odprta, nosnice razširjene; ni imel moči, da bi se bil premeknil v naslanjaču. Zunaj je bilo slišati govorjenje. Trifun je nekomu branil stopiti v sobo, toda vrata so se kljub temu odprla in v sobo je stopila Aleksandra, vsa vznemirjena in čudeč se takemu sprejemu. Ko jo je starec zagledal, mu je nagloma planila kri v glavo in celo vrat mu je postal rdeč. Jeza in smeh sta ga popadla obenem, naslonil se je na roke, da bi skočil iz naslanjača, toda naenkrat se je zavalil nazaj in se zasmejal:

— Ali so tudi tebe poslali ...

— Toda dedek, jaz... sama sem, ne vem, kaj to govoričite! — Aleksandri je šlo že čisto na jok. — Prišla sem vendar samo zato, da se poslovim od vas, zvečer odpotujem v Pariz, jaz...

— A, Pariz... — zateguje starec in se še vedno smeje — prav, ko se boš pa vrnila iz Pariza, pa le reci očetu, da s smrtjo ne bo nič, nič, da bo vedel, da ne bo v skrbeh.

Mali Aleksandrin kitajski psiček, ki ga je bilo komaj za dve pesti, zelo lep mali psiček, zakrivljeni gobček, debele, pametne oči, malce črno modrikaste, ko zrele trnulje — je stal ob Aleksandrinih nogah in pazno gledal starega, ki je rojil in bil z rokami po naslonu na naslanjaču.

— In da bo vedel, da sem popolnoma zdrav, poglej, potem mu pa pripoveduj!

Starec se je nehal režati, obraz mu je potemnel, skočil je pokonci, odrinil naslanjač, da se je za njegovim hrbtom prevrnil in predno ga je mogel kdo ustaviti, se je z nogo obregnil ob psička, ki je kričaje vzdolž preletel sobo in z vso silo udaril v veliko ogledalo, ki se je razletelo na kosce.

— Vidiš, tole se pravi biti na smrtni postelji — je kričal starec, tekajoč za Aleksandro — tatka pozdravi, lepo ga pozdravi!

Smešne podrobnosti njegovega načina starčevskega oblačenja, hlače, ki so mu bile nizko zlezle, shojene copate, razpeta srajca, rokav z nezapeto manšeto, vse to je ta trenotek dajalo strašen vtis podivjanega hudobnega duha. Sam je zaloputnil vrata za Aleksandro in šele sedaj se je raztogotil, toda te nove jeze ni več pokazal z neodmerjenimi kretnjami, ampak s pravcato razbeljenostjo, vsa notranjost mu je gorela, smejal se je, ko da se je že umiril, govoril je in se delal neumnega, trapavega, šalil se je, toda gorel, plamenel je. V takem stanju je poklical svojega advokata, v tem položaju je napisal novo oporoko. Dve dolgi uri je pisal in pokašljeval, se dušil, da so mu oči izstopale. Da bi napisal do konca, mu je dr. Raspopović moral vbrizgniti dve injekciji kamfora.

Bilo je že precej čez polnoč, ko je prišel Majstorović domov. Žena in hči sta bili še pokonci. Vstopil je neprijetno miren, odložil polcilinder in palico in stopil k ženi. Gledala ga je začudeno, s široko odprtimi očmi. Nespretno je — koliko let že ni bil napravil te kretnje? — položil roko na njene že osivele lase in z globokim glasom, ki je bil pa kljub temu nekam lesen in brez občutja, je spregovoril:

— Žena, móčno se pokaži... Božja volja, umiril se je...

In ko da je s tem konec vsega, kar je imel storiti, je naglo stopil v svojo sobo, pustil za seboj v nezavest padajočo ženo, oblekel drugi žaket, vzel čist robec iz omare in brez besede odšel v noč.

Pogrebci bi bili morali že kreniti. Moški v žaketih so podvizano in službeno hodili med ljudi, ki so popolnoma napolnili veliko dvorano in salon, obložen s črnimi draperijami in srebrnimi okraski. V salonu je ležala krsta s truplom Velikega Narodnega in Prosvetnega Dobrotnika Petronija Naumovića, kakor so ga že imenovali dnevniki, »ki ga je neusmiljena smrt iztrgala iz toplega objema njegove neutešene družine«, kakor je bilo pisano na osmrtnicah. Trije duhovniki in dijakon so mrmrali molitve v težkem in pretoplem ozračju, ki je bilo prepolno otožnega vonja mnogoštevilnih voščenic, gnilih in žalostnih sopar mimoznih vencev, zimskih rož in lovorja, onega posebnega, mrliškega duha, ki ga izdihavajo lak in barve, črne draperije, v katerih se je udomačil večletni vonj po kadilu in naftalinu, prisotnost smrti. Ljudje so hrumeli, hodili sem in tja, se razpraševali, stopali na prste, da bi tik same krste opazili predstavnike velikih šol in znanstvenih društev, katerim je starec, kakor se je govorilo, zapustil vse svoje imetje in ki so se bili hkrati zbrali z vseh vetrov, ne vedoč, komu je starec kaj zapustil. Univerzi? Trgovskemu fondu? Znanstveni akademiji? Ali pa je to samo časnikarska raca? Majstorović pa

je ta čas v sami srajci, s krvjo podplutimi očmi radi razburjenja in nespanja, sedel zaklenjen v starčevi spavnici in posivelega obraza že v tretje stikal po zadnjem predalu: toda zastonj je iskal, oporoke ni bilo nikjer in vrednostnih papirjev tudi ne, nikjer gotovine, nobenega zapiska, ki bi mu lahko prišel prav. Kako je prišlo do vsega tega? Zakaj? Ob kateri uri se je bil odločil? Če ne po dogodku s tisto svetilko? Morda preje? Ne! To ni mogoče! In navsezadnje, otroci so tu, on je njihov oče, on mora skrbeti za njihovo usodo. Bog, ali si? Kakšna pravica je to? Majstoroviću so vzdrhtele lične mišice. Zelo je bil utrujen, oslabel. Čutil se je zapuščenega, užaloščenega, brez moči. Naenkrat ga je posilil glasen jok in tresoč se po vsem telesu si je pokril obraz z dlanmi:

— Toliko denarja, toliko denarja, Gospod, toliko denarja! ...

Hrup je začel prihajati prav do njega. Nekdo je potrkal na vrata in dejal, da gredo. Majstorović si je z dlanjo obrisal oči, si opotekajoč se oblekel suknjo in se zgubil v gneči. Za pogrebom je šlo tudi nekaj ministrov, nekje ob strani je stal tudi Despotović, mračen in molčeč. Ob krsti je nastalo precej glasno pričkanje z Majstorovićem, kdo bo nesel Velikega Dobrotnika ven. »Neutešena družina« je stala v dnu salona. Jokala je samo Aleksandra. Ena od starih mater je nenadoma opazila, da Mileta ni v salonu. Začeli so ga iskati. Večina njih je govorila, da je bil »prav zdajle tu«. »Morda mu je prišlo slabo!« Eden od ministrov, en trgovec in dva zastopnika univerze in znanstvene akademije so navidezno odnesli krsto. Prav za prav pa so štirje prijazni moški iz pogrebnega zavoda s svojimi bombaževinastimi črnimi rokavicami naložili nase vso težo težke pločevinaste krste. Služinčad in sorodniki so se šepetaje razleteli po hiši in iskali Mileta, tistega, ki bi bil moral najbolj žalovati. Glaviški-mlajši je zdrvel v svoje stanovanje, toda v »klubski sobi« ni bilo Mileta. Ni mnogo premišljal, ampak je stopil gori v stanovanje Raspopovićevih. Ker je bila gospoda spodaj za pogrebom, slu-

žinčad pa na oknih, je začel Glaviški, ne da bi trkal, hoditi po sobah; v predzadnji je zaslišal govorjenje; v zadnji pa je Mile Majstorović brez suknjiča — Majstorovićev rod ko da nobenega važnega opravka ni mogel končati v suknjiču — ves znojen in zaripel močno bil z nogo takt po parketu in napihnjenih lic in izbočenih oči in se s prameni las na čelu učil svoj foxtrott. Saksofon je bil spodaj zamašil z robcem, da so glasovi bili zadušeni in tihi. Koka pa je, nagnjena nad klavirjem in prav tako rdeča in razkuštrana, pritiskajoč z nogo neprestano levi pedal, da klavirja ne bi bilo preveč slišati, s prostimi akordi ostro v sinkopah spremljala Mileta pri igranju. Glaviški je z lastnimi rokami zagrabil saksofon; potem je nekam mrgoden oblekel Mileta v suknjo, ga pograbil za roko in ž njim naglo stekel na ulico. Popravljajoč si ovratnik suknjiča in stoječ zraven očeta takoj za vozom se je Mile vendar v zadnjem trenotku spomnil, da saksofon ni položil v škatlo in ga zaklenil, pa se je zato obrnil proti Glaviškemu in mu z roko namigoval, ko da obrača ključ. Glaviški pa mu je vnovič namignil, naj si zapne suknjič; Mile namreč v naglici ni niti črnega traku s kljukico, na katero se pri igranju obeša saksofon, snel z vratu.

2

Zadužbina

Na nekem veselem avtomobilskem sprehodu na Avalo je bilo treba nekoga povoziti, da se je šele razvedelo, da je dr. Dragić Raspopović res zdravnik. Pri sveči in petrolejki v neki obcestni gostilni, pred razprtimi očmi prisotnih kmetov in svojih gosposkih, naglo streznjenih prijateljev in prijateljic je Raspopović z zavihanimi rokavi na srajci prekoračil vse, kar je bilo od gospoda njegove vrste mogoče pričakovati. Res je povoženi kmet dan pozneje radi

»notranjih komplikacij« umrl, toda to ni moglo nič več zadržati že pridobljeni ugled. Prva pomoč je bila dana na res zdravniški način — to bi bili lahko vsi prisotni potrdili s prisego.

Potem je bilo potrebno, da je Sibin Majstorović začel borbo proti oporoki velikega Narodnega Dobrotnika Petronija Naumovića, pa da se je razvedelo, da dr. Dragić Raspopović ni samo zdravnik, ampak tudi strokovnjak za kožne in venerične bolezni. In to je sedaj zvedela ne samo družba njegovih osebnih prijateljev, ampak vsa javnost, kajti nekateri listi so že nekaj tednov — kot odgovor na kampanjo »Tiska« — prinašali zdaj njegove izjave, s katerimi se je branil izjav, zdaj njegovo sliko v belem zdravniškem plašču. In ob tej priložnosti se je razvedelo še več: da ima dr. Raspopović tudi »zasebno kliniko« in svojega »asistenta« in posebne čakavnice za moške in za ženske in dva telefona in še polno takih stvari. Da je imel, na primer, predno je Veliki Dobrotnik umrl, v njegovi hiši stanovanje s petimi sobami in da je pozneje vzel še drugi, manjši trakt svojega nadstropja in da sedaj razpolaga z osmimi sobami, štirimi stranišči, dvema kopavnicama, dvema stranskima in dvema glavnima vhodoma, od katerih eden je »zdravniški«.

Nedoločeni družabni položaj dr. Dragića Raspopovića (— Kaj je? — Ne vem. Neke vrste zdravnik) je na ta način prišel do potrebne zasidranosti. Sedaj so ljudje vsi po vrsti vedeli, da Raspopović ni kakršenkoli doktor prava z neke inozemske univerze, ampak da je resnični doktor, dr. M. U., specialist, z lastno kliniko in lastnim asistentom. Dejstvo, da ne zdravi sam, ampak da vso zadevo prepušča tistemu asistentu za fiksno plačo 1500 — Din, ga je le še više dvignilo v družabni veljavnosti. Ker če je kdo zdravnik in specialist za kožne in druge bolezni, z zdravljenjem kot takim pa se sploh ne peča — ampak samo kar tako, v izjemnih in redkih slučajih, kadar gre za kakega Narodnega Dobrotnika — potem je jasno, da mora imeti mnogo važnejše in mnogo ko-

ristnejše opravke. Raspopovićeva veljava je radi tega od danes do jutri tako zrasla, da so ilustrirani listi začeli pošiljati k njemu svoje sotrudnike, da se pri njem razprašajo, kaj on kot »naš znani specialist« misli o ljubezni? ali pa o turizmu? ali pa o uvedbi plinske razsvetljave? O opravkih, od katerih človek živi, pa seveda ne gre spraševati, in tako časnikarji Raspopovića o tem sploh niso spraševali, še manj pisali o tem, — kar je zopet popolnoma prav: vsak življenjepis vsakega pomembnejšega člana družbe mora biti zavit vsaj v eno tenčico skrivnostnosti.

Majstorović je, kar njega zadeva, v svojem življenju peljal tožbe vseh vrst. Tiste velike, z blestečimi imeni advokatov, s slikami po časopisih, s polemikami, ki mečejo luč na družabne odnošaje ko prižgani magnezij: poblisnejo, odkrijejo vse s polno surovostjo malenkosti, pa jih že ni; komaj malce dima še ostane in slabega duha, ki se še dan — dva motata v spominu državljanov. In one druge vrste, strokovne in dolgočasne, kjer dva advokata-nasprotnika po več dni skupaj prebirata mrtve tekste, ki jih nihče ne razume. In nazadnje še tiste, o katerih se leta in leta piše, da so odložene, ker tožitelj ni prišel, da bi podal svoj izkaz; ker je advokat-branilec zbolel; ker so bile predlagane nove priče, ki jih pa ni mogoče kar na lepem poiskati; ker se zahteva nova ekspertiza; ker ekspertize ni bilo mogoče izvršiti, ker so se ta čas izgubile knjige, pa je sedaj treba iskati novih prič, ki bodo izpričale, kaj je bilo v teh knjigah, ki jih je zmanjkalo, zapisano, da bi na podlagi teh izjav eksperti, od katerih eden je med tem časom umrl, prišli do nove ekspertize; ker novi ekspert sploh ni ekspert; ker ... — konec koncev nihče več ne ve, kdo koga toži in zakaj, razen onih, ki se tako tolčejo na življenje in smrt; proces začenja iti na živce i sodnikom, i advokatom, i pričam, ki se počasi zgubljajo, i glavnim urednikom, ki iz strahu pred monotonostjo enostavno prenehujejo s tiskanjem teh poročil. In procesa naenkrat ni, pozabljen je, utonil je v noč. Šele čez eno leto ali dve na peti strani desetvrstično

poročilo: apelacijsko sodišče vrnilo predmet sodišču prve stopnje, da ga znova pregleda; in zopet molk. Meseci minevajo. Zopet malenkostno poročilce na sedmi strani: kasacijsko sodišče vrnilo predmet, da bi se postopilo po pripombah, a v zvezi s členom številka ta in ta, tretji odstavek. Nihče seveda ne ve, kakšen je dotični člen in ko nazadnje prineso časopisi na deveti strani, med programom nedeljskega bogoslužja v saborni cerkvi in postavitvami novih honorarnih profesorjev na gospodarski fakulteti, vest, da je kasacijsko sodišče potrdilo sodbo po tožbi itd. — tega poročila nihče več niti ne opazi. Kajti kdo sploh še bere, kakšna bo v nedeljo služba božja v saborni cerkvi in kateri novi profesorji so postavljeni na gospodarski fakulteti?

Prvo, kar je Majstorović to jutro, ko se je prebudil, napravil, je bilo, da se je prekrižal. Sicer res ni bil pobožnjak, kajti edino božanstvo, v katerega je neomajno veroval, je bil denar. Pa vendar... kdo ve, hudičeve stvari so to, morda onstran res kaj obstoja, pa je torej bolje, če je človek oprezen. Prekrižati se ni težka stvar. Ko pa je vlekel nogavice na nogo in hitel, da čimpreje vzame jutranje časopise izpod vežnih vrat, je obul najprej levo in šele potem desno nogavico. Kako, da se mu kaj takega primeri prav tega pomembnega dne! Naenkrat je videl vse črno barvano. Vselej, kadar se je zmotil in obul najprej levo in šele potem desno nogavico, se mu je primerilo kaj neprijetnega. Ko je stopal, ogrnjen samo s površnikom, v spodnjih hlačah in srajci po hodniku, da bi vzel časopise, se je počutil skrajno nelagodno. Časopisi so bili radi vlage težki, Majstorović je čutil, kako mu hlad polzi po prstih in leze po vsej roki, po plečih, hrbtenici. Majstoroviću je vselej, kadar je praznega želodca odpiral jutranje časopise, postalo slabo radi vlažnega papirja in sveže tiskarske barve. Šele prva cigareta je zadušila ta vonj. Toda to jutro je, še predno se je vonj privalil do njegovih nosnic, začutil, da mu je srce za trenotek obstalo.

— Ah, živali... živali!

Krč mu je stisnil grlo. Kri mu je po kratkem vratu planila v lica, v glavo. Ni mogel najti besede, s katero bi izrazil tisto, kar je čutil. Besede so bile že od nekdaj njegova slabost. Odprt časopis je držal pred seboj in bulil v karikaturo, ki je predstavljala njega, kako se v opankah in s čevljarskim nožem v rokah krade za hrbet majhnemu dečku za šolsko klopjo. Uvodni članek, kjer je bilo že v naslovu z debelimi črkami natisnjeno njegovo ime, sploh ni zbudil njegove pozornosti. Kakor ni verjel v psihologijo in človeško vest, prav tako tudi pisani črki ni verjel. Sam ni nikoli ničesar bral, pa je kljub temu postal to, kar je. Zato ga je vse to kričanje, ki ga je povzročal Despotović s svojim »Tiskom«, puščalo mirnega. Celo naravno je bilo, da Despotović brani svoj denar, vse dotlej, dokler ga je branil z besedami. Toda slika je v Majstoroviću vzbujala strašno neprijetno občutje, pomešano z nemočno jezo. Morda ima Raspopović v resnici prav? Morda je bilo treba spremeniti taktiko? Če je ves njegov trud zastonj? Toda sedaj je prekasno za umik. Začutil je, da ga v resnici prežema močno in dejavno sovraštvo. In strašno osamljenega in slabotnega se je počutil. Stekel je po hodniku, skočil v ženino sobo: prvič v svojem življenju je zahteval od nje, da je deležna njegovega razburjenja. Sam ni mogel brati. Črke so mu plesale pred očmi. Po datumih, s katerimi so se začenjali odstavki, je videl, da je v teh sivih stolpcih opisano vse njegovo življenje.

— Beri... po vrsti beri!

Gospa Majstorovićeva, nenadoma zbujena iz sanj, ni razumela ničesar. Edino, kar je takoj opazila, je bila karikatura: lep otrok in njen mož, ki se mu zahrbtno približuje, da bi ga ubil.

— Toda... zakaj otrok, zakaj otrok? — je jecljala vsa iz sebe. — Tako lep otrok! — Roke so ji začele drhteti. Groza jo je obhajala.

Majstorović je vzrojil, iztrgal ji je časopis iz rok. Ko da gre za otroka! In že samo dejstvo, da vidi pred seboj nekoga še slabotnejšega in nebogljenejšega

kakor je sam, mu je vrnilo moč in vero vase. Čemu se je vznemirjal? Ena slika — neumnost! Vse je dobro pripravljeno. Stopil je v svojo sobo in se začel naglo oblačiti. V mislih so mu druga za drugo vstajale njegove priče: vse tiste od prej, strine in tete, vse tiste stare matere-domačinke, ki se na skrivnem pečajo z zapeljevanjem, nazunaj pa oddajajo samske sobe; vsi tisti tastovi dolžniki, ki jih je stari radi neplačanih menic nekdaj spravil na boben in jim prodal hišo ali pa trgovino ali jim pa za odpuščeni dolg ugonobil hčer; vsi odslovljeni šoferji in kočijaži, vsi pijani hišni oskrbniki; vsa tista dekleta, ki jim je Naumović za malenkostno protiuslugo odprl modne in krojne salone; vsi tisti, ki so kadarkoli bili v skrivnih stikih z Velikim Dobrotnikom, ki jih je on tako strastno zbiral krog sebe. In ves ta grez, vsa ta napast, vsa ta trohnoba je služila le za to, da se na njej dvigne strokovno spričevalo »osebnega zdravnika« dr. Dragića Raspopovića. Niti dobro oblekel se še ni bil — danes se nekam počasi oblači, se mu je zdelo — z debelimi prsti nikakor ni mogel zapeti kravate pod debelim ovratnikom, pa se je stegoval in krivil pred ogledalom — ko je pritekel v sobo dr. Raspopović. Majstorović se je zgrozil. Čelo mu je oblil znoj. Že zapeto kravato je snel, jo z drgetajočo roko položil na mizo in se, kolikor je bil težak, sesedel na rob postelje.

Raspopović je radi nagle hoje komaj dihal.

— Hvala Bogu! Mislil sem, da si že odšel. Snoči te nisem mogel nikjer stekniti.

Majstorović je bil jedek.

— Stara pesem!

— Stara ali nova, vseeno je.

Privlekel je na dan majhen kos papirja. Trenotek ga je držal v rokah, potem ga je pa pomolil Majstoroviću. Na eni strani so bile napisane vsote dolgov, na drugi roki odplačil. Pisava je bila tenka, fina, verjetno ženska, nenavadno čitljiva. Bilo je jasno, da tega poročila ni pisal Raspopović. Majstorović je dvignil oči s papirja in dolgo opazoval svojega pri-

jatelja. Ni vedel točno, čigavi naj bi bili ti dolgovi in ni mogel verjeti; hotel je posebnih potrdil.

— To je...

— Despotovićevo.

Raspopovićeve ribje oči so za trenotek nekam oživele. Nenavadno zadovoljen je bil sam s seboj.

— To ravno... On je torej... oh, Bog ž njim! On je torej gnil, popolnoma gnil!

Pazljivo je začel pregledovati datume menič nih rokov. Despotović je bil v mnogo težjem položaju, kakor pa si je Majstorović predstavljal. Naenkrat mu je postala jasna vnema, s katero je Despotović branil sebe: če pridejo tiste »Tiskove« delnice, ki jih je bil Despotović založil pri starem, v Majstorovićeve roke, je po njem — pa bodisi da bo Majstorović ali takoj zahteval, da mu jih plača, ali pa da bo kot novi lastnik založenih »Tiskovih« delnic zahteval, da on sodeluje pri podjetju. Majstorović je začel dvomiti:

— Gnil, seveda, če je to točno... ali si prepričan?

— Popolnoma. Ko da sem sam prepisoval.

— Kdo je dotični?

— Mlad človek.

— To mi ne ugaja... mlad človek, to ni zanesljivo.

Raspopović se je nasmehnil.

— Ta je popolnoma zanesljiv, preizkusil sem ga. Poslužujem se posebnega načina: pokerja. Ena sama igra — in ko da sem ne vem kako dolgo bil ž njim. Marinin znanec, neznaten časnikarčič, toda sposoben. Pesmi piše in na drobno izsiljuje denar; ko drži karte v rokah, ne trepeče. Dva tisoč dinarjev je izgubil, pa ni niti trenil z očesom. In verjetno, da ni imel niti dinarja več v žepu.

— Torej ti je zopet Marina pomagala.

Raspopović se je znova nasmehnil.

— Menda veš, da Marina ne zna igrati pokerja. Niti v karte se ne razume.

— Nekoč je sedela za mojim hrbtom... Za deset tisoč ste me obrali.

— Te še boli! — Raspopović se je do konca razpoložil. — Poslušaj naprej. Takoj ko je odšel, sem

vtaknil tista dva tisočaka v kuverto in dodal še enega, ko da se je slučajno prilepil, in sem mu poslal. Razložil sem mu, da se v moji hiši ne igra za denar (Majstorović je izpustil en: hm!) ... prav, zopet radi tistih deset tisoč! ... Da sva igrala za šalo in da mu vračam vsoto, ki jo je bil izgubil.

— In naprej?

— Tu, prijatelj, ni nobenega »naprej«. Tu je storije konec. — Raspopović se je glasno nasmejal. — Konec!

— A tisti tisočak ... ki si ga navrgel?

— Pravim ti, storije je konec.

Oba sta isti trenotek zamišljena prižgala cigareti.

— In sedaj? — je nazadnje prašal Majstorović.

Raspopović je skomizgnil z rameni.

— Docela ga potolči. Čisto iz rok mu iztrgati »Tisk«.

— Neumnost!

— Vsako delo je ali dobro ali slabo, nikoli pa ne more biti ne neumno in ne pametno.

— Kaj »Tisk« morda ni dobičkanosno podjetje? — se je posmehnil Majstorović.

— Za Despotovića ni, za druge je. Če na primer vsak zaupnik zaupno zve tudi za druge in za točno navedene vsote — je to dobičkanosno podjetje za tistega, ki bi imel voljo plačati dolgove, plačal in pokupil jih bo pa, po kateri ceni bo hotel, če bo znal napraviti zmešnjavo. Dobiček v tem primeru ne bi smel igrati glavne vloge. Človek mora predvidoma nekatere dolgove odkupiti po polni ceni, kajti najvažnejše je, stopiti lepega dne pred Despotovića, ljubeznivo sneti klobuk; zelo obžalujem, gospod minister, toda moram vam sporočiti, da ste vse, kar ste dolžni, dolžni meni. Tako rad bi bil zraven pri tej šali, pa če bi sam magari ničesar ne prejel — samo da vidim njegov rivec!

Majstorović je dvignil oči do Raspopovića. Bil je rdeč, dihal je kratko.

— In potem?

— Prosim. Po vrsti. Recimo, da imamo v rokah večji del dolžnikov in da ne pristanemo na konverzijo niti najnižje menice. Despotović sam ima tudi precej dolga, saj je celo hiša, v kateri stanuje, pod hipoteko; če bi hotel urediti najnujnejše terjatve, bi rabil najmanj osem sto tisoč — katerih pa ne more nikjer dobiti.

— Lahko bi jih dobil — zamrmra Majstorović — če stopi v vlado.

— Ti nisi bral jutranjih časopisov.

— Sem.

— Potem si bral samo »Tisk« in videl v njem samo svojo karikaturo! — Raspopović je pomolčal. — Snoči so sestavili vlado. In zopet jo je sestavil Soldatović.

— Oh! — Majstorović nervozno pograbi časopis in ga začne prelistavati.

— Nikar se ne muči. Vseeno je. Soldatović ima svoje parlamentarno število. Dokler bodo kmetijci izven parlamenta, bo on imel svoje število. In vse do takrat se ne bosta ne deželna stranka, ne Despotović samostojno prikopala do ministrskih sedežev.

— On je nasproten temu, da bi kmetijci prišli v parlament, zanj ta kombinacija odpada.

— Kdo ti je rekel, da on ne bi dovolil svoji stranki, da bi pritegnila kmetijce in vrgla Soldatovića in narodno stranko samo radi tega, da bi pozneje draže prodala svojo pomoč istemu Soldatoviću?

— Kako?

— Z razcepitvijo svoje stranke. Z novo ustanovljeno stranko, kateri bi bil on na čelu. Zakaj se je pa potem mazal z odstranitvijo tistega sekvestra? Zakaj je ustanovil »Tisk«? Zakaj vanj ne piše nihče drugi, razen ljudi iz Despotovićevih vrst?

— Potemtakem?

— Potemtakem... to pomeni, da se bo Despotović držal v opoziciji, da mu je potrebna gotovina, ker je vse, kar je imel, zapravil za zadnje volitve, da se bo sedaj pogajal in iskal stikov magari s črnim hudičem in ne samo z nami, če bi »Tisk« hotel še naprej vleči

njegovo politiko! To se pravi, da je podjetje, kakršno je »Tisk«, lahko dobiti za tretjino cene hkrati s poslopjem, stroji, uredniki, sotrudniki in vso ostalo šaro. In to se pravi naprej, da si lahko nakopljem denarja in peljem naprej svoje zadeve, da ti lahko podpiraš sam sebe na ta način, da spodkopavaš oporoko — ne boj se, sedaj je tudi ne boš kar vprvo spravil ob veljavo, toliko močan je Despotović tudi še v opoziciji! In to vse po lepi, čisti poti: orhideje, mesečina, kulturni razglednik, vseučiliščni profesorji v oguljenih hlačah in z dekleti, ki čakajo na moža, bodo pisali članke o »načelnih prašanjih«, športna rubrika, slike, književnost, balet, kriminalna kronika s človečanskimi nagibi...

— Čakaj. Kaj pa, če mi ne bi uspelo, da ga takoj vržem, potem bi tudi tistih tisoč dvesto delnic iz mase... — Majstorović je s kretnjo končal misel.

— Razume se! Tvoje osebno maščevanje. Čim bomo privili »Tisk«, bo varuh mase moral s tistim zavitkom na trg. Ker je varuh — zakaj bi ga bili sicer postavili za varuha! — ne bo smel čakati, da bi šlo podjetje rakom žvižgat s tistimi delnicami v masi. — Raspopović je pomežiknil: — Sicer pride pa lahko ž njimi tudi že prej na dan... proti procentu.

Majstorović je z jezikom oslinil razpokane ustnice.

— To je dobra zadeva, Dragić. Velik lopov si, Dragić. — Pa je takoj popravil: — Samo, jaz ne bom zraven. Imam nujnejše posle.

— Saj ne zahtevamo, da nam daš denarja. Če hočeš nekaj dati, prav, če pa ne, pa tudi.

Majstorović se je prevaral. Skušnjava je bila prevelika.

— Čigav je denar?

Raspopović je ugasnil pravkar prižgano cigareto in dolgo ni odgovoril, ampak je svojemu prijatelju gledal naravnost v oči.

— Poslušaj, sam dobro veš, da pri kupčiji ne gre iskati iskrenosti. Jaz pa hočem napraviti izjemo in

biti popolnoma odkrit. Nekaj denarja je mojega. Manjši delež, drugo je pa iz banke in od tistih plaščev. Drugi delež je Šunjevićev. Njegov sekvestrski odstotek. In verjetno denar posameznikov, ki stoje za njim. Približno trije milijoni.

— Skupaj?

— Približno pet.

— Kaj hočete potem z menoj?

— Ime! Ti si znan poslovni človek. Lastnik banke si bil. Tovarno imaš. Nikomur se ne bo zdelo čudno, če kupiš še eno založniško podjetje... Da bi se sami postopili tega, bi bilo preveč sumljivo, ljudje bi se spraševali, odkod nam denar, do preiskave bi prišlo.

— Čakaj. — Majstorović se je dvignil s postelje, se približal Raspopoviću, ga zagrabil za ovratnik suknjiča. — Da ni Šunjević radi tega steknil, da je koncern nehal dajati kredite moji tovarni?

Raspopović je trenotek premišljal.

— Naj bo, tudi to ti bom povedal. Ti si najpripravnejša oseba, s teboj smo že bili v poslovnih stikih in nikar naj se ti ne zdi čudno, če Šunjević želi, da si ti na vsak način v kombinaciji. To je prvo in radi tega mu ne smeš zameriti. Drugo pa je, kolikor mi je znano, da je koncern, ker si prvič odklonil denarno pomoč, res sklenil zgraditi lastno tovarno. Trg za svoje sirovine morajo najti. Ko na dlani pa je, da je od Šunjevića kot njihovega predstavnika sedaj odvisno, ali se bo hotel drugače odločiti.

Majstorović je skočil.

— Torej s silo?

— S silo ali ne s silo, ponujamo ti dve stvari, obe sta v tvojo korist: kredit, ki ti je potreben, ker do dediščine tudi v najsrečnejšem slučaju ne boš tako kmalu prišel; in sodelovanje pri koristi prinašajočem podjetju. Pusti ob strani to, da imaš sedaj priložnost, da Despotoviću vrneš milo za drago.

— In če jaz ne bi hotel?

— Bomo našli pametnejšega človeka kakor pa si ti, prav tako kakor boš ti prej ali slej našel nekoga

močnejšega kakor pa si sam. Da smo se takole sešli — jaz, ti, Despotović, Šunjević, je morda slučaj. Ali čisto, kar ni slučajno, je zapovrstnost dogodkov, ki ni nujna.

Raspopović se je zopet nasmejal. Majstorović je s studom obrnil oči drugam.

— Brez ozira na to — je nadaljeval Raspopović in se še dalje smehljal — da je prašanje kredita zate dokončno negativno rešeno in da boš čez eno leto imel še eno tovarno, prav tolikšno in tako moderno kot je sedanja — toda z neomejenimi možnostmi. Celo če ti uspe, da na drugi način rešiš prašanje kredita, je konkurenčni problem še vedno tu — oziroma problem borbe z močno skupino, ki ima surovine in denar in strokovne moči in močne zveze v svetu. Bonne chance!

Raspopović je vzel svoj klobuk z naslanjača, kamor ga je bil vrgel, ko je prišel, oprezno ga je poravnal in ga potem prav tako oprezno nataknil na glavo. Ko je bil pri vratih, se je še enkrat obrnil.

— Odgovora seveda ne zahtevamo takoj. Tvoje naziranje, da se najpreje prepričaš, kako bo s tvojim procesom, je čisto pravilno. Na svidenje. — In odprl je vrata.

— Vabilo si dobil? — ga je Majstorović prašal v zadnjem trenotku.

— Sem. Čemu?

— In prišel boš?

— Zakaj ne, prišel bom.

— Potem je vse urejeno.

Majstorović se je dvignil s postelje, pograbil kravato na mizi in se odločno obrnil proti ogledalu. V njegovem srcu pa je bilo manj odločnosti. Hudičevo lep in hudičevo strokovnjaški sestavljen posel! Umazanci!

Kakor se je včasi prekrižal, dasi ni veroval v Boga, prav tako je Majstorović, ko je odhajal po vsakdanjih opravkih, poljubil na čelo ženo, dasi ni niti trohice

ljubezni čutil ob njej. Če se s poljubom ne izrazi ničesar, je manj vreden ko dotik z roko, Majstorović pa ženi ni nikoli ponudil roke, nikoli ji je ni toplo in kakor se spodobi stisnil. Sklonil se je, se s hladnimi ustnicami pod mokrimi brki doteknil čela in odšel. Toda to pot je gospa Majstorovićeva obvladala grozo, se ga krčevito oprijela in dvigajoč svoje vročične oči k njemu začela z zasoplim glasom:

— Sibin, pri vsem na svetu te prosim, ne stori tega! Saj je še čas. On je vendar moj oče, stari oče tvojih otrok! Hčer imaš — ne sramoti je, ne kvari ji sreče!

On pa je grobo odtrgal njene prste s svojega ovratnika in ji potisnil roke v naročje. Trenotek jo je nepremično opazoval. Celo posebno jezen ni bil — morda bolj presenečen. Potem pa je skomizgnil z rameni in stopil iz sobe. Žene sploh niso zmožne, da bi kaj razumele. Sreča? Hči? Sreča je — denar!

Zrela lepota septembrskega dne je docela pomirila Majstorovića. Lahkotno in sončno tekoče ulice, popolnoma jasno nebo, blaga tišina v zraku so zavili Majstorovića v tak mir, da se mu je vdrugo — pri dveh čašicah tropinovca — vračalo varljivo občutje lastne moči. Ko je strumno stopal, je potiskal trebuh ven, glavo pa je vzravnaval daleč nazaj. Ko je stopil na sodnijo, zanj ni bilo ne Despotovića, ne misli, kaj si bodo mislili ljudje — tu je bila samo oporoka, ki jo je bilo treba ovreči. On je stal osamljen na eni strani, na drugi pa vsa znanstvena akademija, vsi profesorji pravosodja, in če bi bilo treba, bi se postavil magari proti vsem ljudem! Po svoji navadi ni odzdravljal; kvečjemu je temu ali onemu advokatu pomolil svoj počrneli kazalec in se, širok in kratek, kakršen je bil, mirno rinil naprej po hodniku. Vonj sodišč mu je bil dobro znan. Prijalo mu je tisto nervozno razburjenje in hrup občinstva, svečani in boječi obrazi prič, tista pomembna namigavanja advokatov, njihove kretnje, ki so vsemu pritrjevale, njihovi šepe-

ajoči dogovori. Bil je najpomembnejša osebnost. Ko e čakal, da odpro sodno dvorano, mu je sluga boječe rimaknil stol. Toda Majstorović je komaj sédel, ko e opazil v najtemnejšem kotu hodnika Aleksandro. Naslonjena je bila na steno, bila je zamišljena, obraz i je bilo pod temnomodro kapico komaj videti. Majtorovića je spreletelo po črevesju. Kljub prepovedi e prišla! Kadar se je bil hudo raztogotil, ga je spreletelo po črevesju. — To je Simkino maslo! Oče, ded! Jima bom že pokazal očeta in deda! Če bi bil dober oče in ded, bi vsega tega ne bilo! On, Majstorović, je dober oče, poglejte, on krvavi za otroke. — Prerinil se je skozi ljudi. Ko je Aleksandra opazila očeta, se je še bolj stisnila k zidu.

— Kaj delaš tukaj?

Aleksandra ni odgovorila. Napenjala se je, da bi izvlekla roko, ki jo je Majstorović krepko držal v svojih krempljih. Opazila je njegove krvave oči, čutila je, kako mu iz ust diši po žganju.

— Spustite! — je zašepetala vsa bleda in si prizadevala, da bi se nasmehnila; dasi sta se nahajala na koncu hodnika, so ju ljudje kljub temu lahko videli.

— Kaj hočeš tukaj? Kaj ti nisem rekel? Marš domov!

Nazadnje si je iztrgala roko — prste je imela mravljinčaste in niti kaplje krvi ni bilo v njih. Težko je dihala. Očetova glava v umazani svetlobi hodnika, ki je rdečemu mesu njegovih lic dajala izraz trohnobe, se ji je zastudila.

— Marš domov! — je Majstorović hripavo ponovil in se ji vedno bolj približeval. — In takoj!

Bil je docela spremenjen. Isti ta izraz, isto to jezo je bila Aleksandra že enkrat videla na dedovem obrazu tistega strašnega dne. Ljudje si torej vselej, kadar se bijejo za denar, nadenejo tak izraz; ali pa kadar ga branijo. Dlani so ji postale potne. Odpor v njej se je spreminjal v grozo: v takih trenotkih postajajo vsi ubijavci!

— Le hitro — je ponovil Majstorović še enkrat.

Ta človek je bil njen oče! In ona je tega očeta imela rada. In občudovala ga je, ker je bil močan, ker je imel močno voljo, ker je bil molčeč; in tako dober: vse, kar je poželela, je imela. Sedaj pa ta oče stoji s stisnjenimi pestmi pred njo in ona čuti, kako vre sovraštvo v njem. Če se ne umakne, jo bo s pestjo udaril v obraz. Ubil jo bo. Prav tako je stal ded tisti dan. Toda niti geniti se ni mogla. Ustnice so ji drhtele. Dvoje želja se je z isto močjo lomilo v njej: zjokati se je hotela (strašansko puščobo je čutila v sebi, ko kadar človeku umrje zelo ljub in blizek človek) in storiti tisti trenotek nekaj nezaslišanega, hotela je očetu vreči v obraz, da javno... čisto jasno se je zavedala, da eno kakor drugo lahko stori z isto lahkoto — celo oboje obenem.

Naenkrat se je zaslišal glas klicarja. Razglasil je, da se razprava začenja. Majstorović se je vznemiril. Nič ni razmišljal, ampak je zagrabil Aleksandro za mišico, odprl stranska vrata in jo porinil ven. Potem si je oddehnil in stopil za množico, ki je bila že na poti v sodno dvorano.

Ko je prišla k sebi, je Aleksandra opazila, da stoji na nekem stranskem in zelo zamazanem stopnišču, ki pelje naravnost na dvorišče. Nenadoma jo je spreletela vesela gotovost, da se je ognila veliki nesreči. Srce ji je postalo nemirno. Stopila je po stopnicah navzdol. Prišla je na dvorišče. Sonce jo je oblilo od vseh strani. — Sedaj grem lahko domov — je pomislila. Čisto izčrpana je bila, toliko da se je premikala. Pa je kljub temu po vsem telesu čutila neki mir. Veselje, zadovoljstvo, da je živa, spokojnost... Toda ona ni mirna; v njeni glavi plamene plamteče besede protesta; zavedno jo je sram lastne slabosti, sram jo je, ker jo je oče na tako lahek način zapodil, ker je molče že vdrugo priznala, da ima oče pravico počenjati te gnusne stvari, pred vsem svetom oskrunjati mrtveca, toda podzavedno se je čutila srečno, po vsem telesu jo je navdajal mir sončnega jutra.

Majstorović je vse do te ure nihal in ni vedel, kam naj zasuče proces. Ves jezen radi Aleksandrinega prihoda je v zadnjem trenotku sporočil advokatom, da želi čim hitrejši, čim glasnejši in kolikor mogoče oster proces.

— Vsega, kar imate v rokah, se lahko poslužujete. Brez vsakega strahu. Če je treba kompromitirati Boga Očeta, kompromitirajte ga!

Tega si je še manjkalo, da bi se v njegove stvari za Despotovićem, »Tiskom«, »javnim mnenjem«, prijatelji in ženo mešali sedaj še otroci. Kaj pa on? In tovarna? Majstorović je vedno jasneje uvideval — potem ko je odkril Despotovićev denarni položaj — da je preslaboten, da bi proces dobil. Despotović bo prevrnil nebo in zemljo — sicer ju je pa že prevrnil. Da bi pa Majstorović v tem slučaju popustil, ni mogel. Če nič drugega, začel bo! Potem pa kakor Bog da! Da si ohrani svoje dostojanstvo. Celo otroci bi mu radi zapovedovali. Toda on brani svoje pravice, njihove pravice. Da bi se oziral na starega, na spomin nanj? Kaj je stari kdaj pomislil nanje? Da ščiti čast in sloves družine? Toda — on pljuje na čast in sloves družine — kadar se je treba boriti za obstoj! Sam sebe je dražil. Da bi imel v mislih šole, prosveto? Kdo pa nanj misli? Nihče! Torej? Vsak zase!

Začetek je bil mrtev, neoseben. Kmalu pa je v sodni dvorani postalo toplo. Časnikarji so se razočarani spogledovali. Kaj se bo res brez škandala končalo? Priče so bile nezanesljive, plahe; nekateri so zanikavali svoje prejšnje izjave. Dopoldne je minilo v majhnih nesporazumih in prepirih. Lepi red se je kvaril. Majstorović je postal vznemirjen. Začel je odgovarjati na medklice, ki so bili vedno bolj nesramni in veseli. V sodni dvorani se je dogajalo nekaj nerazumljivega. Celo sam dr. Raspopović je, ko je prišel na vrsto, začel jecljati. Mehek je bil, vsak čas je sam sebe popravljal, uhajal na stran in potem ves zmešan, ker je hotel priti v pravi tir, govoril prav tisto, česar ne bi bil smel; ali kar je bilo še slabše: z

vsem ognjem dokazoval, česar sploh ne bi bilo treba dokazovati. Ta mehkoba in zbeganost, uslužnost, s katero je odgovarjal na prašanja, odločnost, da je to in to takó in ne drugače, vse to se ni niti malo strinjalo ž njegovo visoko, suho in hladno postavo, z brezhibno eleganco njegove sive obleke iz angleškega blaga. Toda, naj se je strinjalo ali ne, razprava se je naenkrat usmerila drugam: mesto da so razpravljali o stopnji neuračunljivosti Velikega Dobrotnika, da so z dokazi podprli posledice sifilisa in ostalo, je bilo v ospredju prašanje prepira tasta z zetom, kako dolgo vrsto let nista mogla trpeti drug drugega, njun zadnji prepir.

Majstorović se ni bil niti dobro osvestil, ko je stopil pred sveče Trifun Glaviški. Majstorović je postal rdeč ko rak. Kaj naj to pomeni? Kdo je poklical Trifuna v Beograd? Ta Trifun bi moral zdajle biti nekje v Bavaništu! Mesto njega bi morali pred sodniki prebrati zdravniško spričevalo in zaslišanje pri okrajni oblasti. Obrnil se je proti svojim advokatom. Prevračali so spise, bili so vznemirjeni. Trifun pa je ta čas razburjen in nenaspan stal in čakal prašanj. Njegov zabuhel in obrit obraz je bil bel. Oči so mu nemirno blodile po obrazih in predmetih, niti enkrat pa jih ni uprl v Majstorovića. Pričal je, da je Veliki Dobrotnik »zelo zelo rad imel, naj oprostijo, »frajle«, vendar je človeško postopal ž njimi, a bili so, veste, ko da jih je gora rodila in zmeraj so si s tem kratili čas«; in da so starega radi te lastnosti »frajle« zelo rade imele, še bolj pa radi tega, »ker so oni vse to dobro plačevali, pa se jih človek niti odkrižati ni mogel več, kar same so prihajale in prosile gospoda pomoči, gospod pa so pomagali«. Trifun je na splošno podkrepil pričanje dr. Raspopovića o sladostrastju starega, o orgijah, toda vse to je v njegovih izkazih bilo čisto preprosto povedano, docela človeško. Stari je mnogo bral, zlasti knjige o francoski revoluciji, zbiral je star denar, za praznik očetôv vedno vnukom nakupil daril, »samo, veste, ona dva, mladi gospod

in gospodična, nista vselej prišla čestitat, pa so stari gospod potem jokali radi tega.«

— Eh, vol stari, ozri se, še semkaj se malo ozri! — je kriknil Majstorović ves iz sebe. — Ozri se!

Trifun se ni genil. Še enkrat je pričal, da so »stari gospod jokali in se pritoževali, da jih nihče ne mara«. Besedo »jokali« je v razdraženosti celo še enkrat ponovil, ko je pa prisegal, je bil tako vznemirjen, da je komaj — medtem ko se mu je roka, ki jo je držal na Svetem pismu, tresla — ponovil tiste besede, ki jih je treba ob takih priložnostih izgovoriti.

Razpravo je bilo treba na vsak način prekiniti, jo odložiti, zavlačevati jo, kolikor je najdalj mogoče. Odlašanje je v tem trenotku pomenilo Majstoroviću isto ko izguba — brez denarja je bil. Toda radi možnosti, da dediščino za vselej izgubi, ni smel omahovati. Razburjenost se mu je naenkrat polegla. Postal je hladen. Nič več ni dvomil: če se hoče dokopati do dediščine, je treba zlomiti Despotovića; če hoče zlomiti Despotovića, si mora zagotoviti tovarno; da bi si zagotovil tovarno, mora ugoditi Šunjeviću. Tu se je krog zapiral. Majstorović je sedaj prav dobro vedel, da se njegove koristi nahajajo v tem krogu, toda kljub temu se je vse v njem protivilo vstopu v ta krog. Celo sama misel, da so čevlji zavisni od javnega mnenja, se mu je zdela čudna! Nagnil se je h glavnemu advokatu.

— Kar tiče zdravniških spričeval, zahtevajte strokovnjaških mnenj. Ko jih dobimo, bomo prašali za mnenje sanitetski svet.

— Toda... na ta način se bo stvar zavlekla! Zjutraj ste mi...

— Zjutraj je bil položaj drugačen, sedaj je zopet drugačen. Proces je vedno bolj negotov. Sabotaža je potrebna. Če ga že ne morem dobiti sedaj, ko mi je denar potreben, tudi ni treba, da bi ga docela izgubil. Ali ne?

Potisnil je polcilinder na glavo in naglo odšel iz dvorane. Tepci! In s takimi ljudmi naj bi človek delal!

Zunaj je Majstorovića sprejelo tiho septembrsko nebo, polno modrikastih sopar, ki so omahuje visele nad zmočeno ploščadjo. Prevzelo ga je otožje. Odslovil je svoj avtomobil in stopil peš. Ves se je bil pogreznil vase in ničesar določenega ni mislil. Motne in brezobrazne misli — ki so ko kresnice zasijale in takoj ugasnile — so se mu motovilile po glavi; prsa so mu bila polna nekega hrepenenja, pa sam ni vedel, za čem, korakal je strumno, nekam široko, kam gre, ni slutil. Pohodili so ga bili. Med predmeti in ljudmi je bil, ki so se drugače obnašali kakor on. V drugi čas ga je vrglo. Včasi je bilo dovolj, če je bil človek močan. Sedaj pa hodijo vsi skupaj, drug od drugega so odvisni, ko da so zvezani med seboj. Če hočeš držati korak, moraš v vrsto. Zvezati se moraš pustiti. Popuščati moraš na levo in na desno. Trg moraš deliti. Glede cen se moraš pogajati. Še več, že kar določene cene moraš sprejeti! Sirovine moraš kupovati tam, kjer ti odrejajo tisti, od katerih jemlješ denar. Vse muke in težave, ki jih je čutil zadnja leta, so imele svoj začetek v dejstvu, da se ni znal dovolj naglo prilagoditi novemu času; ker ga ni dovolj hitro razumel; ker ga ni hotel razumeti. Tega pa so krivi uspehi v življenju! Vse, česarkoli se je bil spomnil, mu je šlo po sreči. Tako je postal napuhnjen. Bil je prepričan, da mu gre zato vse po sreči, ker vse ve, ker vse more. Njemu se je vsak nasvet zdel trapast; vsi ljudje so se mu zdeli nedorasli. Sedaj pa je kljub vsej jezi moral priznati, da je Dragić Raspopović imel prav. Umazanec! Mehki mrak mu je stiskal grlo. Tožbe se je spomnil. Vzdihnil je:

— Toliko trpljenja, toliko trpljenja!

Čisto izčrpan se je vlekel naprej. Začutil je, da je lačen. To ga je spravilo k zavesti. Stopil je v bife. Pivo ga je nekam osvežilo. Začel je izbirati prigrizek. Otipal je nekaj narezkov, potem pa je naročil, naj mu odrežejo prašičjo nožico. Ko je jedel, mu je pogled

padel na telefon. Stal je za stekleno pregrajo čisto v kotu. Bife je bil prazen. Majstorović je bil odložil do polovice ogoljeno nožico, si z eno roko nespretno obrisal drugo, stopil za pregrajo. Vse to je počenjal ko v sanjah, pa kljub temu popolnoma zavedno. Snel je slušalko, poklical številko. Srce mu je bilo mirno, polno. Polno življenja je bilo v njem. Slišati je bilo debel moški glas. Majstorović se je malce zgrozil.

— Alo, kdo? Šunjević? Prav. Tukaj Majstorović. Dober dan. Gotovo ste uganili, zakaj vas kličem na telefon. Ste? Prav... Ste kaj izvedeli? Kako? Ne, poslušajte, Šunjević, o vsem sem dobro poučen. Razume se, da je tako najbolj prav. Danes mi je nemogoče. Takole čez dva dni. Ne, ne na mojem domu, pri Dragiću. Zakaj? Jaz tako skoraj vsak dan prihajam k njemu. V redu, na svidenje.

Nič več ni bil lačen. Stopil je na ulico, korakal je naprej. Vsa stran majhne ulice je bila zazidana z golim zidom. In ta ulica, koliko truda ga je stala, da jo je uredil, da je uspel, da so z zadnje strani njegove tovarne napravili ulico! Odbori, seje občinskega sodišča, rešitve, intervencije poslancev in ministrov, napadi po časopisih, češ da je on sam pokupil vso zemljo, po kakršni ceni jo je hotel in da jo sedaj zopet prodaja občini, kakor ga je volja, da občina ekspropriira za dvakratno ceno samega Majstorovića, da bi bila njemu in njegovi tovarni odprta še ena pot...

Pri teh spominih se je počutil bolje. Izprsil se je. Če ni šlo na ta način — bo šlo na drugi. Edino, kar ga je v tem trenotku težilo, je bilo priznanje, da ga je Raspopović pretental. Umazanec! Zavil je za ogel: stal je pred glavnim vhodom v tovarno. Močna žarnica je razsvetljevala velika in dvoje manjših železnih vrat in zlate črke nad njimi. Za temi razsvetljenimi vrati se je dvigala temačna, nerazsvetljena gmota glavnega poslopja. Nobenega šuma ni bilo slišati. Eno samo okno v prvem nadstopju je bilo razsvetljeno. Majstorović je zamižal, s pogledom objel tudi tisto, česar ni bilo mogoče videti, se komaj

opazno nasmehnil in odrinil ena od malih vrat. Toda predno jih je zaprl za seboj in utonil v noč, se je spomnil:

— A, hudiča... seveda, če človek obuje najprej levo nogavico!

3

»Tisk« d. d.

Ogel Knez Mihajlove ulice in ...čevega Venca se vsaj enkrat dnevno spreminja v Evropo. To se dogaja, zlasti če je megleno, megleno pa je jeseni vedno, navadno med šesto in sedmo uro zvečer. Križišče, ki je sicer tiho, je ob tej večerni uri prenapolnjeno ljudi, ki odhajajo iz pisarn, bank, šol in hite počivat, pa mimogrede uživajo v kratkem sprehodu na korzu. Avtomobili ne morejo naprej in krog orožnika v belih rokavicah odmeva zasoplo pričkanje motorjev. Po vlažnem makadamu, v katerem se ogledujejo silhuete mimogredočih, sosednjih hiš, razsvetljenih izložb, se razliva ostra rdeča svetloba električne reklame, katera z velikanskimi črkami sporoča ljudem, da se v tej hladni in visoki, novi, pa že stari zgradbi na samem oglu nahaja »Tisk« d. d. Tod je vse zelo razsvetljeno, hrupno, vse se v naglici dogaja, da človek niti ne opazi ostali del križišča, ki se z gostilnicami, nedodelanimi bloki podirajočih se stavb, s stojnicami v starih, razdejanih vratih, kjer se nahajajo polne košare jabolk in kasnega grozdja in ki jih razsvetljujejo karbidske luči, izgublja v poltemi.

Moderni dnevnik, to je pred vsem hiša, ki nič ne odgovarja svojemu namenu. Če list napreduje, je ta hiša vedno pretesna, vedno je treba kaj popraviti, porušiti ali dozidati, kupovati je treba nove stroje, useljevati nove urednike in nove telefone, toda zastonj, vse zastonj, vse daje nenehno vtis začasnosti in stisnjenosti. Če list pada ali pa če je magari samo v zastoju, potem je hiša prostorna, naglo postane

zapuščena in propada, stroji, ki niso v pogonu, začenjajo rjaveti in se kvariti, in dasi je še vse na svojem mestu, iz kotov kar naprej veje praznota in neki posebni duh po opustošenosti. »Tisk« s svojima dvema izdajama, jutranjo in večerno, in ta zadnja mora že zmanjševati število strani, se počasi približuje temu drugemu tipu. »Tisk« so zgradili v naglici in s starim materijalom na ostankih neke vinske kleti, ki so jo l. 1914. porušile bombe, pa kljub svoji fasadi iz ponarejenega kamena in ogromni sijoči reklami ni bil sezidan, da bi dolgo trajal. Veliki rotacijski stroj so v nekdanji kleti zastonj vdrugo montirali na betonski podlagi; takoj, ko se je zavrtel, se je vse poslopje — hkrati s svojim blestečim napisom, s svojimi krivimi in tesnimi hodniki, s svojimi sobami, katerih okna so gledala v slepe zidove sosednjih poslopij; s svojimi linotipi, telefoni, s stroji za stereotipijo, v katerih vre svinec; s svojimi okroglimi zidnimi urami in žoltimi pulti v upravništvu — vse poslopje se je začelo tresti in hreščati; ogromna razmajana lira iz suhega tramovja je bila zvezana z železnimi nosivci in betonskimi ploščami, da bi jo držale skupaj. Toda moč in pomen nekega časopisa, pa tudi »Tiska«, ni nikoli odvisna od razpokanih stropov; ali pa od lesenih stopnic; njegov sloves ustvarja kapital, ki je za to porušeno fasado; njegova vrednost so ljudje, ki so zaprti v teh temačnih prostorih, po vlažnih fotografskih in cinkografskih oddelkih, v telefonskih kabinah, pisarnah, v dvoranah s stroji, v kleteh, na podstrešju; njegova vrednost je samo v človeškem delu, ki se opravlja tu notri.

Nasprotno pa Bajkić, ki se z rdečim tintnim svinčnikom v roki sklanja nad svojo mizico, dočim ga v prsih in med pleči ostro zbada radi dolgega sedenja, ki ima utrujene oči in se ves duši v soparici vlažnega papirja in tiskarske barve, sam po sebi ni nobena sila. On za osem sto dinarjev na mesec prebere dvakrat v štiri in dvajsetih urah po osem, šestnajst ali pa dva in trideset strani »Tiska« s štirimi stolpci na vsaki strani, in to garmonda, petita ali pa bloka in

z rdečim svinčnikom popravlja stavčev u ali o v a ali e. On nima pravice, da bi zavrgel kako poročilo ali pa vstavil drugo. On vrši čisto »tehnični posel«, to je torej Bajkić. Še manjša sila je Andrej Drenovec s svojim velikanskim znanjem, s svojimi modrimi in krotkimi očmi, s svojo brado. »Andrej, pol stolpca teksta za ‚najnovejše iznajdbe' manjka« (ali pa za »ljubezen male Dolly« — vseeno) — in Andrej pomoči peresnik v črnilo, da, to je Andrej! In vsi ostali reporterji in sotrudniki, kakšne sile so to, ki potujejo z nočnimi vlaki, ki jih zgodaj zjutraj mečejo iz postelj, ki pri desetih stopinjah pod ničlo ure in ure mendraje hodijo po železniških peronih ali pa pred vhodi v ministrstva, ki imajo zamrzle nosove in otrple prste, ki gazijo po blatu v predmestju za avtomobilom, v katerem peljejo oklano žensko ali pa povoženega moškega? Celo Burmaz, tajnik v uredništvu, ne predstavlja sam po sebi nobene sile. Njegova moč sega do nasprotne stene: »Kakšna svinjarija je to, Nikolić, — včeraj ste bili na policiji, pa ste vnemar pustili tistega človeka, ki je hotel izvršiti samomor?« Takoj onstran zidu pa že sedi človek, ki lahko prečrta vse, kar Burmaz napiše ali pa »spravi v list« celo njegov literarni podlistek, na katerega je ta prav posebno ponosen. Vsi po vrsti nekaj pomenijo samo kot celota, njihov skupni trud je nekaj vreden, in to samo, če so povezani med seboj, in imajo pred seboj skupni smoter. In celo tale človek — to pa je Despotović — ki daje smernice vsemu temu skupnemu trudu, sam po sebi ne zmore bogve kaj; za njim stoji upravni odbor »Tiska« d. d., a za tem nedoločena masa deželne stranke, — in Despotovićeve frakcije v njej, — njive, gozdovi, rudniki, rečna podjetja, banke, njihovi upravni odbori, eksport, import, splošne koristi, mednarodna tržišča, poslanci, ki si želijo ministrskih avtomobilov, novi upravni odbori, ki so se zbrali krog miz, skrivnostni, nevidni, anonimni, vsak od njih je pripadnik druge veroizpovedi, skupin, strank, vsi pa so med seboj povezani z zlatimi žicami... prav ko da upravni odbor »Tiska d. d.« sploh

ni nikak upravni odbor, ampak samo skupek drugih »upravnih odborov«, samo postojanka, kjer se križajo, nevtralizirajo ali pa cepijo najrazličnejše koristi — tam pa, kje, nihče točno ne ve, v eni mrakotnih soban, zavešeni s perzijskimi preprogami, v krogu ljudi, ki se posvetujejo, nekdo migne z roko — tu pa Despotović komaj zamrmra dve besedi glavnemu uredniku, ko Burmaz že rjove ves zaripel in razburjen v uredniško sobo: »Kakšna svinjarija je zopet to, Petrović! ...«, Petrović pa s povešeno glavo že grabi svojo suknjo in teče v meglo; trenotek pozneje pa že Bajkić s krvjo podplutimi očmi bere Petrovićev članek, ki so ga pravkar odtisnili na vlažnem kosu papirja in popravlja napačno stavljene besede.

Od zunaj ni videti ničesar od vsega tega. Strojnik Fritz v svoji modri delavski obleki se v kleti z zagrabkom bombaža v rokah suče med nepremičnimi rotativi. Dotika se medeninastih osi, vtika prste v čeljusti stroja, dotika se jeklenih žic, ki takole napeto pozvanjajo, če se jih človek dotakne. Pred poslopjem skladajo delavci bale rotacijskega papirja iz tovornega avtomobila, valijo jih po pločniku in jih skladajo ob zidu. Otroci, ki raznašajo časopise, čakajo večerno izdajo in »ducajo«; nekateri pa s praznimi platnicami pod glavo spijo med dvema balama papirja. Na križišču daje policaj, simbol moči in reda, znake z belimi rokavicami; visok je, vitek, razkoračeno stoji; s katerekoli strani ga človek opazuje, povsod trepeče po opranem makadamu njegov sijaj.

Reporterji in sotrudniki so se začeli neopazno drug za drugim izgubljati. Kmalu so v veliki dvorani ostali samo trije, ko v zmešnjavi zapuščenega bojnega polja, s prevrnjenimi stoli, smetmi, ohlajenim tobakovim dimom, zapacanim papirjem: Burmaz, Andrej in Bajkić. Vrata v drugo sobo so bila široko odprta, v cevih centralne kurjave je pošumevalo. Zamolklo hreščanje je objelo vsa nadstropja: veliki rotacijski stroj pod zemljo je začel s svojo večerno pesmijo.

Andrej se ni niti premeknil. Zavalil se je bil na stol in se s temenom dotikal zidu; na drugi strani pa so izpod mize gledali njegovi ponošeni in grobo izdelani čevlji. Med drobcenimi prsti, ki so se kar sami od sebe tresli, mu je gorel ostanek cigarete. Cigareta mu je žgala prste, on pa radi splahnjenih mišic ni imel toliko moči, uživajoč v tihoti in odpočitku, da bi jo bil dvignil do ust, ali pa da bi jo vrgel v pepevnik. Burmaz in Bajkić sta sedela vsak na svojem stolu praznih oči, izgubljena vsak v svojih mislih. Véliki mir hkrati s hrupom rotacijskega stroja. Nekaj trenotkov trajajoči oddih med končanim enim in začetim drugim delom.

Skozi sobo je stekel sluga z nekaj svežimi izvodi v rokah. Enega je vrgel Burmazu, ki ga je takoj razgrnil pred seboj, z drugimi pa ga je zmanjkalo v urednikovi sobi. Ob šušljanju papirja je Bajkić zavzdihnil in se obrnil; Andrej se je vzdramil in vrgel proč cigareto, ki ga je bila že opekla. Burmaz je v naglici in molče tu in tam podčrtal posamezno besedo z rdečim svinčnikom. Bajkić je stopil k mizi. Za njim je prišel še Andrej. Stran je bila vsa počečkana. Nepopravljene napake! Bajkić je zardel in ni mogel prenesti Burmazovega pogleda. Raztogotil se je:

— Kaj zato... čisto vseeno mi je... saj bom tako šel proč.

Vrata urednikove sobe so se z ropotom odprla in skozi sobo je stopil Despotović v spremstvu glavnega urednika ves razburjen. Burmaz je bil vstal s svojega sedeža. Despotović se na to stran ni niti ozrl. Odšel je in pustil za seboj val težke dišave. Bajkić je opazil na njem samo dvoje belih beločnic in dva siva brka na mračnem, bolno rumenem obrazu. Burmaza je bilo sram, ker je bil vstal s stola in je zarenčal:

— Noge mu visijo! Sicer pa tudi če bi mu ne visele, vi, Bajkić, ne veste ničesar pozitivnega, ničesar po-zi-tiv-nega! Toda noge mu visijo, vi-si-jo, rečem vam! — Zardel je.

— Nikar tako ne hiti z odločitvijo, — je spregoril tudi Andrej, — če ti pa Burmaz pravi, potem pa verjemi... jaz mu marsičesa ne verjamem, toda kar je intrig tiče, to mu verjamem, on ve vse.

Burmaz se je zasmejal. Pogovor se je nadaljeval. Videti je bilo, da je trajal že o enem in istem predmetu nekaj dni. Burmaz je znova navalil na Bajkića in mu sedaj svetoval, da ta »dogodljajček« porabi za dramo, »to vam je novi Hamlet, Bajkić!«

— Ko bi jaz nekaj podobnega doživel... to je nekaj nezaslišanega... biti v vašem položaju! Jaz bi vse svoje misli, vse svoje občutke, reakcije, vse to bi zapisoval iz dneva v dan, kajti kesneje se vsega tega ne boste mogli spomniti.

Andrej se je bil smehljajoč se spustil na stol in je trudno zaprl oči: rdeče podihavanje cigarete v ustih je bilo znamenje, da se s spuščenimi trepavnicami udeležuje pogovora. Ker Bajkić ni odgovarjal, se je začel Burmaz, da niti sam ni opazil, spovedovati. Pred nekaj večeri je bil do polovice napisal velikopotezno novelo, potem so mu obesili na vrat poročilo o Albaniji in sedaj se nikakor ne more znova zbrati. »Ko pretrgan sem, usiham, pa nihče ne opaža tega, nih-če!« Časnikarski poklic je hudičev: v ubogih štiri in dvajsetih urah mora človek tri do štiri ure potratiti samo za prazne pogovore. Dalje vsaj štiri ure za uživanje hrane, britje, nakupovanja, sprehod, »živali je potrebna nega!« — za spanje pa sedem ur. »Potem mi pa povejte, koliko mi še ostane, če temu prištejemo še čas, ki ga prebijem v uredništvu? Niti toliko ne, da bi kdaj molil!« Na večerjo ne hodi. Toda zadnji čas je izgubil mnogo dni radi lepih kosil. »Kosilo me paralizira.« Dodati pa je treba še to, da je zadnje dni imel »precej težav« radi žensk in radi moških, ki se obnašajo ko ženske. La Fontaine pametno pravi:

Rien ne pèse tant qu'un secret
Le porter loin est difficile aux dames;
Et je sais même sur ce fait
Bon nombre d'hommes qui sont femmes.

— Moje življenje je usodno raztrgano. Iz mene ne bo nikoli ničesar!

Burmaz je bil videti potolčen; vendar ne v tolikšni meri, da ne bi prašal Bajkića, če je njegova francoska izgovarjava dobra. »Dalje od Stare Pazove nisem bil nikoli; vse, kar znam, je moje osebno delo, o-seb-no delo! Ko bi bil vsaj mesec — dva v Parizu, kakor vi!«

— Vi kar naprej samo govorite... kako je pa s tisto vašo komedijo?

Bajkić ni vedel ničesar o njej. Burmaz je začel takoj z navdušenim pripovedovanjem. Komedija je »skoraj« dovršena, toda predelati jo je treba, spopolniti. »Toda jaz si, poglejte, ne upam... iz notesa bi bilo treba izpisovati, predelavati, spreminjati... pa nimam niti časa.« Razen tega je Burmaz nosil v glavi, »zaenkrat samo v glavi«, tudi težko tragedijo iz naše srednjeveške zgodovine, kjer je bilo polno zastrupljenj, krvi, »ko pri Shakespeareju«, mastne pohotnosti, dušečih umazanij. Toda da bi izpeljal to stvar, bi se moral najmanj leto dni pečati s študijem zamisleka, s posvetovanji s profesorji-zgodovinarji, s pisanjem verzov...

— Vse to pa je tragično, strašno!

Burmaz je hotel pripovedovati še naprej, toda prehitel ga je telefon. Bajkić je sedel na robu mize; noga mu je mahala sem in tja. Andrej si je prižigal novo cigareto. Ker je Burmaz nenadoma spremenil glas, sta oba dvignila glavi: Burmaz se je bil docela poglobil v telefonski razgovor, oči so se mu udvarjajoče svetile, njegov rdeči obraz se je na vse pretege smejal, glas je imel meden in se je topil v »ah, gospa!«; v »oh, gospa!«, ko je prepričeval nekoga, da bo »takoj« pritekel, samo da natakne klobuk, in sicer »v svoje največje mogoče veselje, madame;« toda »pesmi ne, ne, nikakor ne, samo pesmi ne!« Nazadnje je, ko se je trenotno zresnil, obesil slušalko; čelo mu je bilo posuto z drobnimi znojnimi kapljicami. Robec, s katerim si je bil obrisal čelo, je ostro dišal po kolinski vodi.

— Ali poznata gospo Marino Raspopović?

Ne Bajkić, ne Andrej nista poznala te gospe. Bajić morda — nekoč je vedel za neko gospo, ki ji je ilo ime Marina, toda ali je bila prav Raspopović, ega ni točno vedel. Burmazu se je to zdelo zamalo. Kar trepetal je od veselja in ponosa, dasi si je prizadeval, da bi bil ostal dostojanstven. Ko je bil že pri vratih, je naenkrat prašal Bajkića:

— Katera miza v uredništvu vam je najbolj všeč?

Bajkić je široko odprl oči. Bil je mlad, še nežnega obraza, ki ga britje še ni napravilo grobega.

— Moja miza, — je nadaljeval Burmaz, — ali bi radi sedeli za mojo mizo?

Korakala sta dalje drug zraven drugega, molče, oba nekam zbegana: Bajkić, ker ni vsega razumel, Burmaz pa radi strahu, da ni preveč zinil, da se ni »izlajal«. Na oglu se je Burmaz poslovil:

— Jaz grem na to stran, na svidenje. — Že se je bil obrnil, da bi bil odšel, pa je znova postal: — Ali vam vaš hamletovski kompleks dopušča, da ostanete v tem položaju, recimo, še dva tedna, dva ali tri tedne? Mislim, da ste uvideli, da bi bilo meni hudo, če bi se ločila.

Bajkić se je obrnil proti Andreju.

— Tudi meni bi bilo žal, — je zamomljal Andrej.

— Ne vidim razloga, zakaj naj bi odlašal.

— Ga boste že videli.

Burmaz se je ločil in je gosposko, z žolto torbo pod pazduho, visok, z ogromnimi rokami v rumenih rokavicah stopal čez križišče. Andrej je vzel cigareto iz ust:

— Jaz bi ti bil skoraj lahko oče, Bajkić, poslušaj me in si zapomni: on je največji lopov, kar sem jih kdaj videl. On ti ve celó, koliko moških je dvorilo njegovi materi, ko je bila še dekle. Po abecedi urejeno arhivo ima, v nji pa vse mogoče podatke. Ko rojen je za šefa tajne policije. Staremu ne gre dobro, saj si ga danes videl, toda Burmaz ve še več. — Andrej se za trenotek zamisli: — Ne verjamem, da bi bilo tvoje sovraštvo proti Despotoviću tako močno, da bi zahte-

valo maščevanje... celo če bi se z dokazi prepričal, da je bil on. Ne pozabi, da se ne bo nikoli točno zvedelo, kdo je dal nalog, ali on, ali nekdo drugi, ki se mu je hotel prilizniti, da bi mu popustil.

Bajkić je ves rdeč povesil glavo.

— Sovraštva ne bi gnal do maščevanja, ker nisem dober sin, ali ne?

— Ne, Bajkić, ampak zato, ker ti nisi nikoli čutil, kaj je to oče. Saj si mi povedal: ne spominjaš se ga. Oče je zate samo ideja, tvoj občutek očeta je samo občutek nečesa, česar nisi imel — negativni občutek — ne pa nečesa, kar si imel — pozitivni občutek — kar si pa izgubil, to pa je nekaj čisto drugega. Tvoje vznemirjenje je razumsko, besedi »slab sin« sta ti v tem trenotku bolj važni ko Despotović.

— Prav res, da ga ne sovražim, ampak celo neko privlačnost čutim do njega... zato bi se tudi rad čimpreje umeknil.

— Zopet razumarsko, ker si takole misliš: če ostanem in še naprej ohranim do tega človeka vsaj trohico naklonjenosti, mesto da bi ga sovražil, mesto da bi zahteval, kot dober sin, očetovo maščevanje, bi potemtakem skrunil sveti spomin očetov.

Stopajoč čez Gledališki trg sta molčala. Nekaj razsvetljenih tramvajev se je tam križalo, se obračalo in vozilo mimo v istem trenotku, kolesje je na ovinkih škripalo, zvonci so zvonili. Dolga vrsta avtotaksijev na eni in kočij na drugi strani se je potapljala v noč nerazsvetljene in hladne Čika-Ljubine ulice. Knez Mihajlo je moker radi dežja in lesketajoč se v luči, ki je samo od zgoraj sijala nanj, neutrudljivo kazal s svojim kazalcem v neveselo oddaljenost večernega neba. Ko sta stopila v senco Poencarèjeve ulice in stopala mimo glavne pošte, kjer so bili vhodi napol priprti, sta Bajkić in Andrej nadaljevala razgovor.

— Pobit sem, Andrej, nikakor pa ne poražen, to je res. Te dni sem si v duhu predočeval, kako bi bilo, če bi udrl v njegov kabinet in mu »vrgel resnico v obraz«. V duhu sem gledal, kako bi se cinično na-

mejal, jaz pa bi ga bil po zobeh, po nosu, ves krvav bi bil, pod noge bi si ga vrgel, ubijal bi ga... Vse sem gledal v duhu in nazadnje je bilo ko v pripovedki, v glavi so mi gomazeli neki idiotski začetki stavkov: potem je mladenič vstopil, Despotović pa je takoj, ko je opazil njegov pogled, prebledel... mladenič je bled, trepetajoč, visečih rok stal zraven trupla... pa je prišla policija in on jim je enostavno pomolil roke. Pa se mi je nad samim seboj inako storilo! Same neumnosti. Prav res, da ne bi občutil nobenega ugodja pri tem uboju, nobenega olajšanja. Ta trenotek prav za prav niti ne vem, kakšno je moje pravo občutje do tega človeka. Rad ga nimam, ne, tega ne! Tudi simpatičen mi ni. Vendar me vleče k njemu, vse dni mislim nanj. — Bajkić je obstal. — Vidite, Andrej, zanima me, kako normalni ljudje, pošteni ljudje — postajajo podleži, lopovi, ubijavci. Kaj se dogaja v njih, kakšne duševne spremembe nastopajo pri njih, pa da morejo človeku jemati kruh, ga z eno samo lažjo ali krivo prisego vreči na ulico, s premislekom zavihteti roko nad nekom in ga ubiti, ali pa samo ukazati, naj ga ubijejo?

Pod nadpustom starega posplopja »Boulevard« je med malo trafiko iz smrekovih desak, ki je bila okrašena z ilustriranimi časopisi in na kateri je bila izložba obešenih filmskih fotografij, sedel črn Turek z rdečim fesom na glavi, se stiskal k zidu, da ga ne bi močil dež in zraven svoje majcene pošumljavajoče karbidne svetilke na vso moč tolkel s krtačami za čevlje po svojem zabojčku. Ko sta se že malce umeknila hrupu, je Andrej nadaljeval:

— Bajkić, ljudje ne mislijo konkretno. Ti na primer ne boš ubijal, ti si v duhu videl kri, videl zabuhli in modri obraz, po katerem si bil, občutil si celo tisto, kar bi sledilo vsemu temu. Ljudje pa so preleni, da bi mislili, oziroma da bi v duhu gledali. Prav kakor izgovarjajo ukalupljene, že pripravljene stavke... kakor pravkar ti: človeku vzeti kruh, vreči ga na ulico, zavihteti roko... take so njihove predstave, že izdelane podobe: smrt, na primer, to so sveče, črnina,

pogrebščina, prepiri s popi, muzika pred mrtvaškim vozom, snemanje klobuka; kazen, ali ne, je določena kretnja, stališče, rabelj, ki zadrguje vrv, atentator, ki proži revolver, dočim mimoidoči podpro tirana, ki mu je klobuk padel z glave. Toda vse to ni tisto, ni tista kri, ki toplo polzi po prsih in se lepi za srajco, smrt z zadnjimi izdihi, s kriki, z bolečinami, z odtrganimi udi in tako naprej. Mi živimo v stvarnosti, ki je ne vidimo in ne čutimo, ko zagrajeni s posplošenostjo, z ogoljenimi besedami in pojmi in smo srečni celó, če se nam ni treba zastonj mučiti, če se lahko vznemirjamo in čutimo, česar ne bi morali čutiti. Naše življenje so besede: osvobojenje, zasužnjeni bratje, politične pravice, narodno gospodarstvo, mednarodno tekmovanje ali pa čast družine, sinovska dolžnost, skrbi staršev. Kdo pa za »zasužnjenimi brati« vidi imperijalizem, kdo za političnimi pravicami vidi koristi posameznikov? Ubijavec ne gleda svoje žrtve potem ko je izvršil svoj namen: spremljal jo je, dokler je bila pri življenju... trupla pa ne bo pogledal, glavo obrača, beži od njega. Žene gledamo, ki hodijo mimo z otroki v naročju, se ustavljajo in gledajo, mi vsi jih gledamo, ker to ni naše delo, ampak je tuj greh, ne naš. Vidiš, predno ljudje zavihtijo roko nad nekom, kakor praviš ti, sploh ne mislijo na vse to, o čemer sem ti pravkar govoril. Njih poganja naprej neka ideja, narodna, politična, osebna — njihov razum se giblje v abstrakcijah, domišljijo imajo leno, zaraslo v salo življenjskega miru in tu ne gre za uničenje enega življenja, tistega telesa, ki je hodilo, čutilo, ljubilo, trpelo, povzročalo trpljenje drugemu in sedaj trohni, ne, tu gre za sovražnika, za napotje, za oblast, za protioblast, za tezo, za antitezo in za kaj vem še vse!

Stala sta zraven pekarije, katere krivo in pobešeno poslopje je polnilo ulični ogel. Pod privzdignjenimi oknicami so stale ponve z burekom, kopice hlebcev. Peč v ozadju je bila odprta in v nji je plapolal komaj dobro podžgan ogenj. Krepak pomočnik je z zasukanimi rokavi, ves bel od moke, z ene strani

ves ognjen, naslanjajoč se na obgorelo prekljo, s katero je netil ogenj, ves zamišljen opazoval, kako se plamen širi in radi zračnega prepiha kar naprej pogleduje skozi ozko odprtino. V kotu pa je gospodar, prav tako rdeče obsijan, vendar samo čez hrbet in po sivih laseh, sedeč na koncu pulta, prešteval, kar je bil čez dan vtržil in skladal papirnati denar na eno, kovinasti drobiž pa na drugo stran. Dvignil se je, da bi postregel Andreju in takoj, ko mu je postregel, je znova sedel in začel šteti denar. Andrej in Bajkić sta prav tako v luči ognja, od katerega je vročina prihajala prav do njiju, naslanjajoč se na oknice, v tem vonju po kruhu in mastnem pecivu lačna z veliko slastjo použila vsak svoj kos bureka. Za njima se je odtekala vlažna in slabo razsvetljena ulica.

Ko je brisal ostanke z brade in brkov, je Andrej počasi pripomnil:

— Kdo bi dejal, če bi naju takole v meglici, mirna in skoraj zadovoljna, videl pred tole podrtijo, da midva vsak dan sodelujeva pri pisanju novega speva »Pekla«. Res, najina »Božanska komedija« se imenuje »Tisk«, in ni v tercinah, pa vendar: kaj praviš glede tistega malega vajenca, ki je bil gojenec »Gospodarja« in ki so ga včeraj zjutraj našli obešenega za hlod v kleti; in kako vesele narave je bil deček in kako so ga vsi radi imeli; in da je vzrok samomora neznan. Poročilo je napisal Petrović neslovesno in ves utrujen in nenaspan, zraven pa je prigrizoval s smetano namazan rogljič. Nocoj bo pet tisoč Petrovićev in Petrovićk prebralo prav isto poročilo pri kavi po večerji ali pa v postelji in s pol zaprtim očesom, toda vsi po vrsti bodo preleni, da bi se zamislili v tragedijo, ki se je morala odigrati v duši tistega malega »dečka vesele narave«, — samo besede bodo ostale od vsega tega, dnevna vest. Mi smo vsi po vrsti podleži, strahopetci! Podleži in strahopetci! Samo da si ne bi pokvarili svojega miru, svoje vesti, svojih kalupov, v katere smo se zabubili! In samo predstavljaj si, kaj iz dneva v dan prinaša »Tisk«

na svojih šestnajstih straneh, kakšen pekel je za kulisami njegovih besedi, za »malimi dečki vesele narave«, ki se obešajo, za oglasom brezposelnega očeta, ki išče dela, za »pomorskimi sporazumi«, za prodiranjem severno-kitajske vojske«, za »težkimi železniškimi nesrečami v Nemčiji!« — Andrej si je oddehnil: — Oddaljil sem se tvojemu prašanju! Toda to je vse: lenoba. Lenoba, da bi človek mislil na posledice; lenoba in strah, da se ne bi pokvaril vsakdanji mir; lenoba, radi katere ni mogoče priti izven kroga navad. Sicer pa, kaj je tu poglavitno, kaj izhaja iz česa — ali prirojena lenoba iz pridobljene navade, ali lenoba vpliva na nastanek navad ali navade na nastanek duševne lenobe — tega pa jaz ne vem.

Iz druge moške gimnazije so tačas prihajali dijaki, ki so obiskovali neki večerni tečaj. Z nakrivljenimi čepicami in s knjigami pod pazduho so se še vedno rinili skozi ozka železna vrata, tepli drug drugega po plečih, se suvali, vpili in se zapletali med ljudi, ki so hodili mimo. Drugi, ki so bili že preje zunaj, so nagajali dvema deklicama in jima niso dali, da bi šli mimo. Drugi zopet so izrabili temo in si ob vratih sosednjih hiš prižigali cigarete. Andrej se je ustavil.

— In nazadnje je tu še en razlog... verjetno najvažnejši — problem obstanka. Bojimo se pogledati za stvari, da ne bi tam odkrili, da ne bi tam našli nekaj, radi česar bi bili prisiljeni... Čakaj, vse to ni jasno, vse to ne hodi racionalne poti, še naravnost ne. Ko pride do zavesti, postane človek ali revolucijonar, ali pa zavedni konformist! Drugega izhoda ni. Življenje divje živali je odvisno od njenega poguma, voha, sluha... ker hoče zaščititi sebe in si zagotoviti hrano, se ji čuti izostre, postajajo finejši, in še druge posebnosti dobi, podobnost med svojo dlako in rastlinjem, med katerim živi. Naša dlaka, to je naša vzgoja, naša dostojnost, naša vera, naše domovinsko čuvstvo, in vse drugo, kar spada k temu in radi česar smo dostojni državljani, kar nam omogoča, da neopaženo živimo v svojem kotičku, da se

čim bolj zlijemo s celoto. Že toliko sto in tisoč let živimo v svojem kotičku, da je naša opreznost postala instinktivna: zamižimo, kadar je treba, pritrjujemo, kadar je potrebno, nasmehnemo se, če treba... to je naš voh, naš sluh, ki nas varuje vseh tistih, ki so močnejši od nas, pa vsled tega ni treba, da bi bil človek posebe pokvarjen.

— Lepa vizija človečanstva! — se je nasmehnil Bajkić.

— Dokler bo organizacija človečanstva izvajana po principu džungle — pravica močnejšega, pravica osebne svobode, kar preneseno na naša, človeška tla, pomeni pravico denarja in pravico eksploatacije človeka nad človekom — vse dotlej bo trajalo tudi to stanje in ti nagoni in te umazanosti.

— Kaj pa je s poštenostjo?

— Kaj nam pomaga osebna poštenost, če ni mogoče v vsakem posameznem, absolutno v vsakem slučaju iti do kraja? Kaj mi pomaga, če sem osebno pošten v vseh vidnih slučajih? Če ne kradem, ne ropam, ne posiljujem, če se mi sme zaupati tuja skrivnost ali tuja čast... — vse to ima svojo vrednost v družabnem oziru, ne zanikujem, — če pa ne morem biti pošten — večina nas, Bajkić, v današnjem sistemu ne more biti poštena, ker večina nas ni svobodna — če pa ne morem biti pošten tudi v vseh tistih nevidnih slučajih, ko zavisi samo od moje vesti in mojega moralnega čuta, ali bom pošten pred samim seboj kakor sem pošten pred obrazom vsega sveta! Vidiš, jaz sem prepričan, da je Despotović lopov, da je prišel do svojega »Tiska« na ta način, da je onemogočil sekvestracijo nekega madžarskega ali pa avstrijskega grofa, sam pa je pobral procente, da je torej denar, s katerim me plačuje, razbojniški denar — pa tudi če je denar od sekvestracije, je prav vseeno! — toda kaj hočem s svojim poštenjem in s svojim moralnim čutom, ko sem pa pred to službo bil dva meseca brez dela, skrbeti moram pa za ženo, sebe in četvero otrok? Da bi šel za drugim delom?

človek vendar skoro nikoli ne dela tisto, kar hoče, ampak kar more, ker sicer bi bilo življenje preveč lepo!

— Potem, — je vzkliknil Bajkić — človek po vašem mnenju živi in tone vsak dan vedno globlje v konformizem, postaja vedno bolj nepošten, moralni čut mu polagoma otopi, vedno večji egoist postaja, oči se mu vedno bolj lepijo s testom vsakdanjega kruha...

— Če človek vidi resnico, živi pa kakor živim jaz, potem prav za prav žrtvuje samega sebe, žrtvuje tisto, kar je najboljšega v njem. Toda radi te žrtve se zbira v nas tudi neko občutje gnusa, protesta — takrat še ni vse izgubljeno — in lepega dne se vse to lahko spremeni v upor in služi...

— Čému?

— Osvobojenju! Spremembi vsega, kar nas maže in blati! — Andreju so poblisnila očala. — Spremembi pogojev, pod katerimi ne moremo biti pošteni!

Mokra drevesa, pod katerimi sta stala, so se lesketala ko da so prevlečena z lakom. Andrej se je polagoma vračal v resničnost. Pri »Dveh pobratimih« so igrali cigani. Pri vhodu se je na sveže opranem panju kadil pravkar prinešeni pečeni prašiček. Dva — trije gurmani so se prerivali okrog gospodarja, zavaljenega človeka, ki je pod suknjičem, katerega rokave je bil samo malce zavihnil, imel pripasan bel predpasnik. Nekdo je verjetno že zjutraj prinesel iz gostilne kletko z liščkom in jo verjetno z namenom, da bi se ptič ogrel na solncu, obesil nad panj. Lišček se je sedaj pozabljen in premočen mnogo manj bal medene table z napisom, ki jo je veter počasi pozibaval sem ter tja; po vsakem zamahu kratke sekirice, s katero je gospodar gostom sekal pečenko, se je utrujeni ptič zaletel v žični strop svoje kletke in tu z razprostrtimi perotnicami visel nekaj trenotkov in drgetal. Andreja je zelo mikala skušnjava, da bi vstopil. Povabil je Bajkića (na eno samo čašico!), toda Bajkić je odklonil. Mudilo se mu je. Pa se vendar ni hotel takoj ločiti od Andreja.

— Poslušajte, Andrej, rad bi vas nekaj prašal... ali vam je kaj več znanega o Despotoviću, ali se res lahko zgodi, da bo ob list?

— Stvar je vendar enostavna, Bajkić! Despotović je pred dvema letoma izrabil trenotek, ko je njegova stranka prišla do oblasti... da pa ne bi prišlo do cepitve, so mu ponudili ministrstvo, katero je hotel, on pa je onemogočil sekvestracijo, da bi prišel do svojega lista in do svojega osebnega volivnega fonda. Dnevnik, ki ga pripravlja opozicija — brez dispozicijskih fondov! — je namreč hudičeva zadeva. In takole, vidite, dve leti opozicije, potem zadnje volitve, deficit pri listu, stroški, menice, — jaz mislim, da je to. V blato leze. Strah me je, da ne bi hkrati ž njim tudi mi utonili. Še globlje kakor smo že sicer.

Andrej je stal že čisto na pragu gostilne. Z druge strani ulice je nenadoma pritekel neki dečko.

— Očka!

Andrej se je zdrznil, se namrdnil. Naenkrat so mu kretnje zapovrstjo postale nekam utesnjene, zbegane.

— Kaj si sam?

— Nisem. Stanka me čaka.

Na koncu majhnega nerazsvetljenega in nezagrajenega skvera je stalo dekletce; pred njo se je med Hilendarsko in Bitoljsko ulico dvigala ograja velikega praznega zemljišča, ki je bila vsa počečkana in čisto polna reklamnih lepakov. Dekletce je bilo vitko, imelo je še ostre, otroške črte; mali moderni dežnik, ki ga je nervozno vrtela, ji je zakrival obraz. Neki avtomobil je s svojo lučjo za trenotek oblil s svetlobo raztopljenega srebra dekličino postavo; Bajkić je v trenotku, ko se je dekletce obračalo, opazil malo glavo z ogromnimi očmi, ki so jo zastirali nenavadno svetli, skoro žolti prameni las. Čudno se mu je zdelo, da bi ta tako gosposka in lepa mlada deklica bila hčerka njegovega prijatelja. Andrej je bil zmešan. Nasmehnil se je v brado, ponudil roko: »Kaj hočeš... Oženjen človek.« Ko pa je zagrabil Bajkićevo roko, se je nenadoma premislil in potegnil Bajkića za seboj.

— Da se spoznaš ž njo, dobro dekletce...

Dekle ju je čakalo na koncu skvera vse zardelo. Andrej je hotel Bajkića vleči še naprej, Bajkić pa se je sedaj z rdečico v obrazu uprl. Prav res se mu je mudilo na univerzo. Še enkrat je stisnil majhno in ledeno Stankino roko, nespretno zamrmral nekaj nedokončanih besedi in se naglo odstranil. Po nekaj deset korakih ni mogel vzdržati, da se ne bi ozrl; oče, ki je držal za roko sina, je zavijal v temačno Hilendarsko ulico. Hči je stopala po robu pločnika, kot da bi se hotela čim bolj oddaljiti od očeta in brata. Tisti trenotek, ko se je bil Bajkić ozrl, je tudi ona storila isto. In kljub temu, da so bili že toliko narazen, da so komaj videli drug drugega, sta se nagloma zopet obrnila in šla vsak v svojo smer.

Burmaz je bil človek, ki je bil mnogo prebral. Tudi rime gladko s sladko so mu dobro tekle izpod rok. In radi teh dveh lastnosti je samega sebe smatral za filozofa in pesnika. Ali obenem je imel še mnogo širše želje: da je človek evropske kulture, da je eleganten, da piše lastne spomine, da bi hodil po državnih poslih v inozemstvo, da bi urejal revije, da bi žel uspehe pri ženah in, razume se, da bi bil bogat. Zato je, ko se mu je lepega dne ponujala priložnost... Ah, ne, on ni izvršil nobenega zločina, ni kradel, pač pa je prepisal majhen listek — ničesar več. In to ne radi... Ne. Enostavno je prepisal, ker je verjel v usodo. Usoda je položila tisti papirček predenj, on ga je pa, da je ne bi razžalil, prepisal. In ko ga je prepisal, ga je moral tudi izrabiti. Sreča ne trka dvakrat na ista vrata! Ni prav izkušati božjo previdnost.

Ko je bil poiskal številko uredniškega telefona, je bilo deset že zdavnaj preč; naprosil je Bajkića, da bi skupaj z Andrejem opravila večerno delo. »Radi važne zadeve, ki je ne morem odložiti, sem zadržan.« Na to mu je Bajkić sporočil, da je tudi sam zamudil, da je Despotović že dvakrat iskal Burmaza in da je izredno jezen.

— Ah, vous savez, sedaj je m'en fiche!
— Jaz prav toliko ko vi.

Burmaz je pustil vnemar telefon in se je ves vznesen in čez mero zadovoljen, ko vrč, ki je do vrha poln vode, pogrezal v užitke v tistem meglenem in razburjajočem vonju budoarja koketne žene. Vse tisto, kar se mu je leta in leta pletlo po mislih, do česar bi se bil rad dokopal, kajti naprej in naprej ga je mučila želja za življenjem in sukanjem v rafinirani in bogati družbi, nasičeni z vonjavami, kjer je vse dovoljeno, v družbi, ki se potaplja v mehko svileno perilo nežnih barv, ki se izgublja za brokatnimi zastori v polmračnih in tihih sobanah s pohištvom iz dragocenega in redkostnega lesa, ki se zrcali na parketu, — vse to je nenadoma postalo resničnost in ta resničnost je s svojimi razkošnimi podrobnostmi daleč presegala Burmazove sanje, ki jih je sanjal po samskih sobah in po gostilnah, kjer je bil na hrani. Črta, ki je njega, malenkostnega časnikarja in neznanega pesnika, ločila od gosposkih ljudi, njihovih izletov, njihovih »družinskih« večerij, kot je na primer tale nocojšnja, od njihovih skrivnosti, sedaj ni več obstojala; Burmaza je vrglo čeznjo, sprejet je bil med izbrance, za »svojega« so ga priznali. In čudno, Burmaz ni bil več zmeden, vznemirjen, neodločen; izglajeni parket zanj ni predstavljal nobene nevarnosti več; s polnimi prsi je vdihaval ta posebni zrak bogate hiše, javno se je oziral okrog sebe, se smehljal in se sam čudil (in občudoval samega sebe), odkod je vzel to gosposko zadržanje, ki je tako samozavestno. Toda kolikor dlje je mislil, vedno bolj jasno mu je postajalo, da je vse tole prav za prav zelo naravno in enostavno — če je človek, kakor na primer on, rojen za gospoda.

Radovedno se je oziral na vse strani: to svileno bogastvo, krhko pohištvo, ki ni niti vedel, čemu služi, srebrni predmeti, brušene kristalne ali pa porcelanske vaze, ki so v bokih tako tenke, da se skoznje vidi, nizki naslanjači, prevlečeni s temno-rdečo svilo, ki široka in mehka, skoraj ko živa plameni pod stoječo

svetilko v svoji mehkobi in razuzdanosti, oblak prav tako mehke penaste zavese iz tula, s številnimi gubami, vse to je bilo za Burmaza, ki je bil noge zagrebel v perzijsko preprogo, razdražljivo razkošno; vsa ta soba od enih dvokrilnih vrat, ki so se odpirala v temno spavnico, nevidno radi spuščenih draperij, do drugih, ki so bila odprta v dolgo vrsto razsvetljenih sob, po katerih so se v malce modrikastem ozračju radi tobakovega dima sprehajale človeške postave, je Burmaza delala skoraj norega. Z velikansko težavo se je vzdržal, da se ne bi v otroškem veselju, ker se nahaja tu, z roko doteknil, da ne bi z dlanjo pobožal, da ne bi s prsti otipal gladkost, mehkoto, blaženost vseh teh predmetov, ki jih je bil dotlej videl samo v izložbenih oknih luksuznih trgovin. Toda njegov pogled se je po kratkotrajnem beganju sem ter tja naprej in naprej vračal na prazen naslanjač, v katerem je morala v siju močne svetlobe rdeče svile ko zrela breskva zagorela žametna lepota Marine Raspopović dajati nenavaden vtis. In ker se mu je ta večer zdelo vse mogoče, se je nenadoma obrnil od naslanjača in njegove pohotne zavaljenosti, stopil skozi klavirsko sobo, v kateri sta se Koka in Mile vadila v foxtrottu, in še skozi jedivnico, kjer je bila že pripravljena velika miza. V enem kotu salona sta se tiho pogovarjala Majstorović in Šunjević. Prav za prav je govoril Majstorović in mahal z rokami, dočim je Šunjević kadil in ga poslušal. Ko je kadil, je pazil, da bi do konca pokadil cigareto, a da ne bi otresel pepela. Marina Raspopović je brez dela kar naprej sedela na divanu, kjer jo je bil nekaj trenotkov preje pustil Burmaz. Skozi priprta kabinetna vrata je bilo slišati pisalni stroj, po katerem je, sodeč po presledkih med dvema udarcema, moral z vidnim neznanjem tolči sam dr. Raspopović. Burmaz se je ves vroč približal divanu.

— Ali bi hoteli za nekaj trenotkov v drugo sobo?

Težkih prsi in tenkih členkov, vzravnana, z malce razkuštranimi lasmi, ki jih je spravljala v red na ta način, da je zdaj pa zdaj metala glavo nazaj, je

topala pred njim. Ko sta prišla v budoar, je Burmaz oprosil:

— Sedite, v vaš naslanjač sedite!

Sedla je, se začudila le toliko, kolikor je bilo potrebno, prekrižala nogi, potegnila kratko krilo čez oleni, pa sta ji kljub temu obe gladki koleni v ategnjenih svilenih nogavicah bili odkriti; nad enim e človek v rdeči senci mogel celo slutiti mesto, kjer e nogavica končava. Luč ji je padala na teme in na krogla ramena, obraz, prsa in roke pa so ji bile zaenčene.

— Čakam.

— Nič, nič, samo v vašem naslanjaču sem vas notel videti.

Marina Raspopović se je še globlje zavalila v svileno naslanjalo in vzdihnila. Celo oči je za spoznanje zaprla. Svetilka ji je sedaj svetila na malo gladko čelo in na lica, ki so bila naprašena s pudrom opekaste barve. Burmaz bi bil v tej topli svetlobi lahko opazil krog oči drobcene gube, ki jih masiranje in kozmetični preparati niso odstranili. Toda on je opazoval njene polne, še vedno otroško nabrekle ustnice, ki so bile namazane z debelo plastjo temnordečega rdečila, njeno zgornjo ustnico, poraslo z dlačicami kot jo imajo vse močno črnolase žene, njena lica in vrat, po katerem so plesali rdeči odsevi rdeče svile. Nazadnje je odprla oči, se nasmehnila njegovi bledici, njegovemu drhtenju, ki ga je komaj skrival in ker ji ga je bilo žal, je spustila nogo, se popravila, se z laktmi naslonila na kolena, objela svojo kuštrasto glavo z dlanmi in mu, pogrezajoč se v melanholijo, pripovedovala, da je ta naslanjač literarni spomin: v peto gimnazijo je hodila, ko so jo zasačili, da pod klopjo bere »Nano«. Profesorico so pograbili krči, vzela je knjigo — ki je nikoli več ni vrnila — Marino pa so po škandalu vrgli iz šole.

— In zamislite, od vse knjige mi je ostal v spominu samo opis Nanine postelje in rdeči naslanjač grofice Sabine! Še danes prav za prav ne vem, zakaj so me bili vrgli iz šole.

Marina Raspopović je nepremično zrla vanj s težkimi in blestečimi se očmi črnolaske, toda Burmaz se ni niti zgenil: Nana kakor grofica Sabina s svojim rdečim naslanjačem sta bili zanj španska vas. On ni ne razumel ne čutil mostu, ki mu ga je bila metala Marina, pač pa je zaslutil, da mora biti za vsem tem nekaj skritega. Ker se je bal, da ne bi pokazal svojega neznanja, se je vrgel na Zolaja in vso naturalistično šolo.

— Jaz se neomajno, ne-o-maj-no nahajam na čisto drugi ravnini... in o umetnosti imam docela drugačno naziranje.

Kakšno, ni povedal. Spustil se je bil na nizek stolček in ko je tako sedel skoraj ob samih nogah Marine Raspopović, je bil videti še večji in bolj tršat. Odbijajoč se v svoji črni ploskosti od zamolklo modre kosmate preproge je bil Burmaz podoben velikanskemu nilskemu konju, ki se je za trenotek pokazal nad vodo. Nič več ni mogel najti zveze med tem dvojnim in onemel je, ona pa se je igrala z dolgimi resicami španskega ogrinjala, s katerim je bila prekrita stoječa svetilka. Njegovo pozornost je zbudil velik zelen prstan.

— Nič posebnega, spomin je... po dragem prijatelju. Nasmehnila se je in pokazala vlažne zobe: — Majstorović tako rad lomi jadac — toda vselej revež izgubi. Tole je lepše... — Pokazala mu je niz biserov.

Da bi jih videl, se je moral Burmaz malce nagniti, Marina je stegnila vrat, prst pa je zateknila za biserni niz; Marinine prsi so, težke od zrelosti, vendar še vedno trde in oble, sijale sproščene v svileni obleki pred Burmazovimi očmi. Burmaz je, gledajoč popolnost teh sadežev, z jezikom oslinil suhe ustnice in ves vrtoglav zamižal. Marina Raspopović se je že odmikala, spustila biserni niz in hotela, da ji Burmaz sedaj, ko sta sama, prebere nekaj pesmi.

Toda darilo »dragega prijatelja«, s katerim se je Marina tako nedolžno hvalila, je kljub intimnosti malega budoarja, pritajeni luči, kljub vonju, ki je

vel od nje in kljub peklenski viziji njenih nedri, takoj zresnil Burmaza. »Fant, oprezen bodi... prezgodaj je še, fant... fant, pokvaril boš, kar si začel!« In še enkrat je v naglici pomislil na pogoje, od katerih ne bo odstopil: pisana pogodba, določen delež. Pomislil je: »Če ne bom oprezen, me bodo žene pritirale do konca.«

Marina je naslonjena nazaj in z enim licem se naslanjajoč na držaj naslanjača čakala pesmi.

Sedaj je Burmaz razločno videl drobcene gube krog oči in debele črte, napravljene s črnomodrim svinčnikom okrog trepavnic in na njih. Iz žepa je privlekel polo papirja, pristavil svoj stolček čisto zraven naslanjača in razgrnil papir na naslanjalu. Marina Raspopović se je nagnila in se z vso stranjo telesa, z roko, ramenom in lasmi doteknila njegove roke, rame, lica. Dolge vrste številk, poševne rdeče črte, ki se vlečejo od enega ogla do drugega, spajajoč zneske: »Aktiva«, »Leteči dolgovi«, »Kratkoročna posojila«. Marina je dvignila oči: ker so bile tako blizu, so bile velikanske; ta čas, ko mu je njen mlačni in vlažni dih razžarjal obraz, je videl zenice v teh očeh, oljčno globino šarenice, toda ker je imel pripravljen odgovor, se je zadržal mirno:

— Kaj ni tole najlepša pesem današnjega časa?

— Nezaslišano, nezaslišano! In naslov?

Oba sta se zasmejala: ona zato, da bi zakrila svojo nezadovoljnost, on pa zato, ker je bil razbil čarovnije tega krasnega telesa, ki se je še vedno mehko vijugalo po rdeči svili nizkega naslanjača.

— Naslov je malo romantičen: Bankrot se vlači krog hiše ali labudja pesem knjigovodje.

Koka in Mile sta za trenotek prenehala z igranjem. Iz klavirske sobe je bilo slišati njuno pričkanje in Miletovo trdovratno: »Tega se ne bom nikoli naučil!« Koka mu je dajala pogum, njene besede so prehajale v šepetanje, malenkosten nervozen smeh je bilo slišati, docela pritajen, in potem še bolj pritajen zvok mokrega poljuba, majcen vzdih po trenotnem

premolku — in Mile se je ob spremljavi klavirskih sinkop znova začel uriti v svojem foxtrottu.

Marina se je nasmehnila, skomizgnila z rameni: otročarija!

— Niti sanja se jima ne, kako komplicirano je življenje!

Burmaz se je bil oprijel tega resnega začetka in deset minut zapovrstjo sta govorila o vzvišenosti življenja in smrti. On je priznal, da razumeva življenje »docela romantično«, mussetovsko, da je zaljubljen v mesečino in da ljubezen razume samo kot »integralno doživljanje človeške usode kot take«. Ona je na te besede zavrtela z glavo, dokazujoč mu, da moški vsi do enega tako govore do prve priložnosti, ko se to »integralno doživljanje« končuje docela vsakdanje, brez »vpletanja usode«, fiziološko. Marina je priznala: odkrito in tovariški govoriva, ali ne? ... vsaj kar zadeva ljubezen ... v njeni prisotnosti, vsaj zanjo ... Marina je znova neopazno, brez koketiranja, speljala Burmaza v čarovniški krog spolnosti. Čisto zaupno mu je pripovedovala in se pritoževala radi dvojnosti svoje narave. Zanjo je ljubezen borba — v neodločnem nasmehu je pokazala svoje blesteče zobe — na drugi strani pa je nasprotnik ... ki ga človek v ljubezni sovraži, ki bi ga človek v ljubezni razgrizel, ki fizično deluje nanjo, skoro proti njeni volji ... če se ne bi našel kdo, ki bi jo zaščitil! Ena sama senca prijateljstva, razumevanja, tovarištva pa je že dovolj, da moški zanjo ne more biti več ljubimec.

— Že sama misel o bližnjem stiku z moškim, ki ga razumem, s katerim se lahko pogovarjam o svojih najskritejših zadevah, ledeni v meni vsako ljubezensko kretnjo. Ne vem, morda sem svojevrstna ženska, toda meni sta za normalno življenje potrebna dva moška. Ali menite, da je to strašansko nemoralno? In ali je tako tudi pri drugih ženah?

Ta čas ko je Marina pripovedovala, je Burmaz v sebi neutrudno ponavljal: fant, oprezen bodi, fant, oprezen bodi ... prizadevajoč si, da bi odpodil od

sebe dvom, v katerega ga je spravilo to nepričakovano priznanje. Ali je on za Marino Raspopović že sorodna duša, moški, ki je razume, ali... In kljub vsem opominom, ki si jih je dajal, se ni mogel vzdržati, da radi tistega, kar bo prišlo, ne bi omajal Marininega prepričanja, vsaj kar tiče monstruoznosti. V njenem slučaju je bilo vse naravno. Samo v nasprotni smeri življenjskemu toku je treba iti do izvira. V naravi je vse naravno. Vrgel se je na Freuda. Sicer Freuda in njegove teorije res da ni poznal iz originalnih tekstov, vendar je vsaj nekaj vedel o zadevi, ker je niz člankov o Freudu in njegovi psihoanalizi, ki jih je bil napisal neki profesor, šlo skozi njegove roke. Čudeči se Marini je razložil mehanizem »refulmana«, omenil besedo »tabu«, razložil ene njene sanje in nazadnje se je pokazalo, da je zdavnaj enkrat kot otrok začutila grešno privlačnost k lastnemu očetu, s katerim se je sicer duhovno popolnoma strinjala, da je to željo »potisnila« v podzavest, zato jo pa sedaj muči vselej, kadar... — Odtod tista pretrganost v kristalizaciji ljubezni, kot bi dejal Stendhal, radi tega ne morete duha spojiti s fiziologijo... menda me razumete... pa je mala stvar, priti iz tega začaranega kroga — s Freudovo pomočjo in ko se najdejo zarodki tega — posebno srečnega se bom čutil, če vam morem v tej stvari pomagati.

Pospremil je Marino Raspopović do mize, toda komaj je krotil navdušenje: ne samo da se je pokazal res pravega gospoda, celó samega sebe je imel v oblasti! Pri večerji mu je šlo vse bolj po sreči kot je bil v najskrivnejšem svojem kotičku pričakoval. Briljantno se je izkazal, kakor je sklepal sam pri sebi. Niti opazil ni, da je Marina postala zamišljena in nerazpoložena. Vedel je vse. O vsem je imel podatke. Največ še o samem Despotoviću.

— Za polovico svojega uspeha v življenju da se ima zahvaliti svojemu obrazu — je pripomnil dr. Despotović, ki je bil ta večer nenavadno dobre volje. — Če ne bi imel obraza ko fotografski negativ... bi bil ko jaz ali vi, tako pa ima, prosim vas, črn obraz,

bele brke in lase, ne vem, toda že od nekdaj sem imel občutek, da je ta obraz ko negativni odtis njegovega resničnega obraza. Toda kako naj, za hudiča, človek po negativu presodi, kakšen je kdo?

— Ali ta obraz mu je obenem bil tudi v napotje — je odgovoril Burmaz. — Morate priznati, da zasluži boljšega ko večno drugega. S tem obrazom se človek prav zares ne more prikupiti, spoštovanje in strah pa, ki navdaja ljudi ob njem, ni dovolj za voditelja.

— Ah, čisto točno, čisto točno! — je zavpila Marina. — Obraz, ki človeku vzbudi zaupanje... — dobrikajoče se je nasmehnila.

— Toda vse pogoje je imel. Njegov oče je bil voditelj stranke v svojem kraju, ali ne? — je prašal Šunjević.

— Strankarski izmozgovavec — je popravil Burmaz s smehljajem. — Malenkosten agitator in vaški štacunar... ta sistem so našli pri nas hkrati s prvimi strankami... in potem, saj veste, kako se nadaljuje, rovaš, kreda, in človek ima v krempljih tiste, ki so najbolj revni. — Burmaz se je domislil: — Ali veste, da se pripoveduje okrog, da je Despotović videl, kako so mu očeta umorili — devet ali deset let mu je bilo; kmetje, ki so mu bili dolžni, so z vilami vlomili v trgovino, kmečki recept za pravico — on pa ni niti glasu dal od sebe, dasi je mogel kričati, klicati na pomoč, bil je za stojnico, zbežal bi bil lahko.

Majstorović je prenehal jesti in ne da bi dvignil glavo iznad krožnika, zabrusil:

— Kako praviš? Če bi bil zavpil, bi tudi njega poklepali! To je dokaz, da je bil že takrat pameten.

Vsi so se zasmejali.

— Toda — je znova prašal Šunjević — menda se boste spomnili, v tisti brošuri, ki so mu jo izdali njegovi prijatelji za šestdesetletnico... tam piše, da so Despotovićevega očeta ubili politični nasprotniki, na podlagi tega so ga tudi proglasili za »strankarskega otroka«, ga šolali na račun stranke, ga poslali na Dunaj in v Pariz, ga oženili s strankarskim

dekletom z veliko doto — njegova žena je bila, če se nisem zmotil, hči starega Vulike.

— Dragi gospod — je kriknil Burmaz — vse tole je do neke mere točno... in verjetno je, da je bilo med tistimi kmeti, ki so mu ubili očeta, tudi nekaj pristašev drugih strank — kadar gre za raboš, strankarska pobarvanost ne igra nobene vloge — toda od tu pa do pravega političnega umora je še vedno daleč. Kar po zadeva šolanje... do mature je umival posodo pri strankarskih veljakih, v inozemstvo pa so ga poslali na državne stroške. Bil je, kakor pripovedujejo, pravi janičar v malem. Pripovedujejo, da so ga veljaki takole po slavskem kolaču, ko so postali že dobre volje, klicali iz kuhinje v sobo za goste in ga spraševali, kaj da je, on pa ni, kakor pripovedujejo, rekel, da je Srb, ampak da je pristaš te in te stranke.

— Odkod veš ti vse to? — ga je naenkrat osorno prašal Majstorović.

Zopet so se vsi zasmejali. Burmaz se je za trenotek zmedel. Prav do ušes je zardel. Komaj je steknil odgovor.

— Ah, to je vendar malenkost, najnavadnejše anekdote so to, ki romajo med ljudmi! Sicer pa jaz tako zbiram gradivo za knjigo življenjepisov vseh vodivnih mož zadnjih dvajset let pri nas.

V kabinet so bili prinesli kavo. Gospodje so se preselili tja, kjer se med kajenjem, razgovori, pisanjem na stroj in v znoju ostali čez polnoč. Marina se je bila že zdavnaj spravila spat, ko je Raspopović pospremil Majstorovića, Šunjevića in Burmaza iz hiše. Prav do izhoda jih je spremil, kjer je svojeročno pozaklenil vsa vrata.

Ko je ostal sam sredi prazne dvorane, ga je naenkrat posilil smeh, z dlanmi si je šel preko lic, postal še nekaj časa in se odpravil v spavnico, luč za seboj pa je pozabil ugasniti.

Marina je na hrbtu ležala v postelji in s široko razprtimi očmi zrla nekam predse. Raspopović se je

začel med požvižgavanjem slačiti, razmetajoč obleko po vsej sobi. Toda ko se je spomnil, da se je Burmaz nenavadno trezno in hladno zadržal, in to kljub Marininemu prizadevanju, mu je zadovoljnost malce splahnela. Nehal se je slačiti in takole na pol slečen, ko je eno suhih nog že potisnil v hlačnico pyjame, se je usedel zraven Marine. Misel, da bo moral odslej imeti pred očmi tudi tega časnikarčiča, ga je bolj jezila ko pa velikost Burmazovega deleža. Vzrojil je:

Kako neverjetno pokvarjena je mladina... brez vsakega rešpekta pred čimerkoli, cinična, samo za denar!

Marina ko da ga ni dobro slišala. Usedla se je v postelji, krasna v svojih nežnih čipkah.

— Kdo je tisti Freud, Dragić?

Vznemiril se je, izbuljil svoje ribje oči in šele sedaj je začel vtikati nogo tudi v drugo hlačnico.

— Ne vem. Zakaj sprašuješ?

— To ti je neki kolosalen tip, jaz si, na primer, nečesa želim... takole, nekaj nedovoljenega, želja se mi ne izpolni, razjokam se in ti si prepričan, da je vse zopet v redu, toda tista želja je prešla v podzavest... tega naprej ti ne znam pojasniti, toda vse to je strašansko zanimivo, v meni se začne borba med menoj in seboj, dvoje sil začne delovati v meni, ena me napada, druga me pa brani... človeku pa se o tem niti ne sanja ne, potem pa imaš rad to, nimaš rad tega... strašansko zanimiva stvar!

— In?

— Ti si zabit, Dragić, ničesar ne razumeš! Lahko noč.

Ko je lezel pod odejo, je Raspopović pomislil, da bo že našel pot, po kateri se bo znebil Burmaza, če bi bilo potrebno. Fant je namreč spreten... za svoja leta še več ko spreten. »Kakšna mladina!«... Na ženo in na Freuda niti pomislil ni, ampak je utrujen zaspal, da bi še med spanjem naprej premišljal o svojih načrtih in jih dokončno ostvaril.

Ko sta ostala sama na praznem pločniku — Šunjević se je bil takoj pri vhodu ločil od njiju — je Majstorović peljal Burmaza za seboj. Burmaz mu je nenavadno ugajal. Sposoben fant. Majstorović se je nasproti Raspopoviću in Šunjeviću čutil preveč osamljenega. In ker je bil v zadnjem trenotku tudi sam pristopil k podjetju s pol milijonom, je v Burmazu videl morebitnega pomočnika. Toda dobro bi ga bil moral preizkusiti, dodobra ga spoznati.

— Nisi zaspan?

— Nisem!

— Potem pa pojdiva nekam k ženskam. Si že bil pri »Liri«? Ni dolgo tega, ko sem videl neko plesavko... Tolikšnale stegna ima, pa vsa bela je. In pojo. Vse same ruske grofice, da bi človek ob pamet prišel!

Burmazu je vse plesalo pred očmi. Ko zasanjan je šel. Na gosposko držo je bil pozabil. In ves ta čas, ki ga je bil prebil v Majstorovićevi družbi, mu je minil ko v sanjah. Polno jutro je bilo že, ko je Majstorović počasi in zamišljeno vlekel iz zadnjega hlačnega žepa svojo denarnico. Pri tej njegovi kretnji je prišel Burmaz k sebi, osvestil se je. Ko da si je prizadeval, da bi našel svojo denarnico, pa je dajal vtis, ko da je docela pozabil, v kateri žep jo je bil nazadnje vteknil, je dolgo z izgubljenim in praznim pogledom tipal po vseh žepih zapovrstjo. Majstorović je vse to opazoval izpod svojih kosmatih obrvi, uživajoč v tem, da ga muči s svojo počasnostjo. Nazadnje je spravil na svetlo svojo ogoljeno in umazano denarnico z razšitimi ogli in nabreklo, toda prav tisti trenotek ga je Burmaz prehitel: »Toda prosim vas... dovolite!« Majstorović mu je pogledal naravnost v oči, se nenadoma nasmehnil, potisnil svoj denar v žep, potegnil svoj polcilinder še globlje na oči in mu je počasi, brez zbogom, pokazal hrbet.

— Ena brca, ne bo mu škodila.

4

Vsebina enega življenja

Po srečanju s Stanko Bajkić ni vedel, pri čem da je. Nezadovoljen sam s seboj in žalosten, da niti sam ni vedel, zakaj, je prišel pred univerzo prav tisti trenotek, ko je ura bila sedem. Malo pozneje se je staro poslopje s hladno in slabo razsvetljeno avlo napolnilo z glasnim hrupom, stopicanjem brez števila nog, klicanjem, smehom. Skozi vrata je najpreje priteklo dvoje — troje študentov, potem je zapljusknil val samih moških, potem drugi val študentov, med katerimi so bile tudi študentkinje in nazadnje so, kot zadnje, prihajale posamezne študentkinje, ki so še vedno, dasi so bile že pri izhodu, urejevale svoje kodre in si popravljale klobučke; ali pa so se mimogrede ogledovale. Bajkić, ki je stal na robu nerazsvetljenega pločnika malo ob strani, je nazadnje ugledal radi velikih vrat drobceno postavo ene od študentk. Počakal je, da je stopila k njemu, snel klobuk, ji molče stisnil roko, pa sta takoj stopila skozi pust in mokroten mali park proti Dorćolu.

— Ali ste prinesli?

Prikimal je. Aleksandra Majstorović je bila raščena skoraj ko Bajkić, samo še bolj vitka, še bolj nežna je bila, njene kretnje so bile nenavadno tihe, bila je molčeča, imela je velike črne oči. Njen smeh je bil boječ in kratek, kar naenkrat bi ji ozaril obraz. Pod velikimi, ostro rezanimi ustnicami bi se takrat pokazala dva niza belih zob, ki so bili pa redki ko pri majhnih otrocih.

Ko sta pri stari Mestni upravi stopala čez ulico, je Aleksandra grabila za rokav Bajkićeve suknje; ker je imela visoke pete, je težko hodila po oblem in drsečem kamenju. Kolikor bolj na noč je šlo, toliko gostejša megla je nastopala; žolta svetloba žarnic na ulicah je postajala pomarančasta. Bajkić se je kar na lepem jasno spomnil tistega večera, ko se je bil v Parizu seznanil z Aleksandro; po čajanki v klubu

Prijateljev Francije, potem ko so ju znanci obeh s Sorbonne seznanili, sta sama ostala v nekem kotu, v drugem salonu pa je tačas neka stara dama recitirala Lafontainove basni, začela sta se pogovarjati in prepričala sta se, da imata o mnogih stvareh isto mišljenje in ko sta stopila na plano, jo je spremil. Tisti večer, ki je bil meglen ko tale nocojšnji, sta se sprehajala po ulicah, se s podzemeljsko odpeljala do Elizejskih polj in se ustavila na Place de Concorde, ki je, moker kakor je bil, s svojimi nizi plinskih svetilk spominjal na velikansko črno ogledalo; ali pa na površino široke in mirne reke v zvezdnati noči. Takrat je, stopajoč čez ulico, pred zidom ustavljenih avtomobilov Aleksandra napravila prav isto kretnjo, zaupanja polno, ki jo je Bajkić imel tako rad, ker je pomenila iskanje varstva, naslanjanje fizično šibkejšega bitja na močnejšega. In takrat se je to Bajkiću zazdelo kot edino pravilni in edino možni odnos med moškim in žensko. Odnos, ki je poln nežnosti ž njegove strani in poln zaupanja ž njene.

Ko sta okrog zapuščenega turškega stolpa, krog katerega je za podrtim plotom rastel gost, sedaj osušen plevel, zavila v Višnjićevo ulico, ki je bila docela temna in prazna in samo tam spodaj pred belim zidom postrani se držeče Dositejeve univerze deloma razsvetljena z eno samo žarnico, je Aleksandra polagoma prašala:

— Ali ste se pametno obnašali?

— Oh, seveda sem se, seveda! — je hitro odgovoril Bajkić. Obljubil sem vam bil.

Aleksandra je potisnila svojo roko pod njegovo. Mimo visokega in mrzlega, večno mokrega zidu jetnišnice sta stopala v temi in molče. Ko je na križišču ona spustila njegovo roko, je Bajkić govoril naprej:

— Slutnja — ali pa prepričanje moje matere, kakor že hočete — je lahko točno. Danes zjutraj sem v knjižnici našel v časopisih iz tistega časa podatke o neki sodni razpravi; eden med vplivnejšimi ljudmi očetove stranke je neki večer našel pod svojo posteljo vojaškega begunca iz Avstrije z orožjem v rokah.

Nesrečnež je pozneje priznal, da so mu oblasti ukazale, naj človeka ubije in da so mu radi te usluge dovolili ostati v rodni deželi. Ta atentat se ni posrečil, toda kaj ukaz za atentat na očeta niso mogli podpisati isti ljudje? Sicer se mi pa zdi, da je bilo takrat v navadi — tekmecem so zažigali kope sena, hiše. Zakaj se Despotović ne bi poslužil prav istega?

Na drugem oglu se je dvigala starinska in gosposka Majstorovićeva hiša. Samo pritlična je bila, vendar nekam dvignjena, ohola, vase zakrknjena, toda celo ob sončnih dneh radi svojih težkih zelenih polken, ki so bila skoraj vedno priprta, mrakotna. Za velikanskimi dvoriščnimi vrati so bila tik same hiše še ena manjša vrata s kljuko iz litega železa, ki so bila še prav tako velika in težka. Bajkić se je naslonil z rameni nanja in jih odprl. Polkrožni vhod je razsvetljevala svetilka iz pisanega stekla. Že tu, za zaprtimi vežnimi vrati, je bil zaznaven vonj hiše, ki je polna starega orehovega pohištva, velikanskih z usnjem opaženih stolov, visokih ogledal v počrnelih zlatih okvirih z izrezninami. Če je človek odprl ali pa zaprl steklena vrata, ki drže od vhoda v majhno predsobo, kjer je obešavnik z jelenovim rogovjem, je zvonkljalo zvonce v dveh glasovih. Njun glas je v Bajkiću vedno izzival razpoloženje kot je na majhnih postajah ob prvem jutranjem svitu in z molčečim vlakom. Po tračnicah polega neskončen mir. Mir, ki je poln pričakovanja nečesa nedoločnega in velikega. Naravnost iz te predsobe se je po treh stopnicah iz težke hrastovine prišlo v prostorno in vedno polmračno jedivnico. Nad mizo, ki je bila pregrnjena z janilskim prtom, je visel težak bronast lestenec s praznino, kjer je bila nekdaj svetilka na petrolej in z verigami, krog katerih so bile ovite električne žice. Iz steklenih omar ob zidu se je iz teme pobliskavalo staro srebro in kristali. V tej ogromni sobi, polni tišine in težkih, nepremekljivih predmetov, spečih mačk po stolih, je zraven okna, ki gleda na veliko dvorišče, podnevi sedela gospa Majstorović — izgubljajoč se v opazovanju vedno iste pokrajine: zapu-

ščenega in praznega konjskega hleva, ki ga je poraščal bršljan, snetih vrat.

Ta čas, ko je Aleksandra slačila svojo suknjo in snemala pokrivalo in si v naglici z roko popravljala lase, ki jih je nosila dolge, na sredi v prečo razčesane, po ruskem načinu, je Bajkić stopil h gospe, ki se je bila s prvim mrakom preselila s svojim ročnim delom za mizo. Za njo se je dvigala velika bela peč, skozi njena vratca pa je svetlikal žareči se premog. Vse v tej sobi z visokim stropom je bilo polno miru in pokoja. Gospa Majstorović ju ni prašala: »kako se počutita, otroka?«; niti čaja jima ni ponudila, ampak jima je takoj pustila, da odideta in ju skrbeče spremila z očmi.

Skozi jedivnico in po majhnem hodniku, popločenem z rdečimi ploščicami in zavešenem z ozkim tepihom, sta stopila v Aleksandrino sobo, preobloženo s pohištvom, knjigami, podobami, starinskimi naslanjači, v mirno in izgubljeno sobo, v katero ni bilo slišati niti enega samega glasu z ulice. Sredi sobe je stala nizka okrogla miza iz politiranega lesa, na mizi svetilka z zastorom iz zelene svile; Aleksandra jo je takoj, ko sta vstopila, prižgala. Prav tako ko v jedivnici, so tudi tukaj vsi ogli ostali zasenčeni. Velikansko tišino je motilo samo sesipanje pogorelih drv v peči; ali pa škripanje desak pod nogami. Toda tudi to sesipanje in škripanje lesa je bilo pridušeno.

Takoj ko sta se znašla za zaprtimi vrati, ograjena od sveta, je Bajkić začel pripovedovati, kaj se mu je vse tisti dan pripetilo. Najpreje o svojem odhodu v knjižnico, potem o čudnem obnašanju Burmaza, ki ga naganja, naj počaka še nekaj dni z odpovedjo, potem o pogovoru z Andrejem. Ni mu uspelo, da bi se — radi svoje vnete vdanosti — vzdržal, ampak je povedal tudi tisto o srečanju s Stanko in da ga je Andrej spoznal ž njo. Ta čas, ko je Bajkić z obema rokama v žepih suknje in stoje to pripovedoval, je Aleksandra sedla v naslanjač zraven peči in spustila glavo nazaj. Govoril je razburjeno, resno. Kljub temu, da ga je nepremično gledala, Aleksandra ko da ni

dobro poslušala (vsaj z razumevanjem ne) vsega, o čemer ji je pripovedoval. Spremljala je njegove kretnje, izraz na njegovih tenkih ustnah, poteze njegovih suhih lic, čutila je živčno napetost njegovega vitkega telesa, da bi se držalo čim bolj nepremično in mirno. Pomislila je: koliko trpi... Z vso silo jo je prevzela velika ganjenost mlade matere, ki z od ljubezni stisnjenim srcem opazuje svojega lepega otročička, ki si ne zna pomagati. Kako slaboten je, brez vsakega varstva! Aleksandra se je nasmehnila Bajkiću. In to ne z obrazom, ne z ustnicami, kakor se človek navadno nasmehne, ampak z očmi. Imela jih je polzaprte, luč je gorela izpod trepavnic, vse njeno skrivno in blago življenje, vsa njena ljubezen in bodoče materinstvo se je za trenotek zrcalilo v tem za Bajkića skrivnostno se smejočem pogledu. On je nehal govoriti, sedel na divan in si z dlanmi pokril obraz, ker ni mogel premagati vznemirjenosti, ki ga je prevzela radi tega velikega in prozornega, nasmejanega pogleda.

Tisto sekundo, ko je imel obraz skrit v dlaneh, se je Bajkić spomnil, da je enkrat že bil tako strašno in nedoločeno razburjen radi nečesa, kar se je moralo zgoditi, bilo je nekaj velikega, daljnega, pa vendar polno nekega nadčloveškega napora, čemur morda ni bilo niti mogoče ubežati. To je bilo tisti dan, ko je po dvomesečnem bivanju zapuščal Pariz. Na odprtih vratih železniškega voza je stal, ona pa na peronu. Vse, kar sta si smela povedati, sta si bila že rekla — in to s kolikor mogoče mirnim glasom, da ne bi odkrila vznemirjenosti, ki ju je oba dušila; toda vlak se ni bil še premeknil. V mirnem in sladkem molčanju sta ostala nekaj trenotkov, potem pa je Aleksandra dvignila oči proti njemu in ga pogledala prav tako mehko, vdano in zamišljeno, smejoč se samo z očmi, ko zdajle. V tem pogledu je bilo vse in edino priznanje.

Bajkić je povesil roke, se tudi sam nasmehnil Aleksandri, potem pa je stopil k mizi. Sveženj navadnega pisarniškega papirja, porjavelega na robovih in

zganjenega v četrtinko, to je bilo vse. Aleksandra se je s prsti doteknila listov, jih pazljivo odprla in listala po njih. Z listov, popisanih z lepo pisavo, se je dvigal duh po dobrem in suhem tobaku.

— Ali vaša mama ne ve, da ste našli ta rokopis? — praša.

— Ah, ne, ne! Jasna ne ve. Sicer ji bom pa morda tudi povedal... Prav za prav je bil pa tako meni namenjen, prej ali slej... torej je vseeno, ali ne? Čisto slučajno sem ga našel v škatli za tobak — tista škatla je ostala pri nas od takrat. ko je moj stric Žarko zadnjič potoval skozi naše kraje, še sedaj je nekaj cigaret v njej, čisto rumene so in suhe... edini spomin, ki ga imamo nanj. — Bajkić je obmolknil. — Spomini so strašni, Aleksandra. Zlasti tisti mali, neznatni, ki nimajo materijalne vrednosti, kot na primer ta škatla, iz katere je stric pred odhodom na fronto jemal eno cigareto za drugo s svojimi dolgimi, nervoznimi prsti.

Ura v kotu sobe, katere ni bilo videti, je odbila polosmih. Bajkić se je vznemiril.

— Hitiva. Ob devetih moram biti v uredništvu.

Primaknil je stol, sedel, počakal, da bi Aleksandra sedla zraven njega, potem pa je začel vznemirjeno, naglo, prekinjajoč se samo, kadar bi napačno prevrnil list in za trenotek iščoč nadaljevanje, brati rokopis.

»Tvoj oče

Nekoč po smrti tvojega očeta sem bila v njegovi vasi, v Valjevski Podgorini. Hiša je bila prezidana, toda v vsem je bila podobna stari. Takoj za njo je bil češpljev vrt, ki se je vzpenjal po pobočju. Skozenj se je prišlo do strmega pašnika, ograjenega z živo mejo (ena sama bela krava se je pasla v njem). Nad pašnikom je peljala mimo ozka pot, ki je bila speljana krog hriba in se je vlekla skozi gosto leskovo grmičevje. Ker je šlo že na jesen, je bilo listje plameneče in zlato. Jate veveric so se pozibavale na vejah. Pozimi je ta reber verjetno popolnoma zasuta

z zameti in volkovi se plazijo prav do hlevov za govejo živino in ovce. Mati tvojega očeta je bila vdovska, ko je vzela starega Bajkića. Križ je, če se žena poroči, pa v hiši najde pastorke že oženjene in z otroki; toda če potem dobi še sama otroke, potem njeno življenje ni nič drugega ko neprestano trpljenje. Ko se je rodil tvoj oče, je bila nezadovoljnost med sinovi starega Bajkića velika; njegovo rojstvo je za njih pomenilo katastrofo; v njem niso videli svojega malega brata po očetu, ampak skupljenčka, ki bo delil posestvo ž njimi — grunt, ki so ga dvajset in več let obdelovali. Vsi po vrsti so grdo gledali mačeho in ji govorili: ‚Bolje bi bilo, če bi bila ostala vdova, da bi zdaj svoje vnuke ujsala, ne pa da si prišla semkaj in nam hišo razdiraš.'

Tašča Jevrosima mi je takole pripovedovala: ‚Prav istega dne, ko bi ena od snah morala roditi, sem tudi jaz začutila isto. Krog nje so se zbirale žene, letale sem in tja, mlačile vodo, jaz pa težka od sramote nisem smela nikomur niti v oči pogledati, ampak za stajo sem pobegnila, da me ne bi ne videli ne slišali. Sneg je nehal mesti, zjasnilo se je in mraz je pritisnil, mene pa je treslo in niti stati nisem mogla. Komaj pa sem stopila za stajo, že je padel fantek od mene, pa sem se začela tolči po glavi: kam naj se skrijem od sramu in zasmehovanja ž njim! Zraven otroka klečim, on pa je bil ves moder od mraza, onemogel od jokanja. Preprogico odgrnem, pa se je stisnil ko pohojen črviček, meni pa solze iz oči. Smilil se mi je nedolžni otrok, dobro sem ga zavila v preprogico in predpasnik, pa si govorim: da umorim svoj plod! toda kako naj stopim potem pred Boga? Začel me je spreletavati mraz, pa sem se privlekla bliže h kašči: da bi se malce ogrela, predno ne pade noč, ko bom šla v hišo. Tako sedim in trepečem, in glej ga, Bajkića, mene pa je bilo sram, sklonila sem glavo, on pa je zakričal: ‚Kaj delaš tukaj, nesrečnica, v hišo pojdi!' On je stopil, snel kučmo, jaz pa za njim, otroka sem stisnila na prsi, sama ne vem, kod stopam. Potem je prinesel v hišo

ajboljše slivovke in dejal: ‚Pijte, ljudje, najmlajši
e mi je rodil!‘

Toda še predno je Jova dopolnil leto, mi je Bajkić
mrl in ostala sem sama s sivimi lasmi in z otrokom
a rokah, bratje pa ga odrivajo ko krastavega pra-
iča. Gledam, kaj delajo, in si mislim: saj Bog ni
ot so hudobni ljudje, on bo tudi za mojega revčka
krbel. Jova pa je bil pameten, ko star človek, z
judmi je znal govoriti, da ga je bilo milo poslušati.
Pa so ga rablji zopet sovražili in govorili: ‚prišel je,
da bi pojedel grunt našim otrokom, toda, sto hudičev,
ničesar ne bo imel od njega!‘ Nekakšen strah me
e prevzel, kar naprej sem mislila, da se bo otroku
kaj hudega pripetilo; vidim, s kakšnimi pogledi ga
spremljajo. Majcen in nerazvit je bil, pa so mu
naprtili polne torbe, da bi jih nesel delavcem na
njivo. Vse v meni je kamenelo, sopihala sem in vzdi-
hovala, gledajoč to nesrečo. Slišali so, pa mi pravijo:
‚Kaj ti je, kaj sopihaš? Dela naj, menda ne bo za
gospoda.‘ Jaz pa gledam, presojam, slaboten je, pa
si mislim: tudi za kmeta ne bo; če se igra z otroki,
se igra samo s starejšimi in kar naprej jim ukazuje
— če se igrajo šolo, jim je učitelj, če vojsko, njihov
poveljnik. Uležem se takole pa v temi prosim Boga
in njegove svetnike in sv. Jurija, naj varuje otroka
pred hudobnimi ljudmi, pred njegovimi brati, in v
življenje naj ga pripelje.

Snaha pripravlja svojega otroka za v šolo in jaz
svojega edinca prav tako. Belega platna mu pri-
pravim in pisano torbico in kar naprej hvalim Boga,
da sem dočakala ta trenotek. Ko je prišel dan za
šolo, me je najstarejši pastorek črno pogledal, rekoč:
‚Kam misliš ti, stara, s tem šepavcem?‘ V šolo,
dragec — mu porečem — čas je že, srečno se je pre-
tolkel do sedmega leta. ‚Pusti to, stara, kakšna šola,
tudi doma mora ostati nekdo, Jovan pa niti očeta
nima, kdo ga bo šolal?‘ Jaz vendar — pravim —
jaz in ti, dragec, in drugi njegovi bratje. — Namrd-
nil se je, brke svaljka, še slišati noče. — Dobro —
rečem jaz — če ga nočeš ti, se bo pa iz svojega deleža

šolal. Zagrabim otroka za roke, da bi ga odvedla na Brankovino, Jova pa ve, kako sem ga bila učila, pa pravi: ‚Mama, da poljubim stricu roko?' Pojdi, otrok — pojdi, poljubi mu jo, njega imaš mesto očeta. — Otrok se mu približa, izvrženec pa je samo zamahnil z roko. ‚Nikar — pravi — ni treba.'

V šoli se je takoj izkazal. Nam kmetom se je zdel majhen in bledičast, pa ni bil bolan, v obraz je bil malokrven, vsakomur gleda naravnost v oči, učitelj se hvali, da je njegov najboljši učenec. Pastorkom ni prav, zdoma ga ne puščajo, svinje ga gonijo past, on pa joka, trga se iz rok, pa mora, svoja berilca pograbi in ni ga mogoče odtrgati od njih. Tisti čas ko prebira svojo učenost, se mu prašiči razbežijo na vse vetrove. Ko se zvečer vrne, ga tepo ko da bi ga hoteli potolči, jaz pa jim pravim: ne tepite ga, ljudje božji, kaj ne vidite, da ni za kmečko delo. Pastorki pa se samo smejo in so vedno nasilnejši. ‚Privadil se bo' — pravijo — ‚tudi kmečkih berilc se bo privadil.' Ko se mi je tega pretepanja zdelo dovolj, pa tudi otrok je nekam počrnel, v spanju govori, sem zahtevala svoj in otrokov delež, da si razdelimo. Meni so dali jarem volov in nekaj ovac, tisto za otroka pa so rekli, da gre v maso. V tem stanju sem prišla z otrokom k Jankovićem, v Radjevo selo, v domačo hišo.«

Siromašni ljudje so komaj pričakali, da bi dobili v svojo sredo otroka, ki ima maso. Tvoj oče je tudi tukaj grenko služil tisti košček kruha, ki se je imenoval ‚vzdrževanje'. Kmet ima o delu in zaslužku svoje pojme, ki ne poznajo usmiljenja.

Ko je končal ljudsko šolo, so nastali zopet prepiri, ali bo šel v višje šole, ali ga bodo obdržali na vasi, ali pa dali služit. Kljub vsemu otrokovemu upiranju, da ne gre služit, kljub vsemu joku in prošnjam, naj ga dajo v šole, so ga Jankovići dali bogatemu trgovcu v Valjevo. Ko pa je moja tašča Jevrosima videla, da ima isti trgovec sina v gimnaziji, ki je Jovanovih let, je brez razgovora in premisleka tudi svojega sina peljala k ravnatelju. ‚Učitelj pravi' — mu je rekla

la bi ga šolala, sam joka, ker bi hodil rad v šolo, reslaboten je za kmeta, pa sem ti ga pripeljala, ospod, sedaj pa sam presodi.' Nekaj let je prebil ri tem trgovcu in učil njegovega sina Blagoja, bil esto karan in tepen radi njegove trdoglavosti in nobe, kajti za vsak slab red ni bil kriv oni, ki se i hotel učiti, ampak Jovan, češ da mu ni vsega ovolj raztolmačil. Jovan je hodil že v peto šolo, lagoje pa je ponavljal in ostal v tretji, ko je tvojega četa, zopet radi sina, ki se je slabo učil, vzel v svojo išo predsednik okrožnega sodišča v Šabcu. Že takrat e je nad vse pridno pripravljal, bral vse po vrsti, se krivaj učil francoščine in se opijanjal z mislijo, da ztraja do konca in da bo šel na univerzo. V šesti oli je že znal toliko francoščine, da je lahko inštrui-al, sam pa je prebiral Victorja Hugoja v izvirniku. Toda kolikor so njegove gimnazijske študije šle proti koncu, toliko neznosnejše mu je postajalo življenje v hiši predsednika sodišča. Ne samo radi tega, ker je kot mladenič imel večje potrebe, zdoma pa že nekaj let sèm ni dobival niti za obleko, ker je, kakor so bratje govorili, ‚maso porabil za šolanje', ampak tudi zato, ker je, kolikor bolj v leta je prihajal, s pomočjo branja in premišljanja začenjal razumevati vrednost družabnih odnošajev; ponos mu ni več dopuščal, da ž njim postopajo, kakor so postopali doslej. Zanimivo je, da se tvoj oče ni nikoli pritoževal radi svojih bratov po očetu kar tiče grunta; kakor sem mogla kesneje razumeti, sam pa o tem ni nikoli govoril, mora zemlja biti tistih, ki jo obdelujejo. Nikoli pa ni mogel preboleti njihovega sovraštva, njihovih batin, prav tako ko mučnega življenja v hiši tistega trgovca in predsednika sodišča, ki je bilo polno ponižanj in zapostavljanj. Kakšne nazore je takrat v sedmi šoli imel, ne morem vedeti. Ali se je bila že takrat izobličila v njem misel, da bi služil narodu, iz katerega je prišel in katerega grobost, predsodke in neznanje je na sebi občutil? Ali pa se je odločil, da zapusti gimnazijo zato, da bi se čim preje in na čim hitrejši način gmotno osamosvojil? Naj bo eno

ali drugo, iz sedme šole je kar na lepem odšel v Beograd na učiteljišče.

Učiteljišče je tisti čas bilo na zelo dobrem glasu in učiteljiščnike so ljudje zelo radi jemali za domače učitelje. Družine, ki jim je bil potreben domači učitelj, so se obrnile na šolsko vodstvo, ki je potem priporočilo najboljše dijake. Tvoj oče je že čez nekaj mesecev dobival najboljše inštrukcije; med drugimi je inštruiral tudi v hiši ministra P. in si na ta način vsaj nekoliko zagotovil svoj materijalni obstanek. Ker je bil skromen in ponosen in čisto oblečen, profesorji dolgo časa niso vedeli za njegov resnični položaj. Dasi je bil po naravi vesel in razposajen, je bil ta prva leta svojega samostojnega življenja preveč resen. Ker je sedaj imel več izkušnje, ni dovolil, da bi očetje slabo se učečih dijakov nastopali proti njemu kot proti nekomu, ki ga plačajo in ki je radi tega na nižji stopnji socijalne lestvice. V teh stvareh je bil nenavadno občutljiv, imel je dognano in jasno prepričanje. Dogodek, ki ti ga bom povedala, bo najboljši dokaz, da ni bil arivist.

V hiši ministra P. je poučeval sestro in brata. ‚Ta topla hiša s svetlo jedivnico in vedno obloženo mizo, ki me je čakala vsak dan' — tako mi je kesneje pripovedoval — ‚zlasti pa še domačnost ljudi, njihova evropska uglajenost, njihov način občevanja z menoj, konec koncev velika knjižnica, iz katere sem lahko jemal, kar sem hotel in v kateri sem našel Proudhona in Saint-Simona, Černiševskega in Tolstoja — vse to, najbolj pa še tista toplota hiše, ki je do takrat nisem bil občutil, mi je nadomeščala tisto, česar v otroških letih nisem imel. Po končanem pouku so me puščali samega z gospodično in igrala sva. Dozdevalo se mi je, da sem bil srečen. Malokdaj se je pripetilo, da nisem, ko sem prišel domov, našel v svoji violinski škatli lep sadež ali pa finih bonbonov.' Takrat je začel znova premišljati, ali ne bi mogel vendar ostati v mestu, iti na univerzo, si na ta način zagotoviti položaj. Sam mi je priznal, da je bil samemu sebi dopuščal najbolj nore sanje. Nekoč je

rišel inštruirat in je našel gospodično nenavadno azpoloženo. ‚Poglejte, gospod Bajkić, naša Kata ravi, da se bo poročila s temle učiteljem, pa me je rosila, da vidim, kaj ji piše. Zelo pogosto ji prireja erenade in stoji, oziroma prav za prav čepi zraven odzemnega okenca. Ali vam je pisava znana? Podisal se je: Steva.‘ Vzel sem pismo in sem se zgrozil: oznal sem pisavo Steve Vukovića, ki je kljub zalužku z litografiranjem predavanj bil radi svoje neusmiljene ješčosti lačen. Takole se je glasilo:

‚Lačen sem, srce moje. Po večerji te pričakujem pri tretji svetilki. Če mi tudi nocoj ne prineseš ničesar za pod zob, pomeni, da me nimaš rada. Čimprej pridi, srce moje, kajti tista tvoja debela tovarišica z druge strani ulice me kar naprej kliče.

Malo hladnega pečenja prinesi, če ga imaš.

Ljubi te tvoj

Steva

ki čaka pri svetilki.‘

Ko sem prebral pismo, sem kljub vsej očividnosti energično zanikal, da bi ta fant mogel biti bodoči učitelj in moj tovariš. ‚Toda Kata pravi, da nosi kmečko obleko.‘ Pri teh besedah se je nenadoma vznemirila in začela listati po knjigah na mizi. Učna ura je minila brez posebne razpoloženosti. Zdelo se mi je, da traja nenavadno dolgo. Tik pred koncem me je gospodična zresnjeno vprašala: ‚Zakaj obiskujete to beraško in kmečko šolo? To ni za vas.‘ — ‚Zakaj ne bi bilo zame? Kmet sem in na kmete mislim nazaj, med narod, iz katerega sem prišel. Biti kmet, ni sramota, ali ne?‘ In potem, ker je bila očividno drugačnih misli: ‚Oh, sramota ni... Zakaj bi bila sramota?‘ Toda radi tega malenkostnega dogodka sem se hitro streznil in pokazal, da če že nisem tak, ko Steva Vuković, ki čaka pri svetilki, dasi sem istega stanu, tudi nisem isto, kar je ta hiša, v kateri me tako lepo sprejemajo, kjer pomeni ‚ubožec‘ isto, kar ‚kmet‘, oboje pa isto, kar prostež.

Odpovedal je nadaljnje inštruiranje in se znova ves povrnil v stvarnost in učenje. Toda okoliščine so ga še enkrat pritirale, da je za trenotek krenil s poti, po kateri je bil prepričan, da mora iti. Mlad je bil in prvi uspehi so ga napravili ponosnega. Tako je, ko je tistega leta maturiral, mesto da bi šel na deželo med ljudi, takoj ves vesel sprejel ponujano službo: postal je zvaničnik v prosvetnem ministrstvu.

Vse njegovo življenje, pa tudi naše ž njim, bi bilo drugačno, če si njegova mati Jevrosima ne bi bila zahotela, da ima sina podeželskega učitelja. Ker se je bila postarala, skoraj popolnoma oslepela in je večno držala v rokah modro rutico, s katero si je brisala oči, ki so se ji kar naprej solzile, ni bila za nobeno delo več in so ji sinovi iz prvega zakona začeli prigovarjati: ‚Pojdi, ko ti je Bog dal sina gospoda, pojdi, pa uživaj.' Pa je s svojo culico osebno prišla celo v Beograd, da bi videla, zakaj tudi njen sin ne dobi učiteljske službe ‚ko njegovi tovariši'. Njen prihod je pomenil tvojemu očetu nov klic po stvarnosti. Jezil se je, nesrečnega se je počutil, skušal se je opravičiti pred samim seboj, ker se je bil že pri prvem koraku, ob prvi skušnjavi izneveril svojim mladostnim sanjam, da bo ‚služil narodu'. Toda okusnost mestnega življenja je glodala ko črv v njem. Vas s svojim uboštvom, s svojo zaostalostjo, s svojim težkim životarenjem na zemlji, ki jo orjejo z lesenim plugom, se mu je zdela zelo oddaljena od njega. Za podpazduho je prijel svojo mater: ‚Mati, domov pojdi, prišel bom pote.' Toda Jevrosima se je začela obupno braniti. ‚Ne, otrok Jovan, dovolj sem trpela radi tebe, v gostilni sede te bom čakala, da končaš svoje opravke.' Kaj naj bi bil počel z materjo v Beogradu? V sebi je začutil najnižji in najsramotnejši občutek, ki ga človek more čutiti: matere kmetice ga je bilo sram. In radi tega se je odločil. Káj je on? Kaj je njegova prva dolžnost? Zastonj se je skušal izogniti temu, ves je bil privezan za kmete in za polslepo mater, ki ga je vzgojila, po kmečko, krvavo. Naprej in naprej

e je spominjal, kako ga je prihajala obiskovat v Valjevo in v Šabac, kar peš, s pisano torbo čez ramena, v kateri je bila težko prislužena bela pogača in majcena kepica beraškega sira. Šele ko je nevrosimi prisegel, da bo čez mesec dni prišel ponjo, e bila pripravljena oditi iz Beograda.

Tako je tudi storil. Dobil je nalog, naj odpre šolo v Mali Vranjski blizu Šabca in mater je vzel k sebi, da bi gosposko živela. Mlad je bil, duhovit in poln življenja, pa se je moral dati pokopati v kmečko blato ob sovražnem šolskem odboru, ki mu je celo drva in razsvetljavo kratil, in ob togotni in godrnjavi materi, ki je od šolskega sluge zahtevala, da ji streže, da jo poliva z vodo in da ji sezuva čevlje. Zastonj je moledoval mater, naj ne dela tega, ker jo bo moral poslati na dom... svoj izsušen sesek je potegnila iz nedri in ob njem je rotila sina, čemu je preganja. Zastonj so bili vsi njegovi poskusi, da bi spravil šolo v pravi tir, da bi popravil poslopje, peči in okna, da bi uredil čitavnico in ostalo, kar bi rad vsak mlad učitelj prve mesece svoje službe storil... Kot odgovor na vse to so se mu samo lokavo posmehovali, se kazali trdovratne ali pa, kar se je dogajalo največkrat, zdihovali: ‚Mlad si še, učitelj, pa ne veš, kaj bi storil.' Obupaval je, ker je bil brez moči in mu ni nihče dal nasveta, pa je pustil vsemu prosto pot in v najslabšem vremenu je začel zapuščati šolo in hoditi v Šabac. Zopet se je začel baviti z inštrukcijami francoščine. Pozneje sem ga večkrat videla, kako je gosposki in lepo oblečen prihajal v Šabac, šolski sluga pa je s pisano torbo za vratom nosil za njim njegov zaprašeni površnik in violinsko škatlo.

Večkrat sem ti že pripovedovala o svoji družini, o svojem očetu, o svojih bratih, o naši hiši in življenju pri nas. To pot ti bom povedala tisto najvažnejše, kar je v zvezi z mojim odhodom za učiteljico in s kesnejšimi odnošaji med mojim očetom in mojim možem.

Moj oče, znani beograjski trgovec Hadžija Bojadžić, je bil telesno nenavaden človek. Pred koncem, ko je

že propadel in bil nameščen za uradnika v občini, je ves ubit in upognjenega hrbta začel nositi navadno civilno obleko. Toda dokler se je čutil silnega in močnega, ko je po Savi in Donavi plulo nekaj njegovih ladij, ko so se na ozkem pasu zemlje med nekdanjo Baro Venecijo in Savo dvigale v nebo prave trdnjave suhih bukovih desak, ko je bilo v velikanskih temačnih skladiščih z majhnimi z železjem okovanimi okni polno žita, takrat se je oče oblačil čisto na svoj način, gizdavo, starinsko, dasi je bil že takrat v malem Beogradu, ki je nagloma prehajal v Evropo, v tem docela osamljen: čez kolena je nosil škornje iz jute, opasoval se je s temno rdečim, višnjevim pasom, celo poleti se je ogrinjal s kratkim kožuhom z lisičjo podstavo, astrahansko kučmo je nosil potisnjeno čisto na oči, lica mu je poraščala mehka črna brada, ki se je na soncu rjasto leskетala, med suhimi prsti, ki so zaudarjali po tobaku in žitnem prahu, pa je vzravnan, visokorastel in plečat, kakor je bil, držal dolg jantarski ustnik — bil je najlepši in najstrašnejši človek, ki sem ga v svojem življenju videla. Njegovi predniki so bili iz Peći, pa je tudi on imel čisto določene nazore o življenju, bil strog in pravičen (držal se je, razume se, tistega, kar je on smatral za pravično), gospodaril je v svoji hiši prav tako nepodkupljivo in s težko roko ko v svoji trgovini, ki je po stari šegi vsa slonela na časti, zaupanju in pošteni besedi. Karakter je imel težak: hitro je vzrojil in bil nagel, če je bil jezen, ni smel nihče blizu, zato je bil pa ob urah umirjenosti nenavadno mehak, dobrega srca in z vedno odprto roko. Radi svoje naglosti je tudi do hadžiluka prišel.

Naša hiša je bila tip srbske patrijarhalne hiše z materjo, otroki in služinčadjo na eni in očetom-samodržcem, ki nam deli dež in sonce, na drugi strani. Moja mati je bila iz preka, evropsko vzgojena, šolala se je v Sremskih Karlovcih in v Zemunu, kjer je napravila humanistično maturo, nemški je govorila zelo dobro. Bila je drobna in nežna in v obleki popolno nasprotje očetu samouku, ki se je še vedno

oblačil na vzhodni način. Čudno dobro sta se razumela in niti enega samega slučaja se ne spomnim, da bi bil oče zavpil nad materjo. Zdi se mi, da sem v očetovem obnašanju nasproti materi še kot otrok nezavedno opazila poleg ljubezni, ki je pa ni nikoli javno pokazal, neke vrste spoštovanje — kar je moralo z ozirom na njegove nazore mnogo pomeniti. In še več, mati se za njegove kupčijske zadeve sploh ni zanimala. Odhajal je v Slavonijo po les in se z lesom spuščal do Braile, odkoder je vozil žito; kupoval je hiše in vinograde, jih prodajal, kadar mu niso bili več po godu, toda o vsem tem z materjo ni govoril. Včasi je prišel čisto nenadoma iz mesta domov, se umil in preoblekel, mati mu je ta čas pripravljala perilo za preoblačenje (in samo po količini perila, ki ga je zahteval, je ugibala, ali gre na pot za teden - dva, ali pa za mesec - dva dni, ali po Savi do Drine, ali pa po Donavi do Oršave — če že sam ni kratkomalo povedal mesto, kamor se odpravlja). V četverokotni težki kovčeg, ki je bil okovan z rumenimi nakovi, opremljen z zapahi in ključavnicami, je položila leseno ikono za na pot in ta čas, ko je ona to pripravljala, je on že poljubljal vse otroke po vrsti, s svojo svileno brado zgačkal po obrazih, brada pa je bila polna grenkega tobakovega dima, ki smo ga globoko vdihavali, pa je vzravnan in velikanski že stopal čez dvorišče, skozi dvoriščna vrata, ki jih je odprla dekla, spremljal ga je pa močan hlapec, ki se je krivil pod kovčegom. Minevali so dnevi. Potem je oče prav tako nenadoma prišel nazaj, nas molče poljubil in nas gledal v oči, da bi se prepričal, če smo zdravi. Ves z brado vred je dišal po neznanih krajih, po vodah, po vaniliji, po omlednem in sladkem vonju alve, po oljkah, po mrakotni kajuti na ladji pod krmo. Odprli so kovčeg, obesili ikono nad njegovo posteljo; z žoltega zglajenega dna, ki je dišalo kakor vse, kar je prihajalo od daleč, je vlačil majhna darila — toda prav na dnu je vedno ostalo nekaj, nad čimer sta se ob zvenčanju denarja dolgo v noč sklanjala oba, on in mati. Drugi dan pa kovčega že ni

bilo več v sobah, oče je hodil zdoma in se vračal, govoril z ljudmi in vlekel dim skozi svoj jantarski ustnik, se odpravil v skladišča, v gostilne, k Savi.

Nekega dne je prišel s poti mrk in zamišljen. Kovčega ni nihče odprl. Za zaklenjenimi vrati smo poslušali, kako je dolgo nekaj dopovedoval materi, slišali smo ropotanje s ključi, slišali drobceno zvenketanje srebrnega in zlatega denarja in potem materin jok in kako jo je potem tolažil. Drugo jutro nas je oče, oblečen za na pot, poklical k sebi, nam dejal, naj poslušamo mater, dokler bo na poti, naj bomo pridni in dolgo nas je držal v objemu in nas pozibaval sem ter tja. Hlapec ni odšel ž njim. Kar sam je nesel v roki majhno torbo in palico. Vsi z materjo vred smo ga spremili daleč izven mesta, do Vozarevićevega Križa. Bila je že pozna jesen; koruza na njivah je bila rumena in je pošumevala v rahlem vetru, v daljavi pod nami se je meglil Beograd, potopljen med svojimi vrtovi in orehi. Na veliki cesti, ki je bila bela radi debele plasti prahu, je oče obstal, se obrnil proti Beogradu, nad katerim se je dvigal jasno in visoko zvonik na saborni cerkvi. Prekrižal se je, napravil znamenje križa nad nami vsemi in potem stopil po cesti. Stali smo in ker smo videli, da mati joka, smo jokali tudi mi, dasi nismo razumeli tega čudnega odhajanja. On se je izgubljal v cestnem prahu in daljavi, nazadnje pa ga je popolnoma zmanjkalo.

Šele drugo leto je prišel oče nazaj, brada mu je osivela, molek je držal v rokah, bil je videti blag in nekam pogrbljen, bil je hadžija. Mnogo pozneje mi je mati povedala vzrok te božje poti in tega kesanja. Na zadnji trgovski poti jih je z do vrha z žitom naloženo ladjo, tako da je bilo nad vodo videti samo dvignjeni in zaviti kljun in kajuto, dočim je na njeni strehi stal krmar, držeč v rokah težko krmilo, na katerega se je moral naslanjati z vsemi prsi, da bi ga premeknil, zajela nevihta na široki vodi pred Smederevom. Dež je lil nanje in valovi so jih zagri-

njali, na krmi pa sta stala oče in Janoš, najboljši očetov krmar. Takrat se je vnel prepir: oče je hotel, da bi se Janoš držal kolikor mogoče levega brega in vozil naprej, Janoš, majhen, krivonog moški z dolgimi rokami, pa je naslonjen na ročico krmila kljubovavno molčal in dajal ladji čisto nasprotno smer, ker je hotel pristati na desnem bregu. Oče se je doteknil njegove rame: ‚Obrni, Janoš.' Janoš ga je postrani pogledal, zmaknil ramo, da bi se rešil njegove roke in počasi, čemerno zarentačil: ‚Vi ste gospodar na suhem, tukaj sem jaz.' Dasi nisem videla, si vendar lahko predstavljam, kako je bilo; očeta je zalila rdečica, oči mu je podplula kri in predno se je Janoš sploh ovedel, je že krivonog in debeloglav, kakršen je bil, letel čez mokro streho v razburjene donavske vode. Prvi trenotek se oče ni niti ozrl za njim, ampak je zgrabil za krmilo. Mesto da bi slišal klice na pomoč — Janoš je bil plavač, toda imel je srčno napako, — je izza njegovega hrbta vstajala tišina, ki jo je trgalo samo zaganjanje vetra in šumenje valov. Vznemirjen se je obrnil prav tisti trenotek, ko je voda prvič vrgla Janoša na površje: oslabelega, nezavestnega, bil je prava podoba potapljajočega se v nevihti. Oče se ni oziral na ladjo, spustil je krmilo iz rok in je kar oblečen skočil za Janošem, srečno ga je pograbil in privlekel iz vode. Potem ga je sam položil na tla, spravil vodo iž njega in ga po dolgem prizadevanju spravil k zavesti. Drugi so stali krog njega in se mu niso smeli približati. V kajuti so zakurili premično pečico in Janoša so, ko so ga v suho preoblekli, posadili zraven nje. Nočilo se je, zasidrana ladja se je pozibavala; na drugi strani je sedel oče, ogenj mu je svetil v obraz. Premeknil se je samo takrat, ko je hotel Janošu ponuditi čašico kuhanega žganja. Potem se je nagloma znova ujezil in ves besen kriknil: ‚Utonil bi bil lahko, žival!' Drugi dan ga je izplačal, mu podaril deset napoleonov in novo obleko; toda odstranil ga je z ladje in ga pustil v enem svojih skladišč na poti. Toda podobe polmrtvega Janoša, ki ga voda plavi na površje, se ni mogel

znebiti. Radi svoje prenagljene jeze, radi katere bi bil lahko postal morivec in vzel očeta otrokom, se je bil zaobljubil, da bo peš, kot ubožec s palico v roki, poromal do Svetega groba, da bi tam molil in se stišal.

Toda čeprav je s Svetega groba prišel blag in stišan in nosil svojo jezljivost na rokah kakor jagnje, je vendar še naprej ostal trmast in nepopustljiv v svojih zaključkih. Celo še bolj trmast je postal, — preje je bil namreč po trenotkih besnenja popustljiv in blag, sedaj je bilo pa njegovo razpoloženje enako, brez plime in oseke, trdno ko granit. Za njegovo razumevanje družinskega dostojanstva je bilo imeti sina slikarja prava sramota, huje ko imeti sina zapravljivca in veseljaka, ki prihaja domov zjutraj v spremstvu ciganov. Žarkovo nagnjenje in kesnejšo strast do slikarstva so morali prikrivati ko najstrašnejšo napako, ko najhujšo bolezen, ki blati ime Bojadžićev. Hadži-Bojadžićev sin — malar! Ker ga je hotel oče dati v vojno akademijo, je Žarko neko noč zbežal z doma in s še enim tovarišem prišel brez denarja in potnega lista v čolnu čez Savo, samo škatlo z barvami je nesel pod pazduho. Prva Žarkova leta na Dunaju in v Pragi so bila strašna. Mati in jaz in pa pokojni stric Nikolica, ki ga ti nisi poznal, smo mu, skrivajoč pred očetom, pošiljali svoje malenkostne prihranke, kar pa je čisto razumljivo bilo premalo. Vpričo očeta in v hiši Žarkovega imena ni smel nihče izgovoriti. Bil je mrtva, odsekana veja. Oče je šele mnogo let potem, ko je bil že blizu smrti in ko je bil gmotno in telesno propadel, stric Nikolica pa je bil tudi že umrl, odpustil Žarku. Toda Žarko se še nekaj let potem ni upal domov, ker se je bal stopiti pred očeta. Prav tako nepopustljivega se je začetkoma pokazal tudi ko sem se jaz možila, ker mu nikakor ni hotelo v glavo, da bi njegova hči, hči enega od Bojadžićev, pa magari če je obubožal, mogla vzeti brezpomembnega podeželskega učitelja brez stare rodovine. Toda sedaj nekaj besedi o tem, zakaj sem šla učiteljevat.

Prvi večji udarec je bil za mojega očeta, ko so se mu vnela skladišča, polna žita. Da bi se znova spravil na noge, je moral prodati našo veliko hišo v Gledališki ulici in posestvo v Beograjski, mi pa smo se najpreje preselili v Avalsko, kjer je imel majhno hišo, okroženo s sadnim drevjem in trto, zadnja leta pa od tam celo v Baba-Višnjino ulico. Potem je bankrotiral neki trgovec, ki mu je bil oče brez prič posodil večjo vsoto denarja. Potem je moral plačati še menico nekega drugega (s hišo v Avalski ulici), ki se je tisti čas zabaval po Pešti. Potem sta se pa potopili še zadnji dve naši deregliji, naloženi z lesom, in ž njima se je potopilo tudi naše zadnje bogastvo. Kmalu po nesreči z ladjama, je umrl Nikolica, edino očetovo upanje. Vse te nesreče so se dogodile prej ko v dveh letih. Sedemnajst let sem bila stara. Pohištvo, ki nam je ostalo, rdeči mamin salon z naslanjači, prevlečenimi s sivimi navlekami proti prahu, ki nas je spominjal boljših časov, smo nekako postavili v eno sobico, nas pa je bilo mnogo, treba je bilo živeti in salon je bil lepega dne prodan. Oče je dobil službo v občini, toda njegova plača je bila premajhna, da bi nas vse preskrbel za življenje in bodočnost. Mića je bil še otrok in nismo mogli računati ž njegovo hitro pomočjo, Žarko je bil daleč, Nikolica mrtev; upanje vseh sem bila jaz, ki sem takrat končala šest razredov dekliške šole. Med vsemi poklici mi je bil najbližji in najdostopnejši učiteljski. Za kateregakoli drugega je bilo treba večje žrtve in več časa — vsi pa smo morali živeti. O svojih šolskih letih ti ne bom pripovedovala, ker so vedno enaka. Prvo mesto, ki sem ga dobila, je bilo v Krajini. Mati je šla z menoj; če se je ona morala vrniti v Beograd, je ostal Mića, ki mu je bilo takrat deset let. Kljub vsemu sem se v tej divjini, med hribovskimi Vlahi, ki so bili poldivji, ki so nosili plašče in težke kučme iz ovčje kože, počutila negotovo, ko da sem v pregnanstvu, strašno. V dolgih sneženih zimskih nočeh sem pristavila k vratom mizo in stole, na okna sem čez zavese obešala preproge, da ne bi slišala tuljenja volkov in potrka-

vanja kmečkih opank okrog oken. Ambiciozna sem bila in mnogo sem brala. Svojo hišo sem imela. Stala sem ‚na lastnih nogah'. Pa kljub temu, o, in to ni mala stvar! — nisem čutila prav nikakega ponosa, ker stojim na lastnih nogah in mnogo zaslužim.

Prihodnje šolsko leto sem dobila Orid blizu Šabca. To je bilo zame ko prerojenje. Domačnost Mačve, Sava, katere sem bila že iz mladih let vajena. Ko sem prihajala, sem pod orehi krog cerkve našla manjšo družbo. Stari učitelj mi je pojasnil: ‚Naš mladi tovariš Bajkić je razdrl zaroko, pa je vesel in je priredil gostijo.' Nasmehnila sem se: ‚Ali pogosto prireja take gostije?' Razume se, da so mu to takoj povedali in na ta način se je začelo najino prijateljstvo in ljubezen.

Po enoletnem opazovanju sem se poročila ž njim. Vzela sva se brez posebnih težav. Več kot šest mesecev nisva dobila očetovega blagoslova, ker je dobival anonimna pisma od družine prejšnje zaročenke. Toda tudi brez teh pisem se je oče težko sprijaznil že s samo mislijo, da je njegova hčerka učiteljica na kmetih, še težje pa, da se mora sedaj poročiti s podeželskim učiteljem, ki je veseljak, pijanec in kartar, kakor so mu bili Jovana predstavili. Oče po stari navadi ni bil dostopen za druge dokaze; da bi pa celo osebno videl Jovana, ni nikakor hotel.

Nekoč smo jaz, mati, on in pop Mika sedeli pod stoletnim orehom (Mika je bil dober in družaben vaški pop, ki se je v duhovniški halji počutil neprijetno in zmešano; zato je hodil okrog največkrat brež nje, nad čemer pa so se dobromisleči hudo pohujševali; toda on je to razlagal na ta način, da je zato tako, ker se njegov konjič Miško boji halje, ‚Miško pa je moj edini prijatelj in zakaj mu ne bi napravil po volji?'). Po kratkem razgovoru o tem in onem, toda opazila sem, da je Jovan vznemirjen, je vstal, stopil k materi in jo energično prašal: ‚Povejte mi, gospa, ali ste me že dovolj spoznali?' — ‚Sem,' je brez premišljanja odgovorila mati. ‚Če je

ako' — je nadaljeval Jovan — ‚potem se vi nikakor ne morete strinjati z obnašanjem svojega moža.' — Ah, ne strinjam se!' je vzkliknila mati. Jovan je postal dobre volje, začel je govoriti, kadar pa je postal razpoložen, ni mogel nehati govoriti, dokazi so kar drli, in to s tako lahkoto, da se je celo najtrdovratnejšemu nasprotniku začenjalo dozdevati, da tudi on misli prav tako in nič drugače. Topel je bil tisti dan, oreh je dišal, shojena in polita tla na šolskem dvorišču so se radi izpuhtevanja zmočenega prahu naglo sušila, osameli črički so polnili negibljiv in svetel zrak s svojo nedoločno pesmijo, Jovan pa je govoril in mati je na vsako njegovo prašanje ko očarana potrjujoče odgovarjala. Ob njem smo docela pozabili na očeta. Moja sreča je bila tu, zraven njega. Za roko me je prijel, peljal me je v hišo in pop Mika naju je pred presenečeno materjo ‚po vseh pravilih svete pravoslavne cerkve' — ‚izprašal'. V šabcu začudenost. Mnogi so šele sedaj ‚opazili', da sva mladá in lepá in pametna, sedaj, ko sem postala njegova zaročenka. Vso svojo plačo je odnesel in, kakor je dejal, nalašč pogostil vse svoje sovražnike. ‚Kaj pa prijatelje?' — sem prašala. ‚Prijatelji pa vedo, da sem vreden takega dekleta kot si ti; z menoj vred so veseli, mojega goščenja ne potrebujejo.' Oče ga je z lastno roko blagoslovil. Takoj po najinem spraševanju je odpotoval v Beograd in našel očeta. Kakšno je bilo tisto njuno snidenje, nisva nikoli zvedele ne mati, ne jaz. Na vsa moja vprašanja se je smehljal: ‚Ko moža sva se sporazumela.' Oče ga je bil kmalu bolj vzljubil ko Žarka in Mićo, ker sta bila oba v nasprotju z očetom sanjarska in mehka, nemirni in energični Jovan pa je popolnoma odgovarjal očetovemu pojmu moškega.

Takoj prve dni se je docela poslovil od svojega starega fantovskega načina življenja, kart, shajanja po gostilnah... Znova je začel mnogo brati, znova je začel, ko za časa svojega bivanja v Beogradu, misliti naprej, na tisto delo, ki ga je, in to po pravici, smatral za najvažnejše, na delo med narodom. Naš

problem, — je mislil, — je problem vzgajanja. Zato je treba začeti v ljudski šoli. Toda nove šole ni bilo mogoče ustvariti brez novih učiteljev, te pa bi lahko dalo samo reformirano učiteljišče. Da bi se pa prišlo do reformiranega učiteljišča, je treba obnove univerzitetnega programa in obenem srednje šole. Vse to je bilo med seboj v ozki vzročni zvezi in je predstavljalo živ in organično povezan kompleks prašanj, ki jih ni mogoče reševati del po del. Toda še naprej je Jovan dognal, da se ta vzročnost razteza tudi na družbo, da družba ima in da ustvarja samo take institucije, ki odgovarjajo organizaciji družbe in da hoteti reformirati pouk sam zase brez spremembe družabne ureditve pomeni jemati posledico za vzrok. Od tega odkritja do zaključka je bil en sam korak: Jovan ga je bil v svoji vesti takoj napravil.

Vendar je, ko je bil razpisan natečaj za razpravo o reformah v ljudskih šolah, tudi on poslal svojo študijo. Če se že ni moglo izpeljati vsega, ne bi bilo prav držati križem rok. Ker ni bilo drugega, se je Jovan oprijel reforme. Na gibanje mladih se je gledalo prav tako ko danes, še bolj črnogledo. Stari učitelji so vedno hoteli biti učitelji tudi mlajšim učiteljem. Toda biti vsega skupaj tri leta učitelj in napisati obsežno razpravo o reformah v ljudskih šolah; občutiti in opaziti praznine in potrebe moderne šole; zahtevati dvig učiteljev in njihovega ugleda, ki so ga primerjali s pandurskim, — za to je bilo razen dolgoletne skušnje treba tudi strokovne izobrazbe, vedeti za moderna stališča do teh problemov v Evropi, pa, odkrito povedano, tudi precej junaštva. Začetkoma sem se bala, kolikor pa se je razprava bolj razvijala, toliko bolj težki in opravičeni so se mi zdeli vzroki in zaključki; ko je bila končana, sem bila popolnoma prepričana o vrednosti tega dela. Velik praznik je bil za naju ubožca, ko sva poslala Učiteljskemu društvu lepo zapečaten zavoj s psevdonimom, še večji pa, ko sva dobila brzojavko: ‚Čestitamo, Sokolić, pridi, razprava sprejeta.‘ Pripovedujejo, da so bili stari zelo potrti. Kaj ta mladič da je zmagal!

Tri in dvajset let, tri leta učiteljske službe in deset nesecev zakona!

Moj Bog, kaj vse ni počel! Govoril je: ‚Kajne, da ti ni več žal, da si mene vzela? Še kaj več bova napravila, boš videla, bodočnost je najina!‘

Svojo razpravo je bral na učiteljskem občnem zboru avgusta meseca, jaz pa nisem mogla iti, ker sem pričakovala otroka, ki se je rodil takoj ko je oče prišel. Razprava je bila sprejeta z aklamacijo in da jo v celoti natisnejo v prihodnji številki ‚Učitelja‘, iž nje pa da se sestavi zaključno poročilo za zakonski načrt.

Toda tega nisem omenila: po občnem zboru so ga vsi šolski nadzorniki v deželi tožili za razžaljenje časti in kleveto, ker je na občnem zboru rekel: ‚Nadzorništvo, kakršno je danes, je demoraliziralo učitelja.‘ Da bi dokazal svojo trditev, je seveda navedel celo vrsto zgledov. Ni se bal, ker so v prvih vrstah sedeli kot gostje šolski nadzorniki in ga takole majhnega in golobradega sekali s pogledi. Še vedno je stal za mizo, ko so ga začeli vleči za rokav in ga spraševati, ‚če ve, kaj je bil rekel, in da je to žalitev za vse njih.‘ — ‚Če ne bi vedel, kaj pomenijo moje besede, jih ne bi izgovoril, če pa pravite, da je to žalitev za vas, pomeni, da to, kar sem dejal da počenjate, ni pošteno, obenem pa pomeni, da imam prav, ker tudi vi ste istih misli kakor jaz, ker drugače se ne bi čutili užaljene. Sicer pa, če sem koga žalil, naj me toži.‘

Med tem časom pa so se naši krasni tovariši prestrašili posledic, ker so tako razpravo sprejeli in jo nagradili in da se ne bi zamerili šolskim nadzornikom, so sklicali okrožno zborovanje učiteljev, da bi obsodili svojega tovariša Jovana Bajkića, ki se je drznil kaj takega javno izreči. Ko so vsi govorniki po vrsti povedali svoje, je Jovan podal svojo obrambo vpričo novopostavljenega nadzornika, svojega nekdanjega profesorja g. P. L., ki je bila kratka in jasna. Jovan je dejal samo to, da mu je žal, ker njegovi tovariši zavračajo in v nič devajo tisto, česar v nič devati ni mogoče. ‚Kajti vsi tisti konkretni zgledi, ki sem vam

jih naštel, so vam dobro znani, ker so vsi iz vaše okolice. Da, gospodje, iz vaše! Tu med vami je tovariš, ki sedajle strahopetno trepeta za svojo kožo, ki se mi je pred kratkim zgražajoč se pritoževal, kako si je nadzornik ‚zaželel' divjačine, pa je tisti čas, ko je učitelj s šolskim slugom lovil po planini, radi svojega dobrega srca ves dan in vso noč zabaval mlado gospo učiteljico. Drugi dan je pred svitom odšel skrivaj iz vasi in ukazal, naj mu katalog pošljejo v drugo vas, kjer bo spraševal. To vam je nadzornik, gospodje, in če se vam smilijo, potem, prosim vas, kar tudi vi v lov, si boste na ta način vsaj petice in povišanja zagotovili!'

Ker je želel, da bi mi prihranil bolečino, me je prosil, naj ne grem na to zborovanje, kjer ga bodo tovariši obsojali. Užitek sem imela, ko sem gledala, da nekateri Jovana nočejo niti pozdravljati, polagajoč v to svoje zadržanje vso svojo umetnost, da bi šolski nadzornik ja razločno videl, da niso istega bogokletnega mnenja ko njihov tovariš. Jaz in Jovan sva sedela ob strani za mizo popolnoma sama in poslušala vsa ta očitanja.

Ko so že vsi govorili, je nazadnje tudi šolski nadzornik prosil za besedo. Da si videl tiste škodoželjne obraze in sočutna posmehovanja! Toda to je trajalo samo za trenotek, ker nadzornik je takoj v začetku dejal: ‚Zelo obžalujem, ker sem bil priča tega današnjega prizora. Vi ste, gospodje, preveč hiteli obsojat enega svojih najboljših tovarišev, odličnega učitelja. Gospod Bajkić s svojim znanjem, s svojo redko izobraženostjo, s svojim moralnim in državljanskim pogumom lahko služi za čast ne samo vam tukajle, gospodje, ampak tudi vsemu učiteljstvu. Vi pa ste se zbrali, da bi prav takega učitelja tukaj sodili in obsodili. Čemu? Samo zato, ali ne, ker si je edini med učitelji upal odkrito pogledati in v obraz povedati resnico tistim, za katere ste celo vi našli za potrebno, da jih branite. Zakaj? Zato, kajne, ker so vaši predstojniki, ker so od njih odvisna vaša ocenjevanja in po njih tudi napredovanje v službi. Tudi

ıeni je nenavadno težko, ker se je to zgodilo v mo-
em okrožju in ker moram izjaviti sledeče: odbijajoč
d sebe vse očitke, ki zadevajo nadzorovanje in nad-
ornike, sem prisiljen postaviti se na stran gospoda
Bajkića, ki trdi, da je današnje nadzorovanje, tako
akršno je, demoraliziralo učitelje. Če bi ne bilo
ako, bi tega zborovanja ne bilo. To je moja beseda.
še to: zanimivo je, da vi v vsej razpravi, ki je polna
riginalnih in novih misli, drznih predlogov, niste
našli ničesar, na čemer bi se bilo vredno ustaviti,
razen omenjenega.'

Potem je ljubeznivo in od srca stisnil Jovanu roko, se poklonil ostalim in odšel.

Kaj se je zgodilo potem? Opravičevanja, najnizkotnejša, najponižnejša opravičevanja! Za božjo voljo, saj nadzornik vendar drži z onim, ki so ga skušali obsoditi? Če pa nadzornik drži ž njim, kako bi mu potem oni mogli nasprotovati?

Tvoj oče se je vzhičen in srečen zavalil v kočijo in pred gostilno zadovoljno odzdravljal tovarišem, ki so ostali, da bi po končanem velikem delu spraznili nekaj čaš, in ga burno in kričeče ljubeznivo pozdravljali. Pa veš, kaj mi je odgovoril, ker sem se zgražala radi tega? ‚Jasna, sedaj so še v mnogo neprijetnejšem položaju, kakor so bili malo prej. Tem, ki so me danes obsodili, je ideal ‚masten prašiček' in ‚šolska njiva', pa so se vznemirili, ker so pomislili, da jim to dvoje ne bo odreklo v nevarnosti. Takoj, ko so videli, da je nevarnost mimo, da njim prav za prav niti preti la ni, so se mi zopet približali. Prepričan sem, da sicer nimajo vzroka, da bi me sovražili; samo razumeli me niso! Kaj njim mar reforme v ljudski šoli!' Ko sem pripomnila, da je kljub temu, da je bila pravica na njegovi strani, preveč naravnost povedal, zlasti kar zadeva tisti slučaj o lovu, ker je bil grešnik navzoč, pa da mu take odkrite besede ne bodo v življenju vedno prav hodile, je vzkliknil: ‚Vsaj tisti hudobnež in mehkužnež je zardel!'

Kratko in enostavno zgodovino tvojega očeta bodo ljudje pozabili prav kakor vse štorije drugih ljudi, ki

so jih zlomili, predno so se razvili in dali tisto najboljše — tisto, radi česar jih je družba tudi zlomila. Velika zgodovina se klanja in s strahopetnim spoštovanjem beleži rezultate; vse, kar ne pomeni uspeh in dosegljaj, zgodovina ne beleži — za to niti prostora ni, tako polno je naše življenje zaslepljujočih uspehov in zmag. Ko sem pa pozneje gledala na nekatere med temi uspehi, sem se spraševala, ali bi sploh obstojali, če ne bi bilo malenkostnih vsakdanjih borb in porazov brez slave in sijaja; ali bi sploh obstojali, če ne bi bile legije tistih drobcenih herojev pohojene po vsej naši široki, neusmiljeni in lepi, brezpotni in blatni zemlji, — v borbah brez lepote, v borbah za malenkostne in umazane stvari, za stvari najbolj vsakdanjega življenja? Velike zablode žive od malih zablod, veliki tirani od malih tiranov, veliki heroji od malih herojev, velika zgodovina od male. Prav za prav je, otrok moj, vse veliko in vse enako pomembno: vsako najmanjše junaštvo, vsaka najmanjša žrtev je lahko prav tako pomembna ko francoska revolucija ali pa Kristusovo trpljenje, prav kakor je podiranje majcene zablode lahko prav toliko pomembno ko podiranje Bastille. Gre samo za navidezni obseg, človek pa v vsakem primeru enako trpi in se muči. Kako resen uvod za pripovedko o našem majhnem življenju, o naših majhnih borbah, o majhnih in umazanih razmerah med majhnimi vaškimi in kmečkimi samosilniki!

Novo šolsko leto sva dočakala v L. V mestu sta bila samo dva bogataša-vlastelina: Baba-Smiljići in Jakovljevići, vsi ostali so bili samo njihove kupljene duše in — težaki. Mlademu učitelju in voditelju šole je bilo tu težko držati ravnotežje, ki se je navadno držalo z menicami in ljubezenskimi odnošaji med mogotci in učiteljicami. Kar zadeva denar, teh dveh ljudi ni bilo ničesar sram. Takoj ko sva prišla, sta oba poskusila, da bi naju pritegnila k sebi. Vabi prvi, vabi drugi. Jovan se je dobro razumel z obema. Prvi ponuja kočijo, drugi prav tako. Jovan je začel najemati voz in plačevati. Jakovljević je župan in pred-

ednik šolskega odbora. Vsak dan je začel prihajati šolo. Bahavo in prostaško je začel z izvajanjem vojega načrta. Nekoč je med odmorom prinesel nakar vsem učiteljem piva. Ob drugi priložnosti je elo Jakovljević sam prišel v pisarno, da bi popil ivo, toda Jovan je napodil natakarja iz pisarne, akovljeviću pa je rekel: ‚Če nas že hočete pogostiti, torite to v gostilni ali pa v lastni hiši. Komur je do ijače, bo tudi tja prišel. Ne dovoljujem pa, da bi olo spreminjali v vaški semenj.' Jakovljević je vzroil in dejal, da bo kot predsednik šolskega odbora že edel, kako mu bo vrnil milo za drago. In res ni bilo ako nizkotnega načina, katerega se ne bi Jakovljević oposluževal za časa najinega bivanja v L., da bi nama agrenil življenje: sredi zime je zmanjkalo drv, okna na šolskem poslopju so se kar sama od sebe razbijala sredi noči, pošta je zastajala, piščeta in mačke so nama crkavale, da niti sama nisva vedela zakaj, služinčad je odpovedovala službo, krave v vsem mestu niso imele mleka za naju in najinega otroka. Meso, kavo in sladkor sva morala kupovati celo v Loznici ali pa v Šabcu, kajti edino trgovino je imel Jakovljević, v njej pa nisva mogla ničesar kupiti. Okrog šole je bil velik sadovnjak, ki je na eni strani mejil na cerkveno dvorišče. Ograje ni bilo, živa meja pa je bila na enem mestu izsekana, tako da sva skozi sadovnjak in čez cerkveno dvorišče prišla lahko naravnost na trg, ki je bil tiste čase edini tlakovan. Na trgu je bila edina boljša gostilna, kamor sva včasi zavila na pivo. Jakovljević je ukazal in sadovnjak so ‚radi otrok' ogradili s plotom; od takrat sva morala hoditi skozi dve netlakovani ulici, ki sta bili ob deževju in v snegu neprehodni, če sva hotela na trg. Dočim so najini odnošaji z Jakovljevići postajali vsak dan slabši, so naju tačas Baba-Smiljići ob splošni veselosti njihove polovice mesta zopet začeli vabiti in nama delali malenkostne usluge. Nehote sva drsela na njihovo stran. Toda samo za nekaj časa. Jovanu se je nekoč po večerji zahotelo odigrati partijo sansa, ki ga že od poroke sem ni bil igral. Zaverovana sem

bila v igro, dokler nisem opazila, da eden Baba-Smiljićevih gleda več vame ko v karte. Bilo mi je neprijetno in rekla sem Jovanu, da greva domov. Toda tisti trenotek je nekdo močno stisnil mojo nogo, da bi bila kmalu zakričala. V zagati sem se odmeknila od mize, ker sem mislila, da je to storil Jovan, ki me zadržuje, da bi še nekaj časa ostala. Ker mi to ni ugajalo, sem mu takoj, ko sva prišla domov, to vrgla v obraz. Prvi trenotek ni zinil niti besedice, ampak je bled in zamišljen in z rokami v žepih dolgo hodil po sobi. Ena nesreča je preprečila drugo. Tisto noč nama je zbolela mala Cana. Ko se je drugi dan pripeljal Baba-Smiljić pred hišo ves namazan in obrit, da bi naju v svojem samoljubju povabil v svoj vinograd, mu je Jovan samo vrata pokazal z roko. Takrat se je zgodilo nekaj strašnega, kar še danes, po dva in dvajsetih letih, izziva v meni odpor in strah. Tako trdosrčni, tako nečloveški so lahko samo moški. Edino kočijo razen Jakovljevićevih in Baba-Smiljićevih je imel pop. Cani je bilo vedno huje in ker sva se bala, da morda ni difterija, sva se bila odločila, da peljeva otroka k zdravniku v drugo mesto. Sporočila sva bila popu radi kočije, on pa je odgovoril, da jo bo najkesneje čez pol ure poslal. Čas je tekel, kočije pa ni bilo od nikoder. Jovan je nestrpen sam stopil do popove hiše, toda popa ni več našel tam, sluga pa je dejal, da je eno kolo počeno in da mu je pop rekel, naj ne zapreza. Jaz sem že za na pot pripravljena z otrokom na rokah čakala ko mrzlična, da se Jovan vrne, kajti mala je vedno teže dihala in hropela. Domov je prišel strašno bled, gologlav. Nisem ga prašala, kaj je z vozom. Spogledala sva se, on je oklevajoč postal za trenotek, potem pa mi je vzel otroka iz rok in ukazal, naj se topleje oblečem. Ubogala sem ga.

Poldne je bilo že, ko sva se znašla na cesti. Za sončnim jesenskim jutrom je začel pihati veter, ki je prinesel droben in mrzel dež. Celih pet kilometrov sva hodila tako po vetru, blatu in dežju do prve vasi, kjer sva dobila voz. Jovan je mračen in pobit ves

as sam nosil otroka. Tačas ko je krčmar naprezal, ne je prijel za roko in mi tiho rekel: ‚Oprosti, Jasna, ne vem, ali midva nisva nič vredna, ali je pa ves svet es tako pokvarjen in hudoben.' Toda joj, prekasno e bilo! Ko sva čakala kočijo in ko sva potem šla peš, e je bila bolezen strašansko razvila. Zdravnik je dal njekcijo — malce posedel in odšel — midva pa sva ostala sama v hotelski sobi z otrokom na rokah. Radi težke poti sem se bila preveč utrudila, noge so mi bile ko svinčene, bila sem vsa vroča in drhtela sem v skrbeh in se komaj držala pokonci. Okrog polnoči me je prevaril spanec.

Sanjalo se mi je kratko in strašno: po težkem, lepljivem blatu sem hodila, v katerega sem se ob vsakem koraku vse globlje pogrezala. Skozi veliko okno sem videla, kako se mi od meglenega obzorja sèm s strahotno naglico približuje črna mačka. Ko nevihta se je bližala, ko oblak, ki prinaša temo in tako hitro, da nisem mogla niti zbežati, okno se je ob njenem naskoku zdrobilo na tisoč koscev, njen dih me je ožgal po obrazu, kriknila sem in se vrgla čez otroka, da bi ga pokrila. Vznak sem padala; pod menoj je zijala praznina in prepad, bilo mi je, ko da nimam srca. Ko sem po tej vrtoglavici prišla k sebi, sem videla prazne stene hotelske sobe, v kateri ni svetila samo luč, ampak tudi trepetajoča svetloba majhne voščene sveče, ki jo je držal Jovan v rokah, čez utrujen obraz pa so se mu kotalile solze druga za drugo. Najina mala Cana je bila mrtva.

Zaprla sva se, samevala in se docela vdala svoji prvi veliki bolečini. Dnevi so nama tekli v delu in samo v delu. Pedagoške študije, članki o strokovnih prašanjih, so se menjavali s popravki prvih Jovanovih knjih za otroke, toda on je vedno zavedneje čutil, da je njegov osamljeni trud zastonj. Vse je bilo treba obrniti narobe. Na vsak način je bilo treba stopiti iz ozkega okvira strokovnega pisatelja. Stopiti v široko življenje, ki je plalo po vsej deželi, imeti vpliv na to planje in šele potem omogočiti tisto glavno, tisto veliko reformo. Po pošti so nama prihajali vedno

večji zavitki časopisov in knjig: Černiševskega, Svetozarja Markovića, francoskih zgodovinarjev. Po več dni skupaj je prebiral zgodovino angleškega parlamentarizma, njenega pisca se pa danes ne spomnim več. Še večji del časa pa je prebil po vaseh in v veliki razburjenosti opazoval razpad velikih družinskih zadrug, gledal, kako se posestva drobijo in kako se vas radi vedno večjega števila osamljenih družin počasi vprega v jarem podeželskih bogatašev, kako postaja vedno bolj odvisna od mesta. Temu procesu je bilo treba dati drugo smer — družinsko zadružništvo zamenjati z višjo obliko splošnega zadružništva — da bi bilo pa to delo mogoče opraviti, je bilo treba kmeta odvrniti od jalovih borb meščanskih strank, začeti z lastnim pokretom. Jovana so to pomlad že nekajkrat obiskali odposlanci nekdanjega ministra in inozemskega poslanika generala St. O., ki je tačas živel na svoji pristavi blizu Šabca in ki je, ker se je čutil zapostavljenega, hotel organizirati »svojo« stranko. Bil je godrnjav človek z debelimi, podplutimi nogami, sam in zelo premožen, evropsko naobražen in čudno privezan na zemljo — ali pa je bila to vsaj njegova politična igra. V mestecu L. sva težko živela, ti bi bil moral priti na svet, Jovan je želel, da bi se bliže seznanil z nameni generala St. O., pa sva zaprosila za premestitev v kako vas bliže Šabca in dobila eno od sosednjih vasi.

Toda predno ti začnem opisovati to strašno poldrugo leto... Tako majcen in mil si bil! Po šestih tednih so se ti oči že ustavljale na posameznih predmetih, v sedmem tednu pa si se že prvič nasmejal in spravil svojo mamo v noro veselost. V naročju sem te držala in te kazala svojim malim učencem: »Poglejte, poglejte, otroci, otroče se smeje!« In moji vzhičenosti ni bilo ne konca ne kraja. Otroku je ta smehljaj tako lepo pristojal, da sem želela, da bi se kar naprej smejal. Ko je bil tri mesece star, sva opazila, da bo imel smisel za glasbo, kajti kadar sva ga hotela razveseliti, da ne bi jokal, sva navila svojo budilko, ki je zvonkljala. Takoj ko se je ura ustavila,

je začel otrok zopet jokati. Toda mama je morala razen lastnega otroka zabavati in učiti še petdeset drugih velikih in smrkavih kmečkih otrok, pa je moral biti najin otrok na vsak način tiho, čeprav ni spal. Na zagrinjalce njegovega vozička sem mu pripenjala pisano žogico in otrok se je igral ž njo; ko pa se mu ni več ljubilo ležati, sem ga položila ko punčko iz cunj med bele blazine in vsa v sapi tekla v šolo po očeta, da bi videl, kako njegov sin — sedi.

Znala sva celo varati svojega otroka, kadar ni hotel vedeti, da ima njegova mama šolo. V takih slučajih sem mu samo prst namazala z medom in prilepila nanj lahko peresce. In s kakšno potrpežljivostjo si je otrok trgal peresce s prsta, ki se mu je pa vedno prijelo prsta na drugi roki! Toda tudi to najino »odkritje« ni moglo dolgo trajati, kajti najin otrok se je nagloma razvijal. Zopet sem mu prilepila peresce in odšla v kuhinjo po opravkih, ko sem zaslišala, da se otrok duši in kašlja. Pritekla sem in takoj videla, kaj mu je: moj pametni otrok se je bil prepričal, da so njegovi prstki sladki, pa jih je, ne ozirajoč se na peresce, začel lizati; peresce se mu je seveda prilepilo na nebo in bogve, kaj bi bilo z mojim otročičkom, če ne bi takoj pritekla.

Še nekaj, ko si bil štiri tedne star: otroku se je odvezal popek in pomočil je plenice. Takoj sva ga odnesla k zdravniku v Šabac. Ko sva se vračala, se je naenkrat stemnilo. Oče je stopil v neko hišo zunaj mesta, da bi našel kako odejo, toda komaj je bil odšel, že je strašno treščilo, nizko se je pobliskalo in oslepilo konje, ki so se splašili in skočili v stran, ploha pa se je vlila na voz, name in na babico, ki je držala otroka na rokah. Ploha je bila tako huda, da so nam bile noge in sedišča čisto premočena. Otroka sva komaj ubranili dežja; kočijaževa kapuca, za katero sva se skrivali, je bila vedno in vedno polna vode. Vsa obnorela in v strahu, da se bo otrok zadušil ali radi te kapuce in odej, v katere sva ga zavijali, ali pa radi dežja, sem kar naprej vpila na kočijaža, naj hitreje požene. Toda kočijaž je začel

ustavljati konje, kajti revež Jovan je tekel za vozom in vpil, naj ustavimo. V precejšnji oddaljenosti se je videla šola na pristavi. Samo za trenotek sem se obotavljala; za vozom je vpil človek, za katerega bi bila še pred nekaj tedni dala magari življenje, na prsih pa sem držala košček živega mesa, in šele takrat, ko je bilo treba izbirati, sem začutila, kaj je to; da je to kos mene same, moja kri, moja duša, moje življenje — in brez vsake milosti sem zavpila na kočijaža, naj požene, reveža pa sem pustila sredi njiv med grmenjem, v blatu do kolen, pod slapovi vodâ. Še predno smo prišli do pristave, je dež ponehal in stopili smo z voza, da bi se pri učitelju na pristavi posušili. Ko smo izvlekli otroka iz kopice mokrih odej, je mirno spal, po čelu pa so mu polzele debele znojne kaplje. Kmalu za nami se je z drugim vozom pripeljal tudi oče, nikogar ni pozdravil niti ogovoril, ampak je stekel v hišo in že na vratih zavpil: ‚Kaj je z otrokom?' Ko je videl, da spiš, me je potrepljal po rami in mi nekam žalostno in očitajoče se nasmihajoč dejal: ‚Sedaj vem, katerega imaš rajši.' Nisem se mu upala pogledati v oči, ampak sem mu tiho, ko da sem kriva, dejala: ‚Jaz sem ti vendar sina rešila.' Nasmehnil se je; in po stari navadi je spregovoril: ‚Saj se samo šalim, samo šalim.'

Ko je general St. O. zvedel za naš dogodljaj, je sam prišel v šolo, da bi nas videl. Ta večer je bila zapečatena najina usoda. Oče je bil ob odhodu odločen stopiti v to novo stranko; postaviti jo prav za prav šele na noge.

Zdi se, da je bilo generalu St. O. več na tem, da postane ‚voditelj', predsednik stranke, kajti samo na ta način bi mogel onim tam gori ‚pokazati', da je človek, ki je še vedno sposoben za velike stvari v korist domovine, ko pa da ustvari neko idejno podlago svoji novi stranki. Po njegovem zamisleku naj bi ta stranka bila programatično podobna drugim strankam v Srbiji s takimile ali podobnimi gesli: ‚Glas naroda, glas Sinu božjega' ali pa ‚Iz naroda izteka in v narod se zliva oblast', da bo pa že oseb-

nost njegova, ki je voditelj stranke, služila kot dovoljšnja idejna razlika pri odločevanju množic volivcev. Tega, razume se, ni povedal, pač pa je tisti večer na svoji pristavi govoril o pokretu, ki naj bi ne bil strankarski, predlagal znižanje davkov in skrajšanje vojaške službe, pripovedoval o zagotovljenem brezobrestnem kmečkem posojilu za pomladanska opravila in nabavljanje modernih strojev, celo solze so mu stopile v oči, ko je govoril o svoji ljubezni za rodno prst in za na njej mučenega kmeta, ki ga izsesavajo skopuhi po vaseh in mestih — toda v vsem tem je Jovan jasno videl ranjeno ničemurnost po svetu razgledanega in dvorskega človeka, ki so ga potisnili v ozadje; in še negotovost in premekljivost v osnovnih naziranjih je opazil: trst, ki ga je majé veter ničemurnosti. Ko sva se vračala v sveži in zvezdnati noči, sprani po nevihti, proti domu, mi je Jovan dejal: ‚Ta človek bo že zato, da bi uspel, sprejel vse, kar mu bom predlagal, zlasti če mu še vse predočim kot logično razvijanje njegove ‚glavne smeri.‘ Oni zgoraj, ki poznajo njegovo idejno meglenost, nas bodo prvi čas pustili v miru, ta čas bomo pa organizirali glavne in okrožne odbore.‘

Drugi dan se je čisto nenadoma pripeljal s svojimi belci pred najino šolo general St. O. ‚Rad bi videl, kje sta — je dejal, ko je kobacal z voza in ga je njegov nekdanji konjski hlapec in sedanji osebni tajnik držal za roko. — Snoči nisem spal, skiciral sem posamezne člene našega novega programa. Preglejte in navedite lastne pripombe.‘ Tako je gospod St. O. sam omogočil — morda namenoma — Jovanu, da vstavi v program, ki je bil sicer čisto preprosto sestavljen, nekaj osnovnih naziranj, na katerih bi bilo v glavnem treba ta kmečki pokret graditi naprej. Jovan je seveda izrabil to priložnost in stranka je tako dobila svoj izključno kmečki in zadružni značaj. ‚Voditelj‘ je bil tako navdušen radi tega, da je takoj ukazal, naj mu natisnejo dopisnice ž njegovo sliko: bil je v generalski uniformi z vsemi odličji; prsi mu radi kolajn ni bilo mogoče videti.

Potem so se začeli razgovori, sestanki, srečanja z ljudmi... Ideje so bile jasne in enostavne, odgovarjale so potrebam in ljudje so začeli dreti skupaj. Med našo vasjo in tisto pristavo blizu Šabca so bili naprej in naprej na poti hitri sli s pismi in naročili. Opredeliti se za bahavega in bolno ambicioznega voditelja, ki je za kmečko zavednost agitiral s svojimi odličji, ali pa za Jovana, ki je govoril z dokazi, ni bilo težko. Kmalu se ni brez Jovana o ničemer odločalo in ničesar delalo. Jovan je postal glavni tajnik, dasi ni imel tega naslova, član glavnega odbora, kesneje pa tudi glavni govornik in že v prvih mesecih delovanja torej tudi resnični voditelj.

Urednik strankinega glasila iz Beograda si je v glavnem dopisoval z Jovanom, predsedniki okrožnih in krajevnih odborov so prihajali najpreje k Jovanu v našo vas in šele potem k voditelju na njegovo pristavo. V politiki se je začelo govoriti o naši vasi. ‚Neki učitelj Bajkić ustanavlja kmečko stranko.' Prihajali so ga intervjuvat. Tvoj voziček je tiste dni stal v senci pod lipo, pred šolo pa so se vsak dan ustavljale kočije. Uredniki beograjskih dnevnikov in drugi odličniki so prihajali, da vidijo in slišijo Bajkića in da jim da izjav o namenih stranke. On pa je bil sedem in dvajset let star! Vso tisto pomlad in poletje so partizani drugih strank pošiljali predstavke svojim glavnim odborom in poslanskim klubom, s katerimi so opozarjali na delo tvojega očeta, in sicer na delo, ki je za enkrat še teoretično in kabinetsko; on takrat namreč še ni hodil med ljudi, ni še prirejal shodov. Toda na vse strani je šel njegov vpliv, iz tiste vasi je organiziral in prebujal ljudi, kazal jim, kje so njihove koristi, to pa je bilo onim v napotje. Vsem drugim strankam je bilo to v enako napotje.

Nazadnje je okrožni odbor ene od dveh glavnih strank zahteval od svojega poslanskega kluba in prosvetnega ministra, naj Jovana v interesu njihove stranke spravijo iz tega okrožja.

Bilo je tik pred volitvami. Prosvetni minister je bil strašni in odločni Despotović. Po nenadni policijski preiskavi so Jovana nujno poklicali v Beograd k ministru. ‚Vi ste — mu je dejal minister brez vsakega uvoda — slabo zapisani; francoske in ruske ekstremne pisatelje so našli pri vas. Sedaj ste se zapletli še v stranko, katere voditelj je še bolj črno zapisan človek. Kot vaš minister zahtevam danes od vas, da izjavite, da iz družinskih razlogov izstopate iz te svoje kmečke stranke. Sicer vas, Bajkić, čaka Homolje.‘ Jovan je v razžaljenosti zastokal. ‚Jaz naj bi zato, ker bi se bal Homolja, dal tako sramotno izjavo!‘ — ‚Ne, če se izjaviš, te bom prestavil v Obrenovac ali pa v katero hočeš drugo večje mestece.‘ Radi te strašne ponudbe se je Jovan čutil še bolj užaljenega: ‚Kaj samo na ta način lahko pride pri vas zgleden učitelj v večji kraj? Nikoli, gospod minister! Če nisem učitelj na pravem mestu, ne bom kupoval Obrenovca po tej ceni. Član glavnega odbora te stranke sem in nikakor nisem pripravljen poniževati ugled srbskega učitelja.‘ Minister se je posmehljivo smejal: ‚Pojdi, pojdi, dovolj časa boš imel za premišljanje!‘ — ‚Nimam kaj premišljati, odločil sem se.‘ — ‚Potem prav, pojdi in čakaj: ko me bo volja, te bom prestavil.‘

Še enkrat ga je klical k sebi. In mene ž njim vred. Najpreje je sprejel njega; ko je Jovan prišel ven, je poklical mene. Dolgo je govoril in mi svetoval, naj vplivam na svojega moža, da bi dal izjavo, kajti s svojo upornostjo bo uničil sebe in družino. Odbila sem. ‚Moj mož je polnoleten in ve, kaj dela. Popolnoma se strinjam ž njim in odobravam njegovo zadržanje.‘ Zadnje ministrove besede, ki sem jih slišala, so bile: ‚Kesali se boste!‘

Vrnila sva se v vas in čakala — obsodbe. Razporejevanje je bilo pri kraju, učitelji so odšli na svoja mesta. Midva sva bila že popolnoma pripravljena za odhod. Prišli so tudi novopostavljeni učitelji in midva sva se preselila iz šole in stanovanja. Jesen je bila hladna in mokrotna. Jovan me je samo

žalostno pogledal, potem sva se pa oba zazrla vate. V tem pričakovanju je prišel tudi oktober in šele takrat sva dobila premestitev v za ta čas strašno vas L. v še bolj strašnem Homolju, po ‚službeni potrebi' seveda. Bog mi odpusti, takrat je moja grenka solza padla na otroka tistega groznega človeka.

Kako sva se ‚tovarišem' smilila in — kakšne svete so nama dajali! Tvoj oče je dvignil glavo in stopil naprej. Edino, kar je prašal, je bilo: ali hočeš iti sama v Obrenovac? Ne, njega ne bi bila za nič na svetu pustila samega! Kaj v tej uri, ko ga preganjajo hudobni ljudje, naj bi ga še jaz zapustila? Njegova žena sem bila in moje mesto je bilo zraven njega. On me je samo molče pobožal po laseh.

Spotoma se je v Beogradu oglasil pri ministru, ‚toliko samo, da mu je stisnil roko'. Minister mu je dejal: ‚Tudi tam so nam potrebni dobri učitelji.' — ‚Razumem, gospod minister, zato tudi grem tja, tudi tam je treba ljudi poučiti.'

In poglej, še eno razočaranje. Nihče v stranki, radi katere sva trpela, ni prašal: zakaj odhajaš? Ali si že plačal dolg, ki si ga bil napravil, ko si poldrugo leto sprejemal v svoji hiši morje odposlancev in strankinih članov, ki so tu jedli, spali, pili? Toda Jovan se je kljub temu počutil srečnega, kajti svečano so naju spremili do Šabca in sam general St. O. te je držal na rokah, ko smo stopali na ladjo. Ko se je ladja z izgnanci že premikala, je pogledal to množico z generalom St. O. v ospredju in mi dejal: ‚Morda je tole začetek nove dobe.' V Šabcu sva bila pustila nekaj menic, stopala v negotovost ko dva ubožca, z otrokom na rokah in z eno samo plačo v žepu.

Sveti Luka. Čez noč je bil zapadel sneg. V samostanu Gornjaku so naju sprejeli, da bi se malce pogrela. Potovala sva skozi sotesko, ki je bila brez poti in ki jo je bila zamedla snežna vihra, na majhnem polomljenem vozu s platneno streho, pot je bila dolga in strašna. Pravili so nama, da je tu sifilis ‚narodna' bolezen in pripravila sva bila vrče z vodo.

Po obupnem potovanju sva pred nočjo vsa zrmznjena, lačna in onemogla prišla v L. Ustavila sva se pred učiteljevo hišo. Ali ni to najnaravneje? Vrata je odprl — pomisli, kdo? — tisti očetov večno lačni tovariš Steva Vuković, ‚Steva, ki čaka zraven svetilke'. Toda mesto da bi naju povabil v hišo, se je bil postavil na prag in rekel naravnost, da nama ne more dati prenočišča, ‚ker, veš, o tebi oblasti ne pripovedujejo najlepših stvari.' Tvoj oče ga je samo pogledal obraz. Bolj bel je bil ko sneg zraven naju. Če bi ga ne bila zagrabila za roko, bi ga bil gotovo premikastil. ‚Škoda, Steva, da mažeš to ubogo zemljo!'

Pred zaprtimi vrati edine hiše, v katero bi bila mogla vstopiti, se je bilo sredi ceste, v snežni noči, v tuji vasi in ob posmehljivih in škodoželjnih pogledih kmetov, ki so se zbrali krog naju in voza, treba odločiti na ne vem kaj. Stopila sva v gostilno, polno dima in smradu, sopare ovčjih kožuhov, duha po jodoformu. Jokala sem, kajti preslabotno sem se čutila, da bi prenesla ta kraj gobavcev. Stala sva sredi umazane in smrdeče sobe, v kateri se nisva smela ničesar dotekniti. Oče te je ves pobit držal na rokah in zdi se mi, da ga je bilo sram pred menoj; dušeč se mi je dejal: ‚Oprosti, Jasna. Tega nisi zaslužila. Moj sin še manj.' Po mizi sva razgrnila, kar sva bila prinesla s seboj in jaz in ti sva počivala, on pa je vso noč presedel na stolu zraven naju.

Drugi dan pa že ni mogel nihče več opaziti, da je nerazpoložen. ‚Stvarnost je tu, sprijazniti se morava ž njo, kajti živeti morava in delati.' Še vedno je bil idealist. Veroval je, da bo stranka vse ‚pozlatila', niti za trenotek pa ni dvomil, da bi bila njegova prestavitev iz kraja, kjer je njegova popularnost postajala večja ko voditeljeva, ‚voditelju' všeč. ‚Radi svojega prepričanja sem dobil Homolje. Sto hudičev, doslej sem samo govoril, odslej pa bom delal!' In z vso svojo noro energijo se je vrgel na organizacijo stranke. Izredno mnogo pisem je dobival. Iz dneva v dan, iz tedna v teden so se vrstila

sklicevanja okrajnih in okrožnih zborovanj. Niti predstavljati si nisem mogla, koliko more storiti en sam človek; komaj par mesecev je minilo, kar sva bila prišla semkaj, in že je bil ves kraj v ognju. Tu ni bilo ‚voditelja', da bi s svojimi postopki razblaževal osnovne principe pokreta. Do takrat je bil glavni pokret v Podrinju; po Jovanovem prihodu semkaj je pokret postal močnejši v požarevskem okraju. Voditelj je računal, da skliče shod za vso deželo v Topoli ali pa nekje sredi poti; pomen in razmah pokreta v teh hribih in nazadnje Jovanov osebni ugled sta odločila drugače: deželni shod se mora kljub oddaljenosti vršiti v požarevskem okraju. Z vseh strani so začeli prihajati opomini, naj opusti shod; pošiljali so jih policija, nadzornik, ministrstvo. Jovan je vsem po vrsti odgovarjal, da je prepričan, da ni bilo radi ničesar drugega potrebno, da pride v Homolje, ko zato, da odpre ljudem oči.

In tisti nesrečni shod, katerega se je kljub policijskemu preganjanju udeležilo čez tri tisoč ljudi! Na rokah so ga ljudje nosili in mu navdušeno vzklikali. Predstavljal je voditelja stranke, generala St. O., toda zborovalci so enoglasno odgovarjali: ‚Ti si naš voditelj, ti trpiš z nami, ti živiš z nami!' In kljub temu, da je on še naprej predlagal za predsednika shoda generala St. O., zborovalci pod nobenim pogojem niso hoteli drugega ko njega. Pozneje so mi pripovedovali — kajti takrat ni bilo v navadi, da bi žene spremljale može na političnih shodih — da bi bil general radi tega kmalu odšel s shoda; prijatelji so ga komaj odvrnili od tega, pa je imel do konca bledico na obrazu in niti besedice ni spregovoril. Jovan je v zanosu radi navdušene množice imel veličanstven govor, ki je trajal dve ali tri ure. Ko je nehal, so vsi govorniki izjavili, da odstopajo od svojih govorov, ker niso imeli ničesar več povedati. Vzklikanju in vpitju ni bilo ne konca ne kraja. Vsi so hoteli seči Jovanu v roke, starci so ga poljubljali in vsa ta navdušenost se je nazadnje spremenila v en sam skupni vzklik: ‚V narodno skupščino pojdi,

ti bi nas edini mogel zastopati, v skupščino pojdi!' Ni mogel, dovolj star ni bil, toda tudi brez tega je bil presrečen — kajti stranka je začela nekaj pomeniti. Ta navdušenost je bila toliko vznesla tvojega očeta, ga toliko opijanila, da je čisto pozabil, da je samo majhen nezavarovan učitelj in da je stranka za njim še vedno samo meglena vznesenost brez moči.

Ker se po končanem shodu ljudje niso hoteli nikakor raziti, so odločili, da prvaki z Jovanom in poslaniškim kandidatom na čelu v sprevodu gredo skozi okraj. Vreme je bilo čemerno, megle so se spuščale, težke in nepregledne, prvi mrak je padal; pota niso bila varna, potoki narasli, šli so na konjih in peš, z zastavimi, glasbo, iz pušk so streljali. Cele vasi so jim prihajale naproti, starci, žene in otroci. Toda ta zmagoslavni pohod ni trajal dolgo. Že drugi dan so oblasti, okrajni kapitani in okrožni načelniki, dobili iz Beograda zapoved, naj nadaljevanje pohoda na vsak način preprečijo. Toda oblastva niso imela moči, v sprevodu je bilo več ko dve sto konjenikov in nekaj sto pešcev. Da bi pa zahtevali pomoči od vladnih ljudi, si niso upali, ker bi to pomenilo nase vzeti odgovornost za streljanje. Samo če bi nastali neredi, bi bilo mogoče ustaviti nadaljnji pohod. Toda sprevod se je nadaljeval, ne oziraje se na izzivanja, ki so bila organizirana v posameznih vaseh. Takrat se je pa zgodilo sledeče (pozneje je vse to prišlo počasi na dan, toda joj! kaj nama je moglo, meni in tebi, vse to pomagati?): minister Despotović je telefonično poklical načelnika — to se je razvedelo že prihodnji dan; načelnik je sedel na konja in našel okrajnega kapitana. Okrajni kapitan je stopil k predsedniku krajevnega odbora ministrove stranke. Potem se je vrnil in pripravil kosilo okrožnemu načelniku s pečenim koštrunom, vinom in cigani. Šele drugi dan ga je sam spremil do okrožnega mesta. Vsi ljudje so videli, da ta dan nista ne eden, ne drugi — ‚bila na terenu'.

Ta čas je tisti nesrečni sprevod romal iz ene vasi v drugo brez najmanjšega odpočitka. In kolikor dlje

so bili na poti, toliko bolj se je lepi red kršil; to je bil tretji pohodni dan in mnogi so bili zaostali, pa tudi novih je bilo precej. Med temi novimi je bilo mnogo znanih domačinov, toda tudi precej vaških golačev, zastonjkarjev in pijancev, ki so se bili zato pridružili sprevodu, da bi se zastonj napili in najedli. Zunaj ene od vasi so konjeniki, da bi razglasili svoj prihod, parkrat ustrelili. Jovan, ki je jahal spredaj, je kriknil, se prijel za lakotnico in se opotekel. Nastala je zmešnjava, zmeda, v kateri ni nihče več vedel, kaj početja. Večerna megla se je spuščala, pešci so se v tistem strahu večinoma razbegnili po pobočjih, okrajna oblast je bila obveščena in že nekaj ur po tem, ko je Jovan ležal neobvezan v obcestni krčmi, je prišel ukaz, da je nadaljnji sprevod v skupinah prepovedan. Zdravnik ni bil prišel do pozne noči, ker so konjenika, ki so ga bili poslali ponj, spotoma ustavili policisti, ki so se odpravili izsledovat dogodke, in ga ‚zaslišali'. Tisti čas, ko ga je policist zasliševal, mu je zdravnik izvlekel kroglo. Policist je kroglo dodal spisom, toda spotoma se je izgubila in krivca ni bilo mogoče izslediti. Kajti da je nekdo kriv tega, je bila dokaz višina rane in sama krogla; med kmeti ni imel nihče revolverja, največ so streljali iz starih pušk na kremen in iz lovskih dvocevk, krogla v rani pa je bila iz revolverja. Čudno je bilo to, da je celó samo vodstvo stranke kljub zdravnikovemu zatrjevanju in še nekaterih drugih, ki so bili prisotni, sprejelo (menda pod pritiskom generala St. O., kateremu osebno ni kazalo, da bi se v odprtem boju spoprijel s policijo) službeno tolmačenje in brez predhodnega dogovora z Jovanom je v časopisu izšlo poročilo, da je Jovan ‚po nesreči' ranjen. Potem so preiskavo ustavili in spise vrgli v arhiv. Osamljena, kakor sva bila in največ zaposlena z Jovanovo rano, nisva takrat ne jaz ne Jovan mislila na to, da bi zahtevala zadoščenje. Njega so kljub zdravnikovemu mnenju prenesli domov v L. in ne v bolnico. Kdo je tako ukazal, ko so ga bili ljudje že odnesli v hišo okrajnega načelstva, se ni nikoli pojasnilo. V tisti

medi mu več ko dva dni ni nihče menjal obveze na rani. Zdravnik, mlad in pošten človek, toda brez skušnje in boječ, je ostal pri nas ves dan in vso noč in je obljubil, da bo prišel čez dan — dva, prišel pa je šele tretji dan. Rana je bila čista in se je začela že celiti. Takrat je zdravnik dejal, da je v začetku mislil, da je kakšna koščica ostala v rani in da bo potrebna operacija, to pa da pomeni, da v rani ni ničesar. Toda nekaj dni pozneje je koža krog rane postala rdeča, zopet je začelo boleti, ko pa je zdravnik odvil obvezo, je opazil na nji gnoj. Prvi trenotek sva se odločila, da ga prepeljeva v Petrovac. Poslala sva prošnjo za dopust in odšla. Toda v bolnici v Petrovcu niso mogli izvršiti operacije, dopusta pa ni bilo od nikoder. Vse najine brzojavke so ostale brez odgovora. Preteklo je petnajst dni, odkar je bil ranjen, in s tem tudi dopust, na katerega je imel pravico. Rana se je bila zopet malo umirila — vrnila sva se v L. Poučevala sem v obeh oddelkih, skrbela za Jovana in zase, kuhala, prala! Dopusta, da bi odšla v Beograd, ni bilo od nikoder. Steva Vuković, tisti lačni učitelj, je tožil Jovana ministrstvu, češ da že nekaj tednov ne prihaja v šolo. Spis je prišel tisti dan, ko je on umrl.

Na zunaj je bilo vse dobro. Odborovo sejo so imeli, ko je bil v postelji, končal je najnujnejše posle. Zvečer sva do enajstih lepila slike za mladinsko knjigo, za katero je bil tisti dan dobil odgovor, naj jo pošlje v tisk. Še vedno sva delala, ko mu je začelo postajati slabo. Že dva dni je čutil vedno bolj pogoste mrzlične napade, noga mu je bila zatekla, toda vse je skrival pred menoj, da se ne bi prestrašila. Skrivaj je bil poslal materi brzojavko, da sem jaz hudo bolna in mati je okrog polnoči prišla. Mrzlica je bila vedno hujša, zjutraj je začel padati v nezavest: obnorela, ker nisem vedela, kaj naj bi počela, sem odgenila obvezo; rano so obkrožali veliki vijoličasto rdeči krogi tja do pleč in daleč navzdol čez kolk. Midve z materjo sva sami v prazni hiši prebedeli vso noč. Zgodaj zjutraj sva poslali šolskega slugo v okrajno mesto po zdravnika, toda Jovan je umrl še predno se je zdanilo.

Tako si ti, otrok moj, postal sirota in to radi tega, ker so tvojemu očetu dajali jesti plačani ljudje, dopusta pa ni dobil, da bi si mogel ozdraviti rano v kaki veliki bolnici ali pa v Beogradu. Moja izkrvavela duša ni mogla drugače; zopet sem točila težke solze, ki so morale pasti tudi na hišo tistega človeka, ki mi je razdrl moj dom.

Boter Slobodan je rekel očetu, da bi me pripeljal domov. Pustila sem hišo in službo, da niti sama nisem vedela, čemu, in se s teboj, svojim edinim upanjem, vrnila domov v Beograd. Toda o sebi ti vendar ne bom pisala. Drugič ti bom pripovedovala, koliko mora žena pretrpeti v borbi za skorjico kruha. Razen tega je po smrti tvojega očeta kmalu umrl tudi oče. Mati in Mića sta visela na moji glavi, Žarko pa je bil še vedno v inozemstvu. Toda tudi za to bi bila Bogu hvaležna, če ne bi bila prišla vojska, ki nam je še enkrat podrla hišo in nam vzela najdražje. O vsem tem drugič. Sicer je pa najvažnejše tudi tebi poznano. Toda še nekaj o pogrebu tvojega očeta ti hočem povedati.

Homolje. Sneg je ležal na vsem, kar je bilo umazano in odvratno. Njegova želja je bila, da bi ga pokopali v Žagubici. In... mene ni zeblo, šla sem peš. Po pustih belih njivah, bela krsta, z belimi venci zimskih rož, na vozu bela platnena streha. Koliko časa smo tako hodili, ne vem, morda eno uro, morda tudi več. Pred Žagubico sem v snežni tihoti zaslišala cerkveno petje in zvonove: vse mesto z obema duhovnikoma, je bilo v slovesnem pogrebnem sprevodu prišlo naproti tvojemu očetu daleč ven na puste njive.

Ne morem naprej. Vrnila sem se z razklano dušo; obupni krik, ko sem mislila, da se mi vse življenje trga iz prsi, to je bil moj prihod v pusto hišo, v hišo brez gospodarja. Edino tvoj voziček sem še videla in se nezavestna zgrudila nanj.

‚Mama, k tebi bi rad.' Ta slabotni glas je bil dovolj, da sem znova oživela. Odprla sem oči. Iz vozička si stegoval proti meni obe svoji ročici in objela sem

te noro, divje in od takrat vse življenje drhtela nad teboj; vse moje življenje je bilo v tebi.

Naj končam. V sobi človek radi praznote, radi še vedno strašne prisotnosti smrti komaj diha. Vsi molčimo, nenadoma vstopi Vlaurda s kučmo do ušes in mi ponudi neki spis. Ker nisem radi solz ničesar videla, sem ga dala materi, da vidi, kaj je. Kakšna umazanost! Učitelj Steva Vuković me obvešča, da je odbor določil, da on vrši upraviteljsko dolžnost in da kot novi upravitelj zahteva, da takoj prinesem nazaj vse šolske stole, ki sem jih bila brez prašanja vzela in ki sem jih obdržala tudi po smrti svojega moža. (Vzela sem jih bila za ta strašni dan.) Ta spis da naj podpišem. Skočila sem pokonci, krog mene je bilo vse črno, pograbila sem spis, ga raztrgala in si ga vrgla pod noge.

Tako se je začelo moje grenko vdoviško življenje.«

Bajkić toliko da je prebral do konca; glas mu je radi utrujenosti postal brezbarven in komaj ga je bilo slišati. Aleksandra je sedela nepremično, sijočih oči, prebledela. Bajkić jo je bil pogledal od strani in nenadoma ga je postalo sram, ker je bil vse to prebral Aleksandri. Vsa ta tragedija, vse te naivnosti, vse te svete reči bi bile morale ostati skrite v pločevinasti škatli za tobak, v družini. Aleksandra se je zdramila.

— Rokopis položite na svoje mesto. — Pomolčala je; potem je pristavila: — In morda bi bilo prav, da svoji mami sploh ne poveste, da ste prebrali ta rokopis... Zlasti ne, da ste ga brali še vpričo koga drugega.

Gorela je. Bajkiću je bilo težko, dasi mu je bila Aleksandra v tej uri nenavadno draga.

— Kaj pa Despotović? — je on v strahu spregovoril.

Vstala je, stopila k peči in se, iščoč toplote, z vsem hrbtom naslonila nanjo. Ponovil je prašanje. S težavo je odgovorila:

— Ne vem ... ne vem, to je čez mojo mero, ničesar ne smem reči!

Ura je bila devet. Bajkić je zgenil papirje in stopil proti vratom. Spremila ga je. V mali predsobi ga je zadržala in mu z obema rokama stisnila desno roko. Zvonček na vratih je še vedno brnel od prvega udarca.

— Toda še enkrat mi obljubite, da ne boste ničesar počeli, dokler ne poveste meni, prosim vas, obljubite mi!

S hodnika je pihal hladen zrak. Aleksandra je drgetala.

— Obljubljam ... to vam obljubljam ...

Bajkić se je sklonil, se z ustnicami doteknil njene roke in naglo odšel.

Zvonec je vdrugo zapel šele ko je bil Bajkić že na ulici.

Nekaj tednov potem je Despotović pogledal na namizni koledar in se prepričal, da tisti dan poteče rok eni od menic, pa je snel slušalko in poklical številko, ki mu je bila potrebna.

— Tukaj Despotović. Da, rok poteče danes. Kako? Ne razumem. Eskontirali? Pri kom? Koga? To je škandal, to je svinjarija, saj vendar nisem mrtev! Kaj nimam kritja? Svečano vam obljubljam, da bova o tem še govorila.

Vrgel je slušalko. Vstal je od mize. Kakor radi svoje črne polti ni mogel pobledeti, prav tako tudi zardeti ni mogel; obraz je imel siv, ko pepel. Naenkrat je vstal, stekel k mizi, odklenil glavni predal, začel brskati med papirji. Potem se je spomnil, da je list z navedenimi roki pozabil v usnjeni mapi. Pregledoval jo je in nekaj pisal po nji, pa je nekdo vstopil in nezavedno ga je bil potisnil pod mapo. In tako pozabil nanj. Nervozno je dvignil pokrov, kjer je imel pivnike; list je malce zmečkan ležal na istem mestu. Despotović si je oddehnil. Toda takoj je začel nekaj slutiti. Začel je po vrsti klicati ljudi, ki so mu

posojali denar. Po daljšem razgovoru mu je bilo vse jasno. Pot ga je zalil. Prižgal je cigareto, da bi se umiril, pa jo je takoj vrgel proč. Niti kleti ni mogel. Ko ponorel je pograbil telefon, poklical Majstorovićevo številko. Zunaj je bilo mokrotno, v telefonu je piskalo in pošumevalo.

— Tukaj Despotović, alo...

Prestregel ga je smeh; Majstorović se je na drugem koncu žice smejal.

— Aha, vi ste to! Vem, vem. Poglejte, gospod minister, to je za tisti premog. In za tisto karikaturo. In za oporoko. Alo, počakajte! Če je cena mojih čevljev odvisna od vašega javnega mnenja... alo... da — zakaj bi tudi vaše javno mnenje ne bilo odvisno od mojih čevljev? »Stella« čevlji so danes zelo solidni... zakaj se stvar ne bi tudi malce zasukala?

In še predno je Despotović utegnil odpreti usta, je Majstorović zaprl telefon.

5

Črni in beli

Vse je bilo izvršeno po načrtu: krsto, kostime in druge potrebne reči so še pravi čas prenesli v najeto sobo, na dan bala pa se je vsa družba, Mile, Koka, Stanka, Vesa N. in tisti, ki so mu rekali »dopolnilo«, že okrog devetih zvečer nenavadno vznemirjena zbrala. Pri stranskem vhodu v hotel v temačni ...ski ulici je Glaviški-mlajši — odkar je bil stari umrl, je bil v službi Raspopovićevih — čakal z avtomobilom. Okrog devetih sta najpreje Vesa N., za njim pa še »dopolnilo« prišla pred dvorano, da bi videla, kakšna je... Tu in tam je bilo videti posamezen lep kostim ali pa skupine pekov, dimnikarjev, smešno oblečene v belo ali pa v črno, toda po njunem mnenju ni niti en kostim ali skupina dosegal po originalnosti njihovega zamisleka.

Koka je sedela zraven Stanke, ki se je stegovala na divanu, jo objemala čez pas in ji je, nagnjena tik nad njeno vročično uho, nekaj dokazovala. Mile se je s pomočjo ostalih dveh mazal s črno barvo. Samo polnoči so čakali.

Grand hotel je bil komaj dobro dozidan, velik, luksuzen, toda še neudomačen in brez stalnih, družabno določenih gostov. Njegovi gosti so bili narodni poslanci, koncertni pevci na turnejah, bogati tujci, ki hočejo sobo s kopavnico, s tekočo hladno in toplo vodo, trgovski potniki in inozemski agenti, veliki trgovci s podeželja, sloveči hiromanti in prorokinje. Skromnejši ljudje si vdrugo niso več upali v Grand hotel, ker so se bali služinčadi v njem v frakih ali pa z zelenimi predpasniki in sobaric z belimi čipkastimi čepicami, kraljevskega stopnišča iz ponarejenega rdečega marmorja, ki so ga pokrivali rdeči zastirači. S hodnika se je na levo prišlo v zabavne dvorane. Na desno v restavracijo in bar. V pritličju je bil po enajsti uri variété. Koncem hodnika se je pričenjalo stopnišče, zraven katerega se je na železni kletki dvigála mežikaje svetil rdeči signal.

Nekaj pred polnočjo je stopil v hotel neuglajen gospod v ponošenem suknjiču in s skrbečim izrazom. Zelo malo gosposkega je bilo na njem in tako sam vase je bil zaprt, da celo vratar — zlasti ta dan, ko se je vse svetilo v lučih — sploh ni bil pozoren nanj. Samo to je vedel o njem, da je kapitan v rezervi, ki je bil prišel v Beograd urejevat svojo invalidnino; in še to je vedel, da je zelo ubog. (Človek, ki ne bo kesneje nikoli več najel sobe v Grand hotelu.) Zato mu ni nikoli snel ključa in mu ga ponudil, ampak je pustil neznanca, da ga je sam snemal. Tokrat se je človek, ko je že vzel ključ, dalj časa zadržal v vratarjevi loži: gledal je na vozni red. Stopnišče je bilo polno kadivcev, tobakovega dima, hrupa in glasbe, ki je valoveč prihajala zdaj bolj, zdaj manj slišna iz oddaljene dvorane. Rdeči rubin na dvigalu je skrivnostno svetlikal skozi to modrikasto meglo, dvigalo pa je tačas brnelo visoko nekje. Svetlikanje majhnega

rubinskega očesca je spravljalo neznanca v nekak strah. Stopnišče je bilo prazno, svečano in zapuščeno. Stopal je navzgor. Stopal je po robu preproge. Ves ta sijaj purpurnega tepiha in umetnega marmorja je bil prelep za njegove blatne in težke galoše; za njegovo malenkostno, preutrujeno, nikomur več potrebno osebo.

Do srečanja je prišlo na samem zavoju na prvo nadstropje. Slabo oblečeni gospod je stopal navzgor in kolikor bolj visoko se je vzpenjal, toliko slabše je bilo slišati vrvež in glasbo. Oni pa so se iz tišine spuščali proti glasbi in vrvežu; štiri neslišne pošasti v črnih haljah s primaknjenimi mešički na obraz, s štirimi velikanskimi prižganimi svečami v rokah, z belo mrtvaško krsto pred seboj. (Štiri pošasti so nosile to krsto očividno težko, upognjene.)

Med vpitjem in zmešnjavo, ki je nastala, ni bilo mogoče izvedeti, kako da je prišlo do katastrofe. Ali je neznanec, ko je bil opazil to peklensko skupino šele ko je bil samo nekaj korakov proč od nje, zavpil in se sesedel na stopnišču, radi česar se je bila prestrašila Stanka in spustila svoj držaj; ali pa je bilo narobe, da je najprej Stanka radi teže spustila držaj, krsta pa pala in se odvalil pokrov, iz krste pa je — preklinjajoč — padel črno pobarvani Mile, pa se je bil neznanec radi te divjaške scene prestrašil; naj bo eno ali drugo, na rdeči preprogi (mokri klobuk se je bil nekam zakotalil) je ležal mrtev človek, naslanjal glavo na rožnati umetni marmor, imel odprta usta, zobe počrnele od tobaka, skuštrano žolto brado, prevrnjeni beločnici in bil ves skrčen. Njegov krik pa se je še vedno lovil zelo visoko nekje med uglajenimi tračnicami dvigala.

Vsi osupli so stali in pozabili celo mešičke zmekniti z obrazov. Vesa N. je stopil bliže in z zdolnjim koncem sveče sunil človeka. Ker je sveča še vedno gorela, se je spomnil in jo z voskom prilepil na eno od

stopnic. Stanka je cvilila, ker je bila preveč vznemirjena in presenečena, da bi mogla pasti v nezavest.

Pritekli so služabniki, moški v zelenih predpasnikih, dekleta s čipkastimi čepicami. Pritekli so ljudje, ki so šli mimo. Zakaj? Kako? Dajte vode! ... Kaj je sam sebi krsto nosil?

Dvigalo se je brne spuščalo. Za nadstropje više je bilo. Koka je stopila k vratom, pritisnila gumb. Dvigalo je prišlo in se ustavilo. Odprla je vrata in porinila noter Stanko in Mileta; »dopolnilo« pa je sam zletel vanj; Vesa N. že ni bilo nikjer. Spustili so se do podzemlja. Po hodniku zraven variêtéja so stopili na ulico, kjer jih je v senci čakal avtomobil in se stisnili vanj. Nad ulico se je vzpenjal ogromni črni masiv Grand hotela.

V avtomobilu so odložili mešičke. Obraze, ki so jih mimogrede razsvetljevale žarnice na ulicah, so imeli blede. Edino Kokine oči so se lesketale; od jeze.

— To naj vam bo kot nauk, da drugič ne bomo vlekli s seboj po . . ah, zut alors! Končano! In po tolikem trudu.

Stanka je glasno zajokala. Vsa je zlezla skupaj. Mile jo je privil nase.

— Najpreje je Stanka spustila svoj ročaj, — pripomni »dopolnilo«.

— Brez vsakega pomena, ali ga je preje ali pozneje, tisti tam je bil tako že pri koncu, — odgovori Mile, dasi precej negotovo.

Stanka je hlipajoče jokala.

— Morda je pa samo v nezavest padel, — poskuša »dopolnilo«.

Koka ga je dregnila:

— Padel je v nezavest ... stegnil se je!

Stanka je začela tiho in mrzlično nekaj pripovedovati Miletu. On jo je tolažil in njegova roka jo je vedno močneje stiskala in vlekla k sebi. Še sam se je počutil nekam pristneje in bolj gotovo v vroči Stankini sapi.

— Če je... potem nas bodo klicali na policijo, — je nadaljeval »dopolnilo« in postajal vedno bolj vznemirjen.

— Razume se... in dovolj o tem. — Koka je Miletu vzela cigareto, jo prižgala in se zavalila v kot voza. Kadila je globoko izpuhavajoč dim in žerjavica ji je osvetljevala mali okrogli obraz pod razkuštranimi rumenimi kodri.

Avtomobil se je bil izvil iz temačnih ulic na razsvetljene široke in ravne Terazije. Veter je nosil ostanke papirja, posamični ljudje so hiteli ob temnih hišah z zavihanimi ovratniki na suknjah.

— Izstopiti hočem, — je nenadoma izjavil »dopolnilo« in v tej gneči poskušal, da bi zlezel iz halje.

Nihče mu ni odgovoril. Stanka je tiščala obraz na Miletova prsa in se ni premeknila. On si je s prosto roko luščil črno barvo. Avtomobil je bil, šklepetajoč s kolesi po razmočenem snegu, prevozil Knez Mihajlovo, zavil za ogel in se nagloma ustavil, dasi ga je malce zanašalo.

Vsi so čakali. Dvoje oken stanovanja Raspopovićevih v drugem nadstropju je bilo razsvetljenih. Glaviški-mlajši se je dolgo obračal za svojo senco krog vrat. Avtomobilska luč je razločno, ostro razsvetljevala vsako njegovo kretnjo, vsak posamezni kos njegove obleke je bilo videti, čepico z zlatim obšivom, kakor jih nosijo mornariški častniki, dolge usnjene rokavice, ki jih je počasi vlekel z rok, jih zvijal in potiskal v žep kratkega usnjenega suknjiča. Suknjič je v svetlobi sijal v raznih barvah ko da je moker. Dvakrat se je valujoče privzdignil in črna masa avtomobila je že utonila v široko odprte čeljusti podzemeljske garaže.

V »klubski sobi« so vsi razen Stanke oživeli, ona pa je takoj legla na divan, se zakopala z obrazom v kot in ostala tako med blazinicami. Nič več ni jokala, le podrhtevala je kar naprej. Ni si upala dvigniti glave, ker se je bala, da bo v drugem kotu sobe zagledala tistega strašnega človeka z glavo, naslonjeno na zid. Kako je zakričal! In kako je vrgel roke

kvišku, predno se je ko prelomil po stopnicah navzdol! Naenkrat je postal človek ves nekam mehak, ko da je nekdo prerezal nit, na kateri je visel! Zavpil je in se sesedel. Roke je dvignil, da bi bil zagrabil za odrezani konec, in se sesedel. Ko bi ji kdo zdajle vsaj besedico hotel reči, ko bi hotel sesti zraven nje. Toda glave ni smela dvigniti, človeka bi lahko zagledala. Niti Koke ni mogla poklicati, ker jo je bilo sram, da je tako slabotna. Z obrazom v rokah in blazinicah, odkoder se ji je spovračal v lica njen vroči dih, je bila docela zapuščena in osamljena. Nihče se ni zmenil zanjo. Znova so jo začele zalivati solze in kmalu je bila vsa oblita ž njimi; s koncem jezika si jih je lizala z robov usten. Samo če bi tega človeka ne bilo, ki mu sveča gori nad glavo, tistih odprtih ust, in, ah, moj Bog, tistih grdih, črnih zob, tistih črnih, pokvarjenih zob!

Nekdo je s težkimi koraki stopal mimo okna. Morda orožnik.

Mile se je med temi štirimi znanimi stenami kretal docela samozavestno. Umil se je bil in rdeča lica so se mu svetila, oči so mu bile nedolžno modre, gledale so naravnost. Videl je nepremično Stanko in sédel zraven nje. Koka je z nogo odrivala haljo, ki si jo je bila slekla. Mile je stegnil roko. Ali ga bo Stanka odrinila ko doslej? Bilo mu je žal, ker niso več v avtomobilu. Kadar ženske jokajo, so strašansko popustljive. In takrat se tako sladko poljubljajo! Ženske se rade poljubljajo, kadar jokajo, ko jim je srce radi zdihovanja razmehčano, kadar imajo obraz moker in topel od solz. Velika slast se je skrivala v solzah in žalosti, — Mile je bil nekaj tega že slutil in okusil. Pomislil je: ženske je treba vedno najprej spraviti v jok, pa magari če jih moraš tepsti. Njegova roka je že bila v Stankinih pesteh, zraven njenih ust; krčevito se je je oprijemala. Mile se ji je še bolj približal. Malo v stran se je pomeknila, da bi mu napravila prostora. Telo je imela vitko, toplo; njen trebuh je sceloma ležal na njegovi pesti. Nagnil se je nad njen tilnik.

— Zakaj tako ležiš?

— Jaz nisem prva ... tako je zavpil ... odprl usta, vsa sem zadrhtela.

Ni vedel, kaj naj bi ji bil odgovoril. Nežno govoriti sploh ni znal. Rekel je:

— Razume se ... tisti bi tudi brez tebe lahko crknil. — Še bolj udobno se je bil vlegel na divan; sedaj je čutil v svojih rokah vse to zmikajoče se telo, ki se je, drgetajoč od joka, tako nedolžno vdajalo njegovemu komaj opaznemu ljubimkanju. Uživanje, ki ga je počasi začutila, se je Stanki zdelo ko da ga povzroča Miletovo tolaženje. Miletu se je zdelo ... ne, on je bil prepričan, da jo na ta način, da jo stiska k sebi, da jo z roko gladi po bokih in še naprej neopazno pod pazduho po komaj nabreklih prsih, resnično tolaži.

Na hodniku so se zaslišali koraki. Potem so se odprla vrata v nekdanjo kuhinjo. Debel glas je prašal: ali tukaj? Noge je v težkih čevljih vlačil po betonu. Nekdo je vzdihnil ko da odlaga breme. Potem sta druga dva človeka nekaj tiho govorila. Potem je bilo razločno slišati smeh.

Koka si je oddchnila. Do tega trenotka je bila bleda kakor vsi. S končkom očesa se je bila ozrla na Stanko, ki je bila ob prvem glasu skočila pokonci in v tej drži obstala zraven divana, skomizgnila z rameni in stopila k vratom, da bi jih odprla. »Dopolnilo« je poskusil, da bi jo bil zadržal v tem.

— To je vendar Vesa, umeknite se.

Vesa N. je res stal v prednji sobi in se prepiral z dvema nosačema. Na tleh je ležala velika kopica predmetov.

— Kje imate krsto? — je prašala Koka.

Vesa N. jo je bil pogledal čez rame in namignil:

— Tistega starega sem se usmilil. Ravno pravšna mu je bila.

Nosača sta odšla, potem ko sta bila stvari znesla v klubsko sobo. »Dopolnilo« je takoj našel svojo zimsko suknjo, svoje zimske čevlje, šal, klobuk in neopazno zginil iz sobe. To zadnje razburjenje je Stanko

docela podrlo; nič več ni ne jokala, ne ječala, še smihala ni; na hrbtu je ležala zaprtih oči, polodprtih ust, s katerih se je bilo obrisalo rdečilo, in zelo bleda je bila; desna roka, v katere pesti je tiščala moker robec, ji je bila stegnjena, omahnjena. Koka je stopila k nji in jo pokrila z eno od sukenj. Mile je spraševal Veso N. Ta je bil nenavadno dobre volje in razpoložen; pripovedoval je lesketajočih se oči in razmahujé z rokami.

— Vsa stvar je kljub temu v redu; s katerekoli strani jo vzameš, senzacijo smo napravili. Samo slike moramo pripraviti, kajti časnikarji nas bodo jutri še pred svitanjem preganjali radi intervjuvov.

— Če nas bodo časopisi s te strani prijeli, potem bo to škandal, ne pa senzacija, — je pripomnila Koka.

— Na vsak način bomo imeli opraviti s policijo in sodiščem, — je dodal Mile.

— Zakaj pa? Za nesrečne slučaje ni nihče odgovoren. Tako je dejal tudi policijski uradnik, ki me je zaslišal. Mi v nobenem slučaju ne moremo biti krivi, če ima nekdo tako slabo srce. Mi smo, prijatelj, konec koncev svobodni državljani in živimo, kakor sami hočemo.

— Vendar, če dobro premisliš..., — Mile je zaklel, — umazana stvar je tole in nekam žal mi ga je; čeprav ga nisem poznal, sto hudičev, toda tudi on je bil človek.

— Kakšen človek! Videl sem: galoše raztrgane, v žepu so mu našli dve sto pet dinarjev. Gospod je bil vzel sobo v Grand hotelu... samo hohštaplerstvo, kamor se obrneš. Umazana rasa smo.

Stanka ni niti odprla oči, pa je še tako, z glavo v zid obrnjeno, naprej in naprej videla mrtvega človeka. Ko je bilo drhtavice konec, ji je vročina pritisnila v glavo. Počutila se je ko žametno, mehko; s strahom v prsih je naprej in naprej tonila v globino divana, ki se je ko odgrinjal pred njo.

Neda Glaviškova, — nova kuharica pri Raspopovićevih, — je prinesla toplega čaja, limono in majhno steklenko ruma. Ker so jo bili spravili iz postelje, je

vsa zaspana in topla dišala po beli, pregreti postelji. Tačas ko je odlagala posodo na mizo, jo je Vesa N. objel in poljubil, kar je Neda sprejela zaspano in z naklonjenostjo.

Popili so čaj. Tudi Stanki so ponudili čašico ruma. Mile je sedel na robu divana in jo zakrival pred drugimi. Ustnice je imela še mokre od ruma. Mile jo je poljubil. Še vedno se je nekam potapljala, toda blaženo... in tako mehko. Nasmehnila se je (glava ji je omahovala nazaj) in kar sama od sebe je še enkrat ponudila usta.

Vesa N. je odšel.

Kljub temu, da se je še vedno čutila slabotno in opešano, je Stanka vse okrog sebe videla lahko in razločno. Mile ji je pomagal, ko se je oblačila. Tudi sam se je oblekel, da bi jo spremil. Ugasnili so luči. Koka se je poslovila in lenih kretenj prva odšla. V njenih še ozkih bokih je bilo že neko valovito zmigavanje težkih bokov Marine Raspopović.

Mile je začel odklepati vrata stranskega vhoda. Dolgo se mu ni posrečilo vtekniti ključa v ključavnico. Stanka se je držala za rokav njegove suknje. Nenadoma je spustil ključ, se obrnil, objel dekle krog pasu in jo začel ves zasopel poljubljati. Nekaj trenotkov sta ostala tesno drug ob drugem, prepletajoč se z rokami in spojenih usten in naslonjena na hladen zid v podzemlju. Med golimi cevmi centralne kurjave, ki so bile speljane pod nizkim stropom, je na koncu hodnika gorela majhna žarnica v žičnem jerbaščku. Ena od vrat so bila odprta in zraven njih je ležala vrbova košara za premog z odlomljenim držajem. Za košaro sta iz globine tistih odprtih vrat zablesteli dve fosforni piki in ugasnili; pisana mačka, vsa zamazana s premogovim prahom, je stekla po hodniku. Stanka se ni branila. Mehka je bila, voljna, vse je bilo tako prozorno in jasno; in enostavno. Mile jo je peljal nazaj v klubsko sobo. Dušilo ga je. Toda ko se je Stanka začela braniti, mu je vseeno uspelo, da ji je dejal, da on noče »druge majcene ženice razen nje, samo njo.« Njegov prstan je romal na njeno

roko. Stanki se je vse to zdelo tako enostavno; že tedne in tedne je bila čakala ta migljaj. Stisnila je roko s prstanom, si jo privila na prsi.

— Ali je to resnica?

— Zakaj ne bi bila resnica? Prisegel je. Stanka se je komaj držala pokonci. Čisto naravno se ji je zdelo, da ostane tu.

— Mami bom rekla, da sem spala pri Koki.

Glava ji je zopet postala omotična; žametni in mehki megličasti prameni so jo obvijali.

— Samo... pridkan boš moral biti?

Prisegel je. Tudi to se ji je zdelo možno in naravno. Pa se je kljub temu bala. In si obenem želela strašnega dogodka. Razdelila sta si divan. Sredi njega je zložila majhno barikado blazinic. Kaj niso tolikokrat in še po več skupaj vse popoldne spali na tem istem divanu?

— Obrni se... Ne, jaz bom kar tako, oblečena.

Vlegla se je. Hotel je ugasniti luč.

— Nikar... pusti.

Čakala je. In ko je čakala, je nenadoma občutila strašanski strah, hotela je skočiti.

— Ne, ne...

Mile je lege! zraven nje. Roke. Ustnice. Solze. Moj Bog! Ne... Ti si moja mala ženica. Ah, dovolj. Ženica... Ne, ne, prosim te. Ah. Samo tebe. Mamica... Joj meni!

Molk. Tišina. Žametna tema. Solze, ki teko brez ječanja. In gorkota. Upehanost. Ustne, polne okusa po solzah in bolečini; in po tujih ustih.

Okrog devetih zjutraj je prišla Koka, da bi nekaj vzela iz klubske sobe. Vrata niso bila zaklenjena. Z enim pogledom je objela vse, obleko, divan. Stanka je spala. Koka se je obrnila in odšla. Mile je zlezel izpod odeje in stekel za njo. Dohitel jo je v prednji sobi.

— Počakaj.

Koka se je obrnila. Ko je stal tik pred njo, ji ni vedel ničesar več reči. Kaj naj bi ji bil tudi dejal? Saj

mora sama razumeti. Kar je bilo med njima, je bilo in je minilo. Tovariško. Čisto idiotsko se je režal. To je Koko bolj ujezilo ko vse drugo. Stisnila je svojo malo pest, se vzpela na prste in Mileta z vso silo udarila čez obraz. Eden od nohtov je razparal kožo. Ni se jezil. Še naprej se je režal, dasi je čutil, kako ubog je, toda ta trenotek ni vedel, kaj drugega naj bi bil počel. Koka je bila že odšla. Z rokavom si je obrisal kri z obraza, potem pa jo je počasi pobrisal nazaj v sobo. Stanka je še vedno spala.

Reporterji so prihajali leno, pravkar so se bili umili, spotoma so zajtrkovali; Burmaz je, ves rdeč od vročih obkladkov po jutrnjem britju, naprašen do oči, toda še vedno neokreten in zaspan, jemal zapovrstjo rokopise v roke, jih prebiral z enim očesom, pisal naslove in jih odrival od sebe; eno nadstropje niže so neuglašeno in počasi pritrkavali linotipi; eden od stenografov se je pogovarjal s telefonistkinjo o nekem večernem izletu in čakal, da se oglasita Zagreb in Skoplje; pod zemljo je pomožni strojnik spal na gladki mizi s svežnjem časopisov pod glavo. Povsod je bilo še pusto in brez življenja, tla čista, tintniki, peresa in pepevniki zloženi v vrsto, stoli zrinjeni pod mize, košare za smeti prazne — povsod pa belost čistega papirja. Sluga je nesel mimo prvo skodelico tople črne kave. Tisti, ki so prihajali od zunaj, so prinašali na svojih suknjah in na klobukih mraz zimskega jutra in kak kosmič mokrega snega, ki se je pa takoj začel topiti.

»Tisti čas ko je jazz nosil na svojih mamečih krilih pare najelegantnejših plesavk in plesavcev po dvorani in je bilo že radi tega zagotovljeno, da bo bal črno-belih po fantaziji, porabljeni duhovitosti in čudovito obilnem obisku najboljše družbe eden najšarmantnejših v sezoni, se je v odpočivališču v prvem nadstropju odigrala presunljiva in krvava drama.«

Burmaz je odprl še drugo oko; pero je že pisalo prvi del podnaslova: »Tisti čas ko jazz svira ...«

»...Ta grozni dogodek ne moremo v celoti nikakor imenovati samo igro slučaja in smrti, nesrečo. Dogodek odpira čudne perspektive v tisto, kar se imenuje duša. Iz iger se vidijo bodoči možje, ki bodo koristni ali pa škodljivi člani družbe, ljudje, ki bodo čuteči in bodo imeli smisel za lepo, ki bodo svoj užitek znali združiti z diskretnostjo in taktom. Kakšni možje pa bodo tile, tisti Mile Majstorović, ki se vleže v krsto, tisti Vesa N. in njihove tovarišice, dekleta iz najboljše družbe, katerih imen to pot ne bomo objavljali...«

»... Uboga nesrečna žrtev teh objestnih mladičev je bila pri priči odnešena v prosekturo, kjer so izvršili obdukcijo telesa in ob tej priliki dognali vzrok smrti. Naš sotrudnik je povprašal na merodajnem mestu, kjer so mu dejali:

» — Smrt je nastopila radi grobega živčnega napada. Mnenje, da je dobri človek umrl zato, ker si je pri padcu razbil glavo ob stopnici, je docela brez podlage. Prepričan sem, da je to samo iskanje adusirajočih okolnosti za ta slučaj, kakršnega ne pomnim. Sicer pa, znanost je povedala svoje, sedaj ima besedo policija, — je končal naš sogovornik s finim nasmehom, izražajoč s tem naše prepričanje, da je to zadevo treba docela razgaliti — če pa krivci za to tragedijo ne morejo biti po zakonu kaznovani, potem zahtevamo, da javnost že vendar enkrat ožigosa predstavnike te mladine, ki v našo sramoto...«

Burmaz je bil izpod oči pogledal po uredniški sobi; pisec tega članka, suhi kriminalist Petrović, je bil že odšel. Malo dalje je sedel za svojo mizo mlad, eleganten moški s cvetom v prerezi na suknjiču, pretirano naprašen, pretirano zglajenih las na prečo, pretirano rdečelas, specijalist za bale, mondenske sestanke in svatbe, za diplomatske sprejeme in letne občne zbore ženskih podpornih društev, človek, ki v izgubljenih urah piše v obliki dopisov počutne in dvosmiselne članke o Parizu in njegovem Montmartre-u in o Moulin Rouge-u, podatke pa jemlje iz listov kot je »Paris Plaisir«, ki opisuje budoarje velikih kurtizan

in igravk, dasi ni bil nikoli v njih, ki polni svoje opise balskih toalet z vso mogočo pohotnostjo — in si s tenko pilico urejal svoje dolge in zglajene nohte. Dilberov je imel navado reči: konsomirati namesto spiti, šarmantno namesto ljubko, desu mestu spodnje perilo, ženerozan, braserija, akolada; ljubezen je pri njem bila Ljubezen, žena Žena, noge Noge, samska soba garsoniera. Kar tiče jezika je bil njegov vpliv v uredništvu velikanski. Ves je dišal po težkem in neprijetnem vonju postelje lahkomiselne žene. In kljub temu, da je bil vedno zlikan in dobro naprašen, imel novo denarnico, čiste robce, srebrne tobačnice, je napravil na človeka neprijeten vtis. Za zastrupljevanje javnosti, za izzivanje motnih misli, pohotnosti in nedoločnega hrepenenja pri dekletcih in ženah je prejemal od uredništva tri tisoč dinarjev mesečno.

Burmaz je najprvo sam poskušal, da bi z dvema — tremi potezami s peresom spremenil smisel. Tako se je stavek: »Ta grozni dogodek v celoti ne moremo nikakor imenovati samo nesrečo.« — glasil poslej: »To nemilo zadevščino lahko imenujemo samo nesrečni slučaj.« Toda ves članek je bil vse preveč negativen — in predolg. Burmaz je poklical Dilberova, podčrtal popravljeni stavek.

— Popravite v tem smislu. In brez imen. To dajte samo kot post scriptum vaše kronike o balu. Dvajset vrstic je dovolj.

Dvanajsta ura je bila blizu. Tudi naprej je šlo delo leno od rok. Kar naprej so se, zdaj tu zdaj tam, shajali v majhne skupine in poltiho govorili med seboj. Pri »Tisku« se je dogajalo nekaj nenavadnega. Pričkali so se sotrudniki, tipografi in strojniki, uradniki v upravništvu. Rotacijski stroj je že metal iz sebe podeželsko izdajo, ko je prišel Despotović. Njegovemu prihodu ni nihče posvetil nobene pozornosti. Dvoje — troje pogledov, en pozdrav; Burmaz ni vstal izza mize, niti pozdravil ni; zdelo se je, ko da sploh ni bil opazil, kdo je šel mimo. Despotović je bil ostal v svoji direktorski sobi komaj pol ure. Potem je odšel, noseč pod pazduho svojo torbo, polno papirjev. Ko

je stopal mimo Burmaza, se je ustavil. Hotel se je vrniti, pa se je premislil in nekam ves trd stopil med mize in gledal nad sklonjene glave. Pri vratih pa se je vendar srečal z Bajkićevimi očmi, se mu nasmehnil in pokimal z glavo. Bajkić je začutil, kako mu nekaj pod grlom trepeče. Spustil je oči na svoje korekture. Roka, v kateri je držal rdeči svinčnik, se mu je tresla.

Med tem časom je Burmaz telefoniral sem ter tja, se zmenil za dva sestanka, znova spregovoril nekaj zaupnih besedi z Dilberovim, pa je ta takoj nekam odšel. Nazadnje se je tudi Burmaz sam oblekel, pustil vse in odšel k Ruskemu carju, kjer ga je že pričakoval kriminalist enega velikih jutranjih listov. Dolgo sta se zadržala pri vrčkih piva in pred piramido vročih pogačic v zelo živem pogovoru. Kriminalist je bil človek med dvema obdobjema: visok, suh, v črnem suknjiču in v črtastih hlačah, s florom in trdim ovratnikom, majhnih brk, ki jih je popolnoma brez vzroka na vršičkih vihal navzgor. Sedel je nepremično, imel obledelo modre oči in ni govoril ne da, ne ne. Pogačice so vrtoglavo izginjale pod njegovimi raztegnjenimi brki. Konec koncev pa je Burmaz vendar dosegel, kar je hotel, se nagloma zresnil, poklical natakarja, plačal, ponudil roko in odšel. V Djordjevićevem bifeju je stoje zraven visoke točilne mize naročil pelinkovec. Čakal je dobre četrt ure, pozdravljajoč znance, ki so prihajali in odhajali. Fant, ki je vstopil z razpetim suknjičem, z nizkim ovratnikom z dolgimi krajci, s potlačenim klobukom, na zunaj zanemarjen, toda športski, opaljenega obraza, na katerem ni bilo bogve kaj briti, se je začel že na vratih opravičevati.

— Dajte, — ga je prekinil Burmaz.

Jojkić je ponudil papir. Pričakoval je, da bo Burmaz vsaj en pogled vrgel nanj, pa ga je takoj vteknil v žep.

— Mislim, da je sonet boljši ko pesem ... sicer boste pa že videli.

Burmaz je plačal in stopila sta na ulico. Uro na hipotekarni banki je bilo komaj videti radi gostega snega, ki je padal v debelih in mokrih kosmičih. Pločniki so bili spremenjeni v razhojeno umazano zmes snega in vode, v katero se je obutev šklofotaje pogrezala.

— Nocoj bom poiskal urednika »Mesečnega pregleda«, — je rekel Burmaz — najtopleje vas bom priporočil. Mislim, da je to pot vaš vstop zagotovljen.

Jojkić je žarel. Niti besedice ni spregovoril. Ves srečen je šlapal zraven Burmaza.

— Ste že kaj napisali o onem slučaju na snočnjem balu v Grandu?

— O Majstorovićevi krsti? Še ne. Navadno pišem šele popoldne. Zanimiv slučaj: naslov bo najmanj čez tri stolpce.

— Zanimiv... in neprijeten. Ali poznate Raspopovićevo?

Jojkić je zažarel.

— Sem ter tja zahajam k njim.

— Koka je bila ena od dveh dam.

Pred vrati »Tiska« sta si segla v roke.

— Storil sem nekaj malega, da bi ublažil zadevo — spregovori Burmaz počasi.

— Saj se vsakomur med nami lahko pripeti podobna neprijetnost. Tu ni osebno nihče odgovoren, — spregovori Jojkić naglo.

— Ljudje tega ne bodo hoteli razumeti. Pri nas je vsaka stvar demagogija. Bojim se, da se samo zato, ker so bogati, naši prijatelji ne bodo lahko zmazali. Že vidim naslove v jutršnjih jutranjih časopisih: »Tisti čas ko jazz svira...« ali pa: »Kako se bogati zabavajo« — ali pa: »Objestnost sitih žene v smrt nesrečnega človeka«.

— še to lahko staknejo — reče Jojkić z nepričakovanim sovraštvom v glasu — da je ta stari idiot bil neke vrste narodni boritelj, žrtev.

— To je več ko gotovo, — zamišljeno odgovori Burmaz. Robec je potegnil iz žepa. Bil je čist, polit s kolinsko vodo. Žal mu ga je bilo. Pljunil je v ulični

žleb, čisti robec pa spravil v žep. — Vse preveč divji smo, da bi bili dostopni za razloge. Krvno maščevanje so odpravili komaj pred nekaj desetletji. Dolžnost nas kulturnih ljudi je, da mirimo strasti.

— Da, na vsak način...

Stanka si je šele pred poldnem upala domov, in sicer šele potem, ko jo je Mile prepričal, da je to vračanje nujno vse dotlej, dokler ne uredi svojih zadev, dokler ne dobi denarja in potrdila. Stopala je povešene glave tik ob zidovih hiš... In ne po Knez Mihajlovi ulici, ki je bila ob tem dnevnem času preplavljena z ljudmi, ampak po poltemni Čika Ljubini, mimo mrzlih izložb nekaj tamošnjih trgovcev na veliko. Ko se je odpravila na pot, je mislila, da ji bo bližanje domu strašnejše. Pa razen nekaj malega telesne bolečine in omotičnosti ni čutila ničesar posebnega. Niti malo drugače se ni počutila ko včeraj; morda za spoznanje hrabreje, radi tistega prstana na roki, toda skozi ta komaj zaznavni bol je še vedno gledala isti svet, stene hiš, s snegom pobeljene strehe, moške in ženske, ki so se zavijali in hiteli po snežni burji. Pa je vendar bila že žena. Samo pripovedujejo torej. Ali pa bo tisto veliko prišlo na dan šele pozneje. Na vsak način. Ker čemu bi sicer ljudje toliko govorili, toliko sanjarili o skrivnosti ljubezni, zakaj bi tako hrepeneli po ljubezni? Ljubila je že, toda do dna same skrivnosti še ni bila prišla — komaj slutila je vso njeno pomembnost; ta bolečina je samo začetek. Čudno se ji je zdelo, zakaj se mora vse začeti z bolečino. In to s sramotno in nečisto bolečino. Sram jo je bilo, ko se je spominjala tistega trenotka, žarnica je bila prižgana... zaprla je oči, pa je kljub temu... Ko je stopala čez Gledališki trg, se Stanka ni usojala dvigniti glavo, da bi t i s t e g a na njenem obrazu ne videli. Pa je bilo zelo vidno na njenem obrazu. Pri pošti jo je spreletel občutek, da nazaj ne more več; radi tega jo je vso prešinilo ostro veselje. Pred vrati domačega dvorišča je nestrpno mislila na to, da bo

Mileta videla šele zvečer. Na vratih njihovega stanovanja jo je sprejela mati, shujšana žena z ruto na glavi, s prilepljenimi kosci krompirja na čelu, ker jo je naprej in naprej bolela glava, rdečih rok, ki jih je bil izjedel lug. Ta trenotek si je pred polnim koritom plenic brisala zmučene roke z raztrganim modrim predpasnikom.

— Kod se potikaš, gospodična?

V glasu, ki je hotel biti oster, je Stanka začutila neko ravnodušnost, neko oslabelost. Bolje je pogledala mater: nad levo obrvjo je opazila svežo bunko.

— Tu sem. — Tudi Stankin glas ni bil toliko togoten, kakor je želela. Tepla sta se — je pomislila — in očeta sedaj ni doma, pa tudi če pride, bo pijan... Oddehnila si je. Zahotelo se ji je biti kljubovalna. Ko se je slačila, je začela stegovati roko s prstanom, v muhasti želji, da bi ga mati opazila, da bi jo prašala, da bi jo prisilila, naj ji pove vse in se ji izpove, da je do nezavesti pretepe, da po vsem tistem, kar se je bilo zgodilo, napravi ž njo nekaj nezaslišanega, ponižujočega, kar ji bo za povod, da se bo razjokala, hudo in vroče razjokala, tako da bo vsa zasopla. Mati, gospa Rosa, je imela nujnejših opravkov; pretepla je, toda nekam brez volje, ko po dolžnosti, dečka, ki je ves moker stopil v sobo in vlekel za seboj lesene sani, ki mu jih je bil Andrej zbil iz smrekovega zaboja; potem je znova povila svojo najmlajšo hčerko, ki je vsa modrikasta vriščala na robu žimnice, vsa obložena z raztrganimi blazinami; potem je zavzdihnila, sedla zraven štedilnika, v katerem so cvilila mokra drva, in začela trebiti čebulo za zabelo.

Stankino kljubovanje je splahnelo. Zrak v tej mali kuhinji, poln vseh mogočih sopar, kjer je živelo šest bitij, jo je začel dušiti. Obšla jo je pobitost. Obenem pa je po enourni smrtni grozi, da se bo morda vse razvedelo, začutila v sebi tudi besno radost, ker se bo enkrat za vselej umeknila tem zeleno pobeljenim zidovom — kajti galica je cenejša ko najcenejša barva — temu polomljenemu pohištvu, temu duhu po

povrevajočem fižolu in postanem lugu; ker bo kmalu imela lastno posteljo, lastno sobo, perilo iz prave svile, ker bo gospa, ker bo imela sluge, kopavnico, obloženo s ploščicami, ker bo potovala in nazadnje ljubila, in ker bo ljubljena. Stopila je v očetovo sobo, odkoder je skozi steklena vrata in tenko zaveso lahko videla vse, kar se v kuhinji dogaja. Stanka se je zleknila na posteljo in tako ostala vse do kosila negibna, toda motno razburjena.

Jutranji časopisi so bili razen glavnih dveh neusmiljeni. V enem manjših listov je bila slika Vese N., Koka in Mile pa sta bila imenovana. Slika je predstavljala Vesa v zimski pokrajini zraven športnih sani. S časopisom v roki je pritekel h Koki, da bi se pohvalil. Vsem listom, ki so o stvari poročali v eni — dveh vrstah in brez imen, ali pa samo z začetnimi črkami, je nameraval poslati izjavo, v kateri je »radi resnice« hotel opisati dogodek, kakor je tekel. Koka ga je s težavo, zmerjajoč in kričeč, pregovorila. Odšel je začuden in nezadovoljen in s polnim žepom časopisov. Z melanholijo nepriznanega junaka jih je razdajal vsem znancem, ki jih je bil srečal tisto jutro.

Na univerzi je eden od študentov vrgel članek Aleksandri. Prebrala ga je ko v sanjah; v ušesih ji je pošumevalo, kri ji je zalila lica. Takoj po končanem predavanju je prestrašena in zbegana radi sramu pohitela domov. Že pri vhodu je zaslišala veliko vpitje. Zraven mize v jedivnici je našla prebledelo mater. Še predno je utegnila prašati, so se vrata ene od sob z ropotom odprla in Mile je ves razpet in kuštrast priletel v jedivnico. Na odprtem prostoru ga je oče znova pograbil za vrat in ga kar naprej potiskal proti mali sobi zraven vhoda. Mile se je oprijel robu omare za posodo. Omara je bila prelahka, da bi mogla vzdržati njegovo zavihtenost; odmeknila se je od zidu in nekaj krožnikov za sadje

je padlo na tla. Oče kakor sin sta imela popolnoma modra obraza. Njuno naporno dihanje je napolnjevalo vso sobo. Nazadnje je Majstorović potisnil Mileta v sobico in zaklenil vrata, v katera je Mile v zadnji jezi dvakrat močno udaril z nogo.

Zavladal je trenoten molk. Majstorović si je oddehnil, prišel malo k sebi, se ozrl na ženo in hčer. Potem si je popravil na stran zašlo kravato, si zapel odpete gumbe na telovniku in s težkimi koraki stopil proti vratom. Ko je bil že na vratih, je mrko vrgel ženi v obraz:

— Bog ne daj, da bi ga spustila! Crkne naj, ker mi je napoti.

Okrog šestih se je Stanka počasi splazila v klubsko sobo. Toda čas je tekel, Mileta pa ni bilo. Okrog sedmih je vsa objokana stopila iz sobe, da bi pogledala, če ni pri Koki. Na razsvetljenih stopnicah si je uredila ustnice in obraz. To ji je sedaj šlo prav tako vešče in naglo od rok ko Koki. Neda ji je sporočila, da je gospodična pred pol ure odšla zdoma.

— Sama?

Pri tem prašanju je Stanka po vsem telesu drgetala.

— Sama.

Stanka si je oddehnila in stopila na ulico. Stopala je po Knez Mihajlovi proti domu. Na pol poti je naenkrat postala nemirna; kaj, če je Mile prišel, našel prazno sobo in odšel? Vsa vroča in zasopla od nagle hoje in mraza se je bila vrnila v klubsko sobo. V sobi ni bilo nikogar, Stanka pa se je nenadoma odločila, da bo čakala Mileta, dokler ne pride. Vseeno doklej.

Slekla je suknjo in odložila klobuk, zarila se je v kot divana. Na nič ni mislila. Samo tope udarce svojega srca je slišala.

Ob devetih je zaslišala korake. Nekdo je prinesel neke stvari, jih pustil v prvi sobi in odšel. Takoj na

to je zaslišala rožljanje ključa. Skočila je pokonci. Mile je stopil v sobo ves rdeč in nasmejan. Pograbil je Stanko in ji, poljubljajoč jo, dolgo ni pustil, da bi bila prišla do besede. Potem sta sedla na divan, se vsa slinasta od poljubov držala objeta in povedal ji je, da so očetu v tovarni pokazali tisti časopis, v katerem je bila Vesova fotografija, da je oče pridivjal ko nor domov, mu dobro premikastil kosti in ga zaklenil (da je bil tepen, je Mile popolnoma iskreno priznal in ni nič prikrival).

— Dvomim, da bo s tem vsega konec, vse kaže, da me bo zopet pognal v Pariz polagat izpite, res, očka je docela ponorel. Jasno je, da zopet nekaj pletiči z denarjem, čevlji so mu premalo, pa je vzel še časopis, jutri bo sprejem — boji se, da bi ga drugi časpoisi ne vzeli v svoje kremplje ko takrat radi dedove zapuščine, takoj dobi srbečico, čim vidi tiskano svoje ime!

Stanka se je odmeknila. Na eno samo stvar je mislila.

— Če te je zaklenil... kako si potem?

— Čisto enostavno: na oknu so čisto navadne železne paličice, izkrivil sem jih, zbral nekaj stvari skupaj, počakal noči, skočil na vrt in to je vse.

— In sedaj?...

— Kaj sedaj? Sedaj nič! Na skrivnem bova živela, dokler se ne zmisliva kaj bolj pametnega.

Stanki je zastala sapa; spreletelo jo je po vsem telesu.

— Toda...

Mile jo je prehitel:

— Tudi jaz sem pretrgal vse vezi z domačo hišo. Oče naj gre sam v Pariz, če hoče! Glavno je, da nihče ne zve, kje sva, dokler ne napolnim eno in dvajseto leto, kar se bo zgodilo čez teden dni. Potem, potem bo šlo zlahka! Nocoj ne bo nihče razen Nede in Glaviškega zvedel ničesar o tem, jutri bova pa zbežala nekam na Pašino brdo, potem naj naju pa iščejo. V posteljo, punčka!

6

Prazniki

Vrata ravnateljeve sobe so se naenkrat brez šuma odprla. Trije moški v črnih žaketih so se prikazali na njih. Sredi svojih dveh spremljevavcev, Majstorovića in Burmaza, je stopal za celi dve glavi višji doktor Dragić Raspopović z zataknjeno levo roko za pregib svojega žaketa. Ta čas, ko so se sotrudniki, stavci, strojniki in uradniki »Tiska« razmikali, so gospodje v splošnem molku prišli do srede dvorane in se tu ustavili. Raspopović je malce zamižal in pogledal po vseh prisotnih.

»Gospodje, in od danes lahko rečem tudi prijatelji. Brez dvoma vsi zelo dobro veste, kakšno visoko vlogo mora v življenju modernega naroda vršiti narodni in sodobno organizirani tisk. Zato o tem in o težkem, odgovornem in ponosa polnem delu, ki ga vi tukaj vršite v naš ponos kakor tudi v ponos civilizirane države in naroda, ne bom govoril. Tudi o žrtvah, ki jih izurjen časnikar doprinaša, služeč resnici in radi resnice, ne bom govoril. To herojsko življenje — o njem bodo morali lepega dne pesniki začeti peti — pozna ves svet. Časnikar je danes prav tako popularen, ko je bil včasi detektiv, iskavec resnice — proslavljan je bil namreč v romanih v osebi Sherlocka Holmesa. Časnikar ni samo sotrudnik lista, pri katerem dela; on je, kakor ga lepo in jasno označuje že sama beseda sotrudnik, človek, ki je udeležen pri izgradnji družbe kot take; sotrudnik družabnega ustroja je, vseh državnih in narodnih ustanov; sotrudnik politikov, finančnikov, industrijcev; sotrudnik resnice, ki nas ščiti pred pokvarjenci, brani razbojnikov in ki kaznuje nevarne elemente; z borci za svobodo in demokratičnost sodeluje; časnikar je že po svojem poklicu vpleten v ves življenjski tok in on je menda edini človek razen zdravnika in policista, morda pa še pred tema dvema, ki mu je povsod dovoljen pristop, katerega pomoči vsi iščejo.

Toda rečem vam, vi sami, gospodje in prijatelji, ki ste izbrali ta poklic, veste za veličast in vrednost dela, katerega ste z vsem srcem in dušo vzeli nase in o tem vam nočem govoriti. Toda ko sprejemam ta položaj, ko prevzemam direktorsko mesto, ki je zelo odgovorno, v nacionalnem in moralnem oziru, bi vam rad, prijatelji in gospodje, s par besedami pojasnil, in sicer ne tisto, kar bom kot direktor zahteval od vas — vem, da veste, kaj je vaše delo — ampak posamezna svoja naziranja glede nacionalnih, upravnih, finančnih, jezikovnih in še nekaterih drugih prašanj, ki niso prav nič manj pomembna za dober potek poslov pri našem listu in za dobre odnošaje med menoj, vašim direktorjem, in vami, mojimi sotrudniki.

Gospodje! Nahajamo se med sencami tistih ljudi, ki svojega razuma in svoje moralne veljave niso udinjali zlatu, ampak idealu svobodne domovine. Plamen požrtvovavnosti za splošno dobrobit — v katerem so tudi najboljši zgoreli — jih je uničil. Ta plamen, velika in strašna vojna, v kateri naj bi se mala in hrabra Srbija izgubila, se je spremenil v feniksa svobode in osvobojenja. Te svete sence, ki vise nad nami, zahtevajo s kategoričnim imperativom od nas, da ohranimo to sveto grudo. Gospodje! ‚Tisk' je bil doslej ne sicer javno, toda po svojem bivšem direktorju in po fondih, popolnoma političen list. Zahvaljujoč nezainteresirani pomoči s strani svojega velikega prijatelja in zelo dobro znanega borca za našo domačo delavnost, gospoda Sibina Majstorovića, čigar tovarna je po svoji ureditvi in velikosti največja in najmodernejša na Balkanu, zahvaljujoč dejstvu, da je tako človek postal hkrati z materijalnim sotrudništvom še nekaterih drugih prijateljev, pa tudi z mojim lastnim, novi lastnik tega organa javne besede, se čutim srečnega, ko vam razglašam, da je ‚Tisk' danes nehal delati za katerokoli stranko z devizo: pred vsem splošna dobrobit! Tak politično neodvisen list, ki bo zrl v veliko bodočnost s svobodnim sokoljim očesom — ne pa skozi oportunistična strankar-

ska očala — bo najdostojnejša oddolžitev za vse žrtve, ki počivajo razmetane po Ceru, Kajmakčalanu in po drugih krvavih bojiščih. Gospodje, zame — torej tudi za vas — domovina pred vsem!

Iz tega temeljnega naziranja izhajajo logično vsa ostala. Vsi mi lahko v zasebnem življenju verujemo ali pa ne, toda v narodno dušo, v vero naroda ne smemo bezati. Gospodje moji, prepričan sem, da so vam vsem znane zasluge, ki si jih je za ohranitev naše narodne zavesti stekla naša sveta pravoslavna cerkev. In da veste, kako globoko se je zarasla v dušo našega kmeta, našega tako krivično obsojanega kmetavza. Če mu vzamemo vero, če se črv dvoma zarije v njegovo dušo, kaj bo ostalo od njega? Divjak, lahko rečem. Mi, kulturni in študirani ljudje, ki imamo razvito razumsko in moralno življenje, mi se lahko brez škode ognemo cerkveni morali in deseterim zapovedim. Mi se še vedno lahko, pa čeprav bi bili ateisti, ravnamo po vzvišenih državljanskih in laičnih načelih in smo globoko moralni, lahko zelo pravilno ravnamo, smo lahko nežno usmiljeni, kajti naše duševno življenje je široko razvito. Namenoma speljati narod k studencem naše filozofije, po sili napraviti iž njega študiranega človeka, ki je lahko brez Boga, je nesmisel in nacionalna poguba. Teh mojih besedi ne smete razumeti v najslabšem pomenu. Ne. Jaz sem, in ponašam se s tem, eden starih in trdih pravoslavcev, kateremu so Žiča in Ravanica in Dečani in ostale veličastne srednjeveške gradnje svetinja. Toda, gospodje, kakor sem dejal, nacija pred vsem in potemtakem: brat je mio koje vere bio. S tem sem izrekel drugo besedo naše devize: strpnost.

V tej uri našega javnega in državnega življenja, gospodje, je najvažnejša rekonstrukcija. Na vseh področjih. To pa lahko dosežemo samo, če sodelujemo z vsemi konstruktivnimi elementi, ki jim je dobro te lepe zemlje, lepe naše domovine, kakor pravi pesem, pri srcu. Vsakemu trudu, ki teži po rekonstrukciji, moramo stati ob strani. Ker pa te vrste rekonstrukcijo lahko izpelje samo močna in popu-

larna vlada, zato bomo vsaki taki vladi pomagali z besedo in dejanjem. Da, gospodje moji, lahko je kritizirati — mi pa smo rojena rasa za kritiko — toda težko je ustvarjati. ‚Tisk' bo vzel nase to težko vlogo in jo, upam, z vašo pomočjo dovršil v splošno dobrobit države in naroda.

Toda, gospodje in prijatelji moji, materijalna rekonstrukcija opustošene dežele še ni vse. Potrebna je druga, še pomembnejša rekonstrukcija — duhovna in moralna. Vlada lahko izda ukaz, lahko naroči in izvede gradnje vseh porušenih mostov v deželi in že samo s tem uredi normalni promet, kakršen je bil pred kataklizmo, ki je ko orkan divjala čez ta kot sveta, na katerem po zgodovinski določenosti živimo mi. Toda svojih polomljenih moralnih naziranj ne moremo zamenjati na ta način, da bi enostavno zamenjali posamezne dele — kakor mislijo nekateri eminentni duhovi pri nas, na katerih račun se moram vselej, kadar pomislim, do kakšnih absurdnosti je pripeljalo vse te ljudi neprestano bivanje v kabinetih in slonokoščenem stolpu, sladko nasmejati — kakor pravijo naši književni kritiki — rečem vam, po mojem mnenju te zamenjave ni mogoče izvršiti, ker deli niso iz jekla in jih ni mogoče dobiti na račun reparacij iz Nemčije. Karkoli že poreko posamezni gospodje tam, dejstvo je, da je v našem etičnem življenju z maščevanjem Kosova in s tem veličastnim zedinjenjem sedaj, s katerim je kronan trud, ki je desetletja vlagan v ta namen, zazijala velikanska praznina. Dokler se nismo maščevali za Kosovo, je bila naša kultura eminentno duhovna. Denar ni bil vse. Ideal je plamtel pred našimi očmi, zanj se je vse žrtvovalo: življenje, čas, premoženje. Danes pa v širokih slojih — in to je nezaslišano — denar nima v ničemer protiuteži, v nobenem idealu več. Vsi si želijo denarja, in samo denarja, in vedno denarja, ko da je denar vse, ko da naše življenje, in življenje naroda, in družbe, in vsega sveta ne sloni na nečem vzvišenejšem kot je umazani denar. Če ne bi bilo idealov, bi denar iz nas kmalu napravil divjake, potisnil bi nas

nazaj v barbarstvo. Gospodje, ‚Tisk' mora ne samo stremeti za tem, da se vrnejo ideali, ampak mora biti začetnik in voditelj pri iskanju novih duhovnih ciljev, novega Kosova. Nacija si mora postaviti nov, vzvišenejši cilj, kakršen je skozi stoletja bilo Kosovo, pa se bomo otresli grobega materijalizma, ki je vzrok, da se v grmenju podira civilizacija gnilega Zapada. Toda če sem proti zapadnemu materijalizmu, ki je pokvaril vse odnošaje in postavil borzo nad svetišče, sem prav tako tudi proti nirvani in neaktivnosti kakršne že bilo vzhodnjaške kontemplacije, ki dovoljuje, da so v najrodovitnejših krajih sveta ljudje lačni. Ne pozabite, da smo mi sinteza Vzhoda in Zapada in da smo poklicani, da ostvarimo idealno združenje dveh sovražnih delov sveta. Zato smo za realno gledanje stvari, za realno presojanje vseh vrednosti. Zato bo denar v naših rokah v prvi vrsti služil Duhu.

Gospodje, nočem pretiravati — in nerad se poslužujem hiperbol, moja vzgoja ni humanistična, ampak znanstvena, zdravnik sem in priznam samo in edino dejstva — prav nič ne pretiravam, če rečem, da so naše, mislim naše rase, možnosti neizčrpne. Res, da mi še nimamo svojih Fordov in Rockfellerjev — kljub temu, da imamo že nekaj svojih ljudi, ki so z delom in s tem, da so tudi drugemu dali dela, že precej obogateli in ni treba, da bi jih imenoma omenjal, ker jih že vsi poznate, kajti priložnost imate, da se poslužujete njihovih proizvodov, ki kvalitativno prav nič ne zaostajajo za tujezemskimi — mi še nimamo, pravim, nebotičnikov in drugih takih stvari, toda kljub temu smo v pravem pomenu besede Mala Amerika. Vse sirovine, ki so nam potrebne, imamo doma. Razen nafte, toda v Bosni iščejo tudi že v tej smeri. Naš baker, naša hromova ruda, naša hrastovina, naš mehki les, naš mak nima tekmeca v Evropi. Edino, kar nam manjka, je znanstveno, racionalno izrabljanje v zvezi s kooperacijo in organizacijo. Toda kljub temu je Beograd danes edino mesto v Evropi, v katerem se gradi v ameriškem

tempu in na amerikanski način. Jaz sem se skoraj v samem predvojnem Beogradu rodil in svoj Beograd natanko poznam. Pa sem včeraj po svojih zdravniških opravkih šel za svetosavsko cerkvijo. Lepa stvar: kmalu bi se bil zgubil. Včasi so bila tu žitna polja; tu je bil včasi kraj siromaščine, tu nekje so cigani iz Orlovske ulice proslavljali svoj praznik; sedaj so tam najelegantnejše vile s terasami in rožami, v najbolj pisanih stilih, z garažami za avtomobile, ulice pa so asfaltirane. Samo kanalizacijo bi morali še urediti, pa bi bil to neprekosljiv kraj. Jaz celo mislim, da bi morali zidati hiše v stilu naših srednjeveških cerkvâ, samo da bi jih prilagodili sodobnim potrebam. Recite kar hočete, Gračanica je sinteza našega umetniškega duha in zares lepa stvar. Kaj torej hočemo z gotiko, romantiko, ali pa z ruskim empirom?

Če se tu dotikam prašanja umetniškega sloga v arhitekturi, želim samo to, da bi vam nekaj povedal še o neki drugi važni stvari: o čistoti jezika. Gospodje, jaz sem neozdravljiv purist in v tem bom neusmiljen. Moj list mora biti pisan v najpravilnejšem jeziku, biti mora najčistejša ekspresija naših nacionalnih aspiracij. Žargon, v katerem se danes piše, in to ne samo po časopisih in v književnih revijah, ni dostojen slavne in emancipirane nacije, ki se ponaša z ljudmi kakor sta bila Njegoš in Filip Višnjić.

Teh nekaj besedi sem moral povedati, da bi v glavnem poznali vodivne ideje, po katerih bo ‚Tisk' od prihodnje številke naprej urejevan in da bi se po njih ravnali. Za časa nastopajočih praznikov boste lahko premišljali o vsem tem, si izprašali svojo vest — za pravega rodoljuba tu ni dileme! — kajti jaz zahtevam, to je moj nepreklicni namen, da bom iz uredništva tega lista napravil homogeno ekipo v čistem nacionalnem duhu.

Sedaj pa bi prosil našega novega urednika g. Burmaza, da gospodu Majstoroviću in meni predstavi gospode sotrudnike in drugo osobje.«

Za časa dolgega govora so skoraj vsi ostali ravnodušni, niti enega znaka odobravanja ali neodobravanja ni bilo od nikoder. Med sotrudniki je bilo največ profesionalnih in izurjenih časnikarjev, ki so bili že navajeni menjavanja lastnikov, direktorjev in urednikov, potikanja iz uredništva v uredništvo, govoranc. Daleč bolj so jih zanimale plače in redukcije ko pa ideje novega direktorja. Drugi sotrudniki, večinoma akademiki brez izpitov, ki se s časnikarstvom vzdržujejo za svojih študentovskih let in sanjarijo, kako bi čim preje prišli v kako advokatsko pisarno ali pa dobili malenkostno namestitev kje v državni administraciji, so z odprtimi usti poslušali govor, ga v sebi na skrivaj odobravali, ker so tudi sami o vseh teh »problemih« približno tako mislili.

S predstavljanjem je šlo hitro, brez neke posebne prisrčnosti. Od kdaj ste že časnikar? Tri leta? Potem ste... Kako? Od ustanovitve lista? Nikolić... Vaš stric je... Prosim vas, vi ste vešči treh jezikov, vi ste tisti znani gospod Andrej, o vas mi je gospod Burmaz že pripovedoval. Nenavadno drago mi je.

— Kaj, tudi ti, Bajkić, si tu, — je z debelim glasom pripomnil Majstorović, ko je v kotu opazil Bajkića.

Oči vseh so se obrnile proti Bajkiću, ki je ves vroč v obraz komaj vzdržal to počastitev. Sam Raspopović mu je stopil korak bliže.

— V gimnaziji v Šabcu sem imel v šesti šoli za sošolca nekega Bajkića. Vaš oče? Kakšna slučajnost. Velik talent je bil. Umrl je? Kolika škoda! Nenavadno drago mi je. Midva bova še govorila, gospod Burmaz mi je nenavadno lepo govoril o vas. V njem imate velikega prijatelja.

Gospodje so začeli hoditi skozi posamezne sobe. Mojstri so tolmačili. Malo so trkali po linotipih. Fritz je sprožil rotacijski stroj. Postavljeno stran so spustili pod valj, vzeli v roke polo prepariranega papirja z odtiskom, vlili svinčeno stran. Obiskali so odpremni oddelek, kjer so z vrtoglavo naglico zavijali zadnje izvode obsežne božične številke. Šli so skozi upravništvo. In nazadnje odšli.

Sotrudniki so ostali še nekaj trenotkov zbrani, govorili, da so večjidel imeli srečo in da jim je plača znižana samo za deset odstotkov, potem pa so se tudi oni razšli.

Bajkić je kakor vedno odšel z Andrejem. Dan je bil sončen in mrzel; sneg se je samo ponekod tajal. Krdelo pometačev je sredi ulice pobiralo kepe snega, jih metalo v težke tovorne avtomobile ali pa sipalo sneg v odprte ulične kanale, iz katerih se je dvigala sopara. Na ulicah je bilo polno nekam preveč razpoloženega sveta, ki je vlačil za sabo polne roke zavitkov in paketov. Radi luči in kretenj je bolelo v očeh.

Andrej je stopal s povešeno glavo, razkuštrane brade, z rokami v žepih. Bajkiću se je zdel starejši ko navadno.

— Kaj vam je, Andrej?

Andrej se je začudil. Izza očal se je poblisnila čista sinjina njegovih oči.

— Kaj ti nisem povedal? Z ženo sva se sprla.

Andrej je stopal naprej s povešeno glavo.

— Menda ne... zares? — je nedoločno prašal Bajkić.

— Zares? Oh, ne, ne zares... kar tako, ko navadno, šele tri dni je, kar nisem bil doma.

Bajkić je hotel nekaj reči. Andrej ga je prehitel:

— Samo toliko, da si malo oddahnem, prijatelj. Vem, ti si boš mislil: slab oče. Vsi mislijo: slab oče. Pa če sem magari slab oče... tudi jaz sem človek. Saj sam vidiš, delam od jutra do noči kolikor morem, še več. Slab oče pa nisem, samo v hiši ne gospodarim jaz, ampak žena. Jaz ne pomenim ničesar. Otroci me strašijo, češ da me bodo zatožili mami. Sicer se pa z otroki dobro razumem. Še kak dinar jim dam naskrivaj za alvo — Stanki pa za kako malenkost — mlajše, razen Stanke in Bebe, peljem v kino, v Topčider, takrat smo čisto tovariški, gremo se roparje.

drug drugega preskakujemo, kaj malega iz zgodovine jim pripovedujem. Toda vse zastonj. Ko pridemo domov, jih žena skrivaj sprašuje, in sicer ne, kaj smo počeli, ampak o čem sem jim pripovedoval, ali sem jim rekel kaj zoper njo. Otroci pa, pa kaj drugega naj bi tudi storili, bi se ji radi prikupili — ona jih namreč pretepa, ko da so leseni jih pretepa, ko da niso njena kri — pa se zmišljujejo, pa vem, da imajo mene mnogo rajši kakor njo, lažejo, lasje na glavi jim gredo včasi pokonci, ko v laži pripovedujejo... ne starejši, ne tisti, ki si ga bil videl pred nekaj tedni, starejši molči, ampak mlajši, tisti, ki je šest let star... on včasi pove točno tisto, kar smatram jaz za svojo največjo skrivnost. In kako pridejo do tega, kako najdejo, na kakšen način tako majhni otroci sploh morejo slutiti in razumeti tako nizkotne občutke? Pred nekaj dnevi je mlajši rekel ženi, ko ga je začela spraševati, kaj sem mu dejal o njej, kako sem ga prašal: »Dragan, ali bi ti bilo zelo hudo, če bi mama umrla?« Pomisli, ne samo hudo, ampak zelo hudo. Kaj se je zgodilo potem? Žena ... Verjemi, Bajkić, verjemi mi, da si včasi želim ne da bi umrla, ampak da bi crknila, da bi poginila. Toda otroci ne morejo brez nje... in jaz tudi ne, sedaj je prekasno, vsi smo privezani nanjo, preveč smo privezani, preveč krvi je bilo, preveč skupnega trpljenja. Največkrat molčim in trpim. Če bi rad kaj rekel ali storil, nisem dober oče, ker sicer ne bi živeli v eni sobi in kuhinji, lastno hišo bi imeli, žena bi nosila suknjo kakor prijateljica Persa, ki je vzela tega in onega, otroci ne bi imeli raztrganih čevljev... Vselej mi s tem zamaši usta. Kaj naj bi počel? Mučim se, delam. Svojo bodočnost, ki mi je šla vsa po vodi, polagam na žrtvenik, da bi jim zaslužil za kruh. Vedno sem brez denarja. Vsega mi ona vzame. Otroke pošilja za menoj, da bi me odvrnili, da ne bi kaj zapil. V sramoto me spravlja. Toda danes me ne bo odvrnila. Danes sem pri denarju in napil se bom. — Andreju bi se bilo kmalu zaletelo od smeha. — Vsaj en dan v treh mesecih hočem preživeti kakor sam hočem, po svoji

lastni volji! Sto hudičev! Ali greš z menoj? Prav. Srečen Božič!

— Poslušajte, Andrej, — ga je ustavil Bajkić. — Menda veste, da poznam, da sem tovariški, da sva prijatelja s hčerko gospoda Majstorovića.

— Vem. Zakaj?

— Kaj vi niste nikamor pomislili?...

— Kaj? Ne...

— Ali bi torej smel... kako bi bilo, če bi sprejel tajniško mesto?

Andrej se je iskreno začudil. Malce je povesil glavo in se izza očal ozrl na Bajkića.

— Kakšne zveze so to...

— Ljudje bi si lahko mislili.

— Kaj tebi mar vse tisto, na kar bi ljudje lahko pomislili! Pusti jih, naj mislijo, kar hočejo. To je njihova pravica. In zbogom.

Andrej se je naglo poslovil od Bajkića in zavil za ogel, v Skadarlijo. Bajkić je pri vhodu v kino v senci opazil Andrejevega malega, kako tišči z nosom v izložbo z rokovnjaškimi slikami.

— Oče je pa ušel! — in Bajkić se je naenkrat počutil strašno, neopisljivo težko mu je bilo. Radi dvoma, ki ga je grizel, radi Andreja, radi tega otročička, ki bo doma tepen, — je pomislil: — Kako trapasto je vse to, kako odvratno trapasto!

Prav ta čas so v Prvi srbski tovarni za izdelavo čevljev »Stella« — krajšava v brzojavkah Pistis — proslavljali manjše slavje. Glavna vrata so bila ozaljšana z venci iz borovih vejic, na strehi je plapolalo dvoje velikih zastav — državna in tovarniška, zeleni trikotnik z belo zvezdo — v ravnateljevem vestibilu so natarkji iz »Srbskega kralja« urejevali biffet. Vse poslopje s svojimi dolgimi dvoranami — steklo in jeklo — s svojimi novimi žoltimi transmisijskimi jermeni, s svojimi lepo uravnanimi in bliskajočimi se stroji je negibno molčalo in čakalo na znak. Lepo izbriti in čisti delavci — specijalna zapoved uprav-

ništva — so stali na svojih mestih in še enkrat pregledovali, če je vse na svojem mestu. V ravnateljevi pisarni — iž nje se je videlo na neljubeznivo, črno in sivo tovarniško dvorišče — je bilo zbrano vse upravno osebje: novi tehnični ravnatelj ing. Geiger z obrito lobanjo, čist, plavolas, nemško trd; administrativni ravnatelj G. B. Harisson, ljubezniv, rdeč, okrogel; glavni inženjer Sejmonov, ki je govoril samo angleško, da se ne bi razvedelo, da je ruski begunec; potem množica šefov raznih oddelkov, podravnateljev, podinženerjev, in med njimi vsemi, debel ko Buda, ki se mu vsi klanjajo, Majstorović, zavaljen na stolu za glavno mizo. Gospodje ravnatelji so govorili med seboj, Semjonov je gledal skozi okno in se vlekel za svoje redke mongolske brke, Srbi so nerazpoloženi molčali, nihalo velike zidne ure je hodilo svojo enolično pot od ene steklene stene do druge. Ura je odbila dvanajst. Tisti trenotek je zapiskala tudi tovarniška sirena. Majstorović se je dvignil ko avtomat. Podpisal se je v odprto knjigo, odložil peresnik in stopal v spremstvu vseh v poveljniški oddelek. Svojeročno naj bi bil spustil stikalo, toda žaket mu je preveč vezal roko; samo namignil je, glavni podinženjer pa je ob nekaj poskakujočih plavkastih iskrah že steknil oba dela. Železna tla, na katerih so stali, so se začela nenadoma tresti. Po vsem poslopju se je razlegel oglušujoči ropot strojev. Gospodje so stopali naprej. Nihče ni spregovoril. Stopali so mimo skupine diesel-motorjev, skozi distribucijsko dvorano, skozi prva skladišča, skozi prvo strojno dvorano. Povsod isti ropot železnega slapovja, povsod isti vonj po olju in jeklu, ki postaja vroče, duh po usnju, povsod, za vsakim strojem človeške postave. Ravnatelji so zamišljeni gledali na ure. Šli so naprej skozi dvorane. Nazadnje so prišli v zbiravni oddelek. Ure so kazale še nekaj minut do ene. Majstorović je stopil k hišnemu telefonu, snel slušalko, pritisnil na odrejeni gumb. Ko so bili kazavci točno na eni, je spregovoril par besedi in vse je zopet potonilo v gluho tišino. Gospodje so si ogledovali

čevlje, jih otipavali in obračali v rokah, pa jih znova zlagali na mize, kjer so jih delavke preštevale.

— Koliko? — je prašal Majstorović kratko.

— Tri sto pet in sedemdeset parov, — je odgovoril šef oddelka.

— Dreihundertfünfundsiebzig, — je ponovil gospod Geiger.

— Three hundred and seventy five, — je ponovil G. B. Harisson. — All right!

Gospodje so odšli navzgor v prostore ravnateljstva, kjer jih je čakal biffet. Na s cvetjem okrašeni mizici so bile razstavljene vse vrste »Stella« čevljev. Zraven mizice je stal Burmaz in opazoval. Ko ga je Majstorović zagledal, je hitro stopil k njemu.

— No? Si ga našel? — je potihoma prašal.

— Vse je v redu.

— Kje?

— Malo nad Slavijo, naslov imam.

— Hvala ti.

— O, prosim, to je... — Burmaz je hotel reči, da mu je to bilo milo, toda spomnil se je tistega nauka z denarnico: ne smem blefirati! — je pomislil. — To je bila moja dolžnost.

Ponudil mu je roko, da bi se poslovil.

— Zakaj? Dovoli, da te predstavim. In da prigrizneš.

Jasna je prvič po tolikih tednih kosila skupaj s svojim sinom. Njen mladostni obraz, katerega so uokvirjali kodri mehkih, svetlo rjavih las, ki so bili pretkani s sivimi (ki jih je bilo pa mogoče opaziti šele pri kretnji glave, kadar bi se srebrni lasje radi svetlobe zasvetili), je bil čist, odkrit, veder v svoji mirni sreči. Kosila sta v majhni predsobi za mizo, ki je bila stisnjena med oknom in odprtimi kuhinjskimi vrati. Bajkić je bil pobit radi Jasnine radosti; ko je bil prišel in ji poročal o svojem napredovanju in ga je ona objela (še vedno je na licih čutil dvoje vlažnih cvetov njenih poljubov), se je njegovo srce omečilo ko

topel kruh in mu ni več uspelo, da bi ji bil povedal vzroke svoje negotovosti. In kolikor bolj je bežal čas, toliko bolj jasno se je zavedal nemožnosti, da bi ji pokvaril srečo, da bi ji povedal, da bi se rad odkrižal te službe. Jasna je že razporejala denar, ki ga bo prejemal radi povišanja: nova miza zanj, to je prvo; med malimi oglasi je bila našla lepo priložnost; potem se bosta s prvim majem preselila v novo, večje stanovanje, kajti njegova soba v tem stanovanju z dvema sobama in kuhinjo je zdaleč premajhna. In vsa zagrebana v te načrte je Jasna sijočih se oči vstala od mize, stopila v kuhinjo in prinesla jed, iz katere se je v njenih rokah kadilo.

Mačka Belka se je nepremično in zamišljeno in skrižem oči udeleževala na kuhinjskem pragu kosila. Ko jo je Nenad pogledal, je nekajkrat zamižala z očmi, ko da odgovarja na pogled svojega gospodarja. Nenad jo je začel nalašč pogledovati in vselej ga je srečalo mandarinsko modro in zaupno mežikanje: samo jej, te bom že počakala. Ta igra ga je malce razvedrila. Začel se je naglas smejati. Belka je globoko užaljena obrnila glavo v kuhinjo. Na vse prošnje in klicanje je ostala gluha. Jasna je vstala, vzela iz kota majhen pločevinast krožnik, nasula jedi nanj in ga odnesla pod štedilnik. Belka se je zgrbila, sama sebe s hrbtom pobožala za tilnikom in se šele potem približala ter začela, z vrhom gobčka potresajoč, dostojanstveno in delikatno jesti.

Tisti čas, ko je Jasna pospravljala z mize, se je bil Nenad zagledal v njene roke: dolgi in včasih lepi prsti so bili ohlapni in izjedeni od dela. In on je mogel že vse jutro premišljati, ali bi, ali ne bi, samo zato, ker mu ni kazalo, Jasnini od dela hrapavi prsti pa so — stvarnost in ne videz!

Po prvi kavi sta se preselila v Jasnino sobo. V oglu za vrati je stala postelja, zraven okna velika ravna miza, na kateri so bile knjige. Med oknom in vrati v Nenadovo sobo je stal starinski divan iz temnega usnja, ogoljen, mehak in prijeten; na drugi strani je bila dobro zakurjena majhna irska pečica.

Pirotska preproga je od izrabljenosti kazala svoj beli votek. Toda tudi taka, kakršna je bila, je bila soba s svojimi tremi povečanimi fotografijami (Jovan, Žarko, stara Bojadžićka) in z oljnato pokrajino deževnega Beograda, ki je bila veliko Žarkovo delo, od katerega je bila vojska pustila komaj prvi sloj, s svojimi težkimi pirotskimi zavesami in tistim usnjenim divanom starinske oblike in s potemnelimi medeninastimi gumbi, na katerem sta sedela Jasna in Nenad in pila kavo, — topla, čista, udobna. Nenad je iz dneva v dan gledal za tisto mizo proti svetlemu oknu nagnjeno Jasnino glavo in proti nji dvignjene noske in široko odprte otroške oči. Koliko se jih je zvrstilo! Že zgodaj zjutraj je iz svoje sobe slišal negotove glasove, kako ponavljajo poštevanko ali pa izgovarjajo prve zloge. In potem smeh in cepetanje z nogami in oblačenje suknjičev v predsobi in majcenih galoš. Trenotek miru, pa glas zvonca, pa zopet novo stopicanje, novi glasovi. In nasproti svetlemu oknu vedno Jasnina glava. Potem podvizana jutranja pot na trg. Potem lonci, ki jih je bilo treba oprati, pripraviti. Kakor vselej, kadar je premišljal o tem, je Nenada tudi sedaj prevzela globoka ganjenost, — in sram. Oči so se mu napolnile s solzami. Počasi je prijel materino roko z lepimi, ovenelimi prsti in jo dolgo držal. Nazadnje je spregovoril in občutil globoko olajšanje pri tem:

— Ne miza, ne stanovanje. Ampak deklo si boš najela po prvem. Ko je Jasna poskušala, da bi ugovarjala in ga prepričevala, da to ni potrebno, da lahko še sama dela, jo je Nenad prijel za obe roki in ji čisto resno dejal:

— Ne, Jasna, jaz hočem tako in tako tudi bo. Deklo boš najela, nič več ne gre, da bi ti pomivala posodo.

Toliko moči je bilo v njegovem glasu, da se mu Jasna ni niti poskusila upirati. Ko je vstal, da bi odšel v svojo sobo, ga je Jasna potegnila k sebi in ga poljubila.

Ko je bil nekoč sam v svoji sobi, se je znova čutil nerazpoloženega. Skušal se je razvedriti z branjem. Usedel se je na tla zraven svoje police s knjigami in začel brati. Tistih knjig je iskal, za katere se je spominjal, da jih je bil nekdaj zelo vesel. Toda misli so mu nagloma bežale od vsega, kar je bral — dasi je z očmi še vedno prebiral vrsto za vrsto — in razočaran je zaprl knjigo in jo položil na svoje mesto. Nedoločno in sladko občutje je bilo v njem: ko pred velikim popotovanjem, na katerem bi se mu lahko primerile strašne reči. Nič drugega ni bil ko eno samo veliko hrepenenje, ki se ne zaveda samo sebe; in cilja tudi ne. Prižgal je cigareto. Misel mu je bila ko tobakov dim, ki naprej in naprej spreminja svojo obliko. Zvonec na vratih ga je vzdramil. Skočil je pokonci. Prižgal je luč. Ženski glas? Prisluhnil je in se zgrozil. Obraz mu je zalila vročica. Čisto nezavedno si je segel v lase, se doteknil obraza. Aleksandra! Vse tisto nedoločno hrepenenje se je naenkrat usmerilo proti glasu, ki ga je bilo slišati iz predsobe. Toda... od kod naj bi prihajala? Še nikoli ni bila pri njem. Da se ni kaj posebnega pripetilo? Odprl je vrata; Jasna je držala Aleksandro za roko in se ji smehljala. Nenad je stekel k nji.

— O, midve se že poznavi! — Aleksandra je pogledala Bajkiću naravnost v oči. — Ali lahko ostanem nekaj trenotkov?

Bajkić se je podvizal radi njene suknje, snežk. Belka se je vsa sršasta in nezaupljiva približala, da bi povohala sneg.

— Vsa družina!

Aleksandra se je dobro počutila. Pobožala je mačko. Potem je znova prijela Jasno za roko.

— Da vas nisem vznemirila, gospa?

— Ne, otrok moj, samo noter stopita. Ali bi čaj? Takoj pridem.

V Nenadovi sobi je Aleksandra obstala. Vse si je pazljivo ogledovala — srce pa ji je nabijalo — male drobcene predmete, njegovo posteljo, mizo, svetilko

z zelenim steklenim senčnikom, knjige, peč, okno, skozi katero se je videla zasnežena reber proti Savi, dve — tri slike... Vsak predmet sam zase je bil navaden, vsakdanji, polica za knjige iz smrekovega lesa, postelja železna, pa vendar... ona ni vedela...

— Kako prijetno je tu pri vas! — Približala se je mizi, vzela v roke majcenega psička iz žgane gline, potegnila s prstom čez njegovo zglajeno grbo.

— Se je kaj pripetilo? — je prašal Nenad.

Odložila je igračko, se obrnila proti Bajkiću.

— Na pot grem.

— Kmalu?

— Jutri. Zato sem se tudi odločila, da pridem semkaj.

— Slutil sem.

Aleksandra se je naslonila na mizo. Ni ji ponudil stola.

— Zakaj tako naglo?

— Nikar me ne sprašujte o tem, prosim vas! — Ko je zniževala glas, ga je prijela za roko: — To pot ne bo dolgo trajalo, takoj ko bom mogla, pridem nazaj, verjemite mi. — In ker je on še naprej molčal: — Jaz nisem hotela, toliko vam lahko povem. — In čisto tiho, ko je povesila glavo: — Sicer pa menda že sami slutite... morda tudi točno veste, že tako bi bila pred smrtjo starega očeta morala iti polagat izpite.

Zelo je napenjal svojo voljo, da ja ne bi govoril o njenem odhodu. Začel ji je nagajati radi njenih študij.

— In ko končate, kaj boste storili potem? Se boste poročili?

— Kaj mislite, da ne bi bila sposobna za delo?

— Tega ne... toda vsak dan ob določeni uri odhajati... S svojo diplomo bi lahko počeli samo dvoje: da učite, da iz dneva v dan predavate francoščino ali pa zgodovino v kaki gimnaziji, ali pa da stopite v kako knjižnico.

— ...Ali pa da nadaljujem vseučiliščno karijero. Kaj menite, da ne bi mogla doktorirati? Delati samostojno, na znanstvenem polju?

— Tega ne. Toliko moških in manj nadarjenih doktorira... in deluje »samostojno«. Saj nisem toliko zastarel, da bi zanikaval žensko sposobnost — dasi sem mišljenja, da so stvari, ki jih žene ne bi morale delati, ne zato, ker jih ne bi zmogle, ampak kar tako, ker to biološko ni v skladju z ženskim bitjem. To je prvo. Ostane pa še drugo, Aleksandra, posegam nazaj: kaj menite, da bi vi mogli žrtvovati svojo komodnost, svojo svobodo, svoja popotovanja na Dunaj in v Bayreuth, v Salzburg na glasbene festivale, svoja popotovanja v Pariz in Gornjo Italijo... ali bi se mogli navaditi, da vstajate vsak dan ob določeni uri, da hodite v službo, — služba je nekaj čisto drugega ko pa delo, za katero človek ve, da ga lahko pusti, kadar hoče, služba ni niti malo zabavna stvar, celo če jo ima človek rad, kajti radi ponavljanja postane monotona — ali ste premišljali, da bi se morali podvreči določeni delovni hierarhiji? Ne vem, toda meni se zdi, bojim se, da za vas ni že malce prepozno, da vas je življenje že malo — in morda tega ni mogoče več popraviti! — razvadilo in da... ali lahko povem čisto odkrito?

Aleksandra se je smejala:

— Kar povejte!

— To, da ste postali... ah, ne po lastni krivdi, to ne, ampak samo radi tega, ker ste vedno imeli vsega, kar vam je bilo potrebno, da ste se navadili na lepe stvari, na lepe dišave, na svileno perilo in na spavne vozove in da je vse to iz vas, Aleksandra, napravilo diletantkinjo. So stvari, ki so navidez zelo lahke...kadar človek samo govori o njih, toda nenavadno težke, če ne naravnost neizpeljive, kadar jih je treba izvršiti.

— Nimam namena postati diletantkinja. Takoj ko položim izpite, začnem z delom.

— Celo v slučaju, če boste morali opustiti svoj dosedanji način življenja?

— Svoj način življenja? Saj vendar živim docela, docela enostavno!

Bila je čisto iskrena. Bajkića je ganila njena naivnost.

— Enostavno! Toda če bi bilo treba živeti še bolj enostavno? V dveh sobah? Nositi preprosto obleko, jesti v gostilni ali pa če bi si morali po prihodu iz službe sami kuhati? Kaj vam ni nikoli prišlo na misel, da se pod vašim enostavnim življenjem nahaja še deset, dvajset plasti še bolj enostavnega življenja?

— Ne... toda vi pretiravate, ocenjujoč to, kar vi imenujete moj način življenja. Jaz prav zares... sicer pa, zakaj bi pripisovali toliki pomen čisto zunanjim, postranskim zadevam... jaz na te stvari nikoli ne mislim.

— Zato, ker jih imate, Aleksandra. — Trenotek je čakal. — Jaz ne pripisujem posebnega pomena stvarem radi njih samih. Nanje pa mislim samo toliko, vkolikor jih nimam, pa čutim potrebo po njih — vsi po vrsti imamo radi lepe stvari, udobje... in vsi bi radi, da ne bi morali misliti nanje, da so enostavno tu kot nekaj, kar je že dano s samim človekom, razume se, ne kot merilo človeka, ampak samo kot podlaga njegovemu razvoju. Način življenja, to se ne pravi samo tako in tako živeti, ampak predvsem imeti ali ne imeti tega in onega. Imeti pomeni biti... nahajati se v določeni družbi, vršiti določeno delo — brez ozira na to, ali ga opravljate z užitkom ali ne, s prepričanjem ali brez njega — biti pokoren določenim pravilom, stanovati v določenih hotelih, potovati s temi in temi vlaki in v tem in tem razredu, prihajati v dotiko z drugimi ljudmi samo v takih in takih slučajih — vse to napravi človeka čisto drugačnega. Prav kakor pomanjkanje izžme in ubije človeka — prav tako blagostanje človeka razdira — ali pa mu sploh ne dopušča, da bi postal dograjen. Zakaj naj bi se tudi izpopolnjeval? Njemu ni treba, da nekaj p o s t a n e v svoji notranji vsebini, on že j e nekaj po zunanjosti, po rojstvu — tisto »imeti«

ga odvezuje od dolžnosti, da bi bil lojalen in dostojen, da bi nekaj vedel, da bi spoštoval tujo osebnost in bil pokoren nekemu redu; odvezuje ga obveznosti, da bi osebno bil človek, koristen človek — vlogo družabne koristi igra mesto njega njegov denar; odvezuje ga, da bi mislil — zanj mislijo vseučiliški profesorji. Če pravim: način življenja, mislim na vse omenjeno — in spremeniti ga, pomeni, spremeniti sebe vsega, v najosnovnejših stvareh, sebe v celosti menjati, sprostiti se navad, družinskih in družabnih predsodkov. — Pomolčal je in se zamislil. — So stvari... poglejte, tudi jaz sem, obstojajo takole drobceni predsodki, spričo katerih se čutim slabega, popolnoma slabega, ne morem jim ubežati.

Jasna je prinesla čaj, malce posedela in odšla. Zunaj je bil že popoln mrak, v oknu se je zrcalila vsa soba. Aleksandra je čakala, da bi Bajkić nadaljeval, toda on je molčal. Postala je nerazpoložena. Vstala je.

— Iti moram.

Nagloma se je zresnil in jo pogledal.

— Ali bi mi hoteli nekaj reči... samo potreben mi je popolnoma iskren, popolnoma določen odgovor?

Tudi Aleksandra je postala resna; senca so ji postala bela, tenka, prozorna.

— Ali ste vedeli za spremembe pri »Tisku«? — je prašal Bajkić pretisnjenega grla.

— Ne.

Aleksandra je stresla eno od obrvi. Samo začudenje jo je bilo.

— In nobene besede niste spregovorili s svojim očetom, s svojim gospodom očetom... mislim, niti ene same pohvalne besede o meni? Ali pa da ste zahtevali nekaj zame, ko ste zvedeli za spremembe, ko ste zvedeli, da je vaš oče kupil list?

— Ne. Nikoli. Zagotavljam vas.

Postalo mu je lažje. Vsega tistega, kar ga je ves dan mučilo, je zmanjkalo. Nasmehnil se je. Prijel jo je za roko.

— Hvala vam, Alek! Tega ne bom nikoli pozabil. — In kar nenadoma, docela otroško: — Ali naj vas spremim, a? — in stekel je po sukknjo.

Aleksandra ni razumela ničesar. Samo sama sebi se je čudila, kako da ji srce tako močno in neenakomerno bije. Ko da se je nekaj velikega zgodilo.

Gospa Rosa je držala še roko na kljuki pravkar zaloputnjenih steklenih vrat. Z drugo roko, po kateri jo je trgalo radi utrujenosti, si je tlačila pod ruto izpadle pramene las. Dihala je kratko in naglo. Modrikaste maroge po bradi so jo delale skrajno neprijetno. Radi tesno stisnjenih usten sta se ji od okroglega in svetlega nosu proti ogloma ust videli dve globoki gubi. Vse okrog nje pa se je lesketalo v iskreči se bleščavi s snegom pokrite strehe na sosednji hiši, na katero je sijalo polno opoldansko sonce. Osredotočena popolnoma na eno stvar je premišljala; njene oči, ki so bile uprte naravnost na kljuko z roko, niso ničesar videle. Njena kmečka glava se je nagloma odločala. Lahko bi... ali pa... oči so se ji zalesketale; energično je odprla vrata.

— Očetu niti besedice, si slišala?

Stanka, ki je skrčena, zlasana in z razgaljeno ramo ležala na tleh, ni odgovorila. Mati je zvišala glas; bil je hripav, neprijeten, surov glas:

— Ali si slišala?

Stanka je zavzdihnila. Gospa Rosa je bila zadovoljna s tem odgovorom in je zaprla vrata. Stankina usoda je bila odvisna od nje. Potem je sedla na nizko pručico zraven štedilnika, dvignila s tal leseno skledo, v kateri je bil pololupljen krompir, potopljen v kalno vodc, pa ga začela, še vedno pogreznjena v tiste mučne misli, lupiti. Naenkrat se ji je dvoje debelih, težkih solz potočilo čez lica; za trenotek so se ustavile v gubah zraven ust, potem pa so ji padle na roke, ki so s kratkim kmečkim pipcem mehanično podrsevale po krompirju. Toda usta so se še bolj stisnila in goreče oči so ugasnile; mimo nizkega okna

so kar naprej švigale glave sosed; ena si je celo z roko zasenčila oči, ker je hotela videti, kaj se dogaja v kuhinji.

Ta čas je Stanka tako nepremično ležala sredi prazne očetove sobe, s čelom na goli deski na tleh. Po vsem telesu je čutila tope bolečine, najbolj pa jo je bolel prst, s katerega ji je bila mati pravkar potegnila prstan, njegov prstan. Misli v glavi so se ji z velikansko naglico menjavale; nobene se ni mogla oprijeti, da bi jo ko v nespečnosti držala pokonci. Kaj je z vsemi temi obrazi, ki so to jutro s silo udirali v »njuno« sobo? Koka je kukala iz avtomobila... in niti besedice ji ni hotela reči. Miletov oče jo je bil udaril. Mile je zamahnil proti njemu. Moj Bog! Kmalu bi jo bil tramvaj povozil, ker je šla po sredi ulice. Nekdo jo je zagrabil z rokami. Sami rdeči in jezni obrazi so bili krog nje. Žandar, sprevodnik in zavirač, in nerazumljive besede, in nerazumljivi vzkliki. Stanka je leže še enkrat razločno slišala tisto strašno besedo, katero ji je bil Miletov oče vpričo vseh vrgel v obraz — ko jo je ko kak predmet vrgel skozi vrata — v grozi je gledala njegov besni, rdeče podpluti obraz, slina mu je letela iz ust. Zakaj, zakaj je povsod krog sebe videla samo te strašne obraze, poslušala te trpke besede, zakaj so jo tepli in zmerjali, Stanka ni mogla doumeti. Nikomur ni nič žalega storila. Nič. Praznina je bila v njej, zlomljenost, življenje je bežalo od nje — vsa izčrpana od joka je smihala na tleh; solze so ji bile omečile srce in veliko sočuvstvovanje s samo seboj prav tako, ko sočuvstvovanje s tem od vsega sveta zapuščenim in še ponižanim, opljuvanim, odrivanim otrokom po vrhu.

Radi mraza, ki je prihajal s tal, je postajala trda. S težavo je sedla. Razkuštrani lasje so se ji ko oblak rumene svile usipali čez obraz. Popravila si jih je. Obraz je imela ves potolčen. Stisnila ga je v mrzle dlani. Tako sedé je naenkrat začutila veliki mir, ledeni mir, obsijan s hladnim soncem. Srce ji je bilo ledeni kristal, želodec ledeni kristal, prsna votlina

obložena z ledenimi kristali. Vegasta tla so se pod njenim otrplim pogledom razgrinjala v šir. Ni bilo dolgo, kar so jih omivali, bila so žolta, deske so bile grobo sestavljene. Majhna, suha stenica, prozornega rumenega trupa, je naglo lezla po samem robu ene od desak.

On mora nekaj ukreniti, — je kar naprej mislila, mora, mora, jaz sem njegova žena, mora, jaz sem njegova žena!

Dan po tem dogodku — bil pa je ravno dan pred božičem — se je Andrej pozno zbudil, v neznani sobi in v tuji postelji. Dvoje umazanih, s pajčevinami zavešenih oken je nepremično zrlo v nebesno modrino. To se pravi, da zunaj sije sonce. Pogledal je drugam: v sobi je bilo postavljenih pet ali šest zarjavelih vojaških postelj; iz slamnic je padala slama, sive plahte so bile raztrgane, posteljnega perila pa povsod niti ni bilo. Na lesene panje položene deske so služile za klopi. Po vseh stenah so bili obešeni razni predmeti in cule. Zraven mize ob oknih je stal v odejo zavit mladenič in pomagajoč si z velikim ravnilom oprezno delal črte po risbi. Drugi se je do pasu gol sopihajoč umival z vodo iz lončenega vrča. Andrej je pobesil noge čez postelj. Mimo je pripeljal tramvaj in vsa soba s svojimi razpokanimi in oluščenimi stenami se je v temelju stresla; šele to je spravilo Andreja k polni zavesti; nahajal se je v sobi študentovskega zavetišča »Pri zlatem angelu«. Tisti študent se je bil že umil. Iskal je, s čim naj bi se bil obrisal. Ko se je obrnil, je opazil Andreja. Enemu ko drugemu je bilo neprijetno, ker sta se gledala.

— Kako je bilo z bolhami? — je prašal študent in grabil za prvi beli predmet, ki mu je prišel v roke, da bi se obrisal. — Zelo lačne so, naša študentarija pa shujšana, nima česa jesti, komaj čaka, da pride kak gost.

Andrej je bil okoren, lačen in žejen; in nagega študenta ni mogel več gledati; spomini na prekrokano

noč — in sedaj se je vsega razločno spominjal — so se mu zdeli neznosni. V naglici se je oblekel in planil na sveži zrak. Da bi se nadihal! Da bi se razgibal! Toda mrzli zrak ga je napravil še slabotnejšega. Stopil je v prvi biffet, kjer je pojedel dve kisli kumarici in popil dve merici grenkega. Stopil je v »Tisk«. Tam ni bilo nikogar razen dežurnega sotrudnika. Sotrudnik je bil zelo zgovoren. Andreju je bil nadležen.

— In tako je naš gospod Bajkić postal tajnik.

Andrej ni odgovoril.

— Ali kako... kaj mislite vi, ali nima kakih posebnih zvez?

— Ne, kakšne zveze? Nima jih, saj jih ne rabi — je raztreseno odgovoril Andrej, ki je stal zraven okna in gledal na križišče, kjer je bilo polno ljudi. Nekajkrat je z očmi ujel ljudi, ki nosijo smrekice za božična drevesca s seboj in njihova temno zelena barva ga je vselej boleče dirnila.

— Kaj niste uvideli, kaj pomeni ta postavitev? — je znova navalil sotrudnik nanj.

Andrej je pogledal fanta preko svojih očal.

— Ne, prav res, da ne vem, kaj naj bi to moglo pomeniti. Jaz... prav za prav. Katerega je danes?

— Štiri in dvajsetega.

— Ah...

Zopet se je približal oknu. Redki so bili mimogredoči, ki ne bi ničesar nesli v rokah. Prišla je skupina dečkov z lepimi železnimi sanmi. Hrup z ulice je radi zaprtega okna prihajal do Andreja zamolkel, toda kljub temu se mu je dozdevalo, da je to kričanje nekam posebno veselo, praznično. Prevrnil je vse žepe, preštel denar. Od plače mu je ostalo nekaj čez sto dinarjev.

— Ali bi mi lahko posodili dve sto... tri sto dinarjev? — je vznemirjeno prašal.

Ta čas ko je dežurni jemal denar iz žepa, je Andrej naglo oblekel suknjo; potem je kar stekel na ulico. Na ulici ga je zajelo ljudsko valovje, kretanje. Sneg je padal v težkih in mehkih kosih z robov streh,

se z ropotom razletaval na pločniku in se topil. Toliko dni je preživel kot največji egoist, kod odpadnik! Od nestrpnosti se je dušil, strah, da ne bi prišel prepozno, ga je poganjal naprej, tako da je nenehno skakal s pločnika, da bi prehitel ljudi, ki so šli prepočasi, kakor se mu je dozdevalo. Najpreje se je ustavil pred trgovino z igračami, potem pred modno trgovino, nazadnje pred trgovino s slaščicami. Čez dober trenotek je tudi Andrej kakor vsi drugi ljudje imel polno zavitkov v rokah in žepih. Pred eno od izložb se je dolgo odločal, kaj naj bi kupil: ali majceno že napolnjeno in ozaljšano božično drevesce, ali pa rdeče barvane železne sani. Ura je bila že poldne, pa se je še vedno obotavljal. Odločitev je preložil na popoldne in tako obložen je stopil v gostilno na kosilo.

Zopet je popil dve merici grenkega. Pokosil je hitro in zalival jed z globokimi požirki vina. Vino je pregnalo negotovost. Tudi neprijetne misli, ki ga je pravkar preganjala, ko je kupoval, ni bilo več. Kolikor toplejša mu je postajala kri, toliko bolj živ in vesel je postajal tudi sam; in zgovornejši. Prvi človek, kateremu je razkril svoje veselje, je bil natakar. Skupaj sta kukala v posamezne zavitke. Z bliskajočimi se naočniki mu je Andrej pokazal mehanizem krasnega konjiča; tisti konj je migal z ušesi in z repom; in celo rzal je in kopal s prednjo nogo. Natakar se je do solz nasmejal, kar je pa še bolj omečilo Andreja. Svetlo modri avtomobilček je nekaj trenotkov brnel med krožniki in čašami.

— Tole, vidiš, bo za malega, tole pa za večjega: cela tovarna; iz tegale si lahko napravi, kar si hoče: tramvaj, žerjav, poglej, tule so slike in pregledi... Otrok se istočasno uči in zabava. Čakaj, to ni nič, to je samo gumijasta punčka za najmlajšo.

— Koliko jih pa imate? — je kriknil natakar.

— Štiri, — je Andrej kar zažarel, — dve hčerki, dva sina.

Celo gostilničar se je približal mizi.

— Vidi se, dober oče, otroke ima rad.

Vsi trije so zopet zavili igrače, toda kljub vsemu trudu zavitki niso bili nič več tako gladki in lepi.

Ko je Andrej odšel iz gostilne, je bila ura že tri.

— Sveče na drevescu bomo prižgali, — je mislil v navdušenju, srce pa mu je že sedaj tolklo od razburjenosti, ko si je v duhu predstavljal veselje otrok, kajti do takrat še nikoli niso imeli božičnega drevesca. — Pesmi bomo prepevali, večerjali bomo ko navadno... — Andrej je postal mračen, ko se je spomnil, da žena ni imela denarja. — Morda niti za jed ne, morda... Stopil je v prvo delikatesno trgovino.

Vest ga je pekla, zlasti še radi vina, ki ga je bil popil, pa je ni bilo mogoče potolažiti; kupil je oljčnih jagod, steklenico konjaka, steklenico starega vina, sardin, ruskega kavijarja. V steklenih posodah je nekaj pečenih prašičkov čakalo bogatih kupcev. S strahom v srcu je Andrej izbral enega. Toda sam ni mogel nesti ničesar več. Poslal je dečka iz trgovine, da bi našel brezposelnega človeka, ki bi mu pomagal nositi. Ta čas ko je čakal, je kar stoje popil še nekaj meric brinjevca. Gospodarju in gospodični za blagajno je, ko je izpil eno merico in čakal na drugo, pokazal mehaničnega konja. To pot se mu je konj zazdel nenavadno smešen. Očala je moral sneti z nosu, da bi si obrisal solze. Prisrčno se je poslovil od vseh in znova stopil na ulico. Vse je bilo že razsvetljeno z električno lučjo. Kljub temu, da je bil še malo dan, so bile luči po ulicah in v trgovinah že prižgane; njihova svetloba je bila jekleno modra in laže jih je bilo razločiti po tej barvi, ko pa po sami svetlobi.

Ob osmih se je znašel v Poencarejevi ulici.

Sneg, ki se je bil čez dan otajal, se je sedaj nagloma strjeval v sklizke vzbokline. Andrej je razpetega suknjiča in ves rdeč in navdušen stopal naprej in v eni roki zelo oprezno nesel majhno okrašeno božično drevesce, da so stekleni okraski tenko pozvonkljavali; male rdeče sani pa je nosil za njim tisti človek. Moški je robantil, ker je bil preobložen in to robantenje je nekam kalilo svetlo Andrejevo razpoloženje. S človekom je zavil h »Giniću«, da bi ga vsaj malce odobro-

voljil; ker se je sam počutil srečnega, ni mogel prenašati, da bi bil na sveti večer kdorkoli žalosten in potolčen. Ulice so se nagloma praznile. Drug za drugim sta spuščala eno ali drugo stvar iz rok, se pripogibala, da bi jo pobrala, pa obenem spustila drugo iz rok. Toda te malenkostne nesreče niso mogle nič več pokvariti olimpijske razpoloženosti Andrejeve. Ves blažen se je nasmihal, brbljal karkoli, postajal, da bi tolmačil to in ono, se drsal, nekajkrat tudi padel, toda po vseh teh nesrečah mu je kljub temu uspelo, da je božično drevesce ostalo celo; vsaj mislil je, da je tako. Moškemu, ki se je precej negotovo vlekel z zavitki za njim, je pripovedoval:

— Nažgala bova drevesce, vsi bodo veseli, vsakemu sem kupil kako malenkost. Tudi ti ostaneš pri nas, za vse bo dovolj prostora. Praznik miru in ljubezni, miru in ljubezni, to je, prijatelj, božič.

Ko sta prišla do hiše, je Andreja presenetila tema na dvorišču. Tu in tam je bila prižgana luč, toda povsod je bilo že tiho in mrtvo. Kako hitro je potekel čas! Naenkrat ga je obšla neprijetna slutnja.

— Otroci spijo, — je pomislil, — potem takem je prekasno.

Toda še vedno se mu je dozdevalo, da je pred nekaj trenotki odšel iz uredništva; v ušesih mu je še vedno pozvanjal smeh tiste gospodične pri blagajni, ko ji je razkazoval mehaničnega konjiča.

— Kje je konjič?

Moški je obstal. V temi sta začela otipavati drug drugega. Nazadnje sta ga našla. Andrej se je stišal.

— Potrkala bova... In vse prav...

Polahko je začel trkati na vrata; vsaj mislil je, da nalahno trka.

— Stekleničico bova odmašila, za vsakega en požirek... prijatelj, tudi oljčnih jagod imam... orehe bova metala, nastlala slame, boš videl.

Iz hiše ni nihče odgovarjal. Andrej, ki je postajal nestrpen, je sunil z nogo.

— Rosa, odpri!

Okno zraven vrat je bilo še naprej temno, neprijetno. Na sosednjem stanovanju je nekdo malce odprl vrata in skuštrana glava nekoga, čigar senca je padla čez vse dvorišče tja do nasprotnega zidu, je pokukala ven, pogledala in se hitro zopet skrila nazaj; in ključ v ključavnici je suho zaropljal. Andreja je bila sama nestrpnost; z zdoljnim delom smrečice je krepko sunil v les pred seboj in en krak križa, na katerega je bila pritrjena smrečica, se je odlomil. Kri mu je zašumela v ušesih, z vso težo se je oprl na vrata. Toda vrata so cvileč vzdržala napad. Ko je tako slonel, je Andrej slišal na drugi strani kratko dihanje; kljuka v njegovi roki se mu je začela upirati.

— Odpri... — je šepnil Andrej.

— Pijan si... pojdi tja, kjer si bil doslej!

Andrej se je odmeknil od vrat. Z vseh strani so pokukavale glave sosedov, ko da nekaj vohajo. To je napravilo Andreja naravnost besnega. Stal je sredi dvorišča, držal v levi roki božično drevesce, v desni pa konjička.

— Odpri...

Mimo okna je švignila bela senca. Mehanični konj je lopnil v okno. Šipa se je zvenče razletela; kosci stekla so mehko padli v nametani sneg.

Vrata se niti sedaj niso odprla. Andrej je omagal. Sedel je na prag. Moškemu, ki je nosil zavojčke, se je storilo inako. Stopil je k razbitemu oknu in se začel botati.

— Božič je, gospa...

Neka stara žena je štorkljajoč s coklami stopala čez dvorišče.

— Kaj hočeš, gospa Rosa, pusti ga noter, kako bi ga na praznik in v tem mrazu pustila spati v drvarnici, — nikar tako, gospa Rosa!

Vrata pa so kljubovalno molčala. Tista stara žena je stopila bliže. Položila je Andreju roko na ramo:

— Vstani, gospod, prehladil se boš, k meni pojdi.

— Ah, pri vseh hudičih, ali bo odprla, ali bom pa vse razbil! — je zavpil Andrej in skakal sem in tja.

Zaletelo se mu je: — Vse tole sem nakupil... zanjo, za otroke, za praznike. Tu ima, sto hudičev!

Božično drevesce in konj sta zletela v okno.

— Nikar, gospod, greh je, gospod...

Na temnem dvorišču je za trenotek zakraljeval mir, v katerem je bilo slišati samo naporno dihanje Andrejevo, ki se je hotel iztrgati iz rok tiste žene. Ta trenotek pa je nekdo v stanovanju prižgal luč in vrata so se odprla; še predno je bela senca stopila na prag, se je Andrej iztrgal starki, ki je po snegu iskala coklo, ki ji je bila padla z noge, in dve odmevajoči klofuti sta hkrati z ženskim vreščanjem napolnili ostri, zmrznjeni zrak.

— Pijanec, pijanec...

Iz črnega dvoriščnega ozadja so pritekle črne sence sosedov, ki so se lajajoč zbrali krog vrat, skozi katera so hkrati s trakovi medle luči prihajali pridušeni kriki, nerazumljive besede, topi, enakomerni udarci, ko da nekdo stopica po shojeni zemlji.

— Pomirite jih, ljudje.

— To tebi nič mar.

— Ko da si ti kaj boljša, kača strupena, mora jo malo!

— Kaj povzroča pijača, žené.

Glasovom ženske in moškega iz hiše — njunim debelim, hripavim glasovom — se je pridružil najpreje jok enega otroka, za njim pa drugega, tretjega.

— Plača naj mi, pa bom šel; ves večer vlačim za njim... tudi zame je božič.

— Dobi denar, če moreš.

Nekdo se je nasmejal.

Moški je stal in premišljal. Potem je odrinil priprta vrata in je vse omote, ki jih je nosil, zalučil v kuhinjo; pujska, oljčne jagode, škatle za kovinaste konstrukcije, darila za Stanko in za gospo Roso, male rdeče sani, ki so imele skrivljeno naslanjalo. V tej vnemi je pograbil še polomljeno božično drevesce pod oknom in ga vrgel na kup; ko so mali polomljeni okraski in sneg iz štanjola na vejah leteli skozi pra-

mene luči, so malce polesketavali. Moški je otresel dlani, popravil čepico na glavi in se med sosedi prerinil z dvorišča. Nekaj je robantil v svojo zmešano (neurejeno) brado, v svoje mokre brke, ki so mu viseli navzdol; toda v tem robantenju ni bilo jeze. Šel je po ulici, se ustavljal, momljal, stopal naprej, se zopet ustavil in sam sebi nekaj tolmačil, kar ga je moralo, kljub temu, da je bil pijan, vznemirjati, kajti nekajkrat si je z lehtjo obrisal svoje rdeče, otekle trepavnice, trepavnice človeka, ki vse svoje žive dni prebija na prostem, da ga bijejo veter, prah in dež.

— Kupil... da bi imel za praznike... sedaj pa se tepeta, otroci jokajo... hudo je! — Obstal je. — Hudo je!

Dvoje rdečih očes, ognjena perjanica, ki vihra nazaj, podvizano divje sopihanje v požiranju bele zimske noči. Za to ognjeno glavo se je skozi sremsko ravan med črnimi četverokotniki gozdov zvijal vitki (in črni, ker zavese na oknih so bile spuščene) trup Simplon-expressa. V veliko, z ničimer kaljeno tišino zamrznjenih močvirij, zasneženih polj in golih in radi mraza mirno stoječih gozdov je okrogla rdeča svetilka na zadnjem vozu, ki je postajala vedno manjša, trosila s svojo rubinsko svetlobo, s svojo mirnostjo, nemir. Šele ko se je to krvavo oko utrnilo v daljavi, ja začelo vesoljstvo zopet dihati z glasovi svojih nočnih ptic, oddaljenim lajanjem psov, s trepetanjem svojih kristalnih zvezd.

Na postelji pod stropom je Mile Majstorović v svoji modri progasti pyjami kadil. Burmaz pa je še oblečen in zavaljen na zdolnje ležišče z napol zaprtimi očmi sanjaril. V mehki in uspavavni kabini spavnega voza je bilo toplo. Zamolkli in omehčani udarci koles ob sestavke tračnic so polnili mali prostor z vedno enako blagimi sunki, z neko vznemirljivo kovinsko glasbo prekoračene daljine. Dvoje luči je gorelo v kabini. Medenina se je lesketala, ogledala so odsevala s svojimi srebrnimi površinami.

— Kako vas ne bi človek zavidal, gospod Majstorović! Verjemite mi, da bi brez premisleka menjal z vami. Pariz! ... Pholi-Bergère, Moulin rouge, prostrost, lepe ženske in še elegantnost zraven, metro, celo snažilci govore francoski! Pomislite, kaj bi pomenilo zame, če bi bil vsaj nekaj mesecev tam! Kako bi si s tem razširil obzorje. Prosim vas, jaz nisem niti nosu še pomolil iz Jugoslavije, ko da sem v kletki, ko klet-ki ...

Štiriurna vožnja in večerja z dobrim vinom v jedivnem vozu sta malce pomirili in oblažili Miletove radikalne sklepe prvih trenotkov, ko je mislil, da bi znova in nalašč skočil na prvi postaji z vlaka, da bi se odrekel dediščine; vse to se je stopnjema, kolikor več kilometrov je bilo za njim, spreminjalo v odločni sklep, da bo vzel s seboj v Francijo tudi Stanko — toda sedaj ni bil niti o tem več trdno prepričan; Stanka ga bo, tako je mislil, čakala; ta čas bo pa že nekako omečil očeta itd. Toda nekajkrat ga je stresla neka misel, ki jo je takoj udušil, pa ga razposajeno in veselo ugriznila v srce: prost sem! Oženil bi se, je govoril sam sebi, ko da se hoče opravičiti, pa mi niso pustili, kaj hočem, niso mi pustili. Takoj ko je pokadil cigareto, je prižgal drugo. Z eno nogo se je naslonil na lestvico in skočil doli.

— Veste kaj, Burmaz, vidite, da se ne branim, po očetovi želji grem, kamor hoče, še izpite bom napravil, toda čisto tovariško mi povejte, kako je do tega prišlo.

— Cherchez la femme! — je lokavo kriknil Burmaz in dvignil prst, pa se je nenadoma zresnil. — Tega me nikar ne sprašujte, ker o teh stvareh se ne govori. Vsaj jaz, razumite me, ne morem govoriti.

— Če je žena, potem je Koka. — Miletu je zažarel obraz; sedel je zraven Burmazovih nog. — Saj vam ni potreba ničesar reči, samo pokimajte, če je.

— Vzemite kakor hočete, jaz nisem rekel ničesar! — Burmazu se je od milobe zaletelo, tako mu je bilo to ko v zabavo. Še nekaj minut je nadaljeval s to igro mačke in miši, potem pa je, ko da je utrujen, ko da

ga je zmagalo prijateljstvo, spustil noge z ležišča (ves prostor male kabine je bil poln njegove rogovilaste postave), objel Mileta krog vratu in mu zaupno in resno dejal: — Če bi se bili name obrnili, kaj, meni bi bilo celo zelo drago, da bi vam s čimerkoli ustregel, s čimerkoli, da bi vam pomagal. Vaš Vesa vam je vse pokvaril. Vse je vzel romantično, zamišljal si je vašo skrivno poroko s cilindri, s pričami v žaketih, mislil je, da boste šli ob petih zjutraj v samostan Rakovico, druge priče ni imel, pa je našel tistega vašega malega, ki je bil kot peti z vami na balu, tisti pa se je zbal, stekel je in vse povedal Koki... in vse je šlo k hudiču! Poslušajte me, Majstorović, resno vam povem, dekle vas ljubi.

Mile ga je vznemirjen postrani pogledal in se mu negotovo nasmehnil.

— Pri vašem gospodu očetu sem bil..., je nadaljeval Burmaz, — neverjetno, Majstorović, ne-verjet-no, brez ozira nato, da sem tu... doslej sem bil prepričan, da je kaj takega mogoče najti samo v romanih, ne razumem, s čim ste tega otroka navezali nase! Ko prava majhna tigrica. Njena lepota je v vsakdanjih razmerah preveč sladka, oksidirane žene nimam rad, Majstorović, toda v tisti omamljenosti, v tisti strasti, neverjetno, vam pravim, pravcata divja mačka, zenice so se ji razširile, dobile so fosforno barvo...

Leurs reins féconds sont pleins d'étincelles magiques,
et des parcelles d'or, ainsi qu'un sable fin,
etoilent vaguement leurs prunelles mystiques.

— Tako mnenje je imel o mačkah Baudelaire.

Mile se je še naprej zmedeno smejal. Burmaz je obmolknil. Mile je pretrgal svoje misli in ga prašal:

— Kaj pa oče, kako boste ž njim?

— To vam je tepec svoje vrste, — je brez pomisleka odgovoril Burmaz in v trenotku razumel, na katerega očeta to meri, — pameten tepec, ki je predstavnik najbolj neumne pasme vseh tepcev, on ne bo, prvič, ničesar zvedel o tem, kajti Stanka sama ne bo

povedala, kje bi dekle očetu priznalo tako stvar, prepričan pa sem, da bo tudi mati sama pomagala, da bi ostalo vse skrito. Že narava teh stvari, Majstorović, je taka. Obstojajo pravila, preizkušena, znanstveno dokazana. Toda zaspiva, jaz moram jutri nazaj. — Pomolčal je. — Kaj mislite, ali bo vaša gospodična sestra takrat že pokonci? Tudi od nje bi se rad poslovil.

Ta čas ko se je Burmaz slačil, je Mile zlezel na svojo posteljo. Z rokami pod glavo je zamišljeno gledal v beli strop voza, v jermenje in prečke, ki so se radi tresočega se voza nalahko premikale. Kolesa so pela svojo kovinsko pesem junaško in dolgočasno, ko črički. Burmaz je bil odšel v umivavnico, kjer se je zadržal nekaj trenotkov, prižigajoč in ugašajoč luč in privijajoč niklaste pipe. Umil si je roke enostavno zato, ker je čutil zadovoljstvo, da si jih bo lahko obrisal z eno od štirih malih, čistih in trdih brisač. V njegovi veliki glavi so se s polno paro prepletale misli. Spomnil se je, da je nocoj sveti večer. To dejstvo je še povečalo vrednost lesketajoče se udobnosti spavnega voza.

— Če človek pomisli, — je razmišljal, ko je ugašal luč in se, občudujoč nočno modro luč, spravljal spat, — da je pred dva tisoč leti... hlevček, vol in osel, rojstvo v jaslih, jaz pa danes potujem v postelji, v topli kabini, na tleh tepih, bos bi človek lahko hodil po njem.

Ta misel se mu je zazdela nenavadno originalna. Prižgal je luč nad glavo na ta način, da je dvignil majhen pokrovec, izvlekel svojo beležnico in zapisal: Božični večer, poema, strniti legendo z udobnostjo našega stoletja.

DRUGO POGLAVJE

1

Bajkić kot tajnik

Po nekaj mrzlih dneh, ko se je obdržal sneg celo po glavnih ulicah, je nastopilo spremenljivo vreme z dežjem, meglo, večerno zmrzaljo; nekaj snega je ostalo še na umazanih kupih po uličnih jarkih in po rebrih v okolici, na Lavdanovem okopu in na Topčiderskem hribu. Burnati dnevi so se menjavali z dnevi s toplim južnim vetrom, ki od jutra do večera vali nizke in motne oblake s seboj; nobenega večera ni bilo brez elitnega bala (dame v balskih oblekah, gospodje v večernih oblekah); ni bilo dneva, da ne bi po nekoliko sotrudnikov »Tiska« prihajalo zavitih v šale, zatečenih in z gripo. Dilberov se je kljub svoji znani spretnosti, da je bil čist, izmasiran in obrit, ves onemogel vlačil po uredništvu nenaspan, zabuhel in v fraku, katerega lehti in kolena so se pri dnevni svetlobi že svetila. Kriminalist Petrović je svoj prehlad zastonj zdravil s »srbskim čajem«, to se pravi s pogretim in zaslajenim žganjem; prehlad ne samo da ni minil, ampak se je tako naglo poslabšal, da je Petrović docela izgubil glas. Burmaz je ves v Valda-pastilah, vapexu in brizgalkah za hladno vdihavanje takoj, čim bi pregledal rokopis katerega bolnih sotrudnikov, skočil pokonci in si umival roke z lyzoformom. Specijalnost sotrudnikov je obstojala le še teoretično: sotrudnik za zunanjo trgovino je pisal o krizi kuriva, športski sotrudnik o umoru iz ljubosumja, gospoda, ki pod psevdonimom Mercur ali pa Ekonomist piše uvodne članke o kmetijskih in gospo-

darskih prašanjih, so lepega dne poslali na otroški bal Združenja mater, dočim sta dva maloletnika mesto dnevnih novic avtoritativno pisala prvi o gledališkem, drugi o valutarnem prašanju. V trenotkih splošnega razsula je Dilberov celo opisal bogoslužje arhijerejev in procesijo z blagoslavljanjem vode na praznik Bogojavljenja. Res je, da so se v opisovanje vtihotapili tudi »čisti, magdalenski obrazi z nežnimi profili naših prvih gospâ«, ki »v spokorniški pobožnosti, toda še z utrujenostjo v telesu radi zadnjega foxtrotta, goreče prosijo v vonju po kadilu odpuščanja grehov«. Toda ti pozlačeni končki seksualne proze so bili vtkani v močno tkanino pobožne poezije, v kateri pojo »nebeški zbori«, dočim se mitra na glavi Nj. Sv. patrijarha lesketa od dragega kamenja. »V tem ozračju, polnem nebeških glasov, ob siju sveč in ornata, hkrati s kadilom, ki se v mehkih oblačkih dviguje pod temno svodovje, smo celo mi sami imeli občutek, ko da se tudi naše duše dvigajo v močnem poletu k Stvarniku vse te lepote. Božje službe se je udeležilo, potem pa korakalo pobožno za procesijo več odličnih predstavnikov naše...«

Sicer pa ni bilo v tem, da so ljudje pisarili o stvareh, ki jih niso poznali, prav nič čudnega. Saj tudi Burmaz, ki je bil glavni urednik, ni vedel prav ničesar več ko njegovi sotrudniki, pa je bil kljub temu glavni urednik. Pač pa je bilo čudno, ker je »Tisk« še naprej izhajal brez kakega posebnega znaka oslabelosti in še v bodoče obdržal svojo smer »resnega in dobro pisanega dnevnika«. Ta čudež pa sta povzročala dva človeka: Andrej in Bajkić. Vsa izsušena sta bila, neobrita, oborožena s škarjami, stekleničicami lepila, s skodelicami črne kave, s kupi slabih rokopisov, izstrižki iz tujezemskih časopisov, strigla sta, lepila, pa zopet strigla, prečrtavala in na Burmazovo mizo se je usipalo že čisto dostojno gradivo. Toda včasih pa tudi škarje in lepilo nista pomagala. Da ne bi zgubljal časa, je Bajkić utrujajoče klical nesrečnega reporterja, ki je bil po navadi kak fanté, ki se je bil komaj ločil od gimnazijskih klopi:

— To, kar ste napisali, povejte Jojkiću. On bo to bolje napisal. In skušajte se poglobiti v to delo.

Bajkić ni nič več utegnil redno kositi, večerjati, iti v posteljo. Prvi je prihajal v uredništvo in ostajal tam do pozne noči. Svoje mesto je smatral za docela športsko in se je boril fair, pošteno in častno. Vsakodnevno: nova borba, v kateri so morale zmagati barve »podjetja«. Ne oziraje se na žrtve. Ko ga je Andrej gledal, s kakšno strastjo dela, je začenjal godrnjati:

— Zakaj se toliko nateguješ? Ves ta današnji trud bo že jutri mrtev. Osem in štirideset ur star časopis bero ljudje samo še na deželi.

Toda tudi Andrej sam je tiste dni delal ko stroj. Njegovo znanje je bilo neizčrpno; v isti poluri je lahko pisal o mosulskem petroleju, o primerjavni slovnici in o poglavitnih točkah versajske pogodbe.

Ker je bil Bajkić neobčutljiv napram sebi, je bil neobčutljiv tudi napram drugim. Vse moči je bilo treba založiti, da bi list napredoval. List je bil bog, kateremu se je moralo žrtvovati vse: čas, in družinsko življenje, in užitki, celo sama človekova osebnost. Vsak individualizem je moral izginiti in se stopiti v eno samo kolektivno občutje: v list, v »Tisk«. Samo on je smel imeti svojo voljo, svojo osebnost, svojo individualnost. Ker ga je bila ta abstrakcija zaslepila, je začel na sotrudnike (ki jim je v vlogi tajnika odrejal delo) valiti vedno težja opravila; in ne ozirajoč se na to, koliko je »Tisk« koga plačeval in kaj je zahteval od njega. Najpreje je bil razgnal »kartel dnevnih novičarjev«, ki je nekaj mesecev brezhibno posloval s sedežem pri »Ruskem carju«. Vsaka »Tiskova« vest je morala biti izvirna, ne pa zamenjana. Podirati časnikarsko staro navado je bil nevaren posel; vsi mlajši sotrudniki so se vzprotivili Bajkiću. Po uredništvu so začele švigati zbadajoče besede, namigavanja. Nekateri sotrudniki so se bili odločili celo za direkten napad. Toda Bajkić je bil toliko tih in z delom preobložen v prvih tednih svojega tajnikovanja, da vsega tega niti opazil ni. Nasproti vsem se je obnašal prijateljsko in tovariško, ko v prejšnjih časih.

Toda dočim so sotrudniki, ki so bili radi nenadne postavitve Bajkića za tajnika užaljeni, jemali njegovo pristno obnašanje za demagogijo, je to isto obnašanje Burmaza malce žalilo v njegovi novi dostojanstvenosti. Na vse mogoče načine si je prizadeval, da bi Bajkiću dokazal, da je pod »Tiskovo« streho on pomembnejša osebnost. Izven službe — to je, seveda, nekaj čisto drugega. Toda tukaj ... Tako je dopuščal, da je Bajkić z rokopisi v rokah moral po nekaj minut čakati zraven njegove mize, on pa se je delal ko da piše in da ni opazil, da je bil prišel. Če je bil pa kak tujec tu, je s službenim glasom ukazoval Bajkiću, naj pride kesneje. Toda dela je bilo več ko preveč in Bajkić ni imel časa, da bi premišljal o spremembah v Burmazovem obnašanju.

Lepega dne je v Bajkiću prekipelo:

— Ne morem več. Še en resen urejevač bi mi bil potreben. Polovica sotrudnikov ne pozna stvari, o katerih piše, dobra četrtina pa sploh pisati ne zna.

— Dober časnikar lahko izrabi in mora izrabiti vse, pa tudi nepopolnosti svojih sodelavcev, — je suho in sestavljenih obrvi odgovoril Burmaz.

— Da, — je vzrojil Bajkić, — če bi imel še štiri roke.

— Tudi jaz sem tako govoril, dokler sem bil na vašem mestu.

Bajkić se je srečal ž njegovimi očmi in je nenadoma zardel. Nalahno se je poklonil in brez besede odšel iz urednikove sobe. Ah, ko sem bil jaz na vašem mestu! Bajkić je ves gorel. Gospod urednik!

Ta večer sta sedela v tistem gluhem premolku med dvema opraviloma, rotacijski stroj v prizemlju pa je pojoč metal iz sebe po dvajset tisoč izvodov »Tiska« na uro. Andrej je zavaljen v svoj stol kadil, Bajkić pa je zamišljen črtkal s peresom po pivniku. Burmaza, ki je bil edino to navado, da pride po končanem delu k svojima starima prijateljema, še obdržal, to pot ni bilo.

— Opazil sem, — je dejal Bajkić, — da me tovariši nimajo radi. Kar naprej padajo hudobne besede;

če pristopim k dvema, ki sta v pogovoru, premolkneta. Snoči mi je rekel Petrović, da je lahko biti tajnik! Sicer pa, kolikor ste vi vedeli za spremembe pri »Tisku«, prav toliko sem vedel tudi jaz, dasi sem prijatelj gospodične Majstorović.

— To ti lahko verjamem jaz, oni ti pa ne morejo. Prav imajo, če ti zavidajo, če se jeze, — je odgovoril Andrej, ko je potegnil cigareto iz ust. — Petrović je na primer najstarejši sotrudnik za menoj pri podjetju. In dočim so vsem plače znižane, je tebi povišana od osem sto na dva tisoč. Teh stvari človek ne odpusti tako lahko.

Toda tajniško mesto so preje plačevali s tremi tisoči, sedaj pa samo z dvema. Potemtakem so tudi tukaj znižali — kar pa velikosti plače tiče, nisem pokosil nobenega starejšega sotrudnika. Zakaj naj bi bili torej jezni radi tega?

— Ker jih je bilo več, ki so hoteli postati tisto, kar si postal ti.

— Toda jaz si nisem želel!

— Tega bi ti celo jaz ne mogel verjeti, — se je nasmejal Andrej. — Toda sedaj, ko se že nahajaš na tem mestu, je vse to docela brezpomembno.

Bajkić se je po bliskovo spomnil dneva, ko mu je Burmaz pravil, da so tajniško mesto rezervirali zanj; spomnil se je svoje neodločnosti, pa Jasninega veselja in kako se je bil težko odločil. Polagoma je spregovoril:

— Tako je, Andrej. Popolnoma prav imaš. Tu se tepemo za skorjico kruha. In če bi hoteli, se med seboj ne bi mogli radi imeti. Sto hudičev! Tajnik sem postal in bi se rad pokazal dostojnega zaupanja, ki so mi ga izkazali. Rad bi pokazal, da sem prišel na to mesto radi sposobnosti, ne pa radi... Da, nekam premišljam o strašni izgubi časa s popravljanjem rokopisov. Koliko truda je treba, pa zopet... Tisti, ki ne znajo pisati... Dobri časnikarji bi lahko bili, če ne bi morali pisati. Prav. Ostali pa so vsi po vrsti bogonadarjeni pesniki in čistuni, bojijo se, da se ne bi zamazili, prestrahopetni so, da bi ponoči odšli v

predmestje, ne upajo si ukrasti prepis dokumenta, niso sposobni, da bi popeljali strojepisko s seboj v kino. Prav. Iz tistih prvih bom sestavil skupino vohunov, hodili bodo sem in tja, iskali dogodkov, potovali, hodili po gostilnah, dajali telefonistkinjam brezplačne vstopnice za gledališče, povsod jih bo zadosti in na licu mesta, kjer se je kaj pripetilo, bodo telefonično poročali o vsem; one druge vrste pa bom zaprl semkajle k telefonom. Vsakomur je treba oddeliti delo, ki mu odgovarja; eni se bodo sprehajali, drugi bodo pa v peresnike grizli. In ali ste opazili, da tisti, ki ne znajo pisati, sijajno, pestro, naravnost in enostavno pripovedujejo — toda takoj vse pokvarijo, čim vzamejo peresnik v roke. Zakaj naj bi jim potiskal peresnik v roke? V telefon naj govore. Na ta način rokopisov sploh ne bo več treba popravljati, informativna služba bo pa na neprimerno višji stopnji.

Andrej je molčal.

— Čemu ne spregovorite niti besedice? Kaj vam načrt ne ugaja? Kaj mislite?

— Mislim, — je počasi spregovoril Andrej, — da si znajo tisti, ki imajo denar, na sijajen način najti pomagačev.

— Se to nanaša name?

— Tudi name. Na naju oba in na tiste, ki naju plačujejo.

— Ne razumem.

— Vseeno, Bajkić. Rad te imam. Neizkušen si, toda vsako stvar delaš s strastjo in vdanostjo. Prav tako ko jaz. Burmaz pa je, kljub temu, da je nekulturen, da je pesnik-idiot, da je pokvarjen — večji psiholog ko mi vsi skupaj. Zato je tudi najbolj nevaren. On zna presoditi in stekniti ljudi, ki so mu potrebni. Ti pa ne izrabljajo človeka naravnost. Ne. Mladih in ambicioznih ljudi, kakršen si ti, si najdejo, z »zaupljivostjo« si jih spremene v svoje klešče in ti potem vlečeš zanje kostanj iz žerjavice. Če boš vzdržal, če boš še naprej ostal tako naiven — in boš še vedno gledal na svoj poklic od zunaj, idealistično, boš

postal sijajen časnikar — toda nikoli samostojen človek. Kakor jaz. Tega pa bi ti ne želel. Jaz nisem najboljši zgled. Propadlega človeka ni treba jemati za zgled.

Ta čas ko je Bajkić zbegan iskal odgovora, je pritekel v uredniško sobo Burmaz. Prihajal je iz ravnateljeve sobe, bil je rdeč, razpoložen, ves v dišavah. Že na vratih je začel z izlivi prijateljstva.

— ... tistega predvčerajšnjega pa, dragi Bajkić, ni treba jemati tako za hudo. Ne, ne, brez opravičevanja, dovolite, razločno opažam, da vas je tista moja vojaška grobost v živo zadela in moja dolžnost je, da se opravičim. Toda po vašem prepričanju, da podjetje brez discipline ... na primer ...

— Docela tako. Vse sem razumel, kakor je prav. Pri delu ste vi urednik, jaz pa tajnik. Drugače ne gre. — In Bajkić je Burmazu s par besedami pojasnil načrt o ustanovitvi tiste leteče reporterske skupine.

— Sijajno. Pridejo v poštev?

— Vsi mladi — Jojkić in Šop pri telefonu, Desnica, Nikolić, Stojkov in tisti novi kuštrasti razbojnik pa zunaj. Enemu bi dodelili Zemun in Pančevo z beograjskim pristaniščem, drugemu Čukarico, Topčider, Dedinje in Rakovico, tretjemu Cvetkovo krčmo in vsa obližnja predmestja z vasmi vred, četrtemu pa mesto. Če bi bilo potrebno, bi se shajali na najvažnejšem kraju in na svojo lastno inicijativo vršili ankete ali pa delali fotografske posnetke. Ali pa bi iskali prič. Če bomo večerni izdaji posvečali toliko pozornosti kakor jo posvečamo jutrnji, potem bomo na ta način v dnevni kroniki lahko tolkli vse ostale liste.

— Stopite h gospodu ravnatelju.

Ko sta stopala po hodniku, ki ga je delila od sobe steklena pregraja, je Burmaz govoril Bajkiću, Andrej pa je slišal vsako besedo:

— Do polovice sem napisal sijajno novelo, sijajno novelo! Glavni motiv je dež. Toda poglejte, Markovca je stisnila gripa, pa bom moral, prosim vas, zdaj zdaj osebno v to prokleto skupščino. Takole bom docela propadel ...

Vrata se odpro. Vrata se zapro. Tišina. Rotacijski stroj v notranjščini poslopja brenči in vsled njegovega dela drhte stene, tla, vse pohištvo. Andrej, ki je dotlej nepremično sedel, se je premeknil, vzel ostanek cigarete iz steklenega ustnika (ki mu ga je bil podaril Bajkić), ga vrgel na tla, pograbil čašo, kjer je bilo še nekaj toplega zaslajenega žganja (po Petrovićevem receptu najboljše zdravilo proti gripi) in ga v dušku izpil. Ker ni vedel, kaj naj bi počel, se je potem oprijel peresnika in začel pripravljati svoj del rokopisa za prihodnji dan. Ker je bila drugi dan na vrsti stran za otroke, je Andrej brez daljšega premišljanja pisal naprej »avanture kozla Djoka, kako je obiskal popa Proka«:

Noč je bila.
Naprej ni šel
dokler rumeni mesec ni vzšel...

Ko se je Bajkić vrnil od ravnatelja, je Andrej pisal že tretjo pesmico s sledečim začetkom:

Mali Pera v zibki joka,
rad junak ujel bi mačka.

— Poslušajte, Andrej, — je začel Bajkić očividno razpoložen. — Nehajte s pisarenjem. Ne vi ne jaz ne moreva več na večerjo. Pojdiva na čevapčiče?
— Na čevapčiče? Kadar hočete...

Ta motni čas gripe in splošne zmešnjave je kmalu minil. Stari sotrudniki so zopet prihajali na delo in Bajkić je imel čas in se lotil resničnega dela, škarje in lepilo pa je kot edino dediščino pustil Andreju. Začel je uvajati nove rubrike (med drugimi majceno, zagrenjeno, na prvi strani: Da si zapomnite); nagovoril je Burmaza, da dobi stalnega karikaturista; vpeljal je navado, da so sotrudniki pri vsakem večjem dnevnem dogodku, samomoru, bankrotu, razporoki poiskali socijalni vzrok dogodku; otvoril je anketo o zdravstvenih pogojih v mestih, o nočnem delu pekov-

skih pomočnikov, o vodi, o stanovanjih; ustvaril je veliko reportažo z brezštevilnimi aktualnimi slikami. Pri vsem tem ga Burmaz in Raspopović nista prav nič motila. Krog »Tiska« se je zbralo nekaj naprednih pisateljev in umetnikov, ki jim je Burmaz dodelil stalne rubrike. »Tisk« je čisto odkrito postal liberalen, napreden in svobodoumen list. In to je bilo vzrok prvemu razočaranju, ki ga je doživel Bajkić, kajti Burmaz je pazno bedel nad »Tiskom«, da kljub vsej svoji humanitarni in svobodarski usmerjenosti ostane v mejah državljanske dostojnosti. Humanizem brez zmerjanja uglednih osebnosti, svobodomiselstvo brez podiranja svetih tradicij.

Bajkić je nekajkrat v že natisnjeni številki opazil majhne člančiče ali pa kratke vesti, ki niso bile v skladu z informacijami, ki jih je imel on. Vse, kar so napisali sotrudniki, je dobil v roke on in za njim Burmaz; edina pot, ki je še ostala in po kateri bi te vesti lahko prišle v list, je bila pot skozi direktorjevo pisarno; ali pa iz Burmazovih osebnih virov. Bajkić je mislil, da so napake, kolikor jih je, zato, ker tisti, ki piše, ni dovolj obveščen. Opozoril je Burmaza, tikalo pa se je neke odpovedane dražbe impregniranih železniških pragov:

— Po vesteh, ki jih imam, je pravica na strani državnih organov, ne pa družbe. Naše poročilo pa...

— Ni mogoče? — Burmaz je počasi prebral poročilo (toda videlo se je, da ga ne bere prvič) in ga podčrtal z rdečim svinčnikom. — To je pomota. Pogledal bom...

In na tem je ostalo. Bajkić je čakal popravka, Burmaz ga pa ni dal. Šele čez nekaj dni je urad, ki ga je to zadevalo, poslal službeni popravek, toda popravek ni imel več vrednosti, kajti dražba je bila preklicana, liferacijo pa je zopet dobila ista družba, tako da Burmaz popravka niti natisnil ni. Vdrugo pa je Burmaz sprejel Bajkića precej osorno:

— Vem, vem! Dovolite, da vas opozorim, da tudi sam spremljam dogodke pri listu.

Tako so se med tkivo točnih vesti vpletale tudi niti laži.

— Najvažnejše je, — je pomislil Bajkić, — da jaz moralno ne odgovarjam zanje. Sicer sem pa storil svojo dolžnost in obvestil.

V mislih je imel dolžnost napram listu, ki mu bodo te netočne vesti, o čemer je bil prepričan, samo škodovale. Andrej je imel prav: Bajkić je bil še vedno naiven. Kljub temu je po teh dveh slučajih postal dvakrat pozoren. Da obisku nekega znanega pisatelja, bodočega člana akademije, vselej sledi pohvalni članek z Burmazovim podpisom, to je Bajkić vedel že od prej; da pa dotični pisatelj svojo pohvalo prinese že kar napisano v žepu, o tem se je prepričal kot popravljavec, kajti članek, ki ga je podpisal Burmaz, ni nikoli napisala Burmazova roka. Da obstojajo drobcene hudobije, malenkostne kraje, »molčeče ubijanje«, — zlasti v prosluli Burmazovi književnokulturni kroniki — je moralo biti očividno tudi človeku, ki ni v nobeni zvezi s časnikarstvom. Da se v politiki posvečenem delu nahajajo »koristne laži« ali pa laži »v občo dobrobit«, je Bajkić prav tako vedel — in jih opravičeval na ta način, češ da niso delo urednika, ampak samih politikov, ki izrabljajo splošno časnikarsko službo za svoja obračunavanja. Da bi pa list sam iz svojih osebnih razlogov potvarjal ali pa nategoval resnico, bi bil komaj verjel. List, ki ni v službi resnice, je izgubil svoj temeljni razlog obstanka. Ker je mislil po sebi, ni dvomil o vestnosti in iskrenosti časnikarjev. Na lastnike pa sploh ni mislil. Burmaz mu je pomagal, da se je spomnil tudi nanje.

Bil je mlačen, brezsončen pomladanski dan, ura je bila že blizu deset. V uredniški sobi je gorela pod stropom velika zelena luč, dasi se je radi bližine slepega zidu sosednjega poslopja v oknih zrcalil odsev belih oblakov. Potopljeni v tobakov dim in v to dvojno svetlobo so se ljudje z velikimi kolobarji pod očmi premikali med mizami, pisalnimi stroji in telefoni ko v težki, negibni vodi v morje potopljene

krajine. V obči naglici ni prišlo nikomur na misel, da bi zaprl osrednjo kurjavo in v sobi je kraljevala suha in mrtva vročina, ki je le še bolj dražila že tako nervozne in pri delu zagrenjene ljudi.

— Črkujte, črkujte! — se je drl Jojkić izbuljenih oči v telefon. — Smederevo, Todor, Obrad, Šabac, Ilija, Ćuprija... Stošić, da, slišim, dobro, naprej. Ne zavlačujte, kolega, tristo krščenih!

Jojkićeva miza je stala ob vhodu pri vratih; pred mizo je že nekaj minut stala revno oblečena žena vsa objokana, ogrnjena v ponošeno volneno ruto nedoločne barve, redkih črnih las, ki so bili počesani za prozorna ušesa in zviti v majceno slabo občesano kepico. Vsa iz sebe je stala tu in zadrževala jok, ki se ji je vsak trenotek razlival z lahkim podrhtevanjem po vsem suhem telesu, oči so ji lazile (gledala je zviška, izpod redkih, od utrujenosti vnetih obrvi) po teh zbranih ljudeh v tem akvariju brez vode in se znova spuščale na Jojkića. Nazadnje jo je opazil, pokazal s pavcem nazaj in se znova zatopil v žovčno pričkanje z nevidnim tovarišem, zabeljeno s kletvicami. Žena je pogoltnila solze, se še tesneje zavila v ruto in se pomeknila za mizo naprej. Sotrudniki so drug za drugim kazali kar zapovrstjo na sosednjo mizo.

— Tam...

— To ni moje opravilo. Tam...

Objokana žena se je nazadnje znašla pred Bajkićem.

— Bi nekaj radi? Od mene? — Ta čas je, spremljajoč z enim očesom pero, končaval stavek.

Žena se je nadčloveško trudila, da bi skrila solze; tenka in brezbarvna usta so se ji zbrala, ogli skrčili, oči so ji zalesketale (v tej svetlobi podmorskega sveta, kjer so se mesto alg in polipov pozibavale zdolžene človeške postave in roke), nosnice je povlekla navznoter — se konec koncev umirila in globoko iz prsi hkrati z vzdihom zašepetala:

— Pomagajte mi, gospod, pomagajte mi, pri vsem na svetu vas prosim!

Bajkić se je za trenotek vznemiril; potem se je ujezil, ker je menil, da bi žena rada ubogaime; potem ga je postalo sram tega občutja in že je hotel seči v žep, da bi ji nekaj dal, da bi se čim preje odkrižal njene prisotnosti. Toda kljub čisto ponošeni obleki in brezbarvni volneni ruti na suhotnih ramenih je bilo očividno, da žena ne berači. Bajkić je ves rdeč v obraz vrgel peresnik od sebe, se vzpel čez mizo, da bi pomiril ženo, ki je jokala, tiščoč obraz v izsušene prste, pa jo mehko prašal:

— Da vas ni kdo razžalil?

— Me je, gospod, razžalil me je, strašansko me je razžalil! — Oči so se ji pobliskale: — Ali sme moški tepsti slabotno, nezaščiteno ženo? Če jo sme, kje je to zapisano? Vi pri časopisih veste vse, povejte mi, ali je dovoljeno in kje je to zapisano?

Ni bil ne čas ne prostor za izpovedovanje.

— Kdo vas je tepel?

— Gospodar, gospod, gospodar! Nima me pravice tepsti. Nič mu nisem, za stanarino si je prisvojil šivalni stroj, zakaj me potem še pretepa?

Bajkiću je bilo jasno: soba, ali pa soba s kuhinjo v preobljudenem ozkem in umazanem dvorišču, zraven šivalnega stroja je presedela dneve in šivala grobe vojaške srajce, potem malenkostna nesreča, teden dni trajajoča bolezen in vse se je pokvarilo, najemnine za stanovanje ni plačala, delo je izgubila, dnevi brez kruha, moledovanja pri gospodarju, rotenja, sledijo si meseci brez plačane najemnine, grobosti, kletve — in lepega dne je vzel šivalni stroj (edini vir dela), ostalo njeno neurejeno revščino pa je zmetal iz plesnive sobe na mokrotno dvorišče, med drugim polomljeno omaro, železno posteljo, zakrpan štedilnik, ob tej priložnosti pa je prišlo še do novih grobih scen, — da, celo do pretepanja.

— Vse mi povejte: svoje ime, gospodarjevo ime, ulico, številko. Sotrudnika bom poslal tja in videl, kaj je mogoče storiti.

Ko pa je žena odšla, se je Bajkić odločil drugače. Sam se je napotil v omenjeno ulico. Mehek dan je bil; nebo je bilo pokrito z mehkimi belimi oblaki. Bajkić je stopal navzdol po malih stopnicah v Kosovsko ulico in po kratkem iskanju našel hišo. Od zunaj je bila videti nizka prizemnica, žolto barvana hiša s trebušastimi zidovi in neenakimi zvitimi okni. Ozek in blaten mostovž, ki je bil pri vhodu ves okrašen z razglasi, koliko samskih sob se oddaja, jo je razpolavljal; s tega hodnika se je prišlo naravnost na strmo, ko tésen temačno dvorišče, ki se je v ozadju končavalo s podrtim poslopjem splošnega stranišča. Krivenčasto kislo drevo je molelo s svojim še golim vejevjem nad smrdljivo jamo skupnega smetišča. Na obeh straneh dvorišča so se enolično vrstila okna in vrata. Včasi so bila to stanovanja, poletne kuhinje in drvarnice iz desak. Toda ko je Vesa, prvenec trgovca N., ki je bil lastnik te hiše, odšel v Švico na visoko trgovsko šolo, je stari gospodar na mošnjičku okušal, s kakšno naglico in s kolikimi žrtvami njegov sin tam zunaj napreduje v znanju, pa si je prizadeval, da bi na nek način povišal svoje dohodke; tako so se razen stanovanj tudi vse poletne kuhinje in celo drvarnice iz desak postopoma spreminjale v človeška bivališča. Ker je hotel v naglici in na čisto zaslužiti, ni seveda v to spreminjanje vložil nobenega večjega kapitala, ampak je zazidaval drvarnice s tistim, kar je imel pri rokah: z opeko drugih svojih starih hiš, ki so jih podirali, da bi zidali nove, jih podpiral z že rabljenim lesom, jih prekrival s staro prebarvano pločevino, z navadnimi deskami. Tačas, ko je odšel Vesa v Gstaad na tisto znano sankanje, so celó prazen prostor med dvema drvarnicama ali pa med dvema zunanjima zidovoma s posebno veščino spremenili v stanovanjske prostore. Ljudje, ki so stanovali tukaj, so pozimi res imeli težave radi mraza, vode in dima, poleti pa radi smradu in vročine, toda vsako njihovo pritožbo radi pomanjkljivosti »stanovanj« in visoke najemnine je trgovec N. zavračal z

dokazovanjem, da se počutijo lahko srečne, ko za tako majhne denarje stanujejo sredi mesta.

— Tu je mesto, gospod! Če bi vam poleg tega dal na primer še parket ali porcelanska stranišča, bi vas potem lahko z otroki vred prodal, pa ne bi dobil niti toliko, kolikor znaša najemnina za en mesec!

Takoj ko je stopil na dvorišče, je Bajkić opazil v ozadju kup pohištva, polomljenih stolov, oluščenih cevi za peči, nekaj malega posteljnega perila — vse to je bilo zmetano pod nizko streho stranišča zraven samega smetišča in pokrito z raztrganimi cunjami, da bi bilo varno pred dežjem. Preplašena pisana mačkica je kukala iz te nametanosti. Bajkić je poiskal stanovanje. Na najbolj nizko ležečem koncu dvorišča je bilo treba — nasprotno vsaki logiki — stopiti navzdol po treh stopnicah iz slabe opeke in šele potem se je človek znašel v majhnem jarku, odkoder se je skozi steklena vrata prišlo v mokrotno sobico in v kuhinjo. Ljudje, ki so stanovali v tej kuhinji, ki je bila tako globoko v zemljo zakopana, so v najboljšem slučaju videli od sveta samo čevlje tistih, ki so hodili tod mimo na stranišče, in sicer čez rob jarka; in ničesar več.

— In radi tele grobnice so tej siroti vse prodali! — je z grenkim občutkom pomislil Bajkić, — in na tej ušivi luknji je še napis: »stanovanje se daje v najem«!

Ko je bil pri koncu z anketo — vsi domačini in vse starke z dvorišča so potrdile, da je tista žena »poštena žena, ne pa, Bog ne daj, od onih iz svetá« — se je Bajkić takoj vrnil v uredništvo in pol ure pozneje je stopil v urednikovo sobo k Burmazu s kratko, toda ostro kroniko: Da si zapomnimo!

— Prosil bi vas, da tiskate v nocojšnji številki. Žena se nahaja docela pod vedrim nebom.

Burmaz je s pogledom preletel vrstice in takoj dvignil oči proti Bajkiću.

— Tole ne more iziti v našem listu ne samo nocoj, ampak sploh. — Burmaz je malce pomolčal, potem pa

počasi nadaljeval: — Vi bi morali drugače in popolneje poznati odnošaje v družbi. Radi tega sem prisiljen čisto naravnost govoriti, na-rav-nost. Če bi bili vi navaden sotrudnik, bi rokopis vrgel v koš in se ne bi trudil in vam razlagal vzroke temu. Toda vi ste tajnik, vi bi morali sami takele rokopise metati v koš. Humanizem, socijalno občutje... seveda, to je tudi naš načrt in v svojem literarnem podlistku se tudi jaz usmerjam socijalno. Samo — Burmaz je dvignil svoj kratki kazavec — vsa ta orijentacija mora ostati na idejni podlagi, kajti mi nismo, tega ne smete pozabljati, glasilo katere si bodi stranke ali določenih naziranj o svetu, ampak smo informativen list, torej v prvi vrsti trgovsko podjetje, ki se živi samo iz sebe. Potem takem mora biti tudi naša politika v posameznih določenih trenotkih trgovska, ne pozabite, tr-gov-ska.

— Toda...

— Razumem: zveza med vsem tem, kar sem vam rekel, in tem slučajem. Počakajte. — Obrnil se je na svojem stolu, pograbil na polici nekaj starih številk »Tiska«, našel datum, ki ga je iskal, razgrnil časopis, našel članek, ga zaokrožil z rdečim svinčnikom: — Ta rokopis ste brali, če se ne motim?

»Tovarna za obutev Sibina Majstorovića bo po nameravani dozidavi največja tovarna na Balkanu.« Podnaslov: »Krepitev naše domače industrije — od tri tisoč parov čevljev dnevno na pet tisoč! — Poslopja bodo mejila na štiri ulice.«

— Sem, — je odgovoril Bajkić, ko je prebral naslove.

— Prebrali in si niste ničesar zapomnili! Vsaj sedaj si zapomnite: »G. Majstorović se zadnje dni pogaja z lastniki sosednjih parcel, med katerimi zavzema glavni del prazno zemljišče našega znanega trgovca g. N.« Ali vam je sedaj jasno? Seveda. Ker ste tajnik, bi morali imeti majhen seznam oseb, ki so v poslovnih odnošajih z našimi glavnimi akcijonarji. Dotlej pa bi bilo prav, če bi si mogli zapomniti

vsaj imena tistih gospodov, ki so za krajši ali daljši rok vzeli v zakup del prostora med našimi oglasi. Tako torej, začnite z imenom g. N., ki ima vsak teden enkrat vso zadnjo stran. In to za vse leto. Dva in petdeset tednov! Lepa številka, kajne?

»Ko je vdrugo zaslišal stokanje, je nemudoma odprl vrata v sobo št. 14, vstopil in v svojo veliko začudenost opazil mlado ženo, kako napol oblečena, vsa rumena v obraz in s peno na ustnicah leži na postelji. G. Čajković je takoj vedel, da gre za samomor.«

Pred enim mesecem bi Bajkić rokopis ves podčrtan z rdečim svinčnikom vrnil. Danes ga je, ko mu je napisal naslov, nepopravljenega vrgel na kup, da ga odneso v stavnico. S hudobnim zadovoljstvom je prebral in pustil nepopravljen staviti drugi rokopis, v katerem je bilo tudi tole:

»Majhno triletno dekletce je stopilo veselo v pekarijo, da bi kupilo kruha... Zastonj je jokalo in moledovalo. Umazanec je izvršil svoj namen in posilil nedolžnega otroka.«

Rokopisi so se vrstili.

»Žena iz višjih krogov, z organizatoričnimi sposobnostmi, oborožena s taktom, ki prehaja že v subtilnost; za svojo artistično in moralno srečo se ima zahvaliti svoji stalni volji po uspehu, ne da bi iskala pomoči s »protekcijami« ali pa čakala na srečen slučaj. Vidite, s tem se odlikuje gospa X... od tiste ure, ko jo ima človek čast spoznati tudi od druge strani in ne samo pod striktno profesionalnim zornim kotom.«

Podpisa Bajkiću ni bilo treba niti pogledati; žensko pisavo gledališkega kritika je poznal kakor svojo. Da bi postal malo bolj razpoložen, je nekaj vrstic »prevedel« v francoščino.

»Une femme supérieure, à l'intelligence organisatrice, douée d'un tact qui confine à la subtilité; elle doit sa fortune artistique et morale à sa constante

volonté de réussir, sans recherche de l'appoint des ‚protections' ou l'attente d'un hasard heureux: voilà ce qui frappe chez madame X. dès qu'un a eu le plaisir de la connaître autrement que sous un angle strictement professionnel.«

Toda stare zadovoljnosti v tej malenkostni igri ni bilo več. Napisal je naslov in vrgel rokopis na kup, ne da bi ga bil prebral do konca. Dan se je odvijal temačno, neveselo.

»Včeraj je prispelo na trg prvo letošnje sadje. Cena kilogramu črešenj se je vrtila med 25—35 Din. Novi krompir in bučice prodajajo že nekaj dni.« — »Gramofonsko podjetje začenja v dvorani »Kazine« snemati naše narodne pesmi.« — »Desnemu krilu rdečih se je v burnem zaletu posrečilo, da je v tretji minuti drugega polčasa iz voleja izenačilo.« — »Opozicija je snoči po trodnevni obstrukciji zadnji trenotek odšla s seje in na ta način omogočila, da je bil proračun legalno izglasovan. — Manevriranje g. Soldatovića se je v celoti posrečilo. — Prašanje overovljenja mandata kmetijske stranke prihaja zopet v ospredje. — V Beograd je prispela še ena skupina kmetijcev, ki se bodo tudi sami izkazali s polnomočji pred skupščino takoj, ko bo odstranjeno z dnevnega reda prašanje že oddanih mandatov. — Naše politično življenje se ureja — g. Despotović se je ostro postavil proti sporazumu, ki ga je napravila deželna stranka s kmetijci.«

Parlamentarna poročila Markovca, ki je veljal za najboljšega parlamentarnega poročevavca v Beogradu, Bajkić po navadi ni niti bral; Markovac je za svoja neskončna poročila sam pisal naslove in podnaslove in vselej so jih tako tudi natisnili. Toda to pot ga je zamikalo ime Despotović. (Stari protestira... zanimivo. Bajkić je še vedno, ne da bi sam sebi polagal račune, stalno spremljal, kaj se dogaja z Despotovićem.) Ker je bil vedno ves založen s poročili s skupščinskih sej, je Markovac komaj čakal kakega večjega dogodka — zanj pa je bilo odlaganje skupščinskih sej vselej velik dogodek — da bi kot

uvod svojemu »političnemu položaju« napisal kakih deset vrstic svojega lastnega komentarja. V morju govorov in interpelacij, v viharju besedi in papirja so bili ti komentarji za Bajkića malenkostni otočki jasnosti in odpočitka. Dasi mu vzroki niso bili potem nič bolj jasni, je Bajkić vsaj zvedel za mehanizem zadnjih dogodkov v skupščini.

Vse dokler se je kmetijska stranka držala ob strani in ni hotela v narodno skupščino, ko ni kazala niti malo volje, da pride v Beograd, se je narodna stranka s Soldatovićem v ospredju delala neveščo in je vladala več ali manj normalno, prepričujoč ves svet in sebe samo, da je ona največji zagovornik sporazuma in da bi prihod kmetijcev v skupščino in njihovo priznanje temeljnega državnega zakona in osrednje oblasti posebej razveselilo narodno stranko, ki se je vedno borila za pravo demokratičnost. Toda komaj so se bili kmetijci odločili, da pridejo v skupščino in poslali svoje prve mandate — to pa je bil rezultat dolgoletnega truda opozicijskih strank in med njimi zadnji čas zlasti deželne stranke — že je vlada najpreje odložila verifikacijo mandatov, izgovarjajoč se, da mora biti proračun sprejet v zakonskem roku do 1. aprila. Potem pa je nenadoma demisionirala, dasi se v sami narodni skupščini ni bilo zgodilo ničesar posebnega, kar bi bilo sprožilo ta odstop vlade. Soldatovićeva večina je kljub obstrukciji ostala nedotaknjena: 110+15+6 proti 49+24+18+20. Res je, da je bila ta večina rezultat prikrojenih številk, radi česar je bilo vsaj za ta trenotek tudi odgodeno overovljanje mandatov, toda naj so bile te številke prikrojene ali ne, to je vseeno, novi mandat pa je mogel na ta način dobiti znova samo Soldatović. Soldatović je bil preveč izkušen politik, da bi premišljal, kako bi — po tolikih neuspelih poskusih — razbil kmetijsko stranko s parlamentarnimi potegavščinami; še manj je stremel za tem, da bi docela preprečil njen vstop v skupščino, če bi se bila odločila, da prizna ustavo in pride v Beograd. Ker pa ni bil s kmetijci v nikakem sporazumu, bi se Soldatović nenadoma znašel z vso

svojo stranko ne samo v manjšini proti vsej skupščini, ampak celo v prisilni opoziciji. Z drugimi besedami, vajeti dogodkov so mu po tolikih letih ušle iz rok. In najnovejši Soldatovićev manever pomeni pred vsem poskus razbiti opozicijski blok, da bi Soldatović ta čas magari s kakim odcepljenim krilom kmetijcev našel teren za sporazum. Dokaz, da je tako, so pisanje Soldatovićevega časopisja in izjave njegovih najožjih sodelavcev, ki se naprej in naprej trudijo, da bi dokazali — v skupščini pa so odložili verifikacijo mandatov — da kmetijska stranka kot najmočnejša stranka iz novih pokrajin ne postopa prav, ker noče sprejeti sporazuma, ki ji ga ponuja narodna stranka, ki je po svoji velikosti edini pravi predstavnik starih krajev. Toda Soldatovićev odstop naj bi bil dosegel še drugi, mnogo pomembnejši cilj: s tem, da je odložil verifikacijo mandatov, da bi baje pravočasno spravili pod streho proračun, s tem, da je sredi proračunske debate vlada odstopila, je Soldatović nameraval v prvi vrsti zbegati opozicijo; ker je izhajal iz dejstva, da se naše krize rešujejo počasi in da dolgo trajajo, je Soldatović zares lahko prekoračil skrajni rok za izglasovanje proračuna, potem pa, naslanjajoč se na fiktivno večino, na podlagi katere mu je že poverjen mandat za sestavo vlade, zahtevati in dobiti tudi volivni mandat, ker bi bilo tako mogoče izogniti se nelegalnemu stanju, kajti ustava v svojem 114. členu v tem slučaju dovoljuje, da se stari proračun podaljša še za štiri mesece. V štirih mesecih pa bi si Soldatović lahko omislil novo večino. Soldatović je prav za prav imel manj nevarne namene: če je vlada v krizi, tako je računal, bodo šla pogajanja s kmetijci mnogo laže od rok; če bi slučajno tu ne uspel, bo opozicija, v strahu, da ne bi bil proračun podaljšan in razpisane nove volitve, ki bi jih vodil Soldatović, vsaj z molkom omogočila ozakonjenje proračuna. Kar se je tudi zgodilo: Včeraj zjutraj je sestavljena vlada, ki je ista ko je bila pred krizo, snoči pa je nekaj trenotkov pred polnočjo — prav zadnji čas — opozicija »v znak protesta« zapustila skupščinsko dvorano in Soldatović je

sam s svojimi pristaši glasoval za proračun. Če že ni imel uspeha pri kmetijcih, vsaj proračun je spravil pod streho. Vse je teklo ko v voznem redu. Nikakih novih možnosti v razporejanju sil. Edina stvar, ki jo je bilo za časa zadnje diskusije v poslanskem klubu deželne stranke o sporazumu s kmetijci mogoče opaziti, je energični Despotovićev protest proti temu sporazumu v tej obliki, v kateri se je pripravljal, to pa zato, ker je naperjen proti koristim same deželne stranke in državnega dostojanstva. Odložil je mesto predsednika stranke, pa demisije niso sprejeli. — Članek se je končaval z Markovičevimi ugibanji, češ da bo nova Despotovićeva usmeritev lahko odločilnega pomena za nadaljnji razvoj položaja.

Nadaljnji razvoj položaja... Bajkiću so se že same besede zdele gnusne. Kup rokopisov se je naprej in naprej večal.

— Kako je, fant? Ne gre? — je prašal Andrej, ko se je nagnil čez mizo.

— Tako... dobro je, — je odgovoril Bajkić. In po kratkem obotavljanju: — Ne, mislim, da ne bom prenesel. Samemu sebi se gnusim. Vzemite tole in preberite. In to moram poslati v stavnico, zato ker smo »informativen« list!

Prva beležka se je glasila:

»Les mesto zlata.

Mesto Tenino v zvezni državi Washington je pred kratkim izplačevalo svoje delavce in uradništvo mesto z denarjem — z majcenimi deščicami v vrednosti enega, pol in četrt dolarja. Občinska banka je morala radi finančnih težkoč za nekaj časa zapreti svoja okenca in občina je na ta način izplačala svoje delavce. Delavci niso imeli nič proti temu, kajti mesto Tenino je znano ameriško industrijsko središče in za tamkajšnji predelani les je lahko vedno najti lepo ceno. Stvar se je delavcem zelo dobro obnesla, ker so bogati zbiravci redkosti in starin pokupili ves »leseni denar« in ga plačali po najvišji ceni. Na ta način so delavci napravili sijajne kupčije.«

Druga beležka:

»Iz potopljene ladje ‚Gloria' so izvlekli prve kose zlata.

Iz Miken poročajo, da so snoči izvlekli na ladjo ‚Minerva II.', ki je nalašč za dviganje drugih ladij opremljena ladja, prve kose zlata iz ladje ‚Gloria', ki se je potopila na odprtem morju nasproti Mikenam z bogatim zlatim tovorom. Po štiriletnem velikem trudu, ki si ga je dala ‚Minervina' posadka, so včeraj začeli vlačiti na svetlo bajne zaklade, ki so že celih dva in štirideset let ležali na dnu morja, po tistem trčenju ‚Glorie' z neko francosko tovorno ladjo. Ta uspeh posadke je drago plačan, saj je znano, da se je pred nedavnim časom ‚Minerva I.' radi eksplozije dinamita na ladji potopila in je pri tej priložnosti plačalo z življenjem šest mož posadke. Havasov dopisnik, ki je bil na ladji ‚Minerva II.', poroča sledeče posameznosti o tem velepomembnem dogodku:

Včeraj zjutraj so potapljači z ‚Minerve II.' čistili prostor okrog mesta z zlatom in prav kmalu se jim je posrečilo, da so s posebnimi zajemavkami privlekli na dan nekaj kosov zlata. Ko je bil z električnim zvoncem dan znak, je bilo na ladji slišati povelje, da naj zajemavke izvlečejo. Po kratkem času so zajemavke z dragocenim tovorom stale na palubi, na zajemavkah pa je bila vsakovrstna morska trava.

Ko je minilo prvo razburjenje, je poveljnik ladje ‚Minerva II.' sklical vse može svoje posadke in imel ob tej priliki govor, v katerem je opomnil posadko, naj se v tem svečanem trenotku spomnijo tovarišev, ki so utonili, ki so žrtvovali svoja življenja, da bi ta velikanska podjetnost uspela. Potem so razobesili véliko zastavo in vsi možje posadke so enodušno vzkliknili: ‚Živio Amerika!' Brezžični telegraf je še tisti trenotek razglasil veselo vest vsemu svetu.

Ko se je na ladji ‚Minerva II.' večerilo, se je na palubi nahajalo že štirideset zabojev dragocenosti iz potopljene ‚Glorie'. Potapljači so iz ‚Glorie' privlekli štiri tone in pol zlata v kosih, sto štiri tisoč

devet sto devet in sedemdeset zlatih funtov šterlingov in tri in štirideset ton srebra.«

Ko je Andrej prebral obe poročili, ju je položil na mizo in se s pestjo naslonil nanju.

— Čutim, kaj te žali pri vsem tem, toda priznati moraš, da sta obe poročili zelo dobri: zanimivi, sentimentalni, v prvem dobri delavci napravijo dobro kupčijo, v drugem bajeslovno bogastvo, svečanost na morju... samo lepa mlada aristokratinja manjka tam (ali pa žena predsednika brodarske družbe), ki naj bi potapljača, ki je prilezel s prvim kosom zlata v rokah iz vode, poljubila na lice.

— Nikar se tako trapasto ne šalite, Andrej, laž ostane laž. In ali mora biti »dobro« časnikarstvo zgrajeno na laži?

— Kaj pa ni zgrajeno na laži? In kje ne najdete laži? — je počasi in kolikor je mogel mehko prašal Andrej.

— Poslušajte! Vi strašansko demoralizirate človeka. Danes nočem več govoriti o tej zadevi, samo tole še: menda ne moram ravno jaz pripravljati te laži; niti sodelovati nočem pri nji, pa magari samo na ta način, da bi molčal. K hudiču bom pognal vse in se udinjal za korektorja. Tudi navaden reporter bi bil rad, če bi mi dovolili. Tam bi lahko ostal pošten. Pisal bi samo o tistih stvareh, ki sem jih ugotovil, in sicer pošteno in nezavisno, ne ozirajoč se na to, da mi bodo rokopis vrgli v koš. Glavno je, da nisem zraven, ko mečejo resnico v koš. Toliko. — Besno se je poglobil v rokopise pred seboj.

Andrej je stal neodločno pred mizo, stopil naprej, se ustavil, stopil nazaj in položil Bajkiću roko na rame.

— Prav za prav sem pa jaz prav istih misli kakor ti.

Ker Bajkić ni odgovoril, se je Andrej vrnil na svoje mesto. To ga je osupnilo in stopal je po prstih, ko obtoženec.

Jojkić je vrgel slušalko na telefon.

— Samomor! — in že je bil na vratih.

— Samomor...

Bajkić je pograbil vrženo slušalko.

— Kje? V Topčideru? Dobro. Kdaj? Ne razumem. Še vedno leži tam? Takoj.

Burmaz je za trenotek pomolil glavo skozi steklena vrata z zelenimi zavesicami.

— Zanimivo?

Bajkić ga je črno pogledal.

— Tak je videz.

V monotonost vedno enakega dela se je nagloma priselila veselost, ki je bila samo radi dostojnosti ko prevešena z resnobo na obrazih.

— Kaj se je zgodilo, tovariš?

— Samomor.

— Starost?

— Menda gimnazistka.

— Aha, fina zadevica!

Skozi odprto okno je prihajalo začetkoma poredkoma in počasno, potem pa vedno bolj podvizano in hitrejše pokanje motorja. Potem se je med žvižganjem naenkrat izgubilo v uličnem hrupu: fotoreporter je odbrzel na mesto nesreče.

— Alo, da. Kako? Čakajte! Šop, sprejemajte!

— Izključena iz gimnazije, tik pred maturo.

— Radi česa?

— Še ne vem.

Resnica se je ko nitka za nitko izpredala iz črnih čeljusti telefona. Že gotovo številko so znova lomili; vlivali so nove plošče; eden od linotipov je že potrkaval in iz raztopljenega svinca so nastajale drobcene uvodne vrstice:

»Na tistem delu topčiderske proge, ki pelje od Topčidera proti Rakovici, kjer po navadi kraljuje tišina in mir polja... so jutrnji sprehajavci lahko opazili skromno, mlado dekle z modro čepico na glavi, kako poseda v majhnem gozdiču, ki na tem mestu obrašča obronek, mimo katerega teče proga, in neutolažljivo joka. Toda, ker so bili to večinoma ljudje,

ki so tega lepega pomladanskega dne odšli na sprehod v dvoje — ali pa navadni mimogredoči z obližnjih posestev — ni nihče posvečal posebne pozornosti objokanemu in osamelemu dekletu. »Križi ljubezni« — so si mislili in so šli naprej ... Strašen krik ... gospod Desnica je pritekel in zagledal strašen prizor ... Nesrečni žrtvi ... vlak ... glava ... Postajenačelnik je takoj telefonično ... Policijski uradnik iz trinajstega okrožja ...«

Telefoni zgoraj v uredništvu so še naprej pozvanjali.

— Alo. Da, jaz sem, jaz sem ... Ne, črkujte. Avala, Leskovac, Evropa, Kosovo, Sava, Avala, ... Aleksandra? Kako? Aleksandra? — Bajkiću je zadrhtela roka; že sicer bledi obraz je bil brez kaplje krvi. — Naprej ... Ristić ... Da, slišim. Dobro. Naprej ... Listine ... Kdaj? Dopoldne? — Vrhovi lic so mu bili sedaj rdeči. — Naprej ... Ne zavlačujte! Ne zavlačujte!

— Kaj je to, kolega?

— Samomor.

Dilberov si je s pilico čistil nohte.

— V gimnaziji ne vedo še ničesar. Dilberov, prosim vas ...

Dilberov se je z vijolico v gumbnici na suknjiču odpravil na pot.

— Pazite, da pridete takoj v stik s tovarišicami.

Linotip sestavlja nove svinčene vrstice. Rokopisa je vedno več. Še drugi linotip začenja z delom.

— Hitreje, gospodje, hitreje!

Kljub temu, da je šele pol štirih ura, se pred poslopjem že zbirajo prodajavci časopisov. Eni polegajo za zidom; drugi posedajo po pločniku. Čutijo: senzacija je v ozračju. In računajo: morda bom dvajset ali pa trideset izvodov več prodal ko navadno.

Prispel je Stojkov s prvim fotografskim posnetkom: mlad, nelep obraz, oči, ki se same od sebe smejó, majhen, zavihnjen nos, ves nemiren, majceni kodri čez senca, pobalinsko na stran potisnjena čepica... Mojster v cinkografskem oddelku je že pripravljal aparate.

— Alo... da. Ne. Poslušajte, Dilberov. Najmite voznika in pojdite naprej. Šop, sprejemajte!

Tretji linotip je prišel na pomoč. Fotoreporter prihaja med ropotanjem svojega motorja. Prva slika iz cinkografskega oddelka je tu. V stavnici sestavljajo naslov čez štiri strani: »Tragičen samomor maturantke«. Burmaz je iz uredniške sobe prišel v uredniško dvorano, kar naprej pogleduje na svojo zlato uro.

— Hitreje, gospodje, hitreje!

Nazadnje je obris dogodka gotov. Ura verouka. Popravljanje letnih redov. Profesor, ki uči verouk, misli, da je to najvažnejša in najsvečanejša ura v vsem letu. Zelo resen je in zadržano strog — nenavadno je zadovoljen s svojim glasom, kretnjami, dostojanstvenostjo. Saj vendar nosi rdeče nogavice. Pod privzdignjenim talarjem pod mizo je videti dvoje suhotnih nog z nazaj povihanimi nogavicami. Razume se, on ne da nič na telesno, ampak samo na moralno dostojanstvo — svojega moralnega dostojanstva pa se zaveda, zato mu je čisto vseeno, kakšne nogavice ima na sebi in kakšen prizor se ponuja učenkam pod katedrom. So bogaboječe duše, ki rdečih nogavic sploh ne vidijo, toda Aleksandra Ristić jih vidi. Nekaj potez s črnim in rdečim svinčnikom in pop sedi za katedrom z redko brado in dvignjenim kazavcem, pod mizo pa rdeče nogavice. Ristićeva se niti nasmehnila ni. Risanje je zanjo ko plesanje za druge: izraz življenjskosti, mladostnosti. Riše z gotovostjo, lahkotno, in vse, kar ji pride pred oči: žensko nogo, starko, ki prodaja pogačke, profesorje, mačko, ki se sonči. Risba roma od klopi do klopi. Roke se skrivaj stikajo, oddajajo sliko naprej. Zdaj se zasmeje nekdo na tej strani razreda, zdaj zopet na drugi.

— Kaj je to?

Pest, ki je preveč majcena, bi rada skrila kos papirja.

— Dajte sem.

V razredu molk ko v grobu. Profesor komaj najde besedo. Kri mu vre v glavo.

— Kdo je tole risal?

Ristićeva vstane.

— Jaz, gospod profesor.

— In kdo naj bi tole bil?

— Vi, gospod profesor.

— Kaj? Vi se šalite!

Tu nov podnaslov: »Profesor verouka zapušča razred in zahteva satisfakcijo.«

Nauk, ki bi ga bil moral saditi v duše, zanj ni več obstojal. Prepričan je bil, da je osebno razžaljen in zasmehovan (»pred celim razredom se dela norca iz mene, pa še duhovnik sem zraven tega«) in spričo tega dejstva nič več ne misli na to, da je poglavitna resnica njegove vere: odpuščaj! Če te kdo udari po enem licu, mu nastavi še drugo. V gimnaziji je nemir. Dekleta čakajo ko čreda ovac pred nevihto krog svoje tovarišice, kdaj bo Gospod poslal blisk. Profesorski svèt je sklican. Kaj se je dogajalo za zaprtimi vrati, kdo je zahteval, da maturantko Ristićevo eksemplarično kaznujejo, kdo jo je branil, ne ve nihče. Jasno je samo to, da strašna kazen ne bi bila izrečena, če bi bil veroučitelj odpustil, če bi se bil hotel zadovoljiti z opravičilom in solzami velike grešnice. (Jezus pa je odpustil Mariji Magdaleni — dasi so Magdalenini grehi bili prav zares večji od grehov nemirne Ristićeve. Da, toda Magdalena ni osebno razžalila svojega profesorja, ki je mimo vsega tega še duhovnik!) Nekaj dni po tem so torej za temi vrati sedeli mali bogovi in zborovali. Kakšnega imovnega stanja je Ristićeva, kako živi njena družina in kaj pričakuje od tega še nedozorelega otroka in njene mature? Trapasta prašanja! To je učenkina zasebna zadeva. Gospodje, mi sedajle tukaj razsojamo o disciplini... Nov naslov: »Z večino glasov je profesorski svèt odločil, da Ristićevo za eno leto izključi iz gimnazije.« Vrata se odpirajo. Okrog zelene mize sedi ves Olimp. Suha bradica veroučitelja je polna dostojanstvenosti in samozavesti; in vsa natresena z drobci tobaka. Kje je obtoženka? In starši? Kaj ni mogoče te sodbe najprej sporočiti staršem? Kaj se to tiče

profesorjev! Ristićeva posluša obsodbo, odhaja iz šole, zunaj jo hočejo tovarišice potolažiti. »Saj to ni nič, — pravi ona, — samo to me skrbi, kako bom povedala mami.« Ko so ji tovarišice ponujajo, da bi šle ž njo, jih zavrača: »Ne, ne, bom že sama, bolje bo tako.« In odhaja po ulici, čisto sama, svojih misli. Poldrugi mesec pred maturo! Tolike žrtve, toliko odpovedi vse družine — sedaj pa, poldrugi mesec pred maturo, tik pred ciljem, polom! Zrak je topel, po novem listju diši, po drevju, ki cvete. Žuželke mrzlično žive svoj kratki čas, lastovice črtajo svoje geometrične vijuge po krasnem in mehko modrem nebu ... vse je polno življenja, polno življenjskega veselja. Dekle pohaja sem ter tja, ne more se odločiti, pohajajoč pride v Topčider. Ne, domov ne sme, domov ne sme! V gozdiču na obronku poseda, pod njo teko tračnice, joka, čas teče, še vedno joka, žuželke v sladki strasti preživljajo svoj kratko odmerjeni čas, ptice pojo globoko v Košutnjaku nekje, objeti pari prihajajo mimo, ona pa kar naprej joka. In nazadnje: na kosce raztrgano truplo, železniška policija, radovedneži, ki so se zbrali, policijski uradnik trinajstega okrožja.

Čisto dostojna senzacija! Samo blágo, gospodje. Tu imamo prav za prav samo podatke ene strani. — In ker mu mrki izraz na Bajkićevem obrazu ni naznanjal ničesar dobrega, je Burmaz sédel zraven njega in pograbil rdeči svinčnik: — Dovolite, da vam pomagam, tovariš. Sicer bomo zamudili. — In rdeči svinčnik je, ko da popravlja, metal po cele stavke ven.

Bajkić je ostal ves dan zamišljen. Če ga je kdo poklical, se je vznemiril in se s težavo zopet našel. Takoj ko je bilo delo za prihodnji dan končano, je stopil iz uredništva in précej odšel domov, kar je bilo proti njegovi navadi. Prodajavci časopisov so še vedno zlogovali po mestu: Sa-mo-u-mor ma-tu-rant-ke ča-so-pi-si — ča-so-pi-si — Tisk — ča-so-pi-si! Jasna doma ga je čakala kakor vedno. Jedi se je

komaj priteknil, poljubil je Jasno in odšel v svojo sobo. Vsi Jasnini načrti so se podrli, prav tako kakor Nenadovi; od prihrankov se ji ni posrečilo kupiti nove mize prav tako kakor ni Nenad uspel, da bi za Jasno najel služkinjo. Neverjetno je bilo, toda denar je z nerazumljivo naglico bežal iz rok.

— Deklo bi bilo dobro najeti! — je pomislil Bajkić, ko je stopal v sobo. — Tako ne more iti več naprej.

— Prvega moram na vsak način dejati nekaj na stran za mizo! — je pomislila Jasna, gledajoč za Nenadom.

Ko se je Bajkić zaprl v svojo sobo, se je, mesto, da bi sedel za mizo in poskusil z delom — še vedno je imel upanje, da bo lepega dne končal študije na univerzi; morda se bo posvetil celo znanosti, proučevanju biologije in sociologije, morda bo živel med resnicami, deloval za resnico! Mala miza, tista pozibavajoča se, ga je potrpežljivo pričakovala, preobložena s knjigami, — slekel in takoj legel v posteljo. Zaspati je hotel, da bi nenadoma pozabil na vse, toda spanec mu ni hotel na oči. Prižgal si je cigareto, se naslonil na eno roko; pred seboj je naprej in naprej videl tisti samomorivkin obraz, hudomušno nasmejane oči, tisti veseljaški in obenem naivno spuščeni čop las izpod čepice — kajti po šolskih predpisih morajo biti lasje počesani in se ne smejo videti. Noč okrog Bajkića je bila tiha. Skozi tenko steno se je slišalo, kako Jasna v kuhinji polahko zvenkeče s posodo in kako svileno odteka voda.

— Deklo morava najeti! — je Bajkić nezavestno ponovil v sebi. In brez prehoda: — Mala nikakor ni bila tolika grešnica, da bi bila zaslužila tako kazen.

Bajkić se je spomnil Cesarske in Kraljeve realne gimnazije ž njeno vojaško disciplino, melde-gehorhsami, ž njenimi »aresti«; skoro zabolelo ga je, ko se je spomnil tiste utesnjenosti, tistega posilstva duš — kljub posameznikom, kljub profesorjem, kakršen je bil poročnik Zlatar ali pa profesor Mališa, kljub dejstvu, da je gimnazija bila v primeri z ostalo oku-

pacijo, interniranji, obešanji, kronično lakoto, preiskavami, Vidmarjevim bičem, prav zares miren kotiček; spomnil se je nasilja, magari samo moralnega, ki ga je povzročala vojaška disciplina častnikov tuje vojske. Potem se je Bajkiću šola v osvobojeni državi, kjer ne bo ne tujih vojakov, ne škornjev, ne batin, dozdevala ko nedosegljive sanje, ko osvobojenje, in to ne samo zunanje in telesno, ampak duhovno. Danes pa vidi, da moralna svoboda ne more nujno pomeniti sproščenje človeka, da je na eni in na drugi strani méje povsod enako in da obstojajo druge, mnogo pomembnejše mejé, čez katere je treba priti, katerih se je treba sprostiti, da bi se prišlo do resnične svobode.

— Profesorji niso zato tukaj, da bi izrekali kazni! — je naprej razmišljal Bajkić. — Nobeno sodišče niso. Vsa ta krvava šala z redi za znanje in kaznimi za prekršitve je brezsmiselna! Njihova dolžnost je vpeljavati in kazati — da novim pokolenjem zaupajo svoje znanje, svojo prižgano baklo, in nič drugega!

Bajkić je vstal s postelje in začel hoditi po sobi. Tisti pred leti, tisti častniki, so se nahajali v zasedeni deželi, vse, kar je molelo ven, kar je bilo pri otrokih sproščenejšega in nezavisnejšega, je bilo treba pristriči in onemogočiti v imenu »višje ideje« (ideje, ki ima na jeziku zmagovavce in premagane, hlapčevstvo, kulturne in nekulturne narode, inferiorne in superiorne civilizacije, pravice; kaj naj bi napram takim idejam pomenila osebna uglajenost ali pa osebno usmiljenje, ali pa osebna blagost posameznih poročnikov in kapetanov cesarske in kraljeve vojne sile?). Toda poglejte, saj tudi tile današnji sredi svobodne države postrižejo vse, kar je samostojnejšega, živahnejšega, kar na kakršen koli način moli iz enolične množice družabne črede. Okupatorji so to delali radi svoje presvetle monarhije, ti danes pa? ... Brez dvoma radi družbe. Da, sijajna družba, katere bodoče člane uglajajo z dresuro? In ki jih radi disciplinskih pregreškov kaznujejo ko da so zločinci!

— Sami hlapci! Povsod sami hlapci, za kos kruha!

Povsod okrog Bajkića je kraljeval globok mir. Skozi okno je bilo v čisti pomladanski noči mogoče videti obris savskega mostu s svojimi zelenimi in rdečimi lučmi. Bajkić se je spomnil onega starega, njegove razstreljene konstrukcije, zvitega železja, njegovih lokov, ki so tisto poletje, ko se je to zgodilo, ležali z enim koncem globoko v vodi. Ko je gledal most, je nenadoma začutil vso opustošenost svojega otroštva, vse svoje mladosti. Zakaj je bilo treba, da se dogode vse te strašne stvari, da pade toliko mladih ljudi, da je uničenih toliko hiš, da je toliko otrok ostalo brez sladkega otroštva? Zakaj smo bili lačni, zakaj smo mrli, se mučili... če je vse ostalo pri starem?

Ko je drugi dan stopil v uredništvo — bil pa je nenaspan in zdelan — je Bajkić takoj prašal, za katero uro je napovedan pogreb tiste nesrečne gimnazistke.

— Ob dveh popoldne jo bodo zagrebli, — je odgovoril Jojkić.

— Zagrebli? Zakaj ne pokopali?

— Cerkev je odrekla pokop. Zagrebli jo bodo kot samomorivko... brez duhovnika, molitev, zvonov.

— Ko pohojenega psa! — Bajkić je bil ves rdeč v obraz in se je zasmejal: — Docela! To dekle je v resnici tudi bila velika grešnica. Kaj vendar ni razžalila duhovnika? V pekel ž njo! V pekel! Ne molitev, ne zvonov, ne duhovnika! Naravnost v pekel, gospodje! Ha! ha! Solidarnost predvsem, ali ne?

Nagloma je umolknil in divje pograbil peresnik. Jojkić se je nelagodno nasmihal.

— Ste končali rokopis? — praša Bajkić, ne da bi dvignil glavo.

— Gospod urednik ga je že vzel.

— A... Prav! — Brada mu je podrhtevala. — Prav! Mi smo v prvi vrsti informativen list, ali ne? — Bajkić je nameril svetel in ognjen pogled na Jojkića. — In trgovsko podjetje? Ali ne?

Jojkić je pobesil oči in se počasi spravil za svojo mizo. Bajkić se je obvladal in kletvico je spustil sebi v stisnjene pesti.

Nekaj dni po tem je ena beograjskih gospodičen raztopila v čaši dvajset tablet veronala in to popila. »Okolnosti, ki so jo prisilile k temu koraku« so bile temačne in šele proti koncu dneva so postale po ogromnem reporterskem trudu malce svetlejše. V tragedijo je bilo umešanih mnogo oseb iz najboljše družbe, točno se je vedelo za neki nočni avtomobilski sprehod na Dedinje in Avalo, za neki prepir, za popivanje v nekem vinogradu v Rakovici, za izgubljen ženski čeveljček. Škandal je bil velik in sramoten. Toda ves dan so letale v uredništvo neke resne osebe in želele govoriti z direktorjem in urednikom. Bajkić je bil ves ta čas miren in hladen. Toda ko so prispeli na njegovo mizo rokopisi in fotografije, vse to pa šele drugi dan, že po svečanem pogrebu, ko je prebral prvi dve vrstici, ki jih je Dilberov zložil v slavo lepe in nesrečne gospodične; ko je malo dalje ugotovil, da se je vse tisto nedovoljeno in temno spremenilo v neke težke duševne boje; ko je nazadnje videl, da so se pogrebnih molitev udeležili štirje duhovniki s škofom X. na čelu in da je sodelovalo tudi Prvo pevsko društvo — je Bajkić vrgel vse ob tla, vstal izza mize in stekel k Burmazu, ponavljajoč v sebi:

— Sami hlapci... vse sami hlapci... za denar!

Ob Burmazovem vprašujočem pogledu se je Bajkić obvladal.

— Nič več nočem biti tajnik. Prosim vas, razvežite me te službe.

— Kako to... dragi, dragi Bajkić! Ne, dovolite.

— Nič, nič ne bo z vsem tem! — je vzrojil znova Bajkić. — Nočem, in konec! Do semkajle mi je prišlo! Saj prav za prav niti človek nisem več za vas... moji nazori o časnikarstvu se ne skladajo z vašimi. Če lahko ostanem navaden sotrudnik, tisti, ki piše — jaz pa bom pisal brez ozira na to, ali bo rokopis vržen v koš ali pa ne, — potem prav, če pa ne, naj me hudič

vzame! Za pisarja bom šel, ali pa drva žagat! Čisto in mirno vest hočem imeti.

— Toda... dovolite, dragi Bajkić! — Burmaz se je bil znašel: — Kako to: nočem in konec? Prosim vas, na to mesto ni mogoče postaviti nekoga od danes do jutri. Docela vas razumem in cenim vaše pesniške občutke, toda... tu mora biti rok. Vsaj petnajst dni mi dajte, vsaj toliko, da bom lahko našel človeka za to odgovorno mesto.

— Andreja imate.

— Dovolili boste, da si sam sebi izberem sotrudnika in pomočnika.

— Jaz govorim o njem kot zamenjevavcu, kajti niti trenotek ne bom več delal.

Plačani ste in delali boste do prvega! — je zavpil Burmaz. Tisti trenotek se mu je pobliskalo pred očmi Bajkićevo prijateljstvo z Aleksandro Majstorović in znižal je glas, da je postal že kar blag in bil poln neke vrste prijateljskega in preroškega očitanja: — Ne greste po pravi poti, Bajkić. Vaše ideje niso zdrave. — In ko se je dvignil za mizo in mu položil roke na ramena (Bajkić se je malce zvil, da bi se izognil temu dotiku), je dodal: — Sicer boste pa ostali na tem mestu do prvega samo radi lepšega... da se izpolni formalnost. Andrej vam bo pomagal. Jaz...

Bajkić ni čakal konec stavka.

— Hvala, — je rekel suho, se posmehnil z enim samim kotom ustnic in stopil iz urednikove sobe.

Ko je ostal sam, se je Burmaz ves rdeč zakopal v papirje.

— Ah, počakaj, še bova imela čas govoriti o moralni neoporečnosti! In o vesti!

Hudoben nasmešek mu je za trenotek ozaril obraz; ves je vzdrgetal, ko je pomislil, da se bo še danes odločalo o njegovi bodočnosti, o njegovi veliki bodočnosti. Ta misel ga je toliko vznemirila, da je zagnal peresnik od sebe in se začel s širokimi koraki sprehajati po sobi.

2

Velika igra

Despotovićev kabinet, v katerega so ga spustili po kratkem čakanju, ni bil razsvetljen, dasi je mrak že docela prehajal v temo. Odprta okna so gledala na tih in pust vrtiček, stisnjen med ograje drugih vrtov in samo v teh oknih, ki so jih obdajale težke draperije, je bilo v tem trenotku še malce dneva. Vse drugo je tonilo v mehke in tople sence. Burmaz je rabil nekaj trenotkov, da je med njimi odkril še eno: Despotovića. Vsaj eno besedo bi bil moral ziniti za pozdrav, toda stal je ves trd tik samih vrat v mučnem pričakovanju. Kabinet je bil poln nekega težkega parfuma in zelo aromatičnega tobakovega dima in ti duhovi so — spominjajoč ga nekdanje direktorske sobe pri »Tisku« — napravili Burmaza še bolj trdega.

— Sedite.

Despotović je govoril hitro in pridušeno, ko da mu je glas zavešen z gostim pajčolanom. Ta glas, tak videz je bil, prav za prav ni niti prihajal iz človeka, tako monoton in neoseben je bil; tema je bila zvočnik, skozi katerega so pošepetavale sence.

Burmaz se je sesedel na stol, pa mu je bilo takoj žal: namizna luč, ki jo je bil Despotović prižgal, ga je obsinila s polno svetlobo, dočim je Despotović, ki se je naslanjal na rob svoje velike mize in bil s hrbtom obrnjen proti oknom in luči, še naprej ostal v poltemi. Despotović je nervozno kadil in samo od časa do časa mu je goreča cigareta obsijala spodnji del obraza: dva bela brka, upadla lica in zgrbljeno kožo na robovih tenkih, mrzlično stisnjenih ustnic.

Molk je trajal nekaj trenotkov. Burmaz je čutil, kako ga Despotović nepremično in pazno opazuje, kako iz sence proučuje vsako potezo njegovega obraza. Moral se je zadržati mirno, kolikor mogoče nepremično! Ni smel dovoliti, da bi se mu obraz krčil! Dlani je imel potne. Doklej bo tole še trpelo? Tako ...

malce nasmejati se je treba! Še malo, in svobodneje dihati! Ta negotovost ni mogla dolgo trajati, tako ali tako se bo končala. Burmazu, prikovanem na stol, se je naenkrat zazdelo, da je vseeno, kako se bo končala. Samo konča naj se!

— Cigareto si prižgite!

Despotović je z odsekano kretnjo ponudil tobačnico. Magične sile, ki je vezala Burmaza, da je bil ko mrtev, je v trenotku zmanjkalo, prsa so se mu napolnila z zrakom, v resnici in docela naravno se je bil nasmehnil, toda težko občutje nečesa nezdravega je ostalo še naprej v zraku.

— Koliko ste stari, Burmaz? — je nepričakovano prašal Despotović.

Burmaz je močno zardel. Vstati je hotel.

— Dva in trideset, — je zajecljal.

— Pa ste preveč spretni za svoja leta. Pazite, da ta spretnost lepega dne ne zlomi vas samih. To je pa že kar preveč nevarna spretnost.

Burmaz je onemel. Ko učenec je bil, ki se ni naučil berila.

— Nikar se ne mučite! — Roka s cigareto je napravila pot do ust in nazaj, žerjavica pa je še enkrat opisala v senci svojo ognjeno črto. — Nisem vas poklical, da bi vam pridigal. — Despotović je ugasnil cigareto in ko je malo postal, gledajoč kako dim s pepelnjaka vijuga proti senčniku svetilke, se je znova obrnil proti Burmazu. — Ali vas je gospod Majstorović že pripravil na vse tole?

— Me je.

— Toliko boljše. Ali ste prepričani, da boste lahko vse neopazno izpeljali?

— Mislim, da. Jaz... — Burmaz je vstal. Vznemirjen je bil. Ali pa se je samo delal. — Radi vaše velikodušnosti bi bil rad iskren, iskren. Znova bi si rad pridobil vaše zaupanje.

Despotović je napravil kretnjo, ko da se brani, toda Burmaz se je nahajal že v zaletu, nobena stvar ga ni mogla več ustaviti. Despotovićeva kretnja ga je samo razdražila in ujezila. — Meni je treba samo

omogočiti razvoj, da bi postal koristen za družbo, da bi se izpopolnil. Dva in trideset let sem star, družino imam... dva brata, ki ju je treba spraviti do kruha, nihče mi ne more šteti v hudo, če skrbim za svojo bodočnost. Vsak človek ima svoje skrbi, vi svoje, Majstorović svoje, zakaj se tudi jaz ne bi brigal zase, če smo že vsak zase? Če smo vsak zase in vsi proti vsem? To vam pripovedujem zato, da ne bi prestrogo mislili o tujih postopkih. Jaz imam prav tolikšno pravico za prostor pod soncem kakor vi. Samo da jaz nisem okorel. In ideje imam. Doslej sem bil vedno med tistimi, ki pošepetavajo drugim, odslej ne bom več.

Burmaz se je nenadoma ustavil. Zajecljal je (v očeh se mu je ta čas posmehljivo bliskalo):

— Oprostite...

Despotović se je znašel. In ko da Burmaz ni bil ničesar dejal, ukazujoče:

— Čisto od daleč boste začeli. — In ko je malo pomislil: — Takole... Še en mesec časa imate, še poldrugi mesec.

Despotović je za trenotek pomolčal.

— Prav?

— Prav, gospod minister.

— Potem na svidenje. Da. Osebno se ne pokažite. Enega od sotrudnikov pošljite. Najbolje enega onih, ki še niso tega delali.

In ne da bi ponudil Burmazu roko, je Despotović stopil za mizo.

Šele sedaj, ko je bilo že vse končano — in to na tako lep način končano! — se je začel Burmaz naravnost tresti: biti rojen pod tako srečno zvezdo, to je res lahko vrtoglavilo človeka! Predno je stopil pred Majstorovića, se je moral umiriti, zbrati misli; osredotočiti se. Skoraj tekel je, ko se je vračal v uredništvo. V uredništvu ni bilo nikogar več. Resnica se mu je v neprezračenih prostorih dozdevala uboga in umazana. Pač pa on sam ni bil ne ubog ne umazan.

Prvič je imel občutek, da ni del teh ubogih, zamazanih, tako hitro postaranih predmetov. Samemu sebi se je nasmejal, zato ker je tekel. Ko pa je šel skozi veliko uredniško sobo, je čisto jasno čutil, da ni več isti človek. Tolika radost ga je obšla, da je začel poskakovati.

— Tra-la-la, tra-la-la...

Eden od stolov mu je slučajno bil v napoto, pa ga je brcnil z nogo.

— Tra-la-la, tra-la-la...

Stal je pred vrati v svojo sobo. Nagnil je glavo, ko v šali, in jih na stežaj odprl.

— Gospod direkto... Ah, pardon, gospa! Jaz... kakšno presenečenje... dovolite!

— Stavila bi, da prihajate z rendez-vous-ja! — Gospa Marina Raspopović ga je prekanjeno presekala z očmi. — Veste, da vas tukaj čakam že cel četrt ure.

— O, kakšen rendez-vous, draga, draga gospa! — Burmaz je postrani pogledal zaprta steklena vrata direktorjevega kabineta; tema je bila v njih; to se pravi, da Despotovića ni v hiši; Burmazu se je srce nervozno skrčilo. — Rendez-vous... Posmehujete se mi, draga gospa. Še toliko časa nimam, da bi molil, vse se je zvalilo name, vi mi pa o sestankih govoričite. Toda, Bog ne daj! — In Burmaz je dvignil roke proti nebu (v eni roki je držal palico in rokavice, v drugi pa klobuk, katerega še ni bil utegnil obesiti na obešavnik). In potem, ko v nezaupanju, nagibajoč se proti vonju, ki je puhtel od Marine: — Toda Bog vidi, da ne bi želel ničesar več ko samo en rendez-vous...

— Porednež! — Marina se ga je s svojimi rokavicami v sočutnem nasmehu doteknila po obrazu. — Dajte mi vžigalice. In pustite me, da sedem, tako utrujena sem! Primeknite mi naslanjač. Ne... semkajle sedite, zraven mene, nekaj bi rada govorila z vami. Ah, ne... čakajte! — Nalahko je izvlekla svojo roko iz Burmazovih rok in si sama snela rokavice. — Bolj bi me morali spoštovati, ne, lažnivček.

»Spet bi rada nekaj zvedela« — je pomislil Burmaz, igrajoč se s sneto rokavico (z užitkom je udihaval dražeči vonj črnega usnja; rokavica med njegovimi kocinastimi prsti je postala majceno živo bitje, še toplo).

— Ali se še spominjate najinega razgovora o Freudu? Jaz sem potem zelo mnogo premišljala o vsem tistem, o refoulementu, o kompleksih, sanjah in njihovem pomenu... Ali bi naju lahko kdo slišal?

— Ne, nihče.

— Ali ste videli pred kratkim Koko? — Marina je sama zagrabila Burmaza za roko.

— Sem, zdi se mi, da včeraj. — Burmaz je bil v zadregi.

— Ali se vam ne zdi bleda? Zelo se je spremenila, ali ne? Priznajte, priznajte... Ne morda zato, ker sem njena mati... Bolje je, če je človek iskren napram meni! Ko bi vedeli, kako težko je biti mati, dragi prijatelj!

— Jaz... prav res, da ne vem...

— Cela tragedija je to! Taki kompleksi! Prepričana sem, da gre tu za komplekse! Samo molčí, premišlja, človeku gredo lasje pokonci. In človek ničesar ne razume. Ko sem bila v njenih letih... ali veste, da je stara šele eno in dvajset let? Mile ji je vrstnik, le nekaj tednov je starejši. Ali veste za tisto drugo tragedijo? Joj, kako brez pameti so otroci! Zelo se bojim za vse tri, odkar je prišel Mile nazaj. Ena zaljubljena — pri Koki je to kompleks, o tem sem popolnoma prepričana — druga pa noseča... strašno!

— Kaj ste prepričani, da je tista mala?...

— Oh, docela... njena mati je zelo groba žena, pred nekaj dnevi je napadla Koko, kar naprej jo čaka pred vrati, ko da je moj ubogi otrok tu česa kriv! Zelo zelo revni so, oče tega dekletca, mislim, je v službi tu pri vas, Koka je dobrega srca, potem pa šola, saj veste, kako je, tovarišici sta, smilila se ji je ubožica, obleke ji je dajala in tako naprej, s seboj jo je jemala, da bi jo malo vpeljala in razveselila — to je pa hvaležnost!

Burmaz se je še vedno delal, ko da ničesar ne razume, čas je bežal, Marina je postajala vedno bolj nervozna. Naenkrat je nehala z zavijanji.

— Ali ne veste, da se je Mile začel znova shajati s Stanko?

— Vem, toda, moj Bog...

— Ali sta bila skupaj vsega skupaj enkrat ali dvakrat, ni posebno pomembno, glavno je, da sta bila skupaj in za Koko se bojim.

Burmaz ni odgovoril. Marina je napravila še en korak naprej.

— Ali ste videli Mileta?

— Parkrat.

— In?...

— Ne razumem.

— Kaj menite, da bi on lahko,... da je on res tako zaljubljen v to nesrečnico, da bi jo mogel tudi vzeti?

Burmazu je postalo vse jasno. Mamica bi rada zavarovala hčerko!

— Ah, to... veste, kako je, zaljubljen je vsekakor, ali kaj se bo zgodilo, ne vem, ne vem, verjemite mi, pa da, v teh letih...

Marina ga je nazaupljivo opazovala. Mi mogla dovolj razločno razločiti, v čem Burmaz zavija in v čem ne. Nasmehnila se mu je. Zavzdihnila je. Rokavice je vzela z mize. Počasi jih je začela natikati.

— Toda z vašim prijateljstvom lahko vedno računam, ali ne? — In ne da bi pustila, da bi Burmaz to potrdil, je takoj dodala: — Rada bi videla, da bi o vsem tem še enkrat govorila, in v miru. Ali bi lahko jutri? Sama bova. Da? Potem na svidenje! — In ko mu je nalašč stisnila prste, polglasno: — Še malo, pa bo ko rendez-vous. Nikakor se ne morem jeziti na vas, porednež!

Nekaj dni potem je Burmaz poklical Bajkića.

— Sedite, dragi, dragi Bajkić... O, prosim vas... tako. Da vendar enkrat spregovoriva besedo — dve kot

stara prijatelja. Ne, časnikarski poklic je prekletstvo, ne pusti nam, da bi imeli ne zasebno ne osebno življenje. Sploh nam ničesar ne dovoljuje. Ali mi verjamete, da sem začel pisati izredno novelo, pa je ne morem nikakor nadaljevati? Ne morem! Ne utegnem!

Bajkić je molče poslušal hudournik Burmazovega besedičenja. On sedaj ni poznal samo vsakega njegovega naglasa, ampak tudi vsako njegovo misel. Gledal ga je in že vnaprej je vedel, kaj bo ta storil ali rekel. — Temu človeku sem svojčas zaupal svoje najskritejše misli, — je s studom pomislil, — pripovedoval mu o očetu, o sebi!

— Verjetno ste bili že prepričani, da se nisem oziral na tisto vašo prošnjo... dovolite, pri delu se človek včasi zaleti ko da je pravcati tiran, potem pa me je samega sebe sram, toda takrat niti ta sram nič ne pomaga! — je nadaljeval Burmaz. — Force majeur! — Dvignil je kazavec. — Sicer ste pa menda razumeli...

Bajkić je mislil tačas: — Tudi sam nisem nič boljši od njega. Vsi po vrsti smo konformisti. Razlog, da bi tudi v drugih uredništvih naletel na druge Burmaze, pa verjetno tudi na podobne pogoje udejstvovanja, da bi mu šlo povsod enako — ali pa še slabše — je samo izgovor. Razlog, ker sem plašljivec in se bojim negotovosti; in ker ne upam do konca.

— ...Pa sem premišljal, — je nadaljeval Burmaz. — Celó sam uvidevam, kaj vas kot čez mero občutljivega človeka žali pri našem poklicu. Toda vsak poklic, kakor tudi vsaka kolajna, ima svojo nasprotno stran. O tem se boste prepričali. In videli boste, da naša nasprotna stran ni najslabša. Še slabše so. Toda vi ste pesnik...

— Nisem pesnik, — ga je mrzlo prekinil Bajkić.

— Ah, da! Neumnosti! Celo iz tega medklica se to lahko vidi. Kakšna občutljivost. Poslušajte, prehajam na stvarnost; vaša zadeva je urejena. Delali boste, karkoli boste hoteli...

— Kako to: karkoli boste hoteli? — je oživel Bajkić.

— Oh, prijatelj, kako ste tenkočutni! Ne mislimo, da bi enostavno sedeli in dobivali plačo. Tega ne! Ampak mislimo, da vam ni treba dajati posebne rubrike. Pisali boste, o čemerkoli boste hoteli. Velike reportaže lahko. Pišite kritiko družabnih dogodkov. V parlament lahko greste, na sodnijo. Potujete lahko. Karkoli se vam zdi vredno, to zagrabite. Mislim, da sem se izkazal kot prijatelj. In prepričan sem, da mi nič več ne zamerite, ker ste na to čakali cel poldrugi mesec.

— Ah, seveda ne!

Bajkić je ko v zadregi stal zraven mize. Burmaz mu je ponudil roko in toplo jo je stisnil. — Vendar ni popolnoma tako, kakor sem bil mislil, da je, — je pomislil sam v sebi. — Vsaj kar mene tiče, ne. In človek, ki je lahko vsaj za spoznanje naklonjen drugemu človeku, ni popoln egoist. — Bajkić je odhajal iz sobe, ko ga je Burmaz zadržal:

— Poslušajte ... na nekaj mislim, za začetek ... zdi se mi, da mi je Andrej pravil, da bi radi malo bolje spoznali naše politično življenje. Zakaj ne? Začnite s parlamentom. Ne ozirajoč se na Markovca. On piše skupščinska poročila. Vi nam boste predstavili ozračje, napišite nam reportažo o življenju v skupščini. Torej? Prav ...

Ko je zaprl vrata za seboj, je Bajkić najpreje pomislil, da z Andrejem sploh ni bil nikoli govoril, da bi rad bolj od blizu spoznal skupščino. — Morda je on tako samo sklepal, — je pomislil. In ker je bil več ko zadovoljen z razpletom stvari, je sklenil: — Sicer pa to sedaj ne igra prav za prav nobene vloge. Glavno je, da bom lahko svobodno delal. In pošteno.

Nazunaj: še vedno stara konjeniška vojašnica, z drobnimi, toda nagosto nasejanimi okni. Pred njo vse z nekimi trapastimi betonskimi stebri dozidano stopnišče in vhod, nad njima pa terasa. Ne zastava na strehi, ne rože na terasi, ne ta betonski peron s stebri niso mogli spremeniti vtisa, ki ga je dajala

zgradba. Ta hladni in neprijetni vtis — dajejo razen vojašnic samo še protestantovske molivnice.

Znotraj: dolgi hodniki, nove preproge, vonj po neizsušenem zidovju, kajti poslopje kar naprej prezidujejo in izpopolnjujejo, vonj po novem lesu, ki bi moral biti masiven, v resnici pa je cenena smrekovina, pa stopnice, s pirotskimi preprogami zastrte galerije, klubske sobe in njihovo raznovrstno, skoraj ko gostilniško pohištvo, in nazadnje dvorana, grajena v višini dveh nadstropij, s svojimi smrekovimi tramovi, na katerih sloni strop, s svojimi klopmi in kraljevimi slikami nad predsedniškimi sedeži. Toda vse to je novo, ta les, ki poka in diši po smoli, ti lestenci, tepihi, zvonci, signali, telefoni, vse to se izgublja v sivini preslabo razsvetljenih prostorov, zaudarjajoč po nekdanji vojašnici, straniščih, starih bronastih pečeh, iz katerih se kadi in na katerih sluge kuhajo kavo ali pa čaj. Sobe so nizke in se upogibajo pod težo nametanih stvari. Stopnice, po katerih se pride na galerijo, spominjajo na stopnice, po katerih se pride na podstrešje; ali pa na balkone in stojišča zasilno zgrajenih gledališč. In celo ljudje, ki se motajo po teh brezkončnih hodnikih, neprestano zaviti v poltemo in modrikasti tobakov dim, spominjajo na ljudi, ki so prišli v gledališče; mnogi se dolgočasijo, mnogi kadijo; zbirajo se v gruče zdaj tu zdaj tam. Daleč nekje zabrni električni zvonec in vrata klubskih sob se začno odpirati: — Ah, na vrsti sem! — In ljudje s papirji pod pazduho izginjajo in postajajo vedno bolj majhni v neskončni perspektivi hodnika. Drugi zopet prihajajo nazaj, si brišejo znojne vratove in lica: — Stanko, — govore, — teci po steklenico piva. Samo hladno naj bo, slišiš, hladno! — Kadar se odpro določena vrata, se razlije po poslopju zvonek glas nekoga, ki si zastonj prizadeva, da bi prevpil neprestano in monotono pošumevanje množice. Postrežljivi mladi moški z usnjenimi torbami za spise, hollywoodsko počesani, stopicajo v svojih lakiranih čevljih okrog belih brad, rdečih obrazov, okrog težkih trebuhov. Zdaj se znajdejo na

eni, zdaj na drugi njihovi strani, s katere strani se že prerivajo prosivci k njim, ki so po navadi sesušene kmečke postave v ponošeni kmečki obleki ali pa v suknjičih, na katerih pozvanjajo odlikovanja; pogosto so med njimi tudi sključene žene v črnih rutah. — Takoj, prijatelji, takoj ... — Mehko in ko brez utrujenosti govori rdeči obraz in podrsava naprej po hodniku, dokler ga ne pogoltnejo katera od tistih brezštevilnih vrat. Prijatelji pa obešajo svoje mastne kučme in šajkače na glavo in znova posedajo po ogoljenih klopeh; in zopet čakajo ure in ure, ta čas pa se težki duh njihovih premočenih kmečkih oblek meša s tobakovim dimom, z vonjem po novem lesu, z duhom po amonijaku, ki prihaja skozi razpoke stranišč. To so tisti srečnejši. Tisti, ki bodo sprejeti. Oni drugi pa, še večji reveži, v liških kapicah ali pa v širokih kmetavzarskih hlačah, čakajo celo zunaj na ulici, v drevoredu mladih lip, in preplašeno gledajo, kako težki in lesketajoči se avtomobili prihajajo in odhajajo skozi nelepa vrata z betonskim stebrovjem.

Bajkić je porabil nekaj dni, predno se je znašel v vsem tem metežu; in da se je sprostil. Naprej in naprej je moral stopati mimo skupščinske straže z belimi rokavicami iz sukanca, mimo orožnikov po hodnikih in pred vrati, mimo skupščinskega policijskega ravnateljstva. Vsak trenotek je od nekod prihajal ali pa nekam odhajal če že ne kak gospod minister, pa vsaj bivši minister; ali pa gospod predsednik, podpredsednik, gospod tajnik, gospod ... Največ je bilo gospodov predsednikov: ministrskega sveta, skupščine, strank, strankarskih ločin, odborov, pododborov, komitejev, podkomitejev, anketnih komisij, sekcij, klubov ... Časnikarji so celo glavnega slugo, dostojanstvenega starca z dolgimi črnogorskimi mustačami klicali za predsednika. Vsi so bili predsedniki. Ostalih sploh ni bilo mogoče opaziti. Prve dni je bilo Bajkiću malce nerodno tudi radi tovarišev, zamračenih in resnih parlamentarnih poročevavcev, radi njihovih črnih sakkojev in črtastih hlač. Vse, o čemer so se polglasno pogovarjali, — in kakor da

se jim ne ljubi — mu je bilo zagonetno in nerazumljivo. Dve — tri besede, zalučene iz enega konca časnikarske sobe v drugi, potem pa cele pol ure trajajoče neprestano pisanje. Povsod kupi papirja za pisalne stroje. In kar naprej se kupičijo nove pole. Poročevavci se trgajo zanje, tu in tam podčrtajo kak stavek, ga prepišejo ali pa prebero v telefon in že je ves ta kup papirjev zavržen, mrtev, neizrabljen. Ko je tudi sam poskusil, da bi kaj prebral, se Bajkić ni mogel znajti: vse je ostalo, kar je v resnici tudi bilo — zmešnjava. Prvi dan Bajkić v vsej tej zmešnjavi in mrzličnosti ni niti tega vedel, kaj se ta trenotek v skupščini dogaja. Ko ga je Markovac, drobceno rumeno človeče s pokvarjenimi zobmi, opazil, ga je enostavno prašal:

— Kaj pa vi tu, kolega? — in stekel po hodniku za nekim predsednikom, ne da bi čakal odgovora. Bajkić ga je videl šele nekaj ur pozneje, kako stoji tik samega okna v buffetu s prazno pivsko čašo v eni in z odgriznjenim narezkom v drugi roki. Bil je zamišljen in se je zagledal v poslopje gradbenega ministrstva, kjer so zidali drugo nadstropje. Bajkić se je hotel umekniti, toda Markovac ga je opazil in se mu nasmehnil.

— Gledam, kako delajo, — je počasi spregovoril. — Ti ljudje zares nekaj delajo, nekaj ustvarjajo... — sam sebe je prekinil: — Sedaj je v Topčideru verjetno vse v cvetju. Že več ko dve leti nisem bil v Topčideru, toda ko bom prvič utegnil, bom šel. Ali ljubite gozd, polje, travo, z eno besedo zelenje, naravo?

— Mene zanima, kaj se dogaja tule — ga je prekinil Bajkić.

— Pogajajo se, — je zamrmral Markovac in ugriznil v narezek. — Vi se, seveda, ne morete znajti?

— Ne, zares da se ne morem.

— Vem, urednik mi je telefoniral, naj vas vpeljem. Koliko ste stari?

— Eno in dvajset let.

— Leta, v katerih človek še vedno misli, da je vse zlato, kar se sveti. — Markovac je vzel nov narezek. — Za podlago... naj vam bo tole pravilo: Takoj ko se kaj zgodi, se prašajte v sebi: zakaj? Zakaj se je zgodilo prav tako, ne pa drugače? Če veste, da iz nič ne nastane nič, da so vse stvari povezane med seboj in druga od druge odvisne, da vse današnje stvari imajo korenike v preteklosti, v včerajšnjih dogodkih — potem vam bo vse lahko razumljivo. Pod pogojem, seveda, da objektivno poznate preteklost. Mimogrede povedano, ljudje vedo to, zato je zgodovina med vsemi znanostmi tudi najbolj potvorjena. Da bi na primer docela točno razumeli današnje nasprotje med političnimi strankami, ni dovolj, če rečete, da sta narodna in deželna stranka centralistični, kmetijska pa da je avtonomistična, ampak se je treba prašati, zakaj so take — pa boste videli, potem ko boste dali cesarju, kar je cesarjevega in voditeljem, kar pripada njihovi osebni pomembnosti, da se za temi nasprotji skrivajo različni zgodovinski razvoji v posameznih pokrajinah, različnost vere, različna miselnost, različna razumevanja, ki vsa po vrsti počivajo na različnih gospodarskih pogojih, ki diktirajo različne potrebe in različne »politike« — in ko se boste tako postavili pred našo resničnost, — vam bo postalo jasno, da ljudje in stranke delujejo, ne po nekih čistih idejah, ampak ozirajoč se na cele komplekse med seboj povezanih vplivanj. Če vam je znan gospodarski položaj v starih pokrajinah, pa k temu prištejete še zgodovinske težnje posameznih novih krajev in uporabljane metode, potem boste točno vedeli, odkod moč narodne in deloma deželne stranke. Ako pa začnete grebsti po danih odnosih v kaki drugi, novi pokrajini, v njihove privilegije, v njihove ustanove, potem lahko najdete točen razlog njihovega avtonomizma in separatizma. Leta 1918. bi bilo moralo priti do narodne revolucije, pa smo se komaj politično zedinili. In še na kak način! Na eni strani je šlo v zedinjenje z nemogočo idejo, da naj se tudi v novi državi nadaljuje polna, nespreme-

njena kontinuiteta starega srbijanskega državnega življenja, na drugi pa z idejo, ki je prav tako nemogoča, da naj se zgodovina tudi z ozirom na novo državo ponavlja. Same absurdnosti — ob uri, ko je bilo na eni strani pereče prašanje davkov in vojne odškodnine, na drugi pa likvidacija starega denarja. Kar se je zgodilo 1. decembra leta 1918., — dočim eni izjavljajo, da se želijo in hočejo zediniti v eno enotno državo, drugi pa jim odgovarjajo, da se zedinjajo v enotno kraljestvo — ni bilo začetek današnjega nesporazuma, ampak šele prvi vidni znak že obstoječega, v sami osnovi ležečega nasprotstva, ki se je zakrito vleklo že od Krfa sem. Vse, kar se je zgodilo potem, tovariš, in kar se sedaj dogaja, je moralo priti. Tako je bilo z določanjem imena države z navadnim vladnim ukazom; in z načinom sklicanja začasnega predstavništva in izglasovanjem poslovnega reda ustavotvorne skupščine; in z rešitvijo prašanja kvalificirane večine, ki naj bi izglasovala novo ustavo; in s samo ustavo — Vidov dan je bil za nas vedno fatalen dan — za katero je glasovalo samo 223 poslancev med 419. Temu osnovnemu nesporazumu in spopadu — ki ga je opazilo komaj nekaj ljudi, ki jih je pa večina radi tega tudi takoj zlomila — dodajte sedaj še osebno rivalstvo, osebna sovraštva in osebne koristi — stranke v svojem današnjem stadiju pa niso nič drugega ko konglomerat osebnih koristi v najožjem pomenu te besede — in smisel vsega tega kaosa imate na dlani. Vidite, da govoriva samo o velikih strankah, za ustavo so glasovale štiri stranke, narodna, gospodarska, mohamedanska in deželna (edina stranka, ki je nastala iz položaja po zedinjenju na ta način, da je pobrala različne strankarske ostanke; vse ostale so bile v glavnem, in to si je treba zapomniti, že preje zgrajene). In kaj se je zgodilo? Gospodarska stranka, ki je nastala nekje v provinci, je bila pri prvih volitvah do tal potolčena od katoliške stranke, ki je bila nasprotna novi centralistični ustavi, dočim je mohamedanska stranka, ki so jo pridobili za glasovanje prav za prav po težkih

pogajanjih in po velikih administrativnih popustih, takoj ko je bila ustava izglasovana, prišla z zahtevo po avtonomiji za svoje kraje, ali z drugimi besedami, presedlala tudi sama v protiustavno in proticentralistično taborišče. In sedaj pride najlepši kos. En del te stranke se skuša držati dane besede — drugi del pa se ne poslužuje le verskih razlogov — spomnite se kulturne višine muslimanskih množic — ampak tudi kreditnih ustanov, ki so vse v njihovih rokah in tisti del muslimanske stranke, ki je bil za ustavo, je pri prvih volitvah prav tako izginil s površja zemlje. Prav za prav stoji za vsem tem veleposestništvo: begluki in grofije. Ali mi lahko sledite? Vse to razlagam prehitro in šematično.

— Deloma. Toda vsega ne razumem enako dobro, — je priznal Bajkić.

— Na primer?

— Kmetijske stranke in njene abstinence.

— Pa začnite najpreje s tem, tovariš, da vidite, kje se je ta stranka začela in kje se danes širi, koga bi rada predstavljala in kdo ji stoji na čelu. Če storite tako, potem boste videli predvsem narod, ki je skozi stoletja odvisen od tujih narodov, ki živi v nenarodni državi in ki skozi stoletja poskuša zagotoviti si svojo svobodo ali pa vsaj avtonomijo na ta način, da se podreja visokim zaščitnikom, da sklepa pogodbe in državne »nagodbe«, potem pa se zopet skozi desetletja in stoletja s pasivno rezistenco upira tem zaščitnikom in nagodbam. Razen enega krvavega in slavnega upora je vsa njihova politična zgodovina prežeta s tem pasivnim elementom: molčanjem, tihim trpljenjem (množice, ne gospode, plemenitnikov z madžarskimi in nemškimi naslovi in pravicami), z odporom. Pridenite še to, da sta na eni strani fevdalni sistem — v svojih glavnih karakteristikah se je obdržal vse do današnjih dni — in z druge strani meščanski stan, ki je v glavnem tujega, doseljeniškega in uradniškega porekla, razdelila narod na dva dela, da so bile do pred nedavnim vse politične formacije večinoma omejene na zgornje in meščanske

sloje — in uspeh, ne uspeh, ampak elementarno naraščanje kmetijske stranke ž njenim proglasom kmečkim ljudem, ž njenim prebujanjem kmeta, vam bo docela jasno. Metode voditeljev kmetijske stranke odgovarjajo intimnemu razpoloženju med narodom. Rezultat vsega tega: borba za avtonomijo, ki meji na separatizem in s sredstvi — v stoletjih izkušenimi — pasivne rezistence. Toda po razpadu dvojne monarhije in ob nastanku nove države je bilo mnogo častnikov, uradnikov in plemenite gospode nenadoma ponižanih. Ker so bili sami po sebi preslabotni, so šli — ali pa se pridružili — temu kmečkemu pokretu in od tod napadnost, neumerjenost, trdovratna odpornost. Prosim vas, baron Zwingl vštric s kmetom Mukotrpnikom?

— Kam torej pelje vse to?

— K uresničenju čim večjih privilegijev, v nove nagodbe itd., ker kmetijci, taki kakršni so, ojačani z baroni in častniki, in s profesorji, in uradniki, in bankirji, predstavljajo kljub vsem izdajstvom, s katerimi je mogoče računati in katera jih čakajo — baroni in bankirji imajo mnogo bliže ležeče cilje ko pa njihovi trenotni zavezniki kmetje — silo, ki je ni mogoče obiti.

— To pomeni obračanje v krogu brez izhoda?

— Še zdaleč ne. Lepega dne se bodo ali odrekli svojega pasivnega upiranja, da bi poskusili napraviti nekaj pozitivnega, kar se lahko zgodi od danes do jutri; ali pa bodo začeli zgubljati na svoji moči; ali pa bo druga stran začela s silo. Vsaka politika ima svoje meje, ki se jih brez nevarnosti ne sme prestopiti.

— Toda zgodilo se bo v skupščini, da bo antiustavni blok močnejši od ustavnega.

— Teoretično. V resnici pa to število ne predstavlja nobene nevarnosti ne za sedanjo državno obliko, ne za ustavo. Teoretično sta v tem času, kajne, glavni braniteljici ustave narodna in deželna stranka, in ker je nevarnost, da to ustavo ovržejo, bi morali biti soglasni. Toda kakor vidite se ustavna borba bije

skoraj paralelno z borbo za prevlast med tema dvema strankama. Najteže se pri nas strinjajo tiste stranke, katere se razlikujejo druga od druge samo po vodivnih osebnostih, ne pa idejno. Vselej gre, kajne, za prestiž voditelja, ker pa se nahajata pred istimi volivci, v istem okolju in imata iste programe, gre tudi za sam obstanek stranke. Zato je na primer Soldatoviću mnogo ljubše, če deli oblast s Turki in Nemci in da ž njimi sprovaja svojo narodno politiko; Turki ne bodo Soldatoviću nikoli prevzeli volivcev, ker človek mora biti Turek, da bi za Turke glasoval, naš človek pa lahko vedno voli tudi deželno stranko. Samo izjemoma se dogaja, da pride do soglasja v dejanskih interesih večjega števila strank. Zato tudi ne verjamem, da bi se s prihodom kmetijcev v skupščino kaj spremenilo v načinu vladanja. Kvečjemu, da se bodo zedinili nekateri sedanji nasprotniki. Prosim vas vendar, — če pustimo vnemar skrajne levičarje, ki jih sedaj prav za prav v skupščini niti ni več, — kaj hočejo eni in kaj drugi? Dobro, eni so za centralizem, drugi pa za avtonomijo. Kakšna pa je prav za prav razlika v tem, s čim naj bi nadomestili ta centralizem in to avtonomijo? Vsi po vrsti, na primer, govorijo, da bi morali imeti politiko v rokah ljudje z določenim imetjem, šolo in ki zavzemajo že kak položaj, da bi na ta način baje onemogočili, da bi politika postala način za obogatitev posameznikov; vsi po vrsti so prepričani, da je za državo edina sreča in edina rešitev v tem, da bi postala čim bolj neodvisna od tujezemstva z okrepitvijo domače industrije, da se bogastvo države izraža v denarju, da pa je do denarja najlaže priti s čim večjim izvozom in s čim manjšim uvozom. In vsi po vrsti bratovsko in kar naprej razbijajo glave od takihle in podobnih prašanjih: kako nekoga prisiliti, da bi kupoval vedno več tvojih izdelkov, ko ti kupuješ vedno v manjši meri njegove? Kako se odtegniti tujezemski industriji z vpeljavanjem domače, če moramo pa kapital — in kaj ne gredo vštric ž njimi tudi trgovske pogodbe? — uvažati? Kako urediti notranji trg s

povečanjem možnosti kupovanja množic, če od teh množic — v interesu gospodarske svobode, ki je mogoča samo v narodni državi z narodno vojsko — zahtevamo vedno večjih žrtev in vedno več truda z ozirom na ljudi pri vojakih in denarja za davke? Da ne omenjam dražjih industrijskih proizvodov zaradi zaščitnih carin! Zakaj torej konec koncev tiščati k tlom prav tiste množice, ki te držijo pokonci? Ker imajo torej isto ideologijo, ker slone na istih množicah in se ljudje delijo na stranke samo radi osebnega rivalstva in krajevne — recimo tudi plemenske ali pa verske — pripadnosti, so stranke prisiljene, da se z enakimi sredstvi tepo za oblast. In treba je reči, da je ta borba toliko bolj nesramna, kolikor bolj je moč strank enaka. Seveda jim to krvavo sovraštvo ni v napoto, če je treba vsak čas — takoj ko znajdejo kak »vrhovni interes« — sklepati sporazume, pogodbe, narodne koncentracije in različne koalicije. Na ta način so se posamezne stranke vezale, ko je šlo za ureditev države. Druge pa so se vezale celo, ko je šlo za malenkostnejše »vrhovne interese«, recimo, za nakup Schneiderjevih topov, ali pa za ukinitev mandatov ene ali druge stranke, ki jim je bila napoti. Včasi lahko čisto navadni volivni ključ proglase za »vrhovni interes«. Toda spremembe ustave ni nikoli mogoče proglasiti za »vrhovni interes«, ker se bo vedno našlo lepo število tistih, katerim se zdi tudi ta ustava dobra in ni videti, da bi katerikoli si bodi parlament brez nekega zunanjega povoda sestavil potrebno večino za spremembo ustave.

— Potemtakem je ves trud deželne stranke, da bi se blokirala s kmetijsko stranko? ...

— Docela strankarska taktika — ki lahko uspe in da dobro vlado. Toda, tovariš, tudi tole je zopet teoretična pojasnitev. Vrniva se h konkretnemu. Vzemiva narodno in deželno stranko, da bi videla, zakaj se mora deželna stranka v sili posluževati tako obupnih in zase nevarnih eksperimentov. Menda vam je znano, kako in zakaj je nastala narodna stranka? Dobro: v obliki upora proti obstoječemu avtokratizmu in

birokratizmu, za suverenost naroda, ki je začetek in izliv vse oblasti, v obliki tiskovne svobode in tako naprej, — Bakunjin, Marković, kesneje zopet angleški parlamentarizem in nazadnje stranka, katero volijo večinoma kmetje, uradniki, rokodelci, meščani. Oborožen upor, izmišljen atentat, v katerem so padle glave, in stranka ima tudi svojo mistiko. Kako stranka postaja iz revolucionarne nacionalistična in meščanska, potem pa reakcionarna, se lahko najbolje vidi na primeru narodne stranke, prav kakor je na njenem primeru mogoče videti tudi to, kako prave ideologe in voditelje stranke postopoma odrivajo spretnejši taktiki, ljudje s še večjo gibčnostjo. V politiki, tovariš, ni treba imeti navadnega vatla. V politiki gibčnejši pomeni sposobnejši, pomeni odpornejši. Razume se, beseda je o parlamentarnem demokratizmu. Ob strani puščam torej ves ta razvoj narodne stranke in predvsem beležim, da je v političnem življenju starih krajev že kakih deset let pred vojsko gospodarila narodna stranka in stari Soldatović v nji. Priprave za balkanske vojne in njihova izvedba, maščevanje Kosova, kajne, vse to se je vršilo pod različnimi vladami narodne stranke oziroma pod vladami, v katerih je bil največkrat Soldatović predsednik. Ž njim na čelu smo stopili v svetovno vojno, ž njim dočakali osvobojenje. Ker je Soldatović dolgo vladal, se je iz nekdanjega Bakunjinovega prijatelja prelevil v človeka, ki ne zna dati oblasti iz rok. Prelevil se je v človeka, ki je postopoma izenačil koristi svojih poslovnih ljudi — vsaka stranka mora imeti svoje poslovne ljudi — s koristmi stranke, korist stranke pa s koristmi države. Na ta način dobiva centralizem, kot ideja, ki jo drži pokonci Soldatović, posebno barvo, zlasti še, če človek ve, da je parlamentarizem v Soldatovićevih rokah danes pritiran do svojega najožjega, najenostavnejšega pomena, do vladanja večine. Doseči število, »pustiti številke, da govorijo«, to vam je skupščina Soldatovićevega parlamentarizma. Ta dolga doba vladanja je prav tako vplivala tudi na samo stranko, na izbiro ljudi, ki ji stoje na

čelu, pa tudi na samo kakovost njenih volivcev, kar zopet sili voditelje, da postajajo vedno bolj spretni taktiki, vedno bolj neukročeni demagogi, vedno večji ciniki. Danes ni sredstva, katerega narodna stranka s Soldatovićem ne bi izrabila ali ga ne izrablja, da bi še naprej vladala: intrige, nevidne zveze in osebni vplivi, mračne sile, špijoniranje, pa tudi kreditni zavodi, dispozicijski fondi, strankarsko uredništvo, vse to se je danes udinjalo ciljem te stranke. Z zborovanji izmozgati telesno slabotnega človeka, spraviti drugega v denarne neprijetnosti, tretjemu postlati za razvrat — vse to je docela normalno, če Soldatović od teh ljudi kaj pričakuje. Zapiranje opozicijskih govornikov, razbijanje shodov nasprotnikov, delati zasede na potih, naganjati, da volivne liste opozicije ne bi bile pravočasno overovljene, to so danes posvečujoča in priznana pravila »volivnega boja«, prav tako ko, če »volijo« mrtvi ali pa se »izgube« volivni seznami in se vrše »napadi« na opozicijonalce na volišču. Če pa to ne pomaga, potem se enostavno potvorijo rezultati. Vsa država je administrativno pregrajena in nobena druga stranka se s tem aparatom ne more dolgo držati na vladi. Ob tej sili so se še v drugačnih primerih lomili zobje. Poskusi delitve stranke, pa tudi če so jih želeli in jim stali ob strani najvplivnejši možje, so se vedno končavali s propastjo ločin in zlomom njihovih voditeljev. Narodna stranka se umakne z vlade samo takrat, kadar se mora radi preočitne korupcije, radi preveč vnebovpijočih škandalov ali pa nepopularnih zakonov malce osvežiti v opoziciji.

— Toda menda so tudi med strankami kake razlike!

— Seveda... ker sicer ne bi bilo napredka v demokratizmih. Vsaka stranka, ki nastaja iz resničnih potreb okolja, kadar se oglaša kot nosivka progresivnih idej tistega trenotka, lahko trenotno pomeni progresivno silo. Toda vse živi, vse se premika, ničesar večnega in stalnega ni. Še več si upam reči; demokracija pri nas še ni doigrala svoje vloge —

sicer gre res hitro h koncu ž njo, kakor z vsako stvarjo, ki se pri nas naglo obleti, kajti v svojem razvoju puščamo v nemar cela razdobja, toda demokracija si je zastavila še nekatere naloge, ki morajo biti rešene, da bi mogli naprej. Da vam zopet postrežem s primerom: To, kar danes dela deželna stranka, ko vpeljuje kmetijsko stranko v skupščino in ko poskuša, če bi bilo mogoče, vzeti narodni stranki monopol vladanja — je pozitivno. Toda radi tega nisem podelil blagoslova sistemu v celoti — spomnite se, kaj sem vam malo preje dejal glede metod. Največ, kar morem reči, je, da je zato, ker se bori z narodno stranko in na istem področju, primorana, da se bori z istimi sredstvi. In drugo, da zato, ker je nova stranka — bolje je reči kot nedavno ustanovljena in ker je sestavljena iz ostankov starih strank, ki sta jih vojna in čas zavrgla, ali pa ki so dovršile svojo nalogo — nima posebnih možnosti, izbirati v tej borbi sredstva. Vzemimo Despotovića. Pred vojsko je bil strah in trepet. Pripadal je eni meščanskih strank, ki jo je pa pohod narodne stranke naravnost zdrobil, pa se je proti nji kakor tudi proti vsem novim strankam boril na vse pretege in do zadnjega. V tej borbi ni cincal, celo političnega rokovnjaštva se je posluževal. Toda... kaj vam je? Vam je slabo, tovariš?

Bajkić je zopet dobil barvo.

— Nič. Pripovedujte naprej.

— Hotel sem vam torej reči, da je Despotović do pred kratkim veljal za človeka težke roke — držal se je in se še naprej drži največ na ta način, da ima zraven sebe gospodarstvenike, izvoznike, bankirje in trgovce-grosiste, torej vse po vrsti ljudi, ki so za »močno roko« v politiki — pa obenem tudi za poštenega človeka. Njega ni bilo mogoče pretentati ne s požrtijami, ne s pomočjo žensk, še najmanj pa z denarjem. Za njegovimi neomadeževanimi rokami je bila lahko skrita cela stranka. Toda poglejte, tega, kar on kot človek ne bi bil nikoli storil, je storil za stranko.

— Ali imate v mislih tisto sekvestracijo?

— Da. — Markovac se je za trenotek zamislil. — Sicer je pa tudi tu treba nekaj popraviti. Pravijo, stranka kot celota, stranka hoče, stranka noče, kaj pa je prav za prav stranka? Kaj je prav za prav bit posamezne stranke, iz česa se sestoji kot družba državljanov? Iz posameznikov, ali ne, ki volijo tudi posameznika, kajne, ki si jih izvolijo za poslance in ki opravljajo svoje posle, posle svojih volivcev in države. Kakšni pa so ti posamezniki? Tu je smrtna rana demokracije. Eden teh posameznikov je, recimo, Majstorović, ali pa Despotović, ali pa baron Zwingl, dočim je drugi ali kak delavec v tovarni čevljev »Stella«, ali jaz, ali pa vi, ali pa kak kmet, ki še vedno orje z lesenim plugom in z vso družino stanuje v eni sami sobi brez podnic. In naprej, ne smete izgubiti izpred oči, da ima vsaka stranka svoje glavne in okrajne odbore, svoje predsednike in agitatorje, ti pa imajo zopet svoje osebne koristi, svoje mline ali pa rudnike, svoje gozdove ali pa najemniške hiše. Eden bi rad svojega zeta nekam spravil. Drugi želi, da bi bila nova državna cesta speljana skozi njegovo vas, prav čez njegovo zemljo. Tretjemu je potrebno povišanje carinskih tarifov, kajti njegova tovarna je v primankljaju. In tako gre v neskončnost. In »splošni« državni interesi? Prvič, kaj sploh pomenijo »splošni« državni interesi? Splošni interesi so, ali ne, samo vsota posameznih interesov? Čisto naravno. Ker pa posamezne interese uravnava — na podlagi bratstva in enakosti, svobodne volje in individualnosti — zakon svobodnega tekmovanja, ki kljub vsem ustavljanjem teži za krepitvijo močnih in slabljenjem slabotnejših, potem navsezadnje tisti splošni interesi niso vsota vseh, ampak samo vsota tistih močnih in najmočnejših posameznih interesov — ker samo ti lahko pridejo do polnega izraza. Vsaka stranka je ko živa in zelo komplicirana tkanina, ki se kar naprej trga in zopet na drugačen način zrašča. Nasprotja med koristmi, nasprotja med ljudmi in njihovimi resničnimi ali pa samo pozunanjenimi prepričanji

ustvarjajo vsak trenotek nove skupine, ki se, ko mine določeni čas, zopet lomijo in zopet sestavljajo; malenkostna človeška bitja vleče zdaj k enemu, zdaj k drugemu magnetnemu polju, zdaj k temu, zdaj k onemu človeku, in sicer v toliko, v kolikor vsak posameznik med njimi vliva ostalim upanja, da bodo v njegovem okrilju kolikor mogoče najpopolneje zadostili svojim potrebam. V stranki sami pa je treba sèm šteti še borbo teh malenkostnih »voditeljev«, kateri med njimi bo prvi — kajti šele, ko je čisto na vrhu, lahko voditelj zadovolji tiste, ki ga nosijo na svojih plečih. Znotraj imamo, torej prvič nasprotstva posameznikov radi osebnih koristi, potem pa še nasprotstva med posameznimi frakcijami radi vodstva, nazunaj pa nasprotstva med strankami za oblast. In prepogosto se dogaja, da ima posamezna frakcija več zveze z nasprotno stranko ko pa s svojo lastno. Ko sem malo preje dejal, da se je Despotović radi stranke zamazal, sem bil vse preveč na splošno povedal: Despotović je bil to storil radi svoje frakcije v deželni stranki, radi despotovićevcev. Zakon džungle, ki se je uveljavil v našem gospodarskem in družabnem življenju, se je uveljavil tudi v političnem. Toda sedaj naj bo za danes dovolj. Pogledati moram, kaj je kaj novega v klubih. — In ker se Bajkić ni genil: — Bojim se, da vas nisem preveč ostrašil.

— Ne... toda priznati moram, da zdaj prav za prav ne vem, s katere strani naj bi začel.

— Takole začnite... najpreje spoznajte vse gobce. To je najpoglavitnejše. In ne smete se bati. V knjižnico pojdite, prebirajte stara skupščinska poročila. Obnašajte se, ko da ste doma. Ustavite kogarkoli, prašajte magari ne vem kaj, kar na lepem se delajte, ko da vas zanima. Tukaj so ljudje žlobudravi, še tisto vam bodo povedali, kar jih niti prašali niste. Samo pozorni bodite, — takoj ko uvidijo, da ste novinec in da ne poznate razmer in ljudi, vam bodo skušali naprtiti ali kako reklamo zase ali pa kako obtožbo zoper koga drugega. Prve dni ne pišite ničesar. Ali pa prašajte vsaj mene. — Markovac je vstal od mize;

na velik kup cigaretnih ostankov je vrgel še enega. — Sedaj pa na svidenje, kolega. En sam dober konkreten vzgled, in vse tole vam bo jasno, boste videli. — In ves majhen, uren, škrbast, v črnem sakkoju in črtastih hlačah je izginil skozi vrata.

Bajkić se ni genil. V glavi mu je vrelo. Toliko da je začutil otožje v sebi. Kadar se človek otresa predsodkov, je vedno otožje v njem.

Prva skupščinska seja, ki se je je po tem razgovoru z Markovcem udeležil, pričakoval pa je, da bo sedaj vse mnogo bolje razumel, je Bajkića samo še bolj zmešala. Tisti čas ko je tajnik monotono in skoraj neslišno pred polno čašo vode pred seboj bral zapisnik zadnje seje; tačas ko je nad njim skupščinski predsednik govoril z nekim gospodom birokratične zunanjščine in zlatim ščipalnikom; med tem ko so stenografi urejevali svoje papirje in je na ministrskih sedežih sedel en sam član vlade — so v dvorani, ki je bila polprazna, poslanci uganjali vsakovrstne stvari: brali časopise, pisali pisma, dremali; ali pa obiskovali drug drugega. Eni so prihajali, drugi odhajali, tretji stali v gručah in se nečemu smejali, se potem razhajali, se zopet zbirali in zopet razhajali. Sluga je z nekakšnim seznamom v rokah hodil od poslanca do poslanca, polagal list pred vsakogar, oni pa so jih podpisovali. Predsednik je, prekinjajoč sam sebe za trenotek v razgovoru, zdaj pa zdaj udaril po zvoncu pred seboj in ne ozirajoč se na to, kakšen vtis je napravil, takoj zopet nadaljeval pogovor. Vsi so se obnašali ko doma, sproščeno in ravnodušno; niti zdaleč jim ni bilo mar, kaj tajnik ta trenotek bere. Vsaj Bajkiću se je tako dozdevalo.

Komaj pa je bil tajnik dobro zaprl svoje pole pred seboj, že je pred govorniškim odrom nastalo prerivanje, skozi trojna odprta vrata so se tekajoč vsipali poslanci in že kar spotoma so vpili in rohneli. Predsednik je divje bil po zvoncu, ki je žalostno ječal, ker ga je dušil nemir. Bolj nizek in debelušen človek, ki se je

trdovratno držal za govorniški oder, je z vso silo razbijal po deski pred seboj, dočim so se mu nekateri smejali, drugi pa so žvižgali. Predsednik nad njim je nekaj govoril, kaj, pa menda ni nihče slišal. Nenadoma je ostro vpitje ponehalo. Za predsedniško mizo ni bilo nikogar. Poslanci so se prerivali še nekaj trenotkov, potem pa se je začela dvorana nagloma prazniti.

Drugi dan je začel Bajkić s pomočjo časopisnih poročil razvozlavati včerajšnjo uganko. Zelo se je začudil, ko je v urejenih opisih seje odkril, da se je včeraj razen branja zapisnika zgodilo še nekaj pomembnega: da je bilo razglašeno, da prva točka dnevnega reda po branju zapisnika, verifikacija poslanskih mandatov kmetijske stranke ne more priti danes na vrsto, ker je predsednik radi nesoglasij, ki so nastala, prisiljen odstopiti. Dokler se ne reši prašanje tega odstopa, je predsednik primoran, dasi nerad ... — radi izčrpanega dnevnega reda zaključiti sejo, druga pa da bo sklicana pismenim potem.

— Dokler se Despotović ne pogodi s Soldatovićem, — je pripomnil eden opozicionalnih poslancev.

— Boljša je trezna pogodba ko pa trapast »sporazum«! — je odgovoril Despotović.

Ta odgovor je nenavadno vznemiril Bajkića.

— Komaj opazil sem ga bil v dvorani, — je pripovedoval Markovcu, — in nobenega njegovega medklica nisem bil slišal.

— Tihoma ga je izgovoril, da bi ga slišali stenografi, to pa je dovolj, — je odgovoril Markovac. — Samo tisti, ki nimajo vpliva na splošni potek dogodkov, Pavlov na primer, ali pa Žabalj, ali pa pop Kragić, morajo kričati. Za Despotovića je zadosti, če šepne eno samo pripombo med svojimi prijatelji in že tečeta dva v časnikarsko sobo, da bi nas prašala: »Ali ste slišali, kaj je dejal gospod predsednik?« Saj sem vam bil že enkrat dejal: če hočete točno razumeti, kaj se pod to streho dogaja, ni dovolj samo gledati in poslušati. Potrebno je, da se človek spozna

z ljudmi. In tudi oni morajo vedeti, kdo ste. Stopite z menoj.

Vse dopoldne je Markovac vodil Bajkića okrog in ga predstavljal ljudem. Vsaki med njimi je imel za Markovca kako malenkost, ki mu jo je moral šepniti na uho. Bajkića je začel vznemirjati neki nedoločen gnus do vsega tega, vendar je še naprej pozorno poslušal navodila svojega starejšega tovariša in se še naprej nasmihal najrazličnejšim človeškim obrazom in kar naprej pokorno jemal iz pozlačenih tobačnic ponujane dvorske cigarete. Toda v ljudi se ne stopa ko v hiše. Tu so vsi kazali samo smehljaje, poštenost, domoljubje, vdanost narodu, in dasi je sam pri sebi govoril, da so večinoma samo pobeljeni grobovi, se Bajkić kljub temu ni mogel znebiti nekega spoštovanja do teh ljudi. Zlasti še, ker je med njimi spoznal nekaj finih in kulturnih ljudi, nekaj znanih pisateljev in poštenih sanjačev, nekaj posebno treznih in razsodnih kmetov, nekaj starih borcev za pravico in svobodo, pa jih še ni znal ločiti med seboj. — Tu mora biti ko pri nas v uredništvu, — si je ironično mislil Bajkić, — nekaj neomadeževanih, poštenih in pametnih dela in gara, ostali pa kričijo in uživajo.

Bajkić je nekaj dni vedno po Markovčevih navodilih prisluškoval podzemeljskemu hrupu pogajanj v klubih in strankarskim intrigam. Ljudje so nepričakovano postali molčeči in jih ni bilo videti. Ene drugih je bilo sram. Povsod je bilo čutiti nejasnost, mučen občutek negotovosti. Najfantastičnejše govorice so se razširjale zdaj na enem, zdaj na drugem koncu poslopja, čez nekaj trenotkov pa so bile preklicane; ali pa so jih potisnile druge, še bolj fantastične. Na splošno so bili ljudje zatrdno prepričani, da je Soldatović nazadnje le potisnjen ob zid, da je z zadnjo verifikacijsko odgoditvijo porabil zadnje sredstvo in da težišče položaja prehaja na deželno stranko in opozicijo, kmetijce, muslimane in katolike. Čim bo verificiranih tistih deset predloženih mandatov —

kmetijci bodo predložili tudi ostale, in v treh dneh bo v skupščini nova in močna večina. Nastala bo nova doba državne konsolidacije in konstruktivnega dela. Seveda samo pod pogojem, če v deželni stranki ne nastopi razcep. Vendar se je vzdrževalo mnenje, da do tega ne bo prišlo, da je bil namen zadnjih viharnih Despotovićevih nastopov pač, da bi v bodoči koaliciji deželne in kmetijske stranke bilo njemu zagotovljeno vodivno mesto. To verjetnost je podpiralo tudi dejstvo, da je Despotović še vedno hodil v svoj stari klub. Ne, nič se ne bo zgodilo. Kaj naj bi Despotović počel sam? Kam naj se obrne? In še v tem trenotku? Pa je kljub temu nervoznost na hodnikih bila vedno večja. Celo Bajkića je pograbila. Že se je bil znašel v množici nasprotujočih si poročil. Kot zaključek vse te mrzličnosti je pričakoval nekaj lepih govorov, medsebojnih oštevanj, nazadnje pa lep pretep kot apoteozo sporazuma. Toda zmešnjava, ki je tistega julijskega dne nastala v stari konjeniški vojašnici, je bila vse nekaj več, kakor pa je pričakoval. Ves plašen se je prerival skozi vznemirjene hodnike; ves zmešan je postaval v vrveči časnikarski loži; zastonj je poskušal pomagati Markovcu. Poslanci so vsi nori letali okrog. Šefi strank in frakcij so zaprti v kabinetih pošiljali drug k drugemu zaupnike; tajniki so pred vrati prebirali časnikarjem klubske odločbe in komunikeje. V dvorani so se govorniki kar nepretrgoma zmenjavali; pripombe k zapisniku so padale od vseh strani, beseda radi osebnih žalitev je neusmiljeno dajana vsakomur, klobčič se je vedno bolj odmotaval, dočim so se eni smejali, drugi pa na splošno protestirali, ker so zahtevali, da se že vendar enkrat preide na dnevni red. Skupščinski predsednik se je dogovarjal s podpredsednikom; ministri so se v polnem številu vrteli med svojimi naslanjači in ministrskimi sobami. Poslanci so se zbirali v gruče zdaj tu, zdaj tam. Nasprotje med opozicijo in vladno večino je postajalo vedno ostrejše. Nekaj neverjetnega se je dogajalo: večina je obstruirala, ker je bila prisiljena vdati se. Nenadoma sta se začela dva razjarjena po-

slanca po kratkotrajnem besednem boju klofutati. Predsednik je kar naprej prekinjal sejo — kar je pa še bolj podžigalo duhove, mesto da bi jih pomirilo. Na ta način se je seja iz dnevne spreminjala v večerno, iz večerne v nočno. V težkem ozračju, polnem sopar in tobakovega dima, ki je prihajal s hodnika, v monotonem sikanju električnih ventilatorjev, pod apnenastimi žarki premočnih luči pod stropom so se začele človeške postave preutrujenemu Bajkiću dozdevati ko prikazni. Ponoreli hudički so spodaj sredi tiste dvorane uganjali nekaj nerazumljivega in norega in šele ko je dobro napel voljo, se je Bajkiću posrečilo, da je zaživel realno in da je videl, da to niso hudički, ampak znojni in razkuštrani moški, ki na najnesramnejše načine zmerjajo drug drugega; da so tam spodaj docela vsakdanji ljudje, ki na govorniškem odru krilijo z rokami in do nezavesti ponavljajo besede: gospodje! bratje!

Okrog enajste je Bajkić zamenil na telefonu Markovca, ki je odšel, da bi nekaj prigriznil, potem je pa tudi sam stopil do biffeta. Slabo razsvetljeni hodniki so bili pusti; po klopeh so kimali sluge in dremali. Sleherni korak je imel trikraten odmev in Bajkić je, da niti sam ni vedel zakaj, stopal po prstih. Kolikor bolj se je oddaljeval, toliko bolj nerazločen je postajal hrup v dvorani. Ko je stopil v prazen biffet, ga je z vseh strani objela globoka tišina. Navadni glas točaja, ki je pral čaše, se je po onem vpitju zazdel Bajkiću ko da je z drugega sveta. Stresel se je, za trenotek je moral zatisniti oči, da bi prišel k sebi. Pa so biffet, točaj in njegov glas kljub temu bili za Bajkića stvari, bitja in glasovi, ki jih je mogoče videti le v težkih sanjah in ki radi razločnosti posameznosti utrujajo. Tišina mu je začela postajati mučna. Popil je čašo piva in pojedel pol pogačice, potem pa je naglo odšel nazaj. Dvorana je bila še vedno polna rjovečega nezadovoljstva. Vsi sedeži poslancev niso bili zasedeni. Toda nekje v notranjosti poslopja so morali mrzlično pozvanjati telefoni, kajti zapozneli poslanci so se kar naprej usipali iz avtomobilov. Se-

daj je sredi svojih somišljenikov stal tudi Despotović. Kakor vselej, kadar se je bil znašel blizu njega, tako se je Bajkić tudi sedaj počutil ko začaranega; nič več ni mogel odtrgati oči od tega stasitega, radi let že malce v dve gube človeka. Despotović je stal z rokami v žepih in se izpod svojih osivelih mustač neopazno smehljal. Že iz njegove postave sta sijala velikanski mir in strašna, jeklena volja; imel je okrogla ramena, krepko k telesu stisnjene lehti, glavo pa za spoznanje nagnjeno naprej. Že samo po tej drži je človek lahko slutil, da roke v žepih tišči v koščate pesti. Trdno je stal na tleh, ko da je pripravljen za napad. Tako je stal cele pol ure, se nasmihal in brodil s pogledom po dvorani, potem pa nenadoma potegnil uro iz žepa, pogledal nanjo in v naglici, delajoč si pot z desno roko, stopil k desnemu govorniškemu odru, na katerega je stopil lahkotno s svojim nervoznim fantovskim korakom. Ko je že stal na govorniškem odru, se je z roko oprijel njegovega robu (drugo pa je kar naprej tiščal v žep od suknjiča) in se znova postavil v svoj nepremični in kljubovavni položaj. Žvižganje in klici ga niso prav nič motili, — celo del njegove lastne stranke mu je žvižgal — mirno in hladno je brodil s pogledom po klopeh. Tuintam so mu oči dalj časa postale, ko da bi hotel z obrazov ljudi razbrati njihovo stanovitnost. Kar je gledal, so bili obrazi, najrazličnejši obrazi. Toda on je videl nekaj drugega: za onim rdečim človekom je bila skrita menica; za tistim suhcem skelet mrtvega človeka; za tistim tam, od katerega je vidna samo široko zevajoča čeljust in zlati zobje, državni gozdovi ob Tari. Tam so bili rudniki, tukaj koncesije; tam zopet razmejitve, komisije, pota v inozemstvo, banke, vicinalne železniške proge. Eden je imel namesto glave Shellovo, drugi pa Standardovo brizgalko za bencin. Za enim je stala mitropolitska mitra, za drugim trinadstropna hiša, za tretjim begluško in kmečko posojilo. Tisti, ki je bil najbolj tiho in tako blag in tako gosposki, je imel mesto obraza 7odstotno Blairovo obveznico. Despotović se je komaj pazno na-

smehnil in je kot odgovor na medklic zvonko vrgel besedo (Bajkić ga ni bil v skupščini še nikoli slišal in ta zvonki glas v tem starem telesu ga je presenetil bolj ko vse ostalo):

— Zakaj se mučite, gospodje? Če ne vem kaj počnete, vse je zastonj!

Protesti, ki jih je bruhalo neodobravanje in ogorčenje, so od vseh strani pljuskali ob leseni govorniški oder. Starec se ni premeknil. V tem trenotku je bila vsa njegova politična bodočnost. Torej! Doklej naj bi čakal? Doklej naj bo vedno drugi? Doklej naj se zastonj bije s Soldatovićem? Dvajset let je bilo menda dovolj. Dvajset let borbe iz dneva v dan, iz tedna v teden. V dvorani je začel nekdo žvižgati. Leva roka v žepu od suknjiča je postala še bolj kljubovavna.

— Sami sebi žvižgajte v obraz!

Predsedniški zvonec je zastonj pozvanjal; v splošnem nemiru je bilo njegov zastrti in ubiti glas komaj slišati. Večina poslancev je bila stopila iz klopi. Kakih deset jih je bilo obstopilo sam govorniški oder. Medklici in prašanja so padala z vseh strani. Despotović se je naenkrat zresnil. Roka, s katero se je oprijemal robu govorniškega odra, se je še bolj skrčila; stisnjeni prsti so postali beli.

— V tej hiši se nahajam že dvajset let in imam vsaj tolikšno pravico povedati svoje mnenje ko nekateri gospodje, ki jih v tem trenotku prvič vidim pred seboj. — Despotovićev glas je preplavil vse kote prostrane dvorane. — Vi, gospod, ki mi ne pustite govoriti, — in njegov suhljati prst se je uprl v prsi mladega gospoda na stopnicah govorniškega odra, — vi ste še prste sesali, ko sem jaz odločal o usodi te države in jaz ne bom pustil, da bi mi prav vi preprečevali izvrševati mojo poslaniško dolžnost. In opozarjam gospoda skupščinskega predsednika, da bomo jaz in moji prijatelji, če nas ne bi on zavaroval pred temi prostaškimi napadi, znali — in imeli dovolj moči — zagotoviti si pravice, ki so nam v ustavi zagotovljene.

Vse to je zgovoril v enem zamahu, ko da bije z dlanjo po zobeh. Izrabil je trenotno zmešnjavo in takoj nadaljeval, naglašujoč vsako besedo:

— Nimam navade govoriti ob takih priložnostih. To je moj princip, od katerega nikoli ali pa zelo redko kdaj odstopam. Toda težavni notranjepolitični položaj, lahkomiselnost, s katero se, ko da gre za medstrankarsko barantanje in pogajanje, stavljajo v nevarnost tudi vsi temelji naše državne zgradbe, me silita, gospodje, da se s tega mesta postavim najenergičneje v obrambo naših najsvetejših pridobitev. Gospodje! Kratek bom. Vsi želimo, da bi tudi kmetijska stranka dobila določen prostor v tej hiši, prostor, ki ji že radi samega zaupanja njenih volivnih množic gre. Mislim, da med nami ni nikogar — pa če bi bil še tako strankarsko zagrizen, — ki bi želel kaj drugega. Toda, gospodje, v tej želji, da tudi kmetijsko stranko vidimo tukaj, ne moremo iti tako daleč, da ji tudi službeno priznamo pravico izjemnosti in posebne popustljivosti. Sporazum, ki ga je legalna skupščinska opozicija ... (— Kaj pa si ti? — je nekdo prašal, toda Despotović ni odgovoril) napravila s kmečko stranko, ji nudi tak poseben popust, proti kateremu moramo protestirati. Celo če bi bila kmetijska stranka zaslužna za državo (isti glas je prašal: — Kaj pa ti? ... Ti si zaslužen?) ... — Vsaj sina sem žrtvoval za svobodo te države, podlež! — Despotović je močno udaril po pultu pred seboj. — Sina! In naprej! Bi radi še kaj prašali? — Prisluhnil je popolni tišini v dvorani. Umiril se je. — Hotel sem reči, da smo demokratična država in da če imamo iste pravice, imamo tudi iste dolžnosti. Po »sporazumu« pa so kmetijski stranki zagotovljene samo pravice brez dolžnosti. Prepričan sem bil, da je to treba javno povedati, ker pa so polnomočja kot taka formalno v redu, izjavljam v imenu svojih tovarišev in v svojem ...

— V čigavem? Da slišimo?

— V čigavem imenu govorite?

Zopet je bilo slišati žvižge. V dvorani je šumelo. Bajkić je čutil, kako mu znoj teče po hrbtenici; kako ga obhaja zona.

— ... izjavljam v imenu svojih tovarišev in v svojem, v imenu nezavisne deželne stranke, da ne bomo glasovali proti, kljub temu pa se bomo vzdržali glasovanja in si pridržali pravico, da zavzamemo nasproti kmetijski stranki odgovarjajoče stališče, kadar bo prisegla na ustavo.

V dvorani je nastala zmešnjava. Torej vendar... Nezavisna deželna? Toda koliko poslancev je na Despotovićevi strani? Koliko jih ostane v deželni stranki? Ali jih je na Despotovićevi strani toliko, da bi lahko napravili križ čez veliki načrt opozicije? Nihče ni gledal skupščinskega predsednika, ki je stal in čakal, da pride do besede. Verifikacija je bila gotova stvar, nikogar več se ni tikala. Čim preje naj se konča! Sedaj so se vsi zanimali za nekaj čisto drugega. V dvorani ni bilo več ne Soldatovića ne Despotovića. Morda?... Predsednik je nazadnje prišel do besede.

— Gospodje, zavedajoč se zgodovinske pomembnosti tega trenotka...

Glasovali so z vstajanjem.

— Razglašam, da je narodna skupščina z večino glasov sprejela poročilo verifikacijskega odbora. Pozivam gospode narodne poslance...

Kakih deset moških, med katerimi se je zlasti odražalo nekaj kmetov v modrih suknenih suknjičih s sijočimi se medeninastimi gumbi, je prišlo v dvorano. In tisti trenotek so utonili v ponujane jim roke, med ploskanjem. Toda po vsem je bilo čutiti, da so misli vseh prisotnih drugje.

— Skupščinski predsednik je soldatovićevec, ali ne? — je Bajkić počasi prašal Markovca.

— Da. Prav kakor je podpredsednik despotovićevec, — je prav tako šepetaje odgovoril Markovac.

— Potem... — Bajkića je nenadoma posilil smeh. — Zgodovinska pomembnost trenotka!... Veselje, ker

vas lahko pozdravimo! ... — Bajkić se je dušil v smehu. — Boljše ko pri Molièru! Boljše, stokrat boljše!

Markovac ga je simpatično opazoval. — Šele na koncu prve etape je, — je pomislil, — pa se mu zdi že vse smešno.

Ko se je približno ob dveh po polnoči znašel v ulici Miloša Velikega pod črnimi svodi lip, je imel v glavi Bajkić reportažo že docela gotovo: slepila, sleparji ... nad njim velika, mirna noč — ta noč ni bila laž, ni bila slepilo! ... — s širokim in zvezdnatim nebom, — tudi nebo ni bilo slepilo! — ki je objemala vse: temne kopice hiš, vrste pouličnih žarnic, osameli brlizg lokomotive daleč nekje, izgubljene korake v praznih ulicah, pa tudi lipov drevored in Bajkića pod lipami. In nobena teh stvari ni bila laž, ni bila slepilo. Bajkić se je ves izgubljal v navdihnjenju. Domov je prišel ves potan, z odpetim ovratnikom na srajci; večerje, ki ga je čakala na mizi, se ni niti doteknil, ampak je pri tisti priči sedel in začel skoraj nezavedno pisati svoj članek. Končani stavki, dodelane slike, vse se je kar brez konca in kraja ko odvijalo izpod njegovega peresnika. Glavo je imel vedro; toda vedro, kakor je vedra v docela določenih sanjah, kjer je mogoče videti in čutiti celo misli, ne pa samo stvari. Vse mu je začàrano blizu, láhko, dostopno. Skrivnosti, v katero je zavit svet, ni več. Bajkić je tudi sam čutil to podobnost med temi lepimi in strašnimi sanjami in stanjem, v katerem se je nahajal, ko je pisal. In naenkrat ga je obšel strah, da od vsega tega ne bo ostalo ničesar, ko od resničnih sanj, in da se mu prav za prav samo sanja, da piše te navdušene in ostre stavke. Toda vrstic je bilo vedno več. Nazadnje je bil napisal tudi zadnji stavek. Odložil je peresnik. Pričakoval je, da se bo prebudil. Mesto tega pa je čutil strašno utrujenost in glava ga je bolela. Ura je kazala četrto zjutraj. Okno je bilo že popolnoma svetlo. Daleč nekje se je mehko iskrila

Sava, odtekajoč izpod mostu. Vstal je od mize, stopil k postelji, da bi se slekel, toda utrujenost ga je podrla preje: vznak se je vrgel na vzglavje in se takoj pogreznil v trdno spanje brez sanj.

Drugi dan je v prisotnosti šefov opozicije stalo tistih deset kmetijcev v kabinetu skupščinskega predsednika in dvigajoč desno roko so v en glas ponavljali prisego, katere besedilo je bral sam predsednik.

— ... in da bom z vsemi močmi ...

— ... in da bom z vsemi močmi ...

— ... deloval v dobrobit države ...

— ... v dobrobit države ...

— ... se v vsem držal in v vsem spoštoval osnovni državni zakon.

— ... osnovni državni zakon.

— Gospodje, nenavadno srečnega se čutim, — in predsednik je ponudil roko najbližjemu poslancu. Njegova bela brada polna dobrotljivosti, njegove utrujene oči pod steklom očal polne blagosti, zvok njegovega očetovskega glasu, vse je bilo dokaz resničnega ganotja.

Prav ta trenotek — to je vedel Bajkić, to so vedeli vsi, in vsa ta komedija se mu ni več zdela smešna — je s pisanim odstopom v rokah, »ker so se odnošaji med močmi v parlamentu spremenili« — čakal Soldatović v ministrski sobi. Takoj ko so razglasili prisego, so vsi časnikarji stekli k izhodu. Toda prišli so prekasno; Soldatovićev avtomobil je bil že na vratih. Zavil je navkreber, proti dvoru.

Ko je šel po hodniku, je Bajkić slišal enega od poslancev pripovedovati drugemu:

— Vi pa ste mislili, da vam bo tako golorok najprej potrdil vse mandate in da bo šele potem odstopil? Dragi tovariš, to je šele začetek šale!

Bajkić ni vedel ničesar točnega. Samo tisto malo, o čemer so šepetaje govorili. Pa je kljub temu stopil k poslancu.

— Ali bi lahko zvedel za proporc? — je zaupljivo prašal.

Poslanec se je malce začudil.

— Za? ...

— »Tisk«.

— Eh ... Za kateri proporc pa bi radi vedeli?

— Na koliko poslancev dobiva Despotović ministrski stolček?

Pomeknila sta se v kot.

— Razume se, mojega imena ne smete omeniti. Navedite: iz dobro poučenih krogov.

— O, razume se, brez skrbi bodite!

Poslanec je kihnil skozi nos.

— Šest proti eni, za šest poslancev en ministrski stolček. — Pomolčal je. — Ah, potegnil nas je, grdo nas je potegnil, potegnil, moramo priznati!

Ko je tako zvedel za številko, ki je verjetno točna, jo je Bajkić sporočil Markovcu.

— Pravkar sem prebral vaš članek. Dober je. Samo ... te dni bodite oprezni.

— Kaj se ministri obračunavajo s časnikarji, če jih razžalijo? — se je Bajkić, ko da ne verjame tega, nasmejal.

— Niste me razumeli. Pravim, da bodite oprezni, ker vas bodo najrazličnejši ljudje obsipali z najrazličnejšimi »podatki«. Pripravljeni bodite, kajti lepe stvari boste slišali. Toda pod nobenim pogojem ne tiskajte ničesar od vsega tega. Ne dovolite, da bi se z vašo pomočjo storilo karkoli. Ker ne gremo umirjenim in urejenim časom naproti, kakor mnogi mislijo, ampak še bolj zaostrenim borbam. Ne Soldatović ne Despotović ne moreta več nazaj. V novi kombinaciji pa je glavni Despotović, ker ž njegovo pomočjo bo Soldatović še naprej vladal.

— Ne razumem.

— Z Despotovićem je tri in dvajset poslancev. Narodni stranki je razen pomoči osamljencev in disidentov treba še petnajst glasov za večino. Despotović jim ponuja te glasove.

Bajkić se je prvič po tolikih mesecih čutil srečnega in pomirjenega. Pisal je ves zadovoljen in mnogo. Dasi je tisto, kar je opazoval, bilo grdo, ga je že samo dejstvo, da gleda in vidi nove stvari, napolnjevalo z novim občutjem. Celo Aleksandra je po tonu njegovih pisem naslutila spremembo, ki je nastala pri njem. Hvalil se je: »Tako se mi zdi, draga Aleksandra, ko da bi opazoval življenje žuželk. Sklanjam se nad tisto velikansko mravljišče in zapisujem vse, kar vidim; proučujem navade in nravi žuželke, ki se imenuje homo politicus. Včasi se počutim docela iznad njihovega območja, nečloveško objektivnega, ko da sem zares postal tisto, česar sem si bil že v mladih letih tako goreče želel: znanstvenik. Prvi čas se mi je zdelo odvratno; ko da se dotikam polžev brez hišic, glist, kač; tako se mi je studilo vse to, da sem pri tem čutil telesno bolečino. Potem se mi je zdelo smešno do solz, tako je vse to trapasto in pametno in strašno; toliko človeških sil, toliko truda in resnične nadarjenosti, ki jo trosijo za prostaške, kaplarske prevare. Sedaj sem tudi že preko tega. Vsa ta komedija zadeva resnične ljudi, ljudi iz krvi in mesa, nas vse po vrsti zadeva. Zdi se mi, da sem objektiviziral svoje preobčutljive človečanske reflekse. In dozdeva se mi, da vršim koristno delo.« Kot odgovor na to pismo mu je Aleksandra poslala iz Pariza zavitek knjig: Maeterlinckovo življenje termitov in Fabreove Odbrane strani. In prvič ga je v pismu imenovala dragi Nenad.

Čuden občutek lastne moči, ki ga vedno čez mero boječi Nenad do tedaj ni poznal, je bil sedaj v njem in ga je delal ponosnega. Prsi je imel najmanj za pet centimetrov širše, vsaj tako se mu je dozdevalo, tako da je dihal svobodno in globoko. In ko da je postal težji, tako strumno je hodil po tleh in čutil tla pod nogami. Sedaj je lahko gledal ljudem naravnost v oči, roke je lahko držal v žepih in se smejal. Lahko je rekel ne — pa ni niti z očesom trenil pri tem. In potem je lahko zelo ljubeznivo (in z resnično naklonjenostjo) govoril s človekom, katerega je bil

zavrnil. Ta občutek moči je bil razen tega navdan še z neko posebno sladkostjo; krepkega se je čutil (kljub svojemu bledemu in suhemu obrazu); zelo poštenega in samozavestnega se je čutil; in koristnega. Tudi njegovi članki so postali drugačni; ker se je bil odkrižal strahu, ker se je zavedal svojega poslanstva, je sedaj pisal razpoloženo, svobodno; stavki so bili barviti, nenavadno prikrojeni, udarjal je naravnost in kolikor bolj odkrito je udarjal, toliko bolj je bil napad zdrav, mladostniški, objesten. Bili so trenotki, ko je videl pred seboj ravno in široko cesto, po kateri mu je bilo samo treba iti.

Nekaj dni potem je bila vladna kriza rešena — Soldatović predsednik, Despotović v financah, — ostanek mandatov kmetijske stranke je bil verificiran in vsa skupščina z ukazom poslana na dvomesečni dopust, »da bi si poslanci odpočili od napornega dela in da bi se razdraženost duhov stišala«. Človek ni moral biti posebej vpeljan v politiko, pa da bi zaključil, da tu ne gre ne za odpočitek in ne za stišanje duhov, ampak da je Soldatović moral brati levite opoziciji lastne stranke, ki ji sporazum z Despotovićem ni bil po godu; Despotović je moral reorganizirati stare odbore, da bi čimpreje in čim bolje organiziral svojo novo stranko, ker so se bližale volitve. Dva človeka sploh nista mislila na to, da bi spustila vajeti iz rok.

Bajkić se je ta večer že pripravljal, da odide iz uredništva, ko ga je poklical Burmaz. Na prvi pogled je bil opazil, da bi ga Burmaz rad nekaj prosil; izraz na Burmazovem obrazu je bil top, sam pa si je na vse mogoče načine prizadeval, da bi bil ljubezniv v najvišji meri.

— Zares, nisem si na jasnem ... — se je trudil, ko da ne ve, kaj naj bi počel, — ali bi mogel zahtevati toliko ... ne, ne jaz, saj me razumete, jaz sem samo ... prav za prav, ko bi bili zdravnik v nekem kraju, kjer ni drugega zdravnika, pa vas pokličejo k

vašemu največjemu sovražniku, ki mu morate brez premisleka izrezati slepič, kaj bi storili? Razume se, ali ne, da bi se odzvali glasu svoje vesti in dolžnosti. V časnikarstvu so...

— Za kaj gre? — je prašal Bajkić, že malce razdražen radi Burmazovega cincanja.

— Prosim vas... pred vsem, ne silim vas. To bi moral jaz storiti. Torej, če vas je volja, zelo hvaležen vam bom, če pa ne, ne bom rekel ničesar. Stvar je v sledečem: da...saj me razumete? Takole...malenkosten sestanek imam. — Burmaz je navihano pomežiknil. — Nerad bi, da bi mi ušel. Zato vas tudi prosim, da bi me zastopali. Če pa ne bi hoteli, bom poslal nekoga drugega tja, dasi je stvar resna in bi jo rad poveril vam, docela miren bi bil. Seveda, od vas...

— Toda za kaj gre?

— K Despotoviću je treba stopiti.

Bajkić se je neopazno zdrznil (kar je Burmaz z robom očesa videl) in je takoj obvladal to prvo kretnjo.

— In mislite?

— Poskusiti! — Burmaz je dvignil kazavec. — Poskusiti! Če bi šlo za vsakdanji in siguren, si-gu-ren, pravim, intervju, ne bi terjal te žrtve od vas. Docela razumem in cenim vaše razpoloženje proti temu človeku. Toda poročila, ki jih imamo o vojni škodi, so strašna, strašna! Moramo dobiti v roke podatke, pa magari ne vem kakšne. Če vas kot sotrudnika »Tiska« ne bi hotel sprejeti — kar bi bilo docela človečansko in razumljivo — ali pa če bi vas sprejel in ne bi hotel dati odgovora, boste — in to vas posebej prosim — napisali reportažo: kako nisem intervjuval g. Despotovića — zelo čeden naslov! Gre torej samo še za vaše osebne...

— Za osebne obzire se ne menim, — je odvrnil Bajkić, ki je imel že docela v oblasti svoje počutke. — Jaz sem v tem slučaju pred vsem časnikar.

— Odgovor, dostojen Napoleonovih maršalov! — se je vteknil Burmaz.

Bajkić ni bil opazil, kako so se Burmazu pri tem robovi usten neprijetno in posmehljivo nagubali.

— Tu imate prašanja. In srečno!

Finančno ministrstvo, potopljeno v svoje zelenje, je bilo temačno in prazno. Samo stopnišče je bilo razsvetljeno in troje oken v prvem nadstropju. Ko je stopal skozi drevored starih kostanjev, se je Bajkiću zdelo, da je poskus, — in to ob tem nenavadnem času — že vnaprej obsojen na neuspeh. Take poskuse si lahko predstavlja samo Burmazova grandomanija. Vratar ga je komaj pogledal in ga spustil noter. Sluga pred vrati ga je takoj priglasil šefu kabineta. Šef kabineta se je brez besede izgubil za težkimi dvokrilnimi vrati, čez nekaj trenotkov pa se je že vrnil:

— Prosim.

Ko da so ga pričakovali! Toda Bajkić ni imel časa, da bi premišljal o tem; stal je pred Despotovićem. Vznemiril se je. Kri mu je planila v glavo. Toliko da je videl stvari krog sebe. Točno v takem položaju se je nahajal, kakor si je bil svoj čas želel: velik, tih kabinet, noč in njih dva drug proti drugemu. Sedaj bi mu bil lahko zastavil tisto dolgo pripravljeno prašanje o svojem očetu. Že sama misel, da bi bil to lahko storil, ga je dušila. Naenkrat se mu je zazdelo, da mu je srce napolnilo vsa prsa, do grla. Komaj je prišel do sape.

— Za tisto mizo tam sédite.

Bajkić je otipal mizo in sedel. In tisti trenotek si je bil oddehnil, ker je vse minilo, ker ni bil ničesar rekel. Konci prstov so mu bili potni; komaj je držal svinčnik. Kaj bi bil prav za prav tudi mogel reči? Nenadoma si je zaželel, da bi čim preje odšel iz te sobe, da bi se čim preje oddaljil od tega človeka. Pa je tudi čutil, da si tega zastonj želi, da ne more več niti ven, da je zaprt, ko v mišnici. Šele potem se je spomnil svoje dolžnosti. Bil je plačan, moral je ostati tu.

Despotović se je počasi sprehajal za Bajkićevim hrbtom. Naenkrat je obstal (najbrže je bil čez Bajkićeva ramena opazil bel papir).

— Pišite. Na kurs enega ali drugega papirja ne vpliva samo, kakor je znano, resnična sprememba vrednosti samega papirja, ampak tudi psihološki momenti, ki so pri širokih slojih tudi odločilni. Nevarnost, ki sedaj preti renti vojne škode, ki pa ni fiktivna kakor mislijo mnogi, je baš v tem dejstvu, ker na njen kurs sedaj ne delujejo samo stvarni vzroki — na žalost pa je tudi teh dovolj — ampak tudi psihološki. Prašanje vojne škode je že od samega začetka postavljeno napačno. Sukcesivne vlade, ki naj bi se bile bavile s tem, so, mesto da bi popravile prvotne napake, s svojimi postopki le še poslabšale položaj tega papirja. Država je svoj čas prejela velike količine materijala, ki so si ga posamezniki prilastili ali ga pa prodali, mesto da bi ga bili razdelili oškodovancem. Ni čudno, če je med ljudstvom nastalo prepričanje, da iz vojne škode ne bo nič, da so odmernine vojne škode navadni kosi papirja, kakor so bili včasi reverzi za rekvirirano živino. Druge vlade so, da bi se okoristile s tem prepričanjem, pa ker so obenem želele, da bi na čim cenejši način izplačale oškodovance, začele materijal, ki so ga prejele, prodajati na dražbah, ne za gotovino, ampak za odškodnino in na ta način dosegle najfantastičnejše številke. Ker ljudje niso imeli zaupanja v višino odmerjene jim vojne škode, so pristali na to, da jim od odmerjene vsote odpišejo desettisoče dinarjev, da bi dobili eno kravo. V podrinskem okrožju so za en plug plačevali po pet tisoč, cena navadnega konja pa je šla do sto tisoč dinarjev.

Ura na zidu je začela biti. To se je dogodilo tako nenadoma, glas je bil tako globok in melodičen, njegove misli tako daleč od vsega, kar je pisal, da je Bajkić, ko da je treščilo vanj, prasnil s peresom po papirju. — Ko ženska sem mehak! — se je ujezil sam nase, ko je gledal cel centimeter visoke kljuke, ki jih je bil načečkal. S peresom je prasnil po njih

in jih prekrižal z dvema ravnima, energičnima črtama. Ves rdeč je bil; Despotović je moral vse videti! Despotović pa se je bil zopet začel sprehajati.

— Pišite. Amortizacijski načrt in zamenjava odmernine obveznic vojne škode nista ničesar spremenila v korist tega papirja. Vzrok temu je pred vsem prepočasna zamenjava, potem pa še nezaupanje množic, da bi država izpolnila obveznosti, ki si jih je naprtila — kar je mogoče prav tako opravičiti; že nekaj obveznosti — ki so imele zakonsko moč — je država ukinila z novimi zakoni. Kje je torej zagotovilo, da nova vlada ne bo, da bi spravila proračun v ravnotežje, lepega dne z amandementom — ali pa celó s posebnim zakonom — rešila prašanje vojne škode na neki drugi način. Ta občutek jasnosti je ko na dlani in se izraža v vednem padanju tega papirja, ki se tiče najširših narodnih množic. Ne ozirajoč se na to, ali je črta padanja manjša ali večja, črta je konstantna (čakajte, ali ste napisali? Da? Prosim...) ta črta je konstantna, to pa je poglavitno in najbolj važno. Ta trenotek vam ne morem reči, kaj bo vlada v tej smeri ukrenila. Važno je, da smo ugotovili zlo. Ugotoviti zlo se pravi, napol ga že odstraniti. Samo to bi vam rad še povedal — v brk neki gospodi, ki ji to stanje ugaja — da povečanje prometa ne pomeni, da se s tem papirjem več dela, ampak da, če se upošteva njegovo nenehno in kljubovavno padanje, lastnike tega papirja stresajo panični občutki, pa se ga hočejo na vsak način odkrižati. Pika.

— Ali bi mi radi zastavili še kako prašanje?

— Ali bo, če preneha Nemčija s plačili, to vplivalo na naš državni proračun? In v koliki meri bo v nevarnosti obnova države, če izostanejo dajatve, ki zadevajo državo kot celoto, če ne bomo več dobivali konstrukcij za mostove, lokomotiv in drugih stvari?

— Trudili se bomo, da ta sprememba ne bo vplivala na proračunsko ravnotežje. Na drugo prašanje bi vam lahko odgovoril samo gradbeni minister, ali pa prometni minister. Naprej?

— Nič več. Hvala.

Ko se je znašel pod temnim svodom starih kostanjev, se je Bajkić ustavil, vzel robec iz žepa in si obrisal potno čelo; in globoko si je oddehnil.

Ko je dan kesneje na prvi strani »Tiska« pod štiristolpičnim naslovom opazil svoje ime, je Bajkića zbodlo. Vsega njegovega intervjuva bi lahko bilo za petdeset vrstic, nikakor pa ne za celo stran! Z očmi je preletel naslove:

Usoda rente vojne škode — Zakaj vojna škoda pada — Psihoza nezaupanja — Vojna škoda se približuje svojemu dosedaj najnižjemu kurzu — Ali bo država lahko izpolnjevala svoje obveznosti? — Izjava gospoda finančnega ministra — Panika se širi med širokimi ljudskimi sloji.

Toda... začel je brati in ga je še bolj presenetilo: tekst ni bil njegov. Pogledal je bolje. Ne... da, šele čisto na koncu kakih pedeset vrstic Despotovićeve izjave, z debelimi črkami, in njegov podpis. Razumel je: tisto spredaj ni imelo zveze z njegovim intervjuvom. — Ne pazijo, ko lomijo, — je pomislil ves jezen, — sedaj pa je podoba, ko da sem jaz vse napisal. Sicer je pa jasno... iz teksta samega je razvidno. — Malo se je umiril, toda nekje v njem je ostala skrita majhna nejevolja, ki se je sprevrgla v vznemirjenje, ko so še tisto popoldne večerni listi steknili poročilo, ki je začelo v konkurenčni borbi postajati po obliki fantastično.

Že prihodnji dan, ko je bil tiskan intervju, je Burmaz znova poklical Bajkića.

— Poslušajte, dragi Bajkić. Lepo ponudbo imam za vas. Že nekaj dni vas opazujem, zelo bledični ste postali. To ni dobro. Toda mi časnikarji nimamo nikoli dopustov. Vidite, jaz bom ostal tukaj, dokler me ne zadene kap... ne, ne, tako nam je sojeno! Edini naši dopusti so potovanja. Ali ne bi radi šli za

kakih deset dni nekam na deželo? Nekoč ste mi pravili, da bi sedaj, po desetih letih, radi videli kraje, kjer ste kot otrok živeli za časa begunstva. Če želite, vozovnica vam je na razpolago.

— Kdaj bi lahko šel? — je prašal Bajkić in se komaj vzdržal, da ne bi pokazal razburjenja, ki ga je vzbudila v njem možnost tega svobodnega popotovanja. Na intervju in na tisti tako trapasto stavljeni podpis je takoj pozabil.

— Kadar hočete. Če želite, lahko še nocoj. Seveda, s poti morate poslati nekaj, karkoli že.

— O, seveda. Samo ... najpreje bi ... čez eno uro vam bom sporočil, če bom šel.

Ta trenotek je bil čisto ko otrok; to je prav za prav tudi bil. Zletel je po stopnicah, se prerinil skozi opoldanske sprehajavce, prišel na Terazije in se v trenotku znašel v svojem tretjem nadstropju. Jasna je imela učno uro. Najpreje je mislil, da bi počakal, da bo ure konec, pa ni zdržal.

— Jasna, ali bi me pustila ... prav za prav ... ali bi ti bilo hudo, če bi te pustil sámo samò za deset dni? — in v eni sapi ji je povedal vse o ponudbi. — Prost bi bil, lahko bi šel, kamor bi hotel in kakor bi hotel. Lahko bi si znova ogledal vse tiste kraje, kjer smo bili, ko smo bežali leta petnajstega. In da ti naravnost povem, več ko želel bi si sesti malo na vlak, čutiti, da zemlja ostaja za menoj. — Naenkrat ga je postalo sram: samo nase misli! Kaj pa Jasna? — Poslušaj, Jasna ... ko pridem nazaj, bi tudi ti lahko šla za teden — dva. Bova že ...

— Razume se, sinko, ne bodi v skrbeh. Kar pripravi se.

Oba pa sta to uro vedela, da Jasna tudi tokrat ne bo šla na letovanje — o tem sta govorila iz leta v leto. Malce vznemirjen je Bajkić stopil v svojo sobo, da bi se pripravil.

Ko mu je tisto popoldne Burmaz ponudil železniško vozovnico, mu je dal obenem tudi majhen seznam.

— To so stari in preizkušeni »Tiskovi« prijatelji, toliko da jih boste imeli za vsak slučaj pri rokah. Za vsak kraj sem vam zabeležil po enega. Največ je županov, uglednih trgovcev ali pa manjših podeželskih bankirjev. Edina obveznost, ki jo jemljete nase, je, da brezpogojno greste v Blaževce. Tam boste poiskali gospoda Vranića... Čudno ime, ali ne, ko pri Balzacu? Še za lepša vem, na primer Stopara ali pa Šapinec... Torej, poiskali boste gospoda Vranića, on pričakuje neko določeno osebo, — Burmaz mu je pomežiknil, — zakaj ne bi to bili vi? Tudi jaz sem nekam v dvomih, želel bi, da takole na skrivaj pogledate, kakšne so razmere v volivnem okrožju gospoda Despotovića. Seveda, karkoli boste slišali, o vsem bodite tiho, delajte se ko da veste... Časnikar ne sme pokazati, da nečesa ne ve, sicer je doigral! Tako torej, toliko za Blaževce. Za druge kraje pa kakor hočete, dasi bi vam svetoval, da se vedno obrnete na naše prijatelje. Spoznati našega podeželja brez osebnih znancev ni mogoče. Da bi si kar tako iskali znancev, je nevarna stvar. Vsakega kje čevelj žuli. In še nekaj: že tako neradi spite po umazanih in neudobnih krčmah. Kamor boste prišli, povsod boste dobili dobro posteljo, dobro kosilo in dobro pijačo — zraven sigurnih prijateljev. Samo nikoli ne pozabite ob slovesu potihoma prašati gospodarja, če nima kakega naročila za Beograd. To jim laska. In vselej jih prašajte, kako je kaj z gospodarstvom. Tako, dragi Bajkić. In mnogo napišite. Ne dovolite, da bi vas v kakem samostanu pritegnila dobra kuhinja in lenarenje. Jaz sem se nekoč kot čisto mlad časnikar... mesto da bi hodil po Raški, lepo zatekel v Studenico, v samostanski mir, in pisal, ne poročila, ampak pesmi — sicer dobre pesmi, ki bi jih moral sedaj samo malce zgladiti, pa bi jih lahko brez skrbi primerjali z Rakićevim kosovskim ciklom. Ne da bi se hvalil... tako je! Prokleti časnikarski stan! Ah, da! — Odprl je miznico svoje mize. — Včasi boste hodili tudi sami, po kmečkih kolovozih, morda ponoči, ne bo vam hodilo odveč... ali znate streljati z browningom?

Fina stvarca. — Stresel je na mizo naboje, odpel, zapel, pokazal, kako se proži. — Toliko, da ga imate za vsak slučaj. Dobro je, če človek od časa do časa mesto tobačnice privleče browning iz žepa, ko da se je zmotil in segel v napačni žep! Boste vsaj videli, kako vam bo potem kočijaž do zemlje snemal kučmo z glave!

Ko je stopil v upravništvo, da bi dobil denar za na pot, je Bajkić zraven visokega pulta našel Andreja. Glavni poslovodja je bil na drugi strani: brez suknjiča, zavihanih rokavov od srajce, nizek, tršat, okroglega trebuščka, da so mu grobe hlače kar naprej lezle navzdol; s svojo polno in mehko pestjo je nabijal po dlani druge roke. Za njim je stala njegova črna miza, prekrita z računi, pismi, zmetanimi računskimi knjigami, očali, škatlo s cigaretami; iz polodprtih miznic so moleli nametani umazani, zmečkani in še neurejeni kupi desetdinarskih bankovcev. Čisto zadaj je zijala odprta velika Wertheimova blagajna. Med tem in splošnim oddelkom upravništva, kjer so gospodične v črnih oblekah suho nabijale po svojih strojih, je bila steklena pregraja.

— To ne gre in ne gre! — je piskal poslovodja in ni niti opazil Bajkića. — Vsi imajo direktorske plače, list pa držim pokonci z vsakodnevnim skupičkom! Celo Majstorovićev sin je že začel prihajati po plačo. Seveda, postal je podpredsednik delniške družbe! In že je potegnil za tri mesece vnaprej! Če bo šlo tako naprej, ne bom mogel čez tri mesece izplačati niti tistih, ki res delajo. — Ves jezen si je z obema rokama potegnil hlače navzgor; sveženj ključev, ki jih je imel obešene na usnjenem pasu, je zarožljal. — In zopet bo šlo vse na boben! In zopet bomo plačali mi, čez katerih hrbte vse gre, oni se bodo pa, seveda, že nekako zmazali. Kakor vedno. — Opazil je Bajkića in naglo umolknil. — Kaj ste želeli? Denar? Seveda! Saj ste vendar dobili svojo plačo? Potovanje? — Poslovodja je iztrgal nalog iz Bajkićevih rok. —

Seveda! Potni stroški! Kaj za hudiča pa iščete na deželi?

— Tako je ukazano, — je zinil Bajkić.

— Tri sto zelenih, saj tudi sam vem, da je ukazano! — In ko je še enkrat popravil hlače, ki so mu zlezle navzdol, je stopil k mizi in začel šteti desetdinarske bankovce.

Bajkić si ni upal ugovarjati... Vse potne stroške mu je izplačal z umazanimi in zmehurjenimi desetdinarskimi bankovci.

— Uh! — Nazadnje se je znašel na ulici, sam. Nad gosto gnečo večernih sprehajavcev, celó prav na koncu Knez Mihajlove ulice, so blago žarele s svojo mirno modro svetlobo dve — tri neonske reklame. »Columbia« je bilo napisano na eni. »Drogerija« je pisalo na drugi. Pod njimi se je gnetla množica, željna razvedrila, željna odpočitka in ljubezni. Večerni korzo! Trapaste malenkostne šale — vedno iste — ki so jih zbijali že od nekdaj isti pretenciozni golobradi fantini. Vedno isti lažni sijaj velikomestnih izložbenih oken na starih hišah. Vedno nežna dekletca s sanjami o Hollywoodu v sijočih očeh. In vedno isti stari gospodje z rokami, polnimi kostanja, z belimi gamašami in s cvetovi v gumbnicah na suknjiču, ki se melanholično grejejo ob tuji mladosti. Bajkić se je bil doteknil žepa z revolverjem, žepa z denarjem in trenotno hrepenenje po Aleksandri, po sprehodih v dvoje ga je tisti trenotek prešlo. Potisnil si je klobuk še bolj nad desno oko in se spustil v valovanje ljudi, ki ga je pograbilo in odneslo s seboj.

— To si dobro napravil, — je po kratkem premisleku priznal Majstorović, — več ko dobro. Malo kontrole mu ne bo škodilo, da vemo, a? Za vsak slučaj, če se nam računi zapletejo.

Bil je razpoložen. Nenadoma se je spomnil, se namrgodil.

— Kako je pa s tisto stvarjo... še nisi uredil? Ne bi rad, da bi se potem pričkala... ko bo že otrok na svetu. To je vedno draže.

— Ah, nikar ne bodite v skrbeh! Kadar se jaz lotim kake stvari... — Burmaz se je nasmehnil. — Ali lahko računam s tistimi dvajsetimi tisoči?

Majstorović se je malce ohladil.

— Dvajset? Kaj za toliko sva se bila zmenila? Bomo videli... opomni me.

3

Kobilice

Bajkić je dva cela dneva potoval brez vsakega cilja. Polegal je po praznih rdečih oddelkih prvega razreda in z rokami pod glavo opazoval, kako med napol navlečenimi zavesami beže mimo vrhovi gričev, telegrafske žice, dim iz lokomotive; prestopal je v druge vlake enostavno zato, da bi spremenil smer potovanja; zadržal se je v posameznih postajah, da bi zunaj postajne ograje zraven kmečkega voza, iz katerega so bili izpreženi voli, pojedel rezino lubenice ali pa dinje. Radi enega samega smehljaja dražestnega dekleta v modri francoski kapici, ki je bilo čudno podobno Aleksandri, je skočil iz vlaka, ki se je že premikal in skočil v tisti drugi. In to brez vsakega namena. Samo da bi ostrašil in razveselil neznanko; sam sebi pa da bi pokazal, kako prost in neodvisen je. Ko pijan je bil radi tega občutja prostosti; in od utrujenosti. Sam sebi je glumil veliki film mladosti, ljubezni in pustolovščin. Tako je bil poglobljen v to, da ves ta čas ni niti opazil ljudi; z nikomer ni govoril. Ko mesečen se je vozil skozi pokrajine in ko se je tretji dan zjutraj zbudil v umazani sobi obcestne krčme, — se je čisto megleno spominjal, kje vse je ta dva dni in dve noči bil. Še vedno mu je nerazločno trepetal pred očmi Stalać s svojo trdnjavo nad Moravo; skozi gost hrastov gozd so se nerazločno

videle razkošne oblike Ljubostinje; v ušesih mu je še vedno pozvanjalo brlizganje majhnih lokomotiv s kratkimi širokimi dimniki, ki ne brlizgajo ko vse ostale lokomotive, ampak zamolklo trobijo kakor ladje. Toda kako da se nahaja tu, kako je prišel v to zasteničeno posteljo, v kateri sedaj sedi in si z dlanmi tare stegna, ker so ga ogrizle stenice, tega se niti v megli ni mogel spomniti. Skozi majhno okno z raztrganimi zavesami iz kmečkih brisač je prihajalo zadovoljno krulenje vse svinjske družine. Malo naprej je bilo slišati šumenje potoka. In tudi to se je slišalo, kako nekdo momlaje z brezovo metlo pometa shojeno zemljo. Z druge strani je bilo skozi razpokana vrata (razpoke so se lesketale, ker je sonce še pošev sijalo vanje) slišati mirne in razločne glasove nekih ljudi. Muha, ki se je bila zapletla v pajčevino v sobi, je obupno cvilila; vse razburjenje radi potovanja, otroško pijanstvo radi lastne svobode, vse to je tisti trenotek ko odteklo iz Nenada. — Suh ko razsušen sod postajam, — je žalostno pomislil in spustil noge na smrekove podnice. — Ah, sto hudičev! — je nagloma potegnil noge nazaj in si začel v naglici otresati bolhe, ki so nagosto lezle po njegovih belih gosposkih stopalih. — Vas in poletje. Kakšna poezija! — Piskanje muhe, njeno pobrenčavanje in cvilenje mu je bilo mučno. S palico je razdrl pajkovo mrežo. Potem je stopil k oknu. — Razume se! Kje so moje misli. — Šele ta trenotek je začutil pod jezikom grenko-kisli okus po vinu, ki ga je bil snoči popil. Pod nadstrešjem kašče je med poljedelskimi stroji z rdečimi krili (kosivnice, sejavni stroji in stroji za žetev), ki so se zdeli Bajkiću docela skrivnostni, stal ves zaprašen in ogoljen majhen ford. Po raztreseni slami je enodušno kljuvalo krdelo kokoši in puranov, zraven drvarnice pa si je star pes z odtrgano verigo za vratom glasno trebil bolhe. Bajkiću, ki so ga vnovič napadle bolhe, se je pes naenkrat zazdel nenavadno simpatičen. Za kaščo je tekla trnjeva ograja, za njo pa je rastel iz zemlje kup, na katerem je bila vsajena mlada trta. Med steblovjem trte, ki

je bilo vse modro od galice, in temno rumene, skoraj bakrene barve zemlje, je ta trenotek mahedralo kričeče rdeče krilo in dvoje belih, zalitih bosih dekliških nog. Še naprej je bil temno zelen in od jutranje rose moker češpljev sadovnjak. Čisto zadaj pa: valujoče prostranstvo, majhne vzpetine, okroglasti grički, črni kvadrati češpljevih nasadov in gozdičev, rumena strnišča požetega žita, ko voda zeleni pravokotniki detelje, vse pa je bilo zavito v mehko jutrnjo meglico. Po globelih (kjer je bilo slutiti hitre potoke, ki vrtijo mala mlinska kolesa) je bila meglica srebrnkasto bela; na prisojni strani se je razstirala v modrikaste pramene, ko pajčevina. Razstrta in krotka podoba Srbije. Mehkoba in krepkost. Na obzorju nepremični volneni oblački.

Bajkiću je nenadoma nehalo biti žal, ker je snoči zavil v to stran. Na mestece Blaževci sploh mislil ni. Ko pa je na postajnem poslopju prebral ta napis, je brez obotavljanja skočil iz voza. — Da uredim, kar moram, potem sem pa prost. — Pred prodajavnicami so posedali trgovci in rokodelci, opankarji, lončarji, kolarji, peki, krojači in sproščeni, v srajcah čakali prvega večernega vetriča. Pokorno se je bil ustavil pred trgovino z rutami, katranom, kosami in kepami soli in prašal moškega, ki si je hladil svoje bose in zamazane noge v posodi hladne vode, kje je, hm, Kmetijska in kreditna banka.

— Pero iščeš?

— Gospoda Vranića.

— E, če Pero zdajle ni v banki, pri »Srbskem kralju« je, sans igra.

Pred »Srbskim kraljem« so v zelenih čebricah cveteli oleandri. Dve — tri mize med oleandri, pregrnjene z modrimi prti, so bile prazne. Skozi odprta gostilniška okna je puhtel na ulico težak vonj po vinski kislini in plesnivosti, pomešan s hladom, ko iz kleti; in hkrati s tem vonjem je prihajalo tudi glasno kričanje. Bajkić je pokukal v gostilno; skoraj prazna je bila, ker so polovico miz znesli ven; pod stropom obešeni muholovci so nepremično viseli; čisto na dru-

gem koncu gostilne so se polesketavale čaše in steklenice na točivni mizi; in medenina točivnega stroja za pivo. Tik zraven okna so sedeli trije razpeti moški in hrupno nabijali z zamaščenimi kartami ob zglajeno mizo.

— V bulo, pet v bulo, nikar se ne znoji zastonj! — je vpil čokat moški z mokrimi brki in v razpetem telovniku, preko katerega je imel obešeno zlato verižico z napoleondorom za okras. — Bolje, da zapišem. — In z roko je odrinil svojo pivsko čašo, vzel kredo in zamahnil nad črno tablico.

— Na, tu imaš! — je lopnil tisti, kateremu je čokati to govoril in z ogromno roko in karto tresnil po mizi: — srčni as... in srčni kralj, in srčni fant, in srčna desetica... — pljos! pljos! — ...po gostilni so odmevali udarci... — srčna petica in križev as... in kaj se krotovičiš...

Moški. ki je imel v rokah toliko »src«, je bil močan, črne polti, kodravo ostrižen in ti kodri so se mu usipali na majhno čelo prav do nasršenih obrvi. Brki so viseli od njega, ostri, črni in lesketajoči se, ko lastovičje perotnice. Pod čisto srajco iz tenko tkanega srbskega platna je bilo videti modrikasto volneno jopico. Opasan je bil s tenkim gizdalinskim tkanim pasom, toda ne na kmečki način nad hlačami, ampak pod njimi, ko bogataši. Polgosposki suknjič iz debelega sukna z velikimi rožnatimi gumbi je bil razobešen čez naslanjalo na stolu. Tretji moški je bil pop: bakreni, topli toni njegovega obraza so se sijajno skladali z lepo urejeno brado svetlo kostanjeve barve in z rdečo podlogo njegovih zavihanih rokavov.

Bajkić se je postavil tik okna.

— Oprostite, gospodje, sotrudnik »Tiska« sem in iščem gospoda Vranića.

— E, dobro ste naletili! — se je malce jezno stresel kodravi moški in vrgel karte ob mizo. Potem se je obrnil k popu: — Pop, to mi boš plačal, sedaj moram pa s temle gospodkom. Bi rad kaj pil? — je pobaral Bajkića skozi okno. In ne da bi čakal odgovora, je zagrmel: — Žívota, še štiri vrčke... in dobro nameri,

nikar se ne muzaj, rebra ti bom polomil! Noter stopite, pa ja, nikar ne stojte ko tele pred pisanimi vrati. Tole je naš pop, pop-Stojan, tole pa naš župan gazda-Jova, če si opazil tiste pobeljene in nove hiše zraven postaje, tisto je vse njegovo.

Šele ko se je znašel med temi tremi, je Bajkić opazil, kako majhen je in nerazvit: niti eden od teh treh moških za mizo ni imel manj ko sto kil.

— Časnikarski stan je težak, — je mehko spregovoril pop-Stojan, odpihajavoč peno z robu pivske čaše, da ne bi svojih razčesanih brk omočil vanjo. — Enega sem poznal, tenak je bil, tenak, sesušil se je, takle je bil. — In pokazal je svoj mezinec.

— Pa... — je zategnil Bajkić, — kakor vzamete.

— Koliko pa zaslužite, recimo, vsega skupaj? — je z zanimanjem prašal gazda-Jova.

— Kakor že, odvisno je od lista, dva, tri, pet tisoč mesečno.

— Koliko pa tebe plačajo? — je zagrmel gazda-Pera.

Bajkić ni niti pomislil, da bi se lahko uprl temu spraševanju. Ves rdeč se je zlagal:

— Jaz imam vsega skupaj tri in pol. Zraven imate pa še potne stroške, kadar potujete in brezplačno vozovnico za vlake in ladje.

— E, e, dosti!

— Ali imate vozovnico, da vidimo, kakšna je? — je prašal gazda-Jova.

Trije moški so dolgo otipavali s svojimi debelimi prsti vozovnico, naglas prebirali njeno besedilo, pokimavali z glavami.

— In ti jo samo pokažeš, ko poslanec, — se je čudil gazda-Jova, — in sprevodnik ti salutira.

Šele ko so se do sitega nagovorili o različnih dohodkih in spili »samo še po en vrček piva« in pojedli vsak po »košček« jetrnjače z žerjavice in si ogledali gazda-Perine prašiče in obšli apnenice in poslopja Gazda-Jovine in spotoma oddaleč pogledali štiri hektarje obsegajoči pop-Stojanov napredni sadovnjak, »kakršnega ne najdeš v treh okrajih« —

šele po vsem tem je Bajkić lahko ostal na samem z gazda-Perom, ki ga je sedaj popeljal v svojo »banko«. Majhna pritlična trgovinica, nič večja ko sosednja brivnica, v katere izložbenem oknu je bila postavljena posoda, polna pijavk. Tu v izložbenem oknu se je nabiral po zavojih starih časopisov in po v piramido zloženih opekah prah. Na zunanjem steklu je bilo z debelimi zlatimi črkami naslikano: B a n k a — P o s o j i v n i c a. In to je bilo vse. Notranji prostor je bil pregrajen, ko v manjših poštah, z leseno pregrajo, za katero je bilo videti staro in vso ogoljeno blagajno. Za mizo, ki je bila prekrita z zavijavnim papirjem, je sedel mlad fant v modri sukneni obleki s črnimi našivi in večerjal kruh, sir in nekaj mladega česna, ki ga je imel na papirju. Na robu steklenega tintnika je bilo videti malo drobne soli, v katero je fant oprezno pomakal česnove mladice. In to je bil bančni pisar in knjigovodja. Dočim je fant zbegano tlačil svojo jed v miznico, je gazda-Pera popeljal Bajkića za pregrajo, razširil roke in zavpil:

— Mi tukaj vsako leto volimo Despotovića za poslanca. Kakor rečemo mi, tako tudi je. Malo, toda solidno. Vse sigurni posli in pošteni. Jaz delam samo pošteno. Po zakonu. In čez pet let bo pol okraja v mojih rokah. Pol. Ne govorim v veter. Če jaz nekaj rečem — je rečeno, da! Zanesete se lahko. Svoj posel poznam. Kmeta je treba stisniti, ker je trd in suh ko drenovina. Ne da se. Toda zakon pride na pomoč. Če ne da — na boben. Sedaj me že dovolj poznajo in sami prodajajo, grabijo se za večjo ceno. Ne nagajam jim. Jaz nimam trdega srca, le sami naj prodajajo, prav je, da tudi sami nekaj zaslužijo, če zaslužijo. Samo, naš kmet je vedno bolj pokvarjen. Tudi sam sem s kmetov. Na vasi sem zrastel in vem, kako je. Tako ne bo moglo dolgo iti naprej. Ni res, češ da mi kmeta davimo z obrestmi. Bog varuj! Tudi za to imamo zakon, in mi samo po zakonu. Toda kmet se je spremenil, ne dela kakor prej, njegov ded se je potil in oral z lesenim plugom in branal s pleteno brano, na katero je naložil kamenja — lepo je bilo

videti — sedaj pa bi rad vsak golač nosil čepico po strani in prepeval, železne stroje bi rad, odbrano žito bi rad, seme, rad bi — stisnil je kletvico — pogačo, čeprav ima kruh, toda odkod? S posojili! Če bi radi vedeli, tega so največ krivi ti okrožni agronomi. In ženske! Ko bi vi vedeli, kako se je svet pokvaril. Joj! Preje, v dobrih starih časih, so se ženske vse po kmečko vpregle in predle in tkale in opravljale druga dela, sedaj pa ti hoče vsaka imeti kupljeno kačamajko in mestne čeveljčke. Odkod, prosim vas? Pred tridesetimi leti so bili ljudje vsi po vrsti srečni, pa niso vedeli, da so srečni. A danes, kar naprej si mečejo v kljun, ko race. Da bi plačali eno manjšo menico, napišejo dve večji, potem smo pa mi krivi. V resnici pa mi držimo državo pokonci. Na pósodo dajemo. Seme kupujemo. Tako je.

Bajkić je poslušal, dlani v žepu suknjiča pa so se mu potile. Toda gazda-Pera ga je še bolj ko s temi odkritji o kmečki lahkomiselnosti in lenobi presenetil, ko se mu je začel v poltemi male sobe zaupno pritoževati radi neke neizpolnjene Despotovićeve obljube.

— Denarja rabim, pa mi stroje pošiljajo! Ljudje nočejo tega, to je enkrat dobro uspelo, kmetu je potreben denar.

Ker ni vedel, kaj naj bi na to odgovoril, se je Bajkić spomnil Burmazovega priporočila. Prašal je:

— Ali imate kaj naročiti za Beograd?

— Recite mu ... — gazda-Pera je imel že na jeziku kletvico, pa se je premagal. — Veš kaj. Pojdi z menoj večerjat. Ko bo pa mesec vzšel, bova stopila na gumno ... svoje žito mlatim na vasi. Pri mojem botru na Glavici bova prenočila, jutri boš stopil pa malo po okraju z menoj. Lepo si oglej, kaj se dela in kako, pa povej, če so te že poslali, da bi kaj videl. — In žolčno je dostavil, da se je Bajkić znova zmedel: — Ko da bi mi sami ne znali, ampak so nam potrebni nadzorniki. — Ko sta šla po glavni ulici med kravami, ki so se vračale domov, je gazda-Pera razlagal Bajkiću:

— Pop je dober človek, toda lopov. Saj si videl sadovnjak. Nečaku ga je ukradel. In zanesljiv ni. Dvakrat je že povzročil razcep v Despotovićevi listi. Toda obakrat je propadel, ker držimo okrožje trdno v rokah, da se niti premekniti ne da. Pestaviti smo ga hoteli, pa gre stežka, prijatelje ima, bogat je. Gazda-Jova je postal bogat, odkar smo ga izvolili za župana. Toda tudi on je dober človek, veliki župan je njegov bratranec, njegov nečak pa je sodnik v Kragujevcu. In pošten je: vse svoje dražbe deli z menoj. Mnogi so me prosili, naj bi šel za poslanca. Tudi Despotović me je vabil. Samo, he! lepše mi je sedaj. Sina Mišo pa študiram za gospoda in ministra. Ja, že pet let je v Parizu. Ko bo končal z izpiti in napolnil trideseto, ga bom takoj za poslanca. Tudi hčerko imam. V Belgijo sem jo poslal. Pripovedujejo, da so tam po nekakšnih samostanih dobre šole, baje učijo vse same nune — klavir se uči in različne jezike in vse drugo, kar je potrebno.

— To so vendar katoliški samostani, — se ni mogel vzdržati Bajkić, — kaj če ona tam?

— Čeprav so katoliški, tudi to je vera. Toda tam je vse fino. Piše Stanojka, kako samo molijo, ni ko pri nas, izžlobudraš očenaš, in konec, ampak molitveniki, pa klečijo, in glasba igra, petkrat na dan! In vse v francoščini. Kje bi se moglo kaj takega najti v Srbiji? Mi nimamo takih šol — za fina dekleta.

— Kaj ne bi bilo bolje, če bi jo bili dali študirat? — je zamrmral Bajkić.

— Delo ni zanjo. Hvala Bogu, dosti imam, mojim otrokom se ne bo treba mučiti in delati. Dovolj bo zanjo, da se nauči govoriti in takih stvari — potem ji bom dal pa doto, kakršne nimajo niti generalske hčere in jo omožil s kakim zdravnikom ali pa inženerjem, to sta zanesljiva poklica.

Nenadoma je pograbil Bajkića za roko in ga ustavil. Po ulici sèm se jima je bližal star kmet. Za njim in zraven njega je stopalo krdelo ljudi.

— To je vendar poslanec M.! — je počasi spregovoril Bajkić.

— Pst!

Stala sta v senci obcestnih akacij. Krdelo je stopalo samo nekaj korakov proč od njiju in v živih pogovorih zavilo v nizko gostilno »Srbska krona«, ki je stala točno onstran ceste nasproti gostilni »Srbski kralj«: na terenu so stranke strogo deljene, iz istih čaš ne pijejo. Gazda-Pera je pljunil.

— Ali si ga videl? Kmetavz! V Beogradu ne sezuje lakiranih čevljev, saj je advokat, semkaj prihaja pa po kmečko oblečen. Na vlakih se vozi v prvem razredu, kot vsi, ko gre pa od tukaj po vaseh, gre pa kar peš. Pride do vasi, sede pod drevo, se naje česna, samo toliko, da bi dišal, potem si podloži torbico pod glavo, počiva človek in spi! Trapasti kmetje pa hodijo mimo in gledajo: zahvaljen Bog, živi kakor mi, peš hodi, narod varuje izžemavcev! Fuj, umazanost! Tu, samo vstopi.

Železna vrata. Navkrebrna, s peskom posuta steza. Na vzpetini velika nova hiša. Pred hišo niti enega drevesa. Vse posekano, da bi se hiša bolje videla. Povsod diši po barvi.

— Tu so sobe za goste. Tudi klavir je tu. Dvajset tisoč sem plačal. Toda mi stanujemo v stari hiši.

Zavila sta za ogel. Majhna podeželska hiša s pridvorjem. Za njo pošumeva gost sadovnjak. Na pridvorju, nasproti razsvetljenim in odprtim kuhinjskim vratom, je postavljena miza. Iz globine dvorišča se oglaša pes.

— Ta, ta, Mujo!

Iz teme priteče hlapec.

— Kje je gospodinja?

Majhna suha žena z izpitim belim obrazom in gladko počesanimi lasmi je stopila iz kuhinje, noseč v obeh rokah in zelo previdno veliko svetilko z mlečnobelo kroglo.

— Gosta sem ti pripeljal. Daj vode, da si umije roke.

Žena je spustila svetilko na mizo in je malce z roko zastrla luč, da bi bolje videla prišleca. Komaj

opazen smehljaj, ko pozdrav Bajkiću, se ji je posvetil v oglih velikih, otožnih oči. Kljub soparici je bila zavita v črne volnene rute, ki so jo tesnile zlasti čez suha ledja.

— Neki zlodej jo žre, — je dejal mož, gledajoč za njo. — V Beograd jo bom moral peljati, da jo zdravniki pregledajo. Tukaj pri nas so vse žene nekam slabotne. Do tridesetega, pet in tridesetega leta še gre nekako, potem se pa ali zredijo ko race, ali jih pa zlomi, ko to mojo nesrečnico.

Po večerji so sedeli in pili domače črno vino; in se pogovarjali. Gazda-Pero je žrlo ljubosumje, ker ima samo Svetega Savo četrte stopnje, dočim je načelnik dobil tudi že tretjo stopnjo. »Da, predsednik je, toda če mene ne bi bilo, ne bi bil nič.« Govoril je o okrajnem načelniku, ki skače zdaj sem, zdaj tja, »treba bi ga bilo prestaviti.« Govoril je o učiteljih, trgovcih, njihovih zadevah — Bajkiću se je vrtelo v glavi. Prvi je plačal, da so ubili njegovega nasprotnika, drugi je po krivem prisegel, tretji je ponaredil podpis: vse mestece razen njega, gazda-Pera (»in če že hočete — tudi gazda-Jova ni slab človek, samo slabosti ima, včasi vtika roko v denar mase«), vsi so bili od vekomaj lopovi, razbojniki, ubijavci. Bajkiću je deloma od tega, deloma pa od vina začelo prihajati slabo. In prav tedaj se je nad strehe zasanjanega podeželja in temno kupolo starega oreha čisto nepričakovano dvignil poln mesec ...

Iz teme in pasjega lajanja se je nagloma prikazala krasna vzvalovljena pokrajina, polna srebrnkastih sopar. Sence so naglo izginjale. V daljavi je najpreje kriknila sova; takoj na to pa je bilo slišati enakomerno škripanje težko naloženih kmečkih vozov.

— E, sedaj pa pot pod noge!

Do vrat, kamor je malo potresajoč se priropotal ford, ju je spremila gazda-Perina žena. In kljub mesečini je, bela kakor je bila, izpita in ogrnjena, skrbno osvetljevala stezo, po kateri sta stopala navzdol.

Bajkić si je nekaj časa prizadeval, da bi sledil gospodarjevemu pripovedovanju, celó odgovarjati je poskušal, toda ford ga je tako premetaval po kriven-častem tlaku, da je komaj sam sebe slišal. Am-um-am — ugriznil se je bil v jezik, zadnji kolesi sta se pogreznili v neko jamo, on je zletel ko v prepad pred seboj, z brado je zadel ob kolena, vzmeti ko da je zmanjkalo pod njim — že se je ford veselo gugal po mesečini ko da se ni ničesar pripetilo — Bajkića je vrglo navzgor in toliko da se je bil ujel, da ni padel iz voza — um — ista šala se je ponovila vdrugo. Bajkić je začutil, da se vino, ki ga je bil popil, vzdiguje v njem. Postalo mu je slabo. Ford je bil zavil na mehko cesto med koruzo. Bajkića je zapuščala moč. — Ko bi imel skorjico kruha! Ali pa ko bi mogel prst vtekniti v usta! — Pozibaval se je, zavaljen zraven gazda-Pere, v očeh ga je ščemelo, počasi jih je začel zapirati in čez nekaj časa je zadremal, vznemirjan od težkih sanj: ko da mu je slabo, se mu je zdelo, pa ko da ne more bljuvati. Avtomobil je prhal med živimi mejami, vozil mimo temačnih gozdičev, budil speče pse v razdalji dveh kilometrov, se zaganjal čez mostiče iz hlodov in prebredel celó hitro in bistro reko, ki se je v mesečini polesketavala ko raztopljeno srebro, nazadnje pa se je na nekem klancu ustavil. Ah, ah! je dejal — in se ustavil.

Tišina in težavni: — ksi-ah-ksi-ah! — sta Bajkića naenkrat rešila more. V luči svetilk je nedoločno videl šoferja, mladega rdečega fanta, vsega v znoju in s postrani čepico, ki se je z levo roko na hladivniku prizadeval, da bi užgal motor. Ah — ah — ah! — In vse tiho. In zopet, hkrati s škripanjem in pozibavanjem vsega voza: ah — ah — ah! Bajkić je bil ta trenotek avtomobil, ki mu prihaja slabo in vzdihuje: ah — ah — ah! Malo čudno se mu je zdelo, da se je bil spremenil v avtomobil, toda nazadnje... če bi ne bil toliko pil: ah — ah — ah! To je od tega, ker vino ni dovolj shlajeno, — se je s studom spomnil. — Ah — ksi-ksi-ksi — ah — ksi-ksi-ksi... Motor se je vnel, šofer preskočil vrata, zagrabil za ročico za plin.

Trenotek je bila podoba ko da ima ford namen, da se bo pri tisti priči razpadel na vse sestavne dele — kolikor jih je še imel, potem pa se je premislil in je gladko zdrvel navkreber. Bajkić je znovič zadremal.

Ko se je predramil, je Bajkić zagledal pred seboj v svitu ognja kopico ljudi. Ford je stal v ozki in črni ulici med okornimi četverooglatimi hišami. Mesec je ko zglajen kos jekla že nekje sredi neba plaval med prozornimi oblački; pa se zopet ustavljal. Oster vonj po goreči slami in svežem žitnem prahu ga je docela predramil. Stud in slabost sta ga čisto prešla, toda čutil je, da je strašansko utrujen, slaboten in zapuščen. Pa je kljub temu razločno videl mlativnico, v katere rdeče žrelo je neki moški, ki mu je plamen rdečil obraz in roke, naprej in naprej potiskal vedno nove in nove naviljke slame; videl je vrteče se kolo, črno kačo transmisijskega jermena, črne obrise ogromne mlativnice in na njeni strehi proti svetlemu nebesu dve močni in visoki moški postavi, kako sklonjeni delata; od časa do časa se je v roki enega poblisnil nož, s katerim je prerezoval povresla na snopih. In dalje je videl: ljudi, ki z vilami mečejo snope na mlativnico, močno se napenjajoč v križu in po vsem telesu; in druge, ki razmetavajo tisto, kar je imel za hiše; in tretje, ki v oblaku prahu in plev polnijo in zavezujejo vreče z žitom; in četrte, ki na veliki vagi vagajo žito pri karbidski svetilki. Suh človek, izpitih oči in čisto belih trepavnic radi prahu, ki je napadal nanje, je zapisoval številke, nagibajoč se nad svetlobo svetilke. Gazda-Pera se je v sladkosnedi ganjenosti, zmrdujoč z ustnicami, nagibal čez njegova ramena in gledal, kaj človek zapisuje. Stroj je dobrohotno prhal, gosti oblaki isker so se zaganjali iz njegovega jeklenega dimnika, nekdo je v poltemi za kopo v visokem in toplem tenorju pel otožno pesem. Bajkić je stopil iz avtomobila in se napotil med kope. V topli slami, ki je mehko dišala po soncu, so spali fantje in dekleta. Presenečen radi velikih kop je Bajkić skoraj v strahu lazil skozi ozke prehode, ki so bili sedaj v noči podobni globokim tesném, polnim vonja.

Nazadnje je prišel na prazen prostor. Široko pokošeno polje. Zadaj nekje črna črta vrb ob reki. Pod drevjem rdeča zvezda ognja. Zraven ognja dve človeški postavi. Tik na obrežju voz s sodčki, ki sta jih druga dva moška polnila z vodo. Bajkić se je napotil proti ognju. Stroj je bilo sedaj slišati zadušeno, ko dihanje velike živali, ki je zaspala, črički so čirikali v strniščih, od reke je vel moker in gnil duh po obrežnih rastlinah; in duh po ribah. Pozdravil je kmeta. Stara človeka sta bila; ali pa sta bila radi svojih kocin, ki jih že teden dni nista obrila, taka videti. Ogrnjena sta bila v ponošena in raztrgana suknjiča, sedela sta na velikih žilnatih vrbah, ki jih je bila izpodjedla voda. Oba sta kadila in skozi polpriprte trepavnice gledala v tenek plamen, ki se je zdaj rdeče, zdaj vijolično modro zvijal med suhim protjem. Mirno sta sprejela pozdrav in eden od njiju se je pomeknil malo vstran, da bi napravil prostor Bajkiću. Nad ognjem se je pod nizkimi vejami polesketavala gladka in rdeča površina reke. Ni bilo opaziti, da odteka.

— Ti si... da tudi ti ne kupuješ škodo? — je počasi in previdno prašal eden od teh dveh moških.

— Kaj jo kdo kupuje? — se je zdrznil Bajkić.

— Seveda jo... več jih je, ko kobilice so se vsuli.

— Od kedaj?

— Od včeraj. Šivalne stroje ponujajo, denar, neke mešavnike za maslo, kar kdo izbere. Nad žene so se spravili, ženska je neodporno bitje, zbale so se, da škoda ne bi docela izgubila vrednost, dajô jo za vsako ceno. Milan Nikolin je bil včeraj celó do Kragujevca, toda v Kragujevcu ne ponujajo več ko pet — šest kovačev zanjo. Zguba!

— Slišimo, da tudi gazda-Pera sprejema škodo, toda on samo za stare menice, — je dejal drugi kmet in pljunil v ogenj. — Kdor mu je dolžan, ne more dobiti gotovega denarja, samo stari dolg lahko odplača, nam pa je treba denarja, denarja za davke, da ti živino ne razprodajo, — pa tudi obutve je treba kupiti za zimo, soli.

— Po čim jo pa ti sprejemaš? — je prašal prvi, ko se je s celim obrazom obrnil k Bajkiću.

Močan človek je bil to, čez štirideset let star, suhega, energičnega obraza. Pod neobrito rdečkasto brado je imel čez lice veliko modro brazgotino. Ta stara, slabo zašita rana, okrnjeno uho in oko, ki je bilo prisiljeno mižati, so dajali temu človeku nek neprijetno režeč izraz. Druga stran obraza, Bajkić se je trudil, da bi gledal samo vanjo, pa je bila pravilna in lepa, nos raven, ustnice pod skuštranimi mustačami strastne in izrazite, modre oči, v katerih je polesketaval odsev ognja, čiste.

— Jaz... jaz, prijatelj, ne kupujem ničesar. Jaz... kar tako potujem, opazujem vaše življenje, jaz sem časnikar.

— Dvajset komadov imam še, — je, ko da obžaluje, dejal kmet z brazgotino in zasukal obraz zopet proti ognju.

Bajkića je malce presenetilo; pričakoval je, da se bosta kmeta začudila, ko bosta slišala, da je časnikar, pa se nista niti zmenila za to. Druga dva, ki sta nalivala vodo v sodčke, sta za trenotek stopila k ognju, pozdravila Bajkića, sedla, da bi si ogrela bose noge, začela s svojimi grobimi in koščatimi prsti zvijati cigareti, ju nažgala z ogorki, ki sta jih vzela iz ognja, molče potegnila dva tri dime, eden je pripomnil, da se vreme tudi jutri ne bo spremenilo, potem sta okorno in nerodno s čez kolena zavihanimi spodnjimi hlačami odšla in trenotek potem je Bajkić slišal, kako se je ob veselem poškripavanju koles voz z vodo oddaljeval. Zopet tišina, črički, pokošeno polje, obsijano z mesecem, in čisto v ozadju črna gomila mesta iz snopja, ki je zloženo v kupe; na sredi pa rdeče, vulkansko sopihanje mlativnice.

— Šivalni stroj računajo, — je z vzdihom dejal manjši kmet, — tri tisoč in pol, komad škode pa osem kovačev. Če pa hočeš gotovino, potem pa samo pet.

— Jaz imam dvajset komadov škode, — je zamišljeno ponovil tisti z brazgotino, — še šivalnega stroja

za ženo ne morem dobiti. — Pomolčal je. — Edino če bi vzel mešavnik!

Bajkić ni vedel, kaj naj bi jima rekel. Da obdržita škodo? Če pa izgubi vso veljavo? Da bi jima svetoval, naj jo prodasta? Kaj ne bi to lahko smatrala za posmehovanje? Ali pa bi zopet pomislila, da je tudi on agent? Kaj je bilo mogoče v tem primeru reči? Čisto brez premisleka, razkrivajoč sam sebi tok svojih misli, je prašal:

— In gazda-Pera... kakšen človek je ta gazda-Pera?

Manjši kmet se je sklonil in začel drezati v ogenj.

— Dober... — je odgovoril drugi, vlekel glas in znova obrnil ves svoj razsekani obraz proti Bajkiću. — Dober, ni mu kaj reči. Mogočnjak. In delaven. Res je, kaznoval te bo, zadnjo kravo ti bo prodal na boben, toda vse po zakonu. Ni, kakršni so nekateri, to je treba priznati. — Kmet je gledal Bajkiću naravnost v oči in se mu tiho posmihal: — Dober... vsi po vrsti so dobri, gospod. Čemu naj bi ti to pripovedoval? Saj si sam videl tiste kupe žita. Dva dni in dve noči ga že mlatimo, pa ga bo še za dva dni in dve noči. Vse to je pol naše, pol pa njegovo. — In ko je stisnil ustnice in se nagnil k Bajkiću, je pristavil: — Samo da nas je za našo polovico pol okraja, on za njegovo pa je en sam. Toda vse je po zakonu, ni kaj reči, ne, on nas ne vara... ko nekateri.

Obrnil se je vstran, potegnil zadnji dim iz cigarete, ki jo je držal že med kazavcem in pavcem in oprezno ugasnil čik. Potem ga ni vrgel proč, ampak ga je dejal v pisano pločevinasto škatlo. Od časa do časa je bilo slišati, kako nekje ponika voda: gluk... gluk... In zopet tiho in črički.

— Kaj pa kmet, je tudi pri vas hudo zadolžen? — je prašal Bajkić tiho.

— Hudo, gospod, do grla.

— Kako, zakaj?

Kmet z brazgotino ga je postrani pogledal, z enim očesom, in posmehljivo odgovoril:

— Zato, ker smo leni. Saj sami vidite: samo podnevi delamo... in samo če je mesečno, tudi ponoči. Sicer pa lenarimo in po cele noči spimo, ko kokoši. In vsak golač bi rad praznoval slavo, ko ženi sina, pa gostije prireja! Vse to vemo, gospod. Kmet slabo dela, često praznuje, dosti spi, razsipa, se zakopava v dolgove. Tudi mi prebiramo časopise in vidimo, kaj vi mislite o nas. Skljućiti se je treba in delati, delati, do sodnega dne, crkniti pri delu za drugega! — Nenadoma je spremenil ton, se zagledal v ogenj in počasi začel: — Poslušajte, gospod. Tak, kakršnega me vidite, sem od dvanajstega do osemnajstega leta prebil na fronti, boril sem se na Skadru, bil sem na Ceru in Rudniku, romal sem skozi Albanijo in bil na Krfu, lomil sem se po Dobrem Polju in postal rezervni kapetan. Nisem padel. Tudi invalid nisem postal. Tole, kar me je krcnilo po glavi, pravijo, da mi ni v napotje pri delu. Da, štirje bratje smo bili, pa sem se sam vrnil. Gol kakor prst. Po kmečko sem se oblekel. Odlikovanja sem vrgel v zaboj in zavihal rokave. Hiše štiri leta ni bil nihče popravljal, domačija je bila brez ograje, ker so jo pokurili vojaki in drugi ljudje. Sami zdravi koli so bili, dva metra visoki. Goveja živina je pocrkala, hlevi so bili porušeni in zapuščeni, žene bolne in sestradane, orodje zarjavelo in polomljeno, njive zapuščene, zarasle v travo in plevel, polja nerodovitna. Če se ne kosi, trava segnije in pade sama po sebi, polje se zapusti, osat zraste, nova trava pa je potem nizka, slabotna in neenaka. Pa sam sem bil. Praznih rok. Prijatelji in botri prav taki: praznih rok. Ponekod je bilo še huje: zatrte družine. Kaj naj bi človek počel? Pretepali in bili smo se za tisto malo svobode — svoboda pa golaška in lačna. Sedaj vem, kako se je začelo. Koliko sem oškodovan, so me prašali. Računal sem na srebrne dinarje, predvojne. Naračunal sem eno k drugemu, da mi je na kmetiji prizadeta škoda v znesku dvajset tisoč. Še enega bika so mi navrgli — plemenskega. Bik sam ne more orati. Hišo je bilo treba popraviti. Orodje kupiti. Tako se je začelo. Ponekod sem na sto dinarjev plačeval

kovača na mesec. Nabralo se je. Ker živo bitje mora jesti. Tudi davke moraš plačevati. Preje smo posadili, kolikor nam je bilo potrebno — svoje ovcé smo imeli, svoj sir, svojo konopljo in svojo obleko. Kaj smo takrat rabili? Malo soli in pa da smo davke plačevali. Naša hiša je imela svoje trgovce, katerim je prodajala, če so kdaj česa potrebovali: vrečo moke, voz koruze, buče za prašiče, voz drv. Vnaprej si vedel za ceno. Če smo imeli odvišne konoplje, smo vedeli, komu jo bomo odnesli: v vsakem mestecu so bili mojstri, ki so pletli vrvi. Sedaj pa potrebujemo vsega. Trgovci nočejo pšenice, če ni iste vrste, ker jo ne kupujejo zase, kakor preje, ampak za druge, večje trgovce. In cena ni več sigurna. Preje je človek vedel: boljša žetev, več denarja. Danes: boljša žetev, nižja cena. Pa smo kupili odbrano seme, zadolžili smo se zanj. In gnoja smo kupili. In z novim plugom orjemo. In ves skupiček gre, kajti vse to je treba odplačevati. Krvavimo, mi in zemlja, da bi čim več pridelali. Vsi delamo. Žena nima več časa presti in tkati kakor včasi, tudi ona dela za obresti. Nikoli, gospod, nismo več delali, nikoli imeli boljšega žita, tudi boljših češpelj ne, ne boljših hlevov, ne več žita na hektar. Drevesnice smo vzgojili, postavili sušivnice, vemo, na kateri njivi je treba kaj sejati, katera prst je dobra za to in ono, nikoli nismo pri nas delali več in bolje, verjemi mi. Pa nič ne pomaga! Kajti kolikor več pridelamo, — ker nam je več potrebno za prodajo — toliko nižje so cene in ko pogledaš, na istem mestu stopicamo, nikakor se ne moremo postaviti na lastne noge, nikakor ne moremo izplavati, — vse, kar delamo, delamo za drugega. Mnogi so docela propadli, odšli v mesta ali pa služijo po vaseh, paradižnike jedo in češplje. — Moški je malce pomolčal, naslanjajoč se z brado na pesti, zagledan v žerjavico, ki so jo še ponekod oblizovali vijoličasti plameni, dočim se je drugod polagoma prekrivala s pepelom. — Ko sem bil na bojišču, pa so mi prišle težke misli, ali pa sta me pograbila uboštvo in nesreča, sem vedel, kaj je: vojska je; narodi se tepo za svojo svobodo in prevlast;

ne bo trajalo dolgo, konec bo enkrat in kdor ne pade, bo pozabil na trpljenje, znova bo oral, kdor je oral. Kakor pa je danes — od tega današnjega se ni mogoče vrniti na tisto, kar je bilo. Ko danes orjem, ne vem, čigavo bo zrno. Moja svoboda, ko tuje suženjstvo.

Manjši kmet je vznemirjeno opazoval moškega z brazgotino. Očividno ga je bilo strah njegovih nadaljnjih besedi, pa je tiho, pomirjevavno spregovoril:

— Bog pomagaj, Milija... tudi tega bo enkrat konec.

Miliju se je pobliskalo v očeh.

— Ne govoriči, ko da si norčav otrok! Bog... Božja je ta lepa noč, črna prst, deževje in vetrovi. Božje je, kako pšenica zori, kako češplje cveto, kako čebela med srka. To je božje. Njegovo je, kako reke teko in gozdovi rasto. Niso pa božje ne obresti, ne posojila na zeleno žito! Niti je božje, da jaz delam, drugi pa da žanje! In to se po božje tudi končalo ne bo!

Milija je vstal. Tenak in koščen, pa visok in gibčen, je bil podoba strašanske vztrajnosti in moči.

— Sedaj bo tudi moje žito kmalu na vrsti in jaz. Zbogom, gospod. In kadar pišete za časopise, pišite po resnici. In tudi o nas, ubogih težakih kaj napišite. Tudi drugi časnikarji so bili pri nas, poslušali so, ko smo jim pravili o svojih težavah, potem pa so po časopisih pisali o bogataših in popih, o njihovih žrebcih... Zdravja vam želim!

Milija je že stopal čez polje, ko je mali kmet začel ugašati ogenj. Bil je hrom.

— Gledaš me, ker sem tak... Bik me je, ko sem bil še otrok, tak sem ostal. — Mali kmet se je zmedeno smehljal. Počasi je odšel mimo Bajkića.

Bajkić mu ni odgovoril. Svetla noč se je v daljavi počasi zavijala v modrikasto pajčevino. Pri mlativnici je ostalo vse nespremenjeno. Kurjač je metal na ogenj, transmisija se je zvijala, fantje na mlativnici so opravljali svoje nevarno delo, žene in moški so razdevali kope in si z vilami podajali snope, moški pri vagi je s svojimi rdečimi trepavnicami buljil v

odprto knjigo z računi. Samo v strani zraven ene od kop je neki fant z do komovca zavito roko polagoma zdihoval. In gazda-Pera se je zraven kope snopov pričkal z Milijem. Gospodar je bil opazil Bajkića in urno stopil k njemu:

— Poslušaj, gospod, truden si, pojdi spat, jutri bova nadaljevala, jaz moram pa nocoj tu pri teh lopovih. Sami lopovi. Ko bi mogel, izpred oči bi ti ukradel. Pojdi spat. Hlapec bo šel s teboj. K mojemu botru tu čez reko.

Gazda-Pera je govoril očetovsko, tako se je zdelo Bajkiću. Hudič naj razume vse te ljudi! Ali pa se mu je radi utrujenosti, ki se ga je znova lotevala, samo tako zdelo. Ko je šel, je dremal, docela zlomljen je bil. Z mesecem obsijana krajina se je vrtela krog njega. Čez brv na reki je šel čisto ko mesečen. Ko bi se bil zdramil, bi bil padel v vodo. Nekajkrat je bil prašal hlapca, ki je stopal pred njim, če je še daleč, hlapec pa je vselej zaspano odgovarjal: »Tule za hribom.« Bajkić se je bil komaj zavedel, da je prišel na cilj. Svečo je videl, moškega, ki jo je nesel; naslutil je posteljo, v katero je tisti trenotek padel.

Mnogo moči je porabil, da je naravo in ljudi — po težkih čarovnijah nocojšnje mesečine — zopet videl take, kakršni so: moški niso bili velikani, gozdiči pragozdovi, griči planine; tudi reka — ki se daleč polesketava pod poševnim soncem — ni bila tako široka, kakor se mu je bilo snoči zdelo. Niti sledu skrivnostnega ni bilo več: svetle in enostavne človeške glasove je slišati; vozove je slišati, ki težko obloženi v dolgi vrsti vozijo po cesti; slišati je, kako dekleta, poropotavajoč s posodjem, pojo v kuhinji, v bližnjem hlevu pa rzajo konji in bijejo s kopiti ob kamenita s slamo nastlana tla.

— Kaj je bilo to, kaj se je zgodilo? — je prašal Bajkić pretisnjenega grla.

Krčmar ga je črno pogledal. Na gostilniški verandi je bilo ta čas kakih deset kmetov, nazunaj umazanih in nespočitih. Med njimi je stal tudi domači pop s privzdignjenim plaščem.

— Žito je človek zažgal... vidite, to se je zgodilo! — je odvrnil krčmar in obrnil glavo.

Po cesti se je v oblaku prahu bližala skupina moških; ostro svetlikanje nožev na puškah je izdajalo, da sta v tej črni gruči dva orožnika. Neki ženski glas je s svojim neprestanim naricanjem polnil vse jutrnje nebo. Kmetje na verandi so bili mrkogledi. Molče so opazovali, prav kakor Bajkić, kako tista skupina počasi prihaja bliže in bliže. Kolikor bliže so prihajali, toliko jasnejši in določnejši so postajali njihovi obrazi. Bajkića je naenkrat nekaj zbodlo pod prsmi: zvezani moški med sivima orožniškima uniformama je bil Milija. Srajco na bakrenem vratu je imel razpeto, znojen je bil in sajast, stopal je v korak, gibčno in enakomerno. Samo majhna ženica v žolti ruti je tekla zdaj pred procesijo, zdaj zopet ob strani, pa je morala radi tega kar naprej skakati v jarek ob cesti. Toda nihče, niti sam Milija, ni bil pozoren nanjo in na njen jok. Šele ko so se vsi skupaj za trenotek ustavili pred krčmo, je Bajkić med moškimi opazil gazda-Pero; brez klobuka, z na čelo prilepljenimi lasmi, krvavega pogleda, sajast po obrazu in rokah, z razpeto in zamazano srajco je ves zadihan sédel na klop zraven zidu.

— Zakaj si grešil, Milija! — je očitajoče zavpil pop z verande.

— Joj, Milija, oči moje, zakaj si nas osramotil! — je naricala majhna žena.

— Zakaj sem grešil? Nisem! — je čemerno odgovoril Milija popu in mu nenadoma pogledal naravnost v obraz.

— Kruh božji, da bi se ti roka posušila!

— Pri miru me pusti, pop! — se ga je otresal Milija. — Ne moj, ne božji.

— Ampak moj, moj! — je skoraj zavriščal gazda-Pera in poletel proti Miliju. — Mater ti tvojo!

Mnogo preje, predno se je gazda-Peri posrečilo dvigniti roko, je Milija zamahnil s svojimi spredaj zvezanimi rokami in udarec je ob drobečem se rožljanju okovov zadel gospodarja sredi obraza. Zamajal se je, dvignil roke proti obrazu in si z dlanjo otrl kri, ki mu je lila iz nosu na brke in brado, potem pa se je, dasi so orožniki že držali Milijo, zaletel vanj in ga z vso močjo usekal čez glavo. Majhna ženica je zacvilila, nekaj moških je pristopilo, pograbilo ponorelega gospodarja za mišice in ga potegnilo od Milije. Nekaj trenotkov sta si nasprotnika gledala iz oči v oči.

— Plačal mi boš! — je siknil gospodar. — Do groba te bom preganjal, dušo ti bom vzel, zapomni si!

— Lahko, gospodar. Že tako si mi vse vzel — kaj naj bi s samo dušo! Samo pazi, ni je sile, ki bi večno trajala.

Orožnika sta ga sunila, stopil je. Ker so kmetje v velikem številu stopali za njim, se je obrnil k njim:

— Nikar, bratje. Nazaj pojdite. Ne zgubljajte časa. Ti, žena, pa mesto da jokaš, pojdi domov in skrbi za otroke.

Bil je miren. Iz načete rane na obrazu mu je po neobritem licu v tenkem curku tekla kri. Nihče ni pristopil, da bi mu jo bil obrisal. Nenad je imel občutek, ko da mu radi te krvi, ki teče, pa nihče ne stopi bliže, da bi jo obrisal, lega neizrečen bol na prsa.

Vse dokler niso orožniki z Milijo zginili za ovinkom na cesti, so ljudje nepremično stali in gledali ko začarani. Niti gazda-Pera sam se ni premeknil, dokler ni bilo na cesti videti nikogar več. Potem je izustil psovko in stopil v krčmo, da bi se umil.

— Kaj je, gospod, ne boš šel naprej, ti je dovolj? Prav, nikar ne hodi! — Gazda-Pera je z rokami v žepih posmehljivo opazoval Bajkića. — Pospremiti sem te hotel, pa nočeš, ne morem ti pomagati! Če pa hočemo pošteno, da, saj si dovolj videl, pa jim povej tam v Beogradu; tukaj ne frčijo pečeni škrjančki v

usta, tudi med in mleko se ne pretakata, pač pa pošteno krvavimo. Smiljan ti bo dal voz, pa se vrni. Jaz moram naprej.

Stopil je v svoj ford in trenotek potem se je nad cesto dvigal dolg in težak oblak prahu, ki je obvisel v zraku.

Ko se je z vozom peljal mimo mlatišča, je Bajkić ustavil, da bi videl pogorišče. In ni se malo začudil, ko so mu med kopami pokazali majhen kupček pepela, ne daljši ne širji od štirih korakov.

— Svoje je zažgal, njegovo je zgorelo.

Konj je bil prismojen. Kar naprej se je ustavljal in kljub vsem udarcem je po deset minut stal na enem mestu. Pred vozom se je razgrinjala zemlja, njive in pašniki, koruzni listi so pošumevali sami od sebe, od nekod je prihajalo šumenje zaprtega mlinskega jezu, debele in neokretne prepelice so se dvigale s strnišč in malo dalje zopet padale, vse srečne, ker živijo. Bajkić je šele pred poldnem prispel prašen in ves v znoju v mestece. Komaj je utegnil napisati članek o nemiru, ki je nastal med kmeti radi nenadnega padca vojne škode in ga zgovoriti v telefon Šopu, pa je že moral hiteti na vlak. Naslov članka je bil: »Praznik zrelega žita«.

— Po čim je danes škoda? — je na koncu prašal Bajkić.

— Včeraj je bila po sto dvajset, danes najpreje po sto deset, nazadnje pa samo po sto. Vaš članek je napravil hrup.

— Kateri moj članek? Saj ni moj, samo intervjuv je moj, nič več! — Tisti trapasti slučaj pri prelomu mu bo torej delal bele lase. — Ali je še kaj drugega novega?

— Urednik je parkrat spraševal za vas, jezil se je, ker ni nobenega glasu od vas in ker nam štiri dni niste poslali nobenega poročila.

— Tako? Hvala vam, Šop.

V vlaku je bila strašna soparica, Bajkić je skušal urediti svoje misli, pa je šlo zelo težko. Gazda-Pera, Milija, mlačev, sklonjeni ljudje, padec obligacij vojne

škode in posojila na zeleno žito, vse to se je hrupno motalo po njegovi glavi. Bili so trenotki, ko se mu je zdelo, da njegov članek, ki ga je bil komaj oddal, ni dovolj jasen, ni dovolj oster; da je celo preveč enostaven. — Samo izjemen slučaj sem videl, izjemen z ozirom na gazda-Pero in z ozirom na Milijo, — je govoril sam v sebi. Toda druga misel je kljubovavno kopala po njegovi zavesti: moč Despotovićeve politike počiva na ljudeh kakor je gazda-Pera. Bajkić se je upiral, toda neprenehoma in znova mu je prihajalo na misel: spodaj narod, nad narodom gazda-Pere, Jove, popi in njihovi nečaki, sodniki in bratranci, ki so veliki župani, na vrhu piramide pa Despotovići in Soldatovići. — Bajkić je odšel iz svojega oddelka prvega razreda in začel hoditi iz voza v voz. Prisluškoval je pogovorom ljudi, se tudi sam zapletal v pogovore in povsod je našel lepše ali blažje sledove dveh nasprotujočih si mišljenj: gazda-Perovo in Milijevo. Dva sovražna tabora sta se vozila z istim vlakom. Večina pa ni vedela, kateremu taboru pripada.

Niš je bil tih in miren. Bajkić je poiskal hišo, v kateri so bili stanovali. V mraku je gledal late z vinsko trto, nizka okna, videl je nadpust, na katerem je stara mati trebila golazen, ki je bila v pohištvu, krivenčasto marelico. Vse se mu je zazdelo strašansko majceno, pogreznjeno v zemljo. Pod latami s trto je večerjala vsa družina. Moški so bili v srajcah, otroci so vreščali. Nenad ni mogel spoznati Vaske med ženami. Ves žalosten se je napotil naprej. Pogorišča, kjer so se igrali, ni bilo več. Tudi tiste hiše na zapuščenem vrtu, kjer sta nekoč zvečer on in Vojkan zagledala tisto lepo nago žensko, ni bilo več. Ko je bil pri koncu s tem sentimentalnim romanjem, je s pomočjo Burmazovega listka poiskal človeka, ki ga je bilo treba obiskati v Nišu. Našel je zadržanega gospoda, ki ga je povabil na večerjo v eno od gostilen blizu železnega mostu. Šele pri vinu, ob ciganski glasbi, mu je dejal, da se Niš počasi dviga, samo kapital da je potreben, da se ne dela, kakor se je delalo nekoč, da so se ljudje polenili in da kar naprej iščejo

nekih pravic, da se domača industrija počasi razvija, da pa tudi dovolj razumevanja ni zanjo. Podatki, ki mu jih ne na ta način dal, so bili malenkostni. Bajkić je že vnaprej videl, da bo moral, če bo hotel napisati članek o Nišu, govoriti o tistem, kar je minilo: o boleznih, o blatu, o črnih zastavah, o begunstvu. Predno sta se poslovila, je Bajkić prašal zadržanega gospoda: ali ima kako naročilo za Beograd. Ko je potem zelo dolgo zbiral cigareto, pa jo potem še bolj dolgo in oprezno prižigal, je zategujé odgovoril:

— Pa... ne, ničesar nimam... stvar gre dobro naprej. — Pomolčal je, zagledan v daljavo: — Stvar gre dobro naprej, dasi ta padec škode ni prišel ob najboljšem času; ob tem letnem času kmet, pa tudi meščan najmanj čutita potrebo po gotovem denarju. — Znova je napravil majhen odmor: — Sicer je pa za naša sredstva dovolj ponudb. Zadovoljen sem... popolnoma sem zadovoljen.

Bili so torej ljudje, ki so bili zadovoljni! Bajkić se je opravičil, češ da mora iti pisat članek, oprostil se je in zapustil gostilno. Park je bil že pust. Nišava je pošumevajoč odtekala mimo zidovja. Bajkić je prišel do lesenega mostu, ki pelje v Beograjsko četrt. Na drugi strani obale so slabotno pomežikovale rdeče luči; in utrujeno pasje lajanje se je slišalo od tam. Tema. Uboštvo. V teh hišah se verjetno ne veselijo padca škode. V njih verjetno niso vsi zadovoljni. Članek je pisal v preprosti in slabo razsvetljeni hotelski sobi. Čaša in steklenka z vodo, obledel koledar na zidu, na mizi sumljivo bel prt, vse to je bilo odvratno hladno in tuje. Pot se mu je spovračala v neprijetne sanje.

Leskovac je zapustil nekaj trenotkov potem, ko je bil prišel; samo toliko je ostal, da je našel človeka po spisku, ki mu je pripovedoval o »gospodu direktorju« in o neki banki. Nestrpno je čakal, da zagleda sotesko. V Grdelici je zastonj iskal tisti vodnjak, radi katerega je zamenjal vlak. Od Džepa do Vladičinega Hana je ob oknu stoje zastonj iskal tisto mesto, kjer so jim takrat ustavili vlak. Na hribih, na hišah, na poteh,

pod vedno istim nebom ni bilo niti sledu tiste krvave noči, obsijane z mirnim lesketom jeklenih zvezd; in s plameni zažgane Vélikine hiše. Bajkić je izstopil v Hanu, se zmislil, da bi se z vozom ali pa peš vrnil nazaj po progi, ker bi se mu morda posrečilo najti tisto vas, za katero ni vedel, kako se ji pravi, in v njej magari samo pogorišče Vélikine hiše. Toda že ko je popraševal po vozu, je opustil to misel. Kaj naj bi videl? Vse je že prerasla trava. Nove hiše so sezidali. Novi ljudje so prišli. Sam zase pa je dostavil: — Na istem prostoru, pod istimi zvezdami novi ljudje bijejo nov boj; boj za košček zemlje, za kos kruha, morda prav tako, ko pred desetimi leti, za golo življenje.

Čisto oslabelega se je počutil in brez volje za nadaljevanje poti. Do vlaka je bilo še cele tri ure. Bajkić je krenil v prvo gostilno, da bi pregledal najnovejše številke beograjskih časopisov in da bi se okrepčal. Gostilna je bila prazna. Na muholovnik ujete muhe so obupno pobrenčavale. Točaj je čistil karbidske svetilke in popeval. Pograbil je prvi časopis, ki mu je prišel v roke. Na prvi strani je bil debel naslov o vojni škodi. En odstavek je bil tiskan z debelimi črkami. Srce mu je obstalo. Prizadeval si je, da bi dobro razumel; pa kljub temu, da je dobro razumel, ni mogel verjeti, da razume. Ne, to je brezsmisleno! Saj on vendar ni... in sedaj — nedovoljene metode v časnikarstvu! Mrzlično je pograbil drugi časopis, »Tisk«. Povsod isti demanti, ne Despotovićev, ampak iz ministrstva. In celó zanikavanje intervjuva! — In »Tisk« molči! Bajkić si je šel z roko čez obraz, pogledal je skozi okno v gostilno, pogledal je v točaja, ki si je sedaj umival roke, na zidu je zraven gostilniških pravil videl kraljevo sliko; in še eno, ki je predstavljala Dušanovo kronanje. Sam pa je sedel za čedno in prazno mizo, robovi prta so bili pritrjeni s ščipalkami, da ga veter ne bi odnesel. Vse to je bilo jasno in določno. Bajkić je ves leden znova vrgel pogled na časopis. Vsa odgovornost za paniko je bila na »zlaganih in tendicioznih poročilih«. «Spretno organizirana kampanja«... Vsa gostilna s točajem, z

muholovnikom in z Dušanovim kronanjem vred se je dostojanstveno vrtila okrog Bajkića. Zamižal je in ostal za trenotek v tem položaju. Potem je vrgel časopis, pograbil klobuk in stekel na pošto.

— Beograd, gospodična, uredništvo »Tiska«, prosim vas.

Nervozno se je sprehajal po temačnem poštnem hodniku. Tla so bila namazana z oljem in petrolejem in so strašno smrdela. — To se pravi, da sem jaz... Ah, stvar gre dobro naprej, stvar gre dobro naprej: Časnikarska brezvestnost... moja brezvestnost! In moj polni podpis! Potemtakem pomeni, da sem v službi bankirjev, v službi gazde-Pere, da sem majhen propadli tip, ki je podkupljen, zato da bi podtikal uredništvom! Toda videli bomo, bomo že videli! — Stopil je k okencu.

— Še nimate zveze?

Začel je pogledovati na uro. Nažigal je cigarete in jih ves prevzet od misli takoj metal proč; ali pa jih je toliko časa držal med prsti, dokler ga niso opekle. Nenadoma ga je ko nož zbodla pomisel: — Morda je v vse to umešan Burmaz? Potem bi tista »napaka« pri prelomu... In njegovi »Tiskovi« »prijatelji«... Pa se je takoj pomiril: — Nemogoče je, da bi Despotović karkoli delal v dogovoru s »Tiskom«! In vrhu vsega še z Burmazom, s svojim nekdanjim urednikom! — Toda nova misel se je vezala s staro: Toda vsi »Tiskovi« »prijatelji«, ki sem jih videl, so mi pripovedovali samo o nakupu vojne škode, prav tako ko poglavitni Despotovićev volivec gazda-Pera. Tu mora kljub temu biti neki sporazum. In če je bil, potem sem... — Celo minuto je Bajkić stal brez diha; oči so mu v nebogljeni jezi zalivale solze. Naenkrat ga je opogumila nova misel: — Toda... neumen sem vendar, Burmaz je dejal, da nekaj sluti... zato me je tudi poslal v Blaževce. Da, tako, toda odkod ta molk pri »Tisku«? Zakaj me niso branili? Zakaj Burmaz ni demantiral, zakaj ni potrdil resničnosti mojega intervjuva? — Glava mu je hotela počiti od nasprotujočih si misli. Morda Burmaz čaka

drugih podatkov, čaka točnih podatkov, da bi napadel Despotovića, njega pa branil. Bajkić je razločno videl, kakšno vlogo bi bilo potrebno in nujno pri tem demaskiranju igrati. Čutil je, kar doslej nikakor ni čutil: da sovraži Despotovića. — Že tako morava poravnati stari račun! Malenkosten, čisto malenkosten račun! — Toliko je bil iz sebe, da je komaj razumel, da ga kliče gospodična. Skočil je v majhno in temačno kabino. Slušalka je odvratno dišala po stoterih rokah, ki so jo prijemale, po stoterih dihih, ki so padali nanjo, po starem ebonitu. Daljave so tiho pobrenčavale in hreščale v njenih obrabljenih namotajih. Iz uredništva se je oglasil šop. Slabo ga je bilo slišati. Ko da prihaja glas z drugega sveta. Bajkić je komaj doklical Burmaza. Takoj ko je zaslišal njegov prvi alo, je začel mrzlično govoriti. Burmaz na drugem koncu žice je potrpežljivo molčal. Daljave so melodično pobrenčavale, v namotajih je klokotalo. Bajkić je bil ves moker. Ene same ohrabrujoče besede si je želel. Kar tukaj in takoj po telefonu je hotel zvedeti, če je sploh in v koliko pomembno njegovo odkritje o zvezah tistih ljudi z nakupom obveznic vojne škode z Despotovićem; in ali so njegovi dvomi pravilni; in ali je Burmaz hotel, da on odkrije to stvar; in če je...

— In potem?... — ga je prekinil Burmazov glas.

Kabina je bila majhna, Bajkića je dušilo. Naenkrat je razumel, da je njegovo početje noro; da trati čas. Pa se je obesil za aparat in zatulil:

— Vi se norčujete iz mene! Zakaj niste zanikali... on mi je vse tisto resnično rekel, resnično rekel, od besede do besede! Tisti demanti je laž, laž, ali me slišite, laž! Alo, ne zapirajte telefona, alo, moj popravek objavite, ali razumete, alo, moj popravek, v jutršnji številki zanikajte, alo, zanikajte...

Krrr... Mirno klokotanje, melodično pobrenčavanje daljav, zapuščenost. Bajkić je poskušal zvoniti. Obesil je slušalko, si z dlanjo obrisal obraz, stopil na hodnik, prišel do okenca, plačal razgovor, stopil na ulico.

4

Krog

Ko je Bajkić drugega dne prispel v Beograd, je vedel, kaj mu je storiti: prisilil jih bo, da sperejo umazanijo ž njega. V časopisih ni bilo niti besede več o vojni škodi. »Živi razgovori opozicije«. — »Ministri so med tednom večinoma odpotovali v svoja volivna okrožja«. — »Ali bo kmalu sklicana skupščina, ali bodo nove volitve?« O kaki njegovi izjavi ni bilo v »Tisku« niti sledu.

Jutro je bilo svetlo in mirno. Pravkar politi asfaltni pločniki so se lesketali ko dolga črna ogledala. Poredki zvoki avtomobilskih trobil so se na križišču pred »Moskvo« kristalno čisti dvigali proti prav tako čistemu nebu. Pred gostilnami so prvi gosti pili črno kavo; natakarji so spuščali zastore in platnene nadstrešnike, da bi zavarovali izložbena okna pred soncem.

Jasna je bila na trgu. Bajkić je pustil svojo potno torbo pri hišnem pazniku in odšel takoj, kar tako umazan, in neobrit in gluh za vse v uredništvo. Niti sam ni točno vedel, česa pričakuje od Andreja. Toda najprej je moral govoriti ž njim. Mladost umitega jutra, harmoničnost barv, mehkoba nébesa — vse to ga je bolelo, dasi v resnici ni niti mislil na te stvari; niti videl jih ni. Imel je občutek, da je zamazan, pa se ni mogel umiti. On sam je bil v vsej tej čistosti začenjajočega se dne zamazan.

Tišina v uredništvu ga je presenetila. Mize so bile prazne, sobe puste. Šele v veliki dvorani je Bajkić opazil zraven prižgane namizne svetilke Andreja za mizo. Andrej je nekaj pisal, z grozansko naglico, ves poglobljen v pisanje. Bajkićeva senca se ga je morala dotekniti po obrazu, da se je zdrznil.

— No, odkod pa ti? — roka se mu je pomeknila, da bi zastrla pisanje, toda ko da ga je bilo sram te

kretnje; ni je dovršil. Roka se je brezmisleno pobesila in ni vedela, kam naj se dene.

Bajkiću je bilo nerodno. Snel je klobuk in skrivajoč oči prašal:

— Kaj naj vse to pomeni? Kje so vsi?

— Pa... seveda, ti tega ne veš. Večerna izdaja je prenehala. Ves mesec smo delali v izgubo... Bog varuj, da ne bi zopet padli v druge roke.

— Bog varuj!... — se je posmehnil Bajkić. — Ali je Burmaz tu?

— Ni ga še.

Andrej je nazadnje obvladal prvo odvratnost svojega namena in ko da urejuje čisti pisalni papir je pokril tisto pisanje. Bajkić se je s svoje strani, dasi je čutil potrebo, da bi govoril, z veliko težavo obvladal. — Kaj Andrej ničesar ne opaža na njem? Kaj je slep? Ali pa ravnodušen? Bajkić se je nenadoma začutil strašansko osamljenega — in ko ga je Andrej po mučnem in težkem premolku prašal, kako se je imel na potovanju, je odgovoril:

— Dobro... samo malce preveč sem se utrudil.

Oba sta nekaj skrivala in obenem čutila, da na ta način trgata tisto vez, ki ju je do tedaj vezala — da je prav za prav že vse pretrgano, da med njima zija že precep.

Veliki naslanjač ob strani je bil podaljšan z navadnim stolom... Andrej je spal v uredništvu.

— Vi zopet ne hodite domov? — je prašal Bajkić, ker se ni mogel vzdržati.

Andrej je pobesil oči.

— Ne... delal sem.

Gluhi mir je pokrival vse: prazne sobe, mize, telefone, očiščene pepevnjake.

— Ne... — Andrej je dvignil glavo, — zakaj naj bi skrival pred teboj? Ničesar nisem delal.

Bajkić je na vsak način hotel v sebi zadušiti tisti občutek: nič se ni zgodilo, nobene vezi niso popokale med njima, Andrej je še vedno tisti dobri stari prijatelj...

— Zakaj potem niste šli domov? Da niste zopet popivali?

— Ne. — Andrej se je za trenotek nasmehnil. — Šele začeti imam namen.

— Torej žena? Ali pa otroci?

— Stanka... — V Andrejevi notranjosti je počil mehanizem, ki ga je držal trdno in pokonci; sedaj je bil sam vase zrušen človek, osivelega obraza, pobešajočih se, žalostnih mustač.

— Bolezen?

— Ne.

— Kaka neprijetnost?

Andrej je v potrdilo pokimal z glavo. Snel je ščipavnik, da bi ga obrisal in oči so mu bile videti majhne, drobcene in slepe. Svetloba svetilke mu je bila v napotje. Še bolj pa izprašujoči Bajkićev pogled. Že se je bil kesal, ker je začel govoriti o tem. Ugasnil je luč in uredniška soba je utonila v polarno-sivo svetlobo, ki jo je metal slepi zid sosednjega poslopja. Način, kako je natikal ščipavnik, je Bajkiću govoril, da Andrej joka.

— Ko krt postajam občutljiv za svetlobo! — je govoril Andrej, ko da se hoče opravičiti. — Ob takem življenju bom docela izgubil vid. Če le malo več delam, pa mi že solzijo oči.

Bajkić se ni dal prevariti. Kar tako je prašal, pa se tudi sam začudil določenemu smislu, ki ga je dal prašanju:

— Kaj ni mogoče več pomagati?

— Ne. Prekesno je. Sedaj je tudi za zdravnika prekesno. Takrat, ko je bilo treba iti k zdravniku, jo je žena vlekla k starim vražaricam, da bi ji iz skodelice kave povedale usodo! — Andrej je znova snel ščipavnik. — Do pred nekaj dnevi nisem vedel ničesar. Skrivali sta pred menoj. Pred menoj ni težko skriti. Kaj se jaz razumem na to! Verjetno sem tudi sam mnogo kriv. Toda tako je: nikakor ne morem biti z otroki. Delam. Domov pridem utrujen. Če se žena pritoži radi katerega od otrok, ga nabijem. To je bila vsa moja vzgoja, ki sem jo mogel nuditi svo-

jim otrokom. Rastli so in rastejo tako, brez mene. Bojijo se me. In sovražijo me, ker jim žena naprej in naprej govori proti meni. Pa imam rad otroke. Tudi Stanko imam rad. Njo še bolj ko vse druge. Lepa je. In dobra. Morda še preveč dobra. Še sedaj sem prepričan, da ni storila tega ne iz objestnosti, ne iz lahkomiselnosti, ampak zato, ker je predobrega srca, ker je naivna. Ona ne more biti ne hudobna, ne pokvarjena. Niti sedaj ne. Če bi bil zvedel pravi čas, bi bil storil... da, čisto gotovo bi ji bil najpreje odpustil, v takih slučajih je treba odpuščati, potem pa bi storil vse, da bi jo rešil zasramovanja in sramote. Za nas — ne za nas, ampak za ženo, zanjo je vse to nevzdržno, tepe jo, zapira, pritrguje ji, — ali zame, zame... jaz ne gledam strogo na vse to... ne bi gledal strogo. Kjer je šest ust, lahko jedo tudi sedma. Če bi bil zvedel, bi gledal, da jo rešim, ker s šolo in z družbo je tako vse končano. Ne vem, toda slišal sem, da je bila v druščini otrok iz dobrih hiš... Zdaj so te hiše zanjo zaprte. — Pomolčal je za trenotek in se zagledal v Bajkića. — Predsnočnjim sem ju tepel do nezavesti, Stanko in ženo. In ko da sem bil po kamenu: niti besede, niti ene same besede, še prve črke ne... verjemi mi, da bi mi bilo laže, če bi mi bili priznali, kateri je — toda bojita se, da bi jima radi svoje naglice pokvaril načrt, ker žena ima načrt, ona ima vedno kake načrte. Zdaj veš, zakaj sem ostal tukaj in ne grem domov! Če pojdem, pa bosta zopet molčali, in bosta zopet tako trdovratni, in gluhi, in nemi, bi ju lahko pobil. Ti tega ne moreš razumeti... če se človek sebe boji, če se skriva, da ne bi videl svojcev, da jih ne bi pretepel!

Andrejev ščipavnik je ležal na mizi; očesni vdrtini sta bili pri tisti umazani svetlobi ko dve krvavi jami. S pestmi si jih je zakril. Bajkić si ni upal dihati iz polnih prsi.

— Andrej, Andrej, kaj vam je?

Pograbil ga je za ramena, začel ga je tresti. Andrej je zmeknil pesti z obraza: smejal se je.

Bajkić je čutil vonj po žganju.

— Pa ste kljub temu pili! — je kriknil ves jezen.

— Kulise! — Andrej je dvignil prst. — Kulise, za kulisami pa je trohnoba, oni trohnijo in mi trohnimo ž njimi! Poslušaj ... — Izvlekel je tisto pisanje. — Spoštovani gospod, dobro Vam je znan naš gmotni položaj. Kot strahopetnež, ki ne sme storiti, kar bi moral storiti, — vzgajali so ga vaši popi v mirni ponižnosti — Vas najpokorneje prosim, da mi določite kraj in uro, kamor naj pridem, da bi mi po vse tistem, kar ste počeli z mojim otrokom, lahko mirno pljunili v obraz. To za tisti ponujani denar. Vaš vdani itd. Ali pa tole: Gospod, otrok bo prišel na svet, pa če mi dajete denar, ali pa ne. Vaš podli postopek docela odgovarja načelom, katerih se držite v svojem umazanem življenju. To pismo vam pišem zato, da bi vaša rodbina lahko od prvega dne vedela, kdo vas je poslal v pekel, kamor tudi spadate. Sprejmite tudi to pot dokaz mojega najglobjega prezira. — Ne prekinjaj me, sam ti bom vse povedal: nobeno od teh dveh pisem ne bom odposlal.

— Čakajte, vi veste, kateri je?

— Vem. Mile Majstorović.

— Ah ... — Bajkić je težko pogoltnil slino. — In? ..

— Kaj misliš, kaj naj bi lahko človek, kakršen sem jaz, začel s petdesetimi tisočaki?

— Pijani ste!

— Ne, trezen, docela trezen.

— Če niste pijani, ste nori! Pustite me!

— Ne, moraš poslušati! Nisem nor; računaj: če bi kupil hišico nekje nad Smederevskim Djermom ali pa na Pašinem brdu, potem bi mi to, kar zaslužim, zadostovalo. Tako mi ne bo. Vsi smo lačni in bosi. Sedaj pa poglej stvar z druge strani: grem, napravim halo, za ženo jo ne bo vzel, na sodišče ne morem, ker je takrat bila že polnoletna, on pa ni, ker oni imajo denarja za odvokate, jaz ga pa nimam ... kdor je brez rogov, Bajkić, se z rogatim ne bode. Kot krono vsega bi dobil še brco v hrbet, službo bi izgubil, z vso družino bi ostal docela na ulici. Ti se ne bi bil spomnil tega? Ne beži, vse ti moram povedati, Ni lahko

biti pošten. Toda jaz hočem ostati pošten, jaz sem pošten, ničesar nepoštenega ne počenjam, niti s prstom ne bom genil, da bi dobil tisti denar...

— Toda vi dovoljujete, da vas narede nepoštenega... vi ste dvakrat nepošteni, nepošteni tako, od zunaj, in nepošteni naznotraj. Vaša poštenost... navaden bluf, navaden bluf formalne logike, še matematično bi ga lahko dokazali, ko tisto bajko o Ahilu in želvi! — To je bil torej človek, ki ga je imel za neke vrste svojega duhovnega voditelja! — Ali se spominjate... nekoč sva šla po dežju... pripovedovali ste: če človek vidi resnico, potem še ni vse izgubljeno, lepega dne ga je lahko porabiti še za kako stvar. ... vas ni mogoče porabiti za ničesar več! Edino, da si še bolje podložite hrbet... Kljub vsemu svojemu znanju vzrokov ste samo obupanec več. Nič ne spremeni na stvari, ker ne verujete v usodo ali v Boga — morda pa tudi verujete, hudič ga vedi! — če ne znate videti, kaj je v tem slučaju mogoče in treba storiti. Obupna, kratkovidna, prestrašena majhna miška v dobro zaprti družabni mišnici, da, to ste vi! — Revolt, razočaranje, žalost — vse to se je mešalo v Bajkiću v občutek neopisljivega studa. In ker ni vedel, kaj naj bi hujšega rekel Andreju, je siknil: — Popoln kristjan ste, popoln! Prepričan sem, da še uživate v mazanju sebe samega, v poniževanju sebe samega. Toda vse to vam bo navrženo... na tem svetu!

— Dobro, kaj bi pa ti počel, če bi bil na mojem mestu? — je čisto mirno prašal Andrej.

— Jaz...

S stopnic so se zaslišali glasovi in koraki. Andrej je v naglici in ves zmešan prižgal luč. Ti koraki so rešili Bajkića obveznosti, da bi karkoli odgovoril. Po steklenem hodniku je najpreje prišel doktor Raspopović. Ves visok se je skozi steklo nasmehnil Andreju. Za njim je stopal Šunjević. Bajkić je pograbil Andreja za roko. Dasi ga je takoj spoznal, je vendar presekanega diha prašal:

— Kdo je ta človek? Kaj išče tukaj?

— Ta?... To je prav za prav drugi direktor, Šunjević, Raspopovićev prijatelj.

— In prijatelj »Tiska«!

— Ga poznaš?

— Deloma, deloma.

Kako da ne bi moral govoriti — kaj je tudi mogoče govoriti o čem Andreju? Vsak je nosil svojega zasebnega jastreba pod svojim civilnim sakko suknjičem! — Bajkić je pograbil svoj klobuk in stopil proti vratom. Na samih vratih pa je trčil s Petrovićem. Suhi kriminalist je bil kljub poletju hripav. Morda je še vedno pil »srbski čaj«, da bi se utrdil proti gripi.

— E, kar peš? — je zavpil in dvignil obrvi.

— Kako peš?

— Tako, kje imate avtomobil, nikjer ga ne vidim?

— Kakšen avtomobil?

Petrović je postal resen — na očeh pa se mu je videlo, da se mu zdi ves razgovor zelo zabaven in smešen.

— Začenjam vas ceniti, kolega! Diskretnost je danes najbolj redka stvar na svetu.

— Rad bi, da bi mi razložili svojo šalo! — ga je Bajkić ves rdeč prekinil.

— Ah, oprostite, avtomobil je bil samo predpostavka!... Prav imate, prodajati obveznice vojne škode že danes po dve sto dinarjev — lep skok, ali ne? — ko je lahko v par tednih pričakovati, da skočijo na tri sto, morda tudi na štiri sto dinarjev... In čisto zaupno: — Kajti upam, da niste bili tako naivni, da se sami ne bi okoristili s tem, kar ste storili za druge — ne računam navadnega honorarja... V teh stvareh, hudičeve zadevščine so to, mora človek imeti nosek, nosek... in živce, močne živce! Oh, pardon, ne mislim Vas žaliti... na svidenje, kolega!

Predno je Bajkić mogel dvigniti roko, je bil Petrović že onstran vrat. Bajkić je samo za trenotek pomišljal, ali naj bi skočil za njim ali ne. Pa je

potem skomizgnil z rameni in odšel. Čim dlje od te hiše! Čim dlje in čim prej! Da bi se šel pritoževat k direktorju, ki ima za prijatelja — in morda še za kaj več — Dragutina-Karla Šunjevića? Ne! Šunjević in zaščita kmeta! Šunjević in protesti proti odiranju! Šunjević in osebna čast! Da bi mu Šunjević in ž njim ta doktor spirala umazanijo z obraza! Vse je imelo svoje meje, absurd tudi. Ali pa da gre k tistemu mehu, k Majstoroviću, čigar sin... čigar sin se je moral samo roditi in dopolniti eno in dvajseto leto, pa da postane lastnik lista! Bajkić ni rabil njihove pomoči.

Že v vestibilu je bil, ko je trčil skupaj z Burmazom. Burmaz se je svež, naparfimiran, pravkar puščen iz brivskih rok in toplih obkladkov, ves svetil.

— Že? Kakšno iznenadenje!... Še nekaj dni bi bili lahko ostali na poti.

— Umazanec ste, pustite me mimo.

Tisti stud od maloprej je sedaj Bajkić čutil telesno; zdelo se mu je, da bi mu bilo laže, če bi bljuval.

— Pojdite mi s poti!

Burmaz je tisti trenotek prenehal z zavijanji. Hudobno se je nasmehnil.

— In potem? — je prašal čisto počasi.

— To boste videli! Umeknite se.

Napravil je kretnjo, ko da ga hoče odriniti, toda Burmaz se je sam umeknil. In ko se je umikal, je vrgel za Bajkićem:

— Samo gospodične Majstorovićeve ne pozabite! Ah, da... in vozovnice!

Zadovoljen s tem zadnjim udarcem se je Burmaz zasukal na peti in žvižgaje stopil po stopnicah navzgor. Za Bajkićevo grožnjo se ni niti malo zmenil. V najhujšem slučaju malce prahu... čisto malo — ki ga je zelo lahko razgnati z enostavno izjavo, da je dotični mali hudobnež zapoden radi nekih neprijetnih zadev in da bi se rad s tem maščeval. Ah, ne... Burmaz ni bil hudoben človek. Tega sredstva se ni

hotel takoj poslužiti. Ne. Sicer pa mogoče niti ne bo moral iti tako daleč... fantič bo začel misliti, ko bo moral izbirati med Aleksandro in... malenkostno neprijetnostjo.

Vse to je pomenilo Burmazu malenkostno neprijetnost. Nič pomembnejšo... ne, zdaleč manj pomembno, kakor pa je neprijetnost Mileta Majstorovića radi Stanke. In ta zadevščina! Zadnji čas je že bil, da se konča.

Doma je Bajkić našel Aleksandrino brzojavko; obveščala ga je o svojem prihodu; in vabila ga je, naj ji pride nekaj postaj naproti. Spomnil se je Burmaza, njegovih besedi. Izbirati... Zakaj naj bi sploh izbiral med resnico in Aleksandro? Kaj ni mogoče odkrito, častno? Vse povedati? Radi Aleksandre ni bil v dvomih. Samo za trenotek se je obotavljal. Toda ko se je odločil, ni čutil nikakega olajšanja.

Kljub utrujenosti ni mogel spati, da bi se odpočil. Sto glasov in zvokov je kar naprej odmevalo v njem; sto besedi in stavkov, ki jih je bil kdaj izgovoril ali pa želel izgovoriti. Komaj je dočakal večer, da bi zbežal od samega sebe.

Malo po polnoči je Bajkić prispel v Rumo. Vse je bilo zaprto. Mesto daleč. Iz noči je hkrati z mehkim vetrom z nevidnih ravani prihajal grenek vonj po goreči travi; in leno lajanje vaških psov. Nikjer nobene hiše z lučjo. Dve — tri zvezde na črnem nebu; in dve — tri signalne svetilke, zelene in rdeče, po kretnicah. Edina svetla točka na vsem postajnem poslopju so bila steklena vrata telegrafske sobe. Nad aparate se nagibajoči dežurni uradnik je pozorno prisluškoval udarcem, skozi prste pa mu je brzel dolgi telegrafski papir. Nad njim je petrolejka z zastiralom iz zelenega papirja razširjala mehko in mirno rumenkasto svetlobo. Ura na zidu je z dostojanstvenostjo svojega masivnega nihala udarjala sekunde. Električne baterije v črnih lesenih zabojih pod mizo so spuščale

dražeč vonj po kislini. Človek je v sobi čutil skrivnostnost prostranstva, noči, tračnic, izgubljajočih se v noč, signalov, osamelih mostov nad nevidnimi rekami. Bajkić je potrkal in vstopil. Predstavil se je uradniku, mu dejal, da z ekspresom prihaja znamenita osebnost, ki jo mora ujeti radi intervjuva.

— Pasje življenje, morate priznati! Bi prižgali? Tale je dvorska ... Samo vzemite, prosim! — In že je sedel na usnjenem divanu in se otepal spanca, ki ga je sedaj, pomešan s suhim pošklepetavanjem aparata, stanovitno naskakoval.

Uradnik je pogledal na uro.

— Do šest in dvajset ste popolnoma prosti. Samo počivajte. Vas bom že pravi čas zbudil.

Bajkić je, ko da je čakal samo tega dovoljenja, tisti trenotek zaspal.

Prebudil se je sam in pred časom vsled jutrnega mraza. Uradnik je še vedno sedel za mizo, nabijal po tasterju in pregledoval papir. Mnogo bolj bled je bil ko prejšnji večer. Trudno se je nasmehnil Bajkiću.

— Vidite, vsaj malo ste se odpočili. Sedaj pojdite v biffet, je že odprt, da popijete kaj toplega.

— Hvala za gostoljubnost. In oprostite.

Zunaj se je delal dan. Motno, modro prostranstvo. Nad obzorjem rjave in sajaste megle. Stopil je skozi ograjo postriženega zelenja in si zmočil rokó; vse šibe, žice, železna ograja, tračnice in prašni slak, vse je bilo rosnó. Bajkiću je celó srce vztrepetavalo. Od tega rosnega jutra; od mraza, od pričakovanja. Mraz, ki ga je čutil, je bil preje strah ko pa mraz. V biffetu tretjega razreda so kretniki in zavirači v dolgih ovčjih kožuhih — ali so se vračali, ali pa hiteli na delo — na hitrico pili svoje jutrnje žganjé. Zunaj so odmevali signalni zvonci. Bajkić je komaj popil črno kavo in se takoj vrnil na peron. Nad ravnim poljem se je iz sopar in nočnega dima dvigala rdeča sončna krogla. Bajkić je postajal vedno bolj vznemirjen. Po progi je skupina delavcev potiskala progovni voziček, na katerega je bilo naloženo orodje; suhljat moški v modri

bluzi je stopal mimo vrste tovornih vozov in vedno na isti način udarjal s kladivom po kolesih — v tihem jutru so kolesa nekam prazno in rezko odzvanjala; prazni kmečki vozovi so se poškripavajoč v kolesih izgubljali med koruzo; vse je bilo polno melanholije, pa tudi globokega smisla za življenje. Toda vse, kar je bilo krog njega mir in pokoj, vse, kar je s svojimi premišljenimi kretnjami izražalo trdi red, kruti zakon dela — se je v Bajkiću sprevračalo v nemir in nepokoj. Sam v sebi ni čutil nobenega zakona — bil je pust in prazen, poln odmevov minulih stvari, ko zapuščena cerkev — edini zakon je bila njegova zoperstavljajoča se vest, majhna, negotova luč sredi pobesnelih sil sveta. In to luč je moral zastirati z dvemi golimi dlanmi. Čutil je, kako ga spreletava strah. Povsod je srečaval samo lastno nebogljenost. Vsi predmeti, vsi ljudje so ko ogledala zrcalili sliko njegove lastne nebogljenosti.

— Kako dobro je, da ste mi prišli naproti!

Aleksandra je iztegujoč roke in z od vetra skuštranimi lasmi fantovsko vitka stala v modri obleki pred njim. Bajkić je zastonj poskušal, da bi spregovoril magari eno samo besedo. Roki sta ga pričakovali, prijel ju je, se zmedeno nasmehnil — predno je prišel čisto k sebi, ga je po licih pobožal njen dih — obljuba poljuba — glavo bi bil moral dvigniti — pa jo je nagloma povesil in ji začel poljubljati roke. Vlak se je že premikal.

Naenkrat ni več vedel, kaj naj počne. Lesketajočih se oči in svest si svojega poraza je stal v ozkem in praznem hodniku, skozi odprto okno je pihal veter in pekoč dim iz lokomotive, neenakomerno je dihal ... in še vedno jo je držal za roke.

— Kako dobro je, da ste mi prišli naproti! — je ponovila Aleksandra.

Njen pogled ga je zavil v tenko nežnost, da ga je Bajkić začutil ko božanje.

Nekaj bi bil moral reči. Karkoli. Iztrgati se magari za trenotek.

— Niste zajtrkovali?

Komaj je čakala, da stopita nekam in storita karkoli brezpomembnega, samo da ne bi še naprej stala tako vsa iz sebe in tako samá v tem ozkem hodniku. Aleksandra je šla naprej; prijel jo je za roko, ker ji je hotel pomagati, da bi sigurneje stopala po hodnikih, da bi laže hodila skozi prehode med enim in drugim vozom. Ovinki so ju naprej in naprej metali drugega proti drugemu in on jo je vedno tesneje pritiskal nase. Prisotnost njegove roke na njeni mišici jo je začenjala boleti, toda sedaj je tudi bol občutila ko tiho pretakanje ugodja.

Jedivni voz je bil poln luči; in svežih rož po mizah. Reklamne podobe — s palmami in modrimi morji ali pa s švicarskimi hoteli med ledeniki — so pripovedovale o daljavah, o lahkotnem življenju, o razsipanju denarja in začasnih ljubimcih. Aleksandra in Bajkić sta sedla za mizico za dva. Takoj ko sta sedla, je Aleksandra smejoč se odtrgala nagelj v vazi in ga pripela Bajkiću.

— Včasi znam biti z užitkom sentimentalna.

— Jaz sem pogosto... brez užitka.

Bil je nezadovoljen sam s seboj. Senca je smuknila čez njegove oči. Umaknil je pogled ž nje. Aleksandra je začela tudi sama pogledovati skozi okno. Nekaj časa je opazovala na debelem steklu podobi njunih obrazov, pod katerima so migotale nepregledne koruzne njive. Naenkrat je vlak s strašnim ropotom zdrknil mimo čuvajnice: čuvaj je stal mirno in pozdravljal vlak s svojo rdečo zastavico; polkna čuvajnice so bila zaprta; na ozkem vrtu, ki je bil zagrajen s svetlozeleno ograjo, so v zgodnjem soncu plamenele rdeče in rumene georgine. Vrt se je zabliskal in ugasnil. Zopet so švigali mimo okna telegrafski drogovi; in cunje sivega dima.

— Ali ste videli? — Aleksandra se je s konci prstov (bili so mrzli) doteknila Bajkićeve roke.

Bajkić se je vznemiril. Naenkrat je čutil, da je doživel nekaj nezaslišanega, nekaj, kar človek doživi samo enkrat; da je ta trenotek, ki je minil, bil kljub otožju najgloblje, dokler more človek priti v absolutnem občutku sreče. Pa je bilo tako malo: vrt, človek z zastavico, na polknih okenca v podobi srca, mlado sonce, on, Aleksandra, visoko nebo, neizgovorjene besede.

Aleksandra se je prva znašla. Sladkor je začela spuščati v skodelici, nalivati čaj in mleko.

— Ko bi bil tole doživel pred enim mesecem... sedaj bi mi bilo žal, ker taki trenotki ne morejo trajati večno.

— Vam sedaj ni žal?

— Ne. Kam bi s to večnostjo? Že sama želja bi bila strašansko trapasta... če bi življenje ostalo isto.

— Ali bi pa življenje postalo neskončno trapasto, če bi bila želja izpolnjiva. Morda je vsa vrednost življenja ravno v tem, da ga človek ne more ustaviti v njegovem teku. — In po kratkem premišljevanju: — In morda je tako najbolje.

— Morda. — Bajkića je zalila zagrenjenost. — Tako je, ne jezite se, Alek, za vas najbolje, ker bi se sicer dolgočasili, ali ne? Vedno več si je upal! — Toda so ljudje, ki se jim zdi to najbolje samo zato, ker bi sicer trpinčenje predolgo trajalo. Predstavljajte si ljudi, ki bi bili večno lačni! Takole, boli, toda čas teče... in človek ž njim. Neumnosti! Kljub vsemu se obnašam ko otrok. Oprostite!

— Zakaj: kljub vsemu?

— To je dolga pripoved.

Samo začeti bi bilo treba. Pa ni mogel. Komaj pretrgane vezi so se zopet zraščale.

Aleksandra je šele ta trenotek opazila, kako je Bajkić shujšal: lica so mu ostro štrlela, oči je imel obtočene z globokimi kolobarji, nos pretirano bel, koža na njem je bila prozorna.

— Preveč kadite, — je resno dejala.

Nasmehnil se je.

— In spremenili ste se v teh par mesecih, odkar se nisva videla.

Znova se je nasmehnil.

— Strašne izkušnje sem prebredel, — je spregovoril počasi. — Izkušnje, radi katerih se človek postara. Izkušnjo, da vse te plodne njive ne rodijo vedno tistim, ki jih obdelujejo, izkušnjo, da se za lepimi besedami skrivajo težki zločini, izkušnjo...

Bajkića je nenadoma spreletel občutek, da je to, kar govori, podobno besedam, vsakdanjim velikim besedam brez vsebine, da jih Aleksandra posluša in sliši samo kot velike besede. Ta občutek je imel, pa ni niti sam vedel, zakaj, ali radi zbeganega smehljaja na njenem obrazu, ali radi njenih prstov, ki so se igrali z robom prta, ali radi vsega njenega obnašanja; premolknil je. Upal je, da bo kaj prašala, zahtevala kakršnokoli pojasnitev. Nji pa ko da je postalo laže.

— Ne vem... zdi se mi, da vi vse stvari... da ste preveč občutljivi. Svet je treba vzeti tak, kakršen je.

— Saj posamezen človek ga tako ne more popraviti.

Aleksandra je skočila pokonci. Zadnja trohica veselja radi srečanja je minila. Občutek negotovosti je bil v nji. Bajkić ji je bil tekmec — sovražna in neznana sila je bila skrita za njegovimi besedami. Povesila je glavo.

— Hotela sem vas samo potolažiti.

— Vem. — Komaj je izgovoril to besedo. Morda je vedela vse, ali pa vsaj tisto najvažnejše, za tisto glavno pa je morala vedeti... pa je kljub temu to sprejemala, sprejemala bo vse življenje. Hodila bo v Pariz, študirala bo (za koga?), kupovala bo slike (za koga?), živela bo v sanjah (za koga?), vse življenje bo ostala na drugem obrežju (radi koga?) — ko bi mu lahko bila tovarišica, ko bi ga ukradla njemu samemu, lahko storila kaj koristnega... in uživala v delu — vsako koristno delo prinaša tudi užitek s seboj. Enkrat samkrat v svojem življenju —

ko je iz zapuščene in prazne hiše reševal svojo žogo — se je počutil tako strašno razburjenega ko zdajle, tako z vsemi silami delujočega.

— Alek, poslušajte... hotel sem vas prašati, se še spominjate tistega najinega razgovora, predno ste odpotovali?

— Ne... da! Spominjam se.

— Čisto, čisto dobro?

Mimo okna se je še naprej vrtela ravan, pokrita z ravnimi vrstami koruze. Dva — trije križi so zasijali na zvonikih in tisti trenotek utonili v daljavi. Čisto na obzorju je bilo že slutiti beličasto črto Save; in prve obrise srbijanskih hribov.

— Ali se spominjate? — je vztrajno napadal Bajkić.

— Se.

— Ostanete še vedno pri tistem? Ali boste delali? Resnično delali?

Resnično? Aleksandra se je zares učila, zares je delala izpite. Niti en sam trenotek ni vzdvomila v resničnost tega početja. Ali resnično delati... vsekakor: delala bo... nekoč. Samo kaj in kako, to... na to ni nikoli posebej mislila, to delo je ostajalo oddaljeno, nedoločno, ko svetál oblak: menjaval je obliko, barvo, kolikor se mu je človek približal, toliko se je odmeknil od njega — privid bi bil lahko postal resničnost — zakaj ne? — toda človek ga je, spreminjajoč ga v resničnost, kar na lepem zgubljal izpred oči... — Aleksandra ni točno vedela, kaj, — ko del sebe, ko neki smisel — življenje je naenkrat privzemalo določne oblike, dobivalo mejé, zgubljalo vso svojo poezijo. Zakaj jo je silil, naj bi razmišljala o vsem tem? Zakaj jo je gnal, naj misli o določnih, vsakdanjih, nemisterioznih stvareh?

— Oh, seveda... kako bi sicer tudi bilo mogoče storiti kaj resničnega?

— Celó v slučaju, če vam doma ne bodo dovolili? Če vam bo oče prepovedal?

Če bi ji... Toda... saj bi samó delala... kako to misli? So dovoljene in nedovoljene stvari. Ni si bila docela na jasnem:

— Zakaj naj bi mi ne dovolili? Pošteno delati...

— Ne, Alek, niste me razumeli, ne govorim o poštenem in nepoštenem delu, ampak o delu sploh. Delo onstran določene meje bogastva je dovoljeno samo kot zabava, jaz pa govorim o tistem resničnem delu, od katerega se živi...

— Toda zakaj, zakaj me danes sprašujete o vsem tem? Tako sem bila vesela, ker vas bom videla!

— Če vas ne bi spraševal o tem, bi vam moral pripovedovati mnogo neprijetnejše stvari — želel pa bi si, da se sami dokopljete do njih, da jih sami odkrijete... da bi vas tudi zanaprej mogel in smel ljubiti, da bi vas tudi zanaprej mogel spoštovati.

— Tako... strašno je tisto?

— Če želite, vam bom povedal.

— Ne, ničesar mi ni treba vedeti! — je prestrašeno kriknila Aleksandra. — Ničesar!

— Ali mislite, da se boste lahko vsemu odrekli? Vsemu zunanjemu, da boste lahko živeli v dveh sobah, delali iz dneva v dan?

— Bom.

— Da mi boste tovarišica, Alek?

— Bom.

— In ali boste šli z menoj, če bi bilo treba... da ne bi niti glave obrnili... takoj?

Nikoli dotlej si nista, niti z besedo omenila svoje ljubezni. Niti nakazala si je nista. Njune kretnje so bile vedno zadržane, prav kakor njune besede. Sedaj pa je Bajkić naenkrat in brez vsakega prehoda govoril docela nedvoumno in Aleksandri se je to zdelo čisto naravno: tisto, kar sta že zdavnaj vedela, je postalo vidno, nič več. Celó opazila nista te spremembe. Šele prisotnost natakarja, ki se je približal, da bi odnesel posodo in radi česar Aleksandri ni uspelo, da bi odgovorila na prašanje, jima je razkrila njun položaj. Dočim si je Bajkić z nesigurnimi

prsti, lomeč žveplenke, prižigal cigareto, — se je Aleksandra vsa rdeča silila, da bi gledala skozi okno. Natakar bi bil moral vsak trenotek oditi. Bilo jo je strah ostati sama z Bajkićem.

— Trenotek, prosim... prtljago si moram pripraviti.

Bajkić je malce posedel in lomil cigareto, ki jo je bil pravkar prižgal. Potem se je dvignil. Stopil je za Aleksandro. Vlak se je približeval Beogradu. Bajkić je videl strehe zemunskih hiš, nekaj tovarniških dimnikov. Potem se je skozi zelenje med vejami prikazala tu in tam rumenkasta voda Donave. Aleksandra je stopila na hodnik, pripravljena, da izstopi. Pogledal ji je naravnost v oči.

— Ne, ne, molčite, ne govorite več o tem, vsaj zdajle ne, prosim vas!

In da ne bi več govoril, ga je vzela pod roko.

Tako sta ostala ves čas, ko je vlak peljal čez most. Beograd je plaval na svojem grebenu, črn, potopljen v jutrnje meglice in dim, brez reliefnosti. Nizka Sava je kazala ostanke starega mostu — njegovo železno okostje, pokrito z drobnim peskom, je sedaj molelo znad vode: slaba vest svetá. Vlak je nazadnje zavil in utonil v postajni kaos, v kretnice, v kurivnice, prazne vozove, hladne lokomotive. Peron s svojimi postreščki, vozički, bronastimi stebri in okroglimi urami se je naglo približeval. Bajkić je spustil Aleksandrino roko.

— Sedaj se moram odstraniti, ali ne?

— Čemu?

— Ne vem. Morda vaši ne bi...

— Moji! Prvič, doma nihče točno ne ve, kateri dan bom prišla. Pa tudi če bi vedeli! Pomahajte postreščku.

Za postajo se je v vsej svoji goloti in realnosti dvigalo mesto: stare bajte, pokrite z reklamnimi deskami, prodajavci sladkarij in snaživci čevljev, cize in postreščki, s prahom zasuti asfalt. V avtomobilu je Aleksandra znova poiskala Nenadovo roko. Vso pot sta molčala. Celó pogledala se nista. Nesigurno,

sončno jutro se je spreminjalo v moten dan. Pred vrati se je Bajkić zdrznil. Torej vendar... izbirati je bilo treba! Vzdihnil je.

— Zbogom, Alek!

— Čakajte. Ni treba, da... Malo preje ste me prašali... poslušajte, neprestano mislim, — da bi prikrila drgetanje in vznemirjenost, je govorila suho, odsekano: — Doslej nisem mislila na to možnost, morala bi... to je za dekle tako resna zadeva, morate mi dovoliti, da se znajdem! In ali ne bi... kaj je treba takó? Kaj ni mogoče, da, kaj ni mogoče brez teh zadnjih odločitev, vsakdanje, kot ves svet? Toda najpreje moram premisliti, ne jezite se, saj veste za mojo naklonjenost.

Bajkić jo je nepremično gledal. Bil je do smrti žalosten.

— Tako je, Alek, premisliti je treba.

Počakala je, da je šofer odnesel prtljago v hišo, da bi ostala samá.

— Saj boste prišli, ko po navadi, pred večerom?

— Da, da. Morda. Zbogom, Alek.

Naglo se je obrnil in jo pustil pred vrati. In to! Čutil je, da ona stoji in gleda za njim. Noge so mu bile ko svinčene, komaj jih je vlekel. Pa se ni obrnil. Prišel je do ogla. Zavil je. In si naenkrat oddehnil.

Do takrat je bila podoba, ki jo je Bajkić imel o svetu, sestavljena iz množice mostov, ki se od njega kot središča raztezajo na vse strani. Človek je bil prost in je stopal, odstranjujoč zapreke okoliščin, po svojih osebnih nagibih čez ta ali oni most, v to ali ono smer.

Začetkoma je Bajkić res stopal, kakor je hotel, toda kmalu je moral priti do prepričanja, da tako ne bo daleč prišel. Ljudje so ga sprejemali pretirano nezaupljivo: — kaj je bil? kaj hoče? kaj misli, da je prav on poklican, da bi očistil svet hudega? — Ali pa pretirano uslužno: — Kako je pri »Tisku«?

Ali je res naprodaj? Ali Majstorović res živi z gospo Marino Raspopović? Ali je res, da je Despotović skrivni družabnik? Da je »Tisk« dolžan občini za elektriko, državi pa davke? — Prvi list je bil preveč resen, da bi se spustil v osebne polemike, — Bajkić je zastonj dokazoval, da to ni nič osebnega! — drugi se je držal principa, da ne sprejema informacij, dokler jih njegovi sotrudniki ne potrdijo, tretji je bil vse preveč revolverski in vsaka kampanja v njem ne samo da je postala umazana, ampak tudi škodljiva... Povsod je naletel na nezaupanje, povsod so ljudje govorili ž njim v nekem odvratno sočuvstvujočem tonu... v tonu, ki ga je tudi Bajkić poznal iz lastne skušnje: koliko ljudi je včasi prihajalo tudi k njemu v »Tisk«, on pa je odgovarjal, da bo... Moj Bog!... ah... stvar mora biti splošnega pomena, ali ne? Komaj eden med vsemi temi uredniki je pojasnil Bajkiću, kaj mu je v napotje... Zares, čutil je, kje je težišče!

— Toda nerodno, sotrudnik »Tiska« ste vendar, mi pa smo mu glavni konkurenti! Poglejte, iskren bom, če začnemo s kampanjo, bi to izgledalo — kako naj rečem? — zelo sumljivo... Pred nedavnim časom smo imeli polemiko s »Tiskom«, podoba bo, ko da smo sami izbezali vso to zadevo iz čisto trgovskih računov. Toda lahko vam obljubim, sicer je pa to dolžnost nas kot javnega glasila, da naj kdo drugi začne, mi bomo pa zagrabili. Takole, na primer, obrnite se na kakega poslanca, to je najboljša pot v takih stvareh... čeprav je, med nama povedano, vse tisto, kar bi vi radi odkrili, splošno znano.

— Znano tudi?...

— Kaj hočete! Kdor je brez greha, naj prvi zalučí kamen... In konec koncev, če govoriva strogo, o vojni škodi smo, prvič, že ves teden pisali, tako da je že Bogu dolgčas; drugič, v tako delikatnih prašanjih kot je kurs posameznega papirja... vsem nam je dobro znano, da kurs državnih papirjev predvsem zavisi od kredita, ki ga država uživa na svetovnem denarnem trgu, potem pa je treba tu jemati v poštev tudi

neznanje samega občinstva, ki ne zna varovati papirjev — ko jih je imelo! — potem pa še pomen same rente vojne škode: to ni bilo prostovoljno, po lastni volji občinstva vpisano, ampak nekako vsiljeno posojilo, in to v velikanskem znesku... Doslej znaša emisija štiri miljarde šest sto milijonov! Vse to, vidite, ima določen vpliv. In ena izjava več ali manj, pa če bi jo dal magari sam finančni minister, ne bi pomenila bog ve kaj. Malenkosten gaff! Vsaki pravi borzijanec vam bo dejal, da objektivnih razlogov za padec vojne škode ni, da pa je ta spremenljivi kurs, ki včasi v svojem padcu gre čez vse meje, samo rezultat negotovosti samih lastnikov tega papirja in vse dokler ne bo prešel v močnejše roke, bo njegov kurs ostal labilen. Ah, moj Bog, žalostno je, ampak res je, da tisti, ki jim je vojna zadala največji udarec, omogočajo, da se s prihodnjim skokom tega papirja, ki je pa nujen, okoristijo špekulanti in kapitalisti, — toda tak je zakon svobodnega trga... špekulacija, ki je včasi samo pretirano razvita stopnja osebne inicijative, je temeljni dokaz, da svoboda je, svoboda pa je vendar temeljni kamen... to morate priznati. Torej kratko in malo, tudi hudič ni tako črn, kakor ga slikajo... vendar kljub temu poskusite s kakim poslancem. Tudi špekulacija mora ostati v mejah dostojnosti. Vidite, dostojnost, to je temeljna krepost prave demokratičnosti.

Edina stvar, ki je ta ljubeznivi človek ni bil omenil Bajkiću, je bila: da sta njegov list in »Tisk« že en mesec v »pogodbenem položaju«, s katerim je urejeno prašanje odstotka prodajavcem; da je, potemtakem, konkurenca med listoma ukinjena. Toda ljudje redko kdaj povedo vse: vedno se nekako dogaja, da pozabijo glavno.

— V sobi te čaka neki gospod, nisem dobro razumela, kdo da je, — Jasna je bila malce preplašena, — ne vem, kaj bi rad. Že eno uro je tu.

Bajkić je ves vzdrhtel. Morda... morda mu bo pa le kdo pomagal! Klobuk je vrgel v kot, si z rokami popravil lase, vdihnil polna pljuča zraka...

Moški je gledal skozi okno; svoj klobuk je še vedno držal v roki. Ko je zaslišal vrata, se je počasi obrnil: pred Bajkićem je stal dr. Raspopović.

— Lep razgled imate odtod. Resničen užitek! Upam, da vaše gospe matere nisem vznemiril?

— Mislim, da je niste.

— Dovolili mi boste, seveda, da sedem? Da... Čudno, kako majcen je svet! Z vašim pokojnim očetom sva skupaj hodila v gimnazijo, tako nekako.

— To ste mi že nekoč povedali.

Bajkić je to izgovoril zdržema, grobo; in takoj se je ugriznil v ustnico.

— Povedal? Tako? Zanimivo... — S svojimi steklenimi očmi je nepremično gledal v Bajkića. — Zanimivo. Samo, jaz radi tega ne bi bil plezal celó do tega vašega golobnjaka. — Zakaj stojite? Zakaj tudi vi ne sedete? Zdi se mi, da bo tako prijetneje pogovarjati se.

Bajkić se ni premeknil.

— Sicer pa kakor vas je volja! Seveda... — dr. Raspopović je pogledal proti vratom.

— Seveda, seveda, nihče vas ne bo tepel... moja mati nima navade prisluškovati za vrati!

— Pardon, na gospo nisem niti pomislil.

Podoba je, da je bilo Raspopoviću ljubo, ker je dražil Bajkića. Bajkić je postajal vedno nervoznejši.

— Vi ste...

— Da, želel sem... ne bom hodil ko okrog kaše — dovolili mi boste, da bom docela iskren, pa magari če bi bilo malo grobo, bolje bo zame in za vas. Predvsem torej, vsa predigra me ne zanima: ne kar ste vi ali pa vaša družina imeli z Despotovićem, ne kar ste imeli z Burmazom — kljub temu, da je, med nama povedano, ta Burmaz zelo nepošten in nevaren človek — vse to me ne zanima. To so vaše zadeve. Toda

danes zjutraj so me prijatelji z nekaj strani obvestili, da ste začeli z neko... tako, z neko vrsto kampanje. Vam je bilo menda tudi že doslej jasno, da ne morete z ničemer škoditi ne »Tisku«, ne g. Despotoviću... to, s čimer bi nam radi škodovali, ni nikako odkritje, to vsi pametni ljudje vedo že teden dni! In potem? Tudi hujše stvari so se že razvedele! Človek mora včasi filozofsko misliti, — Raspopović se je potrkal s prstom po čelu. — Razen tega, to so zelo težke obtožbe, radi njih se pride v zapor... če človek nima otipljivih dokazov. Tudi naši največji sovražniki — v tem slučaju poslanci deželne stranke — vam ne morejo bogsigavedi koliko pomagati. Z vlaganjem interpelacij? Saj so vendar že vložene! Da bi govorili o zasužnjenem kmetu? Da pišejo o škandalu? Vse to so presplošne fraze! Šest let zastavljajo vsi nasprotniki starini Soldatoviću prašanje: kaj je bilo z nekakšno državno blagajno, ki jo je zmanjkalo za časa bežanja čez Albanijo? — čisto konkretno prašanje, pa ni nič. So ljudje, ki se jim že radi njihovega položaja ne morejo zastavljati prašanja, toda to noče v vaše pesniške možgane. Ne! Pardon. Nimam namena žaliti. Hotel sem vam le na čim jasnejši način predočiti vaš položaj. Da bi vas čim jasneje opozoril na dejstvo, da stvari ni treba meriti vselej in samo z enim vatlom, ne gledati nanje iz istega zornega kota. — Raspopović se je zagledal skozi okno. — Na primer... razlika med tole sobo in vesoljstvom, tukaj štiri stene, tamkaj reka, polja, otoki, do obzorja. Razlika med nečim omejenim in nečim mnogo širšim. — Raspopović se je znova obrnil proti Bajkiću. — Gospod Despotović vodi državo, vodi jo skozi zgodovino in čas, njegovi cilji so višji in dalekosežnejši — in malce pomembnejši, to boste že priznali! — kakor večine drugih ljudi. Kaj bo ta zadeva z vojno škodo sploh pomenila recimo čez petdeset let v primeri z velikim delom državne konsolidacije? Zgodovina se ne zmeni za trupla, pa bi se za nekaj milijonov dinarjev zmenila!

— Kaj je tole zgodovinska ura?

— Ne. Po domače se pogovarjava.

— Lep pogovor.

— Zakaj ne? Ali ste, na primer, kdaj mislili, da obstojajo stvari, ki so celó življenjsko nevarne, pa so koristne in človek se jim podrejuje, prav kakor je nevarno in težko odrezati zmečkano nogo ali pa gnil prst? In da so še stvari, ki niso prav nič nevarne — kot recimo pobrenčavanje muhe — ki pa so ne samo brez haska, ampak tudi dolgočasne in človek gleda, da se jih na vsak način otrese? Ali ne? Vidite, Bajkić, vi torej mislite, da je koristno, kar počenjate, prav za prav pa je samo dolgočasno, dolgočasno, gospodu Despotoviću prav toliko kakor meni. Vse, kar lahko dosežete, je to, da bi v dveh — treh listih bilo malo več živahnosti v njihovih vsakdanjih napadih na Despotovića. Ali pa da pride na vrsto tista interpelacaja — če bo skupščina sklicana v sedanjem sestavu in sedaj. In naprej? Malo brenčanja in konec. Toliko, da ne bi bili prepričani, da ste zelo nevarni in da si želimo... Niti najmanj ne! Toda simpatični ste mi, ne morem vam reči, zakaj, morda spomin na vašega očeta... Morda imate željo, da vam omogočimo, da se izkopljete iz tega vsakdanjega utrujanja, da vam omogočimo, da mirno končate študije.

— Ven! Ven iz moje hiše! Takoj!

Raspopović se je dvignil.

— S svojo bodočnostjo se igrate, Bajkić!

— Moj oče je na isti način zapravil svojo bodočnost, jo bom pa še jaz. To lahko poveste tistemu gospodu Despotoviću. Obenem pa mu lahko tudi rečete, da se ne bom dal ubiti kakor moj oče. Tega naj ne pričakuje, naj ne pričakuje. Časi so se ipak malce spremenili...

— Pazite, kaj govorite!

— Ven!

Vrata so bila široko odprta. Dr. Raspopović je počasi odšel iz sobe. Že v predsobi je bil.

— Samo nikar ne mislite, da je tale najin razgovor končan.

— Ven... — je ponovil Bajkić hripavo, stiskajoč pesti.

To je govoril že v prazno sobo, zaprtim vratom.

Mostovi... v vse smeri sveta!

Skupščina je bila pol prazna. Ljudje zaprti vase bolj ko kdajkoli. Kaj bi rad ta časnikarčič od njih? Ah, da, Despotović... Saj to je znana stvar, tisto radi vojne škode, o tem že vrabci na strehi čivkajo! Da, da, žalostno... Toda vidite, disciplina pred vsem! Disciplina je, mladi človek, poglavitno! Ah, razume se, o tem se bo govorilo, — in še kako! — Vsekakor... Samo, poglejte, hudičeve stvari so to, sploh nihče ne ve, kako se bo vse to končalo, ali se bo skupščina v tem sestavu še enkrat sešla, ali bo razpuščena in razpisane nove volitve. Despotović?... Seveda, to bo lepega dne prišlo tudi pred posamezne klube in pred skupščinski plenum, — Despotović je postal močan, hudičevo močan, — finance je zamenjal z notranjimi posli, trgovski stan je ves ž njim, trgovski stan pa je bil že od nekdaj za močno roko, pa bo tudi sedaj — sedaj še toliko preje — to pa pomeni, mladi mož, da se država nahaja pred velikimi dogodki, pred zgodovinskimi dogodki! — Ah, za Despotovića? Kaj se vam je zmešalo... Koga drugega poiščite, ne pa mene! Da morda ne bi zahtevali, da se slučajno začne s preiskavo proti ministru notranjih zadev? Seveda, žalostno je to, zelo žalostno, če narod ne zna ščititi svojih koristi in če so ga špekulanti tudi to pot prevarali — toda odtod do osebne obtožbe!

— In nazadnje, kaj imate v rokah za tako velike obtožbe?

— Tisto, kar sem videl!

— Ah, česa si človek vse ne domišljuje, da je videl!

Sonce se je nagibalo že v zaton, ko se je bil Bajkić znašel na skupščinski terasi. Tik same ograje je stal Markovac in kadil, gledajoč na prazno dvorišče in v že deloma požoltele vršičke mladih lip.

— Koliko časa vas že nisem videl. Kje ste bili zadnje dni? Kako se imate?

— Slabo, — je odgovoril Bajkić.

— Vidim. Posušili ste se in bledi ste postali. Tisto afero ste imeli, vem. Prevelika zaupljivost. Tudi meni se ne godi nič bolje. Dim in nespanje me bosta ugonobila. In neredna hrana. — Pomolčal je. — Krasno bi bilo sedajle oditi v Topčider, ali pa stopiti na Avalo. Pred par dnevi, ko je šlo predsedništvo Interparlamentarne zveze na grob neznanega junaka na Avalo venec polagat, smo šli tudi mi, pa je šlo vse preveč naglo in umazano je bilo: avtomobil za avtomobilom, prah, trapasti pogovori, fotografiranje, zakuska v planinarski koči, intervjuvi, dolgočasje. Sedaj pa je tam gori vsako drevo simfonija barv. Vse plameni rdeče in zláto! — Iz žepa je potegnil novo cigareto in si jo na ostanku dokajene začel prižigati. Drobceni prsti so mu nalahko podrhtevali. — Prišel bo dan, ko bom pustil vnemar vse tole in se odpravil na vas k očetu. Da bi delal z rokami, resnično delal, da bi prekopaval zemljo!

— Za koga?

Markovac se je nasmehnil in pogledal Bajkića.

— Kaj ste že tako daleč?

Težki oblaki, polni nepričakovanih oblik in barv, so se valili nad rdečo kupolo cerkve Vnebohoda, ki je tonila v borovce.

— Poslušajte, Markovac. Star in izkušen časnikar ste. Ali bi... povejte mi, ali imajo vsi ti ljudje vsaj nekaj malega, magari samo za ščepec vesti?

Markovac ga je ostro pogledal.

— Vem, kaj vas muči. Vas je Despotović izigral — in Burmaz, vseeno, Burmaz je samo postranska oseba — pravil sem vam, da se izogibajte izjav, dokler ne spoznate ljudi — in vam gre sedaj samo za Despotovića, ali ne?

— Da... — je priznal Bajkić po kratkem obotavljanju.

Markovac je potegnil še en dim, zadnji, vrgel cigareto čez ograjo in odsekano dejal:

— On nima vesti. Ne. Kaj bi z vestjo? Veliki, ali pa vsaj sposobni politiki nimajo in ne smejo imeti vesti v vsakdanjem pomenu te besede.

— In potem...

— Imate v mislih vojno škodo? Potem nič! Spretno izpeljana stvar, to pa je poglavitno. Ob pravem času. Parlament ni zasedal, o interpelaciji se ni moglo razpravljati, demanti je prišel prepozno in ni mogel ustaviti padca... Sedaj se politična situacija razpleta v volitve... vse bo pokril prah.

Markovac je z velikim zanimanjem in simpatijo gledal v Bajkića.

Morda bi vam bil moral drugače govoriti. Vseeno. Rad bi, da si docela sprostite svoje misli — mislim človek lahko pusti svobodno pot. Tako sproščenje boli. Včasi ga človek drago plača. Bojim se, da vam ne bodo živci popustili in da ne napravite kake velike neumnosti — da, neumnost je vse, kar ni koristno. Pred nevarnostjo bi vas hotel obvarovati: da ne razumete in ne jemljete vsega samo kot svoje osebno prašanje; da v splošnem metežu družabnih odnošajev ne odgovarjate anarhistično. Vaš slučaj je samo detajl, malenkostno dejstvo, ki je samo vtoliko pomembno, ker je vedno pogosteje na dnevnem redu, vkolikor prihaja na dnevni red, vkolikor nehava biti posamezno in slučajno. Vsa ta dejstva so samo posledica določenega stanja, določene ureditve, ne pa vzroki. Tako morate to stvar razumeti. In kadar jo boste tako razumeli, vam bo jasno, da je enostaven gasivec s svojo cevjo v rokah lahko močnejši ko sto upirajočih se vesti.

Bajkić je nenadoma začutil, kako ga obhaja slabost. Na nekaj se je moral nasloniti, pa magari na karkoli, — na Jasno se ni mogel več, — da bi se zoperstavil silam sveta; da bi potrgal vezi, s katerimi je bil nazunaj privezan, da bi populil plevel, ki ga je znotraj dušil. Nekje so morali biti pošteni ljudje.

Ljudje, ki čutijo kakor on. Ljudje, ki se branijo, da bi sploh postali veljavni v taki družbi, ki zavračajo tudi same temelje take družbe. Nič več ni šlo za število šol, za število novih bolnic, število kilometrov novih cest — šlo je za načela, po katerih so grajene te šole in bolnice, grajene te ceste, čému naj bi služile. Ničesar točnega še ni vedel, pa je vendar slutil, da morajo biti na svetu ljudje, v katerih kljub sili denarja in korupcije tlijo sile upora. Uspavane sile velikega odpora pohojenih. Sile, ki so nekoč planile na dan za kmečkih uporov z rdečo lučjo zažganih turških hanov. Sile, tlačene k tlom, omotane in zvezane, sile, ki so potuhnjene, sile, zadušene z lažmi, prevarami, z drugimi silami — prav kakor je tudi on sam bil omotan in zvezan s svojo družabno odvisnostjo, svojo vzgojo, svojimi navadami, sanjami, z vsem svojim dotedanjim življenjem. Ko jetnik se je počutil... ni vedel, po kateri poti bi mogel ubežati sebi.

Markovac je pozorno opazoval Bajkićev obraz. Čisto jasno mu je bilo, kaj se dogaja v Bajkiću.

— Kaj boste sedaj?

Bajkić se je zdrznil. Brada se mu je stresla. Prizadeval si je, da bi se nasmehnil.

— Ne vem! Ničesar ne vem, Markovac. Samo to vem, da nazaj k »Tisku« ne morem več.

— Ali bi šli kam za uradnika? V kako ministrstvo?

— Ne vem... morda.

— Ker kar ste poskusili, je šele malenkosten del izkušenj, ki so vam potrebne, da bi se docela sprostili. In studije bi bilo treba končati. Konkretnega znanja vam je treba, pravega znanja. Da zveste zgodovino, da se poučite v ekonomiji, da spoznate temelje biologije — da bi potem razumeli dejanje in nehanje sveta v njegovem polnem obsegu. Takrat lahko zopet postanete časnikar — niso vsi listi ko »Tisk« — takrat bo vse tisto, kar vas danes sili v obup, samo vzpodbuda, da zdržite na svoji poti. Zadovoljnega se boste počutili, ker živite, ker delate.

Biti vam mora jasno, da je pot poštenega človeka pot borbe, vedno. Za boj se je treba pripraviti. Vi pa ste že krenili po tej poti. — In ko da odgovarja Bajkićevim mislim: — Samo veliko in aktivno tovarištvo, Bajkić, lahko dvigne človeka nad njegove družabne odvisnosti, mu lahko pomaga v njegovi borbi za človeško dostojanstvo. Človek sam zase ne pomeni ničesar, ne more pomeniti ničesar.

— Mi boste prvi tovariš?

— Saj sem vam že tako tovariš, Bajkić! Že od začetka.

Ko je stopal mimo »Tiska«, se je Bajkić naenkrat odločil, da vstopi. Da bi vrnil železniško vozovnico. Da bi vzel svoje stvari. (Rokopis o očetu je od tistega dne, ko ga je bil bral Aleksandri, ležal v miznici). Da vzame slovo od tovarišev. Da nazadnje pretrga tudi zadnjo vez s »Tiskom«. Bil je miren. Prav za prav utrujen. Gluho stanje po velikih razburjenjih. Stanje, ki ni daleč od pogrezanja v sen po vbrizgavanju morfija; skoraj sreča. Večer je bil tih, komaj politi asfalt je dehtel. Vse je bilo ko navadno: prižgani rdeči napis »T i s k« se je prižigal in ugašal, prometni policist na križišču je kazal smeri, enakomerno valovanje sprehajališča je polnilo vso ulico, modrikasta meglica in vonj po sežganem bencinu sta visela med hišami ... Sámo poslopje »Tiska« je bilo videti pusto. Nekje so morali delati ljudje, pozvanjati telefoni, kajti v oknih je bila luč; vendar ni bilo treba, da bi bil človek ravno časnikar, pa da bi čutil, da list komaj diha. Ni ga merila, s katerim bi bilo mogoče meriti spremembe v ljudeh; šele odnošaji do stvari ali pa do drugih ljudi lahko posredno pokažejo, vkoliko se je kdo spremenil. Še pred desetimi dnevi je Bajkića, ko je stopal skozi to predsobje, zbodla tišina. Včasi je bilo predsobje polno prijetnega duha po razgretem rotacijskem stroju, po strojnem olju in jeklu, po tiskarskem črnilu in rotacijskem papirju, duha, ki človeka vzpodbuja k delu, posebnega in

svojevrstnega duha določene obrti, kot je poseben duh v slikarskih ateljejih ali pa po mizarskih delavnicah. Sedaj pa so, ker rotacijski stroj dela komaj dobro uro, mesto sopar po delu tu sopare iz kleti, po plesni in kisajočem se papirju. Toda sedaj je vse to puščalo Bajkića hladnega: duhovno ni več pripadal »Tisku«. Celo zadovoljen je bil, ko je opazil razdejanje, ki je vladalo po ostalih oddelkih: v stenografski sobi so trije sotrudniki igrali sans; v arhivu ni bilo nikogar in metér je sam stikal po grozanskem neredu in iskal potrebne klišeje. Mnogo miz ni bilo pospravljenih bogve koliko časa in gore papirjev, ostankov cigaret, praznih čaš in ostankov jedi so bile na njih. V veliki dvorani je delalo vsega skupaj nekaj ljudi. Za mizo, ki je do pred nekaj dnevi bila Bajkićeva, je sedaj sedel Jojkić. Ko je zagledal Bajkića, ga je obšla vznemirjenost.

— Ne bom te motil. Samo svoje stvari bom vzel.

Jojkić je postal še bolj zbegan.

— Nobenih tvojih stvari ni tukaj. Miznico sem našel prazno. Sicer pa lahko pogledaš.

Bajkić je odprl en sam predal (tisti, v katerem je ležal Jasnin rokopis); bil je prazen, ključavnice polomljene. V roki je preobrnil ključ, ki mu sedaj ni bil potreben, hotel ga je vtekniti v žep, pa se je premislil in ga vrgel v prazen predal.

— Nasilno torej?

— Nisem bil tukaj, verjemi mi.

— Pa tudi če bi bil! Ali je Burmaz tu?

Bajkić se je tudi sam čudil svojemu miru.

— Ni ga.

— Raspopović?

— Tudi njega ni.

— Kdo tukaj ukazuje?

— Trenotno jaz zastopam gospoda urednika.

— Kaj sploh imate urednika? Mislil sem, vidiš, da vi kar tako... Kaj vas še niso prodali? — Bajkić se je nenadoma zresnil. — Toda, kaj se, za hudiča,

tukaj dogaja? Kje je Andrej? Da niso tudi njega odpustili?

— Ne. Andrej... — Jajkić se je ogibal srečanja z Bajkićevimi očmi. — Andrej je doživel velikansko neprijetnost v družini. Sicer pa o tem ne bi smel govoriti.

Bajkića je obšla slutnja nečesa umazanega.

— Ali glede Andreja samega... ali glede »Tiska«? Ali glede gospoda — kako naj rečem? — lastnika? Vidiš, da tudi mi vemo nekaj.

Jojkić ni odgovoril. Bajkićeva prisotnost mu je postajala vedno bolj neprijetna. Bajkić je sédel na rob mize.

— Ti bi bil zdajle rad zelo služben z menoj, ker si prepričan, da je to v tvojo korist, pa te je kljub temu sram, priznaj! Pa si kljub temu bliže meni, čeprav včasi popivaš z gospodom lastnikom... mislim z gospodom Miletom.

Jojkić je ves rdeč dvignil oči proti Bajkiću.

— Ne. Preveč slabo mnenje imaš o meni. Toda so stvari, o katerih ni lepo govoriti — če jih človek ni zvedel po najkorektnejši poti. — Pomolčal je. — Andrejeve hčere je zmanjkalo, danes zjutraj so jo spustili iz mestne uprave, pa ni prišla domov, neki dečko je še dopoldne prinesel Andreju njeno pismo...

— Čakaj, kakšna mestna uprava? — je skočil Bajkić pokonci.

— Odvratno je, preveč odvratno! Ne sprašuj me, prosim te, saj boš tudi tako slišal.

— Čemu mestna uprava, ne zavijaj?

— Ne boš povedal, da si zvedel od mene?

— Tepec! Komu naj bi povedal? Gospodu uredniku? Ali pa gospodu direktorju?

— Slučajno sem zvedel — rokopise sem bil prinesel uredniku, vrata v direktorsko sobo so bila odprta, in na ta način... Raspopović je bil ves iz sebe, drl se je na Burmaza ko na osla.

— Ima spet Burmaz prste vmes?

— Kakor sem slišal, jih ima...

— Toda ti veš tudi ostalo, znano ti je vse od začetka?

— Saj to vedo vsi, Andrej se ni treznil že nekaj dni, vsi smo vedeli, da bi bil moral dobiti petdeset tisoč, mislim, da je toliko zahtevala Andrejeva žena, ponujali pa so samo petnajst ali kaj, da ne bi hodili na sodišče.

Samo veliko tovarištvo... Bajkića je začela gristi misel, da bi bil morda z malenkostno pozornostjo lahko rešil Andreja tega zadnjega ponižanja — Andrej je bil izgubljen, Bajkiću je bilo to jasno, toda zmerjati ga ni bilo treba; in ga kar tako prepustiti samemu sebi. Zamrmral je:

— In ali... ali so dobili?

— Ne. Vse kaže, da je Mile dobil od očeta denar zato, da bi ga izročil Andrejevi ženi — spotoma je nekam stopil, začel igrati in je do jutra izgubil vse. Potem je vse jutro prebil zaklenjen z Burmazom, zdi se mi, da je tu v direktorski sobi tudi malce spal... vidiš, ne vem, vse od tega časa me vznemirja dvom: ali so hoteli, da bi jo res zaprli, ali so jo hoteli samo kompromitirati, da potem ne bi mogla tožiti, da bi Mile lahko dejal, da ni bil edini, ki je bil ž njo v zvezah. Slišal sem, kako se Burmaz brani, češ da ni vedel, da bo baš tisti večer sanitetska policija preiskovala hotele, toda jaz ne verjamem, da tega ni vedel, Petrović mu je to moral povedati, Petrovića pa tako že dva dni ni od nikoder.

Bajkiću se je polagoma jasnilo: dogovorjen sestanek, hotelska soba, prihod policije, legitimiranje, oh, ptičica!, jok, pot skozi noč, noč v splošni sobi, drugi dan poniževavni in strašni pregled v ambulanti, grobe besede, pretnja z izgonom v rojstni kraj in ime, ki bo za vedno ostalo zapisano v policijskih knjigah — prostitutka. No, tička, zdaj pa pamet v glavo! In tu niso mogle pomagati ne solze, ne obupanost, ne priseganja... Sram te naj bo! Ali si bila lačna? Ali nisi imela kam iti spat? In...

— Saj Mile bi bil lahko samo Burmazu sporočil, Burmaz bi bil lahko posredoval, da je ne bi zapirali!

— V tem tudi tiči vse. Mile ni niti bil tam — to jim ni šlo v račun — poslali so šoferja, da bi baje sporočil, da je Mile zadržan, da bo pa takoj, kar na lepem, tako so ju tudi ujeli. Ali pa da bi bil potem dal kak tisočak — seveda, da ne bi zvedel stari Majstorović. Tako sem vsaj razumel.

— In Andrej?

— Vse popoldne teka od kvarta do kvarta, od pristaniškega policijskega urada do mestne uprave... doslej se še ni oglasil.

Bajkić je zalučil klobuk v kot, primeknil stol in sedel. Začel je čakati. Nekaj minut je preteklo v globokem molku.

— Tisto o šoferju... kdaj si zvedel? — je naenkrat prašal.

— Kako kdaj? Ah, ne! — Jojkić je planil pokonci. — Kaj misliš, da bi bil molčal, če bi bil preje vedel!

— Če sodim po tvojem zmigavanju...

— Iskren bom, Bajkić, zopet pride Despotović semkaj, list bo vzel sam v svoje roke, vse druge bo pognal, denar so pokradli in bodo šli, tudi Burmaz bo šel, in enostavno, kako naj ti rečem?... da, tiho sem sedaj, da bi se ob spremembi znašel na tem mestu. Strahopetnost je tole, vem. Toda še v hujšem položaju sem kakor ti — ti ne veš, koliko nas je v hiši razen mene, zaslužiti moram, živeti moram — dejstvo, da je bila naša družina včasi bogata, da hodim v družbo, da so mi bili ljudje kot je Mile včasi tovariši, vse to so samo obremenjujoče okolnosti. Varovanje okrasja! Da bi ostal v vrsti!

— Čemu mi sedaj pripovedueš te stvari? — ga je nervozno prekinil Bajkić. Jojkić mu je bil zelo malo mar. Vsaj ta trenotek.

— Ker mi je do tega, kako ti misliš o tem. Ti si si, vidiš, upal, česar si jaz ne.

— Kaj imaš v mislih, ko praviš, da sem si upal?

Bajkiću je šlo na smeh. Jojkić je iskal pri njem tisto, kar je on iskal pri drugih: opore. Človek se

naslanja na sočloveka. Poblisnilo se mu je v glavi: morda tudi Markovac! Vsakdo skriva v sebi kak obup in šele nasproti drugemu je lahko krepak in čvrst — samo prevara krepkosti in moči je to, ki je pa dovolj, da človeka drži na površju. Prav za prav se je pa vsakdo moral najpreje naučiti prenašati lastno osamelost — šele potom te osamelosti je mogoče priti do velike človeške solidarnosti. Že samo dejstvo, da je molče ponudil roko Jojkiću, je dalo samemu Bajkiću več moči.

Čakanje je bilo Bajkiću strašno mučno. Oziral se je po uredništvu ko da je v kajbici. Morda bo Andrej prišel še pravočasno, našel dekletce, ga rešil obupa. Okrog osmih se je po telefonu od nekod oglasil Šop: nobenih poročil ni imel in bolan je bil, kakor je zatrjeval. Lahko noč! Bajkićeva nervoznost je prehajala tudi na Jojkića. Zvonil je zdaj sem, zdaj tja, prepiral se je z ljudmi. Naenkrat sta se oba zbala tudi za Andreja. Če je obupal... Bajkić je vstal; nekdo je šel po hodniku. Toda v dvorano je stopil Petrović. Kriminalist je imel zglajeno obleko na sebi; in bil čudno svečano razpoložen. Svečano razpoložen je bil navadno po velikih popivanjih; stopil bi k brivcu in si krajšal brke, kupil novo srajco in ovratnik — to je bil edini način, da je zamenjal umazani — in to ga je delalo tako dostojanstvenega, da je dva dni vse vikal, z vsemi občeval zelo ljubeznivo, toda zadržano, se vsem opravičeval radi prejšnjih žalitev, in v takih trenotkih, seveda, ni bil sposoben za nobeno stvar, še najmanj, da bi prijel za pero. Na delo, ki ga je opravljal, je v takih trenotkih gledal zviška in s prezirom. Šele podvojeno število »srbskih čajev« s kislimi kumaricami in najostrejša paprika sta mu mogla čez dan — dva povrniti energijo, voljo za delo. Prav za prav pa je to posebno zdravljenje lomilo odpor v njem in stud do dela, zopet je postajal zelo zgovoren in zbadljiv in življenje je teklo naprej.

Jojkić ga je skušal spraševati.

— Na policijo da bi hodil? — je kriknil Petrović. — Za kakšno ničlo me pa smatrate? Da bi vohal za povoženimi psi? Če bi že radi vedeli, potem vedite: pustil bom kriminalistiko, pustil časnikarstvo! — Spustil se je za svojo mizo. — Vas, Bajkić, sem razžalil. Oprostite. Vi imate nekaj, kar mi vsi nimamo: upate si!

Podoba je bila, ko da je čistost ščit in da mu je ta ščit v napotje: trdo je sedel, z rokavicami na rokah, zagledan predse. Neuporaben je bil.

Nenadoma je padel v dvorano šop.

— Poslušajte. Andrej stoji spodaj in joka. V pristanišču sem ga našel in komaj sem ga privlekel semkaj. Sedaj pa noče gori.

— Vem, — je kar na lepem dejal Petrović. — Samoumor.

Bajkić je bil že na vratih. Ves bled se je obrnil.

— Kakšen samoumor?

— Pri Višnjici so ribiči potegnili iz vode truplo neznanega dekleta. Čigavo je truplo, še ni dognano, — je izdeklamiral Petrović.

— Pa se še obirate tu ko mokra kokoš! — je razdraženo kriknil Bajkić.

— Mokra kokoš ste vi, — je mirno odgovoril Petrović. — Jaz pa imam, če bi že radi vedeli, načrt: pustil bom kriminalistiko, pustil časnikarstvo.

Jojkić je že pripeljal Andreja. Brez ščipavnika, polslep se je primajal do svoje mize in si takoj zaril glavo v dlani. Vsa vrata so bila polna glav. In vsi so molčali. Bajkić se je prvi znašel. Moral mu je nekdo pošepniti. Nagnil se je nad Andreja, se doteknil njegovih ramen. (Suha ramena, izmaličena radi dela.)

— Andrej, umirite se, najpreje se je treba prepričati, nikarte tako, morda se je samo umeknila kam, odpotovala.

Andrej je dvignil glavo.

— Misliš, misliš? Dogaja se tako, zbežijo sirote, kamorkoli, skrijejo se. — Njegov brezoblični obraz,

njegove majcene oči, polne ran, so za trenotek izžarevale upanje. Bajkić ni mogel prenesti tega pogleda, ki je rotil... Andrej je znova omahnil: — Ne, ni mogoče, sam vem, da ni! Nikoli ni lagala. Toda ne morem, ne morem! Že odpravil sem se bil, pa ne morem!

Ko je govoril, ni zmaknil oči z Bajkića. Ves se je tresel od joka, toda oči ni zmeknil.

— Ali mi obljubljate, da boste ostali tukajle? Da ne boste nikamor odšli?

Andrej je skočil pokonci. S pestjo si je ustavljal krčeviti jok.

— Avtomobil bom vzel, čez eno uro bom nazaj. — In po sili je Bajkić dostavil: — Videli boste, vse bo dobro! Pustite me.

Prerinil se je skozi gnečo in se nenadoma znašel pred Raspopovićem. Raspopović se je delal, ko da ne vidi Bajkića.

— Kaj naj to pomeni, gospodje? Kakšna zmešnjava je to? Zakaj ne delate?

V dvorani je zavladala grobna tišina.

— No? — je Raspopović povišal glas.

Pričakoval je, da se bodo ljudje razšli, da bo vsaki čim preje odšel na svoje mesto. V drugi sobi je kljubovavno pozvanjal eden od telefonov. Nihče se ni premeknil.

— Kaj ne slišite telefona, Jojkić?

Zopet grobna tišina.

— Tako torej! Ne slišite!

— Pardon, gospod direktor, — se je zaslišal mirni Petrovićev glas, — telefon slišimo vsi, vsi imamo ušesa prav kakor gospod direktor. Toda nihče med nami se ne bo preje priteknil dela, dokler ne bo ugotovljeno, kdo je tisto dekle, ki so ga ribiči pri Višnjici potegnili iz vode. Do tedaj ste pa tudi vi prosti. — Stal je tik pred Raspopovićem, vzravnan v svoji novi srajci in svetlih oči. — Pojdite, Bajkić.

Petrović je vedel vse, poznal vse. Z nenavadno gotovostjo je iskal telefonske številke in potem po imenu ali priimku nagovarjal dežurne uradnike, se razvpraševal, zahteval, naj mu tega ali onega pokličejo na telefon, določal sestanke.

— Devet je vendar šele, niti devet še točno ni. V eni uri boš gotov. Tudi zate bo bolje. Da. Prijavljeno je. Poglej pri Nikoli. Kako? Pred gledališčem bomo.

Še vedno je bil svečano razpoložen. Toda v tem svečanem razpoloženju je bilo nekaj temnega, pritajenega besa.

Zunaj ju je čakala čista noč že umirjene ulice. Na Gledališkem trgu so štirje kandelabri nosili s svojo svetlobo težko maso bronastega konja. Iz sence se je stegovala kneževa roka in trdovratno kazala na nekaj, kar je moralo biti nekje v globoki temi. Zraven majhnega skvera sta našla odprt avtomobil.

— Koliko vas je?

— Dva sva.

— Eden mora v koš.

Šofer je dvignil pokrov z zadnjega sedeža, Bajkić pa je molče zlezel noter. Šele ko se je voz premeknil, je spoznal človeka, ki je sedel med šoferjem in Petrovićem; bil je eden od šefov preiskovavne službe. Voz je drvel in ni dajal skoraj nikakih signalov. Tako so švignili mimo črne gmote Botaniškega vrta, mimo nekaj razsvetljenih gostilnic, pred katerimi so igrali cigani. Za nekaj sekund je hrup motorja prevpila pesem ali pa glasovi tamburine — in zopet je napolnjevalo nočno tišino enakomerno ropotanje motorja in mehko požvižgavanje zraka v prikolici. Dve — tri tovarne, dolgi zidovi suknarne, zapuščene opekarne, ena krčma in voza je zmanjkalo v polni temi poljá. Sedaj je vozil oprezno, zavijal, se nagibal. Od časa do časa je iz teme zasijalo dvoje rumenih, fosfornih pik, trenotek se niso premeknile, potem pa so naglo ma ugasnile: zapuščene mačke, vaški psi. Na enem od križišč so svetilke steknile orožnika. Vzpel se je na

stopnico in voz je s težavo vozil naprej. Sledila je krčma, slabo razsvetljena. Za njo pa trnjeva ograja. Na desni strani se je prikazalo nekaj žolto razsvetljenih oken, razsutih po klancu. Še en ovinek. Zopet gostilna. Za mizo na pridvorju je sedela skupina kmetov. Voz se je ustavil. Šofer je pogasil luči. Tisti ljudje so vstali, se približali.

— Pokažite, — je ukazal policist.

V vasi so lajali psi. Kljub temu, da je še ni bilo videti, je bilo vodo vendar že čutiti. Ozračje je bilo nasičeno s soparami trohnečega obrežnega rastlinja, mokrega peska; in duha po vrbah in ribah. Najpreje so stopali mimo nekega plota, potem skozi neki sadovnjak in nenadoma so se znašli pred črnim ogledalom Donave. Ogromna vodena plošča je bila vsa polna zvezd in se je medlo svetlikala. Šli so naprej ob obali. Nekje je voda počasi ponikala: gluk-gluk. Noge so se udirale v droban pesek. Nazadnje so prišli do neke barake. Med starimi vrbami so morale biti razpete ribiške mreže, ležati na suho potegnjeni čolni; zrak je sedaj ostro dišal po smoli in mokrem predivu. Odprli so vrata, prižgali svečo. Vse je bilo mirno, nikjer se ni nič premeknilo. Nekdo se je doteknil Bajkićeve rame. Ko avtomat je stopil korak naprej.

Otrplo truplo je ležalo na mokri zemlji, pokrito z otrdelim prekrivačem. Prvi trenotek, dokler je plamen sveče trepetal za grobo kmečko dlanjo, je Bajkić pod prekrivačem opazil samo dvoje tenkih nog: ena je bila bosa, druga pa še vedno obuta v majcen bel čeveljček. Svečo so spuščali niže. Nekdo je z roko privzdignil gornji del platna, druga roka s težkimi in neveščimi ribiškimi prsti pa je odstranila z obraza še mokre in prilepljene lase. Luč je s svojimi žoltimi in nesigurnimi valovanji modríla za trenotek strašno negibnost odprtih ust. Potem se je roka s svečo oddaljila, se spustila zraven prikrivača. Bajkić se je nenadoma spomnil: mokroten večer je bil, v sosednji gostilni je igrala godba, na oglu je stalo dekletce... avtomobil je bil pripeljal mimo in zalil vso njeno postavo z raztopljenim srebrom iz svojih prižganih

svetilk. Srebro na rokah, srebro v laseh — deklica se je nasmehnila, za roko jo je prijel... Sedaj pa blato v laseh, blato po rokah, skoraj trohnoba!

— Ali poznate utopljenko?

Te besede so se nanašale nanj. Ves je bil poln neizrekljive žalosti.

— Da, poznam jo. Stanka je to... Stanka Drenovčeva.

Nebo se je še naprej iskrilo in trepetalo s svojimi zvezdami; zvezde so se še naprej potakale po črnem ogledalu vode — vse je bilo kakor malo prej: duh po smoli in ribah, lajanje psov, hoja po mokrem pesku, toda Bajkić ni od vsega tega videl ničesar, čutil ničesar. Od časa do časa se je spovračal za trenotek v resničnost, opazil je, da sedi v avtomobilu, da nebo nad Beogradom krvavo žari, da iz duha po vodi in po pravkar narezanih ribah prihajajo v duh po žveplu in sajah, v suho ozračje toplega mesta, v prah, — in znova je zagledal tisto grobo kmečko roko, kako zastira svečo. Njegov spomin je segal samo do te roke s svečo, vedno z isto zapovrstnostjo, od začetka do tistega trenotka, ko se je roka začela spuščati, naprej pa ni smel. Enkrat samkrat se je iz teme prikazala tudi druga roka, ki je odstranila lase z obraza, in strašno določno je videl zavaljeno glavo v vsej njeni zagrobni strahotnosti. Toda voz je že stal pred gledališčem in ko se je Bajkić z nogami doteknil tal, se je docela zbral.

Petrović in Bajkić sta šla v korak — in ta ritmična hoja, ki ju je medsebojno vezala, je Bajkiću dobro storila. V ozadju ulice, obdan s temačnimi poslopji, je sijal »Tisk« z vsemi svojimi razsvetljenimi okni. Bajkić je obstal.

— Petrović, ali niste morda vi povedali Burmazu, da bo racija?

— Sem... sicer me je pa on prašal, jaz sem mu pa povedal.

— Kaj se vam ni zdelo sumljivo?

— Zakaj? Ne. Vse je v redu. Te racije večkrat spremljajo časnikarji... tako oddaleč, vedno se dobijo zanimive stvari.

— Vi to pot niste spremljali?

— Čemu? Nisem. Prejel sem neki stari honorar, pa sem imel nujnejše opravke.

— Tudi to vam ni bilo sumljivo?

— Tisti trenotek ne. Ah, podlež!

Petrović je obstal.

— Pustil bom kriminalistiko, pustil časnikarstvo! Toda nocoj vsaj nihče delal ne bo! Pa magari če se stepemo.

Šla sta naprej. »Tisk« je rastel pred njima. Prisluhnila sta. Ničesar ni bilo slišati.

— Rotacijski stroj ne dela.

Stopila sta v predsobo. Vse je bilo razsvetljeno, tiho, pusto.

— Tudi linotipi ne delajo, — je zašepetal Bajkić.

Petrović se je ustavil.

— Ne delajo.

Šla sta naprej, po stopnicah navzgor. V stenografski sobi nista našla nikogar. V arhivski sobi nikogar. Na mizah so gorele luči, vse je bilo na svojih mestih, odsotnost ljudi pa je delovala ko slabe sanje. Petrović je skoraj tekel. Vrata velike dvorane so bila priprta. Petrović jih je z nogo odprl. Na eni strani dvorane je stalo in sedelo dvanajst ljudi, na drugi sam, zavaljen v stol in s cigareto v rokah: dr. Raspopović. Nobeno okno ni bilo odprto — radi gostega tobakovega dima je bilo komaj dihati. Vse glave so se obrnile proti Petroviću in Bajkiću. Nikomur ni bilo treba staviti prašanja.

— Da, — je potrdil Petrović.

Cvilenje je bilo slišati. Potem hrup. Okrog mesta, kjer je sedel Andrej, je nastala majhna zmešnjava.

— Da, — je dvignil glas Petrović, — da, gospod direktor.

Raspopović je počasi ugasnil svojo cigareto. Potem je vstal. Njegove modre, ribje oči niso izražale ničesar.

— Sedaj pa, gospodje, dovolj te komedije.

— Da, — je zatulil Petrović in se zagnal proti samemu Raspopoviću. — Kaj ničesar ne razumete? Ali ste gluhi?

— Želim, da bo v petih minutah vsak na svojem mestu. — Raspopović se je zadržal docela mirno; igral se je s svojo žepno uro.

Nekaj sotrudnikov se je obotavljaje se ločilo od skupine.

— Nihče da se ne gane! — je zamolklo zavpil Petrović.

— Vi, Petrović, ste odpuščeni.

— Že pred eno uro sem sam sebe odpustil.

— Kakor bo odpuščen vsaki, ki ne gre takoj na svoje mesto. — Raspopović je vteknil uro v žep. — Odpuščen brez odpustnine! Vas, Petrović, pozivam, da se takoj odstranite iz poslopja časopisa. Kakor tudi Bajkića.

— Ni mogoče! Da gospod direktor slučajno nima namena, da bi poklical policijo?

— Če se v petih minutah...

— Pri vas gre vse na pet minut!

— Poklical bom policijo.

— Potem je telefonska številka tri sto petnajst!

— Kaj mislite, da je tole, kar počenjate, zelo pametno?

— Ne vem. Pravično je pa le.

— Pravično! Za koga pravično? — Raspopović je nenadoma prasnil v smeh. — Pravično za vse tiste, ki bodo ostali brez dela in brez odpustnine? Naj vam bo!

— Podlež!

— Toda odgovornost po zakonu ostane. In odškodnina listu. Sedaj pa lahko noč, gospodje!

Raspopović se je obrnil in ves trd stopil proti izhodu.

— Gospod ravnatelj! — glas je bil nesiguren. Raspopović je obstal.

— Omogočite nam delo! — je ponovil isti glas.

— Bi še kdo rad delal?

— Jaz.

— Jaz.

— Jaz tudi.

Glasovi so bili vedno določnejši.

— Zelo obžalujem, gospod Petrović. Vidite, da sem prisiljen poslužiti se vašega nasveta. Tri sto petnajst, ali sem si dobro zapomnil?

Raspopović se je hotel vrniti v dvorano, toda glasovi na hodniku so ga ustavili. Nekdo se je glasno smejal, ženski in moški glasovi, nekdo se je ta trenotek lahkó smejal. Prav do tega trenotka je Bajkić nepremično stal na vratih. Smeh je švrknil po njem kakor bič. Obrnil se je. Ena sama misel je bila ta trenotek v njem: preprečiti, da Andrej ne bi slišal smeha. Po stopnicah so prihajali gospa Marina, Koka in Burmaz, pred vsemi pa je stopal Mile Majstorović. Kri v Bajkiću je napravila en sam krog. Čutil je, kako se mu dela črno pred očmi.

— Nazaj pojdite! In ne smejajte se več!

Mile je presenečen obstal. Dame so se nehale smejati. Mile ni razumel. Še bolj se je začel smejati. Burmaz je smuknil pred dame.

— Kaj hočete vi tukaj?

— Nazaj!

— Mais il est fou! — je kriknila Marina. — Zavarujte nas, moj Bog!

Mile se je še vedno režal. Brezsmiselno. Vse to je trajalo samo nekaj trenotkov. Predno je Burmaz dospel do njega, je Bajkić potegnil revolver. Bil je toliko vznemirjen, lastna kri mu je s takim navalom pošumevala v ušesih, da je komaj slišal strel. Ene same stvari se je zavedal: da tega smeha mora biti konec...

Ko mu je črno padlo z oči, so ga bili že obvladali. Ležal je na tleh, brez števila rok ga je tiščalo. Iz nosu

in zob se mu je pocejala kri. Čutil je njen slani okus, čutil je, kako se mu ves obraz preliva s krvjo, pa se ni mogel obrisati. Neki glas je govoril na drugi strani sobe:

— Burmaza prenesite semkaj. Nič ne bo. Praska. V treh dneh bo na nogah. In gospem pomagajte.

Drugi glas je prašal:

— Kje je revolver?

Glas je bil Miletov. Bajkić je stisnil zobe: zgrešil!

Skušal se je iztrgati. Toda udarec, ki je bil premočan, ga je onesvestil. In ni slišal, kako je Koka vriščala:

— Saj je tudi Mile krvav, tudi Mile je krvav!

VSEBINA

Stran

Beseda dve o pisatelju 7

Konec in začetek 11

Prva knjiga: Ena cela mladost 23

Prvo poglavje: Mora 25

Drugo poglavje: Lakota 101

Tretje poglavje: Osvobojenje 157

Druga knjiga: Sile 209

Prvo poglavje: Sveta družina 211

Drugo poglavje: Bajkić kot tajnik 389